Rbl. 1.60

A. KRON • UNETUS

ALEKSANDR
KRON

unetus

Aleksandr Kron

UNETUS

Romaan

Tõlkinud Toomas Huik

Kirjastus «Eesti Raamat» · Tallinn 1979

V2
K 76

Originaali tiitel:
Александр Крон
БЕССОННИЦА
Роман

«Новый мир» 1977 № 4—6

KUJUNDANUD JÜRI PALM

4702010200

K 70302—254 / M901(16)—79 TL—1—8—79

© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1979

Esimene osa

I. NENDE RIDADE KIRJUTAJA

Ärkasin keset ööd, ärevil hägusest aimusest. Inimesed, kes on harjunud virguma minut aega enne äratuskella plärinat, ja kunagi rünnakusignaali ootuses tukastanud endised rindemehed teavad, millest ma räägin. Ärkasin Uspenskile mõeldes. Pigem see polnudki mõte, vaid nägemus. Nägin Uspenskit ainsa hetke vältel, aga selgelt nagu välgusähvatuse paistel. Mu õpetaja talvise päevituse kiuste kaame nägu oli mõtlik ja nukker. Niisugusena jäi ta mulle meelde mulluselt juubeliaktuselt. Uspenski seisis siis lava serval, kerkis esiridade lugupeetava publiku kohale — pikka kasvu, poisilikult sihvakas —, ei vaadanud tühjal pilgul tuledesäras parterit, vaid rõdude hämarasse sügavusse, kus tagavarauste kohal hõõgusid rubiinpunased lambid. Ta seisis liikumatult, ja alles kui vallandus uus aplausilaine, langetas justkui virgudes pikkamisi ning väärikalt oma ilusa halli pea. Tookord käsitasid paljud seda kõrkusena . . .

Et mitte süüdata räigelt valget lampi, lülitasin sisse radioola, vaatasin kella skaalavalgustuse kahvatukollases kumas. Kell näitas kaks minutit üle kahe. Keerasin teisele küljele kindla kavatsusega uuesti uinuda, kuid samas sundis mind üles hüppama kaootiline müra. Unisest peast olin unustanud aparaadi välja lülitada, soojenenud raadiolambid paiskasid mu peale aplausipahvaku.

Mul on oma põhjused, miks ma kiiduavaldusi ei armasta, aga aplaus kolmandal öötunnil ajab raevu kelle tahes. Uni oli nagu käega pühitud, kasvava ärritus- ja üksindustunde põhjal ma taipasin, et ees ootab ärkvel veedetud öö.

Mu kadunud isa, elukutseline revolutsionäär, oma aja kohta haritud arst, jõudis minusse sisendada mõningaid

hügieenipõhimõtteid, sealhulgas püsiva jälestuse uinutite vastu. Muheldes seletas ta, et kunstlik uni on samasugune protees nagu kunstjalg. Kui isal ei tulnud und, tõusis ta üles, tõmbas selga buhhaara halati ja istus kirjutuslaua taha. Harva tähendas öötöö päevatöö järge, öösel tegi isa mingeid märkmeid, tõlkis saksa keelest, üksvahe koguni kirjutas sotsiaal-fantastilist romaani. Märkmed pole säilinud: osa läks kaotsi kolimistel, osa konfiskeeriti piiriületamistel ja läbiotsimistel, romaan jäigi lõpetamata. Isa väitis, et öösel, õigemini vastu hommikut töötab isegi väsinud aju kõige iseseisvamalt, on välisest survest sõltumatum, ja just päeval luuakse kõige rohkem müüte ja stereotüüpseid kujutlusi.

Viimasel ajal olen hakanud üha sagedamini talitama isa eeskujul, öiste ärkvelolekute asitõendina on mul kogunenud isiklikku laadi ülestähendusi, mida iseloomustab vaid kauge kokkupuude minu poolt laboratooriumis tehtava uurimistööga...

Kella seitsme paiku hommikul tõmbasin kardinad ette, heitsin voodisse ning tõenäoliselt maganuksin kella üheteistkümneni, kui mind poleks juba kell üheksa sängist peletanud uksekella kime, katkendlik ja visa helin. Nõnda helistab üksnes inimene, kes tahab sind äratada ja kel on selleks õigus.

«Paša suri täna öösel kell kaks. Palun ära tule siia ega helista, enne kui ma pole sind kutsunud. Vajan su nõu, vahest ka abi.

Beeta.

P. S. Ja palun ärgu saadetagu telegramme.»

Teine sõnum, blanketil:

«Kallis Oleg Antonovitš, saadan Teile Jelizaveta Ignatjevna tähekese. Ta on vapustatud, kuid käitub hämmastava vaprusega. Arstlikku otsust veel ei ole, oletatakse müokardi infarkti. Esialgu Te ei tarvitse kohale tulla. Olen kogu aeg instituudis, helistage millal tahes.

Teie O. S.»

O. Š. on Olga Šelepova, Uspenski sekretär. Valgel tihkest paberist ümbrikul seisab meie instituudi nimetus. Pööran ümbrikku sõrmede vahel, seda ära kortsutada ja paberikorvi visata tähendaks juhtunut tunnustada ning temaga leppida. Selles on napilt loogikat, aga ei maksa suurendada loogika osatähtsust meie käitumises.

Kui minult küsitakse, kas ma usun telepaatiat, saan vastusest harilikult naljaga üle. Ütlen, et uskuda võib püha kolmainust, aga ükskordühte ei tule uskuda, seda peab teadma. Muidugi on vastus naljatlev. Mis tahes teaduslik uurimus rajaneb hüpoteesil või koguni hüpoteeside ahelal, hüpoteesi võib uskuda või mitte. Ja kui rääkida tõsiselt, siis on täiesti võimalik kujutleda mateeria mõnede meile alles tundmatute, radiobioloogilist efekti selgitavate omaduste olemasolu, igatahes ei tea ma loodusseadust, mis keelustaks selle kas või tööhüpoteesina. Vaieldamatu fakt — samal ajal, kui Uspenski suri, ärkasin mina temale mõeldes — iseendast ei tõenda mitte midagi. Kuid viivuks hakkas mul kõhe.

Nii et täna öösel kell kaks... Eile kell kaks me alles lonkisime Pavel Dmitrijevitš Uspenskiga mööda öist Pariisi, päeval tukkusime lennukis, väsinud koivad välja sirutatud, seejärel sõitsime üheskoos Vnukovo lennuväljalt autoga linna ning jätsime hooletult nägemiseni nagu inimesed, kes lähematel päevadel tingimata taas kokku saavad ja jõuavad veel kõigest kõnelda. Paraku ei ole Uspenskit enam olemas ning ajapikku tuleb mul kohandada oma psüühika uue reaalsusega. Meie teadvus on konservatiivne, ainsa hetkega seda ei tee.

«Kas sõidad või? Ma olen käruga, viin su kohale.»

Raugalik, klaasine hääl kuulub vanale Antonevitšile, meie instituudi veteranile. Tema tõi mulle ümbriku ja ootab nüüd vastust. Märkan talle istet pakkuda, taadil on ikkagi kaheksakümmend aastat turjal. Antonevitš keeldub kategooriliselt, samas meenub mulle, et meie kolmekümneaastase tutvuse jooksul ma peaaegu pole näinud teda istumas. Vanamees on lüheldast kasvu, kuid imekspandavalt sitke ja raudkõvade kätega. Kui kuskil nõuab lahtikeeramist keskkütteradiaatori kinnikiilunud kraan või avamist tursunud aken, kutsutakse ikka kohale Antonevitš. Tema paljast kolbast kiirgab vääramatut kindlusetunnet, ta siledakskaabitud, pistrikuninaga ja tillukeste teravate silmadega näos õieti polegi kortse. Uurin seda karmi ja rooma raidkujude kombel läbitungimatut nägu, leidmata sealt nähtavaid vapustusejälgi. Ometi on Uspenski pikki aastaid Antonevitši ainus autoriteet, sõber ja eestkostja ning tema väsimatu hoolitsuse objekt. Mis see on — kas east tulenev enesekaitse, vanade inimeste imestusväärne ja alles lõpuni uurimata võime välistada isegi mõte surmast? Võib-olla, aga mina millegipärast ei söanda taati küsitleda, kuigi ta ilmselt teab mingeid mulle teadmata üksikasju. Üksikasju, mis midagi ei muuda.

«Ei, Mihhail Fadeitš, ma ei sõida.»

«Kui ei sõida, siis vähemalt sea kokku telegramm.»

Mul õnnestub vanameest veenda istet võtma, ja selgest keelust hoolimata asun telegrammi koostama. Pärast mitme paberilehe täiskritseldamist ma taipan, kui imeline inimene on Beeta, kui õigesti ta aimas, et meie kolme lõpmatult sassis vahekordades oleks võimatu leida sõnu, mis poleks võltsid ja solvavad. Kõik need «sügavas leinas», «südamlik kaastunne» jne. ei väljenda üldsegi mu tegelikku suhtumist ei Beetasse ega mehesse, keda ma vaheldumisi armastasin ja vihkasin, kes tegi minust teadlase ja võttis minult mu kallima, kes mind palju kordi reetis ja niisama palju kordi kimbatusest päästis... Sõnad, mis ei väljenda tegelikku suhtumist, järelikult valetavad.

Vanamees teeb minekut. Tema laitva ilme põhjal taipan, et ta ei ole minuga rahul. Kulub mõni minut, ja akna all seistes näen ma teda minemas instituudi vanavõitu «ZIM-i» juurde. Jura, Uspenski autojuht, paiskab ukse valla, taat tõmbub looka, istub tema kõrvale. Vahemaa annab inimkogudele erilise ilmekuse, nüüd näen ma seda, mida ei märganud lähedalt — kui vana ja murest murtud on Antonevitš.

Niisiis oma kuuekümne teisel eluaastal suri Pavel Dmitrijevitš Uspenski, silmapaistev teadlane ja ühiskonnategelane, keda oli kroonitud kõigi õpetlasele kättesaadavate loorberitega ning kes oli neid tõesti pälvinud; füsioloog, kes oli avaldanud ilmset mõju ontogeneesi uurimisele Nõukogude Liidus ja välismaal, sümpaatne inimene, kellel surmani säilisid võimas hääl ja kiire kõnnak, laulumees, tantsulõvi ja suusasõiduharrastaja, ohjeldamatu töörühmaja ning lõbutseja, kes oskas ühteviisi võita umbusklike ministeeriumitöötajate ja pedantsete Cambridge'i professorite südameid, juua viina meile vivaariumi ehitavate hooajatööliste seltsis ning hiilata pressikonverentsidel. Tema surm on ränk hoop mitte ainult omastele ja sõpradele, vaid Logu teadusele ning esmajärjekorras kadunu juhitud instituudile. Kahtlemata toob see kaasa rohkesti vapustusi ja muudatusi.

Mulle on aina nalja teinud väljend «nende ridade kirjutaja». Millegipärast kujutlen ma seda kirjutajat kidura hirmunud mehikesena, kes piilub ridade pistandtara tagant, kentsaka figuurina, nagu neid praegu on tavaks joonistada populaarteaduslike väljaannete servadele. Aga pageda pole kuhugi, nende ridade kirjutajal on aeg esitleda end oma hüpoteetilisele lugejale. Hüpoteetiliseks nimetan ma lugejat seetõttu, et nende ridade kirjutaja peab kirjutama sootuks teistsugust raamatut, siinsed read, mida on sünnitanud rohkem

unetus kui kirjanikukihk, on pandud paberile plaanita ja kindla kujutluseta, kes hakkab neid lugema või kas neid üldse hakatakse lugema. Nende ridade kirjutaja koguni üritas end veenda, nagu teeks ta seda üksnes enda lõbuks, kuid taipas üsna varsti, et kavaldab. Vaid enda tarbeks kirjutav inimene ei muretse üldarusaadavuse pärast, piisab, kui ta ise mõistab oma koodi. Eks peitu «enda tarbeks kirjutamise» vormelis sügav vastuolu? Me kirjutame ja räägime alati kellelegi teisele, enda tarbeks kirjutamine näikse samasugune tobedus nagu tühjas ruumis kõnepidamine.

Et mitte pimesikku mängida, lubage tutvustada: Oleg Antonovitš Judin, nelikümmend üheksa aastat vana, bioloogiadoktor, ühe instituudi laboratooriumijuhataja. Instituuti võiks lühiduse mõttes nimetada ontogeneesi instituudiks. Käesoleva (1957.) aasta aprilli alguses leppis nende ridade kirjutaja instituudi direktsiooniga kokku, et talle antaks kolm kuud puhkust ammu alustatud monograafia lõpuleviimiseks. Eafüsioloogia mõningatele aktuaalsetele probleemidele pühendatud monograafia oli meie laboratooriumis tehtud aastatepikkuse uurimistöö tulemus ning mõistetav ainult spetsialistidele. Ma ei tea, mismoodi kirjutatakse jutustusi ja romaane, aga teaduslikke monograafiaid luuakse laboratooriumides, faktide kogumine ja üldistamine käivad käsikäes ning ajaks, mil uurija istub kirjutuslaua taha, on tema ülesandeks jäänud materjali esitamine selle mõistmiseks võimalikult paremini paigutatult. Minu meelest sõltub kirjutamisoskus vahetult mõtlemisoskusest, ning ma ei kujutle tõelist teadlast, kes vajaks kõrvalist abi, esitamaks seostatult seda — harilikult vähest —, mis polnud teada enne teda. Nii et natukese enesedistsipliiniga ja otseste takistuste puudumisel pidanuks mulle kolmest kuust jätkuma.

Viimasel ajal olen hakanud tajuma oma iga ja muutunud tundlikuks aja kiire kulu suhtes. Ma ei karda surma, vaid vanadust. Vanadus on minust veel kaugel, olen terve ja petlikult haprale kehaehitusele vaatamata võrdlemisi tugev. Metroos öeldakse mulle kõnetades seniajani «noormees» ning ma ei mäleta juhust, kus keegi tahtnuks mulle istet pakkuda. Meelde tuletades, milline olin kolmekümneaastaselt, ei leia ma endas tänapäeval suuremaid ealisi muutusi. Teataval määral olen tänu võlgu aastatega kujundatud režiimile, ei tee sellest saladust ja tavaliselt valmistan pettumuse neile, kes ihaldavad jõuda nooruslikkuse müsteeriumi jälile. Seal pole midagi uut: töö ja puhkuse õige vaheldumine, virgutusvõimlemine, jalutuskäigud, talvel suusaretked, mõõdukas toitu-

mine, minimaalselt ravimeid, alkoholi vaid harva ja sümboolsetes kogustes. Kui lisada, et 1945. aastast saadik pole ma suitsetanud ühtki paberossi, siis vist ongi kõik, mis tagab mu kadestamisväärseks peetava sportliku vormi. Ainsana on märgatavalt degradeerunud mu kunagi fenomenaalne mälu. Tänu mälule omandasin ma hõlpsasti teadmisi, sealhulgas palju tarbetuid, õppisin kõrvalise abita selgeks kolm euroopa keelt, oskan peast sooritada üpris keerukaid matemaatikatehteid ja mängida malet malelauale pilku heitmata. Saan sellega hakkama veel praegugi, kuid mu mälusalved on tulvil, olen hakanud raskemini meelde jätma ja kergemini unustama. Kunagi ma põlgasin märkmikke, nüüd on mul sisse seatud terve kartoteek; noorpõlves ma pillasin aega, kui mind aga nüüd kutsutakse mõnele mitte just rangelt kohustuslikule istungile või soovitatakse lugeda mõnda keskpärast raamatut, põiklen enamasti kõrvale naljatleva vastusega: «Mul on jäänud liiga vähe elada . . .» Vaevalt taipab keegi, kui naljavaese sisu ma kätken sellesse ütlemisse. Ma pean palju jõudma, kuni püsin veel vormis ega ole tardunud, mind valdab õudus, mõeldes, kui palju tõsiseks teaduslikuks uurimistööks vajalikku aega on kõige erinevamatel põhjustel juba kaotatud. Mainigem neist kolme — sõda, õnnetut abielu ja meie instituudile umbset ajavahemikku, mil bioloogiateaduses võtsid võimust hiljem hukkamõistetud voluntaristlikud tavad ja meetodid. Muide, oleks ebaõige väita, nagu möödunuks kõik need perioodid minusse jälgi jätmata ja tuluta, elu õpetab ikka midagi, üht kaotades me tingimata omandame teist, ning mina mõistsin alles hiljuti, kui palju on andnud mu praegusele tööle sõjaväes teenitud aastad. Aga kiirustada on vaja, ning see kohustab mind karmiks organiseerituseks, armu heidan ma endale täpselt nii palju, kui kulub energiavarude taastamiseks.

Endamisi aru pidanud, otsustasin ma Moskvast mitte kuhugi mujale minna. Elan uues linnaosas, minu kodunt kümneminutise jalgsiteekonna kaugusele jäävad jõgi ja mets, mul on ühetoaline korter seitsmekorruselise maja kaheksandal (*sic!*) korrusel, korteris on radioola ja külmutuskapp, ülepäeviti külastab mu eluaset kaitseingel meie liftööri Jevgenija Iljinitšna isikus, ning mul pole ei telefoni ega televiisorit, neid peamisi ajaõgijaid. Ehtne elevandiluust torn, nagu nimme loodud eraldumiseks ja mõtisklusteks. Pole midagi nukramat üksindusest, kuid eraldumine on vahetevahel tarvilik, ma haletsen inimesi, kellel see võimalus puudub, ning suhtun umbusklikult neisse, kes seda ei vaja.

Pidasin end nii häirimiste kui ka ahvatluste eest küllaldaselt kaitstuks. Aga eksisin. Vaevalt olin oma paberid laiali laotanud, kui mulle sõitis järele instituudi auto. Sohver Jura ei teadnud midagi seletada, ütles ainult, et mind olevat hädasti vaja. Istusin autosse, ennast igapidi üles piitsutades, valmis maksku mis maksab kaitsma oma nii suure vaevaga kättevõidetud puhkust, kuid mu raev jooksis tühja — ees ootas väliskomandeering. Oli tulnud kutse *«L'Institut de la Vie»** — mõnevõrra ähmaste, kuid õilsate ülesannetega rahvusvahelise teadlasteühenduse — asutamisistungjärgule, ning Uspenski tegi mulle ettepaneku sõita koos temaga Pariisi delegatsiooni liikmena ja tõlgina.

Uspenski ettepanek oli mulle ootamatu ja mitmel põhjusel meelitav. Olen kirjavahetuses välismaa teaduslike seltsidega, mõned mu tööd on Läänes ümber trükitud, aga mina ise, kui jätta kõrvale neljakümne viienda aasta kevad, polnud kordagi välismaal käinud. Teine ja niisama tähtis põhjus: ma olen Pariisist pärit. Sündisin seal ja elasin neljanda eluaastani. Pariisi Père-Lachaise'i kalmistule on maetud mu ema. Teda ma peaaegu ei mäleta, ja üldse on mul oma elu Pariisiperioodist säilinud vaid ebaselged mälestused, aga nimelt nüüd, neljakümne üheksa aastasena, tärkas mul järsku suur soov kõndida mööda vaikset Bizet' tänavat, üles otsida meie maja, vaadata sisehoovi, kus lapse haakuv mälu aitab mul aimata meie aknaid, kaht rohekat akent kolmandal korrusel, ning seejärel sõita kalmistule ja üles otsida ema haud.

Reis, kaasa arvatud teelviibimine, kestis kõigest neli päeva, kuid ühes eelnenud koosistumistega kaotasin ma puhkusest üle nädala. Naasin muljetest küllastunult ja väga väsinuna, viimasel ööl Pariisis ma üldse ei maganud, lootsin väga kodus välja puhata. Vnukovos oli meil vastas Uspenski asetäitja Almazov, ja et ennast instituudis mitte näidata, pistsin talle sealsamas pihku kõik aruandedokumendid. Teel jutustas Almazov kõiksugu instituudiuudiseid, Uspenski kuulas teda hajameelselt, mulle hästi tuntud läbematu ilmega, ei paistnud päris terve, kuid midagi ärevusttekitavat ma ei märganud. Mind pandi maha taksopeatuses, ja kahekümne minuti pärast olin kodus. Leidsin korteri eeskujulikus korras, diivanil ootas puhaste linadega ase, papagoi Mamadou oli söödetud-joodetud, külmutuskappi vaadates veendusin, et midagi polnud unustatud, mu kaitseingel oli kõige eest hoolt kandnud. Lasksin Mamadou puurist välja, ning toimus liigutav kohtu-

* «Elu Instituut» (prantsuse k.). Tõlkija.

mine. Mamadou ei räägi (rääkivat papagoid ma ei sallikski), aga mulle meeldib tema kädistamine, ja üldse me mõistame teineteist suurepäraselt. Kõneldakse, et Ivan Pavlov olevat saanud väga pahaseks, kui mõni loom tema kaastööliste väitel olnud võimeline armastama, mõistma, kurvastama etc., sest Pavlovi silmis tähendas see tingreflekside teooria reetmist. Oma laboratooriumis jagan ma tema seisukohta täielikult, kuid kodus söandan end lõbustada süütu illusiooniga, et Mamadou tõepoolest armastab mind, igatseb mu järele, kui mind pole kodus, ja tunneb meie kohtumisest rõõmu. Sõin Mamadou seltsis õhtust, heitsin mõnuga asemele, libistasin pilgu üle ajalehe ning kuulasin muusikat — ultralühilainel mängiti vanu toredaid itaallasi, Vivaldit ja vist Corellit —, pärast seda uinusin lootuses ärgata kella seitsme paiku hommikul ja alustada rütmilist tööelu. Aga nagu lugeja juba teab, häiriti mu kavatsusi jõhkral kombel.

Oskan end tööle sundida, isegi unetu öö ei takistanud mind täitmast endale päevaks seatud ülesannet. Õhtul lugesin oma oopuse üle ja veendusin taas Aleksei Uhtomski dominanditeooria õigsuses — kogu sel päeval kirjapandu ei kõlvanud kuhugi. Kuidas ma ka ei püüdnud koondada tähelepanu meie laboratooriumis läbiviidud katsesarjale, mõtlesin aina muust. Beetast. Päev otsa kiusas mind tahtmine jätta kõik sinnapaika, võtta takso ja luba küsimata tungida suurde, kummaliselt kõledasse korterisse, kus ma sõjajärgsetel aastatel peaaegu polnud käinud. Kuid keeld oli jõus, ning ma ei läinud kuhugi. Aga uneaja saabudes mõistsin, et ees ootab veel üks unetu öö.

Oma laboratooriumis võin ma tundide kaupa oodata korduseksperimendi tulemusi, eraelus olen kannatamatu. Pole midagi piinavamat kui sellisel ööl koidikut oodata. Akna taga valitseb plink tintjas hämarus. Lähen akna juurde, vaatan oma korruse kõrguselt tuttavat maastikku — mõningaid kõveriti kasvanud papleid ning lääbakil plangust piiratud tüüpilist külasugemetega agulihurtsikut sinna juurde kuuluva vineerist kanakuudi ja vanade metsistunud sõstrapõõsastega, hirmus igerikku ja eemaletõukavat uute standardsete suurplokkmajade taustal. Aknatagune hägu kahvatub talumatult pikkamisi, seda jälgida on niisama tüütu ettevõtmine nagu hooletussejäetud täitesulepea pesemine — tindisine varud näivad ammendamatud.

Muidugi mõtlen ma Uspenskile. Mu mõtted on niisama segased nagu tunded. Eesliinil nägin nüüdsama sidumispunkti toimetatud raskelt haavatud sõdureid. Nad ei tundnud valu.

Veel ei tundnud. Ja peaaegu kõigi silmist paistis tardunud jahmatus. Midagi jahmatusetaolist valdab ka mind. Jahmunud, oimetu — kunagi oli neil sõnadel Venes tähttäheline tähendus: oimetuks löödi hoobiga kiivri pihta, piinamistega jahmatati... Ma püüan mõtestada ootamatut surma, mis rabas inimesi, keda kadunuga oli sidunud aastakümnetepikkune ühine töö, sõprus ja armastus.

Minu kurvastusse seguneb erialast huvi. Füsioloogiateaduse vaieldavamaid probleeme on, kust kulgeb organismi normaalse ja patoloogilise arengu piir. Kas Uspenski oli haige, nii haige, et tema surm tähendas tõve vältimatut tagajärge? Teine, füsioloogia mulle lähemasse alajaotusse kuuluv seni lahendamata probleem on geneetilise koodi ja väliskeskkonna osatähtsus inimelu kestuse kujunemisel. Mispärast suri mees, kes polnud veel ainsatki päeva olnud rauk? Nimetatud küsimused on otseses ühenduses minu monograafia teemaga, kus ma esmakordselt, vähemalt esimeste seas võtan kasutusele inimorganismi töökindluse mõiste, ning ma häbenen veidi, et need mul tekivad. Lõppude lõpuks ei ole nii oluline, mille tõttu Uspenski suri, tähtis on fakt, tähtis on, mis toimub praegu Beetaga, kes tõenäoliselt samuti ei maga, lebab pärani silmi oma toas või kõnnib ringi mööda tarbetult ruumikat ja ühtäkki tühjaks jäänud korterit või — kes teab — istub Paša kabinetis väljatõmmatud sahtlitega kirjutuslaua taga, sorides kirja- ning paberivirnu...

Tõmban kardina akna ette, lähen oma kirjutuslaua juurde ja pistan käe salalaekasse. Sealtpeale kui me Liidaga lahku läksime, pole peidikute järele enam vajadust, aga mina hoian seal endiselt Beeta väheseid säilinud kirju, ka viimast tähekest. Väheseid sellepärast, et kogu sõja-aastate kirjavahetuse ma põletasin juba Berliinis. Loen uuesti neid lühikesi, väga neutraalseid ja siiski omanäolisi sõnumeid, üritan ridade vahelt leida midagi rohkemat kui on kirjas, aga edutult — tekst sisaldab ainult seda, mida ta sisaldab. Seejärel tõmban kardinad uuesti akna eest. Tintjas hämarus on endisest tsipake kahvatum, kuid päikesetõusuni jääb hulk aega.

Maja, kus ma elan, hakati püstitama juba enne sõda, aga valmis sai see alles hiljuti, ja teist samasugust ei leidu kogu ümbruskonnas. Ka mu korter on ainulaadne, sarnaneb pigem kunstniku ateljeega kui normaalse elamispinnaga. Vormiliselt ühetoaline, sirutub korter edelast kirdesse, mu toa poolümmargune aken kroonib hoone fassaadi, köögiaken avaneb sisehoovile. Toa ja köögi vahel paikneb poolpime aknata ruum, mida meie majavalitseja tituleerib halliks, aga Jevge-

nija Iljinitšna puhaskambriks. Sealt viivad uksed vannituppa ja klosetti, kõrval asub tilluke esik. Puhaskambrit peetakse abiruumiks, kuid selleta oleksin ma kimpus — mul on mitu tuhat raamatut, suur arhiiv ja kartoteek, puhaskambris seisavad külmutuskapp ja söögilaud, samas võtan ma vastu harvu külalisi, oma toas ainult magan ja töötan. Täielik vaikus, naabreid pole, lift sõidab vaid seitsmenda korruseni. Ainus ebamugavus on, et otse minu korteri alla jääb maja raudväravatega kangialune, isegi talvel kostab läbi topeltakende, kuidas möirgavad kogu alumist korrust hõivavatesse kauplustesse kaupa toovad veoautod. Lõgiseb raud, kolisevad tühjad vaadid, sõimlevad sohvrid. Kuid sedapuhku ootan ma kärsitult, et kuulduks juba rutem neid ebameeldivaid hääli või vähemalt kukelaulu. Paraku kireb ainus meie ümbruskonnas säilinud kikas äärmiselt korrapäratult, tema instinkti on nüristanud üksindus, tal ei ole kellegagi võistu laulda. Midagi taolist tunnen ka mina, küllap esimest korda siin elatud kuude jooksul, üksindus muutub mulle koormaks.

Lugu lõpeb sellega, et ma oma põhimõtetest meelekindlusetult taganen, otsin sõja-aastate sanitaarpaunast mingid kahtlased — kas nembutaali või barbamüüli — tabletid ning vajun vastu hommikut raskesse unne, mis ei tõota värskendust. Unes näen Bar Bamüli ja Nem Butali: mustade krässus habemete ja julmade kukesilmadega hirmuäratavaid assüüria väepealikuid.

2. ANTONEVITSI-TAAT

Antonevitši-taat on legendaarne isiksus.

Legendaarsus ei eelda põrmugi kuulsust või üldtuntust. Legendi tekkimiseks peab olema kaks tingimust — üldsuse huvi ja informatsiooni vaegus. Siis sünnib legend loomulikul teel. Meie sajand ei kannata informatsiooni vaeguse, vaid selle külluse all. Legendid on määratud väljasuremisele.

Väljaspool meie instituuti vana Antonevitšit õigupoolest ei tunta. Instituudis seevastu on ta harukordselt populaarne ja ümbritsetud salapärasuse oreooliga.

Keegi ei tea, millal ja mismoodi ilmus Antonevitši-taat eramusse Devitškal, kus seniajani asub meie instituut. Usutakse, et ta on seal alati olnud ja jääb sinna igaveseks.

Instituudi pärimus räägib, et kui instituudi asutaja ning

tulevane juht Pavel Dmitrijevitš Uspenski esimest korda koputas eramu uksele, paotas selle vana Antonevitš.

Määralises koosseisus esineb Antonevitši-taat riidehoidjana. Kuid see ametikoht ei ammenda kaugeltki ta kohustusi ega osuta tema tegelikku kohta instituudi hierarhias.

Garderoobi ülesannet täidab meil kitsuke ja pimedavõitu ahjutagune vestibüülis, paraaduksest vasakul. Ahjutaguses on igivana riidenagi, kast saapaharjadega ja võtmetahvel. Vestibüülist lahutab ahjutagust vägev, raske ülesklapitava pealselauaga barjäär. Harilikult seisab vana Antonevitš teispool barjääri, küünarnukid pealselauale toetatud, ja vaatab karmil, liikumatul pilgul enda ette. Tänavalt tulijais tingib see pilk miskipärast soovi otsekohe hoolikalt jalgu pühkida. Taat teab nime- ja nägupidi kõiki instituudi töötajaid, iga võõra klassifitseerib ta ainsa hetkega ja eksimatult, ning kuigi tal mõni aeg tagasi keelati külastajailt küsida, kuhu ja mis eesmärgiga keegi läheb, vaatab vana Antonevitš neile nõnda otsa, et nad ise tunnevad tungivat kohustust temalt juhatust küsida ja niiviisi end kaudselt esitleda.

Kõik teaduslikud töötajad kannavad tööl valget kitlit, tehniline personal sinist. Antonevitši-taadil on seljas valge kittel ja tema kiilaspead ehib valge tärgeldatud mütsike. Ta välimus on niigi imposantne, aga kindlalt juurdunud, rahulikku väärikust õhkuvad kombed sunnivad ka kõige jultunumaid irvhambaid vältima ülearuseid familiaarsusi. Kõik me oleme instituudisse väga kiindunud, ning loomulikult läheb osa kiindumusest vanima aborigeeni, instituudi vaimu ja traditsioonide kandja arvele.

Garderoob teenindab ainult külastajaid, kuid vana Antonevitši juures ahju taga võib näha keda tahes — soliidsetest teaduse doktoritest praktikantideni ja vivaariumiplikadeni. Üks lippab sinna kingi puhastama, teine pükstelt plekki välja võtma, kolmas päästma hargnemahakanud kapronsukka. Antonevitši-taadil leidub liimi, vaha, bensiini, atsetooni, kriiti, mennikut, niiti, naelu, puidukruvisid, plaastrit, kõhulahtistit ja haaknõelu. Temalt võib kasutamiseks võtta kammi, haamrit, triikrauda, koguni korgivinna. Ta oskab parandada kõike peale elektririistade. Vanamees näikse ihne, kuid mõnedel eriti usaldusväärsetel isikutel on õnnestunud temalt palgapäevani laenu teha. Kõiki neid teeneid osutab Mihhail Fadejevitš vähimatki hüvitust nõudmata, aga talle meeldib väga saada preemiaid ja aukirju. Igal ametiühingukoosolekul valitakse vanamees tingimata presiidiumi ning ta istub alati ühel ja selsamal kohal esireas, serva peal. Istub hästi sirgelt ja

liikumatult, vaatab ainiti saali. Raske öelda, kas ta kuuleb, mida kõnetoolist räägitakse, arvatavasti kuuleb, aga ma ei mäleta teda repliiki poetamas või naeratamas. Kui koosolek aplodeerib, plaksutab temagi käsi, muutmata asendit ja näoilmet. Isegi järjekordset aukirja vastu võttes ei näita Antonevitši-taat oma tundeid ega lausu ühtki sõna, ainult kummardab.

Ma annaksin palju, et oleksin võinud oma silmaga näha Antonevitši-taadi ja Pavel Dmitrijevitš Uspenski esimest kokkupuudet. See ajalooline kohtumine — ajalooline sõna otseses mõttes, sest sealt algab instituudi ajalugu, — toimus enne minu aega. Tulevasel akadeemikul polnud veel ei Euroopas tuntud nime ega vastavat rühti, ta oli kõigest kõhetu pikakoivaline noormees pikkade hõlmadega ratsaväesinelis, portfelli asendava puldanist seljakotiga ja päratu mandaadiga. Mandaat avas talle Devitška eramu ukse ning käskis kõigil asutustel ja isikutel anda seltsimees Uspenskile igakülgset kaasabi. Enne kui võõrast vestibüüli lubada, laskis vana Antonevitš (vanaks kutsuti teda juba tollal) seltsimees Uspenskil pikalt ja põhjalikult pühkida maanteeporist korpas säärikuid, siis mandaati uurinud ja selle ehtsuses selgusele jõudnud, kuulutas ta, et nõutavat kaasabi antakse, kuid järgmistel tingimustel: majas valitsegu kord, ühtki asja ei tohi paigast nihutada ega mööblit lõhkuda, pori on keelatud tubadesse kanda ning mis peaasi — et eramusse ei toodaks ühtki koera ega kassi. Olukorra koomilisus seisnes selles, et seltsimees Uspenski saabus Leningradist ainsa eesmärgiga luua Moskvas Pavlovi instituudi filiaali õigustes laboratoorium ja alustada seal loomkatseid. Ma ei taha kirjeldada seda, mille tunnistajaks ma ise pole olnud, aga on teada, et vähem kui nädala pärast hakkasid Devitška eramus sahisema saed ja paukuma kirved. Härraslikult avaratesse, kõrgete kahe tiivaga uste kaudu ühendatud elutubadesse püstitati vineerist vaheseinu, kõrvalruumides klopsiti kähku kokku katsekoerte puure. Need napid andmed hankisin ma usaldusväärseimast allikast, kelleks mulle alati oli Paša kadunud naine Veera Arkadjevna. Sajast suust läbikäinud kuulujutt ehtis neid kõiksugu kurbnaljakate üksikasjadega. Kui Uspenskilt hiljem päriti, kas kõik ikka oli nii, ta ainult muigas ja ütles, et enamvähem. Aga mulle pihtis Paša ükskord: «Jah, heidelda tuli kõvasti . . .»

Heidelda tuli kindlasti, et selleks ajaks, kui meie — mina ja mu noorpõlvesõber Aljoša Sutov — esimest korda astusime üle Devitška eramu läve, oli see juba lõppenud Uspenski

täieliku võiduga, taat oli alistatud ja vahtis Pašale suhu. Sellal mõistis Uspenski inimesi paremini kui hilisematel aastatel, tal piisas suuremeelsust sõlmida vanamehega kummalegi poolele austav rahu, ning kui Antonevitši-taadist pärastpoole ei saanud direktori abi või vähemalt maja komandanti, siis polnud siin süüdi ei tema vanadus ega napp haridus, vaid müstiline kartus kroonupaberite ees ja parandamatu harjumus teha kõike oma kätega. Võimukas ja kangekaelne, puudus tal ülemuse jaoks kõige tarvilikum oskus — teisi tööle panna.

Aljoša Sutovit oma noorpõlvesõbraks nimetades kõnelen ma tõtt, ning see tõde torgib mu südant. Me pidime jääma sõpradeks elu lõpuni, aga elu viis meid lahku, milles mina olen rohkem süüdi kui tema. See toimus märkamatult, nähtava põhjuseta. Olime alati olnud läbinisti erinevad, mis aga ei takistanud meid sõbrustamast, sest milleski täiendasime teineteist. Mul on alles tudengiaastate ülesvõte: kaelakuti seisavad lühike valgepäine sulgkaalus noormees, näol hästikasvatatud, kuid häbematu jõmpsika kaval ilme, riietatud kehvalt, kuid puhtalt, ning pikkade kätega loikam, suure suu ja salkus juustega, ninal keskelt jämeda niidiga mässitud traatraamis prillid, pleekinud kauboipluus karvasel rinnal lahti. Tuimaks ma ennast ei pea, oma abilistega on mul ladus läbisaamine, kuid minu meelest nõuab teaduse tegemine järjekindlat vaevanägemist ja koguni mõningat pedantsust. Aljoša on pesuehtne jauram, helde ja hoolimatu, käratsev ja kergesti süttiv, truu ja ühtlasi ebausaldatav. Tudengina meenutas ta vaimuliku seminari kasvandikku, samasuguseks jäi ka instituudis. Aljoša lemmiksõna on «elegantne». Seda hääldab ta jäljendamatu keigarlikkusega, torkab pärast esimest silpi vahele ei tea kas üleoleva või vaimustatud naeruturtsatuse. Ometi on Aljoša ja elegantsus teineteist välistavad mõisted, mida tunnistab järgmine episood. Instituudipäevil armus ta kõigile ja iseendalegi ootamatult meie kauneimasse neiusse Milotška Fjodorovasse. Milotška tahtis väga mehele minna, määras talle kohtamise. Sel puhul tõmbas Aljoša selga oma parima, kunstsiidist päevasärgi. Uhket ja kallist särki pesi ja triikis omanik ise, mille tõttu krae oli krimpsu kiskunud, minetanud igasuguse vormi. Kuid saatuslikuks sai hoopis nööp. Kadumaläinud kraenööbi asemele õmbles ähmis Aljoša teise — valge pesuriidega ületõmmatu, nagu neid valmistati pikkade aluspükste jaoks. Seda nähes pidi Milotška naerust lämbuma, ja Stendhal on märkinud õigesti, et naer tapab tärkava kire.

Eramusse Devitškal ajas meid Aljošaga näljahäda. Me õppi-

sime esimesel kursusel, stipendiumist ei jätkunud isegi söögirahaks. Aga meil oli ka muid vajadusi, me istusime odavatel kohtadel Meierholdi teatris ja Kolmandas Stuudios ning armastasime tuhnida vanade raamatute turul Kitaigorodi müüri ääres. Üliõpilassöökla kasin lõuna ilmselt ei korvanud kulutatud kaloreid, mõne kuu pärast hakkasime vaarudes kõndima ja seminaridel tukkuma. Lõpmatult ei saanud nõnda kesta, ükskord, tulles kapsahaisust läbiimbunud tagahoovist, kus söökla asus, Malaja Bronnaja munakivisillutisele, ütles Aljoša selle suisa välja.

«Ljoša,» pomises ta nagu alati, turtsatas naeru vahele, «kui me ka edaspidi toitume selles e(he!)legantses ettevõttes, on surm silmaga näha. Võib olla, et sina oma subtiilse olemisega pead semestri lõpuni vastu, mina endas igatahes kindel ei ole. Väikekodanlikus Rannenburgi linnas, kust pärineb mu suguvõsa, harjutati mind liharoogadega. Olen parandamatult rikutud.»

«Ljoša,» küsisin mina (me mõlemad olime Ljošad, kuigi mina olen Oleg ja tema Aleksei), «mida sa soovitad? Mina tean vaid kahte teed meie jõukuse suurendamiseks — kas raske füüsiline töö või kõige alandavam kerjamine. Mõlemad on järele proovitud.»

«Mina soovitan kolmandat teed.»

«Mis see oleks?»

«Mul on välja vaadatud üks koeranäss . . .»

«Kas sa kavatsed ta nahka pista või?»

«Ära irvita! Nahka pista neh, kuid mitte sõna otseses mõttes. Ma soovitan viia ta ühte meditsiiniga lähedases sidemes olevasse asutusse ja kasseerida tema eest kindlaksmääratud hind.»

«Aljoša,» teatasin ma pärast lühikest mõtlemist, «see ettevõtmine ei ole mulle päriselt meeltmööda.»

«Muidugi, ettevõtmine pole kuigi elegantne. Aga kus on väljapääs? Sa suvatsesid üpris peenelt vihjata, et makstakse kas töö või häbi eest. Mina pakun kuldset keskteed. Koera püüdma asuda pole sul vaja, ta on juba kolmandat päeva minu korteriperenaise juures, peni peetakse ülal minu kulu ja kirjadega . . .»

«Vahva, sul on koer. Aga mis see minusse puutub?»

«Ljoša! . . .» Aljoša vinnilisest ja armilisest, kuid vastupandamatult armsast näost paistis siirast nördimust. «Ljoša, luba meelde tuletada, et mõnes mõttes oleme ju sõbrad, osalt nimekaimudki, ja seni on meil olnud kõik ühine — teaduslikest seisukohtadest lõunasöögitalongideni. Miks meil siis ei

võiks olla ühist koera? Debüüdi jaoks jätkub sellest vabalt kahe peale. Liiati olen ma hakanud loomasse kiinduma ja mul on vaja seltsimeest, kes võtaks osa pattu oma õlgadele, sest öeldakse, et kollektiivset, nii-öelda grupiviisilist pattu on kergem kannatada kui individuaalset.»

Samal päeval ilmusime perenaise palge ette, kelle juures koera peeti, ja leidsime mõlemad maruvihastena. Aljoša mõistagi oli tegelikkust ilustanud, väites, et ta toidab koera oma kulu ja kirjadega. Kaks päeva toitis peni tema perenaine, kolmandal hakkas streikima. Lepitasime perenaise suuri vaevu, kirjeldades talle oma kiire rikastumise plaani. See õnnestus üksnes põhjusel, et lasterikas lesknaine, kelle toanurgas Aljoša allüürnikuna elas, pärines samast kenast Rjazani oblasti, tookord alles kubermangu südames asuvast Rannenburgi linnast. Minu tähelepanekute järgi on rannenburglased kergeusklikud ja lühikese vihaga ning neid ühendavad väga tugevad omakondlikud sidemed. Koerale viimast korda süüa andnud, konvoeerisime ta trammipeatusse. Katse sõidutada peni järelvaguni tagumisel platvormil läks nurja, meid aeti sealt maha ja jäeti trahvimata vaid seetõttu, et taibati paugupealt säärase ettevõtmise kogu lootusetust. Sootuks võhmal, koer oheliku otsas, jõudsime õhtu eel «XVIII saj. lõpu linnaresidentsi» hoovile ja helistasime paraadukse taga. Ukse avas meile Antonevitši-taat.

Tõtt-öelda võttis ta meid tõrksalt vastu, ei lasknud tükk aega vestibüüli, ning sinna viimaks lastes vaatas meie krantsi nii suure sõnatu põlgusega, et me juba olime valmis loomast tasuta loobuma ja vist loobunukski, poleks sedaaegu tulnud vestibüüli Paša, Pavel Dmitrijevitš Uspenski — selline, nagu ta elab minu mälestuses ka praegu, pärast kolmekümneaastast tutvust: pikka kasvu, kõhn, kaukaasialikult sihvakas, seljas rihmaga kõvasti vöötatud sõduripluus, jalas pehmed kontsadeta tuhvlid ja villased sokid säärest kitsaste ning ülaltpoolt põlvi laiade kalifeepükste peal, noor mees, hoolimata juba toona märgatavatest hallidest juuksesalkudest, väga selgetes, rõõmsates ja julgetes silmades vilgas pilk. Uspenski tuli sinna ja otsustas meie saatuse paljudeks aastateks. Hetkelt olukorda hinnanud, puhkes ta laginal naerma. Seejärel kästi meilt koer vastu võtta ja maksta tema eest kõrgeima tasumäära järgi. «Alustuseks,» naeris Uspenski. Ilmus range näoga vanaeit — Antonevitši naine, nagu me hiljem kuulsime — ja viis peni ära. Koer tõrkus minemast, vaatas meid etteheitvalt. Asutasime meiegi lahkuma, aga Uspenski tahtis teada, kes me sihukesed oleme. Kuulnud, et

mina õpin arstiteadust ja Aljoša bioloogiat, kutsus ta meid laboratooriumi vaatama. See paiknes hoonetiivas, kus praegu asub konverentsisaal. Arvatavasti ei avaldaks koli täis ja algeliselt sisustatud, anatoomikumist tuttava ränga lehaga ruum meile tänapäeval just soodsat muljet. Kuid tollal polnud veel ükski meist, kaasa arvatud laboratooriumi peremees, minetanud lapselikku kujutlusvõimet, tänu millele saab kolmest kummulipööratud toolist kiirrong, ja mis peamine — Paša aitas meil näha laboratooriumi homset päeva, aga sellest pidi lähemail päevil saama iseseisev teadusliku uurimise instituut. Pärast pakkus Uspenski meile teed ja «Alberti» küpsiseid ja võlus meid teelauas päriselt lihtsuse, naeruhimu ja oma projektide otsatu julgusega. Nägemiseni jättes lubas Uspenski meil igal ajal sisse astuda, nädala pärast olime eramus omainimesed, kütsime ahje, pesime katseklaase, püüdsime rotte ja hulkuvaid kasse. Selle eest lubati meil viibida eksperimentide juures, ning me saime ruttu sõbraks laboratooriumi väikesearvulise personaliga, mis koosnes mõnest alles teadusliku kraadita uljaspeast ja Uspenski esimesest kaasast Veera Arkadjevnast, temast mõni aasta vanemast vaiksest ja haiglasest naisest. Sellal polnud veel läbi löönud ühepoolne ülemuslik sinatamine, sinasõprust joomata hakkasime Uspenskit sinatama ja Pašaks kutsuma, mis üldsegi ei takistanud teda jäämast meile peaaegu vaieldamatuks autoriteediks. Peaaegu vaieldamatuks, sest Uspenski mitte ainult lubas, vaid nõudis, et temaga vaieldaks. Ta armastas diskuteerida, tegi seda visalt ja järeleandmatult, kuid võrdsetel tingimustel, ning ehkki meie jõud polnud kaugeltki võrdsed, vihastas, kui temaga liiga kergesti nõustuti. Poleemika oli tema kirg, ja tulevaste heitluste aimuses ei lasknud ta mööda ühtki treenimisvõimalust. Veera Arkadjevna meie vaidlustes ei osalenud, aga kui Uspenski poleemilises õhinas hakkas jämetsema või üle pakkuma, ütles ta muiates: «Paša!...» Äärmisel juhul lisas mõne lühikese repliigi, ja meid hämmastas aina nende raugete repliikide maagiline mõju Uspenskile. Minusse ja Aljošasse suhtus Veera Arkadjevna emalikult, pakkus meile sobival juhul süüa.

Ainult Antonevitši-taadiga ei tahtnud meie suhted laabuda. Vanamees ei sallinud meid ja noris tüli. Hulk aega ei suutnud ma leida pika viha põhjust, mõistsin alles tublisti hiljem, et see oli kiivus. Antonevitš oli uhkust täis ja nagu enamik uhkeid, armukade. Mõte, et mingitest tänavalt tulnud sellidest said üleöö omainimesed, ei mahtunud talle pähe. Tõenäoliselt taipas taat tollal paremini kui meie oma patrooni iseloomu

mõningaid ohtlikke jooni. Paša innustus ülearu. Ta armus inimestesse. Jahtumine järgnes varsti. Selles polnud mingeid kaalutlusi, Uspenski oli heitlik, nagu ilm on heitlik. Peale selle meeldisid talle kentsakad inimesed. Aljoša lõbustas teda. Ka Antonevitš lõbustas Uspenskit, aga teisiti. Taat oli täiesti huumorimeeleta, võttis kõike sõna-sõnalt. See tegi Pašale kõige rohkem nalja ning vanamees, kes patrooni naeru põhjustest alati aru ei saanud, solvus natuke.

Nüüdseks on kõik muutunud. Aljošat pole enam ammu instituudis, ainus, kes teda aeg-ajalt — olgugi üleoleva helluse varjundiga — meelde tuletab, on Antonevitši-taat. Minust hakkas vanamees mõne aja eest lugu pidama, mulle räägitakse, et ta pidavat mind instituudi esimeseks meheks (loomulikult pärast Uspenskit). Millel niisugune arvamus rajaneb, pole mulle teada, kuid taat on endas kindel, ja ainsa seletuse leian ma selles, et veendumused tihtilugu tulevad toime põhjendusteta. Vanamees armukadetses ilmaaegu — Uspenskiga üle kolmekümne aasta koos töötades pole tema vist ainsana oma nahal tunda saanud Paša tujude ja kiindumuste heitlikkust. Kõik meie majandusmehed ja administraatorid, kaasa arvatud praegune direktori asetäitja Almazov, alustasid katsest koristada teelt Antonevitši-taat. Öeldi, et on aeg keelata töötajail üleriiete hoidmine laboratooriumides, et tuleb sisse seada suur kaasaja nõuetele vastav garderoob ja palgata riidehoidjad artellist, pannes neile materiaalse vastutuse esemete võimaliku kaotsimineku puhuks. Kuid Uspenski ei lasknud taadile liiga teha. Pärast Antonevitši naise surma (ta suri neljakümne neljandal aastal, peaaegu üheaegselt Veera Arkadjevnaga) kehtestas direktor taadile kõigi koodeksite kiuste kolm kuud kestva puhkuse. Garderoob suleti, vanamees sõitis kogu suveks Belovežje põlislaande, kus elasid tema sugulased, ja naasis sealt alles esimeseks septembriks. Uspenski poolt tähendas see tõelist kiindumust, millesse oli segunenud midagi ebausu taolist.

Mul ei ole enam meeles kõiki väljamõeldisi, mida vanamehest kolme aastakümne jooksul on räägitud. See oli ehtne folkloor, mis rändas ühelt põlvkonnalt teisele ja murdis end Antonevitšile mõistmatute vihjete näol instituudi jubedavõitu nimega elava ajalehe «Lahkamine Näitab» veergudele. Ajaleht etendas instituudi elus tähtsat osa, ning kuigi erinevatel aegadel leidus mehi, kes üritasid seda sulgeda, sündis leht iga kord uuesti nagu tulilind tuhast. Viimane keeld, juba sõjajärgsel perioodil, tuli vahetult Uspenskilt, ning tõsiasja, et see arukas, nalja mõistev ja sugugi mitte väiklane inimene

vihastas üsna süütute torgete peale, oli paljudele meist mitte ainult üllatuseks, vaid näis läheneva õnnetuse endena. Ega asjata öelda, et keelatud vili on magus, — pärast elava ajalehe likvideerimist lõi õitsele Antonevitši-taadile pühendatud suuline rahvaluule. Meie irvhammaste ponnistustega tehti vanamehest poolmüütiline «XVIII saj. lõpu linnaresidentsi» kaitsevaim, tark oma sügavas võhikluses. Iga kolmas aspirant oskas matkida tema klaasist häält, taadi arvele kirjutati aforisme, mis talle vaevalt kuulusid, ja kriitilisi märkusi, mille autorid millegipärast eelistasid jääda tundmatuks. Nagu iga liialdus, kätkesid ka need lorijutud endas tõetera. Nii või teisiti keerles seal kõik vanamehe tegelike omaduste — tema vanaduse, sitkuse, põikpäisuse, truuduse, ihnsuse ja aususe ümber. Seejuures polnud kellelgi — välja arvatud vahest ainult Uspenski — õieti aimu tema elust, kuigi Antonevitš elas sealsamas instituudi hoovil, ja keegi ei teadnud, mida ta mõtleb barjääri taga seistes.

Mul ei ole isu lõbustada oma hüpoteetilist lugejat aspirantide kõigi pajatuste ümberjutustamisega. Vastupidi, ma püüan kõrvaldada vanamehele külgekleepunud legendid ja esitada mõne tõestisündinud loo, mille usaldusväärsuse eest ma võin vastutada.

Esimene neist kuulub neljakümne kaheksanda aasta sügisesse, kui üle paljude teadusasutuste veeres puistamiste laine. Avaliku hukkamõistu osaliseks said formaalsed geneetikud, akadeemik Lõssenko meetodi vastased, mendelistid-morganistid, liiga ägedad relatiivsusteooria ning alles äsja sündinud küberneetika pooldajad.

Kuid jutt kaldus Antonevitši-taadilt kõrvale. Ma vist juba mainisin, et vanamees seisab alati garderoobi barjääri taga, toetudes küünarnukkidega tammisele pealislauale. See väide pole päris täpne. Teadusliku nõukogu avalike istungite, väitekirjade avalike kaitsmiste ja teaduslike sessioonide päevil seisab Antonevitši-taat, ise teraselt silmitsedes välisust ja riidenagi, pikki aegu konverentsisaali ukse vahel ning kuulab. Jumal teab, mida ta kuuldust taipab. Isegi lausa ohjeldamatu fantaasialennuga noored teadurid ei söandaks tõendada, et vanamees mõistab meie dissertatsioonide ja referaatide keelt, vastupidi — on teada, et päevast päeva silmitsedes Ilja Metšnikovi büsti vestibüülis, ei tea ta seniajani, kes see mees oli. Ja küllap huvitas peale minu teisigi küsimus, mis sunnib Antonevitši-taati, ta vähese liikuvuse kiuste toimekat inimest, tundide kaupa kuulama arusaamatus keeles peetud kõnesid. Keel pidi tunduma seda salapärasem, et vahete-

vahel eksis sinna tuttavaid venekeelseid sõnu. Viimaks jõudsin ma saladuse jälile. Jõudsin üsna kogemata.

See juhtus meie instituudi erakorralise sessiooni teisel päeval, mis jäi kollektiivile meelde kui neomaltusianismi-vastane. Mispärast sessioonil pilbastatud nimekaid teadlasi ja andekaid noori süüdistati nimelt neomaltusianismis, ei ole mulle praeguseni päris selge, samasuguse eduga võinuks neid süüdistada neokantianismis, sürrealismis või ekshibitsionismis. Toimunu mõte on mulle nüüd arusaadavam, kuid sellest edaspidi, sobival juhul. Traditsiooni ignoreerides ei avatud sessiooni meie vähenõudlikus konverentsi-, vaid Moskva ühes suuremas kontserdisaalis arvuka ja kireva publiku juuresolekul, keda osalt oli sinna meelitanud kõigile surelikele omane huvi eafüsioloogia probleemide vastu, osalt toretsev puhvet ning alumises fuajees üles löödud raamatu- ja tööstuskaupade letid: sessioonist osavõtjatele ja külalistele müüdi Shakespeare'i sonette Maršaki tõlkes, importkuulsulepäid ja venivaid nailonsukki. Kuid vahest kõige rohkem tõmbas inimesi iha vaatemängu järele. Ning seda nad said. Palavatest jupiterlampidest valgustatud presiidiumis võis näha paljusid silmapaistvaid isikuid, kes olid sinna ilmunud oma ordenite ja laureaadimärkide kogu hiilguses, meie teadusliku nõukogu tagasihoidlikud liikmed suruti hoopis kõrvale. Kolmest põhiettekande tegijast üksnes Uspenski oli füsioloog. Hiljuti lugesin ta ettekande stenogrammi uuesti läbi, ja mind valdas kummaline tunne: möödas pole kümmetki aastat, aga palju sellest, mida ta tookord rääkis, kõlab juba keskaegse skolastikana. Meie instituudi elus kurba osa etendanud diskussioonist oleks mul mõndagi jutustada, antud juhul aitab teadmisest, et see kujutas endast kolmepäevast *corrida't*, kus härgade sarved olid varem nudiks saetud ning matadooriks saamine ei eeldanud ei oskust ega vaprust.

Mingit diskussiooni polnud. Ei sellel esimesel istungil ega järgmistel, mis toimusid juba vähem paraadlikult meie instituudi konverentsisaalis. Kõige rusuvam mälestus jäi mulle teise päeva õhtusest istungist, kus minu hoolealune Kolja Vdovin, kelle üpris keskpärase väitekirja meie ühiste pingutustega vajalikule tasemele upitasime, materdas ja tampis üht meie andekamat aspiranti Iljuša Slavinit. Piileami eesel hakkas äkki rääkima, ja nii vägeval bassihäälel, et paljud südamed võpatasid halvast aimusest. Vdovin seisis kõnetoolis marmortahvli all, kuhu oli kuldtähtedega graveeritud Marxi tuntud mõttetera, et teaduses ei ole magistraalteid, ning häbistas Iljušat, et see üritab väärata eafüsioloogiat nõu-

kogude teadlaste töödega sillutatud magistraalteelt. Ta materdas Slavini äsja lõpuleviidud, meie laboratooriumi seinte vahelt alles väljajõudmata, mõnes suhtes vaieldavat, kuid julguse ja andekuse poolest säravat dissertatsiooni. Vaatasin Uspenskit, kes istus juhataja kohal, ilme põlglik ja võõrdunud. Väljusin saalist kohe pärast Vdovini kõnet. Ma ei suitseta, kuid sel hetkel oli mul pilgeni täissuitsetatud vestibüülis lahedam hingata. Lävel seisvast Antonevitši-taadist möödudes vaatasin talle otsa ning avastasin järsku, et vanamees mõistab saalis toimuvat, mõistab niisama hästi kui mina või — nagu mulle nüüd näib — paremini kui mina. Muidugi ta ei teadnud, mida tähendab konstellatsioon või mispärast lamarkism halb on, kuid nägi selgelt meie õdusat konverentsisaali vallanud tigedust ja konkurentsikihu, umbusku ja hirmu.

Olin sel ajal nii naiivne ja enesekindel, et kutsusin Vdovini pärast istungit enda juurde ning püüdsin talle aru pähe panna. Häbistasin end täielikult. Varem mu õpetatuse ja kindraliauastme suhtes aupaklik Vdovin vastas mulle viisakalt, kuid põiklevalt, koguni tabamatu üleolekuga. Ta andis mõista, et oli sõna võtnud oma kodaniku- ja teadlasesüüme sunnil ning et tal on veider kuulda, kuidas mina, kes ma ikka olen pooldanud teadusliku diskussiooni vabadust, tahan tal suud sulgeda. Nii nagu ennistises kahevõitluses Marxiga, oli tulemus 1 : 0 tema kasuks.

Lahkusime instituudist, kui kõik olid juba laiali läinud. Hämarast vestibüülist läbi minnes heitsin pilgu riidehoiu barjääri taha, märkasin saapakapil istuvat Iljušat. Ta näsis vorsti ja põrandal vedeles tühi veerandliitrine viinapudel. Meid näinud, katsus Slavini kõrval seisev Antonevitši-taat teda oma kitlihõlmaga varjata. Va ihnuskoi ja viinavihkaja oli teinud seda, mis ei tärganud pähe ühelegi Iljuša sõbrale — muretses pikemata kuskilt viina, lohutas vapustatud poissi. Vdovinit vaatas vanamees vihaga, mind etteheitvalt.

Järgmise päeva hommikusel istungil võtsin mina sõna. Tookord paistis paljudele, esmajärjekorras mulle endale, et mu kõne oli suure kodanikujulguse eeskuju. Sisulisse vaidlusse laskumata ma ütlesin, et kellelgi ei ole õigust hinnata lõpetamata ja avalikuks arutamiseks esitamata tööd, möödaminnes õnnestus mul vastu vaielda Vdovini mõnele kõrvalmärkusele, tõendada tema rabavat võhiklust ning saali naerma ajada, kuid isegi see väärikuse säilitamise nii arglik katse kutsus esile ärritatud kiunumise — seniste vaikurite seast ilmus Vdovinile järelekiitjaid. Uspenski istus väga sirgelt, nagu

alati, tema põsesarnade liikumatusest võis välja lugeda maruviha. Tal oli vastik Vdovinit kuulata. Mind veel vastikum. Täiskiilutud konverentsisaalis valitses talumatu leitsak, vestibüüli viivad uksed olid pärani, ning kogu aeg nägin ma kõnetoolist Antonevitši-taadi ähmaselt valendavat kitlit. Võibolla lasub minul osa süüd, et esimest korda instituudi ajaloos toimus sel päeval garderoobis vargus. Varastati sinel, mis kuulus meie lugupeetud külalisele, meditsiinidoktorile, professorile, teenelisele teadlasele, NSV Liidu Arstiteaduse Akadeemia tegevliikmele, meditsiiniteenistuse kindralleitnandile jne., jne., keda kõik tundsid Suure Kirurgi leppenime all. Miks varastati sinel — heast ja kallist kalevist, kuid ikkagi ainult sinel — ega võetud karusnahkset palitut või välismaa päritoluga seemisnahkset mantlit, jäi teadmata. Varast ei tabatudki.

Suur Kirurg sai väga pahaseks. Mitte et ta olnuks teab kui nördinud kaotsiminekust — kindlasti polnud see tal ainus sinel —, aga ta oli vihane, et lõi kolm päeva surnuks sessioonil, mille eesmärgid talle ei sümpatiseerinud, vihane iseenda peale, et hääletas kümme minutit tagasi resolutsiooni poolt, kus mõisteti hulgi hukka teaduslikke töid, mida ta polnud lugenud, vihane Uspenskile, kes tagamõttega tassis ta presiidiumi, jupiteride eredasse valgusse ja reporterite välklampide sähvatuste kätte. Oma tavalise leebe maneeri kiuste oli Suur Kirurg Antonevitši-taadiga kole karm, ütles, et sunnib instituuti hüvitama talle tekitatud kahju, ja ikka veel porisedes veeres minema isikliku «Pobeda» rooli taga.

Kohe kogu instituudis teatavaks saanud vahejuhtum leevendas mõneks ajaks pärast sessiooni tekkinud meeleolu, lisades sinna humaanse ja ühtlasi humoristliku noodi. Erinevatesse vooludesse kuuluvaid erinevaid inimesi, kes muide üksmeelselt hääletasid ühtsusele kutsuva resolutsiooni poolt, ühendas ajutiseks kaastunne rängalt vapustatud mehe vastu. Taati tundes mõisteti tahes-tahtmata, et on toimunud kurbmäng, ning küsimus pole kindralisineli hinnas, vaid seni laitmatu valvuri süütundes, kõikumalöönud reputatsioonis ja solvatud uhkuses. Vanameest kardeti haigestuvat, kuid järgmisel hommikul oli ta oma postil, olgugi aukus põskedega. Mulle tundub, et sel päeval räägiti tublisti rohkem kadumaläinud sinelist kui äsjasest sessioonist. Aspirandid heitsid aina kurba nalja, tuletasid meelde koguni Akaki Akakijevitšit — küll rohkem kontrasti mõttes kui iseloomude sarnasuse tõttu, aga situatsioonis endas oli tõesti midagi gogollikku.

Tööpäeva lõpul helistas mulle Uspenski, palus läbi astuda.

Läksin tema kabinetti raske südamega, ette nähes ebameeldivat jutuajamist mu eelmise päeva sõnavõtu asjus. Paša võttis mind vastu tusaselt, päris tühja-tähja, sessiooni kohta ei poetanud silpigi; me olime teineteisega veel liiga lähedased selleks, et nelja silma alla jäädes sõnadega žongleerida, ja teineteisest juba piisavalt kaugenenud, et olla avameelsed. Algas mahavaikimiste ja ütlematajätmiste aeg, ning kulus aastaid, enne kui me jälle hakkasime rääkima nii, nagu olime rääkinud omal ajal. Muuseas, meile algas nimetatud aeg veelgi varem, aga selleks olid isiklikud põhjused... Jutuajamine toimus Uspenski karjala kasest mööbliga sisustatud direktorikabinetis, kus kõrgetest raamatukappidest takseerisid mind marmorhabemikud oma tühjade silmadega. Olin juba lahkumas, kui ta nimme hooletult küsis:

«Ah jaa... Palun ütle, mis maksab sineli organiseerimine?» Uspenskile ilmselt meeldis sõna «organiseerima».

«Millist sinelit sa mõtled?» küsisin pisut hämmastunult.

«Sellist nagu sinul.»

Ta teadis, kellelt küsida. Tollal teenisin ma veel sõjaväe meditsiiniasutuses ja, saanud kindralmajori auastme, ilmusin instituuti sõjaväevormis sagedamini, kui asjaolud seda nõudsid.

«Pole kuigi hull,» kostis Paša, kui ma olin summa nimetanud. «Kepi-Kolla ajal tulnuks piibrinahkse kraega kindralisinel kallim. Härdad hinged meie ametiühingukomiteest paluvad mind taadile preemia määrata, et ta saaks pahanduse heaks teha. Absurd. Esiteks ei tohi ma talle ka parima tahtmise korral anda kuupalgast suuremat summat. Teiseks on karta,» jätkas Uspenski äkki naerma puhkedes, «et kui me hakkame premeerima varguste süüdlasi, ilmub hulganisti soovijaid. Lühidalt öeldes on lugu järgmine...» Ta võttis laekast ristpaelaga kinnitõmmatud rahapataka. «Palun sõida Mstislav Aleksandrovitši juurde, teie saate omavahel hästi läbi, vii raha ära ja räägi temaga. Lihtsalt nagu kindral kindraliga».

«Ühel tingimusel,» ütlesin mina. «Kui me kulud pooleks teeme.»

Järgmisel päeval leppisin Suure Kirurgiga telefoni teel kokku ja õhtul läksin tema juurde. Läbilõhki heasüdamlik Mstislav Aleksandrovitš võttis mind vastu tavalise lahkusega, polnud kübekestki vingus, pigem tundis oma vihapurske pärast piinlikkust. Kui ma siis väga ettevaatlikult juhtisin kõneluse sineliloole, sattus ta päriselt hämmeldusse, võttis mul käest kinni ja viis esikusse. Tõenäoliselt sajandi algu-

sest peale seal seisvas läbivajunud põhjaga tugitoolis oli mingi komps.

«Vaadake,» ütles Suur Kirurg kohmetul ilmel, «ta tõi selle siia ja kadus. Pakis on kõik, kaasa arvatud õlakud ja nööbid. Isegi õmblemisraha.» Mu võõrustaja näitas ümbrikku. «Väga piinlik lugu, mul oli ikkagi kantud sinel...»

Olin samuti imestunud, aga suutsin imestust varjata ja tõendasin Suurele Kirurgile, et eksitust ei saa olla.

Hommikul läksin instituuti nagu harilikult. Esimene, keda ma seal nägin, oli Antonevitši-taat. Ta seisis oma sisseharjunud kohal, küünarnukkidega toetudes barjäärile, ja põrnitses ainitisel pilgul enda ette. Mulle noogutanud, pööras vanamees pea kõrvale. Ma mõistsin, mispärast. Ta tahtis vältida küsimusi. Olnuks kasutu talle raha pakkuda. Taat poleks seda vastu võtnud. Tema ja Suure Kirurgi vahel juhtunu puudutas vaid neid kahte. Seda taipasid kõik. Räägitakse, et üheainsa päevaga olevat Antonevitši-taat kulutanud kogu eluaja säästud. Väga võimalik.

Teine mälestusväärne juhtum leidis aset umbes pool aastat pärast nimetatud sessiooni. Mõne kuuga muutus instituudis palju. Kui sessiooni ülesanne oli ühtsuse saavutamine, siis me maksime selle eest liiga soolast hinda. Enne ühendas instituut erinevalt mõtlevaid, kuid oma taotlustes üksmeelseid inimesi. Nüüd oli meie pere sügavalt lõhenenud. Vdovini võim kasvas. Varsti sai temast instituudi teadussekretär. Teadusliku nõukogu istungitel käitus ta peremehena, koguni söandas Uspenskile vahele rääkida. See ei võinud direktorile meeldida, ja arvatavasti Uspenski juba kahetses, et oli vaimu pudelist valla päästnud.

Vdovinil läks korda koristada instituudist kõige isemeelsemad inimesed ja ülejäänutel suu sulgeda. Iljušal ei lastud väitekirja kaitsta, tal tuli lahkuda. Kahtlemata vabanenuks Vdovin meelsasti minustki. Aga mul oli topelt kaitse — sõjavägi ja Uspenski. Vdovin teadis seda, jättis mu esialgu rahule. Seda raevukamalt ründas ta Antonevitši-taati.

Inimlik vihkamine on niisama käsitamatu nagu armastus. Millega võis tühipaljas riidehoidja marru ajada kõikvõimsa sekretäri? Kas tõesti püsis Vdovinil meeles tema põlastav pilk? Võib-olla. Aga võib-olla tahtis Vdovin välja juurida kõik mälestused instituudi minevikust, kõik selle armsa, koduse ja sundimatu, mis veel oli säilinud meie asutuse tavades ja kommetes? Ent siin leidis terav kirves kivi. Uspenski ei lasknud taadile liiga teha.

Ühelt laboratooriumijuhatajate nädalanõupidamiselt, mida

peeti direktori kabinetis nagu ikka, olid kõik juba lahkumas, kui tõusis püsti Vdovin ning küsis, kas direktsioonile on teada, et riidehoidja Antonevitš tegeleb instituudi sildi all arstipraksisega ja annab nõu, mismoodi inimelu pikendada.

Mõni puhkes naerma, ülejäänud vaikisid. Teadussekretäri viha riidehoidja vastu polnud selleks ajaks enam kellelegi saladus. Paljud teadsid, et suvepuhkuselt naastes toob Antonevitši-taat kaasa ravimtaimi, kuivatab neid ja joob nende leotisi, aga ei pööranud sellele tähelepanu. Piidlesin Uspenskit. Ta istus oma tohutu karjala kasest kirjutuslaua taga väga sirgelt, pea kuklas, tema pilk oli väsinud ning jahe ja silmad tundusid pleekinud. Pikkade aastate vältel olin õppinud määrama ta meeleolu mitte ainult näoilme, vaid isegi paberikuhjade kõrguse järgi kirjutuslaual. Kui laua mõlemal serval kuhjusid läbilugemata ajakirjad, läbivaatamata dissertatsioonid, parandamata stenogrammid ja allakirjutamata dokumendid, tähendas see, et direktoril on halb tuju, tal pole millekski aega.

Ma teadsin, et Uspenski armastab ja oskab napsitada. Vintis päi oli ta lahke ja lõbus. Purjus polnud teda instituudis kunagi nähtud, kuid viimase aasta-paari jooksul kadus ta umbes iga kolme kuu takka mõneks päevaks kuhugi. Loomulikult võis olla tegemist ka lähetusega või mõne pakilise koduse tööga, aga täheldati, et pärast neid äraolekuid ilmus Uspenski tagasi tundmatuseni muutununa — oli harjumatult kõrk ja kahtlustav ning heitis jõhkrat nalja. Terasemad inimesed leidsid, et niisama ebameeldivalt kaine on ta ka enne järjekordset kadumist. Nimelt niisugusena jäi ta mulle meelde tol päeval.

Vdovini ära kuulanud, krimpsutas Uspenski nägu, tegi nii pika pausi, et enam ei teatud, kas ta üldse kavatseb vastata, ja heitis siis hooletult:

«Lori puha! . . .»

«Lori puha? Sellisel juhul lubage mul jätkata . . .» Ning luba ootamata luges Vdovin ette kirja. Keegi hea hing Vesjegonski linnast tänas seltsimees Antonevitšit ülimalt kasulike nõuannete eest, ühtlasi soovides meie instituudile edasist edu tema õilsas töös. Kiri kutsus esile muigeid ja sarkastilisi märkusi. Direktori asetäitja teadusalal Pjotr Petrovitš Polonski ütles viimaks ometi taipavat, miks Antonevitši-taat alailma seisab konverentsisaali uksel. Nutikas Beeta, selleks ajaks juba teaduste doktor ja Uspenski lähim abiline, puhkes naerma. «Olen ikka imestanud,» ütles ta, «miks ühelgi instituudi töötajal, kes õhinal sõidab Abhaasiasse pikaealisi

otsima, pole tulnud mõttesse huvi tunda siinsamas elava inimese harukordse tervise ja töövõime vastu.»

Siis tõi Vdovin lagedale teise kirja. Oela rauga signaali instituudi parteibüroole. Aasta vältel regulaarselt täitnud kodanik Antonevitši soovitusi, jõudis allakirjutanu (muide loetamatult allakirjutanu) äratundmisele, et nimetatud Antonevitš pole keegi muu kui šarlatan, sest allakirjutanu, vaeseke, ei märka oma organismis mingit noorenemist, vastupidi — tunneb hommikuti peapööritust ja iiveldust. Siinkohal kargas püsti üks Vdovinile järelekiitjaid ja hakkas kiunuma. Lugu on naljast kaugel, instituudi prestiiž on ohus, tuleb moodustada komisjon ja asjas selgusele jõuda.

Vaatasin jälle Uspenskit. Endiselt peegeldus tema näol vaevaga vaos hoitud ärritus, aga kui jutt jõudis komisjoni moodustamiseni, elavnes ta äkki ja tema hägustesse silmadesse ilmus mulle tuttav ohtlik helk, mis korrapealt tegi auväärt akadeemikust kõhetu, pikka ratsaväesinelit kandva noormehe. Uspenski vajutas kellanuppu.

«Olja,» ütles ta sisseastunud Olga Selepovale, «palun kutsuge siia Mihhail Fadejevitš.»

Olga, eeskujulik sekretär, oli harjunud patrooni poolelt sõnalt mõistma, kuid sedapuhku nõudis talt veidi vaeva, taipamaks, keda otsima minna.

«Ei mingeid komisjone!» kuulutas Paša kalgilt muiates. «Asjaajamist tuleb lihtsustada.»

Minut hiljem ilmus Antonevitši-taadi turske kogu kabineti uksele. Taat oli rahulik nagu ikka, alles siis, kui Uspenski palus teda lähemale tulla ja istet võtta — otse direktori kirjutuslaua ees seisid kaks sügavat tugitooli —, muutus vanamees valvsamaks.

«Lugupeetav Mihhail Fadejevitš,» ütles Uspenski, «meie kõrvu on jõudnud kuuldused, et te tegelete arstipraksisega ja annate konsultatsioone instituudi problemaatikaga lähedastes küsimustes. Põhimõttelisi vastuväiteid mul ei ole, aga ma olen kohustatud teile meelde tuletama, et ka teie kui instituudi töötaja kohta kehtib üldreegel, mis keelab meil oma avastuste rakendamise teadusliku nõukogu loata.»

Antonevitši-taat istus tugitoolis liikumatult, ainult väärutas veidi pead. Ta ei kuulanud, mida Paša rääkis, ega püüdnudki sellest aru saada. Ta ei tundnud seda sõnavara ega mõistnud sellist huumorit. Küll aga nägi vanamees eksimatult varjatud naeratusi kõigi nägudel — ühtedel tigedat, teistel hämmeldunut. Direktori juurde nõupidamisele polnud teda eales kutsutud, ja ta kahtlustas kohe mingit riugast. Paša oli

ainus inimene, kellel Antonevitši-taat lubas end nokkida, ning sedagi salamahti, nelja silma all. Seepärast ta vaikis loiult, nagu poleks jutt temast, vaid kellestki teisest.
«Antonevitš, ärge mängige kohtlast!» hoiatas Vdovin. «Öelge ausalt, kas te tohterdate inimesi?»
Sellest liiga tuttavast hääletoonist virgus taat kohe.
«Noh, ja mis siis, et tohterdan?» küsis ta süngelt. «Mina ei tohterda teie moodi. Minu tohterdamisest pole seni kellelegi kahju tulnud.»
«Aga sinu peale kaevatakse,» pomises Uspenski ärritatult. Ärritatud oli ta seetõttu, et taipas juba oma kavandatud näitemängu nurjumist. Tõenäoliselt lootis Uspenski kõike naljaks pöörata ja tabada kaks kärbest ühe hoobiga — vanameest natuke noomida ja hoiatada ning ühtlasi Vdovin naerualuseks teha. Aga neid mõlemaid tundes ei teadnud ta nende vastastikuse vihkamise sügavust.
Vanamees tõusis tugitoolist.
«Ma tean, kes kaebab,» muigas ta. «Kõlkapüks ja joodik. Lunib veel ravimtaimi, aga mina ei anna. . .» Seejärel Uspenskile silma vaadates ütles Antonevitši-taat: «Pavel Dmitrijevitš, tuleb vähem juua.»
«Mi-is asja?»
«Ei midagi. Tõsijutt. Lakardit rohud ei avita.»
Ta heitis käega ja kõndis kitlit seljast sikutades ukse poole, ning ma nägin akadeemik Uspenskit tugitoolis võpatamas — vähe puudus, et direktor oleks riidehoidja kannul välja jooksnud.
Järgmisel päeval jättis Antonevitši-taat esimest korda instituudi ajaloos tööle ilmumata. Ta haigestus ja põdes nädal aega. Tean, et Uspenskid käisid teda vaatamas.
Järjekordsel nõupidamisel direktori kabinetis oli Uspenski oma tavalises vormis: silmad selged ja hääl kirgas.
«Seltsimees Vdovinile teadmiseks,» ütles ta, kui kõik juba püsti tõusid, et laiali minna. «Meie Jelizaveta Ignatjevnaga võtsime vaevaks tutvuda Mihhail Fadejevitši ravipraksisega ega leidnud sealt midagi kuritegelikku. Ravimtaimed, mille leotist ta jootis teistele ja joob ka ise, on ilmsüütute omadustega, ning tema nõuandeid maksab kuulata. Asjata me alahindame rahvafarmakoloogiat, see astus skleroosiga võitlusse enne, kui härrased teadlased vastava sõna välja nuputasid. Muuseas, kas siin ei peitu kandidaadiväitekirja teema?» Uspenski otsis pilguga Vdovinit ja naeratas talle. «Võta käsile, Nikolai Mitrofanovitš. Perspektiivne probleem, lausa kullasoon.» Seda öeldi nii loomutruu sõbralikkusega, et olnuks

raske kahtlustada mõnitamist. Ning järgnes niisama loomutruu hüüatus: «Anna andeks, ma unustasin, et sinu väitekiri on juba kaitstud! . . .»
See oli mürginool täiesti Uspenski vaimus, kusjuures mürki iseloomustas pikaldane toime. Nüüd õnnestus näitemäng suurepäraselt. Püstijalu kuulas kogu õpetatud seltskond teadaannet Antonevitši rehabiliteerimise kohta, ja samuti püstijalu sai Vdovin ninanipsu.
Kolmas episood kuulub võrdlemisi hiljutisse perioodi instituudi elus, kohe pärast XX kongressi otsuste avaldamist. Peeti kahepäevast parteikoosolekut, seni vaikinud inimesed rääkisid suu puhtaks, äsjased vahutajad sõna ei võtnud. Koosolek oli kinnine, Antonevitši-taat võis vaid eemalt kuulatada konverentsisaalist kostvaid erutatud hääli. Vdovinil ja tema sabarakkudel tuli toonase võiduröõmu eest tasuda. Suisa näkku süüdistati neid teadlastekaadri laialipillutamises, võhikluses, instituudi õhkkonna mürgitamises ning teadusliku uurimise asutuse tagasipaiskamises kümne aasta võrra. Uspenski koosolekul ei viibinud, kaks päeva varem oli ta lennanud Prahasse mingile kongressile. Vdovin käitus väärikalt, tunnistas oma vigu, kuid innuka enesepiitsutamiseta, millega omal ajal olid pattu kahetsenud ja õigetest seisukohtadest lahti öelnud tema vastased. Uspenskile ei viidanud ta kordagi. Kostis hääli: «Parteist välja heita!» Aga siin astus vahele parteibüroo sekretär, öeldes, et põhimõtteliste otsuste läbiarutamist ei või ära vahetada üksiku kommunisti personaalküsimuse päevakorda võtmisega, ja sekretäriga nõustuti. Niigi oli selge, et Vdovin lahkub instituudist, see rahuldas kõiki.
Neil palavatel päevadel ei mõelnud keegi Antonevitši-taadile. Vanamees ise andis endast märku. Teisel päeval imbus koosoleku kuluaaridesse sensatsiooniline uudis, mis lühikeseks ajaks koguni varjutas sootuks suuremõõtmelised sündmused:
«Antonevitši-taat võtab naise!»
Algul ma seda ei uskunud. Peaaegu kaheksakümneaastasena naist võtta! Ent kuuldused osutusid tõeks. Vastastikuse abistamise kassasse laekus laenuavaldus. Avalduses seisis must-valgel kirjas: «. . . abiellumise puhul.»
Mõne päeva pärast naasis Uspenski — ainus inimene, kes võis midagi kuulda vanamehelt endalt. Kõige peamisest me ei rääkinud, peksime pisut keelt taadi üle. Paša kinnitas, et tõsi mis tõsi, Antonevitš abiellub. Ning lisas üksikasju. Pruut on seitsmeteistkümneaastane. Valgepäine piiga. Pärit Belo-

vežje põlislaanest. Perekonnaseisuaktide büroo ei tahtnud abielu registreerida. Büroole tuli survet avaldada.

«Kuule, Paša,» ütlesin mina, «see on ometi absurd...»

«Absurd?» küsis Uspenski. «Mispärast absurd? Meie silme all toimus kummalisemaid sündmusi, mida me ei pannud imeks...»

Viis ja pool kuud pärast naisevõttu sündis Antonevitšil poeg. Sellest räägiti mitu päeva — ühed imestasid, teised avaldasid nördimust, kolmandad vangutasid mõistvalt pead —, varsti rahunesid kõik ning harjusid tõsiasjaga, et instituudi hoovil lükkab lapsevankrit valgepäine plikaohtu ema. Ja vankrivarju alla piiludes leidsid paljud, et suure pruntpõskse beebi pilkumatu vaade sarnaneb Antonevitši-taadi omaga.

Kevadel sõitis noor ema oma kodukanti ega tulnud tagasi.

Selline oli mees, kes nüüd tõi kirjad kahelt mulle kallilt naiselt. Ühte neist ma armastasin. Teine armastas mind. Ma abiellusin kolmandaga.

3. «3P + CH»

Keskhommik tõi uue külalise. Sedapuhku külastas mu eraklikult kasinat eluaset Sergei Nikolajevitš Almazov isiklikult. Almazov on instituudi direktori asetäitja majandusalal ja Uspenski parem käsi. Praegu tundis käsi end keha küljest amputeerituna, millega minu arvates saigi seletada ootamatut visiiti. Sergei Nikolajevitš tõi mulle allakirjutamiseks Uspenski nekroloogi, aga see oli vaid ettekääne — mu nime võinuks sinna panna ka minu volituseta. Kuni ma loen nekroloogi, kõnnib Almazov mööda korterit. Seda väga hästi tundes valmistab talle alateadlikku mõnu kõike kabinetist köögini järele vaadata, kombata raamaturiiuleid ja heita peremehepilk vannituppa. Seejuures on Sergei Nikolajevitšil säärane ilme, nagu võis olla Rockefeller-seenioril tema poolt linnale kingitud maaligaleriid külastades. Almazov usub siiralt, et selle korteri kinkis mulle tema, ja kui mitte asuda formaalsele seisukohale, siis pole ta tõest kuigi kaugel. Korteri eest olen ma talle tänu võlgu, nii nagu tema omakorda võlgneb tänu minule kanna kinnitamise eest instituudis. Oleme Sergei Nikolajevitšiga tuttavad juba rindelt, headeks sõpradeks ei saa meid nimetada, aga meid liidavad mõned ühised mälestused ja kummaski isemoodi avalduv tänutunne. Et mõista meie

keerulisi vahekordi, tuleks mõttes kanduda üsna hiljutisse, kuid sündmustest kubisevasse minevikku, mida ma sobival juhul teengi. Praegu loen nekroloogi. See on nagu nekroloog ikka, kogenud käega kirja pandud. «...Ennastsalgav... Tagasihoidlik ja vastutulelik... Valitsus hindas kadunu teeneid kõrgelt...» Ordeneid oli tal tõesti palju.

«Valitsus kadunu teeneid kõrgelt ei hinnanud, autasustades teda üksnes...» loen ma valjul häälel.

Olles parajasti lõpetanud ringkäigu mu valdustes, võpatab Almazov ja naerab sunnitult:

«Huligaan! Ega sind asjata generaliteedist minema ei kihutatud... Nii on lood, kulla mees,» jätkab ta ohates.

Võõrale kõrvale tundub see ütlemine sisutu, aga mina taban seal huvitava allteksti, kus on koos (läbinisti siiras) lein, kadunu omadustele antud kõrge hinnang, tärkavate probleemide keerukuse nentimine ning koguni vihje, et elu on üürike ja tema siksakid käsitamatud. Seda vihjet võib Sergei Nikolajevitš endale lubada vaid nii looritatud kujul. Vahetanud paar-kolm niisama sisukat repliiki, astume järgmisse faasi.

«Noh, mida prognoosid ütlevad?»

Ennäe, kust king pigistab! Harilikult on Almazov minust palju teadjam kõiges, mis puudutab ametissemääramisi ja ümberpaigutamisi. Tema prognoosid lähevad täide hoopis sagedamini minu omadest. Kuid täna näib Sergei Nikolajevitš ilmselt ähmis — vähe sellest, et ei püüa mind valgustada, millegipärast kahtlustab, nagu teaksin mina temast rohkem. Loomulikult pole see ilus, aga mul on tahtmine teda tõgada, ning ma venitan vastuseks:

«Mis prognoose sa veel uurid? Aitab Viitsest.»

Viitse (ehk Aksakall ehk *monsieur* 3P) on Uspenski asetäitja teaduse alal Pjotr Petrovitš Polonski hüüdnimi. Keegi poetas, et mehest rääkides ei tituleeri Polonski naine Zoja Romanovna teda ase-, vaid viitsederektoriks (nimelt direktoriks). See lõbustas kõiki, ja hüüdnimi jäigi Polonskile külge.

Almazov jõllitab mind vihast ümmarguste silmadega. Prilliklaasid loovad mulje, justkui oleksid silmad koobastest välja tunginud. Viimaks toob ta kuuldavale heli, mis küllap peab tähistama sügavat põlgust. Alles pärast uut pausi küsib Sergei Nikolajevitš:

«Kas sa räägid õigust või?»

Põlgus põlguseks, aga ta on lausa jahmunud. Jahmumise põhjust mõistan ma väga hästi. Kasuliku töötajana on Alma-

zovil kindel väljavaade säilitada oma ametikoht. Erandiks võib olla väheusutav juhus, kui direktoriks saab Polonski. Pealtnäha pidanuks neid kaht meest ühendama tingimusteta, kahtlus- ja kõhklusvaba ustavus šefile, aga just see tundub neid lahutavat. Kumbki luges ennast Uspenski ainsaks asetäitjaks, taipamata, et Paša poleks talunud enda kõrval tõelist asetäitjat, s. t. otsustusvõimelist inimest, tema vajas abilisi, kes vabastasid ta vastumeelsetest ülesannetest. Uspenski ei armastanud rahalistele dokumentidele alla kirjutada — tal läks tarvis Almazovit, kes tegi seda õhinal; ta ei armastanud tseremooniaid — hindas Polonskit selle eest, et esindusliku välimuse ja valju tineda häälega Viitse oskas paremini kui keegi teine teatavaks teha päevakorda ja esitada presiidiumi koosseisu, jälgida reglemendist kinnipidamist ja ette lugeda otsuste projekte. Seda silmas pidades oli Uspenski valmis nimetama oma käealuseid asetäitjateks ja maksma neile suuremat palka kui laboratooriumijuhatajatele. Üks aspirant teravmeelitses: oleks Polonskil vapp, seisaks seal juhtlause: «*Nihil disputandum!*» — ma ei lähe kellegagi riidu. Teine aspirant (oh neid aspirante!) ütles, et Polonski pole muud kui mütsilott, mis jäetakse toolile märgiks, et koht on hõivatud. Viitse oli mahe mees, ent Almazov solvas nii sageli tema väärikust — isegi direktori autot polnud Polonskil õigus ise võtta, ta pidi seda Almazovilt manguma, — et päev pärast Polonski direktoriks saamist tulnuks Almazovil oma kabinetist lahkuda. Nende suhteid väljendab juba ammust aega valem $3P + CH = \alpha$. Valemi esimene osa laseb end hõlpsalt dešifreerida ($3P = P. P. P.$ = Pjotr Petrovitš Polonski), teisel on oma ajalugu. Kui Almazovist sai direktori asetäitja, oli tema esimene mure kruvida oma kabineti uksele suur klaasist nimesilt «Алмазов С. Н.». Selliseid silte ja eriti perekonnanime järele paigutatud initsiaale polnud meil instituudis kombeks kasutada, seda peeti halvaks tooniks. Aukartuseta aspirandid lugesid vene esitähtedest C. H. kokku süsivesiniku — CH —, mis panigi aluse hüüdnimele. Väike alfa on annihilatsiooni ehk hävimise lühendatud tähis.

Almazovi õnneks ei saa Polonskist direktorit, vaevalt jäetakse ta asetäitjakski. Kindlasti on uuel direktoril oma mütsilott, mida äraoleku puhuks toolile jätta. Viitse pole ei õel ega rumal, on vaieldamatult haritud inimene, aga niivõrd ideevaene, et temast kui instituudi juhist võib kõnelda ainult Almazovi õrritamiseks. Mul hakkas häbi.

«Ära pane tähele,» ütlen ma. «Mina pole nende asjadega üldse kursis. Kellest siis sinu arvates saab järeltulija?»

Almazov viivitab vastusega, peab aru. Oma konstanti tuletades vist oli Max Planckil vähem mõtlik ilme kui Sergei Nikolajevitšil. Viimaks ta lausub:

«Jah, varjaagideta toime ei tulda . . .»

Hoian vaevu muiet tagasi. Almazovil on raske, koguni talumatu kujutleda, et mõni meie teaduste doktor, kes on harjunud Sergei Nikolajevitši koridoris varitsema või oma igaveste palvete ja nõudmistega tundide kaupa tema kabineti ukse taga konutama, äkki kolib oma kambrist suurde karjala kasest mööbliga sisustatud ja tänapäeva bioloogia esiisade marmorbüstidega ehitud kabinetti, kutsub ta sinna ning teeb talle katseloomade nappuse pärast peapesu. Polonski ei taha sellele mõeldagi. Iseasi on «varjaag» — mõnes teises instituudis direktoriametit juba pidanud mees, akadeemik või läbipõlenud minister, kellele alluda pole häbiasi.

Almazov alles kaalub, kas jagada minuga oma kõige salajasemaid prognoose või ei, kui heliseb uksekell, pannes meid mõlemaid võpatama. Mind seetõttu, et ma ei tea kedagi oodata, Almazovit sellepärast, et ta tahtis minuga nelja silma all kõnelda. Tõttan esikusse, avan ukse ja põrkan hämmastunult tagasi — lävel seisab Polonski. Selle järgi, kui hoolikalt ta jalgu pühib, ma oletan: Viitse sõitis enne metroorongiga, siis bussiga, viimase teeosa kõndis jalgsi. Võtan ta käest õlgedest punutud nokkmütsi, mille kõrge rummu ümber jookseb pael. See müts peas, on Pjotr Petrovitš imekspandavalt sarnane vanamehega Inglise džinnipudeli «Beefeater» etiketilt. Samasugune punetav nägu, hoolitsetud valge habe ja samasugune pidulik ilme. Veidi ülepakutult palub ta vabandust häbematu sissetungimise eest, mina omalt poolt üritan igati näidata, et mulle on see meeldiv üllatus.

Polonski avab juba suu, et teha teatavaks külastuse eesmärki, kuid samal hetkel märkab Almazovit ja kaotab pahameelest kõnevõime. Almazovi näole tekib pisut süüdlaslik ilme, aga tema prillide välkumisest ma näen, et mees ponnistab end iga hinna eest õigustada. Sugeneb pinev vaikus, mille vältel ma hakkan aimama kõigest tund või poolteist tagasi toimunut. Polonski tahtis minuga kokku saada ja palus Almazovilt autot. Samuti minu juurde sõita kavatsev Sergei Nikolajevitš keeldus seda andmast. Pjotr Petrovitš pidas oma väärikust riivavaks teatada, milleks ta autot vajab, Almazov luiskas talle, et teda kutsutud kõrgemasse instantsi, ning instantsidesse aupaklikult suhtuval Polonskil ei jäänud muud üle kui taganeda. On hõlpus kujutleda tema raevu, kui kõrgemaks instantsiks osutusin mina.

Tuleb kiita Polonski suurilmalikku väljapeetust — ennast seletuse nõutamisega alandamata, Almazovit ignoreerides alustab ta minuga vestlust Pariisist, kus tema oli käinud kahekümnendail aastail. Sergei Nikolajevitš pole kordagi välismaal viibinud, ei saa vestlusest osa võtta. Seejärel nagu meenuks Pjotr Petrovitšile midagi, ta võtab kaasatoodud mapist ikka sama nekroloogi, ning mina annan sinna teise allkirja. Lõpuks palub Polonski mind pidulikult — nii-öelda nimel ja ülesandel — kui instituudi kauaaegset töötajat, unustamatu Pavel Dmitrijevitši kolleegi meie asutuse rajamisest peale, sõna võtta leinamiitingul, mille kuupäev täpsustatakse. Saanud nõusoleku, vaatab ta põgusalt üle mu elevandiluust torni, kiidab minu jooniste järgi valmistatud raamaturiiuleid ja kartoteegikappe, kuid möönab samas, et küllap üksnes mu kõigile tuntud harukordne tagasihoidlikkus lubab mul rahulduda selle armetu mansardkorteriga linna serval. Ütlemine on määratud ennast heategijaks pidavale Almazovile. Heategija rögiseb tigedusest, ent vaikib. Taas sugeneb pikk paus. Näib, nagu tahaks ka Polonski prognoosidest kõnelda, ning mina ei jõua kuidagi selgusele, miks valisid need kaks lugupeetud isikut oma objektiks just minu, — mind huvitab kõige vähem, kes hakkab istuma Uspenski kabinetis peitsitud tammest ja karjala kasest mööbli keskel. Mõlemad olid lootnud jutuajamist *entre quatre yeux**, enam pole kahtlust, et jutuajamist ei tule. Pjotr Petrovitš taipab seda esimesena, asutab lahkuma. Ma ei püüa teda liiga visalt takistada. Polonski kuulutab pidulikult, et teadlasena mõistab ta selgemini kui keegi teine, mäherdune kuritegu on röövida minult mu väärtuslikku aega. Vihje on nii ühemõtteline, et Almazovgi tõuseb püsti.

«Kuhu te lähete, kas instituuti?» küsib ta Polonskilt.

Pjotr Petrovitš venitab vastusega. Ta nagu mõtleks, kas üldse maksab vastata, heidab seejärel hooletult:

«Ei, koju.»

«Hästi, sõitkem siis!» ütleb Almazov otsustavalt.

See on lepitussamm. Aga Polonski teeb näo, justkui poleks midagi kuulnud. Alles trepikojas (ma lähen külalisi saatma, et neile kutsevõtme abil lifti tellida) meenub talle:

«Sergei Nikolajevitš, te vist ütlesite midagi?»

«Ma viin teid kohale,» lubab Almazov armulikult. «Kodu ukse ette.»

Polonski vaatab teda hästiteeseldud arusaamatusega. Näi-

* Nelja silma all (pr. k.). Tõlkija.

dates, et on viimaks öeldu mõtteni jõudnud, kostab ta üleoleva viisakusega:

«Oh, ärge muretsege! Ma lähen heameelega jalgsi.»

1 : 0. Kaks raevunud meest astuvad eredalt valgustatud peegelkabiini, löön nende järel kinni raudvarbadest ukse, nemad laskuvad alla, mina kiirustan tuppa, oma monograafia juurde. Keskendumine võtab aega, mu mõtted pöörduvad üha tagasi äsjaste külaliste juurde, — on kurb ja koguni tobe lugu, et need põhiliselt head inimesed kulutavad nii palju vaimujõudu teineteise elu mürgitamiseks.

Kutsumata külalised ära saatnud, asun ma uuesti tööle, aga edutult — olen rööpast väljas, naasen mõttes vastu tahtmist aina meie toimumata jäänud jutuajamise juurde. Tahaksin mõlemad mehed tagasi kutsuda, neile häbenemata öelda, et väiklase keelepeksu ja kohvipaksult ennustamise asemel maksaks neil mõelda instituuti ähvardavale suurele ohule. Kuni Uspenski oli elavate kirjas, ei tarvitsenud nad millegi üle muretseda, pärast tema surma omandas oht reaalsed piirjooned.

Möödunud aasta lõpus käis instituudis kõrge külaline, kes oli varemgi huvitunud meile lähedasest problemaatikast ning tundis Uspenskit juba Kodusõja ajast. Meie laboratooriumi tuli ta arvatavasti seetõttu, et mina olin selleks päevaks kavandanud põneva eksperimendi ja Uspenski pidas silmas näitlikkust. Hiljem direktori kabinetis toimunud sõbralikus vestluses avaldas kõrge külaline — küll väga muhedas, pooleldi küsivas vormis — mõningaid mõtteid instituudi tuleviku kohta. Nende tuum seisnes selles, et pealinn on teadusasutustest üle koormatud, vahest oleks õigem viia instituut Moskvast kaugemale, lähemale elavale loodusele, nagu seda juba tehakse paljudes arenenud maades. Üldiselt arukas, kuid meie instituudi suhtes peaaegu teostamatu mõte, kõigil kohalviibijail, ka minul, leidunuks kaalukaid praktilist laadi vastuväiteid, aga kõik vaikisid, lootes Uspenskile. Vastu ootusi ei kavatsenudki Uspenski neid esitada, piirdus mitte millekski kohustavate fraasidega. Kui ma teda hiljem talle võõra leplikkuse pärast noomisin, Uspenski vaid naeris: «Me vajame valuutat. Rohkesti valuutat, hirmus öelda, kui palju. Kes raha palub, hoidku keel hammaste taga. Mis puutub kolimisse, siis on meie külalisel tähtsamaidki asju ajada. Küllap näed, see karikas läheb meist mööda.»

Paraku ei läinud mööda. Kõrge külaline ise võib-olla unustaski oma ettepaneku, kuid tema saatjaskonnas leidus agaraid inimesi ja entusiaste, ning ma tean päris kindlalt, et

meie instituudi šefluse all olevale Jurzajevo looduskaitsealale saadeti autoriteetne komisjon. Olgu öeldud, et kui me Uspenskiga lennuväljalt linna sõitsime, pajatas Almazov teiste uudiste hulgas ettevalmistatavast otsusest. Küllap Paša teadis niisama hästi kui mina, et pärast otsuse vastuvõtmist on hilja protesti avaldada, säilitas rahu vaid kindlas usus: tema seljataga otsust ei langetata, aga tal on lihtne tõendada ülekolimise absurdsust, mis oleks ühteviisi kasutu olgu meile või looduskaitsealale. Põhimõtteliselt ei ole ma uurimisinstituutide hajutamise vastu, aga ärgu unustatagu, mis asi on Jurzajevo, — kauge ja kõrvaline, teedeta maakoht ei paku meie laboratooriumidele kuigi häid tingimusi. Me eksperimenteerime koerte, hiirte ja merisigadega, looduskaitseala rikkaliku faunaga pole meil midagi peale hakata.

Kõik need ärevad mõtted koormavad mu unetusest niigi nüristatud aju, aastatega kujundatud keskendumisvilumus kaob täielikult, ma sodin ära kolm paberilehte ühtejärge, lõpuks ahastusse sattunud, panen käsikirja kõrvale ning hakkan kuulama lemmikheliplaati.

Vastu õhtut ilmub mu kaitseingel Jevgenija Iljinitšna, tüse naine, kuid ma ei kuule mitte kunagi tema samme, ta ilmumisest teatab luku klõpsatus ja Mamadou rõõmuelevus. Jevgenija Iljinitšna askeldab tasapisi köögis; alles siis, kui seal on kõik valmis, koputab ta uksele ja tuleb tuppa, et seda koristada ning mind jalutama peletada. Tagasi tulles lasen Mamadou puurist välja ning meie Jevgenija Iljinitšnaga istume teed jooma. Idülliline pilt vanade hollandi meistrite maneeris. Jevgenija Iljinitšna on täiesti harimatu naine, kuid tema kaasasündinud mõistusest ja taktitundest piisaks tosinale teaduste doktorile, temaga juttu ajada on lihtsalt rõõm. Kõige kummalisem, et seitsmekümnest eluaastast hoolimata pole temas jälgegi sellele eale omasest konservatismist. Jevgenija Iljinitšnal on oma kindlad vaated ja harjumused, kuid erinevalt enamikust vanuritest nõustub ta pikemata, et elada, toimida ja elusse suhtuda võib ka teisiti. Ma tean, et ta ei kiida heaks mu poissmehepõlve ja kurvastab, et mul pole lapsi, kuid vaikib sellest delikaatselt. Minuga mitte nõustudes või kui mõni asi jääb talle arusaamatuks, Jevgenija Iljinitšna harilikult ei hakka vaidlema, ainult naeratab või ütleb: «Eks te ise tea, teil oma pea.» Minu peast peab ta suurt lugu, kuigi vaevalt taipab, millega täpselt ma tegelen. Kangekaelne on Jevgenija Iljinitšna vaid ühes asjas: ise süüa armastades näib talle, et mina end näljutan. Minu dieeditingimustega jäi ta südant kõvaks tehes nõusse, aga mina olen aina valvas:

«Tädi Jevgenija, supis on jälle lihapuljong?. . .» Valetada Jevgenija Iljinitšna ei mõista, vaikib haavunult, kuid minu pilku pikalt välja kannatamata pahvatab: «Is-sake, kõigest paar tilka! . . . Mis kasu oleks vee lürpimisest?» Tal on veel teinegi nõrkus: ta teab, et mina olen doktor, aga doktorid on tema meelest ainult selleks olemas, et inimesi tohterdada. Minu selgitused, et ma pole arst, vaid bioloog, ei avalda tädi Jevgenijale vähimatki muljet. Ent kõik need on pisiasjad. Juba fakt, et mul on oma kaitseingel, tähendab nüüdisajal suurt õnne, ja meie vaiksed vestlused teelauas on mulle mitte üksnes huvitavad, vaid ka õpetlikud. Balzacilt pärineb väljend «ühiskondliku elu füsioloogia». Tädi Jevgenija silmaring on Balzaci omast ahtam, aga kui õppeainena eksisteeriks olmefüsioloogia, võiks Jevgenija Iljinitšna olla professor.

Kell üksteist õhtul Jevgenija Iljinitšna lahkub. Ta elab mu naabruses, aknast paistvas külasugemetega agulihurtsikus. Samas elavad ka tema täiskasvanud pojad, miniad ja lapselapsed. Vanem poeg on taksojuht, noorem mehaanik kuskil tehases, mõlemad teenivad korralikult ja nurisevad, miks ema tööl käib, tegemist jätkuks koduski. Aga tädi Jevgenija hoiab oma vähenõudlikust liftöörikohast kõvasti kinni, eelistab iseseisvat sissetulekut ja võimalust kulutada seda oma äranägemisel. Pealegi hindab ta sõltumatust ega taha, et miniad teda kamandaksid.

Pärast Jevgenija Iljinitšna lahkumist sean aseme valmis, kuid unelootusi on mul napilt. Muidugi mõtlen ma Beetale. Mitte ainult teda tabanud õnnetusele, mis oleks loomulik, vaid ka sellele, et nüüd on Beeta vaba . . . See on häbiväärne mõte, ma kihutan ta eemale.

4. BEETA

Ühest vanaaegsest raamatust ma lugesin, et inimene — ükspuha, kas mees või naine — kujutab endast vaid mingi täiuslikuma olendi üht poolt. Tema teine pool eksleb mööda maailma. Alateadlikult otsivad need kaks poolt eluaeg teineteist, püüavad ühineda. Teaduslikust seisukohast ei kannata see kontseptsioon kriitikat, kuid nagu iga poeetiline kujund, kätkeb endas tõetera. Mida täiuslikum on organism, seda nõudlikum. Kõrgematel imetajatel on meeldimise ja mittemeeldimise alge juba olemas. *Homo sapiens*'i keerukalt isikustatud seksuaalne veetlus suudab oma füsioloogilisest alusest

tublisti eemalduda. Praegu, kus ma neid ridu kirjutan, kostab raadiost summutatult Mario del Monaco hääl. Ta laulab Radamese aariat. Millegipärast vajab see Radames hädasti etiooplannast vangi Aidat ega hooli valitsejatar Amnerisest tema metsosopraniga.

Tark Veera Arkadjevna, Paša esimene naine, ütles mulle kunagi pidutujus ja justkui naljaks väga kurvad sõnad:

«Oh, Ljoša,» ütles ta, «me peame armastust liiga tähtsaks. Nõnda on meid õpetanud aadlikirjandus. Kõik see tuli küllasest elust. Kirjanikud nikerdasid kirjutada, talupoeg võttis sedaaegu naise, koduküla tanumalt kaugemale saamata, töölisaguli piiga leidis peigmehe oma uulitsalt. Armastati ja oldi õnnelikud. Elati ka armastuseta. Rahvatarkus ütleb, et harjumusest tuleb armastus. Ljoša, see tarkus on iganenud, aga ikkagi tarkus. Kes teab, äkki ma oleksin praegu õnnelikum, kui ma omal ajal Paša asemel mõnele raamatupidajale mehele oleksin läinud . . .»

Veera Arkadjevnal oli olnud rahutu elu, tal piisas põhjust kibedat nalja heita, aga täna, mil teda enam meie keskel pole, mõtlen ma, et ta ei oleks eales vahetanud oma rasket õnne rahu ja perekondliku idülli vastu. Ning küllase elu suhtes tal samuti vaevalt oli õigus. Majandus ei ahista mitte üksnes kehvikut, ka ühiskonna jõukatel kihtidel on oma tabud ja oma arvestused; kodanlikust perekonnast pärit neiu, kes läheb mehele selleks, et mitte kapitali killustada, ja dünastiaabiellu astuv prints pole talupojast või agulipiigast põrmugi vabamad. Mulle ei ole iialgi sümpatiseerinud uhked kavalerid, aga lapsepõlvest meeldib mulle külasepp, kes vanapagana turjal lendas oma Oksanale kõpskontsaga kingi tooma.

Kogu seda umbluud (oma noorpõlvesõbra Aljoša Šutovi terminoloogiat kasutades) ajan ma vaid põhjusel, et üritan iseendale selgeks teha, miks mulle eksisteerib kogu maailmas kõigest üksainus naine. Üksainus sellest hoolimata, et ta hulk aastaid kuulub teisele mehele, sellest hoolimata, et mu elus on olnud teisi naisi ning ajuti oli mul nendega hea olla. Aga maksab sel naisel saata mulle paarirealine kiri, kui mu juba üsna kalgistunud poissmehehinge taas haarab vastupandamatu ärevus nagu meie esmasel kokkupuutel.

Tolle päeva ja tänase vahele on jäänud poolteist aastakümmet tulvil muresid ja rahmeldamist, kuid ma mäletan kõike nii selgelt, nagu olnuks see eile. Astusin Uspenski kabinetti — mitte sellesse suurde, karjala kasest mööbliga sisustatud direktorikabinetti, kuhu nõupidamiste aegu tuubitakse oma kolmkümmend inimest, vaid kõrvalkoridori läbikäidavasse toauberikku, kus tollal paiknes tema laboratoorium. Seal oli ta ligipääsetavam ja sarnanes rohkem endise Pašaga. Uspenski oli toast lahkunud, ma ootasin teda minutit viis, sajandat korda silmitsedes «Litta madonna» reproduktsiooni, mis paiknes ühises raamis poega imetava šimpansi ülesvõttega — meenutust, kui suur võrukael oli omal ajal meie praegune akadeemik.

Kõrvaluberikust, kus oli katseaparatuur, kostis vaikseid hääli. Mehe hääle ma tundsin kohe ära: see oli Slava, Uspenski laborant. Naise häält kuulsin kindlasti esimest korda — madalat ja koguni pisut kähisevat, aga mitte rämedat, pigem õrna ja nagu unisevõitu, märgatavate tõusude ja langusteta, mida enamik inimesi kasutab selleks, et vestluskaaslastele oma arvamust peale sundida. Minu taipu mööda seletati Slavale, mismoodi katseklaase parajaks lõigata, nähtavasti seletati selgelt — Slava kordas kõike kuulekalt järele —, ning mind üllatas leebuse ja võimukuse kooskõla: naine ei käskinud, vaid palus, aga palus nagu inimene, kes on harjunud, et tema palved täidetakse. Ilmus Uspenski, me hakkasime tööst rääkima, ühe kõrvaga ma kuulatasin tahtmatult edasi. Paša märkas seda, puhkes naerma ja hõikas:

«Beeta!»

Tuppa tuli pikka kasvu noor naine, sall õlgadel, seljas musta värvi sviiter. Ma ei saanud kohe aru, kas ta on ilus või inetu, huvitav oli teine küll. Kahvatu nägu, lohkus põsed, tumedad lühikesekspöetud juuksed. Ei kosmeetika jälge ega koketsuse varju, seejuures üldse mitte mõni sinisukk, vaid naine mis naine. Ta heitis Pašale rohekaspruunide silmade küsiva pilgu.

«Saa tuttavaks, Ljoša,» ütles Uspenski. «See on Beeta, meie uus aspirant. Sind ma ei esitle, sind on Beeta kohustatud teadma.»

Beeta naeratas — sõbralikult, kuid tagasihoidlikult — ja sirutas mulle käe.

«Beeta, pidage meeles,» ütles Uspenski, «et Oleg Antonovitš on meie kõige noorem teaduste doktor. Ja ainus vallaline. Kui te olete virk, kaitsete edukalt väitekirja, siis me paneme teid talle mehele.»

«Aitäh,» kostis Beeta. «Aga miks tingimata doktorile? Mina olen nõus minema ka laborandile.»

Seda öeldi läbinisti malbelt, aga mulle — ja tõenäoliselt Pašalegi — jäi mulje, et neiu pani meid paika. Jälle silmitses ta meid küsivalt. Ühendatuna peaaegu tabamatu nihkumisega ukse poole, andis tema pilk mõista, et kui me ka edaspidi

kavatseme samal tasemel teravmeelitseda, siis meie loaga ta parem lõpetaks poolelijäänud tööjutu. Naine kadus ukse taha, ja me kuulsime teda tasasel häälel jätkamas: «Vabandage, Stanislav Jevgenjevitš. Kui te kõigest aru saite, siis laske käia. Otsi kinni sulatada pole vaja.»

Paša pilgutas mulle iseäralikult silma, ning meil kulus natuke aega meenutamiseks, millest me äsja olime kõnelnud. Hämmelduse peitmiseks küsisin ma hästi ükskõikselt:

«Beeta? . . . Mis nimi see on?»

«Jelizaveta.»

«Jelizaveta?»

«Nonch. Jelizaveta, Elzbeta, Beeta . . . Temas olevat poola verd . . .»

Kas ma armusin Beetasse esimesest pilgust? Ei tea. Tean vaid, et sellest päevast peale tajusin aina tema olemasolu, ja enam ei juhtunud, et ma konverentsisaali või puhvetisse minnes poleks juba ukse taga mõelnud, kas Beeta on seal või ei. Ning mis veel — millegipärast ei olnud mulle ükspuha, mida mõtleb minust see sõnaaher aspirant. Osutus, et ma pole üksi, oli märgata, et uue kolleegi arvamusest hoolivad kõige erinevamad inimesed, — arvamusest, mida ta peaaegu ei väljendanud, kui mitte arvestada naeratust või põgusat näokrimpsutust. Beeta ei kiitnud kedagi ega näidanud kellegi suhtes avalikku põlgust, ta ainult jälgis tähelepanelikult seda, mis teda huvitas, ja lülitus hetkeliselt välja, kui tal hakkas igav. Meie kauneim neiu Milotška Fjodorova murdis endist viisi instituudi noormeeste südameid, aga vahet tunnetasid kõik. Milotška juuresolekul lõõpisid aspirandid kärarikkalt läbisegi, söakamad tõid kuuldavale üsna riskantseid komplimente, Milotška muudkui välgutas silmi ja keeras end igasse külge, et kõigile võrdselt kiirgaks ta pimestavat ilu, lagistas naerda, õhutas ja õrritas neid. Beeta puhul samad noormehed seletamatul põhjusel taltusid, viskasid valitud vaimukusi ega julgenud oma ihalust otsesihis avaldada. Mõnesid ärritas omaenda tagasihoitus, seljataga tituleeriti Beetat kõrgiks poolatariks ja Hispaania kuningannaks, kuigi tema käitumises polnud midagi aadellikku, veel vähem kuninglikku, ta oli kõigiga ühteviisi sõbralik, võitis kohe algusest kogu tehnilise personali sümpaatia ning koguni karm ja kiivas Antonevitši-taat tunnistas teda päevapealt ja tingimusteta.

Üksnes meie vahekord arenes visalt. Sellel ilmselt jäi vajaka lihtsusest. Pealegi polnud ma vaba mees. Beetaga tutvumise ajaks olin juba üle aasta kurameerinud oma tudengi Olga Šelepovaga, tundsin end ikestamatult õnnelikuna. Olga

oli kena ja naiselik ning minusse nii armunud, nagu seda võib olla ainult õpilane õpetajasse; kokku saime tihtilugu, ja kui me oma suhteid just ei demonstreerinud, siis rohkem seetõttu, et professori vahekord üliõpilasega annab alati ülearust jutuainet. Tutvusime juhuslikult. Hakkasin lugema eafüsioloogia fakultatiivkursust, juba esimestest loengutest moodustus alaliste kuulajate väike grupp. Nende hulgas oli ka Olja. Minu loengud ei ole igavad peaasjalikult seetõttu, et ma eales ei kaota sidet auditooriumiga, millisel eesmärgil hoian pidevalt vaateväljal mõningaid meeldejäänud nägusid, need on mulle mõõteseadisteks. Oljat panin kohe tähele, aga jõudsin üsna varsti selgusele, et mõõteseadiseks ta ei kõlba; kui uskuda tema suurte küsiv-usaldavate silmade ainitist pilku, siis oli kõik, mis ma rääkisin, mitte ainult arusaadav, vaid ka tark, teravmeelne ja lõpmatult paeluv. Ma ei ole nii enesekindel, algul kahtlustasin tundmatut tudengit, et ta loengust mõhkugi ei mõista. Hiljem, teda jälgides, veendusin, et mul pole õigus: mõistis küll, vähemalt omal kombel — muigas loengut kuulates endamisi ja ükskord pahvatas sootuks sobimatul kohal rõkkavalt, plikalikult naerma. Pärast loengut juhtusime uksel kokku, ma ei pidanud vastu, küsisin, mis teda nii väga naerutas. Neiu punastas sügavalt.

«Oi, andke andeks! Kole narrilt kukkus välja . . .»

«Aga ikkagi? Mida kentsakat ma ütlesin?»

Nähnud, et ma pole vihane, ainult uudishimulik, kogus tudeng julgust ja piidles mind kelmikalt.

«Kas te oma lemmiksõna teate?»

«Millist?»

««Võib». Võib kujutleda, võib arvata, ja nii edasi. Te ise ei teagi?»

«Pole märganud. Ons see naljakas?»

«Ei, väga vahva. Te alustasite täna sama sõnaga . . . Naerma hakkasin ma sellepärast, et mul tuli meelde üks meie õpetaja. Temal algab peaaegu iga lause sõnapaariga «ei tohi». Ei tohi arvata, ei tohi kujutleda . . .»

Pärast seda jutuajamist hakkasime teretama. Ajapikku lakkas Olja mind võõrastamast ning tuli vaheaegadel ise minu juurde. Selle põhjal, milliseid küsimusi üliõpilane esitab, on tema teadmisi ja võimeid hoopis kergem hinnata kui eksamil antud vastuste järgi. Olja esitas ootamatuid küsimusi. Elasin tollal tohutus inimtarus — ühiskorteris Suur-Sadovaja tänaval, kus minu valduses oli üheteistkümne-ruutmeetrine tuba üldkasutatavate kohtade naabruses —, ja vahel saatis Olja mind väravani. Teinekord seisime tund aega

tagatrepil, minu tuppa tulemast keeldus Olja jonnakalt, mulle paistis see väikekodanlikkusena. Aga ühel õhtul lõpuks tuppa tulnud, jäi ta sinna hommikuni, oli võrratu — ei ühtki räpakat žesti, ei ühtki võltsi sõna —, ning siiski, hiljem öelate mõtiskluste aegu tegin talle südames etteheiteid, nüüd väikekodanlikkuse puudumise pärast: pagana kergelt jäi Olja pealiskaudse tuttava juurde, järelikult võis ta samasuguse kergusega anduda ka teisele. Oh seda järeldamist! See tärkab ei tea kust, ja niipalju kui mina oskan otsustada, tingib enamiku eksimusi ja saatuslikke vigu olgu teaduses, poliitikas või kohtupraktikas . . .

Kui Oljat tulnuks pikalt ja vaevaga vallutada, ma arvatavasti mõelnuksin rohkem sellele, kuidas teda kinni hoida. Siis mul veel ei tulnud pähe, et naist, keda peab vallutama, võib võita ka mõni teine peale minu. Oljaga naitumisest ma tõsiselt ei mõelnud, arutasin nii: meie eavahe on kaksteist aastat, praegu seda vahet ei tunne, aga hiljem kindlasti, mina ei ole mehi, keda Olja vajab, jne., kõiki oma väiteid ma enam ei mäletagi. Tõtt-öelda olin kolmekümne teiseks eluaastaks paadunud poissmees, pidasin kõige tähtsamaks isikuvabadust ja leidsin, et abielluda tuleb ainult juhul, kui pole muud väljapääsu. Minul väljapääs oli, Olja meie vahekorra seadustamisest iialgi ei rääkinud, isegi kahekesi jäädes jätkasime võõrastele kõrvadele määratud jahedat teietamist, mulle see meeldis ning üksnes teravdas joobumushetki, mil hakkasime teineteist tahtmatult sinatama. Kogu meie kurameerimisajast ei mäleta ma ainsatki suuremat tüli, isegi nukrat vaikimist ja vaevu hillitsetud pisaraid käsitasin ma ründena oma rahule. Kui Olja kurvastas, ei õnnestunud mul mitte kunagi teada saada põhjust, harilikult ta vastas: «Ah, pole tähtis! . . .» ja üritas naeratada. Talle ei meeldinud endast kõnelda ning ma ei teadnudki õieti, kus ja kuidas ta elab. Selles suhtes oli Olja põikpäine, häbelikult põikpäine, nagu olnuks tal endal piinlik, et ta teisiti ei oska olla. Ma oletasin, et Oljal on raske elu, aga kõik katsed poetada talle natuke raha tõrjus ta tavalise häbeliku põikpäisusega tagasi. Ka see näis väikekodanlikkusena. Ainus, mida mulle lubati, oli sokutada ta instituuti õhtusele tööle. Mul polnud õigust huvi tunda tema naiselike murede vastu — last ma ei tahtnud, aga ei tahtnud ka aborti —, ükskord siiski tundsin huvi ja sain peaaegu kõrgi vastuse: «Ärge närveerige, kui midagi juhtub, ei saa teie sellest teadagi!» See oli ehtsaim ennastsalgavus, kuid mulle millegipärast viirastusid elukogemused.

Olga iseloomu üle põhjalikumalt juurdlema hakkasin alles

pärast meie suhete lõppu. Ta lõpetas need nii lihtsalt ja muutus seejärel nii ligipääsmatuks, et ma mõistsin väga varsti, kui väikekodanlikud olid olnud mu oletused tema ligipääsetavuse kohta. Kõik oli lihtsakoelisem ja traagilisem — mind armastades pidas Olga alatuseks vastupanu teeselda ning tingimusi seada. Kui tunded läbi põlesid, läks ta ära, ja ükski vägi poleks sundinud teda tagasi tulema. Minuga suhted lõpetanud, loobus Olga kohe tööst instituudis, sõitis peatselt oma kodulinna Saraatovi, taotlenud üleviimise sealsesse ülikooli. Minu kõrvu ulatusid kuuldused, et ta olevat Saraatovis sõjaväelasele mehele läinud ja koos temaga Kaug-Itta siirdunud. Mees olevat mingil moel surma saanud, naine aga sünnitanud tütre. Olga ärasõit kurvastas mind, ent ühtlasi vabastas mu käed.

Beeta laskis end pikalt ja vaevarikkalt piirata. Temaga tuli kogu aeg valvel olla, ta nägi mind läbi ja oli armutu kõige suhtes, mis tundus talle valena, alatusena või argusena. Mind ajas marru tema sallimatus. Teiste vastu leebe ja taktitundeline, pakkus talle erilist naudingut minu nõrkuste esiletoomine, — muide, ka mina ei andestanud Beetale mitte midagi.

Lugu algas, samuti kui Olga puhul, saatmisega. Oli üks oluline erinevus — saatmas käisin mina. Paaril korral üheskoos instituudist väljunud, tegin ma näo, nagu oleks meil ühine tee, kolmandal ütles Beeta:

«Teie elate hoopis teises kandis. Aga kui te tahate mind saata, mingem siis.»

Ettekäänet polnud leida, ma vaikisin. Sellest päevast peale hakkasime tihti koos liikuma. Beeta armastas jalutada, mulle meeldis vaadata, kuidas ta kõnnib — pea kuklas, pikal sammul, rusikasse pigistatud rätik lipuna lehvimas. Harva kõndisime teineteise käevangus, käsi läks meil vaja, et nendega vaidluses vehkida. Vaidlesime kõige üle, vähem teaduslikes küsimustes, siin olid jõud alles ebavõrdsed, kuid sageli läksid meie arvamused lahku inimeste ja sündmuste, raamatute ja filmide hindamisel; öeldakse, et maitse üle ei vaielda, meie vaidlesime nimelt maitse üle, ja vaidlusest kasvas riid.

«Labastaja,» ütles Beeta madalal pilkaval häälel. Polnud tähtis, kelle — kas õnnetu austaja või moodsa romaani autori kohta. See oli tema ainus ja ühtlasi meelissõimusõna.

Vasturääkimise tarvidusest aetuna väitsin mina:

«Mulle ta meeldib.»

«Siis olete teiegi labastaja.»

«Mina pean alatuseks liigitada labastajate hulka kõiki, kes ei jaga meie maitset . . .»

Ei mina ega Beeta ole inimesi, kellel kõvad sõnad nahka ei rikuks, enesevalitsemise vajadus lisas meie tülidele vaikset ägedust. Mõnikord vaidluse haripunktil, selleks et hoiduda midagi liigset ütlemast, hüppas Beeta juba liikuvasse trammivagunisse, jättis minu peatusse; juhtus ka, et mina teda lõpuni kuulamata kannalt ümber pöörasin ja sõna lausumata üle tänava sammusin. Kummaline, täna ei suuda ma parimagi tahtmise korral meenutada ühtki tõsisemat põhjust. Meie kokkupõrgete tegelikud motiivid ei olnud pinnapealsed, need jäid peitu meie enestegi eest. Oli see võitlus võimu pärast? Me ei tahtnud võimutseda, kuid kumbki kartis sattuda teise võimu alla ning justkui püstitas eesmärgi demonstreerida partnerile oma iseloomu jõudu ja mõistuse sõltumatust. Vahetevahel ma lausa vihkasin Beetat, ka tema oli mõnikord halastamatu. Harilikult teeb tigedus naise inetuks, aga Beeta ei tigetsenud, vaid raevutses, ja muutus seejuures väga kauniks — ta kahvatu nägu lõi roosatama, silmad läksid suureks, — ning neil hetkedel mu käed otse sügelesid soovist neiu sülle kahmata ja vaikima sundida, paraku keelas uhkusekurat mehele ebaväärika nõrkuse. Riidudele järgnesid leppimised. Esimest sammu astuda oli kole raske, aga me ikkagi tegime selle. Astusime kordamööda, püüdmata tuvastada, kelle süü oli suurem, see põhjustanuks uue tüli. Selguse nõutamise asemel me suudlesime pööraselt kõige ohtlikumates ja võõraste pilkude eest kaitsmata kohtades — parkides ja haljasaladel, Kitaigorodi labürintides ja koguni muuseumides. Mõnikord jäime hilisõhtuni instituuti, suudlesime Paša laboratooriumis vaakumpumpade kõrvulukustava ulgumise saatel, ent maksis mul astuda üle teatava piiri, kui Beeta lülitas pumbad välja, ning saabunud vaikus kainestas meid. Ja üldse iga kord, kui me olime mõnes rahulikumas paigas, kus võinuks ukse riivistada, valdas Beetat seletamatu kammitsetus. Ta tuli pikema jututa minu juurde koju raamatuid võtma või heliplaate kuulama, aga keelas mul ust haaki panna, mina omakorda ei julgenud kujutledagi Beetat lahkumas sealt varahommikul, nagu oli lahkunud Olja — vargsi, et mitte sattuda vastutava üürniku silma alla. Formaalsuste suhtes oli Beeta ükskõikne, kuid varjamistarve ahistas ta uhkust.

Vahekorra lõpuleviimatus rusus meid mõlemaid ja, i-le punkti panemata, otsustasime neljakümne esimese aasta mais koos Kiievisse sõita. Kevaditi on Kiiev eriti kaunis, ning õigustatult peetakse seda kodumaise gerontoloogia Mekaks.

Olin hoolt kandnud ka mugavuste eest — ma mõtlen kahekohalist kupeed «Sinises ekspressis» ja luksustuba hotellis «Kontinental». See sõit pidi palju otsustama.

«Sinine ekspress» polnud veel jõudnud Malojaroslavetsisse, kui meil juba puhkes suur riid. Raske uskuda, aga põhjust ma ei mäleta. Meelde tuletada võib üksnes seda, mis laseb end loogiliselt reprodutseerida, siinkohal ei maksnud loogika midagi. Mäletan ainult diivani nurka tõmbunud tõrjevalmis Beetat ja tema silmade vaenulikku sära, kuid ei sõnakestki sellest, mis me tookord rääkisime.

Öö saatsime mööda nagu kaks võhivõõrast inimest, mina magasin lahti riietumata ülemisel asemel, ärgates nägin, et Beetat polnud kupees, ta suitsetas koridoris. Samal päeval, üle hotelliläve astumata, sõitis Beeta Moskvasse tagasi, kolme päeva pärast naasin mina — ametiasjade tõttu polnud see mul varem võimalik —, ja kuigi oli minu kord lepitust alustada, ei läinud ma Beeta juurest läbigi.

Meid lepitas alles sõda. Kuulnud, et ma lähen rindele, tõttas Beeta minu juurde, oli õrn nagu meie parematel päevadel, ja siiski jättis meie viimane kohtumine minusse rahuldamatusetunde. Mulle näis, et niimoodi armsamaid sõtta ei saadeta. Kuidas seda peaks tegema, ma ei teadnud. Vahest oleksin tahtnud näha tsipake rohkem vaimustust oma otsuse üle loobuda ajapikendusest, tsipake rohkem kartust mu elu eest. Kes teab . . . Ma ei teadnud ka, et kuu aega hiljem astub Beeta rahvakaitseväkke, temast saab polgu staabi telefonist, ta jääb kokkuvarisevas blindaažis mulla alla ning pöördub instituuti tagasi alles pool aastat pärast ränka põrutust.

Meie kirjavahetus polnud kuigi korrapärane, sekka sattus kahe, koguni kolme kuu pikkusi vaheaegu. Beeta läkitas mulle sõbralikke, isegi kahetseva alatooniga kirju, aga ikka haavas mind seal midagi — kord nende lühidus, kord asjaolu, et kirjas ei olnud mõnda lihtsat, kuid mulle äärmiselt vajalikku sõna, näiteks «ootan» või «igatsen», ega mingeid tõotusi. Siis asus meie rinne pealetungile, ja mul polnud enam mahti solvumistele mõelda. Kirjavahetus katkes taas.

Et Beeta oli Uspenskiga abiellunud, sain kuulda Berliinis ja saatsin talle ägedushoos õnnitlustelegrammi. Ilge telegramm läks teel kaotsi, mille eest ma hiljem mitu korda saatust tänasin. Nagu nimme pakkus Berliini komandant kindral Berzarin mulle sedaaegu huvitavat tööd sõjaväehaiglate inspekteerimisel, haarasin tema ettepanekust kinni, et Moskvast kauemaks ära jääda. Lõppude lõpuks kutsuti mind siiski koju, ma andsin pikemalt mõtlemata nõusoleku armees edasi

teenida, ning juba poole aasta pärast abiellusin nägusa neiuga, kõrgema sõjaväelase tütrega, kes oli seda väga tahtnud ja kellel oli hulk mulle tarbetuid väärtuslikke omadusi. Tegin kõike seda ainsa sihiga rajada enda ja Beeta vahele kolm rida okastraattõkkeid. Instituuti ma isegi ei põiganud.

Et ma ei oleks pidanud naituma ja rikkuma korraga kahe inimese elu, taipasin napilt päev pärast pulmi. Siin pole eksitust: pulmad olid ehtsad, muidugi mitte kiriklikud, täiesti tänapäevased, aga sellegipoolest nõmedad ja tüütud. Alustagem tõsiasjast, et seal ei viibinud ühtki mulle lähedast inimest, puha äia teenistuskaaslased ja mu naise sõbratarid: mõrsjaks ei riski ma teda nimetada, sest abielu registreerimine ei toonud meie intiimsetesse suhetesse midagi uut. Uudsus oli muu: pulmadeni elasime lahus, nüüd tuli hakata koos elama.

Uspenski ilmus pulma lapulisena. Pulmapidu peeti mu äia korteris, tohutus sõjamaale täisriputatud elutoas. Enne Paša tulekut jõuti tublisti juua, aga igavavõitu oli ikkagi. Ta tuiskas sisse vesipüksina, käes instituudi aiast korjatud kimp esimesest hallast kõrvetatud punaseid vahtraoksi, niisama selgesilmne ja nooruslik nagu enne sõda, halle juukseid võis rohkem olla, ent need sobisid talle. Paša tuiskas sisse ja võlus korrapealt kogu laudkonna, nagu seda oskas vaid tema üksi — isevalitsevalt, aga kedagi solvamata, temale kuuletusid kõige auväärsemad, kõige tähtsamad külalised, ta pani nad üksmeelselt naerust rõkkama, sundis seltskonna lauast tõusma, viis selle elutoas seisva trofeepianiino «Blüthner» juurde ja klopsis kähku kokku meeskoori. Lauldi unustusehõlma vajunud sõduri- ja revolutsioonilaule, kõigist valjemini ja õigemini laulis Uspenski ise, tema vasak käsi manas kähedatest kurkudest esile harmoonilisi ja südamlikke helisid, parem käsi raius ennastunustavalt marsitakti. Paša ilme muutus kord karmiks, kord nukraks, ta hele-heledad silmad tõmbusid unistavalt vidukile, et kohe julmas lõbususes särama lüüa. Mu äia rauge protesti tagasi lükanud, käskis ta toolid ära koristada ja pidulauad seina äärde lükata, pani ühe Liida sõbratari pianiino taha istuma ning asus innustunult dirigeerima kadrilli. Seejärel, koosolijate üldise aplausi saatel, vihtus Uspenski mu ämmaga masurkat tantsida. Minu ämm oli juba kubermanguballidel masurkat tantsinud, aga mulle on seniajani mõistatuseks, kus võis sagedamini savis sõtkunud kui poonitud parketti tallanud endine punakaartlane selgeks õppida selle liugleva paleetantsu.

Viimaks jõudis kätte seltskonna laialiminekule eelnev pool-

tund, mil rammestunud ja raskust kogunud külalised uuesti koonduvad laua ümber, kus veiniplekid juba on soolaga üle riputatud ning hõrgulõhnaliste soolatud ja suitsutatud roogade asemel laiutavad kõigist põlatud rasvased tordid. Kindlaks teinud, et mu naine ja ämm valavad teed tassidesse ega vaata meie poole, rabas Uspenski mul küünarnukist kinni ja viis mu hämarasse esikusse.

«Ära vigurda!» käratas ta. «Miks sa meile sisse ei astu? Kõik mäletavad sind, peavad sinust lugu ja tunneksid sinu ilmumisest rõõmu. Ka Beeta.»

Muidugi teadis Paša kõike. Vaikimine ei kuulunud Beeta iseloomu juurde. Uspenski teadis kõike, kuid ei pidanud tarvilikuks seletusi anda. Mind see riivas. Tema sai asjast aru, puhkes naerma:

«Minevikust rääkida jõuab alati. Tulevikule mõelda tuleb aega viitmata. Lõpeta soldatimängimine!»

Ma vist krimpsutasin nägu. Paša naeris jälle.

«Anna andeks. Ma tahtsin öelda, et iga asi omal ajal. Sõja ajal tegi sinu talitusviis sulle au. Aga sõda on lõppenud. Ega sa ometi ei kavatse surmani polkovnikuks jääda?» Ta vaatas mulle otse silma, naeris lausa laginal. «Mis? Või tahad saada kindraliks?»

Uspenski tabas naelapea pihta. Ma juba olingi kindrali ametikohal, uueks aastaks pidin saama ka auastme.

«Mis sa sellega peale hakkad?» uuris Paša. «Kõlab soliidselt või? Meiesugused mehed soliidsusest ei hooli. Minu asetäitjad on soliidsed. Ljoša, kuula, mis ma sulle ütlen...» Esimest korda kogu õhtu vältel nimetas ta mind eesnimepidi, see oli liigutav. «Sülita kõige peale, ära lase küünalt kustuda!»

«Mis küünalt?» küsisin ma, üht-teist juba aimates.

«Seda, mis põleb meie südames.» Ta osutas oma rinnakorvi. «Kuni küünal põleb, me viime teadust edasi, soetame sõpru, meeldime naistele... Kui küünal kustub, ei päästa sind ka kõige uhkemad lampassid. Ühesõnaga: oma laboratooriumi võid sa iga kell tagasi saada. Kurat sinuga, võid kohakaaslust pidada. Varja-moor hakkab sind passima, pärastpoole otsime sulle tubli abilise, sinu kohus on kurssi hoida ja probleeme tõstatada. Astu sisse. Muuseas, seal näed sa veel üht naist, keda sinu ilmumine rõõmustab. Olja Šelepovat. Ta töötab nüüd minu juures.»

Lubasin järele mõelda. Uspenski läks tagasi elutuppa. Kui ma talle minut hiljem järgnesin, selgus, et tema kadumine oli olnud niisama ootamatu nagu ilmuminegi.

5. KESK KÄRARIKAST BALLI

Sama 1945. aasta detsembrikuu viimastel päevadel sain kirja Pjotr Petrovitš Polonskilt. Harukordselt meelitavas vormis, kollektiivi nimel ja ülesandel kutsus ta mind instituudi uusaastaballile.

Polonski oli ilmunud meie instituuti ajal, mil mina viibisin rindel. Enne sõda juhatas ta kateedrit kuskil perifeeria kõrgkoolis. See õppeasutus evakueerus Uraali.

Polonski tollal rase naine ei tahtnud Uraali sõita ja, olles looduse poolt kaasa saanud kõikevõitva energia, nuias välja üleviimise raudtee-ešeloni, mis vedas meie instituuti väikesse Kesk-Aasia oblastilinna. Tänulikel evakueerunutel püsib linn meeles lühendatud nimetusega Abad. Nende sihikindlate, kuid läbimõtlematute aktsioonide tagajärjel jäi bioloogiadoktor Pjotr Petrovitš Polonski perekond — tema ise, abikaasa Zoja Romanovna ja kaks tütart, kellest üks, nagu tavatsevad öelda meie õpetatud mehed, oli alles sünnieelses arenemisjärgus, — kuivale: kalli raha eest üüritud seitsmeruutmeetrisse toapugerikku tööta ja rahakopikata. Keegi soovitas Zoja Romanovnal saata telegramm Uspenskile. Paša askeldas tollal pikemat aega Kuibõševis, kuhu oli asunud enamik valitsusasutusi, püris rindele, aga sinna teda ei lastud. Polonskit teadis Uspenski vaevalt nimepidi, kuid reageeris viivitamatult: helistas otseühendustelefoni kaudu partei oblastikomiteesse, palus tungivalt anda rutulist materiaalset abi nimekale teadlasele professor Polonskile. Kõik ülejäänud küsimused lubas ta lahendada kohapeal, pärast tagasijõudmist Abadi.

Uspenski saabumist oodates alustas Polonski linnas tormilist ühiskondlikku tegevust. Ta pidas loenguid kohalikus lektooriumis, ja teda hakati tänaval tervitama. Tagasi jõudnud, taipas Paša oma kiire orienteerumisvõimega kohe, et teaduslikus uurimistöös on Polonski ammu ajast maha jäänud, seevastu suisa loodud asendama instituudi direktorit tema sagedastel ja pikkadel äraolekutel. Arukas otsus. Kuni instituut elas väliolukorras ning juhtkonna peamine ülesanne piirdus hinnaliste seadmete ja teadlaskaadri säilitamisega paremate aegadeni, oli Polonski mees omal kohal. Alati ühteviisi lahke, ei keeldunud ta täitmast ühtki palvet, sõna murdes oskas seda teha nii, et tema peale ei vihastatud. Ta sai kõigiga hästi läbi, avaldas kohalikele võimudele haaravat muljet oma aksakallihabeme, heade kommete ja Idamaades kõrgelt hinnatud kiindumusega tseremooniatesse, millest minul jäi aina vajaka. Viimases suhtes sarnanesime meie Uspenskiga omavahel täielikult, vahe seisnes vaid selles, et riigimehena taipas Paša minust paremini rituaali vajalikkust ning hindas vääriliselt Polonski omadusi. Kahe evakuatsiooniaasta jooksul ei viibinud Uspenski Abadis kuut kuudki, aga tagasi tulles leidis oma personali iga kord enam-vähem söödetud-joodetud, sõnelused silutud ja vahekorrad instantsidega oivalised. Juba toona põhjasid kurjad keeled Polonskit mütsilotiks, mis jäetakse toolile märgiks, et tool on hõivatud, ometi suhtub enamik mu kolleege temasse praegugi paremini kui toimekasse ja töökasse Almazovisse. Keegi on kunagi öelnud, et miski pole odavam kui viisakus, kuid midagi ei hinnata kallimalt. Väga õige.

Kiri nõretas viisakusest, ning ehkki me naisega pidime sel päeval esimest korda minema Kremlisse uut aastat vastu võtma, tahtsin ma väga kas või tunnikeseks sukelduda instituudipeo südamelähedasse õhkkonda. Instituudi piduõhtuid kutsutakse traditsioonikohaselt ballideks osalt sellepärast, et need ei alga õhtul, vaid kohe pärast tööd, kuid veel rohkem seetõttu, et aktus on meil lühike ega koorma kedagi, lõviosa ajast aga hõivavad elav ajaleht, seltskondlikud mängud ja tants. Meil instituudis oskavad kõik tantsida, kõige paremini tantsis Pavel Dmitrijevitš Uspenski ise, alati avades balli masurkaga, partneriks mõni nooruke laborant, ning meie neiud, kellele šimmi ja tšarlston tähendasid ammu läbikäidud etappi, õppisid hoolega masurkasamme juhuks, kui direktor neid tantsima kutsub. Niisama traditsioonilised olid väikesed banketid laboratooriumides, kus napsiklaase asendasid mensuurid ja emailämbritest ammutati vältimatut punast vinegretti. Igal laboratooriumil olid oma esindusroad ja hiilgenumbrid, oma poeedid ja irvhambad, oma kaunid tavad ja kohaliku tähtsusega rahvaluule. Käis võistlus, ning olgu kelkimata öeldud, et meie väike laboratoorium paistis silma teistest sagedamini, oli kõige noorem, kõige üksmeelsem, kõige lõbusam ja leidlikum meelt lahutama; isegi vanema põlvkonna esindajad, sealhulgas mu lähim abiline Varvara Vladimirovna Alejeva, karm ja õiglane Varja-moor, ei andnud noortele milleski alla. Kollektiivi juhtimiseks puhkehetkel pole tingimata vajalik, et sul oleks mingi eriline anne, ei tohi ainult takistada neid, kellel niisugune anne on, ja jumal näeb — mina kedagi ei takistanud.

Pisut aega enne kirjeldatavaid sündmusi anti mulle meditsiiniteenistuse kindralmajori auaste, esimese visiidi puhul instituuti tõmbasin selga uhiuue kindralivormi. Ilmaaegu. Erilist vajadust selle järele ei olnud, aga inimene on alp, ja

4*

vorm istus mulle, lisas mu poisikeseohtu välimusele mingi puuduva joone. Ka naine soovitas vormirõivaid, kuid nagu ma nüüd mõistan, sootuks muudel kaalutlustel. Tema soov oli: nähku mu endised sõbrad oma silmaga, et mul on hoopis teine elu, neile ma enam ei kuulu. Minuga kaasa tulemast naine keeldus, valmistus Kremlis algavaks vastuvõtuks, aga teel juuksuri juurde sõidutas mu isiklikult instituudi väravasse. See oli ülima lojaalsuse avaldus.

Ma polnud instituudis käinud neljakümne esimese aasta suvest saadik, väravast sisse astudes valdas mind endalegi ootamatult kohatu ärevus. Räägitakse, et vanad vaprad kindralid armastavad pisaraid poetada, mina ei olnud vana kindral ega ordenitest hoolimata nii vapper, et oleksin tahtnud nutusena inimeste silma alla ilmuda. Õnneks olin ma üksi, naine oleks kahtlemata tõlgendanud mu erutust üpris pahupidisel kujul. Enne abiellumist piisas mul tobedust rääkida talle Beetast ja Olgast — kahetsesin seda üsna varsti. Tõenäoliselt leidub naisi, kes suudavad mõista tundeid, mida neil endil pole, minu naine nende sekka ei kuulunud. Inimeste ja olukordade hindamise ainus kriteerium oli talle tema ise.

Ma armastan meie instituuti. Armastan nii, nagu armastatakse naist või kodukohta — mitte ühel kindlal põhjusel, vaid tervenisti ning jagamatult, kõigega, mis temas on, mina ei mõista lahutada keha hingest, maja inimestest, minevikku tulevikust, edusamme nurjumistest, ma ei ole pimedas vaimustuses instituudis valitsevast korrast, paljugi seal ajab mind vihale või teeb muret, ent mäherdune armastus ei tunne vihahoogusid ja kiivusepiinu?

Omal ajal oli väravasamba küljes tilluke marmortahvel: «XVIII saj. lõpu linnaresidents. Tundmatu arhitekt.» Projekti autorit ei õnnestunudki kindlaks teha, ja keegi käskis tahvli maha võtta. Mul on selles suhtes eriarvamus, minu meelest peaks hoone kaitse alla võtma ennekõike põhjusel, et ta on haruldaselt kaunis. Tundmatu arhitekt polnud ehitanud põrmugi halvemini Kazakovist või Baženovist, ja olnuks õiglane tegu hüvitada teda XX sajandil kaks aastasada tagasi saamatajäänu eest. Selles residentsis on kõik harmooniline: olgu nelja väikese poolsambaga kahekorruseline keskosa või ebasümmeetriliselt paigutatud paraaduks või õhulised, kinniste galeriidega sarnanevad ühekorruselised tiibhooned, millest läbi viivad madalad kaarjad kangialused siseõue, kunagisse aeda, kus veel kasvab mõni põline vaher ja metsistunud õunapuu. Marmortahvli mahavõtmise tulemusena sai instituut eramule juurdeehitamise õiguse, aga selle kõrgust ei tohtinud

tõsta ega külgedele midagi lisada. Kui nüüd vaadata ansamblit linnulennult, meenutab see aerodroomil kõhutavat lennukit, kus kere osa etendab tagahoovile perpendikulaarselt tiibhoonetega rajatud pikk hallist betoonist ehitis. Kunagi mahtus kogu instituut kõigi laboratooriumidega eramusse, nüüd on sinna jäänud üksnes administratsiooni kabinetid ja konverentsisaal; laboratooriumid ja töökojad on taandunud uusehitisse, pikkadesse päevavalguslampidega valgustatud koridoridesse, kust viivad kumbagi kätt ühesugused ruske dermatiiniga polsterdatud uksed. Paljudel ustel ilutsevad standardsed kartongitükid: «Sisseminek keelatud: katse!» Mida kaugemale mööda koridori, seda tuntavamaks saab lahkamiskambri imalavõitu lehk — katseloomade toiduks kasutatavate niinimetatud jääkproduktide ning elus ja surnud loomade endi, nende vere ja kuse haisu segu. Uusehitise sabaosas paikneb vivaarium, suviti kostab konverentsisaali avatud akendesse koerte haukumist.

Oli veel üks põhjus, mis takistas mind korrapealt sisenemast. Ma polnud valmis kohtumiseks vanade sõpradega. Mind ootasid küsimused, vahest ka etteheited. Polonski kirjast taipasin, et Paša ja Beeta on parajasti kuskil välismaal, see vähendas veidi pinget, aga oli veel Aljoša, oli Varja-moor . . . Pärast Berliinist tagasitulekut polnud ma neile isegi mitte helistanud. Mispärast? Seni olin seda põhjendanud ainult iseendale, ja vastus leidus hõlpsasti: uus ametikoht, kümmekaksteist tundi tööd päevas, sõidud ja lähetused, kaasa arvatud lend Kaug-Itta, sõda Jaapaniga, Korea, Dairen, Port Artur . . . Noh, ja loomulikult enesekaitse — püüd rajada instituudi ja iseenda vahele ületamatu barjäär, püüd, mida tugevdas naise varjatud halvakspanu mu mineviku, instituudi, mu vanade sõprade ja kiindumuste suhtes. Oli see usutav? Jah. Andestatav? Ei. See, mis iseendaga üksi olles kõlbas seletuseks, paistis instituudi lävel kalgi egoismina. Parem mitte ronida heade inimeste ette oma algeliste õigustustega, vaid loota nende taktitundele ja suuremeelsusele.

Enne seesugusele järeldusele jõudmist kõndisin ma kaks korda ümber siseõue mööda värske lumega kaetud ringpuiesteed, tuledesäras akendele kord lähenedes, kord neist kaugenedes. Vaevalt mind märgati, ja kui keegi märkaski, ei tundnud ära. Alles siis, kui olin tagasi saanud välise rahu, võtsin kinni paraadukse kõrval rippuvast vaskrõngast.

Vestibüülis tuli mulle vastu Antonevitši-taat, ja esimest korda kogu tutvuse kestel me suudlesime. Mu sinel ei avaldanud talle vähimatki muljet, ilmunuks ma lahitsanahkses

kasukas, oleks riidehoiunumber ulatatud mulle täpselt sama liigutusega. Nagu ma olingi arvanud, vanamees Moskvast ei evakueerunud, vaid jäi maja valvama. Paraku me ei jõudnud rääkida, otsekohe piirasid mu sisse mõlemast soost peokorraldajad, tuttavad ja tundmatud, ning vedasid konverentsisaali, kus ma sattusin tähelepanu keskpunkti — ühtede tähelepanu oli sõbralik, teistel uudishimulik ja kolmandatel peaaegu alandlik. Võib täheldada, et evakuatsioonist naasnud inimesed, kes olid ausalt töötanud riigikaitse heaks, tunnevad ennast rindemeeste ees justkui süüdi, ning mina oma sõjaväevormi ja aukartust äratava ordeniliistakute komplektiga osutusin pesuehtsaks sangariks. Polonski pidas (oma sõnade järgi) meeldivaks kohustuseks end esitleda ja paluda mind presiidiumi. Ma vist ei rääkinud temaga päris lahkelt — mitte upsakusest, vaid seetõttu, et otsisin pilguga Olgat. Teda hulk aastaid nägemata, ma kartsin kokkusaamist, õigemini ei kartnud, vaid mul puudus soov näha Olgat tublisti vanemana, inetuna ja tigestununa. Istudes poodiumil pika laua taga, kus ma tihti olin trooninud teadusliku nõukogu liikmena, ning kuulates Polonski valju ja tinedat häält, vahtisin pinevalt saali, traalisin hämarusest tuttavaid nägusid, üritasin tundmatute nägude põhjal mõistatada siin minu äraolekul toimunud muutusi. Polonski naise ja vanema tütre arvasin ära esimesel hetkel. Naise — Aksakalli punasele näole keskendatud peremehepilgu järgi. See oli blondide juuste ja atleetliku kehaehitusega malmnaine, oma aastate kohta hästi säilinud. Tütre — sarnasuse põhjal isa-emaga, ning mind hämmastas, et segunedes polnud kahe nii esindusliku, koguni ilusa inimese tunnusjooned järelpõlvele kasuks tulnud. Tüdruk ei olnud just inetu, loodusel ilmselt oli kavatsus kaunitar ilmale tuua, aga juhtus praak. Plika ise seda ei aimanud, tal oli austusavaldustega harjunud naise kehke rüht, ja isa poole vaatas ta samasuguse peremehepilguga. Nõnda vaatavad koertenäitusel medaliga auhinnatud penisid nende omanikud — uhkelt ja kiivalt ning ühteaegu absoluutse üleolekutundega.

Mu pilk otsis Alekseid ja Varja-moori. Saalis neid ei olnud, tahtsin juba oma naabrilt nende järele pärida, kui saali tagaseinas paotati uks tuledesäras vestibüüli ja ukse vahele ilmus naisekogu. Ta jäi valguse kätte täpselt niikauaks, et saali lipsata ja samba taha peituda, aga mina tundsin ära Olga.

Olles seni kuulatanud Polonski pidukõnet vaid poole kõrvaga, lakkasin teda sellest hetkest üldse kuulamast. Õnneks lähenes kõne lõpule, varsti asus asedirektor preemiaid ja au-

kirju kätte andma. Nimekirjas esimene oli Antonevitši-taat. Polonski raputas pikalt ta kämmalt, emmata ei usaldanud. Seejärel paluti presiidiumi liikmeid asuda nende jaoks esiritta reserveeritud kohtadele, pikk laud lahutati mitmeks lühikeseks ning poodiumi hõivas Iljuša Slavin oma paljutõotavat nime kandva satiiriansambliga «Lahkamine Näitab». Tänaseks on ansamblist vähe järele jäänud, instituudis pole ka Iljušat ennast, aga tollal oli ansambel vaieldamatult andekas, ning ma tundsin uhkust, et selle tuumiku moodustasid noored minu endisest laboratooriumist. Iljuša oli noor aspirant, me polnud veel tuttavad. Sellest õhtust on kulunud üle kümne aasta ja mõndagi unustusehõlma vajunud, aga mul püsib selgesti meeles üks pala — läbinisti süütu paroodia, mis tegi Iljušale palju halba, kui kaalul oli tema dissertatsiooni saatus. Mulle meeldis see napoli jõmpsika ilmega, särasilmne ja ühtlasi tõsine võrukael esimesest pilgust. Iljuša juhtis õhtut lombaka ja kidakeelse anatoomikumiteenri osas, muudkui kogeles ja pudrutas, aga neis nagu kogemata sündinud libastustes peitus hirmus pilge. Ka sedapuhku ilmus ta lavale kentsakalt jalga liibates, kummipõll ees ja valge murumüts peas, vahtis saali lõpmatu pika ja rõõmsa muhelusega, — sai selgeks, et ta võib köita publiku tähelepanu kui kaua tahes. Varsti Slavin ohkas ning pööras pilgu lakke. Tema näos peegeldus pingeline mõttetegevus, ta valmistus kuuldavale tooma esimest lauset. See sündis ränkade tuhude saatel. Huuled liikusid, kõrisõlm pendeldas justkui neelamisel, näis, et nüüdsama saavutab sõna kriitilise massi ja pudeneb suust, kuid viimasel hetkel häiris mingi pisiasi tohutu vaevaga saavutatud keskendatust, ning katse äpardus. Saalis hakati naerma ja aplodeerima. Iljuša tõstis käe, tema pilk palus: «Tasa, nõnda võib nurjata loomingulise protsessi!» Publiku summutatud naeru saatel jahtis ta käestlibisenud mõtet veel vähemalt minuti vältel, et viimaks õhata:

«M-mina p-pole kõnemehi . . .»

Naeru lagistavate inimeste poole tüdinult käega heites selgitas Slavin nukralt:

«R-rääkida m-ma ei mõista.»

Võtnud taskust kokkurullitud paberilehe, keeras ta selle ettevaatlikult lahti.

«K-kas l-lubate ette lugeda?»

«Loe!» hõigati saalist.

Iljuša kõhkles. Tal küpses uus otsus:

«P-parem m-ma laulan.»

Klaverisaatjale silma pilgutanud, kuulutas Slavin:

«H-helil-looja Tšaikovski. M-musjöö Tripee* kupleed.»

«Trique!» hüüdis vali hääl.

Iljuša võpatas justkui ehmatuses, rehkendas nagu kontrollides sõrmedel. Kontrollimisega lõpule jõudnud, kinnitas ta kurvalt:

«Tripee.»

Üldtuntud kupleed olid vallatult päevakajaliseks ümber tehtud, aga nende menu ei peitunud tekstis, vaid Tšaikovski ooperi tegelase ning pidulike žestidega ja ülespuhutud komplimentidest kubiseva kõnemaneeriga Polonski pagana osavalt tabatud omavahelises sarnasuses. Isegi mina, kes ma nägin teda esimest korda elus, imetlesin tabamuse täpsust ega osanud arvata, et Iljuša süütu pilge tõrjub igaveseks kõrvale vana meelitava hüüdnime Aksakall, ning nüüdsest peale jääb kuluaarijutuajamistes tema nimeks musjöö Tripee. Kõige selle üle ma kuigi pikalt pead ei murdnud, sest rõkatuste vahele kostis paar-kolm korda Olga vaikset, kuid väga selget, tüdrukulikult helisevat naeru, — nõnda rõõmsalt ja usalduslikult naerda mõistis vaid tema. Otsustasin kohe vaheaja väljakuulutamisel Olja juurde minna ning teda kõnetada, kui mul ka tuleks rammida võõrdumuse müüri. Olga oli liiga uhke selleks, et mulle etteheiteid teha, neid ma ei peljanudki, küll aga võisin oodata tema jahedat suhtumist.

Pärast kupleedele osaks saanud suurt menu muundus koor teaduslikuks nõukoguks ning Iljuša kehastas järgemööda dissertanti, teaduslikku juhendajat, kaht ametlikku ja üht mitteametlikku oponenti — vintis noormeest «rahva hulgast», kes ainsana annab väitekirjale kaine hinnangu. See oli meie väitekirjakaitsmiste üpris tige paroodia. Lõppu ära ootamata tõusin püsti ja sammusin ukse poole, näol pakilises asjas väljakutsutud inimese murelik ilme. Ukse juures vaatasin ringi. Olgat polnud enam näha. Läksin põiki läbi tühja vestibüüli ning sisenesin direktori kabineti ees asuvasse ooteruumi. Ilmselt valmistuti seal vastu võtma tähtsamaid külalisi — karjala kasest laud oli linaga kaetud. Olga ja vanapoolne masinakirjutajanna metoodikabüroost asetasid lauale tšehhi klaasist paraadnapsiklaase. Mind märganud, tardus Olga paigale, vist isegi toetus vastu lauda, et mitte vaaruma lüüa; see kestis kõigest sekundi, siis ta naeratas ja ulatas mulle käe.

«Nägin teid juba ennist.»

«Ma tean. Mina jälle kuulsin teid.»

---

* Sõnademäng. Трипе tähendab vene keeles 3P. Tõlkija.

«Mismoodi?»

«Te seisite samba varjus. Aga ma tundsin ära teie naeru ja rõõmustasin väga, et see pole muutunud.»

Olga muigas.

«Jah, ma lippasin viivuks saali, et näha Iljušat. Eks ole tõsi, ta on võrratu?»

«Miks te siis ära läksite?»

«Ma ei saanud kauemaks jääda. Näete . . .» Ta viipas käega, osutades armeenia konjakit ja tšehhi klaase. «Pealegi on mind telefoni külge aheldatud. Olen ju teenistuses.»

«Kas teadussekretär?»

«Mis te nüüd . . . Mul jäi ülikool pooleli. Lihtlabane sekretär.»

Vaatasin Olgat ainiti. Ta polnud muutunud kriipsukestki inetumaks, pigem ilusamaks. Kadunud oli kõik toonasele Oljale omane lapselik, naiivne ja pisut provintsiaalne. Vaid naer kõlas endiselt usalduslikuna. Minu ees seisis väga rühikas ja tagasihoidlik, kuid enesekindel naine, seljas hästiõmmeldud tumesinine kleit.

«On teil meeles, te nokkisite mind, et mu naer sarnanevat telefonihelinaga? Seda täna meelde tuletades ma solvusin. Kas ma tõesti naeran nii vastikult?»

«Teie naeru vastikuks pidades poleks ma teid nokkinud. Kas telefonikõnede vastuvõtmisest villand ei saa?»

«Vahetevahel saabki villand, aga üldiselt olen ma nendega harjunud. Telefonikõnede vastuvõtmine on kõik, mida ma oskan teha . . . Öelge, kas te nüüd alati kannate mundrit?»

«Mis siis? Kas see ei sobi mulle?»

«Sobib küll. Aga nii sarnanete kõigi teiste kindralitega. Erariides olite rohkem iseenda moodi.»

Vanapoolne masinakirjutajanna väljus toast taktitundeliselt. Meil oli hõlpsam rääkida.

«Olja, kuidas te elate?»

«Tasapisi. Heegeldan kodu ja instituudi vahet.»

«Kas te mind tütart vaatama kutsute?»

«Ei,» kostis Olga ootamatu karmusega. «Ei, Oleg Antonovitš, ei kutsu. Oli aeg, mil ma väga tahtsin, et te minu juurde sisse astuksite, mu memmega tuttavaks saaksite. Mulle olnuks see kole tähtis, ja teil polnud midagi karta. Aga nüüd olen ma nii hõivatud, et minu juures ei käi keegi.» Leevendamaks keeldumist, ta naeratas. «Tõsijutt, mitte keegi. . . Kas te jääte meie seltsi?»

«Vastupidi, tahan teidki ära viia. Mind ootavad laboratooriumis mu poisid ja tüdrukud. Uskuge, et seal on lõbusam.»

«Usun, aga kuidas ma saaksin sinna tulla?... Teate mis — kui te tingimata tahate omade juurde minna, siis tehke seda kohe. Muidu tuleb Pjotr Petrovitš väliskülalisega, ja teil on ebamugav lahkuda. Me saame veel kokku. Ma tean, te tulete instituuti tagasi.»

«Kannäe! Kust te seda teate?»

«Sekretärid teavad kõike...»

Ooteruumi lävelt nägin, et keegi on vestibüülis, terasemalt vaadates tundsin ära Polonski. Vaene Aksakall oli aetud poolümarasse seinaorva, kus kõrgel postamendil seisab Metšnikovi büst. Ühelt poolt sulges orva tema blond malmnaine oma vägeva turjaga, teiselt poolt valvas seda tütar, lakknahast ridikül laskevalmis püstolkuulipildujana kaenla all. Naine oli vahkvihas.

«Idioot!» sisistas ta. «Ma teadsin, et sa oled lupard, aga täna sa ületasid iseenda! Sulle sülitatakse saalitäie rahva ees näkku, sina ronid sülitajat veel sülelema ja tänama...»

«Mida ma sinu meelest siis oleksin pidanud ette võtma?»

«Ah mida või? No kuule, sa oled täielik tobu! Ära keelama. Kogu siinsele palaganile igaveseks lõpu tegema. Ja sellele kaabakale ütlema, et ta kaoks kõigi nelja tuule poole.»

«Sa räägid jumal teab mida. Pavel Dmitrijevitš...»

«Ära võrdle ennast Pavel Dmitrijevitšiga! Tema võib plangu ääres püherdada, aga jääb ikka Uspenskiks. Saa aru, tobu, et mees, keda tema enda kuuldes kutsutakse musjöö Tripeeks, ei kõlba instituuti juhtima.»

«Ma ei kavatsegi...»

«Mida sa siis kavatsed teha? Vahest teadusega tegelda ja mõnda uut seadust avastada? Eks avasta, kui sul jätkub oidu, mul oleks sellest ainult hea meel...»

Kartsin koledasti, et Polonski mind märkab. Selles peaaegu polegi vahet, kas sinust saab kogemata või meelega võõra alanduse tunnistaja. Inimene võib andeks anda vaenlastele, mitte oma nõrkuse tunnistajatele. Minu õnneks paisati uksed valla, ja konverentsisaalist hakkas rahvast välja valguma. Korrapealt täitus kõle vestibüül sagivatest inimestest, näod alles naerust muhedad, suitsumehed kraapisid kannatamatult tikke, pikast istumisest vaevatud piigad kepslesid ja hõiklesid. Kärarikas ja sagiv inimsumm varjas minu eest perekond Polonski. Heitnud sinnapoole viimase pilgu, nägin ainult Ilja Metšnikovi kiretut marmorpalet peademere kohal kõrgumas. Uuesti piirati mind ümber. Tuli Varvara Vladimirovna, päris hallipäine ja kasvult justkui väiksemaks jäänud, aga niisama vanamoodsalt elegantne nagu alati. Ta

oli saalis mind märganud, kuid mina polnud teda ära tundnud. Suudlesin ta kätt, tema puudutas huultega mu pead, selgus, et sellest jäi mõlemale väheseks, ning me embasime teineteist. Varja-moor on imeline inimene. Teadusliku kohusetruuduse ime. Tagasihoidlikkuse ime ja heasüdamlikkuse ime. Tean kindlast allikast, et Uspenski oli korduvalt teinud ettepaneku kinnitada ta laboratooriumi juhatajaks, aga Varvara Vladimirovna oli iga kord keeldunud. Kas ta võinuks seista laboratooriumi eesotsas? Mitte ainult et võinuks, vaid neli aastat faktiliselt seisiski. Aga ootas minu tagasitulekut.

«Och-võch, no on alles keigar!» ütles Varja-moor suitsu süüdates, mille juures ta käed märgatavalt värisesid. «Kas te tööle ei mõtlegi hakata? Kiirustage, aulik härra!»

«Misjaoks?»

«Ma ei taha igavesti olla k. t.»

«Seda polegi vaja.»

Varja-moor heitis käega.

«Mulle aitab. Olen vana eit, mul on lapselapsed. Leidub asjahuvilisi, kes on minust nooremad. Ja hakkajamad.»

Sellega jutt lõppes, sest kummastki käest sikutas mind teaduste kandidaat. Mõlemad verivärsked kandidaadid olid mu endised aspirandineiud ja piiksusid mis hirmus. Mind tiriti laboratooriumihoonesse. Oma laboratooriumi oleksin üles leidnud isegi seotud silmadega, kobamisi, kuulmise ja haistmise põhjal. Nelja sõja-aasta vältel see peaaegu polnud muutunud: samad valge õlivärviga kaetud seinad ja klaasitud vahekilbid, samad koridori tõstetud termostaadid ja hapnikuballoonid, kemikaalide lõhn ja vooluvõrku lülitatud aparaatide surin. Üldse oli kõik endist viisi: laudlina asendav valge laboratooriumipalakas tsinkplekiga ülelöödud letil, mensuurklaasid, igat sorti kausid punase vinegretiga, naljapildid seintel ning — mis peamine — armsad, lausa sugulaslikult tuttavad näod, natuke vanemaks jäänud ja pisut kõhnunud, kuid säravaist silmist paistmas valmidus vaielda ja naerda, vajaduse korral viibida siin südaööni. Paljusid ei olnud. Polnud laborant Tanja Šišlovat, kes läks komsomolilähetusega luurekooli, polnud Nata Tšemodurovat, kes abiellus Abadis linna täitevkomitee sekretäriga, polnud Rafik Jengibarjani, kes langes piiramisrõngas Poltaava all. Oli ka uusi nägusid. Kaks ühesuguse valge pluusiga heledapäist tüdrukut, arvatavasti laborandid. Mulle elavast ajalehest tuttav tõsiseilmeline jeekim. Ja mind imetlevalt vahtiv tüüakas, oma kohmakusega veidi edvistav umbes kolmekümneaastane noormees. Tüdru-

kud sirutasid mulle sitke käe, kumbki pomises arusaamatult oma nime. Varja-moor tõlkis need mõistetavaks: Niina ja Siima. Noormees pungitas sõõrmeid, pigistas mu kätt kõvemini kui mulle meeldis ning sosistas õnnelikult:

«Vdovin.»

«Nikolai Mitrofanovitš,» lisas Varja-moor.

«Minge nüüd!» ägestus Vdovin. «Lihtsalt Nikolai!»

Mulle kämbla hooletult pihku pistnud, küsis jeekim: «Räägitakse, et te pidavat hästi malet mängima?»

«Räägitakse,» ütlesin mina.

«Kas või pimesi?»

«Natuke.»

«Vahva värk! Siin on kõik nõrgad vennad.»

Ta noogutas sõbralikult ja astus eemale. Oli see jultumus? Zoja Romanovna seisukohast kahtlemata. Vdovini vaatepunktist vist ka, sest ta näis ilmselt šokeeritud. Mulle jeekim meeldis. Temas kätkes andeka inimese sõltumatust, võrdsustunnet, mida tajub noor teadlane oma vanema kolleegi suhtes, hoolimata selle east ja auastmest. Edaspidi saime Iljušaga üsna suurteks sõpradeks, nagu omal ajal oli minuga sõbrustanud Uspenski. Tänapäeva teaduses ei ole inimese noorus tema puudus, ja vana akadeemiline känd, kes nõuab erilist austust üksnes seetõttu, et ta on vana känd, mõjub lihtsalt naeruväärsena. Slavin omandas kõike kergelt: uusi ideid, sidusteadusalasid ja laboratooriumitehnikat. Ta oli ühteviisi tugev teoreetik ja eksperimenteerija. Tema seltsis oli lõbus olla, kuigi ta harva naeratas, kõige põnevamaid ja paradoksaalsemaid mõtteid tõi ta kuuldavale vapustavalt tõsisel ilmel, ent teaduslike hüpoteesidega mängis nagu kass lõngakeraga. Iljušale pakkus rahuldust vaidlus iseendast. Olles oponendid marru ajanud, võis ta ägedas heitluses saavutatud võidust samas kergelt loobuda ja ise kummutada kogu oma väidete süsteemi. Tal oli kaasasündinud umbusaldus autoriteetide vastu, ning aeg-ajalt ta kahtlemata pingutas üle. Hasartne töörühmaja, keda tabasid seletamatud laiskushood, sõbralik ja häbematu, oli tal imepärane anne kehastada kõige erinevamaid inimesi. Ühtede nimel võis Slavin pidada terveid monolooge, teisi matkis välkkiire grimassiga. Mind kujutas ta just nii, ja öeldavasti väga äratuntavalt — mitte ainult mu püstjat nina, vaid ka natuke kunstlikku peenutsemist, milles ma end varem ei kahtlustanud. Iljuša tähelepanuvõime oli saatanlik, ja kuigi ta oma heasüdamlikkuses vaevalt tahtis kedagi solvata, mõned meie õpetatud mehed siiski solvusid. Igaühele ei meeldi, kui tiritakse päevavalgele

midagi hoolega peidetut, ning tihtilugu kaldutakse nägema teotust seal, kus tegemist on üksnes sarnasusega.

Seltskond laua taga oli elav ja lõbus. Nagu ikka, jõin ma kuiva veini, sedagi rohkem moepärast. Viina juua ma mõistan, rindekirurgina sattusin jooma isegi puhast piiritust. Ma lihtsalt ei vaja seda. Viin takistab mind tööd tegemast, tema mõjul ei muutu ma ei rõõmsamaks ega avameelsemaks. Joobnud pole mulle vastumeelt, ennem ebahuvitavad. Ma ei tea, kas Vdovin oli purjus või teeskles purjusolekut, aga tema pealetükkivatest tagaselja tehtud poolehoiuavaldustest hakkas mul piinlik. Öeldakse, et mis kainel meeles, see joobnul keelel. Tõde mis tõde, aga ainult pool tõde. Kui joobnu räägib teile ilgusi, võite olla kindel, et need mõlkusid tal mõttes ka kainest peast. Ma ei usu, et normaalne inimene, kes kainelt ei ole näiteks homoseksualist või antisemiit, saaks selleks konjakipudeli mõjul. Alkohol annab pidureid järele, võib inimese agressiivseks teha, kuid ei muuda tema olemust. Joobnu ei mineta kujutlusvõimet, sageli juuakse eesmärgiga, et saaks lubatavaks see, mida kainele keelatakse. Põhjustel, mis mulle pole päris selged, kasutavad joobnud meil mõningaid soodustusi, teevad seda oskuslikult, — nende taktitust käsitatakse avameelsusena ja rohmakat lipitsemist südamehäälena. Kui Vdovin sõõrmeid pungitades ja vahetpidamata millegipärast vabandades üritas mulle selgeks teha, mäherduse läbematusega ta olevat meie tutvumist oodanud, valdas mind tunne, et ma olen talle kuidagiviisi vajalik. Jeekim ei pööranud mulle rohkem tähelepanu kui kõigile teistele, lõbustas kogu laudkonda, selleks pealtnäha midagi erilist tegemata. Üldise lõbususe haripunktil ilmus näost kergelt õhetama löönud Olga. Ta trügis minu juurde ja sosistas mulle kõrva:

«Pjotr Petrovitš palub teid väga . . .»

«Ma ei tule kuhugi.»

«Issake!» ühmatas Olga lausa neiulikult. «Saage ometi aru, et nii on vaja!»

«Või vaja?»

Kas armas Olga tõesti on hakanud harrastama diplomaatiat? Vaatasin talle otsa ja taipasin oma eksitust. Vaja küll, aga mitte minule. Mind oli vaja Polonskile.

«Kohe tulen,» sosistasin silma pilgutades vastu. Olga jäi rahule ja lahkus.

Paraku ei lastud mind kohe minema. Varja-moor tõstis klaasi kadunud poja tagasituleku auks. Selle järgi, kuidas kõik end minu poole küünitasid, ma mõistsin, et mind siin

mäletatakse; need, kes mind ei tundnud, olid minust küllalt palju kuulnud. Kõik naeratasid mulle. Ainult Varja-moor ütles tõsise näoga, isegi pisut karmilt:

«Armas sõber, sõjaväevorm sobib teile väga, aga mind te alt ei vea. Teie kutsumus pole rividrill, vaid eksperimenteerimine. Me teame, kui kiirelt lendab aeg. Mida suuremat karjääri te seal teete, seda rohkem jääte siin maha. Veel paar aastat, ja teid ähvardab oht lootusetult maha jääda.»

Teadsin kõike seda niisama hästi kui Varja-moor, ometi avaldasid tema sõnad mulle mõju.

Jõudsin Polonskile õigeks ajaks appi. Ta võttis vastu külalist Vietnamist. Külaline ei mõistnud inglise keelt ega Pjotr Petrovitš prantsuse keelt, jutust ei saanud asja. Enda arvates prantsuse keelt rääkiv Zoja Romanovna pinnis väikest kasvu vietnamlast, kas talle meeldib Moskva metroo. Vietnamlane naeratas valgete hammaste välkudes ja vastas: *«Mais oui, madame! Magnifique!»** Tema silmadesse oli tardunud kannatus. Kõik ülejäänud — Polonski, Uspenski abi Kaufman ja Olga — viibisid juures statistidena. Zoja Romanovna tervitas mind suurilmaliku naeratusega ning esitles külalisele: *«Notre celebre savant, general Udine.»*** Alustasin vietnamlasega juttu ja taipasin kohe, et tegemist on tõelise teadlasega. Mul õnnestus Polonski vestlusse tõmmata ning tema naist veidi blokeerida. Olga vaatas mind tänulikult.

Kümmekonna minuti pärast löödi vestibüülis gongi — algas tants. Polonski kutsus meid konverentsisaali, kust toolid olid selleks ajaks koristatud. Puhtalt voogas uutest võimsatest kõlaritest Hatšaturjani kütkestav ja erutav valss, valsiga rikuti traditsiooni, kuid masurka Uspenskita olnuks traditsiooni veel suurem rikkumine. Pjotr Petrovitš ja doktor Nguen ei tantsinud, mul tuli tegutseda nendegi eest, tantsisin Olja, Varja-moori ning koguni Zoja Romanovnaga. Tema palus mind, ma ei saanud ära öelda. Mul oli heameel, et Varja-moor polnud mind unustanud ning et meil Oljaga kujunesid korrapealt lihtsad ja sõbralikud suhted, seepärast olin lahke ka malmdaami vastu. Mõistagi oli see puhas teesklus, mida ei jätkunud pikalt. Aeglase foksi ajal küsis Zoja Romanovna minult justkui muuseas, kui kaua ma tunnen Olga Georgijevnat ning millega seletada hariliku sekretäri mõjujõudu ja aplombi. Vihast tarretudes vastasin ma, oma daami ettevaatlikult edasi tantsitades, et tunnen Olga Georgijevnat ammu,

---

* Oo jaa, proua. Suurepärane! (Pr. k.) Tõlkija.

** Meie kuulus teadlane, kindral Judin. (Pr. k.) Tõlkija.

ta käis minu seminaris ja oli võimekas tudeng, tema mõjujõudu on kõige lihtsam seletada ta tööalaste omadustega, kui aga Zoja Romanovna peab aplombiks loomulikku enesevääriikust, siis hindan ma seda omadust eriti inimeste puhul, kel pole kõrget ametikohta. Zoja Romanovna vastas mulle suurilmanaeratusega, kuid juba oli selge, et sõpru meist ei saa. Pärast Zoja Romanovnat tantsisin taas Olgaga, keerutasin teda, ning tal oli samasugune siiras ja usaldav vaade nagu kaugetel üliõpilasaegadel. Sain aru, et Olgat rõõmustab minu naasmine instituuti ning ta ei mõtle minust liiga halvasti.

Iljuša sagis saalis, aga ei tantsinud. Pärastpoole leidsin ta vestibüülist. Slavin suitsetas seal ja, mind märganud, tegi vanarooma tervitusžesti.

«e2, e4.»

«e7, e5,» kostsin mina.

«f2, f4!»

Jäin mõttesse. Mulle pakuti kuningagambiiti. Algus oli terav, täpset mängu nõudev.

«Ratsu c7-le,» ütlesin kõhklemisi.

Üheksandal käigul olin niikaugel, et partii jätkamisel polnuks mõtet. Saime vaevalt jutule, kui hakkasime kohe vaidlema. Mind ei lähenda inimestele niipalju mõttekaaslus — teaduses pole see kohustuslik, vaid isegi ohtlik, — kui mõtlemise tase. On võimatu jutelda, ilma et esitataks vastukäivaid arvamusi. Võib kõnelda üht ja sedasama erinevates keeltes ning teineteist mitte mõista. Hoopis rohkem lootusi on jõuda üksmeelele, kui vestluskaaslased kõnelevad erinevatest asjadest ühes ja samas keeles. Mind hämmastas, et poisiohtu noormeest tõsiselt huvitab pikaealisuse probleem. Tavaliselt on see vanemate inimeste huviobjekt.

«Pikaealisuse probleem?» kordas Iljuša. «Ei sugugi. Ma vihkan vanadust. Raukadest on mul kahju, ja kõik. Inimesi tuleb õpetada mitte vananema.»

«Kõik kogu maailmas vananeb. Vananevad inimesed, ideed, režiimid ja planeedid . . .»

«Saage aru . . . Vananeda ei tohi enneaegu.»

«Teil muidugi juba on omaenda hüpotees vananemise põhjuste kohta?»

See oli öeldud mõningase pilkega. Slavin muigas, huuli paotamata.

«Üht ja kindlat esialgu ei ole. Neid saab kokku kümmekond.»

«Kas seda pole palju?»

«Heal juhul jääb üks järele. Ärge muretsege — seal, kus on poolteistsada hüpoteesi, pole minu kümme kellelgi jalus.»

«Kas te teate kõiki poolteistsadat?»

«Enam-vähem. Olen palju lugenud.» Ta vilksas mind vaadata peaaegu ehmunult. «Te vist arvate, et ma kelgin? Ei kelgi, ainult kurdan. Paljalt teadmised tarkust juurde ei anna, annab eksperiment. Annavad sajad, tuhanded eksperimendid. Aga eksperiment on kallis, ja pagana palju aega kulub tühjale sekeldamisele. Mõnikord ma tajun otse füüsiliselt, kuidas aeg voolab. Kaob sõrmede vahelt ... Ja siis valdab mind hirm.»

«Mida te kardate?»

«Et ma vananen ega jõua midagi ära teha.»

«Mida peaksin mina sellisel juhul ütlema?»

«Teie olete juba jõudnud palju korda saata. Ja üldse. Ma vaatasin teid tähelepanelikult. Teis on näete mis.» Ta vidutas silmi, pigistas huuled kokku, lükkas ninaotsa pöidlaga natuke ülespoole ning matkis mind, õigemini mu natuke kunstlikku peenutsemist väga naljakalt. «Aga oma olemuselt te olete kergemeelne inimene. Ärge pahandage, see on kiitus. Teie suudate saavutatus veel kahtlema lüüa ja kõike otsast alustada. Mitte nii nagu Vdovin.»

«Kas see uus või?»

«Nojah!» Niisama lühidalt ja jälle väga naljakalt näitas Iljuša minu tulevase vaenlase pungis sõõrmeid ja karulikku kohmakust. «Tema jõudis mõne aabitsatõeni nii hilja ja nii vaevaliselt, et saab maruvihaseks, kui peab nendest lahti ütlema. Teil on teistsugune natuur.»

«Ärge järelduste tegemisega kiirustage. Te tunnete mind liiga vähe.»

«Rohkem kui te arvate. Meil on ühiseid sõpru.»

«Kes siis?»

«Aleksei.»

«Šutov?»

«Nojah! Me lamasime temaga kõrvuti hospidalis.»

Ma ei julgenud kohe esitada järgmist küsimust. Aljoša käis sõjas, Aljoša sai haavata, Aljoša lamas sõjaväehospidalis, mina seda seni ei teadnud. Kus ta sõdis — kas rahvakaitseväes või regulaararmees? Kellena? Reamehena, ohvitserina või sanitaarpataljonis? Kuhu ta haavata sai? Kes teda opereeris? Küsimusi oli hulganisti, ma valisin neist kõige neutraalsema:

«Kus Aljoša praegu on?»

«Sanatooriumis. Enne seda oli Kirgiisias. Tohterdas ennast märapiimaga. Tal on kops läbi lastud.»

«Kuulge, Iljuša ...»

Tahtsin veel midagi küsida, aga seal paiskusid konverentsisaali uksed valla, täisvõimsusega mängivatest kõlaritest mürtsus ülemeelik džässpolka, ning siueldes roomas avarasse vestibüüli naeru lagistavate ja karglevate inimeste pikk rodu. Ennastunustavalt hüples protsessiooni eesotsas keegi arlekiininäoga mustaverd aspirant. Meid näinud, hirnahtas ta vaimustatult, tormas kogu ahelikku enda järel vedades minu poole, sihtis mind mõlema käe nimetissõrmega ning aina tantsusamme tehes kummardas mulle nagu mõni hiina puuslik. Mängureeglite kohaselt pidin mina talle vastu kummardama, seejärel korraks üles hüppama, tema ette rivvi asuma ja rongkäiku edasi viima. Nõnda ma tegingi. Järgmist ohvrit polnud raske leida — Iljuša seisis minu kõrval. Algatuse enda kätte saanud, jäi Slavin viivuks mõttesse, vaatas vestibüülis ringi, et järsku sisse söösta direktsiooni ruumidesse viivast pärani uksest. Tema kannul sörkides märkasin esimest korda, et Iljuša liipab vasakut jalga, äsja poodiumil oli ta oma lombakust suurendanud, elus aga varjas seda osavalt. Tuiskasime ooteruumi, seal polnud hingelistki, laual seisid tühjaks joomata napsiklaasid, hääli kostis ainult direktori kabineti paokil ukse vahelt. Tahtsin Slavinit tagasi hoida, ent juba oli hilja, keravälguna tungis ta sinna. Konjakit limpsides ja sigarit suitsetades vestlesid kabinetis rahulikult Polonski ja doktor Nguen. Keegi kiilaspäine klanitud välimusega meesterahvas tõlkis nende juttu. Zoja Romanovna igavles, ilme muutumatult tähelepanelik. Sügavas tugitoolis tukkus ta vihane tütar. Iljuša kas ei aimanud madam Tripee meeleolu või mängis teadlikult tulega — valis välja nimelt tema, sihtis mõlemad nimetissõrmed Zoja Romanovna poole, kummardas talle, ise tantsusamme tehes. Slavini selja tagant nägin ma selgelt Zoja Romanovna nägu ning pean tunnistama, et mul hakkas tõesti jube. Kulus mõni sekund, küllalt selleks, et pool protsessiooni ennast kabinetti litsus, — silmapilkselt taipasid kõik olukorra dramatismi ning vakatasid. Raske öelda, millega see tumm kahevõitlus oleks lõppenud, poleks Zoja Romanovna kõrval istunud väikest kasvu doktor Nguen. Ta kalpsas jalule, tegi Iljušale äärmiselt tõsisel ilmel kummarduse, hüppas üles, pööras end õhus ringi ja sihtis sõrmed oma naabritarile. Ausalt öelda ma pelgasin, et Zoja Romanovna närvisüsteem ei talu nii suurt hulka vastukäivaid käsklusi, ta palged värvusid kord punaseks, kord kahvatasid, huul-

tele ilmus kord raevugrimass, kord suurilmanaeratus, vilmaks naeratus võitis. Zoja Romanovna rapsas diivanilt püsti, tegi külalisele tseremoniaalse kummarduse ja, asunud hanerea etteotsa, kamandas üheainsa sõrmega tugitoolist üles Pjotr Petrovitši. Väike tõuklemine ukse vahel, ning Aksakalli juhitav rodu vihtus tantsu topeltenergiaga, kappas tagasi vestibüüli, põrutas mööda marmorisse raiutud Metšnikovist, venis ringmänguks, tõmbus taas vedruna kokku, et barjääri tagant välja tirida vastupuiklevat Antonevitši-taati, ja vajus järsku laiali. Polka alles mürtsus, aga molekulide kohesioon oli juba rikutud, kõik tunglesid saaliustel. Vaatasin ning ahhetasin, nähes välisuksel Pašat ja Beetat. Nad mõlemad paistsid mulle väga ilusad: pikka kasvu, sihvakad ja naerusuised. Pašal oli seljas kaitsevärvi siberi pihtkasukas, Beetal karusnahkne mantel ja valge põhjaga müts. Õnneliku näoga Antonevitši-taat tõttas neile vastu. Autojuht Jura tassis sisse mingeid pappkaste. Uspenski rahuloleva ja kelmika ilme põhjal aimasin ma päris täpselt, et ta oli hakkama saanud järjekordse vembuga: pagenud võõrast nääripeolt, et uut aastat omade keskel vastu võtta, ja otse lennuväljalt, koju põikamata instituuti sõitnud. Polonski tahtis talle raporteerida, kuid Paša raportist ei hoolinud, kummardas Pjotr Petrovitšile, haaras Beetal käe alt ning seadis end imeväel taastunud aheliku etteotsa. Konverentsisaali lävel ta peatus korraks, et visata kasukad juurderutanud Antonevitši käsivarrele, polka kääksatas, nõel kriuksus plaadil, ühteaegu lahvatasid seinalambid ja prahvatas masurka. Juba vaibuma kippunud pidu sai uue hoo.

Ma ei võinud Uspenskiga rääkimata instituudist lahkuda. Paša ja Beeta tervitasid mind nii südamlikult, rõõmustasid mu tuleku üle nii teesklematult, et minu kiivas valvsus korrapealt kadus ning kõik oli lahendatud mõne minutiga: mulle anti nädal aega, nädala jooksul tuli mul sõjaväelise juhtkonnaga läbi rääkida oma edasine teenistuslik staatus ja üle võtta laboratooriumi juhatamine.

Sel õhtul läksime naisega rängalt riidu. On tormilisi tülisid, mis ei jäta arme. Ja on riidusid, kus lepitus tähendab tehingut, nende tagajärjed on pöördumatud. Tavaliselt asub niisuguste riidude tegelik põhjus näilisest sügavamal, jäädes pahatihti varjatuks tülitsejate enestegi eest. Liidal oli vormiline põhjus mulle etteheiteid teha — ma tulin koju lubatust poolteist tundi hiljem. Uusaasta vastuvõtuni Kremlis jäi veel hulk aega ning ma polnud kedagi alt vedanud, kuid tõenäoliselt pidanuksin vahepeal koju helistama. Olin valmis

oma süüd tunnistama, aga mõistsin väga hästi, et viga polnud hilinemises, vaid selles, et ma tulin heatujulisena instituudist, mida Liida vihkas ja kus ma tema arvates oma kunagiste armsamatega mehkeldasin. Kodunt lahkudes ma millegipärast olin öelnud, et Uspenskid ei viibi Moskvas, see vastas tõele, tagasi tulles ei varjanud, et nägin Beetat, ning osutusin valelikuks. Oleksin võinud end hilinemises süüdi tunnistada ja riidu nõnda lokaliseerida, kuid minus oli juba kogunenud nii palju nördimust perekondliku despotismi ja solvava umbusalduse vastu (see on ebameeldiv isegi juhul, kui sul tuleb valetada, aga täiesti talumatu, kui sa oled süütu), et ka mina asusin rünnakule. Me rääkisime nagu vaenlased, ja poleks meile järelesõitnud äi nii väga peale käinud, oleksime jätnud Kremlisse minemata. Kremlis hakkas mu naisel pea valutama, me tulime vara koju ning esimest korda oma abielu jooksul heitsime magama teine teise tuppa. Pärast elasime koos veel hulk aastaid, aga mõra jäi igaveseks.

6. IGAVIKUGA VÕRRELDES

Uus linnaosa, kus ma praegu elan, oli alles üsna hiljuti Moskva-lähedane küla. Külaelu jäljed kustuvad ruttu, aga veel kükitab hajali paigutatud viiekorruseliste suurplokkelamute vahel nikerdatud aknaliistudega palkonne — taresid ja suvemaju —, põimtarade ja plankaedade taga sagib kõiksugu kodulinde ning päevalilled kõverdavad oma soonilisi kaelu. Laiadelt asfalteeritud tänavatelt, mida mööda sõidavad ühiskondlikud liiklusvahendid, hargnevad nimetud põikuulitsad, vastu majaseinu liibuvad ahtad eesaiad, siia-sinna on püstitatud lehtlaid ja rajatud mänguväljakuid, poisikesed mängivad siisikest ja pereisad kurni, pidupäevadel kõlab harmoonika ning võib näha, kuidas uhkeks ehitud ja parajalt vintis seltskond käevangus kõnniskleb mööda oma toonaste väljasõitude paiku. Teistest ees, tantsujalga seades, alustab tšastuškat tüsedavõitu, aga ikka veel uljas matroon, rätik peas ja villane importkostüüm seljas, seltskond saadab teda korratult ja kõhklemisi, mu armas tšastuška läheb hingusele, selle surub kõrvale tänapäeva optimistlik romanss, mis meie esivanemate karmikoeliselt romansilt on pärinud häbituse intiimsete tunnete kujutamisel. «Armastan sind kogu aja . . .» röögib kidur kime hääl aknalauale tõstetud ja täisvõimsusega mängima keeratud raadioaparaadist. «. . . Ühtki teist mul pole

vaja . . .» Kui pole vaja, miks sa siis röögid? Pikaldasi rahvalaule enam üldse ei laulda, ka pillimees ei tunne ennast enam esimese numbri poisina nagu kunagi maal; veel aasta või paar, ja tema harmoonika annab aset portatiivsele transistorraadiole, millega võrrelduna aknalaudadele tõstetud kastikolakad näivad inglikoorina.

Linn tungib peale, uus tõrjub vana välja, kõik see on loomulik ja seaduspärane, aga hüvastijättu, isegi kui see on hüvastijätt iganenuga, varjutab ikka nukrus. Seniajani on minu majale kõige lähemad bussipeatused Põhjatanum ja Külanõukogu, need nimetatakse varsti ümber. Kahju, eks need nimed ole samasugune minevikumälestis nagu Nikitski värav või Kuznetski Most.

Minu maja on mikrorajoonis kõrgeim ja ilusaim. Hoone on ehitatud vene П-tähe kujuliselt, trepikodade uksed avanevad ainult õue, esiküljel paiknevad kauplused ja teeninduskombinaat. Meie majavalitseja Frol Kuzmitš tunneb suurt uhkust selle üle, et tema hoolde usaldatud elamu on rajoonis esikohal näitagitatsiooni alal. Tõepoolest — nii suurt hulka loosungeid, plakateid ja stende ühe elaniku kohta pole ma näinud kuskil mujal. Maja kogu üht tagumist otsaseina katab hiiglaslik plakat, mis kutsub kodanikke tellima ajalehti ja ajakirju. Pole ainsatki korterit, kuhu post ei tooks ajalehti, aga pensionärid, keda meil on üsna rohkesti, eelistavad soojal aastaajal koguneda keset õue püstitatud lehestendide ette. Eks see ole arusaadav: materjali saab läbi lugeda ja ühtlasi läbi arutada. Froli jõupingutustega antakse kolm korda aastas välja masinakirjas seinalehte «Tervisliku Olme Eest!», kus on kirevad pealkirjad ja «Ogonjokist» väljalõigatud värvilised pildid.

Sellesse majja elama asudes oli mul üksainus unistus: sulguda elevandiluust torni ja võimalikult hoiduda avalikkuse tähelepanust. Kuid elevandiluust torn pole põrmugi reaalsem õhulossist, mind tunnevad kõik ja mina tunnen paljusid. Nüüd ma seda ei kahetse, kodust on mulle saanud laboratooriumi jätk ja töömudel, laboratooriumis võin ma jälgida ainult loomade ealisi muutusi, siin näen neid inimestel. Mõistagi ei tee ma kodus mingeid plaanilisi uurimistöid, aga nimelt siin ja mitte laboratooriumis tärkasid mul mõned alles kinnitust nõudvad mõtted füsioloogilise vananemisprotsessi ja kõrgema närvitalitluse vastastikusest seosest. Seda seost on raske jälgida katseloomadel, sest neil puudub teine signaalsüsteem, inimestega katsete korraldamine ei tule üldse kõne alla. Tekib suletud ring, millest peab otsima väljapääsu. Oleks väär

öelda, et ma armastan oma maja samuti nagu instituuti, mul pole temasse terviklikku suhtumist, ühed inimesed mulle meeldivad, teised on eemaletõukavad, kuid tihti, eriti unetutel öödel mõtlen ma nii ühtedele kui teistele.

Uspenski matuse päeval lahkun ma vara kodunt. Eelmisel õhtul olin saanud Beetalt telegrammi palvega tulla instituuti enne määratud aega ja taipasin, et ees ootab jutuajamine. Möödunud ööl ma peaaegu ei maganud, kuid ei tunne ka roidumust, ümberpöördult — mu vastuvõtlikkus on teravnenud. Laskun seitsmendale korrusele ja tellin lifti. Kabiin kerkib üles, võtan kinni šahtiukse käepidemest. Samas klõpsatab mu selja taga ukselukk, ning astmaatilise hingamise põhjal ma tean, et trepikotta ilmus Mjasnikov. See mees on kogu maja nuhtlus ja minu isiklik vaenlane. Meie vaenul puudub igasugune reaalne alus, ma mäletan, et umbes aasta tagasi tuli ta minu juurde mingite fantastiliste pretensioonidega, hakkas ähvardama, ning ma virutasin ukse tema nina ees kinni. Sellest ajast peale on ta mind korduvalt püüdnud skandaalidesse kiskuda, tõrjusin kõik katsed suurema vaevata, aga pean tunnistama, et ainuüksi selle mehe olemasolu kuskil lähikonnas väsitab mind. Tema viha minu vastu kasvas veelgi pärast juhust, mil ma aitasin tal üle saada rängast astmahoost. Oleksin selle tillukese teene ammu unustanud, aga Mjasnikov seda mulle ei andesta. Kentsakas, iga kord korterist väljudes valmistun ma võimalikuks kohtumiseks temaga, et Mjasnikovi hajameelsusest mitte tervitada, vaid manada näole karm ja võõrdunud ilme, mis hoiaks teda viisakuse piires.

Nõnda et Mjasnikov hingab mu selja taga. Et ta ei palu mind oodata, kuni ta ukse lukustab, oleks mul õigus temata alla sõita. Aga see mõjuks demonstratiivse sammuna ja annaks Mjasnikovile alust mõelda, et ma teda kardan või — vastupidi — tema kallal norin. Jätan kabiiniukse lahti, Mjasnikov astub sisse. Pakun talle võimaluse vajutada esimese korruse nupule. Juhul, kui seda teeksin mina ise, teataks Mjasnikov viivitamatult, et ta tahtis minna kõigest kolmandale korrusele, — oleks leitud küllaldane põhjus alustamaks talle meeltmööda sõnelust. Sõidame sõnatult allapoole, minu arvates Mjasnikov koguni hoiab hinge kinni, et mitte rõõmustada mind oma astmaga. Piidlen peeglist ta nägu, mis oleks isegi ilus, kui rasune nahk ei lotendaks ja suunurkades poleks hangunud põlglik grimass. Mjasnikov ei ole kaugeltki vana, tõenäoliselt minust noorem, aga tuletab mulle meelde halva peremehe kätte sattunud head masinavärki, mida peremees on unustanud puhastada ja õlitada. Minu teada Mjas-

nikov peaaegu üldse ei joo, tema agressiivsuse läte peitub milleski muus. Vahetevahel tahaksin tema juurde minna ja temaga südamest südamesse kõnelda, aga kohe selgub taas, kui keeruline on eksperimenteerida inimestega: eks sa katsu läheneda mehele, kelle pahasoovlikkus on nii suur ja seejuures nähtavate põhjusteta. Iga lepitussammu käsitab ta nõrkuseavaldusena. Viimaks jõuame õnnelikult alla. Paljudest säärastest imepisikestest ärritustest, mis pommitavad meie närvisüsteemi ja tekitavad seal mikrotraumasid, sünnib väsimus.

Kui meie igapäevasesse ellu murrab sisse surm, ei lakka me märkamast pisiasju. Ümberpöördult. Palju kordi matusel, sealhulgas mulle lähedaste inimeste matusel viibides olen tähele pannud, et mu nägemine muutub teravamaks ja mällu jääb harilikust rohkem detaile. See on täiesti seletatav: ei muutu nägemisväli, vaid selle valgustus, ühed pisiasjad omandavad üllatava tähendusrikkuse, teisi — varem õigustamatult suurekspuhutuid — tunnetad sa nüüd nende tegelikes dimensioonides, see tähendab kui tühiasju. Mu noorpõlvesõbra Aljoša Šutovi lemmikväljend oli: «Igavikuga võrreldes on kõik tühi töö ja vaimunärimine.» Aljoša kõnekäändu täna meelde tuletades leian ma, et mõnikord on selline võrdlemine mitte ainult kasulik, vaid ka vältimatu, annab meile võime näha tuntut ja harjunut justkui uhiuut. Täna trepiplatvormil seistes süvenesin ma esmakordselt liftišahti seina külge kruvitud üleskutsesse: «Hoidke lifti, ta säästab tervist ja loob mugavusi!» Muidugi olin seda näinud ka varem, aga pidanud süütuks fiktsiooniks, alles täna märkasin ma plekitüki ning seda katva emailkihi paksust, kujutlesin metallitonne, mida on kulutatud eesmärgiga teha suure linna asukaile teatavaks labast ja mitte eriti kirjaoskajalikult väljendatud tõde. Vaevalt aitab sihukese sildi kaemuslik vaatlemine kaasa lifti ea pikendamisele — targale pole seda vaja, tobu talitab ikka omamoodi. Ning mul hakkab kahju inimestest, kes kulutavad aega tarbetute asjade valmistamiseks. Pole õige, et aeg on raha. Aeg on elu. Raha tuleb ja läheb, ainult aega ja elu ei saa keegi tagasi.

Õuele jõuan ma sel õnnistatud tunnil, mil veoautod, mis täitsid meie kaupluste trümmid karpide, kastide ja tünnidega, on juba minema kolisenud ning pensionärid pole veel välja ilmunud, klõbistama mulle vastikut doominot. Õuel tervitab mind sõjaväelaslikult meie majavalitseja Frol Trofejev. Tema õige nimi on Trofimov, aga majarahvas kuulis kuskilt, et neljakümne viiendal aastal olevat Frol Kuzmitš teeninud tro-

feekomando vanemana. Selle mehega on mu suhted veel keerulisemad kui Mjasnikoviga, kuid sootuks teisel põhjusel — tema jumaldab mind, minule aga on Frol Kuzmitš ja kogu ta pere sügavalt vastumeelsed. Tema lugupidamist minu vastu on kerge seletada, ta austab minus teenekat rindemeest. Minu sõjaväeline karjäär lõppes kindralmajori, tema oma nooremleitnandi auastmes, ja veel pole teada, kummal meist oli raskem — kas minul saada kindraliks või temal ohvitseriks. Ta on läbinisti võhiklik inimene, ja nagu enamik võhikuid enesekindel, — see vähene, mida ta on omandanud, tundub talle inimteadmiste tipuna. Ma näen ette: kohe palub Frol mind kirjutada nupp joomise kahjulikkusest seinalehele «Tervisliku Olme Eest!», ning lisan sammu. Majavalitseja võitleb joomisega loosungite ja kirjatükkide abil, sedaaegu käib kõigi silme all põhja ta isa Kuzma Nikolajevitš. Näen sageli seda kuivetut meest, seljas kortsus kuub ja peas võidunud soni. Ta ei kõnni, vaid loivab, kraabib asfalti jäikade kunstnahast saapataldadega. Aastaid pole tal kuigi palju, aga mees on omadega juba sootuks läbi. Nagu igivana pommidega seinakell, mis veel tiksub, ent ähvardab iga hetk seisma jääda. See vaikne joodik on ühtemoodi ohutu olgu purjuspäi või kainelt. Kaines olekus muide viibib ta harva, ainult lühikest aega enne kaupluse avamist. Kui ma näen Kuzmad või Trofimovi naist Kapat, oma neljakümne eluaasta kohta laialivalgunud tehisblondiini, kes taarub mööda õue ja oskab rääkida ainult täiel häälel, sest rasvumise tagajärjel puudub tal piano, ärkab minus füsioloog, mul tuleb meelde, kui hea ja usaldusväärne masinavärk on inimorganism, ning ma tahaksin hüüda: «Arulagedad, mida te olete endaga teinud?! Igaüks ei suuda esile manada loitvat tõrvikut talle sündimisel kaasaantud jumalikust sädemest, ent teie keha on samasugune jumalaand, mis te olete sellega teinud?» Neljakümneaastane naine peab olema ilus ja ihaldatav, selle sihiga pole vaja värvida juukseid, et neist saaks kollane õlepahmakas, tuleb vähem kooke süüa ja rohkem liikuda. Kuuekümneaastane mees, kes pole käinud sõjas ega rängalt nälginud, peab jooksma sada meetrit vähemalt 15 sekundiga, mitte kärakat pruukima. Lastest ma ei räägigi. Trofimovitel on kaks last: Valjuška ja Valeri. Valeri on viieteistkümneaastane, kuid juba joob. Ohtuti kangi alt läbi minnes, kus seisavad reas telefonikapid, näen ma teda sageli paari-kolme meie maja poisi seltsis; tehakse suitsu, kõkutatakse naerda ning püütakse kõigest väest näida hirmuäratavad. Eemalt vaadates võib jääda mulje, et tegemist on täiskasvanutega, mina tean

neid olevat alles kutsikad. Ja joovad nad, need kutsikad, hirmsat jälkust, mingit «Біле міцне» ja tarbekeemia järgi lehkavat kodumaist vermutit. Valjuška on vennast aasta võrra vanem, esialgu ei ähvarda teda ema saatus, ta on kõhn nagu hambaork ja sööb ainult seda, mida soovitab naisteajakiri «*Elle*». Kuna meie gastronoomiakaupluses pole ei sparglit ega artišokke, ta näljutab end. Tema unistus on saada mannekeeniks või välislennuliini stjuardessiks, sel eesmärgil õpib Valjuška prantsuse keelt, kuigi minu meelest tuleks tal energiliselt asuda vene keele kallale. Ei Valeril ega Valjuškal ole ühtki raamatut peale õpikute, ning õpikutessegi suhtuvad nad umbes nii nagu nende vanaisa tühjadesse viinapudelitesse. Need kaks võsukest on suurepärane illustratsioon nähtusele, mida teadus nimetab aktseleratsiooniks, ja ühtlasi veenev tõend, et aktseleratsioon iseendast ei olegi nii suur hüve, nagu näib mõnedele dissertantidele. Ütleks ma kõike seda Frolile, ta vist ei saaks millestki aru. Enesega rahuloleva inimesena on Frol rahul ka oma perekonnaga, jahmatab alles siis, kui Valeri toimetatakse esimest korda miilitsasse ja Valjuška peab abordi tegema. Siis kukub Frol rabelema ja ringi jooksma ning kuulab alandlikult ära mis tahes moraalilugemise, praegu ei maksa isegi proovida, — minu arutlused tunduksid talle intelligentlike silmamoondustena, mõned neist aga, näiteks jumaliku sädeme mainimine, hoopis kahtlastena. Sest on ju tõestatud, et jumalat pole olemas!

Vaeseke! Ka mina tean, et jumalat ei ole.

Neid mõtteid mõlgutades lähen üle hoovi. Kuni ma lähen, lipsab üle mu tee mitu kassi, nende seas paar musta. Kasse on hoovis nii palju, et ebausklikum inimene peaks endalt pikemata elu võtma. Jõuan õnnelikult *Unter den Linden*'ile. Nii ei nimetata tänavat, vaid kiduratest pärnadest ümbritsetud nelinurkset murulappi meie maja otsa ja lähema bussipeatuse vahel. Mõistagi on nimetus ebaametlik. Igal kevadel saab murulapist ägeda heitluse areen. Heitlevad kaks peamist jõudu — ühelt poolt majavalitsus ja pensionäridest koosnev õueaktiiv, teiselt poolt maja töötav elanikkond. Esimesed keelavad murul käimise ja nõuavad, et sealt kõnnitaks kaarega ringi, teised, nähes lähenevat bussi, ületavad muru süümepiinata piki diagonaali, ja kesksuveks jääb murulapist järele vaid kaks tolmunud nurka. Võitlus on kestnud pikka aega, algul tegutses majavalitsus näitagitatsiooni vaimus, lüües platsi servadesse teibad vineertahvlitele maalitud üleskutsega «Murul käimine keelatud!». Järgmiseks etapiks oli tõkkepukkide paigaldamine, nagu neid tavaliselt pannakse tänavale katuste lumest puhastamisel või parandamisel. Seejärel võeti üksteise järel kasutusele traat (tõsi küll, mitte okastraat), mis pingutati madalate tulpade otsa, nii et pärast pimeduse saabumist muutus traattõke ohtlikuks kodanike elule ja tervisele; siis madal roheliseks värvitud püsttara ning tehnika viimase sõnana raudteede tõkkepuude klassikalist värvi vööbatud peenikestest roigastest barrikaad. Kõigel sellel polnud mõju, endiselt eelistas töörahvas rutata bussile piki hüpotenuusi, mitte piki kaateteid. Küllap kõige arukam lahendus olnuks laduda mööda diagonaali kitsas betoonplaatidest rada, kuid oma prestiiži sellise alandamisega Frol Trofejev mitte iialgi ei nõustu, ja liiguvad kuuldused, et meie naabruses asuvast valutehasest tellitakse malmist viguraed.

Solidaarsusest aetuna lähen minagi piki diagonaali. Bussi pole mul vaja. Viimasel ajal tunnistan ma vaid kahte linnas liikumise moodust — metrood ning jalgsikõndimist. Harvadel juhtudel taksot. Ma ei igatse üldse taga kunagist riigiautot, veel vähem kahetsen, et pole kanda võtnud ränka risti oma auto näol. Ma armastan kõndida, mõtlen kõndides kõiksugu põnevatele teemadele, mida ei saa teha rooli taga istudes. Metroo paelub mind oma usaldusväärsusega, seal pole vaja pikalt oodata. Metroos inimesed tõuklevad vähem ja on harvem jõhkrad kui trammis või bussis. Eskalaatoril seistes treenin ma oma tähelepanuvõimet. Nagu valtsimispink, haarab ja vormib eskalaator pulbitsevast inimmassist pika ja sirge, su silme all tarduva lindi. Inimesed alluvad liikumisele, mis ei olene nende pingutustest, see on tahtejõu hetkeline puhkus. Sel silmapilgul sarnanetakse kõige rohkem iseendaga, ei poseerita, ei tõmbuta pingule ja ollakse vaatlusele kõige kättesaadavamad. Vastassuunalise liikumise korral jääb iga indiviidi jaoks paar-kolm sekundit, kogenud silmale on sellest küllalt. Oma harrastusega pole ma üksi. Panen tähele, et vaadeldavate seas on vaatlejaid. Kootud importjakiga naine ei vaata kellelegi näkku. Ta vaatab, kuidas keegi on riietatud, ning teeb kiivalt kindlaks iga jaki, mis sarnaneb tema omaga. Seelikuküti apla pilguga jultunud sell sihib inimsummast vaid naisi ning klassifitseerib nad välkkiirelt viiepallise süsteemi põhjal: vanaeided saavad «nulli», inetud «ühe», «viie» paneb ta harva ja asjatundlikult. Tusane vanamees, vihmamantel seljas ja päikeseprillid ninal, on mängur, ning nagu kõik mängurid ebausklik. Ta aina arvutab ja mõistatab midagi. Mingid tudengi moodi noorukid mängivad omapärast «välkmalet» — püüavad ainsa hetkega ära arvata neist

mööda ujuvate inimeste elukutset, rahvust ja muid parameetreid. Ilmselt tulevased kriminalistid või sotsioloogid.

Ka mina mängin seda mängu, aga teisiti. Olen füsioloog ja vaatan seetõttu ennekõike füsioloogilist tüüpi. Mu eriala on eafüsioloogia ja libistades pilku üle vastassuunalise hoovuse, määran ma peaaegu eksimatult kindlaks inimeste tõelise, sünnitunnistusse kirjutatud vanuse. Möödaminnes fikseerin enneaegse vananemise sümptoome ning üritan aimata selle põhjusi — kas hormonaalsed häired, patoloogiline sünnitus, pärilikkus või neuroosid... Tinglikult jagunevad põhjused füsioloogilisteks ja sotsiaalseteks, praktikas on neid peaaegu võimatu lahutada, nii tihedalt on need omavahel läbi põimunud. Üks tuttav kujur ütles mulle kunagi, et aastatega muutuvad inimeste näod tähendusrikkamaks. Siinkohal läheb vaja täpsustust. Elatanud inimesi iseloomustab näojoonte teatav kivistumine, vahetute tunnete väljendamise võimelt jäävad nad noortest märgatavalt maha. Seevastu peegeldub näol suurepäraselt senine elu ja iseloomu mõningad domineerivad omadused. Pean ennast heaks füsiognomistiks, kuid vaikin sellest. Mäherdune tänuväärt materjal Vdovinile ja tema mõtteosalistele! Füsiognomist — järelikult oled sa füsiognoomika jutlustaja, see aga mõisteti hukka koos frenoloogiaga kui väärteadus. Väita seost inimese välimuse ja tema iseloomu vahel — siin lõhnab Lombroso õpetuse järele, aga see pole enam lihtsalt väärteadus, vaid kodanlik väärteadus, millest rassism jääb kiviviske kaugusele. Kõik see on tühi jutt, mingi süstematiseerimisega ma ei tegele, lihtsalt olen harjunud usaldama esmast muljet. Maalikunsti kõigist liikidest armastan ma kõige rohkem portreemaali. Vaevalt küll uurisid minevikų kuulsad portretistid eelnevalt oma modellide toimikuid, nad nägid neid niigi läbi. Loomulikult leidub petlikke välimusi, aga hoopis harvemini kui ollakse harjunud arvama, kõige sagedamini sarnaneb inimene iseendaga.

Ma polnud instituudis käinud nädal aega ega tundnud seda ära. Juba väravast nägin, et paraaduks on ristseliti ja endisest justkui laiem. Lähemale jõudes taipasin, et ma polnud eksinud — lahti oli ka vasakpoolne kitsuke uksetiib, mida minu mäletamist mööda polnud iialgi avatud. Õu oli lage, kui mitte arvestada üksikut rohelise presentkatusega furgoonautot. Asfalt oli puhas ja niiske. Furgoonauto juurest viis üle märja asfaldi kuuseokaste ja mingite tillukeste lillelehtede riburida: sealtkaudu oli kantud pärgi. Üksnes avatud uksest valgust saav tühi vestibüül meenutas katedraali kabelit. Vestibüüli sügavuses valendas üllas Ilja Metšnikov ja mustendasid ähmaselt eesrindlaste fotograafilised palged autahvlil. Sarnasust kabeliga rõhutas veelgi konverentsisaali paokil uste vahelt kostev vaikne muusika. Jäin kuulatama. Keegi mängis klaverit, ja mängis hästi. Polnud kahtlust, et nähtamatu pianist mängis Chopini, aga pala tundus mulle võõras; kui ma olin seda kunagi kuulnud, siis väga ammu, varajases lapsepõlves. Pärast kõnealust pala tegi pianist pika vaheaja, hakkas siis uuesti mängima, ning alles veidi hiljem tundsin ma ära Chopini kuulsa leinamarsi. Olgu öeldud, et pianist ei mänginud marssi, vaid si-bemoll-minoor sonaadi kolmandat osa, geniaalset ja harva esitatavat just seetõttu, et kolmas, marsikujuline osa on sonaadist juba ammu eraldunud ja eksisteerib iseseisvalt kui vapralt talutava leina üldinimlik sümbol. Tundmatu pala oli sonaadi teine osa. Ettevaatlikult, püüdes mitte ust kriuksutada, hiilisin ma konverentsisaali. See, mis ma seal nägin, vapustas mind.

Saali aknaid katsid paksud kardinad nagu referaatide ajal, kui näidati diapositiive. Saali keskelt olid toolid koristatud, otsekui oleks oodata järjekordset balli, oma kohale oli jäänud üksnes epidiaskoop, mis näitas ekraanil Uspenski paljukordselt suurendatud fotot. Ma võpatasin, tundes ära selle pleekinud amatöörülesvõtte. Ekraanilt vaatas mulle vastu noor, kuid juba hallinema kippuvate juustega äsjane eskadronikomissar, kellel oli peenike kael ja väga heledad, kartmatud silmad. Niisugusena polnud Uspenskit näinud isegi mitte Beeta, aga minul oli ta hästi meeles. Ekraani all, teadusliku nõukogu istungite laua asemel seisis tiibklaver, suurepärane muusikariist, mille instituut oli saanud pärandusega koos karjala kasest mööbliga, ja klaveri taga istus Lazar Nemjonov, noor pianist, kes tihti oli käinud Uspenski kodus ja meie instituudi piduõhtutel. Alles pärast seda märkasin ma musta kangaga kaetud lavatsile, otse epidiaskoobi taha paigutatud kirstu. Epidiaskoobi aukude ja piludega alumiiniumkorpusse peidetud tugev lamp heitis suuri korrapäratuid valguslaike padjale ja kadunu laubale. Kirstu päitsis seisvas mehes tundsin natukese aja pärast ära Antonevitši. Läksin kirstu juurde, Antonevitši-taat ei liigahtanudki. Püüdsin mitte vaadata kirstus lamaja näkku, see oli tundmatuseni muutunud. Muutlik ilme oli seal olnud ka Uspenski eluajal, mõnikord nägin ta palgetel endise Paša varju, nüüd oli see habras vari asunud kortsulisele ekraanile. Täna oli see nägu karm ja võõrdunud, niisugune ilme oli Uspenskil istungitel, kus räägiti seda, mis talle ei meeldinud või mida ta ei tahtnud kuulda.

Kuni Lazar mängis, mõtlesin mina, et kunstis, samuti kui

teaduses tehakse leiutusi ja avastusi. Leiutuste arv kasvab laviinina, avastused on endiselt harvad. Loomulikult ei ole Chopini leinamarss leiutus, vaid avastus. Selle helidesse on kätketud üldinimlikke seaduspärasusi, miks ta muidu on ühtviisi mõistetav mulle ja minu kõrval seisvale Antonevitšitaadile ja Lazarile ja veel miljonitele inimestele juba terve sajandi vältel. Loomulikult ei ole ükski analoogia täielik, kui Archimedes või sir Isaac Newton poleks teinud oma kuulsaid avastusi, teinuks need kahtlemata keegi teine, ent kui poleks ilmale tulnud Chopini, ei oleks meil si-bemoll-minoor sonaati, ja see tekitab minus kadedavõitu hämmastust. Mõtlesin veel, et Paša oli inimesi, kellele avastused on jõukohased, ta jõudiski avastuste lävele, teda ei seganud surm, vaid midagi muud, mis tungis ta ellu füüsilisest surmast palju varem ja takistas teda oma võimeid täielikult realiseerimast. Uspenski teadis seda ja valutas südant. Äkki meenus mulle tema jutt küünlast, mida tuleb hoida, ning ma mõtlesin valulikult, et seletus on kuskil siinsamas . . .

Pärast kolmandat osa, mil Lazar tegi jälle vaheaja, küsisin Antonevitšilt sosinal, kus on Beeta, ta vastas samuti sosinal, et Jelizaveta Ignatjevna olevat «tema juures». Ma ei mõistnud, mida see tähendab, Antonevitš lisas torisedes:

«Tema kabinetis, noh . . .!»

Tühjas vestibüülis nägin oma kaastöölist Viktor Puštšinit, tundsin kohtumise üle rõõmu. Viktor on väga võimekas noormees, leebe ja järjekindel, kannatlik, pedantne ja heasüdamlik — sündinud eksperimenteerija. Ükskõik, millal ma ka laboratooriumi ei läheks, alati paistab seal esimesena silma tema aparaatide kohale kummardunud punakas siilisoeng, tedretähnilisele ninaotsale libisevad paksud prillid ja keelest toetatud paks ülahuul nagu koolipoisil etteütluse ajal. Raske aimata, et see õpetatud prillipapa on ühtlasi kogenud langevarjur, tema arvel seisab ligi kolmkümmend hüpet, sealhulgas mitu viithüpet.

Viktor püüdis ka mind oma harrastuse vastu huvi tundma panna, aga mind langevarjusport ei veedelnud, hüppasin kõigest üks kord, ainsa eesmärgiga tõendada iseendale, et olen selleks suuteline. Minu hüppest ei tea instituudis keegi, kuid see pole ainus saladus, mis meid Viktoriga seob. Mõni aasta tagasi korraldasin rumalast peast enda kallal — loomad selleks otstarbeks ei kõlvanud — üsna riskantse katse, ja Viktor assisteeris mulle. Eksperimendi käigus hakkas mul halb, ning Viktor ilmutas kadestusväärset külmaverelisust, andis mulle esmaabi ja viis mu koju, peaasi: tegi kõike nii, et peale meie

kahe pole seniajani kellelgi kogu loost aimu. Suhtun Viktorisse õrnusega, kuhu on segatud natuke nördimust. Nördimuse juured ei ole selged mulle endalegi, nähtavatest põhjustest võib nimetada üksnes habet, punakat Rubljovi-habet lapseohtu näol. Lapseohtu jääb Viktori nägu vanaduseni. Kõik, mida ma võin öelda habemike vastu, pole kübekestki targem ega veenvam sellest, mida Peetri-aja bojaarid rääkisid paljaslõugadest, mul on väga hästi meeles, et võrdlemisi hiljuti kandsid habet Setšenov, Pavlov, Uhtomski, Tšehhov ja Tolstoi, ning habe ei takistanud neid olemast oma ajastu eesrindlikud inimesed. Nõnda et pigem on tegemist kõige harilikuma sallimatusega. Mitte usulise ega poliitilise, vaid veel laiema, kõikehõlmava, maailmaga ühevanuse sallimatusega kõige vastu, mis jääb väljapoole mind ennast, iidse harjumusega käsitada oma kasvu, nahavärvust, rõivastust, keelt ja mõttelaadi üldinimliku etalonina. Tõrjuva suhtumise poolest Viktori habemesse ma õieti ei erine meie õue pensionäridest, kes kannavad laiu mansetiga pükse ja saadavad kitsapüksimehi pilkudega, mille otsa võib komistada. Me armastame väga öelda: «Mina sinu asemel . . .», kuid ei oska üldsegi asetada end teise inimese olukorda, ainult surma lähenemine muudab meid sallivamaks, ning esmakordselt hakkan ma taipama, et minu nördimusel on puht ealine iseloom. Enne sõda ja koguni veel sõja ajal olin ma kaljukindel, et tean, mida alla kolmekümne aastased inimesed elust mõtlevad. Täna pole ma selles enam kaljukindel. Tähendab tean küll, et instituudi noorsugu ei suhtu minusse kaugeltki halvasti, tean samuti, et kuigi ma pole enam noor ega ole eales kena välja näinud, meeldin ma veel mõnele meie koridorides sagivale valge, kergelt ümber puusade liibuva kitliga piigale, ja julgen arvata, et meeldin omakasupüüdmatult, ehkki tervelt põlvkonnapikkune eavahe lahutab meid nähtamatu, ent raskelt ületatava tõkkega, ning tõenäoliselt ainult suur armastus, imega piirnev ja niisama harv armastus suudab purustada selle koletu, sootuks rohkem vaimse kui füüsilise barjääri. Viktori puhul on barjäär vähem tunnetatav, aga eksisteerib siiski. Katseid tehes me mõistame teineteist poolelt sõnalt, muul ajal ärritab mind tema aeglus — mitte laiskus, vaid inimese aeglus, kes teab, et tema käsutuses on veel palju aega. Nii et kui järele mõtelda, siis peale mõistmatuse sisaldab minu suhtumine Viktorisse ka terakese kadedust. Kõigest hoolimata oleme teineteisesse kiindunud.

«Vdovin jõudis kohale,» ütleb Viktor läbinisti ükskõikse häälega. «Kas nägite?»

Loomulikult on ükskõiksus teeseldud. Vdovinit ei salli Viktor silmaotsaski.

«Ei, ei näinud,» vastan talle veel osavõtmatumalt. «Mis siis?»

«Ei midagi. Lihtsalt põnev.»

«Minu meelest päris endastmõistetav. Kahe tunni pärast on siin koos kogu Moskva, ja muumaalasi pealekauba.»

Viktor heidab mulle prillide alt kiire pilgu: kas ma mängin lolli või tõesti ei saa aru? Seejärel viib ta jutu peenetundeliselt teisele teemale.

«Kas süda?» küsib Viktor.

«Nähtavasti.»

«Täbar lugu.»

«Kellele? Talle või?»

«Temal on ükspuha . . . Teistele.»

«Vitja, kas ta oli teile sümpaatne?»

Viktor jääb mõttesse.

«Ei tea.»

Meie teaduste kandidaatide hulgas on Viktor teadjamaid, aga keegi ei ütle nii tihti, et ta üht või teist asja ei tea, ning see liigutab mind. Sealtpeale kui Vdovin kaitses minu ümberkirjutatud väitekirja, pole ma kordagi kuulnud, et tema midagi ei teaks.

«Mispärast, Vitja?»

«Ei tea. Muidugi pidasin ma Uspenskist lugu. Ja tõtt-öelda pelgasin teda. Kui sa kedagi pelgad, siis püüad endale sisendada, et tegemist on poolehoiuga. Selleks, et päriselt sümpaatiat tunda, peab inimesest teadma kas või natuke rohkem, kui teavad kõik. Ta ju oli meile . . . (Viktor hammustas keelde: tahtis öelda «meile, noortele», aga hakkas häbenema.) Ma ei tea, kuidas teile paremini seletada . . . Noh, Uspenski oli justkui portree.»

«Missugune portree?»

«Niisugune, nagu neid riputatakse seinale.» Ta viipas käega ning, midagi sobivat leidmata, osutas Metšnikovi marmorbüsti. «Kas Uspenski teile oli sümpaatne?»

«Oli küll.»

Ooteruumi uksel läheme lahku. Omal ajal oli kogu eramu sisustatud karjala kasest mööbliga, nüüd on see säilinud vaid direktori kabineti ooteruumis ja kabinetis endas. Karjala kask mulle eriti ei meeldi, aga on siiski parem standardsest kantseleimööblist. Nagu alati, viibib Olga oma töökohal. Logiseval lauakesel seistes seab ta leinalinti Uspenski pildi ümber ega pane mind kohe tähele. Laud jääb talle madalaks, Olga

sirutab end, ta sääremarjad tõmbuvad pingule. Kolmekümne kaheksa aastase naise kohta, kellel on peaaegu täiskasvanud tütar, näeb ta suurepärane välja. Nagu alati, on Olga lihtsalt ja hästi riides. Tume kostüüm ja valge pluus. Ideaalne sekretär, asjalik ja viisakas, kes vajaduse korral oskab hoida distantsi — mitte enam Olja, vaid Olga Georgijevna.

Telefon heliseb. Olga pöörab ümber, punastab mind märgates, saab aru, et olin teda silmitsenud. Laud lööb ohtlikult kõikuma, jõuan õigeks ajaks appi.

Kõnelus on tema poolt tagasihoidlik ja napisõnaline: «Jah . . . jah . . . jah . . . palun . . .» Heliseb teine telefon, Olga võtab kuuldetoru, aparaadile pilku heitmata, ja lausub jälle: «Jah . . . jah . . . muidugi. Kella kaheteistkümneks. Palun . . .»

«Vahetpidamata helistatakse,» selgitab ta vabandavalt. «Oleg Antonovitš, mida tähendab õieti auvalve? . . . Kellele see auks on? Kas seal seisvatele inimestele?»

Küsimus tuleb ootamatult, valmis vastust mul ei ole.

«Ei, minu arvates siiski kadunule,» kostan ma mitte just päris kindlalt.

«Ka mina arvasin varem sedasama. Aga nüüd hakkab mulle paistma, et elavatele. Ja elavatele on auks, kui neid mainitakse matusereportaažis . . . Te ei tea, kui palju inimesi nõudis oma nime paigutamist nekroloogi alla, kui palju oli solvumisi . . . Olgu pealegi. Räägitakse, et te olevat Pariisis hiilgavalt esinenud?»

«Kes seda räägib?»

«Prantsuse progressiivne ajakirjandus. Panin teie jaoks kõrvale väljalõike . . .»

Mind Pariis praegu ei huvita. Tahan küsida, kas Beeta on kohal ja kas võib tema juurde minna. Olga jõuab minust ette, muigab tusaselt, osutab pilguga nurgas seisvat ühejalgset riidenagi. Üleriõivaste jätmine ooteruumi on väheste eesõigus, omal ajal kasutas seda ka Vdovin. Nagis ripub rohekas veluurkaabu ja telkmantlina kokkukeeratud vihmakuub. Ma polnud kunagi näinud ei seda kaabut ega vihmakuube, aga aiman kohe, kellele need kuuluvad.

«Ta on seal,» teatab Olga kiretult, viipab kabineti ukse poole. «Kui te ei taha kokku saada, minge oma laboratooriumi. Ma helistan teile.»

Vdoviniga kokkusaamist ma tõesti eriti ei himusta. Kes oskaks öelda, miks aktiivse ja ohtliku vaenlasega otsitakse kontakti, kuid võidetu nägemine on ebameeldiv, nagu oleksid süüdi sina, mitte tema? Me pole terve aasta kokku puutunud, aga Vdovin püsib mul aina meeles. Ma ei ole tema käekäigu

vastu huvi tundnud, ent mõtisklustes olen korduvalt tajunud Vdovini nähtamatut juuresviibimist. Tärkab mõni põnevam idee, ja kohe seejärel küsimus: huvitav, mida öelnuks sel puhul mu kuhugi kadunud hoolealune, mu südamesemu ja verivaenlane, kelle suhtes ma enam ei tunne isiklikku viha, vaid ainult järeleandmatut vastumeelsust. Minu silmis on ta nüüd pigem sümbol kui inimene. Kohtumine temaga ei paku mulle rõõmu, aga kui kellelgi meist on põhjust kokkusaamist vältida, siis temal, mitte minul. Tahan seda öelda, kuid ei jõua. Kabineti uks avaneb, sealt väljub mees, keda ma esimesel hetkel ei tunne, ehkki mind on hoiatatud. Mind jahmatab ruuge, hallikate sugemetega habe päevitunud näos. Olen ammust aega tähele pannud, et habe aitab inimese olemust paremini mõista, puhtaksaetud näod on neutraalsemad. Minu ees seisab kaupmees. Mitte Ostrovski teosest, pigem Gorki omast. Käreda loomuga, taibukas ja ettevõtlik . . . Minu tunneb ta ära otsekohe, ent on samuti üllatunud. See teeb meid mõlemaid siiramaks, kui me kavatsesime olla. Umbes pool minutit silmitseme teineteist häbenemata. Mina lihtsalt vaikin, Vdovin vormib mõttes esimest lauset.

«Ei ole muutunud,» ütleb ta viimaks.

See on proovitorge. Lühike isikulise asesõnata lause nagu polegi määratud otseselt minule. Mõista kuidas tahad — komplimendina või pilkena —, oma asi.

Ma vaikin.

«No tere siis . . .» Vdovin hoiab kätt, justkui ripuks see kaelaseotult: kergelt kõveras ja lõdvalt.

«Tervist . . .» Oleks tobedus demonstratsiooni korraldada, ning ma sirutan talle kämbla.

«Kätt sa ikkagi annad?» küsib Vdovin virilalt naeratades.

«Annan. Ainult ega see midagi ei tähenda.»

Tegemist ei ole ettekavatsetud, vaid tahtmatult pudenenud teravusega, mis teda seetõttu eriti valusalt riivab. Ta laotab käsi, otsides tuge Olgalt ja koguni kaugemalt: ooteruumi seintel rippuvatelt kodu- ja välismaa füsioloogiakorüfeedelt. Mida paremat maksakski oodata inimeselt, kes koguni nii sügava leina päeval jääb truuks oma kalgile iseloomule! Samal silmapilgul meenub nupukale Olgale, et ta peab kuskile helistama, ning tema ilme muutub Uhtomski ja Alexis Carreli omast lohutumaks.

«Noh, kuidas Pariis meeldis?»

Jälle isikulise asesõnata.

Kunagi oli Nikolai Mitrofanovitš näinud palju vaeva, et hakata mind sinatama. Mälestusväärse diskussiooni ajal kuk-

kus ta mind kõnetoolist teietama, — olin talle korraga *persona non grata*, pehkinud liberaal. Nüüd kuulab maad.

«Pariis või? Teatavasti on Pariis mu sünnilinn.»

Olga ei pea vastu, turtsatab vaikselt. Küllap tal on meeles, kuidas Vdovin ikka sama diskussiooni käigus nimetas mind pariislaseks — tõenäoliselt selleks, et tuua päevavalgele mu eksirännakute ja kodumaise teaduse kuritegeliku ignoreerimise juuri. Hoop tabab märki. Kuid Nikolai Mitrofanovitšil on üsna paks nahk.

«Peaks pikemalt rääkima,» lõpetab kaupmehehabemega mees meie sisutiheda vestluse ootamatult tähtsalt ning, vastust ootamata, marsib ukse poole.

Mina ja Olga vahetame pilke.

«Üks hetk!» ütleb Olga.

Ta läheb kabinetti, mina jään üksi. Ja äkki märkan ma imestusega, et olen kole ärevil, lausa vabisen nagu tudeng eksamineerija ukse taga. Samas hakkab Lazar mängima midagi kiiret ja erutavat, vist sonaadi finaali. Leinamarss on lõppenud, elavad lähevad laiali, jääb vaid värske kalmukünka kohal iiliti puhuv ja kuiva tolmu puistav tuul.

Olga hetk venib õige pikaks. Telefon heliseb teravalt ja lühidalt, kabinetis võetakse kuuldetoru, mulle tundub, et ma kuulen Beeta madalat, pisut venivat häält.

Ma ei aima isegi umbkaudu, millest meil tuleb juttu, ega oska selleks valmistuda. Kui sa oled hulk aastaid armastanud naist, kes kuulub teisele mehele, tagab lõppude lõpuks kujunev arusaam sul temaga rahulikud, koguni sõbralikud suhted. Sa sisendad endale, et kõik on juba minevikku vajunud, ja tõestad seda veendumust väidetega, nagu ei vääriks tema sinu või sina tema armastust, — kummalgi puhul valdab sind rahuloluga kergelt vürtsitatud nukrus, sest esimesel juhul sa andestad, teisel kahetsed, ning mõlemas kätkeb midagi magusat. Aga nüüd on sinu niinimetatud konkurent surnud, ja su leina siiruse kiuste variseb loendamatute unetute ööde hinnaga kujundatud arusaam põrmu; tärkavad mingid lootused, ei, mitte mineviku taaselustamisele — kõik eluprotsessid on pöördumatud —, vaid tuleviku suhtes. Alateadlikult valmistud sa kuulma: «Peale sinu pole mul maailmas enam ühtki hinge.» Või isegi: «Olen sind armastanud kõik need aastad . . .» Säärast nõmedust on häbi ja rumal mõelda, kindlasti tuleb jutuks kõigest sõbralik abi, mis nähtavasti on rohkem su kohus kadunu vastu kui ohver armastatud naisele. Mu ärevus kasvab, mõtlen õudusega, et mõne tunni pärast tuleb mul sõna võtta avatud kirstu ääres, mitme-

saja inimese juuresolekul, ja peaasi — naise kuuldes, kes kunagi polnud mulle andestanud pisimatki valet —, rääkida mehest, kellega mu suhted olid nii keerulised, et tahaksin neis kunagi vähemalt endamisi selgusele jõuda.

Kui Olga viimaks kabinetist väljub ja noogutab märgiks, et mind oodatakse, sarnanen ma avatud karbis austriga, üle läve astudes valdab mind umbes seda laadi tunne nagu omal ajal esimeseks ja ainsaks langevarjuhüppeks lennuki tiivale ronides.

7. SI-BEMOLL-MINOOR

Astun sisse ja peaaegu komistan ootamatusest. Kabinetis valitseb pimedus.

«Anna andeks, et ma sind niiviisi vastu võtan,» kuulen Beeta häält. «Aga ma püsin vaevu jalul, ja mind peab jätkuma veel kogu päevaks.»

Beeta pooleldi lamab vasakul ukse ja akna vahele jääval madalal diivanil. Akende ette on tõmmatud paksud kardinad, nende vahelt siiski imbub tuppa piisavalt päevavalgust. Tema diivanile keritud jalgu katab suurrätik, õlgade ümber on tal lilla kohev sall. Põrandal vedelevad kingad, telefoniaparaat, pudel ja tuhatoos.

«Istu lähemale,» ütleb Beeta rahulikult. «Ma ei taha valjusti rääkida. Kas sa konjakit soovid? Õigus, ma unustasin, et sina ju ei joo.»

«Omal ajal ei joonud ka sina.»

«Ega ma nüüdki ei joo . . .»

Beeta nihkub veidi kõrvale, ma istun ta jalgade juurde, sean end nõnda, et paremini näha tema nägu. Minuti vältel silmitseme teineteist nii pikalt ja põhjalikult, nagu pole seda teinud enam hulk aastaid.

Oleks mõttetu kellelegi peale sundida minu muljet Beeta näost. Mulle tundub see noor ja kaunis. Nagu ikka, pole ta kasutanud kosmeetikavahendeid, pole teinud katset peita tumedatesse juustesse sugenenud hõbedasi niite. Ta näojoonte seni säilinud puhtuses, silmade säras, hääle kõlavuses, seletamatus vaimse ja kehalise raiskamatuse muljes avaldub noorus. Ta käitub nagu ikka lihtsalt ja rahulikult, üksnes pikaleveninud vaikusest ma mõistan, et eelseisev jutuajamine on talle raske.

«Ma ei tea, millest alustada,» tunnistab Beeta.

«Kunagi oli meile ükspuha, millest alustada,» arvan mina. «Me oskasime alustada isegi keskpaigast.»

«See oli ammu. Ja sina oled unustanud, et ka neil ammustel aegadel ei läinud see meil alati korda.»

Uus paus.

«Ära arva, et ma kõhklen. Ma tean, mida ma tahan öelda, ja ütlen seda tingimata. Aga ma tõesti ei tea, millest alustada».

«Kas sa vajad minu abi?»

Sõnatu noogutus.

«Säärasel juhul alustagemgi sellest. Ma teen sinu heaks kõik, mis on minu võimuses.»

«Tõotuste andmisega ei maksa kiirustada. Ma ei vaja sinu abi, vaid ohvrit. Ja tõenäoliselt suurt.»

«Arvesta, et ma olen valmis . . .»

«Ära kiirusta! Viie minuti pärast sa väidad selle olevat võimatu.»

Hääl on nii tõsine, et ma ei söanda öelda: «Eks näe . . .»

«Ma olen minetanud õiguse nõuda sinult mis tahes ohvreid,» ütleb Beeta. «Ainus, millega ma võin sulle tasuda, on täielik usaldus. Seda, mis ma sulle ütlen, tean üksnes mina. Ja saad teada sina. Maailmas ei leidu kolmandat inimest, kes võiks seda kuulda.»

«Mis sind siis takistab?»

«Ei midagi. Ma otsustasin sulle kõik ära rääkida, ja räägingi. Aga enne,» muigas ta, «tuleb meil oma suhteid selgitada. Ma tean, mida sa praegu mõtled. Sul on õigus. Mõtled, et kui ma ei teinud seda siis, mil sinul oli õigus seletust nõuda, on vähemalt kummaline nüüd kõnealuse küsimusega tegelda. Aga kui sa varud kannatust ja võtad vaevaks mind ära kuulata, üritan ma vastata kõigile su esitamata küsimustele, vastata nii põhjalikult ja ausalt, nagu ma seda suudan.»

Noogutan nõusoleku märgiks. Enne kui rääkima hakata, silmitseb Beeta mind veel mõne sekundi vältel vaikides. Algul karmilt ja uurivalt, seejärel muutub ta pilk leebemaks.

«Ma tean, mida räägiti minust instituudis, kui ma kõigile üllatuseks Uspenskiga abiellusin. Minust räägiti halba. Mõelda vaid: äsjane aspirant abiellub endast kakskümmend aastat vanema mehega kõigest mõni kuu pärast tema esimese, suurepärase naise surma, kes oli sallinud seda madu oma kodus, teeb paari-kolme aastaga peadpööritavat karjääri, sõidab mehega mööda välismaid . . . Olnuks mõttetu kellegagi vaielda, ainus, mida ma sain teha, oli käituda nii, et inime-

sed näeksid: kui ma olengi karjerist, siis mitte väga õel, ja ka mitte päevavaras, rabelen laboratooriumis hommikust õhtuni, ei püüa vana meest rumalustele õhutada, vaid mõnikord hoian teda astumast ohtlikke samme. Jätsin keelepeksule reageerimata, ja ajapikku see vaibus. Ma ei tea, kui palju mind usuti, aga toimunuga vähemalt lepiti. Kuid sulle tahan ma öelda, ja öelda just täna, et Paša oli ainus mees, keda ma tõepoolest olen armastanud. Ma armastasin teda kõigi ta vastuoludega — andekuse, võimukuse, tagasihoidlikkuse, julmuse, helduse, lihtsameelsuse ja küünilisusega... Issake, mida kõike temas ei olnud! Mina olin talle naine, abiline ja hoidja, tema aga tähendas mulle kõike kogu maailmas... Vana mees! Mulle oli ta ainus meeshing, ainus armuke, temaga kooselu algusest peale ei mõelnud ma ühelegi võõrale mehele, olin talle kiivas kõigi naiste ja koguni plikade pärast, keegi poleks suutnud talle vastu panna. Ma teadsin kõiki ta üleaisalöömisi, Paša ei mõistnud neid varjata. Üleaisa lõi teine ainult pummeldamiste aegu, siis võis mõni eit ta sängi meelitada. Viimastel aastatel jõi ta palju, tegi seda hooti, kadus siis kodunt. Minu eest pages ta seepärast, et mina teda takistasin. Õppisin jooma, et olla temaga koos, natukenegi hoida teda liialduste eest, võtsin tal dokumendid taskust ja pistsin need oma ridiküli, sõidutasin ta suvilasse ja peitsin teda suurte ülemuste viha eest. Kui mina midagi tean ja oskan, siis mitte niipalju tänu temale kui tema tõttu, — teadlasena oli ta minust kümne peajao võrra kõrgem, ideid jätkunuks tal kümnele inimesele, aga uurijana oli ta omadega läbi, igapäevaseks tööks polnud ta enam suuteline. Mitte et ta oleks seda põlanud, ümberpöördult, ta katsus seda teha, kuid ikka tuli vahele segavaid tegureid: esinduslikke koosolekuid, ettekandeid, pleenumeid, istungjärke, kongresse, välismaasõite, võitlust rahu eest ja kes teab mida. Paša ütles, et niisugune elu on talle vastik, aga mina teadsin, et südamepõhjas oli ta laboratooriumitööst juba eemaldunud, talle meeldis, kui teda segati, ta ei osanud enam elada väliste ärritajateta, mootorimürata ja kiiduavaldusteta. Mina lakkasin mõtlemast, et mul võiks olla midagi enda oma, mulle jäi üksainus hool — et Uspenski laboratoorium laiali ei läheks. Seni on see mul, õigemini meil, õnnestunud. Me viisime ellu tema ideid, tegime tema katseid, paljut tõestasime ja veel rohkemat lükkasime ümber, läksime sel pinnal tülli. Paša vihastas, aga siin ma ei andnud järele, sest ta ise oli mulle sisendanud, et eksiarvamust kummutav eksperiment on niisama väärtuslik nagu tõsiasja tõendav, pidasin seda

meeles ka siis, kui temal kippus see ununema. Kõik need aastad rabelesin tema ja instituudi vahel, olin aina ähmis, ei tohtinud seejuures ennast hooletusse jätta, tahtsin talle ikka veel meeldida. Kõigega tullakse toime, kui kedagi väga armastatakse, ja mina ei karda seda sulle täna siinsamas öelda, et sul ei jääks ühtki kahtlust. Ega ühtki illusiooni.»

Ma vaikin, mõistes, et Beeta kõneleb tõtt. Seda tõde olin silmas pidanud ka varem kui üht võimalikku versiooni. Nüüd näen selle olevat ainsa.

«Kohe vastan ma kõigile su küsimustele, vanadele ja uutele, ning ühtlasi palun sinult andeks. Arvatavasti pidanuksin seda tegema varem, igal juhul mitte täna. Matuserituaali kohaselt tuleks mul hoopiski seista kirstu kõrval, must leinaloor peas, lõust tursunud ja mõttelage, ning võib-olla näib mu tänane talitusviis mõningatele inimestele pühaduse teotamisena. Mina pole neist mõningatest eluaeg hoolinud, praegu kõige vähem, mulle on jäänud üksainus kriteerium — kas Paša oleks minuga rahul või ei. Ma usun, et oleks rahul. Ta oleks rahul, et ma ei nuuksu ega ahasta, vaid teen seda, mida teinuks tema minu asemel — võitlen instituudi eest, selle olemasolu eest, ning tean, et ta mõistaks, miks ma ei saa sinuga teisiti rääkida, kui ma seda täna teen. Aga selle juurde tuleme pärastpoole. Praegu on sul õigus küsida minult mida tahes, olen valmis vastama. Ei, parem ära küsi, ma ise räägin kõik südamelt ära.»

Ma vaikin. Beeta süütab suitsu. Tema käed ei värise, ja ta ei murra tikke, aga ma näen, kui pinevil on see naine. Ka minu käed ei värise, kui ma operatsiooni ajal närvitsen, ning ma ei murra midagi katki.

«Ma tean, mida sa mõtled,» ütleb Beeta. «Kui ei mõelnud varem, siis praegu kindlasti: «Noh, hästi sa armastasid Pašat. Mida sa siis minust tahtsid? Miks sa teesklesid, et armastad mind, ja hoidsid mind lõa otsas? Kas igaks juhuks?» See ongi peamine põhjus, miks ma ei tahtnud mingit suhete selgitamist. Mina leidsin, et sa ei tohi niiviisi mõelda ja pead kõigest aru saama, aga kui ei saa, siis seda halvem sulle. Ma arvasin sinust veel hullemini: ennäe, abiellus kindrali tütrega, ja trügis äia toetusel kindraliks... Kust pärineb meie alatus?»

Küsimus ei ole kaugeltki retooriline. Ma ise olen selle üle mõtteid mõlgutanud.

«Praegu pole ma enam see kes tookord. Olen õppinud olema nõudlikum iseenda ja sallivam teiste inimeste vastu.

Enam ma sinust nõnda ei arva ja küsin iseendalt üha sagedamini: kas ma tegelikult ei olnud väike kaval närukael, kes nimme ajas nina püsti, et keegi ei söandaks talle näkku paisata midagi säärast, mida ta ei tundnud, aga kartis? Kas ma sind armastasin? Et vastata, tuleb teada, mis on armastus, mina kogesin seda hulga hiljem. Sa oled mulle alati meeldinud, ja sinuga kurameerides uskusin ma siiralt, et armastan sind. Uskusin, aga samal ajal kuskil sügaval südamepõhjas teadis keegi minust targem, et siin pole kõik korras, ja asus barrikaade püstitama. Mäletad, kui pööraselt me tülitsesime, kuidas ma kasutasin iga ettekäänet intiimvahekorra vältimiseks, ometi pole ma ei silmakirjateener ega intrigant, ma ise ei mõistnud, mäherdune kuri jõud mind tagant kihutas, kui palju kordi ma tõinasin raevust iseenda vastu ja andsin sõna olla sinuga hell, usaldav ja kuulekas, aga hommikul algas kõik otsast peale, nagu vaenlane varitsesin ma iga su sõna, iga sammu, ega andestanud sulle mitte midagi, — sina olid mu väljavalitu, ja mina nõudsin sinult täiuslikkust, mis jäi kättesaamatuks mulle endale; olin uhke võime üle näha sinu nõrkusi, uhke oma erapooletuse üle, ning millegipärast ei tulnud mul mõttesse, et armastus on nimelt erapoolik, kui naine on erapooletu, siis ta tõenäoliselt ei armasta. Vist ei ole vaja kõike seda meesterahvale rääkida, eriti kui sul on kavatsus paluda temalt suuremat teenet. Aga mul pole sulle tasuda millegi muu kui tõega, ja sa kuuled seda, mida ma võin usaldada ainult sinule... Ära mind kiirusta, kohe ma jõuangi peamise juurde...»

Beeta nõjatub diivani seljatoele ja vaikib viivu, silmad kinni. Seejärel ajab ta end uuesti sirgu. Tema hääl kõlab endist viisi rahulikult, peaaegu kiretult.

«Tean, mind mõisteti hukka. Algul ajas see mind vihale, nüüd taipan, et olin niisama ebaõiglane nagu mu kohtumõistjadki. Ma ju ei saanud igal uulitsanurgal kuulutada, kuidas Veera Arkadjevna pärast haigevoodisse heitmist minuga mitu korda juttu tegi, et tema võiks rahulikult surra, kui mina jääksin Paša juurde, nojah, läheksin talle mehele. Näed, isegi sina ei suuda hämmastust varjata, aga hämmastusest usaldamatuseni on üksainus samm. Viimane kõnelus sel teemal oli meil mõni nädal enne Veera Arkadjevna surma, küllap sa mäletad tema tavalist vaoshoitust, sedapuhku polnud sellest jälgegi, ta peaaegu anus mind Uspenskile mehele minema. Tolle päevani olin need ettepanekud naljaga pooleks tõrjunud, öeldes, et Pavel Dmitrijevitš iialgi ei nõustu mind naiseks võtma, ma ei vasta hoopiski tema maitsele, aga nüüd

puhkesin nutma ja ütlesin, et ma ei taha enam kuulda ei Veera Arkadjevna surmast ega Pavel Dmitrijevitšist, vaene naine pidi viimaks mõistma, et mul oled sina, ma armastan ja ootan sind... Pärast seda kõnelust ma koguni lakkasin nende juures käimast. Muidugi tähendas see kohutavat sigadust — Abadis oli kogu instituut elanud ühise perena, ja Veera Arkadjevna suhtus kõigisse lausa emalikult, minust rääkimata, — pärast põrutust toodi mind sinna poolsurnuna, mu pea tudises, ning ellu jäin ma üldse vaid seetõttu, et Uspenskid aina poetasid mulle võid ja suhkrut oma akadeemikunormist. Kui aga Veera Arkadjevnal hakkas päris halb, ei pidanud ma vastu, läksin ta juurde ja hoolitsesin tema eest nagu õde, nagu põetaja. Pavel Dmitrijevitš saadeti tihti komandeeringusse, ta ei saanud keelduda, käsud tulid kõige kõrgemalt, selleks ajaks ma asusin päriselt nende juurde. Ebasoovitaval teemal Veera Arkadjevna enam sõna ei võtnud, kuid endist mõtet polnud ka jätnud, tajusin seda kõigest — olgu tema pilgust või ootamatust kiitusest minu iseloomu arvel, — ta arvas mind tugevaks inimeseks, nagu antud juhul pidi vaja minema... Aga otsest juttu ta sellest enam ei teinud, ei rääkinud ka oma haigusest, kuigi teadis kõike. Veera Arkadjevna lahkus ootamatult: enne surma tundis lühiajalist kergendust ja koguni tõusis voodist. Pavel Dmitrijevitš viibis parajasti valitsuskomisjoniga Kiievis, saatsin talle telegrammi, ta lendas koju. Kummaline — ta teadis, et tema naine on surmale määratud, aga oli sellest minuga rääkinud ikka väga rahulikult, nagu teadlane kunagi, nüüd valdas teda nii põhjatu meeleheide, et ma hakkasin kartma tema enda pärast. Pavel Dmitrijevitš süüdistas ennast, et ta polnud seisnud naise surivoodi ääres ega temalt andestust palunud, — tõsi, oli mida andeks paluda... Paša võis olla väga heasüdamlik, kuid vahel ei halastanud ta ka kõige lähedasematele inimestele, nii nagu iseendalegi. Seevastu polnud ta mehi, kellel alati on käepärast õigustus igale oma teole, tema südametunnistus ei leppinud odava eneselohutusega, ja kui asjad ei klappinud, hakkas ta purjutama. Veera Arkadjevna matusepäevast peale jõi Paša nii, et ma ei saanud teda kuidagi pidama, kartsin rohkem ta prestiiži kui tervise pärast, teda ei tohtinud lasta külastajate silma alla ega telefoni juurde, ja instituudis oli vaja valetada... Mõnikord jäin ööbima Veera Arkadjevna tuppa, ning ausõna — iialgi ei andnud Uspenski kätele voli, ei rääkinud kahemõttelisusi. Purjutavast Pašast ei saanud mitte kunagi elajat, viimastel aastatel aga ta kainena mulle enam ei meeldinud, tähendab

muidugi mitte alati, vaid vahetult pärast pummeldamist, ta aimas, et oli endale liiga palju lubanud, ning muutus kalgiks, kahtlustavaks ja ülbeks eriti nende vastu, kellega koos oli purjutanud — kartis, et nad võivad talle üht-teist meelde tuletada. Otse enne joomaperioodi oli ta samuti halb — ärritatud ja tükkis karjuma, ei, mitte kunagi minu peale, aga ma üldse ei salli, kui inimeste peale karjutakse. Nii et meie ümber juba peksti keelt, aga meil polnud vastastikustest tunnetest veel aimugi. Sa loomulikult mõistad, millistest tunnetest ma räägin. Olid küll vastastikune kiindumus ja lugupidamine, minu poolt veel tänu ja ande imetlus, ning sellega kõik piirdus. Nõnda kestis see kaua ja vaevalt viinuks kuhugi välja, kui Lvovis ei oleks areteeritud mu isa. Kas sina teadsid seda?»

«Ei,» vastan ma rabatult. «Mille eest?» Ning korrigeerin oma küsimust samas: «Milles teda süüdistati?»

«Mis tähtsust sellel on? Pealegi öeldi seda mulle alles pärast isa rehabiliteerimist, tookord teadsin ma ainult üht: mu taat vangistati, aga tema ei või kuritöös süüdi olla. Jooksin Uspenski juurde: teie olete kõikvõimas, päästke mu isa! Ta kuulas mind ära, tõmbus tusaseks ja kostis: «Oodakem.» Hakkasin tema peale kisendama, esimest korda elus: «Teie võite oodata, aga minu isal on haige süda, ning ma tunnen tema iseloomu: ta ei võta eales omaks seda, mida pole olnud! . . .» Paša tõmbus veel tusasemaks, pani riidesse ja läks kuhugi.

Tagasi ilmus ta alles õhtuks, me istusime söögilauda. Ma ei küsinud temalt midagi, olnuks tal kas või tilluke lootusesäde, poleks ta hakanud mind piinama. Panin konjakipudeli lauale, Uspenski seda ei puudutanud, jõi ainult teed. Alles lauast tõustes kohmas ta: «Vaadake, Beeta, teil tuleb minuga abielluda. Mida rutem, seda parem.» See avaldus oli käepalumisest nii kaugel, et ma ei teadnud, mida kosta, jäin segaduses seisma. Anna andeks, isegi sinule mõtles Paša enne, kui mina jõudsin seda teha, sest ta jätkas kohe: «Muidugi te mõistate, et meie abielu ei pane teile mingeid kohustusi ja selle võib igal ajal lahutada. Tema saab asjast aru.» «Tema» — see olid sina. Mu ilme võis olla üsna juhm, Uspenski puhkes ühtäkki naerma ja ütles: «Ainus palve, et te täidaksite mõningaid seltskonna poolt ettekirjutatud tingimusi, teatavasti olen ma au asjus väga väiklane.»

Uspenskit matkida oskab meil instituudis iga aspirant, aga Beeta jäljendas teda nii ootamatult ja täpselt, vähem häälega kui näolihaste iseloomulike, kergelt kramplike liigutustega,

et tekkinuks mul jutustatu tõetruuduses kahtlus, oleks see pidanud nüüd silmapilkselt haihtuma.

«Ja mis sai edasi?» küsin ma, teades, et küsimusi ei maksa esitada, aga vaikus tundub mulle talumatult pikk.

«Edasi läks kumbki oma tuppa. Mõni päev hiljem, teel instituuti sõitsime läbi perekonnaseisuaktide büroost, ning ma muutsin perekonnanime. Meie vahekorras ei muutnud see midagi. Sel ajal oli Paša veel liiga vapustatud Veera Arkadjevna surmast, et mulle tähelepanu pöörata. Ma räägin rumalusi, ta oli lõpmatult tähelepanelik, aga teistmoodi. Hellitused olid talle küll võõrad. Vastupidi — ta sundis mind nõrkemiseni tööle, varahommikust hilisõhtuni ja puhkepäevadeta, ime, kuidas ma üldse vastu pidasin. Pärastpoole ta ütles, et mure vastu olevat kaks rohtu — viin ja töö. Parem juba töö . . . Me olime ligi kuu aega abielus olnud, kui tuli kutse diplomaatilisele vastuvõtule. Härra Uspenskit abikaasaga paluti lahkesti kohale ilmuda . . . Pašale vastuvõtud ei meeldinud, võimaluse korral ta hoidus neist, aga millegipärast nimelt sinna ei saanud minemata jätta. Mul polnud õhtukleiti, see õmmeldi kolme päevaga valitsuse ateljees. Kõik need päevad olin hirmust poolsurnud, kujutlesin, et tarvitseb mul astuda suurde tuledesäras saali, kui kõik peavad mind mardisandiks. Autos vabisesin külmast, vestibüülis võtsin end kokku ja sellest hetkest alates käitusin nõnda, nagu sõitnuks ma eluaeg ühelt vastuvõtult teisele. Ametliku osa ajal koguni tõmbasin pisut hinge, tegin tähelepaneliku näo ja plaksutasin koos teistega, ent kui meid kutsuti einele, kaotasin jälle pea. Einel on suhtlemine lihtsam, järelikult minu jaoks keerulisem. Uspenskit tundsid paljud, mõned juba olid kuulnud tema abiellumisest, ja meid piirati kohe ümber. Tavalise banketi puhul polnuks lugu kõige hullem, seal peab vestlema ainult kahe lauanaabriga, piisab, kui ülejäänutele naeratada, aga see eine oli nagu kiuste Lääne laadis — *à la fourchette*. Paša selliseid kostitamisi ei sallinud, ütles, et püstijalu süüa ja armastada on kombeks vaid hobustel. Mis selgus? Ma oskasin küll rääkida võõraste inimestega, kuid ei osanud rääkida Pašaga võõraste inimeste juuresolekul. Saad aru, rääkida temaga kui oma mehega. Seda minult ometi oodati — mida ma endast kujutan? Me seisime, taldrikud käes, ma polnud ammu näinud nii hõrgutavaid roogi ega olnud hommikust saadik söönud, aga pala keerles suus, tundus mage nagu see jälkus, mida neelatakse enne röntgenläbivalgustust. Vaatasin Uspenskit — eks sa tea, mäherdune seltskonnalõvi ta võis olla —, tema vaikis kangekaelselt, ja

mina mõistsin: ta ei taha mulle sõnu suhu panna. Siis ütlesin valjusti: «Paša, vaata, kas laual sinepit on!» See oli esimene kord, kus ma teda Pašaks nimetasin ja sinatasin. Pašale tuli kohe eluvaim sisse, ta tormas sinepi järele, viie minuti pärast ümbritses meid rahvamurd, kõik ligiastunud tähtsad isikud olid temast vaimustuses, naersid iga ta sõna, lõid temaga ja minuga klaase kokku ning vaatasid mind — vähemalt meesterahvad — pisemagi hukkamõistuta. Seejärel läksime tantsima, ja hoolimata minu olukorra kogu ebameeldivusest pakkus tantsimine mulle mõnu. See seltskonda minek lähendas meid väga, kuid tõepoolest lähedasteks saime tükk aega hiljem, alles pärast võitu. Sina olid sel ajal Berliinis. Ma nägin, et sa minu juurde tulekuga ei kiirusta, ja pidasin end vabaks inimeseks.»

«Sa olid abielus,» ütlen ma, väga hästi mõistes, et see pole enam arvestatav väide.

«Nagu näed, olin ega olnud veel ka. Aga mida sinust räägiti? «Ühe kindrali tütar on Judinisse kõrvuni armunud, lendas tema juurde Berliini, ja Judin naib ta nüüdsama.»»

«Naisingi. Kui nägin, et sina oled mulle kadunud.»

«Me mõlemad pidasime teineteist tegelikust halvemaks... Praegu on hilja sellest rääkida. Minust sai Paša naine alles siis, kui ma jõudsin veendumusele, et armastan teda. Elasin temaga koos kaksteist aastat ja olin õnnelik, kui mitte mõista õnne all vaikust ja tuima rahulolu. Minu õnn oli kibedusega segatud, mind vaevas, et meil polnud oma lapsi ja et Veera Arkadjevna täiskasvanud lapsed mind ei tunnistanud, ma sain neist aru, aga olin valmis pigem surema kui ennast nende ees õigustama. Ma kandsin topeltkoormat, sest nägin, mis häirib Paša hingerahu, aga mind haaranuks õudus, teada saades, et tema südames valitseb rahu. Olin Pašale kole armukade Olga pärast, üksvahe mulle näis, et Olga tütar on temalt. Ta hoolitses väga tüdrukutirtsu eest, see torkas silma. Isegi hiljem, oma eksitust mõistnud, ma aina armukadetsesin, aga juba teisiti. Olga seisis talle liiga lähedal... Olgu,» ütleb Beeta, «sellega ma ehk saan omal jõul hakkama... Kui sa pärast kõike kuuldut ei ole kaotanud huvi edasise jutuajamise vastu, siis ütlen ma seda, mida võin usaldada ainuüksi sinule. Ma ei võta sult vannet. Kui inimest usaldatakse, pole vanne vajalik, kui ei usaldata, on see kasutu. Ljoša, tegemist on enesetapuga.»

Seda ütleb Beeta ilma eelnenud pausita ja tähendusrikka intonatsioonita, nõnda, et mulle võib jääda täiesti selguseta, kellest või millest on jutt. Aga millegipärast ma taipan silmapilkselt. Taipan mitte ülekantud, vaid kõige jubedamas sõnasõnalises tähenduses.

«Ei või olla,» pomisen ma õlgu väristades.

«Miks ei või olla? Kas sellepärast, et sa lugesid arstlikku otsust, millele on alla kirjutanud neli lugupeetud tohtrit?»

«Kuule, kas sa tahad öelda, et nad...»

«Ei sugugi. Otsus on absoluutselt laitmatu. Uspenski vedas neid kõiki ninapidi. Ainult mitte mind.»

Piidlen Beetat hirmuga, kardan ta silmist leida maniakaalset läiget. Oma sõjaväekirurgi-praktikas olin ma näinud mehi, kellel ränk närvivapustus tingis lühiajalisi psühhoose. Aga ei, see on endine Beeta, küll vaevatud ja vapustatud, kuid ennast täiesti valitsev. Ta püüab mu pilgu, puhkeb rõõmutult naerma.

«Ma tean, mida sa praegu mõtlesid,» ütleb ta. «Ära muretse, ja kuula mind lõpuni. Miks siis ei või olla? Maailmas esineb tuhandeid salapäraseid surmajuhtumeid, mille puhul eksperdid puhta südametunnistusega nendivad loomulikku või õnnetut surma. Ometi on tegemist pesuehtsate mõrvadega. Või enesetapmistega. Haigetel on kriise, kus nende elu ripub juuksekarva otsas, mille katkirebimine ei nõua nimetamisväärset vaeva. Kas sa tõesti arvad, et nii tark füsioloog nagu Paša ei teadnud, kuidas lõhki rebida oma juba enne rebestatud südant, teha seda nõnda, et keegi asjast aimu ei saaks? Aimu sain mina üksi, sest tundsin teda liiga hästi, ja veel põhjusel, et ta kõike liiga peenelt ette valmistas. Ta ülehindas arstide tähelepanuvõimet ja alahindas minu oma. Kui teie Pariisist Moskvasse jõudsite, olin mina parajasti ema juures. Paša oleks võinud mulle teatada, et ta varem koju tuleb, aga ei teinud seda. Ja koju jõudes ei helistanud ta mu emale, kuigi teadis ema naabrite telefoninumbrit. Ta tahtis korterisse üksi jääda. Mulle tundus see imelik. Tulin koju hilja õhtul, Paša oli juba ära viidud. Päev möödus viirastuslikus sagimises, takkajärele öö otsa üleval istudes sorisin ma tema pabereid. Leidsin need kõik eeskujulikus korras, see tegi mind veel valvsamaks. Olin harjunud kaosega, nüüd jäi mulje, nagu valmistunuks pedantne ametnik toimikuid teisele üle andma — kõik ülearune oli hävitatud, kõik tähtis ja kiire kokku korjatud, kaante vahele pandud ning alla kriipsutatud, kirjutuslaua laekaid tuhnides istusin ma hommikuni üleval, tund-tunnilt sai mulle üha selgemaks, et mees, kes pole mitte kunagi mõtelnud testamendi koostamisele ja on kindlalt otsustanud loobuda surmaeelsest kirjast, leiab võimaluse justkui kogemata dikteerida oma viimast tahet, isegi

minuga hüvasti jätta.» Beeta hääl murdub, kuid ta võtab end kohe kokku. «Hommikul vaatasin üle kõik pudelid ja rohupurgid ning taastasin sammhaaval Paša viimased minutid. Halb hakkas tal kirjutuslaua taga, ta heitis diivanile. Laual tühjas tindipotis oli tugevatoimeline ravim, mille talle saatis professor Stone Kanadast, lugesin tabletid üle, sealt polnud ühtki puudu. Diivani päitsis seisis telefon, kuid ta polnud kellelegi helistanud — ei polikliinikusse ega Šimanskile. Lev Petrovitšiga on meil ühine trepikoda, ta tulnuks kohale millal tahes, on meil korduvalt käinud. Aga Paša ei helistanud… Kunagi ma räägin sulle kõik, mida ma viimastel päevadel olen mõelnud, ja me kontrollime ühiselt iga lüli, praegu aitab mulle, kui sa kuuldust vaikid.»

«Vasta mulle ainult ühele küsimusele. Üksikasjadesse pole vaja laskuda. Kas sinu meelest oli Pašal põhjust nõnda talitada?»

«Mida ma võiksin sulle öelda? Üldarusaadavas mõttes ei olnud. Ta ei tarvitsenud midagi karta. Teda ähvardasid vaid vanadus ja võimete langus. Talle valmistas piina mõte, et elu veereb lõpule, on hilja uuesti alustada, viimase aasta jooksul oli ta mitmeid asju mõttes ümber hinnanud, pidas end süüdlaseks teaduse ja paljude inimeste ees, aga enam pole ei aega ega jõudu kõike heaks teha. On sul meeles tema juubel möödunud aastal? Ta ei tahtnud seda sugugi, teda tuli vaata et väevõimuga sundida austusavaldusi vastu võtma, protseduuri läbi häda ära istunud, oli sünnipäevalaps ebaviisakalt turris, ja kui ma temalt küsisin, millega ta rahul ei ole, vaatas ta mind nagu tobukest. Alles kodus ütles ta: «Ah et millega ma rahul ei ole? Mitte millega, vaid kellega. Iseendaga. Vähe on korda saadetud, palju asju sassi aetud. Ma ei kelgi, väites, et olin arvestatud rohkemaks. Aga nüüd ei saa enam midagi parata…» Viimasel ajal viis ta üha sagedamini jutu oma eale, ütles, et ta on minu jaoks liiga vana ja teda ootab väeti rauga kurb saatus, kes on kosinud noore naise. Seda räägiti nagu naljaks, aga mina mõistsin, kui talumatu on Paša enesearmastuse seisukohalt üksnes mõte, et ta võiks olla nõrk ja kellestki sõltuv. Loomulikult oli tema sõltumatus üpris suhteline, nagu kõik siin maailmas, mõnda aega võis ta end uskuma panna, justkui oleks iga tema tegu täielikus kooskõlas ta veendumustega, aga see kujunes järjest raskemaks. Viiekümne neljandal aastal ilmus Paša juurde ette helistamata keegi naine, pärast kuulsin, et tema kadunud sõbra Vanja Bogoljubovi lesk, ning nõudis vastuvõttu nelja silma all. Paša ütles, et tal minu ees saladusi ei

ole, kuid ma läksin siiski oma tuppa. Kõnelus oli lühike ja ilmselt mõlemale poolele ränk, nägin, kuidas Paša teda ukseni saatis — lugupidavalt, ent sõnatult. Mulle ta midagi ei öelnud, ning ma ei hakanud pärima. Järgmisel päeval kukkus ta jooma. Ta oli ka varem jommitanud, aga sellest päevast võttis joomine ähvardava hoo. Ma ei tea, kas seda maksis sulle rääkida, aga kord juba alustanud, on mul raske piiri pidada, tõde ei saa juppideks jaotada. Mis seal ikka, nii see oli. Kuid oli muudki. Paša aitas hädast kümneid inimesi, ükskord päästis ka sinu suurtest ebameeldivustest, sulle ta seda ei öelnud, ei rääkinud isegi mulle, kuid mina sain seda ikkagi teada. Ära arva, et sind tahetakse tänulikuks teha, ma lihtsalt püüan kõiges avameelne olla. Ja veel võta teadmiseks: Paša vihastas sinu peale sageli, aga armastas ja hindas ning — mis peamine — austas sind kui teadlast. Austas samal põhjusel, mis mõnikord pani ta vihastama.»

Sellistel juhtudel ei teata kunagi, mida kosta, ning ma palun:

«Asugem asja juurde!»

Beeta muigab.

«Ära kiirusta. Sa ütlesid äsja: «Ei või olla!» Nüüd sa ütled: «Võimatu!»»

«Tehkem nii nagu katsete puhul. Ma kuulan sind.»

«Hästi… Ütle, kas Almazov käis sinu juures?»

«Käis. Ja Polonski samuti.»

«Vaata…»

«Jah. Mõlemad olid väga ärevil.»

«Mis seal imet! Sa vist tead, et mõne päeva eest otsustati instituudi saatus?»

«Kuhu sellega kiire oli?»

«Juhuslik kokkusattumus. Otsust instituudi üleviimise kohta looduskaitsealale valmistati kaua ette, kuid selle vastuvõtmist lükati korduvalt edasi. Paša oli juba kindel, et kolimismõtet on õnnestunud seisma panna. Aga teie Pariisisõidu ajal helistati: küsimus võetakse päevakorda. Eks sa tea, direktiivorganid ei armasta oma otsuseid muuta. Ja kui veel kuuldi, et… — sa taipad küll, millest ma räägin —, osutus, et instituudil on terve parv isehakanud sõpru. Poolehoidjaid ja nõuandjaid. Ning neil hulk variante. Ühed nägid ette instituudi poolitamist. Teised, ümberpöördult, selle liitmist mõne muu teadusasutusega. Kolmandad varjaagide kohalekutsumist. Mida teha? Viitsedirektor on lupard, lõi vedelaks, kuid ega temast olekski välja tehtud. Mina olen tühi koht — paljalt lesk, aga näinud, et võitlus käib elu ja

surma peale, võtsin asja oma hoolde. Kolme päevaga helistasin kõikvõimalikele inimestele ja sõitsin nende juurest läbi, liigutasin mägesid paigast, ning tulemus on siin: instituut jääb endises koosseisus endisesse paika ja talle antakse Uspenski nimi . . .»

«Suurepärane!» ütlen ma.

«Oota, veel pole kõik. Mulle tehti ettepanek hakata direktoriks.»

«Suurepärane!» kordan ma.

«Palun ära teeskle, nagu sa poleks üllatatud. Mina ise olin väga üllatunud. Ärgem puudutagem praegu suurt poliitikat ega hakakem arutama, miks valik langes just minule, see kallutaks meid peateemast kõrvale. Usu mind, ma ei kipu ennast imetlema, saan väga hästi aru, et instituudis on väärikamaid inimesi. Ma olin selle ettepaneku vastu, ja täiesti siiralt. Ütlesin, et mul puuduvad kogemused ja teaduslik autoriteet, instituut vajab kindlat mehekätt, mina olen naisterahvas ning pealegi äsjasest hoobist rabatud. Mille peale vastati: teatavasti tegi akadeemik Uspenski oma viimased uurimused koos naisega — nagu abielupaar Curie, võta või jäta! Mehekäe kohta öeldi, et instituudile kriitilistel päevadel olevat ma ilmutanud kindlameelsust ja energiat, mida võiks kadestada iga mees; ning et ma teadusest liiga ei irduks, otsitakse mulle asetäitja, kes mind täielikult vabastab organisatsioonilistest askeldustest, jättes mulle üldjuhtimise ja uurimistöö koordineerimise. Selline inimene juba olevatki leitud.»

«Kes see inimene on?»

«Vdovin.»

Sedapuhku ma ei püüagi imestust varjata.

«Vdovin? Hullvaim! Kas sa oled unustanud, mis mehi on Vdovin?»

«Ei ole. Aga ta sai hea õppetunni. Inimesed muutuvad. Me oleme kergel käel valmis andestama omaenda ja sõprade vigu, miks siis võõraste vastu nii armutu olla?»

«Sellepärast, et nad on võõrad.»

«Ma rääkisin Nikolai Mitrofanovitšiga ja olen üllatunud, kui väga talle mõjus Paša surm. Tead, ta nuttis siin.»

«Tõinas lapse kombel . . .»

«Sa vist pead mind päris tobuks?»

«Ei sugugi. Naiseks. Pealegi hoobist rabatuks.»

«Oh, Ljoša, on sul alles vastik iseloom!»

Ma ei vaata Beetale otsa, kuulen tema häälest, et ta naeratab. Naeratus on hädine, selle asemele tuleb taas murelikkus.

«Vahest sul ongi õigus. Aga minul jätkub oidu aimata, millega lugu lõpeb. Nagu inglise anekdoodis. Mina otsustan kõik esmajärgulised küsimused. Vdovin kõik teisejärgulised, ühel ilusal päeval saavad esmajärgulised otsa, jäävad ainult teisejärgulised. Seepärast seadsin nõudmiseks triumviraadi. Ütlesin, et vajan veel üht asetäitjat, nimelt esimest, tõelist teadlast, kes on võimeline uurimistööd suunama.»

«Kes see inimene on?»

«Sina.»

«Võimatu.»

Pagan teab, kuidas vastus mul nii kähku üle huulte lipsas. Beeta naerab.

«Noh,» nendib ta siis nukralt, «ma nägin seda ette. Sellisel juhul pean loobuma. Aga arvesta, et kõik muud variandid on halvemad. Instituudile halvemad.»

Minuti vältel vaikime.

«Ma saan kõigest aru,» ütleb viimaks Beeta. «Sa pugesid elevandiluust torni, ja minu ettepanek ajab su plaanid nurja . . .»

«Asi pole selles.»

«Siiski ka selles. Kas peamine põhjus on Vdovin?»

«Jah. Tema on mulle vastunäidustatud.»

«Inimesed muutuvad. Ta sai hea õppetunni. Räägi temaga. Keegi ei käsi teil tormata teineteise sülelusse. Aitab maakuulamisest . . . koalitsiooni huvides.»

«Konsolideerumise huvides,» täpsustan ma. «Printsipiaalsel alusel.»

«Näed, sa jagad kõike minust paremini. Sina ei pea astuma esimest sammu. Vdovin ise palub sult kokkusaamist. Keelduda jõuad sa alati. Meil sinuga on veel aega järele mõelda. Vähe küll, aga on.»

Vaatan Beetat, tema siledat laupa ja kokkupigistatud huuli ning mõtlen: kas ta taipab, et kui ma kohe ei keeldunud, siis pole põhjus minu järsku ilmnenud ennastsalgavas hoolitsuses instituudi heakäekäigu eest, vaid Beeta kasutatud meie-vormis, juhuslikult pudenenud ütlemises «Meil sinuga on veel aega . . .».

«Hästi, ma mõtlen järele.»

8. UDUS

Sellega jutt lõppeski. Tuli Olga ja ütles, et seltsimees Peskarjov helistab kolmandat korda — kas ühendada? Tõusen püsti, Beeta ei hoia mind tagasi.

Kabinetist väljudes olen hajevil. Mu suurim soov on üksi jääda, et kuuldus kas või laias laastus selgusele jõuda. Samuti peaks mõtlema matusesõnavõtule, aga see käib mulle praegu ilmselt üle jõu.

Lähen akna alla. Autosid on hulganisti lisandunud. Õue sõidab roheline veomasin uhiuues vormis sõduritega. Sõdurid on noored ja rõõmsameelsed. Dessantväelase kiiruse ja osavusega hüppavad nad üle kastiserva, tõstavad noodipuldid maha. See on orkester.

Naaseb Olga. Tema näost on võimatu välja lugeda, kas ta aimab, millest kabinetis kõneldi. Ideaalne sekretär. Armas Olja, kes omal ajal ei suutnud varjata ühtki hingeliigutust, punastas igast talle suunatud pilgust, peab olema läbi teinud karmi kooli peitmaks end imeõhukese, värvitu lakikihina nähtamatu kaitsekilbi taha.

«Kohvi?» küsib Olga.

Igivanal piirituseprimusel väga kange kohvi keetmine on ühteaegu kunst ja traditsioon, pärineb veel ajast, kui me öösiti unetult laboratooriumis valvasime. Olen heldinud, aga tahaksin rutem minekut teha.

«Teine kord,» ütlen ma.

«Teine kord?»

Hääletoonist võib oletada, et ma kogemata riivasin haiget kohta.

«Olja, ega te ometi ei arva ...» (Oh, kui ma end ainult ei reedaks.) «Egas te ometi taha siit ära minna?»

«Muidugi ei taha. Ma armastan instituuti ja kahjuks on see siin ...» ütleb Olja, joonistades käega kaare kirjutusmasina, telefonide ja aadressraamatute suunas, «mu ainus varandus. Ent tuleb uus direktor, tuleb ka uus sekretär.»

«Olja, miks te arvate ...» (Jälle oleksin enese peaaegu reetnud.) «Miks uus direktor ei võiks saada päranduseks ideaalse sekretäri? Pavel Dmitrijevitš ütles ikka, et te olete asendamatu.»

«Võib-olla just sellepärast.»

Olga ilme püsib läbitungimatu, ja mul hakkab kurb, et kunagi mulle lähedane naine on end minu eest sulgenud. Ma ei taipa kohe, et avameelset jutuajamist välistan samuti mina ise. Kui ma tahan Beeta suhtes aus olla, kohustab see mind

kinnisusele kõigi teiste inimeste, esmajärjekorras Olga vastu.

Neist tusamõtetest äratab mu Polonski ilmumine. Tema välimus on tavalisest veel pidulikum. Arusaadav: ollakse matusetalitusel ... Ta tumesinise, imepeene valge triibuga ülikonna varrukat ehib kahevärviline leinalint. Polonski imposantne kogu sobib ühteviisi hästi matuse või mis tahes muu tseremoonia miljöösse. Me vahetame tervituse, ja selle järgi, kuidas ta mu kätt raputab, aiman ma kohmetust. Tõepoolest, Polonskile kui matuse organiseerimise kõrge komisjoni liikmele on tehtud ülesandeks minuga läbi rääkida — kas ma leinatalituse päevakorra äärmise ülekoormatuse tõttu ei nõustuks konverentsisaali asemel kalmistul sõna võtma. Seal, lahtise haua ääres korraldatakse teine leinamiiting.

«Kallis sõber,» alustab Polonski, ja kuigi tema hääl on värvitu nagu alati, mõistan ma, et ülesanne on talle ebameeldiv. «Loodetavasti te ei näe meie palves mingit ... kuidas nüüd öeldagi ...» Ta takerdub, tal ei ole varuks valmis sõna, aga neid otsida ta ei armasta, vaid kardab.

Oletagem, et näen. Näen sigadust. Kalmistul ei ole mikrofoni, selleks et inimesed kõnelejat kuuleksid, tuleb tal karjuda. Ma leiaksin küll, mida öelda, aga karjuda pole mul absoluutselt mitte midagi. Nördimust ei tekita minus siiski mitte see, vaid lahkunu alanud võõrdumine omastest ja sõpradest. Nagu näha, pole Uspenski-taolise mehe matus eraasi, ning on tähtis, et sõprade asemel räägiksid temast mitmesuguste asutuste esindajad, kes õieti ei teagi, mis mehi Paša oli, aga teavad seevastu hästi, missugune ta peab olema ja missugusena jääma järelpõlvede mälestusse. Näen mulle esitatud palves ka Polonski teatavat isiklikku huvitatust. Instituudi töötajate nimel kõneleb tema, sõnavõtust loobuda käiks talle au pihta, tähendaks vastupanuta varjutõmbumist, kuid tema ainus ülesanne on praegu vastu pidada. Mitte pinnale kerkida, vaid säilitada ujuvus vahetult pinna all. Jääda selleks, kes on oldud. Ma ei unista põrmugi Polonski ametikoha hõivamisest, ent mind teeb tigedaks tema süüdlaslik soigumine.

Olga vaatab mind anuvalt. Ta teab, et ma oskan teravalt vastata, ja mingis mõttes mu teravus isegi meeldib talle, aga antud juhul kutsub ta mind lepitusele. Olgal on õigus. Annan Polonskile võimaluse end poolelijäänud lausest omal jõul välja keerutada, ütlen seejärel nii mahedalt kui vähegi võimalik, et kalli sõbra palve ei solva mind sugugi, vastupidi — koguni meeldib mulle, sest mõningatel puhtsubjektiiv-

setel kaalutlustel, mis kõrget komisjoni vaevalt küll huvitavad, tahtsin ma ise paluda kõnepidamisest vabastamist. Mu ütlemises on umbes üheksakümmend protsenti siirust, aga siirus avaldab alati muljet. Minu mahedus rõõmustab Polonskit ja ühtlasi hirmutab natuke, ta keelitab mind, et ma kõnest päriselt ei loobuks, palub veel järele mõtelda, mida ma ka luban teha. Ooteruumist lahkub ta varjamatu kergendustundega. Minagi tunnen kergendust ja koguni haletsust. Ei ole kerge olla Zoja Romanovna mees. Mulle paistab, et Olga on minu talitusviisiga rahul.

Vestibüülis valitseb elevus, sinna on ilmunud hulk võõraid nägusid. Metšnikovi büsti ette asetunud sõdurid on noodipuldid üles seadnud ja võtnud presentkottidest välja kirurgiinstrumentidena kiiskavad puhkpillid. Muusika on kohe algamas. Antonevitši-taat läheb garderoobi barjääri taha. Põiki läbi vestibüüli marsib Sergei Almazov. Kohe näha, et mees on tujust ära. Kadunu nahutas teda nagu kord ja kohus, kuid ta on Uspenskile palju võlgu, ja tänamatuses ei saa Almazovit süüdistada. Pihus on tal kimp varrukasidemeid. Tema kannul — näol äsjaste pisarate jäljed ja nende kiuste omaenda veetluse tunnetamisest tulenev naeratus — tipib Milotška Fjodorova, käes haaknõelad. Asutakse välja saatma auvalvet.

Konverentsisaal on valge, kardinad akende eest kõrvale lükatud, kirstu ümber kuhjuvad lintidega pärjad, klaveri kaas on suletud, epidiaskoop välja lülitatud, noore särasilmse Paša hägune ülesvõte ekraanilt kustutatud, selle asemel vaatab diagrammistendilt akadeemik Uspenski suurendatud fotoportree, kus torkab silma tema tahtejõuline, kinnise ilmega nägu ja lõike poolest frentšiga sarnanev hele kuub. Montöör Vanja seab kohale jalaga mikrofoni. Võõrandumisprotsess jõuab otsustavasse faasi.

Matusetalituse alguseni on veel aega, otsustan minna oma laboratooriumi. Lähen rõskusest lehkava maa-aluse käigu kaudu laboratooriumihoonesse ning tööruumidesse vaatamata avan oma kabineti ukse. Võpatan ootamatusest — mu kirjutuslaua taga istub Vdovin. Vähe sellest, et tema ei võpata, ta isegi ei tõsta pilku enda ees lebavalt *«Journal of Physiology»* numbrilt. Puhas teesklus, sest inglise keelt Vdovin ei valda.

Ma vaikin. Vdovin tõuseb püsti, tuleb mulle vastu ja, mu vaikimist õigesti mõistnud, peab vajalikuks vabandada:

«Tüdrukud mäletavad mind veel. Nemad mulle ukse avasidki.»

«Selge,» ütlen ma, endamisi aga mõtlen, et tüdrukutele tuleb märkus teha.

«Kas Beeta . . .» Mu küsiva pilgu sunnil parandab ta kohe: «Kas Jelizaveta Ignatjevna rääkis sinuga?»

Ma võiksin näidelda, et ei saanud küsimusest aru. Kuid selline mäng on mulle vastumeelt, ning ma noogutan tujutult.

«Loodetavasti sa ei keeldunud?»

«Lubasin teiega rääkida.»

«Minu meelest me sinatasime teineteist?» küsib Vdovin virila naeratuse saatel.

«Sinatasime küll. Aga ühe meile mõlemale mälestusväärse diskussiooni ajal te pidasite tarvilikuks mind otse kõnetoolist teietama hakata. Jäin teie tollase ettepanekuga nõusse.»

«Või nii,» venitab Vdovin pahaselt. Vanu asju meelde tuletada on tema arvates taktitu. «See ei puutu siia. Tookord me olime ideelised vastased . . .»

Muul ajal ma leidnuks, mida talle vastata. Praegu tahan vaid üht — et ta lahkuks.

«Meil oleks vaja rääkida,» ütleb Vdovin tähendusrikkalt. «Meil oleks väga vaja rääkida.»

«Eks rääkigem kunagi.»

«Misjaoks jutuajamist edasi lükata?» Ta vaatab kella. «Praegu on sobiv aeg.»

Tema visadus ajab mind vihale, kuid vastan ma talle kõigest:

«Tööajal ei meeldi mulle suhteid klaarida.»

Vdovin puhkeb naerma.

«Sa oled ikka sama Judin. Samasugune vigurivänt.» Seejärel muudab ta järsult tooni: «Olgu, tehkem teisiti. Jelizaveta Ignatjevna ütles mulle, et ta ei taha aega viita. Asi nõuab muidugi otsustamist. Kui te lubate, tulen ma õhtul teie juurde koju, kaasas pudel head konjakit, et vana vene kombe kohaselt mälestada kallist kadunukest ja ühtlasi meeste kombel suu puhtaks rääkida.»

«Mina ei tunne niisugust vene kommet.»

«Millist?»

«Ideeliste vastastega konjakijoomist.»

Vdovin tõmbub tusaseks.

«Olgu,» ütleb ta. «Ma tean väga hästi, mida te minust mõtlete ja võib-olla mõistan ennast karmimalt hukka kui teie. Lühidalt: mina tingimusi ei sea, võtan vastu teie omad.»

«Minu tingimused on, et me ajaksime läbi konjakita. Selle asemel olgu mineraalvesi ja neutraalne territoorium.»

Vdovin jääb mõttesse.

«Võib-olla te tuleksite koos Jelizaveta Ignatjevnaga minu majapidamisse? Selle territoorium ei kuulu minule,» lisab ta muiates, «vaid riigile. Muu hulgas vaatate siis ka kaitseala.»

«Sobib,» ütlen ma, nagu oleks Beeta nõusolek mul taskus. «Järgmisel nädalal.»

«Jah, aga hiljemalt. Ärge ainult unustage ette teatamast.»

«Mispärast?»

«Kiirrongid meil ei peatu. Teie tulekut ette teades helistan ma oblastikomiteesse. Siis võetakse teid jaamas auavaldustega vastu ja sõidutatakse autoga kohale.»

«Nõus. Nüüd aga palun vabandust, mul on natuke tegemist.»

Vdovin jõuab vaevalt lahkuda, kui ma võtan kuue seljast, heidan diivanile.

Mind ei ärata mingi heli, vaid kardinaga katmata aknast sisse vaatav keskpäevapäike. Olen üleni higine, särk on kleepunud diivanit katva vahariide külge. Esimesel hetkel kohkun. Mulle paistab, et matusetalitus on lõppenud ja instituudihoone rahvast tühjenenud. Jään kuulatama — ümberringi valitseb vaikus. Isegi koerad ei haugu. Lõpuks märkan kella vaadata ning rahunen. Olen maganud kõigest tund aega. Võtan särgi seljast, sean kaela valamu kohale veekraani alla. Füüsiliselt see värskendab mind, kuid mõtted on endiselt hajevil, nagu udus.

Millegipärast on mul raske sundida end rahva hulka minema. Ma isegi oskan arvata, miks. Mind koormab võõras saladus. Huvitav, mida tunnevad inimesed, kes teavad midagi sellist, millest pole aimu kogu ülejäänud inimkonnal? Tõenäoliselt on need tunded erinevad. Üks asi on, kui Kopernik teadis, et Maa pöörleb, või Einstein teadis ruumi iseärasusi. Teine asi on inimene, kes teab, et homme puhkeb termotuumasõda . . .

Mis pagana jamps mulle pähe tikub?

Lahkun kabinetist. Laboratooriumikorpus tundub endiselt väljasurnud, ent juba maa-alusesse koridori kostab inimeste vaikset suminat. Vestibüül on rahvast tulvil, konverentsisaali ust ummistab tropp, pärani paraaduksest paistab, et inimesi jätkub õuegi. Asfalteeritud juurdesõidutee on autode valduses, seistakse otse murul ja lillepeenardel. Ma polnud eales kahelnud Uspenski tähtsuses ja populaarsuses, aga nii suur rahvatulv on mulle ometi ootamatu. Jääb oletada, et

bioloogiateadus ja selle silmapaistvad esindajad on populaarsemad kui oleme harjunud arvama.

Olen juba valmis loobuma mõttest trügida konverentsisaali, kui inimesed tõmbuvad kahte lehte ja saalist väljub mulle tundmatu lühijalgne vasekarva näoga mees, seljas tumesinine bostonülikond, varruka ümber korraldaja lai lint, ehkki selle järele puudub vajadus — niipalju võimukust õhkub mehe näost ja kõnnakust. Hanereas venib tema kannul kaheksa mitut masti akadeemilise moega intelligenti, oma rivitut väljanägemist häbenevate meeste samm on üpris arglik. Vaatan ringi ja näen Olgat tegemas mulle salapäraseid märke. Ta istub karjala kasest logiseva lauakese taga, paneb kokku järjekordset auvalvet. Sealsamas kõrval tammub vähemalt paarkümmend kandidaati, aga ei leidu valdkonda, kus tutvusel poleks kaalu, ning mina satun kohe järgmisse vahetusse. Juba pisut kahvatumaks tõmbunud Milotška Fjodorova seob leinalindi mu varrukale ilmel, nagu oleksin ma rüütel, kes on tõotanud talle kõikjalt lilli tuua. Paraku ei anta mulle võimalust edevaks minna — täpselt samuti vaatab neiu minu naabrit, hallipäist akadeemikut. Seejärel siirdutakse vasekarva näoga mehe käsutusse, kes seab meid hanerittа; Milotškat sihtival hallipäisel akadeemikul võtab korraldaja isalikult õlgade ümbert kinni ja pöörab mehe õigesse suunda. Meid üle lugenud, instrueerib ta igaüht valjul sosinal, mina kuulen sellest vaid ainsat sõna: «Päitsisse!» Oodanud paraja aja, annab vasekarva näoga isand märku, ja me hakkame astuma. Tema kõnnib ees nagu peatrummar, mina olen ankrumees. Inimesed tõmbuvad meie ees kahele poole, me jõuame konverentsisaali, mis vastu ootusi polegi nii tulvil, ning toimub auvalve vahetus. Mina ja hallipäine akadeemik jääme päitsisse, kirstule nii lähedale, et kaela sirutades näen ma lahkunu rohmakalt grimeeritud palgeid. Mind ei kisu sinnapoole vaatama. Ma ei taha unustada äsja nähtud udust pilti kinolinal. Näen väga hästi Beetat. Postamendist paremal on kaks rida toole, esimeses reas istuvad mingid vanamehed ja eided, teises reas Beeta. Ta istub väga sirgelt, ja tema silmist paistab kuiv sära. Beeta on endale truu, ei demonstreeri oma leina ega peida seda leseloori alla. Tema kõrval istuvad kiilaspäisusele kalduv lennuväelõkmetega insenermajor ja päikeseprille kandev inetu naine — Uspenski täiskasvanud lapsed. Pašaga on neil vähe sarnasust, rohkem Veera Arkadjevnaga. Minu teada on mõlemad umbes üheealised Beetaga, aga paistavad vanemad. Mind Beeta ei näe, ning mina ei otsi tema pilku.

Vestibüülis hakkavad sõdurid vaikselt mängima leinamarssi Beethoveni Kaheksandast sümfooniast. Tõmbun sõjaväeliselt sirgu, tardun paigale. Mida ma mõtlen? Ei midagi, ja samal ajal kõigest. Millegipärast meenub mulle Olga küsimus, mida tähendab õieti auvalve. Ta küsis seda nii sundimatult, et praegugi on mul raske naeratust tagasi hoida. Tõepoolest, kellele see auks on? Kirstus lamajale on kõik ükspuha. Võib-olla omastele? Või auvalves seisjaile? Jah, kui nad sel ajal ei demonstreeri ennast, vaid jätavad mõttes lahkunuga hüvasti. Tuletavad meelde kõike head temaga ühenduses ja püüavad suuremeelselt unustada halba. Kui nad lühikeseks ajaks selgesti kujutlevad, et varem või hiljem tuleb neilgi nõnda kirstus lamada, siis õgvendab see natuke inimeste harjumuslikke seisukohti, aitab neil ajutisekski pöörata pilku argipäevaste huvide silmisööbivalt tolmupilvelt. Ma mõtlen Aljošale ning tema kõnekäänule: «Igavikuga võrreldes on kõik tühi töö ja vaimunärimine.» Koguni põgus mõtisklus igaviku teemadel õõnestab vaimunärimise aluseid, korrigeerib hinnangutes harilikult tehtavaid vigu, mõnikord aga tingib neurofüsioloogia poolt alles piisavalt uurimata kesknärvisüsteemi ärritusi, mida igapäevases elus nimetatakse südametunnistuspiinadeks. Midagi taolist toimub praegu minuga. Seisan, silmad pooleldi suletud, ja mõtlen, mäherdune tõbras ma olin, haige mehega võõral maal arveid klaarides (olge lahked, ma säilitasin oma väärikuse!), häbenen hiljutist tigedust Beeta vastu, mõtlen hea sõnaga Aljošale ja ühtlasi noomin end häbiväärse hoolimatuse pärast oma ainsa tõelise sõbra vastu, veel enam — tema suhtes ilmutatud upsakuse pärast. Mõtlen oma isale, Varjamoorile, Olgale ja Iljuša Slavinile, mõtlen neile sümpaatiaga. Isegi Vdovinit meenutan erilise tigeduseta. Olen mõtetega nii hõivatud, et vasekarva näoga mehel tuleb mind varrukast sikutada: ma takistan auvalve vahetust. Tagasiteel Beetast möödudes püüan tema pilgu, see kinnitab mu otsust teha Beeta heaks kõik, mis iganes võimalik, isegi kui ma peaksin selle nimel ohverdama oma hingerahu ja mõned öövaikuses heietatud plaanid.

Rahvast on veelgi juurde tulnud, vestibüül sarnaneb tipptunniaegse metroojaamaga. Trügin suuri vaevu laua juurde, et käelinti ära anda.

Hetkel, mil Milotška puhkides pusib kinnijäänud haaknõela kallal, märkan ma äkki läbi rahvasumma trügivat, ammu pügamata ookrivärvi juuksesalkudega luist subjekti ning pööran talle nii järsku järele vaatama, et Milotška kiljatab.

Sukeldun inimeste sekka, tahtes tulnukast mööda jõuda ja teda näost näkku näha. See õnnestub mul. Subjekt tõepoolest sarnaneb Aljošaga, nagu ma teda mäletan paarikümne aasta takka, ning pole juba seetõttu tema. Pettununa trügin välisukse poole. Valgete kinnastega miilitsaohvitser üritab vabastada juurdesõiduteid. Tabanud mu osavõtliku pilgu, kurdab ta:

«Minu meelest on matused jalgpallivõistlustest hullemad. Iialgi ei oska ette arvata, kui palju rahvast kokku tormab. Pealegi kubiseb siin välismaalastest ja kuuldavasti tuleb koguni valitsus kohale . . .»

Valitsust pole esialgu näha, välismaalasi sagib tõesti palju. On teadlasi, aga rohkem ajakirjanikke. Neid võib hõlpsasti ära tunda mitte niipalju väliste atribuutide — fotoaparaatide ja portatiivsete magnetofonide — kui karm-asjaliku ilme põhjal, nemad ei tulnud siia leinama, vaid tööd tegema. Üks neist, aktsendi järgi otsustades prantslane või belglane, ründab mind küsimusega, kas ma tean härra Uspenski surma põhjust ning kas ma ei pea surma enneaegseks. Tõenäoliselt ei kätke küsimus salakavalat tagamõtet, ometi muutun ma korrapealt valvsaks. Vastan (prantsuse keeles): minu teada põhjustas surma südametalitluse äge puudulikkus, aga mina ei ole terapeut, ja kõige parem on, kui *monsieur* tutvub arstliku otsusega. Korrespondent tänab mind, pettumust vilunult varjates, — arstliku otsusega on ta kindlasti juba tuttav. Seejärel esitab lehemees ootamatu küsimuse: mispärast Venemaal juuakse nii vähe viinamarjaveini? Kui küsimusse ongi peidetud mõni konks, siis pole mina kohustatud seda märkama, piirdun lihtlabase seletusega: meie karmis kliimas viinamarjad peaaegu ei kasva. «Muide,» lisan ma, «olen käinud Prantsusmaal, ning minu tähelepanekute järgi joovad selle päikesepaistelise maa elanikud kõrvuti viinamarjaveiniga meelsasti ka konjakit, džinni, viskit ja vene vodkat.» Alles pärast seda haistan ma oma vestluskaaslasest hoovavat viinalehka. Korrespondent lausub kiidusõnu mu pariisilikule hääldusele, ning me jätame nägemiseni. Olen sootuks rahunenud. Halvemal juhul oli ta üht-teist kuulnud Paša pummeldamistest.

Lähen väravast välja. Süüa ma ei taha, aga koju saan alles tüki aja pärast, seetõttu otsustan einestada lähedalasuvas ühiskondliku toitlustamise ettevõttes. Ma pole seal varem käinud, kuid silti olin ammu märganud. Millegipärast nimetatakse seda kohvibaariks. Minu arvates olnuks õigem nimetus «kohvipood», nagu vanaisa Krõlovil, aga lõppude lõpuks

ei puutu kõnealune küsimus minusse. Kohvi siin ei keedeta. Roidunud ilmega naine leti taga võtab ühe kümmekonnast klaasist, kuhu on varem valmis mõõdetud mingit tihket massi, ja valab sinna keedunõust kuuma vett. Laudu on vaid neli, parajasti kõik hõivatud. Siniste kitlitega neiud joovad sedasama kohvi, hammustavad kõrvale sidrunikeeksi, mida kutsutakse nõnda nähtavasti välise sarnasuse tõttu sidruni nime all tuntud käsigranaadiga. Ühe laua taga istuvad kaks töömeest, vanem ja noorem, kes on tulnud siia justkui nimme tõestamaks, et Venemaal juuakse vähe viinamarjaveini. Istun oma keefiripudeliga nende juurde. Meeste ees laual on kolm pruuni pudelit — üks sildita, kaks pirnijoogiga. Nad rüüpavad leiget jooki, haukavad peale kiluvõileiba ja ajavad õhinal juttu. Mõned tootmisalased üksikasjad jäävad mulle arusaamatuks, aga peamine mõte saab selgeks: Sapkin on vaieldamatult kaabakas, Ivan Nikolajevitš vaieldamatult hea inimene. Selline on mõlema vestluskaaslase läbinisti üksmeelne hinnang, ning algul ma ei mõista, miks nende jutuajamine nii väga meenutab vaidlust. Hiljem hakkan taipama: ei vaielda omavahel, vaid kellegagi, kes ei viibi kohal, on väljaspool kohvibaari. Vaidluse sisu võiks sõnastada umbes järgmiselt: maailmas on häid inimesi ja on kaabakaid, häid inimesi on rohkem, miks siis head inimesed kaabakatest kuidagi jagu ei saa, vaid tihtilugu tantsivad nende pilli järgi? Vanem mees, kelle nimi on Avdei Mihhailovitš, avaldab arvamust: kas mitte sellepärast, et ka heades inimestes on natuke halba? Noorem jääb temaga pikemata nõusse. Nüüd pole küll enam millegi üle vaielda. Avdei Mihhailovitš naeratab mulle sõbralikult ja laseb küünega nipsu mu pudeli pihta:

«Mis see olgu? Kas teeb vaeva, põrguline?»

Mõte on jällegi selge — ainult õel haavandtõbi võib mind sundida leppima meesterahva jaoks nii vääritu joogiga. Ma ei taha teda kurvastada ning noogutan.

«Vist duodenum?» pärib Avdei Mihhailovitš, ning mina veendun taas, kui harituks on rahvas saanud meditsiinilises mõttes. «Ega te piiritusega ei ole proovinud tohterdada? Meil oli dispetšer, Spektori-nimeline. Tema ravis ennast täiesti terveks, tõvest ei jäänud jälgegi. Ainult et piiritus peab olema apteegi oma, üheksakümne kuue kraadine, mitte mingi poolfabrikaat. Ja suupistet ei lubata. Rääkimata heeringast või sibulast, isegi leib on keelu all.»

«Spektor sõi mett peale,» ütles noorem mees. «Mett võib süüa.»

Mind liigutab nende heasoovlikkus, luban seda ravimoodust

proovida. Meditsiiniteema on ammendatud. Meieni jõuab puhkpilliorkestri kauge vaskne ohe. Ka Avdei Mihhailovitš ohkab ja küsib:

«Ega te ei ole kuulnud, keda seal maetakse?»

Vastan, et professor Uspenskit. Professor on arusaadavam kui akadeemik.

«Kas ta oli ka hea inimene?»

Avdei Mihhailovitši ei huvita professor Uspenski eriala, teda huvitab, kas kadunu oli hea inimene. Loomulikult võinuks ta mulle esitada mõne kergema küsimuse, aga mina olen olukorras, kus sapisus jääb mulle kaugeks, ning selle asemel, et vastusest naljaga kõrvale põigelda, hakkan tõemeeli Uspenskist rääkima. Kirjeldan, kuidas me Aljoša Šutoviga käisime talle koera müütamas. Kirjeldan, kuidas ta õpetas meid tööd tegema. Avdei Mihhailovitš kuulab mind tähelepanelikult, vahetevahel koguni müksab nooremat meest.

«Hea inimene oli see professor,» teeb ta minu jutust kokkuvõtte, loputab siis mu klaasi pirnijoogiga ning jaotab ülejäänud viina kindlal käel kolme ossa. «Vennad, mälestagem head inimest!» lausub Avdei Mihhailovitš, mina ei söanda keelduda.

Me joome pidulikus vaikuses, klaase kokku löömata.

Pärast seda pean ma püsti tõusma ja lahkuma, aga mu uued tuttavad ilmutavad kadunud professori ja meie instituudi tegevuse vastu nii elavat ja omakasupüüdmatut huvi, et mina, kes ma alles hiljuti vihaselt keeldusin kulutamast aega loengutele ja kõiksugu elavatele ajakirjadele, istun nüüd pirnijoogist ligase igeriku laua taga, vean sõrmega mööda vahariiet ning selgitan oma kaaslastele organismi tagasiside mehaanikat. Mu uued tuttavad on peeglivalmistajad, Avdei Mihhailovitš juba meister, Tolja alles õpilane. Omakorda kuulen mina nendelt palju huvitavat. Selgub, et peegli valmistamine nõuab delikaatset töössesuhtumist, ja igaühel lihtsalt ei jätku selleks annet. Kahjuks leidub veel asjamehi, kes mõõdavad kõike ruutmeetritega, neile on ükspuha, missugusena paistab peeglist inimese lõust. Enam ei ole mulle mõistatus, mispärast Sapkin on kaabakas, olen kogu hingest Ivan Nikolajevitši poolt. Meie pudelid on tühjad, teen ettepaneku võtta veel sada grammi konjakit nina peale, see õilis jook on kooskõlas kohvibaari staatusega, aga nähtavasti pole tema järele siin nõudmist. Avdei Mihhailovitš vaidleb kategooriliselt vastu:

«Haavandtõve puhul ei tohi marke segada!»

«Ma lippan, toon ära,» poetab Tolja arglikult.

«Ära kiirusta,» lausub Avdei Mihhailovitš kaalukalt. «Maailmas on veel häid inimesi.»

Ta läheb leti juurde, astub salaläbirääkimistesse selle taga askeldava naisega. Tagasi tulles on mees endaga rahul.

«Hea eit,» ütleb ta. «Aga mees on teisel tõbras. Ei pea üldse piiri. Naine räägib õigust: jooks ta nagu teie, kultuurselt, jutu juurde, ei teeks ma talle ühtki etteheidet. Aga tema kipub kohe kaklema. Tühine inimene. Eit sellevastu on aga väga hea.»

Minuti või paari pärast väljub hea eit leti tagant, tuleb taaruval kõnnakul meie juurde. Kuni ta lauda kasib, jälgin ma teda. Naine oleks isegi nägus, poleks ta jalad liiga jämedad ja näost ei paistaks enneaegse närbumise märke. Aastaid ilmselt on tal kõige rohkem nelikümmend, kuid temaga võrrelduna näivad Beeta ja Olga päris plikaohtu. Naine läheb ära, endiselt seisab laual kolm pruuni pudelit — kaks pirnijoogiga, üks sildita. Meie jutt jõuab uude faasi. Me räägime üsna süsteemitult, aga see ei ole tähtis, tähtis on, et me üksteist suurepäraselt mõistame, meid rõõmustavad ja kurvastavad enam-vähem ühed ja samad asjad.

Mind saadetakse instituudi väravasse, me jätame südamlikult nägemiseni, ma kuulen tuttavalt militsionäärilt, et valitsus käis siin ja sõitis ära ning leinamiiting on nüüdsama lõppemas. Mul õnnestub pääseda vestibüüli, konverentsisaali trügida osutub võimatuks, kuulan miitingut valjuhääldite kaudu. Sõna võtab ministeeriumi esindaja, tema järel keegi Rahukaitsekomiteest.

Viimaks on matusetalitus lõppenud. Orkester mängib nukrat viisi. Konverentsisaali uksed avanevad, kramplike tõugetega paiskub sealt välja kokkusurutud inimmass. Ka meid, kes me olime seisnud vestibüülis, haaratakse liikumisse, meie omakorda sunnime koomale tõmbuma neid, kes ootavad kirstu väljakandmist lageda taeva all. Algab rongkäik. Kõige ees sammub Polonski, tal on ehtsa tseremooniameistri välimus, puudub ainult sau, millega vastu põrandat koputada. Tema järel kannavad kümmekond instituudi töötajat Uspenski ordeneid ja medaleid vaarikavärvi patjadel. (Reportaažis väidetakse nagunii, et padjad olid erepunased.) Kõigil ordenitel on küljes lindid, peale ühe — Kodusõja-aegse Punalipu ordeni. Seda ordenit Paša armastas, ei nõustunud ümber vahetama ega sellele öösi külge jootma. Aumärkide järel tulevad kuuseokstest, plekist ja kunstlilledest pärjad, kõik põimitud punaste ja valgete siidlintidega. Pärjad on nii suured, et igaüht kannab kaks meest, kandjate nägusid pole näha,

paistavad üksnes taktsammu astuvad jalad. Lõpuks ilmub peade kohale elavatesse lilledesse uppuv puusärk, seda kannavad õlgadel õpetatud mehed, meie bioloogiateaduse koorekiht, kelle hulgas ma märkan Vdovinit. Vestibüüli hämarusest paistab mulle vaid lapike sinitaevast, sekundiks joonistub kirst selle puhtale taustale ja hakkab siis sujuvalt laskuma. Bussi mootor lööb urisema, tagauks paugatab kinni. Vestibüül tühjeneb aegamööda. Ka mina lähen välja. Otsin Beetat, teda ei ole kuskil. Vaatan järgemööda kõigisse bussidesse ja sõiduautodesse, paljud arvavad, et ma otsin endale kohta ning pakuvad seda mulle. Viimaks vurab esimene buss paigalt, selle järel, turtsudes ja bensiinivingu õhku paisates, roomab väravast välja kogu protsessioon. Ma jään üksi ühtäkki kõledasse õue. Tõttan tagasi vestibüüli. Ka seal valitseb tühjus, kõik on ära sõitnud, isegi Antonevitši-taat. Katsun ooteruumi ust, vastu ootusi pole see lukus, ja näen Olgat kirjutusmasina taga. Olen üllatunud:

«Olga! Teie olete siin?»

«Loomulikult. Keegi peab ju telefonikõnesid vastu võtma.» Otsekui tema sõnade kinnituseks helisebki üks aparaat, ja Olga võtab kuuldetoru. «Jah, Jelizaveta Ignatjevna sõitis ära . . . Ei, umbes viie minuti eest . . . Olge lahke.»

«Sõitis ära . . .» kordan ma hämmeldunult. «Mina teda ei näinud.»

«Andrei võttis ta oma autosse. Ma lasksin nad tagauksest välja.»

Andrei on Uspenski poeg. Seesama kiilaspäisusele kalduv insenermajor.

«Aga teie, Oleg Antonovitš? Kas teie ei sõida?»

Ma vaikin. Mul tõesti pole tahtmist sõita. Mulle ei meeldi see kalmistu, kuigi sinna on maetud mu isa, samuti palju teisi lähedasi ja lugupeetud inimesi. Viimast korda käisin seal Kaminski matuse päeval. Omal ajal oli minu laboratooriumis vanem teaduslik töötaja Kaminski, kuuekümneaastane teaduste kandidaat, korralik ja asjalik inimene, aga mitte midagi rohkemat. Oma vägevuse tipul üritas Vdovin temast korduvalt vabaneda, et teha ruumi kellelegi sõbrameestest, aga mina ei lasknud seda sündida. Ma ei hakka arutama, millist osa etendas Vdovin Kaminskit tabanud infarktis, teadus pole veel niikaugele arenenud. Kaminskil oli olnud kaks venda — üks tuntud lastearst, teine kuulus dirigent —, mõlemad surid kolmekümnendatel aastatel ja on maetud samale kalmistule. Mõistagi tahtsid sugulased sängitada Kaminski vendade kõrvale, isegi mitte matta, vaid panna sinna tema

tuhastatud põrm. Küsisid siit-sealt — igal pool keelduti, siis läksin ma Uspenski juurde, et tema kellelegi helistaks. Uspenski krimpsutas nägu, ta ei armastanud küsida midagi ei enda ega teiste jaoks, seekord siiski lubas seda teha. Olga ühendas ta telefoni teel mehega, kellest olenes loa andmine. Hetk hiljem kostis vihast röökimist . . .

«Olga, mida Uspenski tookord karjus? Vist oli juttu Parthenonist?»

Olga mõistab mu küsimust kohe ja muigab:

«Kõike ma ei kuulnud. Aga kõnelus oli kole äge. Siis tormas Uspenski kabinetist välja ning möirgas: «Kus on Jura?! Kui poiss jälle luba küsimata ära sõitis, kihutan ta töölt minema!» Kuni autojuhti taga otsiti, kõndis Uspenski ooteruumis edasi-tagasi justkui tiiger puuris, pomises endamisi: «Parthenon! . . . No on suli!» Mina ei julgenud temalt selgitust pärida. Tunni aja pärast tuli Uspenski tagasi, ise ikka veel vihane, ja pistis mulle pihku omaste avalduse, kus ilutses linna täitevkomitee esimehe resolutsioon. Kõik sai korda. Tööpäeva lõpul läksin šefi kabinetti, ta oli juba päris lahedas tujus ja naeris: «Usu või ära usu, Olga — mina seletan sellele ametnikuhingele, et lugu on päevselge, samasse on maetud Kaminski vennad,» aga mulle vastatakse: «See kalmistu on meie nõukogude Parthenon!» Küllap ta mõtles panteoni . . .»

Naersime koos Olgaga, meil oli rõõm meenutada Uspenskit sellest küljest. Mulle meeldib kuulata, kuidas Olga naerab. Varem oli ta üsna naeruhimuline, nüüd näen teda sagedamini tõsise ja murelikuna.

«Kuulge, Oleg Antonovitš,» soovitab Olga, «parem sõitke koju.»

«Misjaoks?»

«Te ei ole päris vormis.»

«Kas te tahate öelda, et ma olen purjus?» püüan nalja teha, aga nali kukub nigelalt välja.

«Öelgem nii, et te olete teistsugune kui tavaliselt. Auto jäi minu käsutusse, ma võin Jurale öelda, et ta viiks teid, kuhu te ainult tahate. Aga parem sõitke koju. Ja õhtul helistage Almazovile, tema kirjeldab teile kõike.»

Lahkun nagu alati — tänulik Olgale tema taktitunde ja tähelepanu eest ning vaeveldes väikeste süümepiinade käes, ehkki mulle pole midagi ette heidetud. Sohver Jura on tusatujus, vaikib kogu tee. Minu meelest on see paks mees natuke kõhnemaks jäänud.

Õhtul helistan telefonikabiinist Almazovile, saan kõiksugu

tühiste üksikasjade hulgas kuulda ka ühe huvitava. Lahtise haua ääres pidas kõne Vdovin. Almazovi arvates rääkis Vdovin ilusti, tema kõnest õhkus suurt sümpaatiat kadunu vastu ja tõsist enesekriitikat. Paljudel olid silmad märjad. Ära sõites oli Vdovin palunud mulle edasi öelda, et ta ootab mind ja Jelizaveta Ignatjevnat looduskaitsealal.

Magama heidan tavalisel ajal, uinun korrapealt, et ärgata kahe tunni pärast, vähimagi lootuseta uuesti magama jääda. Aga udust hajevilolekut enam ei ole, pea on jälle selge, ma süütan laualambi ning istun kirjutuslaua taha.

Teine osa

9. ESIMENE PÄEV...

Nii et kolm päeva järelemõtlemiseks...

«Uspenski matustel Sa läksid minust mööda ega teretanud. Nägid mind küll, aga pöörasid pilgu meelega kõrvale. Tõenäoliselt oli madam kuskil lähedal.

Raiskasin Sinule oma paremad aastad, enne kui taipasin — õigus oli neil, kes ütlesid, et Sina pole mu armastust väärt. Sa olid alati hirmus egoist ega vastanud minu nõudmistele, Sa olid vilets mees ja vilets armuke, Sa ei armastanud mind iialgi tõeliselt, ma ei süüdista Sind selles, mida Sinus pole, ega nõua tänu kõige eest, mida Sa mulle võlgned, ma ise ütlesin Sinust lahti ega kahetse seda. Ära arva, et ma Sind vajan, mul on kõik, millest üks naine võib unistada: armastav perekond, poeg — tark ja ilus poiss —, huvitav töö, lõpuks mees, kes mu esimesel märguandel on valmis pühendama mulle kogu elu. Ma ei taha Sinult mitte midagi, aga kas või meie ühise mineviku nimel olen ma õigustatud nõudma Sinult lugupidamist. Naisest, kes ohverdas Sulle kõik, ei oleks Sa tohtinud ära pöörata, vaid oleksid pidanud talle tegema sügava kummarduse. Aga Sina jäid endale truuks: vaevalt lakkavad inimesed olemast Sulle tarvilikud, kui neid Sinu jaoks enam ei eksisteeri.

P. S. Sinu tumesinine triibuline ülikond ripub ikka veel minu kapis. Võid selle igal ajal ära viia.»

Ümbrik on kinni kleebitud, aga margita ja postitemplita. Keegi oli võtnud vaevaks selle isiklikult kohale toimetada ning minu postkasti lasta.

Esmane tunne on raev.

Selles kirjas vihastab mind kõik, esimesest viimase reani. Mulle piisab, et ma kulutasin terve aasta kurnavale lahutus-

protseduurile, — arvakem kaasa lõputud öised vahekordade klaarimised, mis panid mu pea kumisema ning mille tõttu ma järgmisel päeval purustasin katseklaase, ja sugulaste kombekad rünnakud, ja igavene kohtuskäimine, ja üldsuse nördimus, — kas ma tõesti pole pärast seda etteheidetest pääsenud, vaid pean end milleski õigustama? Kas tõesti tuleb mul seletada, et sealses vaksalisaginas ja minu olukorras ma lihtsalt ei märganud oma endist naist? Meil pole põhjust teineteist ignoreerida, ja kui oleksime sattunud silm silma vastu, jätnuksin ma küll tegemata sügava kummarduse, mida nõuab tema ohjeldamatu fantaasia, kuid kahtlemata andnuksin talle terekäe, nagu nüüd on kombeks öelda.

Kõige rohkem ajab mind marru sõna «madam». Sõna iseenesest on süütu, aga kuulakem intonatsiooni, millega seda lausutakse, hindamaks sinna keskendatud vihkamise kogu jõudu. «Madam» tähendab võidutsevat vihjet, et minuga tiiba ripsutanud hakkaja piiga loobus minust kergel käel soodsa partii kasuks. «Madam» tähendab mürgist vihjet, et bioloogiadoktor Uspenskaja on müüt — mitte teadlane, vaid just madam, kõikvõimsa bossi libe kaasa. Kõik need vihjed on mulle tuttavad, aga täna äratab julmus minus erilist vastikust. Koguni mitte ebaõiglus, vaid hingeline nüridus, võimetus mõista murest vapustatud naist, kellele — vähemalt temale! — on ülimal määral ükspuha, mismoodi ja kellega ma tervitusi vahetan.

Iga rida on vale. Liiati mõttetu. Me mõlemad teame väga hästi, kes kelle juurest ära läks; kui jutt juba selle peale veeres, siis eelistanuksin mina, et mind oleks maha jäetud, mul olnuks vähem ebameeldivusi. Muide, kuni ma polnud kodunt jalga lasknud, ei pandud ühtki mu omadust kahtluse alla.

Ja see ülespuhutud, labane toon, need «sügavad kummardused» ja «esimesed märguanded»... Kui kõik on parimas korras, mida pagana pihta ta siis märguandega viivitab?

Mu esimene reageering on viha sedamaid välja valada. Õnneks pole mul kodus telefoni, peab kingad jalga tõmbama ja minema telefonikappi. Kinganööridega jannates annab rõhk peakolus järele, mind valdab kõhklus. Kuhu helistada? Kas koju? Peaaegu kindlasti vastab kõigepealt ämm: «Ljoša, teie? Rõõm teid kuulda. Liidake on vannitoas, ma viin talle kohe aparaadi...» Pärast nii rahumeelset algust ei tule epistel enam kõne alla. Või oodata paar tundi ja helistada toimetusse? Hetkeks ma kujutlen avarat, valgusküllast, kuid kõledat võikarva mööbliga sisustatud ruumi, kus nagu puuris kädistavad ja hüplevad toimetusefauna pool tosinat eri

liiki esindajannat. Külastajate vastuvõtt pole veel alanud, igaüks on tegevuses iseendaga: pelglikult ust silmas pidades passitavad kaks neidu importkampsunit; kolmas on kirjutuslaua keskmise laeka lahti tõmmanud, katnud kõrvad pihkudega ja loeb romaani; neljas põrnitseb telefoniaparaati — kohe peab keegi helistama, ta ei luba teistel telefoni kasutada. «Trr-r!» Helistaja olen mina. Toru võetakse otsekohe. «Ja-ah?!» — «Palun Lidia Vassiljevnat!» Vaikus, mis on vajalik selleks, et pettumus asenduks uudishimuga, seejärel kostab vali sosin: «Liida, sinu oma . . .» Ei, mu helistamissoov kaob lõplikult.

Kuid vihane olen ma ikka veel, ja mul tärkab teine, vähemalt niisama rumal mõte: kirjutada vastus. Lühike ja rabav nagu piitsahoop. Enne kirjutuslaua taha istumist loen oma endise naise läkituse uuesti läbi. Sedapuhku suhtun sellesse palju rahulikumalt, postskriptum tumesinise ülikonna asjus sunnib mind isegi muigama. Tema pretensioone oleks imelihtne välja naerda, paraku pole küsimus pretensioonides — naised ei anna endale igakord aru, mis nimelt neid solvas. Olgem suuremeelsed ja mööngem: teatav alus solvumiseks Lidia Vassiljevnal siiski on.

Loen kirja kolmandat korda läbi, püüan hääbuvat raevu taas lõkkele puhuda, see ei taha õnnestuda, ning hakkan arvama, et vastulöök jääbki andmata. Aga kui küsimuse sisusse tungida, peaksin ma oma endise naise ees tõesti sügavalt kummardama — mitte lugupidamisest, vaid süütundest: olgu ta missugune tahes, egas mind ei sunnitud temaga abielluma.

Tunnil, mil meie sõjaväehaiglasse toodi mu tulevane äi, polnud mind kohe käepärast. Ma magasin. Tõsiasjas, et kümme tundi ühtevalu operatsioonilaua ääres seisnud inimene otsustab välja magada, pole midagi kuritegelikku, kui sedaaegu just ei ilmu kohale kõrgemad ülemused. Nad ilmusid kohale. Hospidali valvearst, minu asetäitja Žukovitski sattus nii häbiväärsesse segadusse, et jättis täitmata arsti elementaarse kohustuse haige läbi vaadata ja kuuletus täielikult vaba käitumisjoonega käsundusohvitserile. Minu tulekuks oli personali ainus puhkeruum tühjaks kraamitud ning seal seisid kaks voodit — valge operatsioonijärgne korpusekomissari ja kokkupandav adjutandi jaoks. See pikka kasvu, ilusa, aga ilmetu kordeballetiartisti näoga tuiam üritas mindki kõnetada ülemuslikul toonil:

«Kas teie olete hospidali ülem?»

«Jah, mina.»

«Ma näen esimest korda välihospidali, kus ülem keset päist päeva magab.»

«Säärasel juhul,» vastasin ma, «te näete välihospidali üldse esimest korda. Lubage mind mööda . . .»

Ohvitser seadis end ukse ette:

«Korpusekomissar puhkab.»

«Minu arvates ei vaja korpusekomissar puhkust, vaid arstiabi.»

«Selles suhtes ärge muretsege. Lennuk saadeti diviisi arsti järele, siia tuleb professor . . . (Ta nimetas Suure Kirurgi nime.)

Nüüd sain päris vihaseks.

«Kuulge,» ütlesin ma, üle minnes keelepruugile, millest tuiam igatahes pidi aru saama, «kuni mind ei ole mu ametikohalt maha võetud, täidetakse siin ainuüksi minu korraldusi! Kui teie takistate mind tööd tegemast, leian ma mooduse teie korralekutsumiseks.»

Ukse tagant kostis kähisev, kuid sümpaatne hääl:

«Vitali, mis sa seal skandaalitsed?»

«Vassili Danilõtš, ega mina ei skandaalitse,» hädaldas tuiam. «See sõjaväearst . . .»

«Olgu, lase ta sisse!»

Astusin tuppa. Kõige enne nägin voodi ees toolikorjul rippuvat kindralilõkmetega mundrikuube. Kuue varjus, voodil padjakuhila najal poolpikali oli keskealine mees trikoosärgi väel, kes millegipoolest sarnanes sporditreeneriga. Ta laubal kõrgus muhk ja teine silm oli kinni paistetanud. Aga naeratusel polnud viga.

«Seltsimees korpusekomissar, mis teiega juhtus?»

«Kes te olete?»

«Hospidali ülem.»

«Ohoo! Sama mees, kes päeval magab?»

«Just nii.»

«Hm . . . Mida te siis öösiti teete?»

«Mehi lõigun. Lubage siiski küsida, mis teiega juhtus?»

Kindral naeratas, naeratusest paistis hämmelduse varjund.

«Seda pole arstiteadus seni kindlaks teinud. Kahtlustatakse sisemist verejooksu.»

«Kes kahtlustab?»

«Logvinov. Kas te tunnete teda?»

«Väga hästi tunnen. On teil valud?»

«Valud olid. Mulle pritsiti pantopooni.»
«Ilmaaegu. See teeb haiguspildi segaseks . . .»
Selgitasin välja kõik asjaolud. Korpusekomissar sõitis autoga mööda suurtükitule alla võetud maanteed. Mürsk lõhkes mõne meetri kaugusel, masin paisati kraavi. Sohver ja teised kaasasõitjad pääsesid tühiste kriimustustega, ainult komissaril algasid varsti tugevad valud.
«Logvinov saatis lennuki Mstislav Aleksandrovitši järele. Ütlesin talle, et ta paanikat ei tekitaks. Mis parata, mees on ülearu ettevaatlik . . .»
Logvinov oli mu ülemus, ma ei sallinud teda silmaotsas, aga kutsealase solidaarsuse sunnil ma ülearusest ettevaatlikkusest ei rääkinud, ütlesin teema vahetamiseks:
«Laske ma siiski katsun järele.»
«Oh, ma sain niigi muljuda. Kas maksab?»
«Igaks juhuks siiski. Muidu öeldakse pärast: haige toodi kohale, aga hospidali ülem ei vaevunud teda isegi läbi vaatama.»
Kindrali kõht meeldis mulle: lihaseline, liigse rasvapolstrita. Haavatasaamise ega sisemise verejooksu märke ei paistnud kuskilt.
«Kas apenditsiidist ei olnud juttu?» uurisin ma.
«Ei mäleta. Vist oli. Mis siis?»
«Ei muud, kui et teil on pesuehtne apenditsiit. Selgete tundemärkidega. Ja minu meelest kaugele arenenud.»
«Lühemalt. Milline on teie ettepanek?»
Mõtlesin ja ütlesin:
«Tõesõna, ma pean Mstislav Aleksandrovitšist kõrgelt lugu, ning kui kõne all oleks keerukas operatsioon, loeksin auasjaks talle instrumente ulatada. Aga standardseid operatsioone teen mina sagedamini ja julgen arvata, et mitte halvemini. Veel võtke arvesse, et vana aasta eelviimasel päeval ei tarvitseta diviisiarsti üles leida, aga kui me venitame mulgustumiseni, siis . . .»
«Lühemalt!» kärkis mu tulevane äi. «Kuhu te sihite?»
«Ma sihin sinna, et kui pole eeskirja, mille järgi teid võib opereerida ainult teiega võrdses auastmes arst, siis peskem end natuke, ja . . .»
Siinkohal ei pidanud tuiam vastu, tõstis häält. Vihjas koguni, et Katerina Florianovna saaks pahaseks. Kuid korpusekomissar käskis tal vait jääda, küsis tusasel näol:
«Noh, ja mismoodi seda teil tehakse? Kas üldise või paikse tuimestusega?»
«Loomulikult paiksega . . .»

«Sellisel juhul on mul üks tingimus.»
«Kuulan teid!»
«Enne ajage habe maha. Praegu te olete kangesti teeröövli vurhvi.»
Korpusekomissaril oli naljasoont, see meeldis mulle väga. Vähem kui tunni aja pärast sõidutasid tüdrukud ta operatsiooniruumi, hakkasin talle manustama novokaiini Višnevski järgi. Oma diagnoosis ei kahelnud ma põrmugi, ainus asi, mida polnud arvesse võetud, oli vaenlase lennuväe alatu talitusviis. Niisugust õhurünnakut ei mäletatud novembri algusest saadik. Pärast valguse kustumist ei kaotanud ma pead, selliseid juhuseid võis ette näha, aga kohkusin küll, kui laest hakkas krohvi varisema. Operatsiooni pooleli jätta ei võinud, õmblused tuli teha telgiriide all, mida hoidsid laua kohal sanitarid ja keelu kiuste operatsiooniruumi lipanud adjutant. Korpusekomissar käitus võrratult, koguni püüdis mind julgustada, kuigi vaevalt taipas mu närvitsemise põhjust. Eks ma närvitsenud seetõttu, et tingituna pinevast vahekorrast Logvinoviga võis mitte ainult otsene viga, vaid mis tahes operatsioonijärgne komplikatsioon mulle kalliks maksma minna, isegi kirusin end avantürismi pärast. Loomulikult oli tegemist argusega, mida ma häbenesin kohe, kui lugu õnnelikult lõppes. Kindrali ägedalt põletikulise ussripiku, mis teda tõepoolest oli ähvardanud peritoniidiga, pistsin igaks juhuks asitõendina piiritusse.
Öö möödus opereeritul rahulikult. Järgmisel hommikul veeres hospidali ette sõiduauto. Ettevaatlikult, kaenla alt toetades aitasid Logvinov ja keegi asjamees väljastpoolt meie ametkonda sealt välja Suure Kirurgi ja minu tulevase ämma. Ühteaegu avanes sõiduki esiuks, ning majatrepile kargas efektne neiu, seljas kindralikalevist ilusti õmmeldud taljes palitu, peas tallenahast papaaha, jalas ševroosäärikud. Neiu ei meeldinud mulle esimesest pilgust — ei sõjaväelasliku riietuse ega selle poolest, kuidas ta vanemaid inimesi järele ootamata esimesena hospidali tormas.
Minu saatus otsustati poole tunniga. Äärepealt tabanuks Logvinovit infarkt, hea, et ei tabanud, muidu oleks vajatud veel üht üksikpalatit. Suur Kirurg, vaadanud läbi haige (ei — haavatu, sest haigeid meil ei peetud), teatas: operatsioon on sooritatud laitmatult, mis peaasi — viimasel hetkel, ja minutaolised arstid teevad au doktor Logvinovi juhitavale ametkonnale. Sel teemal arutles Suur Kirurg pikalt-laialt erilise mõnuga, mõistes, et tema kiitused mõjuvad noatorgetena Logvinovile, kelle peale ta oli vihane asjata väljakutse ja

rikutud uusaastavastuvõtu pärast. Ka korpusekomissar kiitis mind kõvasti, talle meeldis, et teda oli opereerinud reaarst sõdurite hospidalis — see lõhnas rinde järele ja lubas unustada proosalise ussripiku. Kõigel muul polnud enam tähtsust. Logvinov, elukogenud mees, taipas kohe: kuna Judinist ei saanud kurjategijat, tuleb temast teha kangelane. Õhtuks olin läbilõhki sangar: iga mu ütlemine ilmutas tarkust ja kõik mu ettevõtmised tunnistati õigeks.

Mu tulevane ämm korraldas haigevoodi kõrval improviseeritud uusaastavastuvõtu. Sinna kutsuti mindki, aga ma keeldusin, et mitte solvata kolleege — ka neil oli kavas tähistada aastavahetust. Teistsuguses olukorras oleks võidud mu keeldumist tõlgendada häbematusega, aga päevakangelast see vaid kaunistas. Minult võeti sõna, et ma korpusekomissari palatist kas või natukeseks ajaks läbi astun, ma läksin ja minusse suhtusid südamlikult kõik, kaasa arvatud Logvinov. Ta lausus mu auks naljatleva toosti, millest selgus, et poleks mul teravat keelt ja santi iseloomu, võiks minust saada inimene.

Katerina Florianovna, alles nägus, ilmselt aadliverd naine, oli minu vastu sõbralik, tütar algul samuti, aga hiljem hakkas norima. Muul ajal ma osanuksin talle hambaid näidata, sel õhtul põrkas kõik minust tagasi nagu poleeritud pinnalt, isegi Suure Kirurgi kiidusõnad. Liidat ma ei vaadanud üldse, kuigi oli, mida vaadata: kullakarva juus, põskedes kaunid lohud... Isa lihtrahvaliku olemuse ristamine ema rafineeritusega oli andnud huvitava hübriidi. Aga mind hübriidid ei huvitanud. Ma muretsesin Beeta pärast, mul olid raskelt haavatud, olin tohutult väsinud.

Järgmisel päeval, öelnud mulle hüvastijätuks rohkesti meelitusi, lendas Suur Kirurg minema. Kolme tunni pärast tuli sanitaarauto korpusekomissari järele.

Punaarmee aastapäevaks sain oma esimese — Punatähe ordeni. Sellest päevast läks mu sõjaväeline karjäär kiiresti ülesmäge. Enam ei hüütud mind kondinüsijaks, vastupidi — hakati rääkima, et mul olevat kuldsed käed. Mu saavutuste loetelu pikenes. Ma amputeerisin naaberdiviisi komandöri jala, teist jalga, mis kuulus meie rindelõiku sõitnud ajakirjanikule, õnnestus mul päästa reaalse sepsiseohu kiuste, ning meil mõlemal vedas — lehemees on seniajani elus ja terve, temast sai nimekas kirjanik, kes lonkab ainult edevusest. Mina olin sõja lõpuks polkovnik, nelja ordeni kavaler ja rinde peakirurg.

Kas minu edusammud peegeldasid kõrgemate ülemuste

ootamatut soosingut? Tollal tundunuks selline küsimus iseendast mulle haavav. Nüüd suhtun elusse kainemalt. Mangumine ei ole kooskõlas mu iseloomuga, aga mõelgem, kui palju vaprust ja tõelisi kangelastegusidki jääb sõja argipäevade möllus märkamata ja märkimata, ning tuleb tunnistada, et mul näkkas — mind pandi aina tähele.

Kuni kestis positsioonisõda, sain ma oma tulevase äiaga vahetevahel kokku. Teenistusalaseid kontakte meil õieti polnud, aga vaiksema perioodi saabudes saatis Vassili Danilovitš adjutandi mulle järele, ning me veetsime õhtu kas kahekesi või väikeses seltskonnas. Nende meeste seas oli minul ainsana madal auaste, ja algul ma püsisin valvas. Korpusekomissaril lipsahtanud isaliku sinatuse tõrjusin otsekohe, tegin seda viisakalt, ta ei solvunud. Vassili Danilovitš paistis minusse tõepoolest hästi suhtuvat, talle meeldis vestluskaaslane, keda ei hüpnotiseeri tema kindraliõlakute sära. Kui ma olnuksin tema alluv, võinuks see lõpuks lakata talle meeldimast, aga mina olin arst, liiati kirurg, tõbi tuleb tahtmata, operatsioonilauale mundriga ei heideta, minu seltsis korpusekomissar puhkas pidevast suhtlemisest meestega, keda oli õpetatud mitte vastu vaidlema. Ka polnud minul temaga mitte kunagi igav, sest Vassili Danilovitš oli tark mees, armastas nalja heita ning parajal juhul võis rääkida midagi sellist, mida rindeteadetes ei mainitud. Vassili Danilovitš elas kasinalt, igatses naise ja tütre järele, ning esimesel võimalusel kutsus nad mõneks päevaks külla. Seda õnnestus tal harva teha, kogu selle aja jooksul nägin ma neid vahest kolm korda. Need kohtumised ei jätnud mulle sügavamat muljet, Vassili Danilovitši naine suhtus minusse ühteviisi sõbralikult, tütar samuti, kuigi mõnikord ütles häbematusi. Minu meelest polnud Liida rumal, küll aga hellitatud, sõdagi käsitas ta liiga pidulikult, temalt ei kuulnud ma eales midagi niisugust, mida rääkisid sel rängal ajal kõik naised ja emad, kuigi Liida ise oli naine ja ema, tal oli vallaliste tädide hoolde antud väike poeg, ja kummaline mees — tavatult salastatud isik, kas ehitaja või konstruktor, kes üha viibis pikemas komandeeringus riigi idaosas. Oleks mulle tookord öeldud, et ma abiellun Lidia Vassiljevnaga, naernuksin ütlejale näkku, ning kui mul vilksataski primitiivne mõte võimalikust romaanist noore ja üldtunnustatult veetleva naisega, siis üksnes sellel loiul kujul, millega meeste põhimõttelage kujutlusvõime reageerib iga naisolendi ilmumisele, kui see olend pole liiga vana ega liiga inetu.

Kogu 1944. aasta tähendas liikumist. Väed läksid lahin-

guid lüües läände, ka hospidalid pandi ratastele, ma kaotasin hulgaks ajaks silmist Vassili Danilovitši ja unustasin peaaegu täiesti Lidia Vassiljevna.

Berliini sattusin ma umbes nädal aega pärast Saksamaa kapituleerumist, kui võidetud pealinna olme hakkas juba vähehaaval välja kujunema. Esimeste päevade kibestus ja kohkumus olid andnud järele, tohutus poolpurustatud linnas sugenes isegi veidi kergemeelne õhkkond, — võitjad nautisid võitu, võidetud tõmbasid omamoodi hinge. Nõukogude komandantuurid kehtestasid oma korra, linna elanikkond kohandus sellega vähemalt pealtnäha hõlpsalt, ilmnes sissekasvanud kuuletumisharjumus. Tööst mul nappust ei tulnud, Berliinitaolises suurlinnas möödus mõni harv päev õnnetusjuhtumiteta. Palju muret valmistasid autojuhid. Meie uljaspead aina kihutasid, gaas põhjas, liikluseeskirjadest ei hoolitud, eriti šikiks peeti auto peatamist otse paraadukse ette, mitte kõnnitee äärde. Selles pöörases kihutamises ja aeg-ajalt puhkevas süütus relvatärinas — tulistati kas õhku või rittaseatud tühjade pudelite pihta — avaldus igale sõdinule mõistetav lõõgastumisiha. Meil linna idaosas valitses karmim kord, kõditavate elamuste harrastajad suundusid harilikult läände — Charlottenburgi ja Wilmersdorfi linnaosadesse, mille kohalike komandantuuride loal avatud suvekohvikutes müüdi kohvilurri ja alkoholivaba õlut. Pisut hiljem süütas Wilmersdorfis tuled tõeline kabaree peibutava nimega «Femina»; tõsi, kööki seal ei olnud, aga olid kokteilid, tants ja seda sorti asutustele eriomane estraadikava. Hilisööni surus kabarees kõige ootamatumaid külalisi: Ameerika sõdureid — valgeid ja neegreid —, Prantsuse ja Kreeka partisane, hispaanlasi ja jugoslaavlasi, seal käis ka meie ohvitsere. Sakslasi peale kelnerite ma «Feminas» ei näinud, sakslannasid seevastu oli arvutult ja igale maitsele. Minu meelest elukutselised nende seas peaaegu puudusid, enamuses olid töölisperekondadest pärit nälginud neiud — nälga tundsid nad selle sõna otseses mõttes, kuid veel rohkem meeste seltskonna, tuledesära, tantsu ja meelelahutuse järele. Võitjate puhul kütkestas neid vägevuse võlu, sõlmiti tõtlikke tutvusi, mis polnud omakasupüüdmatud, aga said teoks sunduseta, näiliselt vaba valiku alusel; ma tean mitut juhtumit, kus siit kujunes tõeline kiindumus, eriti neidude poolt, kellele meie poiste hingeavarus ja heasüdamlikkus avaldasid jahmatavat muljet.

Sel ajal oli Berliin alles jaotamata. Poliitilist piiri ei olnud, aga geograafiline andis end selgelt tunda. Berliini proletaarsest idaosast läände pääsemiseks tuli sõita läbi purustatud

ja inimtühja kesklinna, mööda maapinnalt pühitud Unter den Lindenist ning Friedrichstraße varemetes hiiglakaubamajadest, piki hädapärast rusudest puhastatud kitsukest ja looklevat, mägirajaga sarnanevat teed. Mul polnud ei aega ega tahtmist seda teekonda sageli ette võtta, ükskord siiski sinna sõitnud, jäi nähtu mulle surmatunnini meelde — isegi keskpäeval haaras mind õud, mitte hirm, vaid nimelt õud, päikesest köetud varemetest õhkuv hauajahedus. Tagasiteel oli vaatepilt suisa deemonlik, ööpimedus peitis kõik, mis veel oli säilitanud geomeetrilise kuju ja nõnda vihjas inimese lähedalolule, punakas kuuvalgus langes koletutele kaljupangakuhjatistele, kaljude vahel mustendavad lõhed neelasid meie autolaternate kiirtekimbu.

Meie väeosa ehk majapidamine, nagu tollal öeldi, paiknes Karlshorstis, Berliini ühes idapoolses eeslinnas, ma ise olin end sisse seadnud sealsamas lähedal ametnikulese proua Martha Kühni juures, kes elas koos täiskasvanud tütrega saksa linnadele tüüpilises kahekorruselises majas. Maja oli tilluke, kuid esinduslikkust taotlev, sepistara ja massiivsete kiviastmetega, mis viisid kõmiseva jalgvärava juurest tammise välisukseni, pronkstahvlikeselt ukse küljes võis vigurlikus gooti kirjas graveerituna lugeda: «Dr. E. Kühn». Minu käsutusse anti doktori kabinet. Koguka nahkdiivani kohal rippuva pulmafoto järgi otsustades oli doktor olnud kõige tavalisem burš vähese intelligentsiga, kuid üpris ülbe näoga. Proua Martha, umbes viiekümneaastane luine daam vist oskas ka omal ajal ülbe olla, kuigi mina nägin teda vaid meelitlevana. Mind kutsus ta üksnes härra ooberstiks, väga hästi teades, et ma olen arst. Loovutasin talle osa oma toidunormist, mille eest tema serveeris mulle hommikuti ehtsat oakohvi ja värskeid timpsaiu. Tütart nägin harva, Margot kadus pikkadeks päevadeks Wilmersdorfi sõbrataride poole, mis emale sugugi muret ei teinud. Vastupidiselt mu raamatulikele kujutlustele saksa neidudest oli Margot Kühn habras brünett, vilgas nagu sisalik. Kaheksateistkümnendaks eluaastaks kehastas see «kolmanda riigi» gretchen endast paadunud ümberaelejat, häbitut ja külmasjalikku. Juba meie tutvuse esimesel päeval pakkus ta end mulle avalikult, kasutades «Femina»-sugustes ettevõtetes käibivat rahvusvahelist žargooni: *«Ein bißchen Amüsement — Papa-Mama, verstehen Sie?»* Kui ma pakkumise jaheda nalja varjus tagasi lükkasin, kaotas Margot minu vastu samas kogu huvi. Mu vastikustunne süvenes veelgi pärast seda, kui minu autojuht Boriss, eluga kursis ja kõiketeadev noormees naeru lagistades

jagas minuga kuskilt hangitud informatsiooni: «Plika on särtsakas ja kõigeks valmis, ainult käperdada ei lase, ütleb, et see rikkuvat rinna ära, aga tema hoidvat ennast tulevase mehe jaoks.»

Rühmasin varahommikust hilisõhtuni tööd teha, elasin eremiidina, ei käinud Wilmersdorfis lõbutsemas, piinlesin põhjusel, et Beetalt polnud kirju, kuid õhus hõljuvate fluidumite ees osutusin kummatigi kaitsetuks. Labaste ahvatluste suhtes tundetu, olin tulvil ebamäärast ootust. See mind alt vedaski.

Oli pühapäeva õhtu. Kõik mu alluvad läksid seaduslikul alusel kes kuhu, ainult mina ei suutnud endale kogu tahtmisest hoolimata mingit tegevust välja mõelda. Jätsin õhtueinele minemata, kiskusin säärikud jalast ja heitsin doktor Kühni nahkdiivanile, kaasas Otto Weiningeri puudane teos *«Geschlecht und Charakter»* — «Sugu ja iseloom», väga igav raamat, mida haritlased Venemaal vanasti innustunult olid lugenud. Elektrivool võeti ära, proua Marthalt petrooleumilampi küsima ma ei viitsinud minna, kippusin juba tukastama, kui uks kriuksatas ja mulle paiskus näkku taskulambi valguskiir. Asutasin proua Kühni noomima ebaviisaka kombe pärast koputamata tuppa tulla, aga kuulsin tema selja tagant sosinat — seal võis olla keegi staabist või hospidalist —, ootasin vaikides ning andsin proua Marthale võimaluse raporteerida, et härra ooberstit tahavad näha proua ülemleitnant ja veel üks daam. Proua ülemleitnandi näol astus sisse Lia Gelfand, luureosakonna tõlk. Lia oli vahva naine, seltskondlik ja teravmeelne, mõnikord me aasisime vastastikku staabisöökias, kuid minu juures polnud ta varem käinud, ning tema visiit tegi mu natuke kohmetuks. Teine naine, samuti sõjaväe vihmamantliga, kuid õlakuteta, väikesekasvulisest Liast pool pead pikem, hoidus varju.

«Vaadake, doktor,» ütles Lia, «kelle ma teile tõin!»

Ta haaras proua Kühnilt taskulambi, see oli märguanne. Perenaine lahkus ilmselt vastu tahtmist, tundmatu naine astus sammu võrra ettepoole ja võttis bareti peast. Nägin kuldblonde juukseid ega tundnud ikka veel Liidat ära — nii ootamatu oli tema ilmumine Saksa linna Berliini.

«Kas näed, Lia?» küsis naerune hääl. «Eks ma öelnud, et tema juurde ei tasu minna. See ennasttäis roju ei tunnegi mind.»

Pagan teab miks, aga mul oli äkki lõbus. Küllap ma olin midagi oodanud, ja ootus läks täide. Tõmbasin tuhvlid jalga, hakkasin askeldama. Tõin kohvrist esile puutumatu taga-

vara — Portugali sardiinid, šokolaadi ja pudeli kollektsiooniveini. Kuni ma konservikarpe avasin ja pudelilt korki sikutasin, lõkerdasid naised vahetpidamata naerda ning rääkisid läbisegi. Taipasin, et mingi ajakirja toimetuse ülesandel lennukiga Berliini lähetatud Liida nägi siin juhuslikult Liat, kellega oli tuttav juba kooliajast, ning Lia soovitas tal minuga ajutise peavarju suhtes nõu pidada. Kogu lugu ei tundunud eriti usutav, komandeeringu korraldas muidugi isa ja Liidale öömaja muretseda võinuks Lia ka minuta, kuigi kõigil neil väikestel valedel polnud tähtsust vaieldamatu tõe kõrval, et Liida on Berliinis ja meie kohtumise üle siiralt rõõmus ning veel täna pidi juhtuma mingi üllatus. Ma ei tahtnud proua Kühnilt lauanõusid küsida, me einestasime tudengi kombel, üks kahvel kolme peale, lõbu oli laialt ning mina teadsin ette — kui vein saab otsa, hüppab Lia püsti ja ütleb umbes nii: «Issand, mida ma küll teen?! Ülemus tõmbab mul naha maha . . .» Vale on ette kavatsetud, sest puhkepäevadel tulevad ülemused suurepäraselt toime ka tõlkideta. Lia hüppaski püsti, lehvitas meile ja lippas minema. Me jäime kahekesi, vähe sellest, et ebamugavust tundmata — rõõmsas veendumuses, et kõik läheb nii, nagu peabki minema.

Meid äratas päike. Proua Kühn, truu oma tavale koputamata tuppa tulla, ei kergitanud kulmugi, nähes padjal kaht pead. Näinuks ta seal kolme, vist olnuks reaktsioon samasugune, sest Margoti-taolise tütre kõrval võib harjuda kõigega. Ainus, mida ta küsis, oli *«Zwei Kaffee?»*. See polnud küsimus, pigem arutlus, kust võtta veel üks sai. Pärast seda Martha Kühn lahkus, ja meie jooksime ainult natuke hämmeldunult pesema. Seejärel jõime kohvi, ikka tunnetades oma noorust ja tinglikkuse köidikuist vabanemist, mis oli meid vallanud eile õhtust süües, ning jätsime lõunani nägemiseni. Kogu hommikupooliku tegelesin ma oma tavaliste asjadega, Liidale peaaegu mõtlemata, või kui mõtlesingi, siis imestussegase rõõmuga, vähimagi halva aimuseta. Kartus hiilis mu hinge, kui me neljakesi — Liida, mina, Lia ja teda saatev väga sümpaatne, mingi teadusliku asutuse rinnamärgiga major, nähtavasti seesama hirmuäratav ülemus, kellel on kombeks Lial nahk maha tõmmata —, istusime staabisööklas nurgalauda. Efektse blondiini, kuulsa mehe tütre ilmumine ei võinud jääda märkamata, ning lõuna lõpuks ma juba mõistsin, et kui me nädala vältel hakkame ühe laua taga lõunastama ja õhtustama, tekivad kahtlemata jutud. Keelepeks häirib mind võrdlemisi vähe, esimest korda mõtlesin ma võimalikele tagajärgedele. Tarvitseb Liidal taas minu juures

ööbida, kui proua Kühn hakkab teda kutsuma proua oberstiks ja Lia toob meile oma majori nagu perekonda.

Aga mõnes valdkonnas on naised meestest kindlasti targemad; kuni ma nuputasin, mismoodi delikaatsemalt vältida ühist õhtueinet söögilas, teatas Liida justkui muuseas, et ta on saanud proua Kühni naabrinnaga täispansioni suhtes kaubale ja sõidab homme varahommikul mõneks päevaks ühte lennuväeossa. See muutis saja kaheksakümne kraadi võrra kogu mu mõttekäiku, ma ei arutanud enam, kuidas Liidast vabaneda, vaid kuidas teda kinni hoida. Kohe pärast lõunat kadus Liida kuhugi, sööklasse õhtustama ei tulnud. Koju jõudes olin isegi veidi pahane — ei teadnud, kus elab Liidale peavarju andnud naabrinna, proua Kühnilt järele küsida polnud ka tahtmist. Seetõttu heitsin mornilt doktori diivanile, kaasas tüütu Weininger; õpetatud sakslane ajas mu peatselt haigutama, ma juba tukkusingi, kui akna tagant kostis lühikest automaadivalangut meenutav ragin. Jooksin akna alla, nägin Liidat tihenevas hämaruses. Ta seisis keset kitsast kruusateed ja naeris. Mind märganud, viskas Liida kamalutäie kivikesi maha ning viipas mulle. Läksin välja, et teda tuppa kutsuda, Liida rabas mul käest kinni, hakkas mind naerdes järele vedama.

Liida perenaine oli vanapiiga, kuid samuti eelarvamusteta. Tema neiupõlvepidamise ma tegin kindlaks selle põhjal, et erinevalt proua Kühnist tuli teda preiliks kutsuda. Sulgesime end hommikuni preili Thielmanni õdusasse ärklituppa, ja koidik saabus varem kui oleksime tahtnud. Oleks liialdus väita, et me voodisse ei heitnud, ent me ei maganud küll hetkegi, parajasti kui uni hakkas meid kiusama, kostis tänavalt autopasuna lühike törtsatus — oli kohale jõudnud masin lennuväeosast, kuhu Liida pidi sõitma. Majast väljusime üheskoos, väraval puudutas Liida põgusalt huultega mu põske ja lipsas minust ette. Teispool tara seistes kuulsin ma kruusa krõmpsumist tema sammude all ja autoukse paugatust.

Esimest korda kogu oma praksise kestel jätsin ma sel päeval ära hommikuse operatsiooni.

Kõik järgmised päevad valdas mind ähmane tunne, milles soovi korral võinuksin eristada niihästi enesega rahulolu kui ka kahetsust. Endiselt eksisteeris minu jaoks üksainus naine — Beeta, aga Beeta oli kaugel, kuskil teisel planeedil, ning peale sadade kilomeetrite ja piiritõkete jäid meie vahele ka lahusoldud aastad.

Liida oli lähedal. Temagi pärines teiselt planeedilt, kuid

oli osanud ületada kõik barjäärid, ning ehkki me sellest avalikult ei rääkinud, oli ta teinud seda minu pärast. Seal, teisel planeedil, olin ma Liida vastu paremal juhul ükskõikne, siin õnnestus tal ainsa hoobiga purustada mu eelarvamused, mind rabas tunde jõud ja siirus, mida ma polnud taotlenud ega millegagi ära teeninud. Seda võis tasuda vaid absoluutse aususega, otsustasin järgmisel kohtumisel mõista anda, et ma pole vaba. Kolm päeva — Liida kavatses lendurite juures viibida kolm päeva — olin ma otsuses kindel. Neljandal hakkasin tema järele igatsema, koguni armukadetsesin kujuteldavat eskadrillikomandöri, kelle pärast Liida oli veel üheks päevaks väeossa jäänud, viiendal vabisesin läbematusest. Oodatu naasis alles viienda päeva õhtuks, rahul ja elevil, ning viskas taas pihutäie kruusa mu aknasse.

Liida viibis Berliinis veel ligi nädala, kõik need päevad andmata mulle vähimatki põhjust ärevuseks või muretsemiseks. Otsustav selgitus jäi reservi juhuks, kui Liida üritanuks kallale tungida mu suveräänsusele, kuid teda juhtis õige instinkt. Ilmselt ta tahtis väga, et ma näitaksin talle musterhospidali, sõidutaksin teda mööda linna ja pärast istuksin temaga mõnes «Femina»-taolises kõrtsis, kuid ta ei iitsatanudki oma soovist, käis Wilmersdorfis ja Potsdamis Lia ning tema luurajatega, naasis alati pidutujus, — mind vapustas juba toona tema võime näha kogu maailma läbi oma meeleolu prisma. Pärast esimeste päevade võidukat juubeldamist olid suuremale osale inimestest juba alanud argipäevad, need paljastasid ränki kannatusi, mis sõda oli toonud nii võidetuile kui ka võitjaile. Liida seda kõike ei näinud, tal oli hea olla, ta ei mõistnud, et samal ajal võis keegi end halvasti tunda. Sellises meeleolus oli ta väga armas ning üldse vaeva nägemata vaimustas kõiki, isegi vahvat ümberaelejat Margotit. Margotiga lobises Liida meelsasti võimatus prantsuse-inglise-saksa keele slängis, pärast pinnis mind naerdes, ega mina ole nägusa preili Kühniga patustanud, ja justkui pettus, veendudes mu karskuses. Loomulikult oli see teesklus, juba tookord ma ei kahelnud, et Liida on armukade, kuid sel ajal meeldis talle olla sundimatult lõbus ja naiselikult kuulekas, ta oli kõigega nõus ja kõigega rahul, vastas kõigile mu küsimustele «kuidas soovid» või «kuidas käsid», vahel suudles sõnatult mu kätt, loomulikult naerdes ja justkui naljaks, aga mind see liigutas, ma ei mäletanud, et keegi oleks mu kätt suudelnud, kui mitte arvestada vanapoolset sakslannat, kel ma amputeerisin sääre. Naine, kes oli niisama isepäine kui Beeta, vaatas mind armunud õpilase pilgul, vaatas Olga

silmadega — mind see meelitas. Kas see oli ainult teesklus? Ei usu. Elukogemused ütlevad mulle, et absoluutne ebasiirus on niisama harv nähtus nagu absoluutne siirus. Enamik egoistlikke tegusid tehakse näilise usuga nende ühiskondlikku kasulikkusse ja kõlbelisse lubatavusse. Loodus üldse, eriti inimloomus peaaegu ei tunne nähtusi, mis esineksid segamata, keemiliselt puhtal kujul. Puuduks siirusel astendus, ei saaks näitleja mängida ja oleks tunduvalt raskendatud inimeste igapäevane suhtlemine. Olin ka varem tähele pannud, et despootlikel natuuridel tekib aeg-ajalt vajadus kellelegi alluda, igas despoodis on tingimata sügaval peidus ori. Väga võimalik, et mu tulevase naise mahedus polnud kalkuleeritud. Ometi oli see hoopis mõjusam ja tõrjumatum survest või rafineeritud diplomaatiast.

Öö enne väljalendu Moskvasse oli jälle unetu, koidikul sõidutasin Liida Tempelhofi lennuväljale. Kavatsetud suhete selgitamist ei toimunudki.

Kuu aja pärast kutsus Sanitaarpeavalitsus mu Moskvasse. Väljakutse tuli ootamatult. Kui oleksin olnud kindel, et mind kutsutakse instituuti, poleks ma pikalt mõelnud, aga sootuks rohkem võis kahtlustada mu tulevast äia, ja see mulle ei meeldinud.

Berliinis polnud mul tulevikku, see lubas elada tänases päevas ega sundinud mõtlema homsele. Aeg kulges võõras linnas teisiti, nagu võõral planeedil, ning see Maa-välisus pakkus mulle tookord rahuldust.

Püüdsin kutset pareerida, mu Berliini ülemused toetasid mind igati. Kuid Moskva jäi peale, pärast kõikvõimalikku venitamist poetas raskelt koormatud «Douglas» mu Vnukovo lennuväljale ning juhuslik auto toimetas koos kohvri ja trofee-«Telefunkeniga» otse peavalitsusse, — teadsin, et naabrid on mu Moskva toa hõivanud, ega kavatsenud nendega võitlusse astuda.

Peavalitsuses võeti mind viivitamatult vastu kõige kõrgemal tasemel, tööpäeva lõpul tassisin oma kimpsud-kompsud hotelli, taskus täielik komplekt kõiksugu ordereid ja lube ning perspektiivis üpris meelitav ametissemääramine, millest ma otsustasin kindlalt loobuda.

Hotell osutus haruldaselt lohutuks asutuseks. Karmiilmeline korrusevalvur sundis mind andma allkirja, millega ma kohustusin oma numbritoa esimesel nõudmisel vabastama, ning hoiatas: külalised võivad käia üksnes päevaajal ja administratsiooni loal, nõutav on registreerimine vastavas žurnaalis. Alles pärast seda anti mulle pudeliavaja ülesannet

täitva metallnaastuga võti. Numbritoas levis poonimisvaha vänge hais.

Avasin akna ja, kohvrit lahti pakkimata, valisin ainsa meelespüsinud telefoninumbri. Lugenud kümme pikka signaali, panin kuuldetoru hargile, et valimist minut hiljem korrata. Lühikesed signaalid. Samal numbril helistas ka keegi teine, järelikult polnud aparaat välja lülitatud. See juba tähendas midagi. Minus virgus eksperimenteerija visadus. Kolme minuti pärast helistasin uuesti. Vastust ei järgnenud. Veel kord. Kinni. Veel. Jälle kinni. Veel ja veel. Ahaa, tähendab, see keegi helistas ja sai ühenduse. Nüüd tuli helistada vahetpidamata, et aparaadi juurde tulnu ei jõuaks kaugele minna. Taas pikad signaalid. Ning lõpuks:

«Kuulen . . .»

«Mihhail Fadeitš?»

Taat tundis mu ära silmapilkselt:

«Sina, Ljoša? Kust sa räägid?»

«Berliinist.»

«Ära aja mulle kärbseid pähe! Kust sa räägid?»

«Hotellist. Kuidas instituudis elatakse?»

«Vana viisi.»

Taat oli napisõnaline nagu alati, aga peamise jõudsin temalt teada saada: evakueeritud laboratooriumid tuuakse tagasi kolmes järgus — esimene ja teine on juba Moskvas, kolmandat oodatakse lähemail päevil.

«Kas Pavel Dmitrijevitš on kohal?»

«Esmaspäeval tuleb.»

«Kus ta siis on?»

«Barvihhas. Sõitsid sinna puhkama.»

«Sõitsid puhkama?» Nii lakeilikuks kõnepruugiks polnud taat võimeline, mul võttis südame alt külmaks.

«Kes sõitsid?»

«Kes! Eks ikka Pavel Dmitrijevitš Jelizaveta Ignatjevnaga.»

Kuuldetoru ei kukkunud mu nõrkevast käest, mul õnnestus jutuajamine rahuldavalt lõpule viia: «Jah, loomulikult ilmun ma varsti nähtavale. Ei tea täpselt, millal, aga tulen kindlasti . . . Ei, telefoni mul esialgu ei ole . . .»

Kõige rohkem vapustavad ootamatused, mida sa oled oodanud. Seda kahekordset — vanema sõbra ja armastatud naise — reetmist ma polnud ette näinud, aga hetkel, mil taat pisut kogeldes ütles, et Pavel Dmitrijevitš sõitsid puhkama, kadusid mu kahtlused. Kõik sai selgeks: nii Beeta pikk vaikimine kui ka Paša kummaline käitumine. Neljakümne teisel

aastal püüdis Uspenski mind vastu mu tahtmist rindelt välja kaubelda, aga pärast sõja lõppu ei liigutanud sõrmegi, aitamaks mul rutem demobiliseeruda.

Olin hingepõhjani solvunud. Maailm varises rusudeks. Kui kõige lähedasemad inimesed on sõlminud minu vastu vandenõu, ei tohi enam kedagi usaldada. Otsuse langetasin samas: üle instituudi läve ma ei astu, hommepäev lähen ülemuste jutule ja palun end saata kas tagasi Berliini või — veel parem — Kaug-Itta, kus sündmused juba küpsesid.

Nelja sõja-aasta jooksul kordagi Moskvasse pääsemata olin ma seda tungivamalt unistanud, millal viimaks saab selga tõmmata halli tsiviilülikonna, uidata mööda Moskva valgustatud tänavaid, seguneda rahva hulka, einestada mõnes püstijalabaaris, seejärel koju minna ja tuttavaid telefoninumbreid valida.

Jõudsingi Moskvasse. Hall kuub oli kohvripõhjas, sõin hautatud sealiha otse konservipurgist, välja ei läinudki. Telefoniaparaati põrnitsesin tigedusega. See äärmiselt inetu, hangunud gudroonikamakat meenutav raske, nurgeline, ainsagi silma rõõmustava sujuva jooneta agregaat oli tehtud armastuseta inimkonna vastu, nagu tavatses öelda mu noorpõlvesõber Aljoša Sutov. Kuuldetoru sarnanes kujult ja kaalult hantliga, millel oli ebamugav hargil olla, ning inimestel oli veel ebamugavam seda vastu kõrva panna. Aparaadile ei meeldinud, et teda ühest kohast teise tassiti, ikka varitses ta võimalust käest libiseda ning kandjale jala peale kukkuda, numbrikettasse olid augud niiviisi lõigatud, et sõrm jäi sinna kinni. Tõenäoliselt konstrueeris selle mõni telefoniloba vihkav sünge misantroop. Sihukese aparaadi vahendusel ei tahtnud rääkida, mul ei tulnud pähegi, et ta võiks heliseda. Kuid telefon helises, tegi seda, nagu ma olin arvanud, valjusti ja teravalt. Kuuldetoru võttes olin enam-vähem kindel, et helistab korrusevalvur mingi tobeda tühiasja pärast, aga kuulsin Suure Kirurgi häält.

Mstislav Aleksandrovitš oli rõhutatult sõbralik nagu alati. Ta oli saanud nüüdsama teada, kus ma peatun, ja pakuks mulle teed koduküpsistega, et ühtlasi arutada mõningaid vastastikust huvi pakkuvaid probleeme. Kui mul ei ole muid plaane...

Suur Kirurg elas (ja muide elab praegugi) ühes Arbati ja Pretšistenka vahele jäävatest arvukatest põiktänavatest, fassaadi järgi otsustades sajandi algul ehitatud majas. Läksin laiast trepist teisele korrusele, vajutasin vanaaegset kellanuppu ning tundsin juba lapsepõlvemälestustest tuttavat vana Moskva hõngu. Kell tõi kuuldavale õdusa trilleri, teispool ust algas sahin ja sagimine, kostis naiste ja, nagu mulle näis, laste hääli. Ukse avas peremees ise. Jalas olid tal lampassidega püksid, seljas tärgeldatud särgi peale tõmmatud avar kodukuub, kaelas ühevärviline lips. Ta laskis mu kappidega palistatud suurde hämarasse esikusse ja aitas mul vihmamantli seljast võtta, tegi seda nii sundimatult, et mina, hoopiski harjumata, et kindralleitnandid polkovnikutele sääraseid teenuseid osutavad, ei leidnud endas otsustavust vastu panna. Esikus me olime kahekesi, kuid võinuksin kihla vedada, et kappide ja ukseportjääride varjust jälgis meid mitu uudishimulikku silmapaari. Seejärel viis Suur Kirurg mu väga ruumikasse tuppa, kus ootas kaetud laud. Kõigi tundemärkide järgi võõrastetoas nägin ma suurt tiibklaverit, klaveri kaanel ja tumeda tapeediga kaetud seintel hulka fotoportreid, kõik paspartuus, raamis või hoidjas. Kui Suur Kirurg vabandas ja korraks toast lahkus, et majapidamisasjades korraldusi jagada, võtsin mina selle kuulsuste paraadi üksinduses vastu. Paljusid neist ma tundsin nägupidi, siin oli paraadvormis marssaleid ja vanu bolševikke, nimekaid kirjanikke, muusikuid ja baleriine ning lihtsalt nägusaid naisi, kes kõik tootasid kallile ja väga andekale arstile vääramatut sõprust ja sügavaimat lugupidamist. Mõtlesin, et kui mitte kõik, siis enamik kõnealuseid inimesi on erinevatel aegadel seisnud Suure Kirurgi ees, surunud üleskeeratud särki lõuaga vastu rinda ning vabisenud tema pikkade ja tugevate sõrmede külmast puudutusest. Tagasi tulles leidis peremees mind autograafe silmitsemas ning imekombel aimas mu mõtteid.

«Jah, patsiendid,» ütles ta naerdes. «Selline on juba kord meie elu. Patsientidest saavad sõbrad, sõpradest varem või hiljem patsiendid. Ja arstidele kõige raskemad.»

Mu seejärel sügavasse tugitooli istuma pannud, istus Suur Kirurg minu vastu ning tunnistas: ta oli kutsunud mind nimme varem, arutamaks üht olulist asja. Selle sisu on kokkuvõttes järgmine: niihästi minu kutsumine Moskvasse kui ka mulle tehtud ettepanek on tema visade soovituste tulemus, ta palub vabandada sekkumise teatavat häbematust, kuid mitte mingil juhul keelduda mulle pakutud uuest ja perspektiivikast ametikohast. Küsimus pole niipalju selles, et nimetatud kohal saan ma üsna varsti kindraliõlakud, vaid et sinna vajatakse tõelist teadlast, füsioloogi, mitte mõnda lihunikku. Edasi andis Suur Kirurg mulle äärmiselt meelitavate sõnadega mõista, et ta on jälginud mu edusamme päevast, millal ma

nii hiilgavalt päästsin ta vajadusest opereerida head tuttavat.

Selle ära öelnud, esitas Suur Kirurg mõne küsimuse Berliini kohta, uuris siis justkui muuseas, kas ma viimasel ajal olen Vassili Danilovitšiga kokku puutunud, ning avaldas lootust, et mulle valmistab heameelt näha oma kunagist patsienti ja tema armastusväärset kaasat. Alles nüüd märkasin, et laud on kaetud kuuele.

Ma ei tea, kas mul õnnestus hämmeldust Mstislav Aleksandrovitši eest varjata. Võib-olla õnnestus, võib-olla oli lugu vastupidine — Suurel Kirurgil läks korda varjata minu eest, et tema seda märkas —, igatahes veeres jutt õnnelikult neutraalsetele teemadele, õigemini rääkis peremees, mina püüdsin sedaaegu mõistatada, kes peale meie nelja veel lauda istub. Naine? Kas Mstislav Aleksandrovitš üldse on abielus ja mismoodi tema naine välja näeb? Kes on kuues? Kas tõesti Liida?

Selgus, et ma ei suutnud midagi mõistatada. Uksekell helises, seina taga algas sagimine, peremees ruttas külalistele vastu. Esikust kostvaid hääli kuulatades ma taipasin, et külalisi on vähemalt neli, hetkeks arvasin ära tundvat Liida hääle, ent samas summutas kõik teised hääled vägev elurõõmus bass, mille omaniku suhtes ei saanud olla kahtlust. Professor Grigori Borissovitš Ledogoroviga oli mul väga hea läbisaamine, aga teda näha ei tahtnud ma üldsegi. Ledogorov tundis hästi Uspenskit, kui mitte professor ise, siis hakkab tema naine tingimata Beetast kõnelema.

Õnneks laabus kõik. Mu tulevased *beaux-parents** ja Ledogorovid hakkasid kohe pärast tervitussõnu arutama aatomipommi plahvatust Jaapani linna Hiroshima kohal, mina sellest sündmusest midagi ei teadnud ega osanud hinnata tema tähendust. Siis istusime lauda, ning alates esimesest, peremehe lausutud toostist hargnes jutt üksnes minu tagasituleku ümber, mu seniste saavutuste ja hiilgava tuleviku ümber. Katerina Florianovna jutustas Ledogorovile väga ilusasti juba legendiks kujunenud ja mulle hulga teadmata üksikasjadega rikastatud apenditsiidiloo, Suur Kirurg informeeris koosviibijaid mulle tehtud ettepanekust ja minu kõhklustest. Pärast esimest napsi punetama löönud Ledogorov kõmistas, et oleks temal sihuke jumalast antud anne nagu minul, ta küll ei söandaks seda vaka all hoida, liiati ei jää teadus minust kaugele, teadusega tegelda võib kõikjal.

---

* Naisevanemad (pr. k.) Tõlkija,

Kuulasin ja vaikisin. Minu käitumist võidi kergesti pidada tagasihoidlikkust ilmutavaks, kuigi tegemist oli vaid ükskõiksusega. Arvatavasti seetõttu ei nõudnud minu mõjustamine vaeva. Viis sümpaatset ja heasoovlikku inimest sisendasid mulle, et ma ei mängiks lolli, ning mulle tundus, justkui osaleksid meie jutuajamises ka marssalid ja baleriinid, imestades, kuidas võib mingisugune meditsiiniteenistuse polkovnik loobuda nii suurejoonelisest perspektiivist. Kahtlemata ladestus kõik tol korral öeldu mu teadvusse, kuigi ma polnud varmas kuulama. Millegipärast huvitas mind rohkem tõsiasi, et laua tagant puudusid Suure Kirurgi perekonnaliikmed või muud kodakondsed. Lauakatmisviis ja majaisanda hoolitsetud välimus näitasid, et ta polnud paadunud poissmees, pigem hellitatud perekonnapea, kuid lauas korraldas ja pakkus tema ise, vaid paaril puhul ilmusid uksele sõnatud inimkogud, tõid ühtesid liudu või viisid teisi, üle läve astumata. Minu pani peremees istuma mu tulevase ämma kõrvale. Liida tervise järele pärimata jätta olnuks vähemalt viisakuseta, tegin seda. Katerina Florianovna kostis, et Liida on tänu taevale terve, rühmab tööd teha, jäi sõiduga rahule ja on mulle lõpmata tänulik abi eest tema missiooni täitmisel. Võtsin tänuavalduse vastu, kuigi tõtt-öelda oli mulle kahe nädala jooksul jäänudki selguseta, milles Liida Berliini-missioon õieti seisnes.

«Aga küllap ta ise ütleb teile kõik,» lisas mu tulevane ämm muigevarjundiga.

Vaevalt oli õhtusöök lõppenud ja asuti serveerima teed koduküpsistega, kui uksekell taas helises. Korteris puhkes sagin, peremees tõttas esikusse, naasis sealt minuti pärast, kaasas naeru lõkerdav ja veel nägusamaks muutunud Liida, seljas efektne autojuhikostüüm. Tulija ei tahtnud nahkkuube seljast võtta, süüa ega juua, oma jutu järgi oli ta viibinud võõrusel, kus hoidunud tilkagi joomast, et ainult kalleid vanemaid koju sõidutada. Peremehe mahedatele keelitustele ja Ledogorovi valjudele protestidele järele andnud, võttis Liida siiski veerandtunniks istet. Mind tervitas ta loomulikult ja sõbralikult, me rääkisime nii, nagu poleks meie vahel midagi olnud. Kuid veerandtunni pärast tõusis Liida otsustavalt püsti ja teatas: kui kallid vanemad tahavad kauemaks külla jääda, kutsutagu välja kroonuauto, tema on sõpradele lootanud tagasi tulla. Vassili Danilovitš pilgutas naisele silma, külalised hakkasid hüvasti jätma. Ledogoroveid ei saanud Liida kaasa võtta, auto oli kõigest neljaistmeline, see-

tõttu — niisama loomulikult ja paratamatult, nagu olid ristunud meie teed —, osutusin neljandaks mina.

«Liida,» ütles ema, «kui sa kavatsed teel silmamoondusi teha, siis me läheme jalgsi.»

Ukse ees seisis väike «Opel», ilmselt trofeeauto nagu need, millega me olime Berliinis ringi sõitnud. Kõigi juhtivate tegelaste kombel istus Vassili Danilovitš ette, mina ja Katerina Florianovna seadsime end sisse tagaistmel, lobisesime sõbralikult kogu tee. Liida juhtis autot nagu ehtne sohver, rahulikult ja kindlalt, ühtlase kiirusega.

«Kas sa tuled varsti koju?» küsis ema autost väljudes.

«Ei, viin Oleg Antonovitši kohale ja sõidan tagasi Maša juurde. Peaksin ma seal kas või ühe napsi võtma, jään sinna öömajale.»

Jätsime nägemiseni. Vanemad maha pannud, sööstis Liida paigalt, auto kihutas mööda tühja Sadovaja ringteed minu hotellile vastupidises suunas. Kui me olime pöördemärgist mööda sõitnud, liigutasin ma end istmel.

«Ons teil rutt?» küsis Liida pead pööramata.

«Ei.»

«Sellisel juhul sõitkem natuke ringi. Kuigi teie ei tahtnud mulle Berliini näidata, pole mina pika vihaga ja tutvustan teile Moskvat.»

Tuiskasime üle Krimmi silla, sukeldusime hämaratesse, puiesteedega sarnanevatesse tänavatesse, jõudsime mingile platsile. Liida tegi järsu pöörde puhtalt Berliini uljaspeade vaimus, peatas auto pidurite kriginal pool meetrit enne betoonrinnatist, pani käsipiduri peale ning hüppas välja. Surisevat jalga triikides ronisin mina talle järele. Lenini mägedes polnud ma ammu käinud ega kujutlenud päris selgelt, missuguses punktis me parajasti viibime. Meie ees ja meie all oli öine, mitte liiga eredalt valgustatud, aga ka mitte pimendatud, rahulik, argipäevane, peatänavate ja prospektide kahekordsetest lambipunktiiridest läbistatud, õrnalt vilkuv, äärelinnade ja vaksalite kohal suitsuloori mähkunud Moskva. Pikkamisi roomasid mööda tänavaid autode tagatulede rubiinsilmad, vahetevahel sähvatasid esilaternate valged nõelad, lõid sädemeid trollibusside õhujuhtmed, kuskil linna põhjaosas sõitis vedur, paisates õhku punakaid, maalt valgustatud suitsurõngaid. Seda oli meeldiv ja kurb vaadata, ma seisin rinnatise ääres, ahistatud täieliku üksinduse tundest. See oli minu linn, olin siin elanud kogu teadliku elu, ma armastasin ja tundsin Moskvat nii, nagu teda tunnevad vähesed inimesed, aga kulus neli aastat, ning ma osutusin

võõraks, mul on selles linnas tuttavaid, kolleege, töökaaslasi, vist isegi sõpru, neil oleks heameel mind näha, kuid keegi polnud mind oodanud ega oota sellise läbematusega, nagu ootavad emad ja naised sõtta läinud poegi ja mehi. Mind ei oodanud keegi, või kui ootas, siis ainult . . .

Pöörasin ringi ja vaatasin Liidat. Ta seisis küljega minu poole, veeretas hajameelselt võtmekimpu sõrmede vahel. Liida ilme oli pigem ükskõikne, kuid ükskõiksuse taga võis aimata ootust. Võtsin tal õlgade ümbert kinni, ta liibus minu vastu. Seisime nõnda mitu minutit, siis läksime ruttu auto juurde. Sedapuhku istusin esiistmele. Auto ümber pööranud, küsis Liida:

«Sinu hotelli muidugi ei saa minna?»

See polnud küsimus, ennem konstateerimine. Mõtlesin oma korrusevalvurile ja mõistsin, et tema pilgu all poleks ka päise päeva ajal lihtne naisterahvast tuppa viia.

Kui me rohelist tuld oodates peatusime inimtühjal ristteel, küsisin mina omakorda:

«Sina vist kavatsesid minna Maša juurde?»

«Me sõidamegi Maša juurde,» muigas Liida.

Mul polnud vähimatki tahtmist ilmuda võõrasse seltskonda, aga ma vaikisin, ja nagu selgus, talitasin õigesti.

Maša elas sealsamas lähedal, ühes Moskva jõe taguses põiktänavas. Maja oli vana ja kõmmeldunud. Liida ajas auto hoovile, me ronisime järsust, kasside järele lehkavast tagatrepist teisele korrusele ning pääsesime võtme abil pimedasse kööki. Ühest vilkaknakesest petrooleumipriimuste reas kumas sinakat valgust nagu ikooniesisest ripplambist, see langes üle lauaserva rippuvale kummist soojenduskotile ja purukstäksitud kahhelpõrandale. Koridoris, kus valitses juba päris pilkane pimedus, leidis Liida kindlal käel õige ukse, pööras võtit, ning me sisenesime pikka ja kitsasse tuppa. Ainsast aknast paistis tänavalaterna valgus. Enne kui Liida tule süütas, ma juba teadsin, kes on Maša. Nähtavasti vallaline naine, Liida eakaaslane või temast veidi vanem, intelligentne ja lohakas, vahva eit, kellelt seletusi andmata võib paluda tema toa võtit. Torudest ja liigenditest koosnev lamp, nagu ma neid olin näinud joonestajate tööruumides, valgustas hubaselt diivani päitsit, kirevate patjade kuhja, suurt plüüšpeni ja hooletult vedelevat luuletuskogu. Kellegi nähtamatu käsi oli meie eest hoolitsenud — diivanil ootas puhas voodipesu, väikesel laual seisis morsikann. Edasi läks kõik, nagu oli läinud proua Kühni või preili Thielmanni juures, ainult veel suurema ägedusega, Maa-välisuse tundeta, mis jäi minusse meie kokkupuudetest

Berliinis. Berliini ööd olid reaalsus, kuid teistsugune reaalsus, paistis, nagu võinuks sellest virguda, see ei sattunud vastuollu mu Moskva reaalsusega, sest lihtsalt ei lõikunud viimasega. Moskvas meenutas kõik — salapärased sahinad teispool seina ja koridoris, valguslaikude ja varjude mäng laes, harvade möödakihutavate autode mürin ja trollibussijuhtmete praksumine —, et ma olen siin, sellel planeedil ja selles linnas, kus mul tuleb elu uuesti alustada. Me peaaegu ei rääkinud teineteisega, vähemalt mitte midagi sellist, mis võinuks avalikkusele huvi pakkuda. Vastu hommikut jäin magama, ärgates ei saanud kohe aru, kus ma viibin. Ka Liida avas silmad, ohkas ja küünitas laualt käekella võtma.

«Kas Maša tuleb varsti koju?» pärisin mina.

«Maša ei tule koju. Aga parem kaduda, kuni naabrid veel magavad.»

Pesemisest tuli loobuda, teejoomisest samuti. Hommikujahedusest vabisedes seadsime toas kibekähku jalule *status quo*, kuulatasime pikalt koridorivaikust ning, lõpuks julgust kogunult, lipsasime toast välja, piilusime vargsi alles hääletusse köögitsehhi. Üks priimus, vist seesama eileõhtune, põles endist viisi, leek ajas tahma, priimusel seisva teekannu kaas lõgises. Mõtlesin tahti madalamaks keerata, kuid Liida tiris mu kättpidi trepile.

Teel hotelli ei rääkinud me kümmet sõnagi. Aga kui auto ukse ees peatus, sain ma aru, et vaikides lahkuda olnuks lihtsalt ebaviisakas.

«Kuhu sa nüüd lähed?» küsisin üksnes selleks, et midagi öelda.

«Loomulikult koju.»

«Kus on su Boriss? Kas komandeeringus, nagu ikka?»

«Ei, kodus.»

«Kodus?»

Küllap mu hääl oli peaaegu kohkunud. Liida tunnistas mind ja muigas:

«Ega ma teda ei peta.»

«Mina ei tahaks olla tema asemel.»

Tõtt-öelda läksin omadega rappa. Liida vaatas mind, puhkes laginal naerma:

«No kuule! . . . Sa oled päris häbematu.»

Sattusin segadusse ja küsisin:

«Vahest ma annan sulle oma telefoninumbri?»

«Kas sa tõesti arvad, et mul seda ei ole?» vastas Liida suurejoonelise põlastusega.

Sarnaka näoga uksehoidja, peas kardpaelaga ääristatud

nokkmüts, võttis minult paberilehe ja pilgutas vandeseltslaslikult silma. Korrusevalvurit polnud laua taga, võtme andis mulle unine koristaja. Mu tuba haises ikka veel poonimisvaha järele, avasin akna, loputasin nägu külma veega ning heitsin riidest lahti võtmata otse oranžile viskoospäevatekile. Pidin langetama tähtsaid otsuseid. Üks neist puudutas ainult mind. Otsustasin uude ametisse määramisega nõustuda. Teine puudutas mind ja Liidat. Sisuliselt midagi otsustamata leidsin, et mul tuleb iga hinna eest kaitsta oma vabadust.

Kuid ega mu vabadust ei ähvardatudki. Uue ametikoha vastu võtnud, sain kaela rohkesti organisatsioonilisi muresid, mõni päev hiljem lendasin eriülesandega Kaug-Itta. Enne väljalendu polnud mul mahti Liidale helistada, rinde staabist ei tahtnud ma seda paljudel kaalutlustel teha. Lähetus venis pikaks, naasin sealt juba teise hotelli, olgu öeldud, et tunduvalt paremasse, olnuks vaja vähemalt nüüd Liidale helistada ja talle oma uued koordinaadid teatavaks teha, kuid mu südametunnistus polnud enam puhas, ja nagu enamik musta südametunnistusega inimesi, ei rutanud ma seda puhastama.

Liida helistas mulle ise, oli rõõmus ja sõbralik, ei teinud ainsatki etteheidet.

Hakkasime kohtuma. Vahel Maša külalislahke katuse all, vahel päeval minu hotellitoas. Saime kokku ka avalikult — Liida vanematekodus, kus ta oma mehe ja pojaga elas. Seda tutvust ei õnnestunud mul vältida. Boriss osutus väga kahvatuks, väga viisakaks ja sõnaahtraks meheks, kes aina kandis tumedaid prille. Tõenäoliselt vajutab iga kutseala inimestele oma pitseri. Liida mees oli niivõrd õppinud loobuma ülearusest jutust, et ei öelnud alati hädavajalikkugi. Poeg mulle ei meeldinud, erinevalt oma endassetõmbunud isast käitus ta väga vabalt, ja seda vaba joont soodustati.

Miks ma ikkagi Liidaga abiellusin? Muidugi oli see viga, kuid vältimatu viga. Öelda, et mind sunniti seda tegema, oleks õel laim. Ma ei kuulnud Liidalt eales vähimatki vihjet, et meie vahekord teda ei rahulda, ei kurtmist, etteheidet ega pisimatki katset sundida mind mingeid tõotusi lausuma. Liida oli tasakaalukas, hoolitsev ja lausa väljakutsuvalt kuulekas. Lähedushetkedel me ütlesime teineteisele kõik, mida armastajatel öelda, meie sõnavarast puudus vaid verb «armastama». Kummalgi oli selleks oma põhjus, suhteid selgitamast hoidusime ühtemoodi, kuigi erineval alusel. Liida poolt tähendas see suurt taktitunnet, seda hämmastavamat, et teiste inimestega, kaasa arvatud vanemad ja mees, polnud

ta just liiga viisakas. Tänu heale vaistule mõistis Liida, et katse mulle käppa peale panna tingib ainuvõimaliku reaktsiooni — tõukumise. Seetõttu täitis ta tõrkumata sõnatut kokkulepet: ei mingeid kohustusi, ei ühtki usaldusisikut peale Maša, — Mašaga tuli mul lõppude lõpuks tutvuda, ta osutus täpselt niisuguseks, nagu ma olin teda kujutlenud. Minuga Liida peaaegu mitte kunagi ei vaielnud, jättis mulle võimaluse mõnu tunda oma mehelikust üleolekust, jätkas juba Berliinis alustatud mängu «kuidas soovid». Nõnda möödus pool aastat, ja selgus, et sootuks kindlamalt mis tahes survest tõukas see ilmselt alateadlik taktika mind naisevõtu poole. Keegi ei öelnud mulle suu sisse, et ma naisterahvast piinutan ja pean viimaks otsusele jõudma, kiivas abikaasa ei ähvardanud mind arveteõiendusega, aga ma väsisin üha rohkem korrusevalvurite puurivatest pilkudest, malbest laitusest Maša näos ja Liida mehe läbipaistmatust viisakusest. Veel raskem oli Liida endaga. Ta käitus laitmatult, ei kurtnud ega teinud stseene. Tema rahulolematust oma olukorraga võis aimata vaid põhjuseta lõbususe hoogudest (need lõppesid pisaratega), pöörasest kihutamisest päevinäinud «Opeliga» (konfliktid miilitsaga lahendas tavaliselt isa), ja üldse mitte vaenulikust ega isegi demonstratiivsest, ent vaakumi tekitavast vaikimisest, kus hingata oli järjest raskem. Mehest läks Liida lõpuks lahku. Mismoodi ja millal, ma seniajani õieti ei tea, seda kuulutada ei pidanud Liida vajalikuks, kulus kaks kuud, enne kui ma märkasin Borissi puudumist. Koos sõnaahtra Borissiga kadus meil viimanegi enam-vähem arvestatav varjumistarve.

Oma tunnete suhtes ma end mingil määral ei petnud. Teadsin, et maailmas on üksainus naine, keda ma armastan — Beeta. Tõsiasi, et ma Beetat vahetevahel vihkasin, ei muutnud midagi. Ma ei eksinud ka Lidia Vassiljevna iseloomus. Nägin väga hästi, et ta on hellitatud, tujukas ja inimeste vastu hoolimatu, aga minusse suhtus Liida teisiti, ning küllap kuskil hingepõhjas see meeldis mulle. Mõistmaks, kas naine sulle meeldib või ei, piisab pool aastat kestnud lähedastest suhetest täiesti. Mulle ta meeldis. Teadmine, et Liida meeldis paljudele ning ta oma mees oli temast suisa võlutud ja orjastatud, kummalisel kombel küttis mu üles. Kõik see ei anna mulle kuigi head iseloomustust, aga ma ei kirjuta selleks, et kiidelda.

Surve all olles sa loomulikult mõtled eeskätt iseendale, surve lakates hakkad mõtlema teistele. Väljast mind keegi ei ähvardanud, surve lähtus seestpoolt, ma tundsin ennast pin-

nale tiritud süvaveekalana, mu virgunud süüme väitis üha visamalt, et on häbiväärne ekspluateerida kõikeneelavat armastust, mida mul oli õnn (või teine variant: õnnetus) esile kutsuda. Otsustav hetk saabus, kui ma pärast pikki hotellist hotelli rändamisi lõpuks sain korteri. Korteri suurus olenes perekonna suurusest. Liida mõistis, et ma iialgi ei tule kindrali koduväiks, kuid ühetoalist korterit vastu võttes oleksin teda teenimatult solvanud, justkui tahtnud öelda: ainus, mis takistab meid abiellumast, on, et ma sind ei vaja.

Üks tingib teise. Korteriorderi saamine abielu registreerimise, registreerimine mõttetu pulmapeo, mida ma eespool juba mainisin. Neljakümne viienda aasta hilissügisel me asusime ühte elama. Kulus umbes kaks kuud, kuni eksitus tuli ilmsiks. Uus, neljakümne kuues aasta tegi loole lõpu.

10. KÜSIMUS ISELOOMUDE SOBIMATUSEST

Igal maal, kus lahutus on lubatud, eksisteerib laias laastus ühesugune põhjuste loetelu — ühe abielupoole vaimuhaigus, talle mõistetud pikemaajaline karistus või tema teadmata äraolek, abielu rikkumine, ning lõpuks ähmaseim ja kohtuorganite poolt vähim arvestatav iseloomude sobimatus. Rahvakohtuniku ette astudes ei suutnud me naisega midagi usutavamat välja mõelda, loomulikult saadeti meid koju. Rahvakohtunikule, püknilist tüüpi heasüdamlikule naisele näis, et pole midagi lihtsamat oma iseloomu muutmisest. Ta keelitas meid leppima. Järgmises instantsis ründas kohtunik, asteenilist laadi kõhetu mees meid umbkaudu samade väidetega, kuid lepitusettepaneku asemel nõudis leppimist.

Õnneks ei kohustanud keegi mind avalikult selgitama, milles seisneb meie iseloomude sobimatus, seda on ka endamisi raske teha. Vastandamise teele asudes jõuad paratamatult äratundmisele, et sinu iseloom pole partneri omast sugugi meeldivam ega õilsam. Tahan jõudumööda siiski objektiivsust säilitada. Eksperimenteerija kogemused ütlevad mulle, et objektiivsus on ennekõike võime tõe nimel lahti öelda isiklikest, harilikult südamelähedastest huvidest ja vähemalt püsida rajajoonel, teispool mida saab meie teadvuse valikulisest suhtumisest eelarvamuslik. Mõistagi kerkib selles seoses küsimus, mis on tõde ja kas ta üldse eksisteerib. Täppisteaduste valdkonnas pannakse tõe mõiste harvem kahtluse alla ning tuvastatakse hõlpsamini, — mida puhtamalt on

teostatud katse, seda lähemal ollakse objektiivsele tõele. Teaduse eetika alus on mitte esitada loodusele küsimusi, mille kohta sul on juba olemas revideerimisele mittekuuluv vastus. Humanitaarteaduste vallas, olgu see rahvaste ajalugu või perekonnasuhted, pole puhas eksperiment võimalik, seetõttu me asendame tõe mõiste kõige sagedamini ühiskonna hüvangu mõistega. Kuid alati ei ole ühiskonna hüvangul neid usaldusväärseid tõetunnuseid, mis on matemaatilisel teel tuletatud valemitel. Meie lahutust takistanud kohtunikud juhindusid kahtlemata ühiskonna huvidest, aga minu taotlus teha lõpp mõlemaid pooli piinavale abielusuhtele kätkes rohkem objektiivset tõde kui kohtunike taotlus säilitada perekonda, lõppude lõpuks pääses minu taotlus võidule ja meid lahutati.

Mu endise naise suhtes objektiivne olla tähendab praktiliselt lahti öelda kogunenud pahameelest ja püüda mõista tema käitumise loogikat, arvamata ennast arukuse ja korralikkuse etaloniks. See ei takista mind pidamast mõningaid tema natuuri mulle kõige vastunäidustatumaid omadusi paheks ja selliste joonte puudumist minul vooruseks. Aga siin pole midagi parata.

On kõige lihtsam nimetada mu endist naist egoistiks, kes ei tahtnud arvestada ei minu elulaadiga ega teaduslike huvidega. Ent kui sa nimetad naist paadunud egoistiks ja seejärel targutad iseloomude sobimatusest — kas see ei tähenda enda atesteerimist paadunud altruistiks? Nii kaugele mu enesekindlus ei ulatu. Ka sisuliselt oleks see ebaõige. Lidia Vassiljevna on hea inimene. Vähemalt vahetevahel. Ükskõikseks ei saa teda samuti nimetada. Ta võib olla ennastsalgav, täpsemalt ennastunustav. Iseasi, et tihtipeale omandab headus türanliku kuju. Tema energiat peab kadestama, mingile eesmärgile rühkimisel tema jaoks peaaegu ei ole takistusi. Alati ei tunnista takistuste puudumine tugevat tahtejõudu, oskamatus millestki loobuda on pigem tahtejõuetuse tundemärk. Tahtejõuetuski võib olla temperamentne ja agressiivne.

Kas Liida armastas mind? Tõenäoliselt küll. Igaüks armastab nii nagu oskab. Tema tahtis mind saada ja sai. Mispärast? Isegi äärmiselt ärritununa ei tulnud mul pähe süüdistada teda ettekavatsetuses. Ka auahnus ei tulnud siin kõne alla — mina pole meesiludus, ja ametiredelil seisis tema salapärane abikaasa minust tublisti kõrgemal. Vaimsest lähedusest ei maksa rääkida — eks iseloomude sobimatus ole selle puudumise juriidiline sünonüüm. Mis minus veetles? Usutavasti minu poolt tutvumisel ilmutatud sügav ükskõiksus, mis polnud teeseldud — teeskluse märkavad naised kohe ära —, vaid

läbinisti siiras. Tol ajal mõtlesin ma ainult oma haavatutele, ja kui sattus olema harv jõudehetk, siis Beetale. Mu endise naise taolistele natuuridele on talumatu juba mõte, et neid keeldutakse tunnustamast, neil tärkab vastupandamatu soov sinust jagu saada, sind vallutada, oma õigust ajada. Loomulik ja kõigis meie emotsioonides esinev eneseteostamise instinkt on neil hüpertrofeerunud. Moodustub mingi dominant, mis mobiliseerib kõik iseloomus peituvad reservid, kaasa arvatud avariivarud. Varude hulgas olid Lidia Vassiljevnal mõistus, taktitunne, naiselikkus ja kannatlikkus, varud pandi viimseni mängu, ning võidukasse finišisse saabus ta laastatuna. Koos viimase takistusega varises põrmuks ka tema ise, kogu vaimujõu pingutamine asendus väsimusega ja võib-olla alateadliku kättemaksuihaga. Enam ei olnud vaja ennast kontrollida, ning tema iseloomu varem varjatud tahud tulid esile kogu oma lopsakuses. Kõike seda ei räägi ma eesmärgiga meie üürikest õnne nulliks teha või Liida käitumise siirust kahtluse alla panna. Nii või teisiti, juba kooselu esimesel kuul ilmnesid lepitamatud vastuolud, mis tegid meie abielust mõlemale piinapingi.

Kui minult küsitaks, milline mu endise naise iseloomujoon oli mulle kõige talumatum, nimetaksin ma, oivaliselt mõistes oma seisukoha vankuvust, ülimat ebaobjektiivsust. Kuni ebaobjektiivsus avaldus minu positiivsete omaduste alusetus ülespuhumises, suhtusin sellesse kannatlikult ja koguni huumoriga. Kui hakkasime tülitsema, kahanes mu kannatlikkus märgatavalt ja huumorimeel kadus hoopis. Ka mina olen puhuti ebaobjektiivne, ometi on minu ja mu endise naise vahel teatav erinevus. Aastatepikkune uurimistöö on minus kujundanud sügava austuse tõe vastu, olenemata sellest, kas tõde on mulle kasulik või ei. Eksperimendi puhtus ja järelduste range loogilisus on mulle alati olnud *conditio sine qua non* — möödapääsmatu eeltingimus, ning ma olen end iga kord karmilt hukka mõistnud, kui kõrvalised kaalutlused (kõige sagedamini argus) on mind takistanud tõele silma vaatamast. Liida põlgas avalikult igasugust objektiivsust. Olemata valetaja, oli tal imekspandav oskus sõltuvalt oma sümpaatiast või antipaatiast moonutada mis tahes fakte, asitõendiga tabatult ta kas jämetses või irvitas: «Jah, ma olen erapoolik! Mis siis, olen ju elav inimene! Sina oled kommunist ja patrioot, kas parteilisus ja patriotism pole seesama erapoolikus?» Vasturääkivustes süüdistatud, nähvas ta: «Vastuolud on dialektika alus!» Marksistliku filosoofia terminitel mu endise naise taoliste inimeste suus on ohtlik purustusjõud. Lühidalt

kokkuvõetuna on peamised vastuolud, millest oli kootud mu endise naise iseloom, järgmised: kui Liidal on paha tuju, nõuab ta kaastunnet, kusjuures kaastunnet käsitatakse sõna-sõnalt kaasatundmisena — halb olgu kõigil; rõõmu tundes Liida ei mõista, et keegi võiks olla kurb; ise kergesti solvuv, armastab ta teisi tõgada; võtab puhta kullana kõige kohmakamaidki meelitusi, andestamata teistele tagasihoidlikkuse puudumist; muudab tihti oma hinnanguid, kuid on alati valmis juhtima tähelepanu järjekindlusetusele võõraste arutlustes; enesekindlus asendab Liidal vaprust, läbi rahvasumma läheb ta ikka, rind õieli, arvestusega, et talle antakse teed, tõrjet kohates vihastab ja nõuab kaitset. Harjumus usaldada ainult iseennast, õigemini oma meelelisi kogemusi, teeb ta umbusklikuks. Ta on terane nagu jälgi ajav indiaanlane, tundemärkidest saavad tema käes kergesti süütõendid, selgitusi ta ei usu, aga ise satub raevu koguni vihjamisi avaldatud kahtlusest. Ons ta tark või rumal? Seda ei tea ma seniajani. Pean tunnistama, et Liidal oli minule vaieldamatult suurem mõju kui minul temale. Isegi alla andes jäi ta iseendale truuks. Ahelad on ahelad, võetagu need vabatahtlikult või ei, varem või hiljem läheb nende kandmine raskeks. Iga rahvas, kellel on säärane valitsus nagu minu naine, peab mässu alustama, ja mina hakkasin mässama, see oli ainus võimalus end kaitsta. Ma ei kahtle hetkekski, et talitasin õigesti, aga praegu pole mu südames enam toonast ägedust, ma koguni tunnen oma süüd — mitte selle pärast, et läksin Liida juurest ära, vaid et ma teda ei armastanud.

Tülitsema hakkasime kooselu esimesest päevast. Isegi kõige ápardunumad abielud algavad mesinädalatega, meil neid polnud, muretute rõõmude kogu ettenähtud portsjoni me võtsime välja avansina, kuni olime veel teineteisele armukesed.

Mu hüpoteetiline lugeja arvatavasti mäletab Uspenski ootamatut ilmumist meie pulma ja minu uusaastavisiiti instituuti. Paša ei loopinud sõnu tuulde, ma sain oma laboratooriumi tagasi õigusega ühitada töö instituudis teenistusega sõjameditsiini ametkonnas, see oli suur soodustus, mida Uspenskil oli raske anda ja mul veel raskem vastu võtta. Võtsin oma õlule topeltkoorma, isegi mitte kahe-, vaid kolmekordse; sõja-aastail olin teaduses maha jäänud, kaotatu tuli tasa teha, ma lähenesin neljakümnendale eluaastale, et niisugusele koormusele vastu pidada, läheb vaja raudset režiimi ja kindlustatud tagalat.

Liida oli liiga arukas, et mu instituuti naasmist avalikult

maha laita. Ta ütles: «Kuidas arvad...» või: «Eks sa ise tea paremini...», aga tema pale kivines, ning ma taipasin, et kõik instituudiga seotu jääb talle igavesti vastumeelseks. Põhjusi oli palju ning oinuks väär võtta neist lihtsaim — instituut takistab mu hiilgavalt alanud sõjaväelist karjääri. Liida oli kindrali tütar, ema poolt lisaks kindrali tütretütar, kuldsed õlakud imponeerisid talle rohkem kui halvasti pestud laboratooriumikittel, aga kõike sellega seletada tähendaks ta iseloomu lubamatut lihtsustamist. Peamine põhjus seisnes kiivuses, kõikehõlmavas kiivuses mineviku, mulle kalliste mälestuste, mu vanade sõprade ja Uspenski vastu, — Paša meeldis Liidale, aga ta ei tahtnud üldsegi, et sel mehel oleks minu elus endine koht —, ning lõpuks kõige algelisemas naiselikus kiivuses Olga ja Beeta vastu. Talle pakkus kummalist naudingut pinnida mind pilkavalt Olga ja peaaegu varjamatu tigedusega Beeta kohta. Oma tooni ignoreerimist pidas ta äärepealt truudusemurdmiseks, sellest toonist välja tehes ja Liida juttu katkestades aga valasin õli tulle.

Maksis meil alustada kooselu, kui selgus meie täielik olmeline sobimatus. Kindrali koduväiks polnud mul tahtmist minna. Liidale oli see ränk hoop. Vanemate avaras kuuetoalises korteris oli ta elanud, tundmata ainsatki muret. Poeg oli söönud ja kasitud, tema võis tööl käia ning meelt lahutada. Andes emale (mitte eriti korrapäraselt) osa oma palgast, uskus Liida siiralt oma materiaalsesse sõltumatusse ega mõistnud, miks temast rohkem teenivad inimesed sageli enne palgapäeva laenavad temalt mõne rubla.

Ma ei suru kellelegi peale oma harjumusi, kuid veel vähem suudan alluda võõrale kodukorrale. Et tulemusrikkalt tööd teha, peab mul olema range režiim. Minu eluviis tagab mulle töövõime ja värske mälu — mis tahes teaduslikuks tegevuseks vajalikud omadused. Liiati elab minus isa kasvatatud veendumus, et ükskõik milliste põhimõtete kuulutamine on nende profaneerimine, kui seda ei kinnita isiklik eeskuju; ma ei usu väejuhte, kes ise pole vaprad, ning muutun valvsaks, kui leninlikust tagasihoidlikkusest ja demokratismist räägivad upsakad ja endale erilisi privileege nõudvad inimesed.

Mu uues perekonnas ei leidnud minu režiim poolehoidjaid. Liida tõusis hommikul hilja, läks tööle umbes kella üheteistkümneks. Muide, ka sellele tööle ta oskas hilineda. Üldse oli see mingi veider töö. Sinekuuriks ei saanud seda nimetada kas või põhjusel, et tema eest vähe maksti. Oma kõrgema haridusega teenis mu naine vähem torulukksepast. See-eest ei tulnud tal lipikut tabelisse riputada. Liida töötas väikese

ametkondliku ajakirja toimetuses, mitu säherdust asus ühe katuse all ja oli ühendatud omamoodi kombinaadiks; ajakirjad — olgu õhukesed või poolpaksud — populariseerisid nii või teisiti eesrindlikku teadust, mu naine kuulus toimetajate kilda, mida ja mismoodi ta toimetas, jäi mulle igavesti mõistatuseks, kodus ta iialgi tööd ei teinud. Kindlustatud tagala korral polnud selline oleskiemine kuigi koormav. Pärast eraldi korterisse asumist tuli juurde palju uusi muresid, ning nüüd kuulsin ma esimest korda, et olen samasugune nagu kõik mehed, see tähendab kitsarinnaline egoist, külm enesearmastaja, kelle ainus unistus on teha naisest täielikult isanda tujudest sõltuv kodukana.

Mul polnud mõtteski teha Liidast koduperenaist juba sellepärast, et majapidamine oli talle võõras. Teda oma usku pöörata ma samuti ei kavatsenud, pidasin silmas vaid sõbralikku neutraliteeti. Vadikuta meie suhted vahest oleksidki lõppude lõpuks laabunud. See kuueaastane türann jäi endiselt vanaisa-vanaema hoole alla, anti ema kätte ainult laupäevakspühapäevaks, kuid neist kahest päevast enam kui piisas, et mürgitada minu elu nädalaks ajaks ette. Mu poissmehesüda igatseb juba ammu lapsi, pärast naisevõttu olin ma täiesti nõus oma last muretsema, isegi kiinduma võõrasse lapsesse, paraku polnud mul õnne: Liida ei tahtnud mingi hinna eest teist last, minu võõraspoeg aga vihkas mind esimesest pilgust. Oma ea kohta hämmastava läbinägelikkusega märkas ta minus tulevast võõrasisa ning asus kindlale kaitsepositsioonile. Tõtt-öelda ei meeldinud Vadik omakorda minule. Mind pole lapsepõlves hellitatud, võib-olla seepärast ma ei armasta pirtsakaid lapsi. Poiss oli nii peps, et suhtus täiskasvanuisse veel vaid ülalt alla. Laste hellitamine on läbinisti egoistlik tegevus. Minu meelest ei ole lapse armastuse ostmine karvavõrdki moraalsem naise armastuse ostmisest, küllap hullem nagu alaealiste igasugune kõlvatusele ahvatlemine. Täiskasvanud, kes usuvad, et väike laps ei saa millestki aru ja tema kuuldes võib rääkida mida tahes, ilmutavad sedasama naiivsust, mida nad peavad laste pärisosaks. Inimesed, kes ei suuda instituudis rahuldavalt selgeks õppida mõnda võõrkeelt, unustavad, et enne viiendat eluaastat omandab laps täiuslikult mis tahes keele selle grammatiliste vormide kogu rikkusega. Ollakse harjunud arvama, et lapsed taipavad üksnes selgelt väljendatud mõtteid ega mõista nüansse. See on eksitus. Lapsed orienteeruvad väga hästi alltekstis, koguni kui tekst ise jääb neile arusaamatuks. Selles suhtes nad meenutavad koeri, kes rohkem tabavad intonatsiooni kui mõistavad üksikuid sõnu. Oma kuue eluaasta kohta orienteerus minu võõraspoeg võrratult kodumehhanismi kõigis keerukustes. Enne mind märkas ta, et Vassili Danilovitši ja Katerina Florianovat ühendavas vastastikuses imetlemises sisaldub mingil määral leebet põlgust, et ema ja täiskasvanud tütre kahtlemata südamlikul vahekorral lasub alateadliku konkurentsi varjund, ning kindlasti minust sootuks paremini jagas oma ema ning isa suhteid. Kõiki neid kaugeltki mitte halbu inimesi ühendas kiindumus poisisse, ühendas, kuid ühtlasi lahutas tänu sellele, et Vadik oskuslikult kasutas iidset põhimõtet «jaga ja valitse». Ei olnud pragu, kuhu ta poleks pugenud, või mõra täiskasvanute suhetes, millest ta poleks endale kasu saanud.

Ma ei tea, milline oli poja tegelik suhtumine isasse — Vadik nägi isa harva ja tundis vähe. Arvatavasti rahulik. Aga tarvitses minul nähtavale ilmuda, kui sellel poputatud ja osavõtmatul poisil tekkis ehtne isakultus, mis lubas tal oma ema kiusata ning mulle põlastust näkku paisata. Meie kooselu esimestest päevadest alustas Vadik minu eluviisi vastu leppimatut võitlust. Ta ei tahtnud süüa seda, mida sõin mina, ning samal ajal näis talle solvav süüa seda, mida mina ei söönud. Püüdsin küll teha oma võimlemisharjutusi ja veeprotseduure kodakondsetele märkamatult, kasupoeg aga jälgis iga mu sammu, ning tema auks tuleb öelda, et ta kommenteeris neid oma ea kohta ootamatult salvava huumoriga. Ema meelest olid kõik Vadiku ütlemised ühteviisi toredad. Minu armukesena oli Liida olnud üpris hooletu ema, mu seaduslikuks naiseks saanud ja ähmaselt tunnetades oma süüd poja ees, külvas ta Vadiku üle ohjeldamatu, kõige ebapedagoogilisemal kujul avalduva armastusega. Liida süüdistas mind ükskõiksuses poisi vastu ja tema kasvatamisest kõrvalehoidumises. Etteheide polnud päris kohane, sest kasvatajast, kellel on vaid kohustused, kuid pole mingeid õigusi, saab mängukann kasvatatava käes. Õiguste suhtes ei eksinud ma sugugi, tarvitses mul Vadikule üksainus kord peale käratada, kui Liida puhkes ulguma ja vallandas emasüdamest tulevate etteheidete nii vägeva laviini, et ma igaveseks tõotasin loobuda sekkumast dofääni kasvatamisse.

Midagi muutus ka meie lähedastes suhetes. Liida vist ei lakanud mind armastamast, kuid tema armastus ilmselt jõudis uude faasi, kus tunded enam ei vajanud luulelisust ega kiivus maskeerimist. Esimest korda tajusin ma uut faasi, kui naine teisel või kolmandal päeval pärast meie uude korterisse asumist töölt saabus. Ootasin teda lillekimbu ja kingitusega.

Ilm oli palav, Liida väsinud. Kohe esikus päästis ta puusalt tõmbluku valla, astus üle põrandale vajunud villase seeliku, lehvitas mulle loiult kätt ja sulgus vannituppa. Ma ei pööranud sellele tähelepanu. Järgmisel päeval kõik kordus, ainsa erinevusega, et sedakorda oli Liidal seljas suvekleit, mille ta sikutas maha üle pea. Kui noor ja nägus naine kallima, liiati oma mehe juuresolekul lahti riietub, selles ei ole midagi taunimisväärset, ning loodetavasti andestab mu hüpoteetiline lugeja mulle pihtimuse, et alles võrdlemisi hiljuti ootasin läbematult seda hetke. Aga nüüd pöörasin pilgu tahtmatult kõrvale. On kaks eri asja, kas naine riietub lahti sinu jaoks või sinu nähes, sinust rohkem hoolimata kui riidenagist. Liida pani seda tähele ja solvus. Mu arglikud katsed talle üht-teist selgeks teha solvasid teda veel rohkem. «Ma lihtsalt ei meeldi sulle enam.» Sellest versioonist, samuti õigusest lahti riietuda meie korteri mis tahes punktis pidas ta lõpuni kangekaelselt kinni. Mis puutub kangekaelsusse, siis väliselt on kangekaelset iseloomu peaaegu võimatu eristada tahtejõulisest, vahe seisneb selles, et oma õigust taga ajades kangekaelne inimene tavaliselt unustab eesmärgi, minetab võime korrigeerida oma tegevust vastavalt muutuvale olukorrale, tal puudub see, mida tänapäeva teaduses nimetatakse tagasisideks. Soov meeldida X-le, aga ühtlasi teha kõik, mis sellele X-le ei meeldi, on kangekaelse tüüpiline psühholoogia. Alles äsja oli Liida vaadanud kõike minu pilguga, rääkinud minu sõnadega ja teinud kõike minu moodi, pikemalt mõtlemata, kas mul on õigus või ei; nüüd taotles ta mänguri hasardiga revanši. Ei muutunud Liida iseloom, muutus dominant. Kui enne oli tema eneseteostamise huvides vaja võita mind, siis pärast sai talle samasuguseks vajaduseks kustutada mälust kogu oma hiljutine kuulekus. Ent sedagi jäi väheseks. Liida tahtis sundida mind oma minevikku kinni tallama, lahti ütlema vanadest sõpradest, kõigest, mis oli olnud enne teda, ka mälestustest. Ülesanne oli hukatuslik ja mõttetu, ma püüdsin talle korduvalt aru pähe panna, viimaks tõotasin endale sellest loobuda, iga vaidlus kasvas vältimatult riiuks ja lõppes pisaratega: «Sa otsisid juhust minuga tülitseda. Sul on halb tuju, sa valad selle minu peale välja.» Liida ise sõltus tervenisti tujust. Ma ei hakka määratlema, mis asi on lugupidamine, aga kahtlemata kuulub sellesse mõistesse teiste inimeste õiguse tunnustamine olla sinust erinevas meeleolus, ja oskus käsitada väärtusena omadusi, mis sinul puuduvad. Liidale oli see kõik võõras. Seda, millega tema nõustus, mis talle meeldis, käsitas ta kui

head, ja inimestega, kes vastasid tema kujutlustele, oli ta ise hea — omamoodi, despootlikult —, tal ei tulnud mõttessegi, et headust võidakse mõista teisiti, kui mõistab tema. Ta võis inimesi armastada, neist koguni vaimustuda, aga mitte lugu pidada.

Vastu ootusi kulges meie lahutus rahulikult. Ühtäkki valdas Liidat apaatia, ning ta käitus peaaegu laitmatult. Pärast ebaõnnestunud sekkumiskatset muutus äi minu vastu märgatavalt jahedamaks, aga niipalju kui ma taipasin, ei soovinud mulle halba, ämm jällegi — naisesüda on seletamatu! — oli minuga nii lahke, et rikkus suhted tütrega. Ainsad inimesed, keda minu lahutus hingepõhjani solvas, olid mõned polkovnikud meie asutusest. Nad valutasid südant abielu enda, tugeva nõukogude perekonna, mu teenekast sõjamehest äia kodurahu ja kurat teab mille pärast veel. Nad unistasid laineidlöövast personaalküsimusest ja raevutsesid, et nende rafineeritud haistmise kiuste ei olnud tunda teise naise lõhna. Kui mees jätab naise maha ja asub elama armukese juurde, on see oma amoraalsuses lihtne ja selge tegu, ähvardustega võib eksinut alati sundida naasma moraalirajale, tõrksuse korral vähemalt rikkuda tema mesinädalad ja teenistusleht. Fakt, et mina ei läinud ühe naise juurest teise juurde, vaid lihtsalt lahku, ei mahtunud hariliku amoraalsuse alla, ajas neid marru ning pani kahtlustama kõige halvemat. Iseloomude sobimatus! Kah mul ettekääne! Neid ei takistanud iseloomude sobimatus põrmugi täitmast oma ülemuste käske ega juhtimast alluvaid. Eriti tigetses Bondarenko-nimeline turd mehekolakas, lõusta järgi otsustades lakard ja seelikukütt, keda meil peeti moraali- ja käitumisküsimuste suureks asjatundjaks. Peale marksismi klassikute teoste viitas ta oma ettekannetes alati Anna Kareninale ja Puškini Tatjanale. Tatjana näide tõendas, et ei maksa ära minna mehe juurest, keda sa ei armasta, Anna näide, et maksab. Ükskord teatris nägin ma Bondarenko naist, raskekaalulist tumesinisesse pansametist kleiti riietatud matrooni, ning arvan, mis Bondarenkot minu puhul kõige rohkem vihastas: et tema peab elama vana ja inetu naisega, samal ajal kui mingisugune Judin julgeb ära minna noore ja nägusa juurest. Bondarenko ja tema kamp tekitasid minu ümber nii paksu õhku, et seda võis juba noaga lõigata.

Uspenskiga ei tahtnud ma oma isiklikest asjust eriti rääkida, kuid selgus, et Paša oli nendega hästi kursis ja võttis jutuotsa ise üles. Pärast üht tema kabinetis toimunud korralist nõupidamist palus ta mind kohale jääda, sulges hoolikalt

ukse — rohkem selleks, et rõhutada eelseisva vestluse usaldusliku kust kui tegeliku vajaduse sunnil, — ning ütles:

«Kuule, teie kõrgeausus, palu ennas reservi arvata.»

Sain väga hästi aru, mida ta mõtleb, kuid küsisin igaks juhuks:

«Kas ma pean laboratooriumi käest andma?»

«Ära vigurda!» vastas Uspenski. «Küll sa tead, millest jutt. Aja lampassidega püksid ise maha, enne kui need sul jalast võetakse. Sa oled üle neljakümne. Meie üldise aktseleratsiooni sajandil on see teadlase jaoks juba kõrge iga. Aga teadus teatavasti põeb armukadedust.»

Viimastel aastatel oli teadusel olnud vähemalt niisama palju põhjust olla armukade Pašale. Ta aimas mu mõtte silmapilkselt:

«Sina oled minust kaksteist aastat noorem. Mina olen juba austatud puitpea, sina võid veel üht-teist ära teha.»

Ta lagistas naerda, aga rõõmutult, märkas seda ka ise ja tõmbus tusaseks:

«Kus sa praegu elad?»

«Seal, kus ikka.»

«Kellele sa valetad? Sa ööbid laboratooriumis kušetil. Ja sinu raamatud hallitavad instituudi keldris. Tõtt-öelda võinuks su Liida vabalt kerida vanemate juurde, jätta korteri sinule. Aga sina tahad olla rüütellik, ja mina kiidan su teguviisi heaks. Peab vist otsima sulle peavarju, kuhu sa saaksid sulguda ja tööd teha. Sihukese elevandiluust torni. Muuseas, kust see väljend pärit on?»

«Ei mäleta.»

«Parem ütle, et sa ei tea.»

Ta vajutas kellanuppu. Kabinetti tuli Olga. Asjalik ja tõsine nagu alati, ideaalne sekretär. Hetkedel, mil ta on mulle nii võõras, tunnetan ma iseäranis tema veetlevust.

«Elevandiluust torn,» ütles Uspenski rõhuga. «Ons ülesanne teile selge?»

Olga noogutas:

«Järele uurida, mida see tähendab?»

«Seda me teame. Aga mispärast torn on nimelt elevandiluust? . . . Almazov vist istub oma kabinetis?»

«Kas ma kutsun ta siia?»

«Me peame sulle leidma torni,» ütles Uspenski, kui Olga üksnes pilguga muiates ukse taha kadus, «kus sa saaksid ennast kõigi oma kimpsude-kompsudega sisse seada. Raske lugu, kuid meie armas CH selleks ongi olemas, et jagu saada ajutistest raskustest.»

Mõni minut hiljem avanes uks ja sisse astus Sergei Nikolajevitš. Lühike teatis: kõigest mõni päev tagasi abist asetäitjaks ülendatud, on ta tulvil tähtsust. Sel puhul vahetas Almazov prillid moodsamate, raamita silmaklaaside vastu, ning sarnaneb meist kolmest nüüd kõige rohkem teadlasega. Uspenski hindab teda esiteks aususe ja instituudi huvide silmaspidamise eest ning teiseks sellepärast, et Almazov teeb talle palju nalja.

Sisse astudes tervitab Sergei Nikolajevitš meid püüdlikult. Kõigepealt Uspenskit, kuigi mina istun uksele lähemal, siis mind. Mina olen veel tegevteenistuse kindralmajor, oma sõjaväelise karjääri teise järgu sõjaväejuristina lõpetanud Almazovile tähendab see palju, kuid kogemused sunnivad teda ametikohta auastmest kõrgemaks pidama. Uspenski on instituudi direktor ja Almazovi otsene ülemus, mina vaid laboratooriumi juhataja, järelikult mingis mõttes tema alluv. Ta ulatab mulle käe lühikese järsu žestiga, nagu on kombeks keskmise lüli vastutavatel töötajatel. Kui järele mõelda, paistab see žest päris paljuütlev, Sergei Nikolajevitš justkui mõõdaks meile mõlemale võrdsel määral lugupidamist ja usaldust. Seejärel istub Almazov minu vastu tugitooli, jääb Uspenskile ootavalt, ühtlasi natuke ärevalt otsa vaatama. Ärevusel on alust — ainus inimene instituudis, kelle peale Uspenski vahetevahel karjub, nii et see kostab vestibüüli, on Sergei Nikolajevitš. Almazov ootab, kuid Uspenski ei kiirusta asja juurde asumisega. Ma juba mõistan, et valmistatakse ette väikest näitemängu. Mitte ainult meelelahutuseks, vaid ka eesmärgiga teha Almazovit sõnaohtramaks.

«Kuidas käsi käib, Sergei?»

Algus on rahulik, Almazov laseb end lõdvemaks.

«Kuidas käsi käib?» kordab ta. «Mis siin ikka käia . . . Meie empüreumis ei hõlju, anname aga pihta. Kell üheksa hommikul olen ma kohal. Nagu vahimees. Kell üheksa õhtul lähen koju. Nõnda. Naisega ajan vähemalt öösiti juttu, aga oma kaksikutirtse näen ainult magamas. Naine, mõistagi, kirub mind ja . . .»

«Õigesti teeb, et kirub,» lausub Uspenski loiult. «Mis asja sa siin öösiti kükitad?»

Selle etteheite teeb Uspenski minu kuuldes juba mitmendat korda, ja iga kord tabab etteheide märki. Sergei Nikolajevitš lööb näost roosaks.

«Paša, anna andeks,» ütleb ta vabiseval häälel. Teineteist sinatavad nad alles vähe aega, ja Almazov hindab seda au kõrgelt. «Kui säärast juttu räägiks mõni teine inimene...

Võtkem kas või koerte küsimus. Mina keeldun seda üksi lahendamast. Aastaplaan näeb ette kakssada kuuskümmend isendit, see pole ju mõeldav! Ühelt poolt härrased eksperimenteerijad on mu pealae paljaks närinud. Teiselt poolt koerteomanikud ja humanistid. Ma ütlen täie vastutustundega, et küsimus tuleb lahendada riiklikult. Kõrgel tasemel. Ja antagu mulle selge parteiline suunis.»

Piidlen Pašat. Ta tunneb olukorrast mõnu.

Olgu öeldud, et probleem, mida Almazov nimetas koerte küsimuseks, on seniajani lahendamata. Katsete jaoks vajatakse koeri, aga neist on aina katastroofiline põud. Valgete hiirte, merisigade ja isegi kasside osas veab meie vivaarium kuidagiviisi otsa otsaga kokku, koerte küsimus on praegugi lahtine, ning see tähendab instituudi kõigi piduõhtute ja seinalehtede igihaljast teemat. Meie teenelised irvhambad väidavad, et kuigi koer on inimese sõber, müüb inimene hoopis kergemini maha sõbra kui koera.

Aga sellest kõigest vahemärkuse korras. Almazov jätkab: Minu kohus on teadusliku protsessi tagamine. Kui teadus
Minu kohus on teadusliku protsessi tagamine. Kui teadus
vajab koeri, siis lubage küsida, mis humanismist saab siin juttu olla? Hiljaaegu ilmus minu jutule üks isik. Rahvakunstnik. Liidulise tähtsusega. Naine kaasas. Et temal vehitud koer sisse. Mehel näkkas, ta sattus õigetele jälgedele. Aga kus hakkas häält tõstma ... Ütlesin talle nimme väga korrektselt, et lubage ... Ütlesin, et te olete küll kunstnik, kuid olete ka kodanik, eks ju? Ega te ometi empüreumis ei hõlju? Te olete intelligentne inimene ja akadeemik Pavlovi teooriaga tuttav. Mismoodi oleks akadeemik Pavlov teie meelest võinud luua oma geniaalse teooria, suhtunuks ta küsimusse teie moodi? Mees jäi mõttesse.»

«Olgu,» ütlesin ma. «Koera sa ikka andsid talle tagasi?»

«See on omaette küsimus. Peni oli medali kavaler, peremees laureaat, antud juhul pidasin ma otstarbekaks tagasi anda. Mina arutan küsimust põhimõttelisest küljest ...»

Jälle vahemärkus. Sergei Nikolajevitši põhiomadus on vaimne truualamlikkus. Ülemus, kelle alluvuses ta antud hetkel töötab, on tema silmis jumalus, Almazov ei reeda teda iialgi. Ent tarvitseb ülemusel vahetuda, kui Almazov hakkab niisama veendunult järgima uue mehe joont. Praegusel hetkel tuntakse teda vivisektsiooni innuka pooldajana, aga määrake ta mõnda loomakaitseseltsi ametisse, ning vivisektsioon leiab temas järjekindla ja ohtliku vaenlase.

Mis Uspenskil viga, teda lahutab meist lai, pabereid täis-

kuhjatud kirjutuslaud, minul pole kuhugi peitu pugeda, mu näoilme järgi taipab Almazov, et teda tögatakse, ja solvub sügavalt.

«Teil on hea naerda!» põrutab ta vihaselt. «Hõljute empüreumis ja ...»

Empüreumis hõljumine on Almazovi lemmikväljend, tema suus lõputu hulga tähendustega. Kontekstist olenevalt tähendab empüreumis hõljumine abstraktsetel teemadel mõtisklemist või kõrgemas seltskonnas liikumist või toreduse tagaajamist või meelelahutust või proosalistest kohustustest kõrvalehiilimist. Alltekst on kõigil juhtudel tauniv, kuid kerge kadedusevarjundiga.

Varsti saab Uspenskil näitemängust villand, ta sõnastab kindla ülesande: bioloogiadoktor Judin läks naisest lahku, tal ei ole kuskil elada, instituut on tema normaalsetest töö- ja puhketingimustest äärmiselt huvitatud, seepärast tuleb kiiresti otsida sobiv eluase, üksikasjade suhtes leppige ise kokku. Sergei Nikolajevitš kuulab teda vaikides, tusasel ilmel. Ta ei kiida lahutust heaks, pole saadud ülesandega rahul. Niisama tusaselt vaikib Almazov oma kabinetis, kuhu ma lähen, et üksikasjade suhtes kokku leppida. Mu endist abikaasat peab ta võluvaks naiseks ega mõista, kuidas võidi Lidia Vassiljevna juurest ära minna.

Esitan lühidalt oma nõuded. Need on väga tagasihoidlikud: mis tahes ja kuhu tahes, ainus tingimus, et korteris oleks mingi abiruum mu raamatute ja kartoteegi jaoks. Seejärel jään vait, ning mõne aja me vaikime mõlemad. Almazovi laual ei ole midagi peale plokk-kalendri ning puudaraskuse kristallist, pronksist ja graniidist tindipotigarnituuri. Garnituuri vajab ta rohkem prestiiži mõttes, kirjutab täitesulepeaga.

Viimaks võtab Sergei Nikolajevitš sõna. Surmaotsust kuulutava kohtuniku häälega ütleb ta, et ainult empüreumis hõljuvad inimesed võivad arvata, nagu võtaks tema, Almazov ajada selle seadusandlike otsuste ja kehtiva praktikaga ilmses vastuolus oleva asja. Lasen tal suu puhtaks rääkida, ei segà vahele. Iga teene, iga heateo puhul alustab Sergei Nikolajevitš keeldumisest. See on talle vajalik, et paremini tunnetada oma võimu, ja osalt sihiga näidata oma suutlikkust teoks teha tõepoolest võimatut. Vaikin veel sellegi pärast, et tean väga hästi (ja Almazov teab samuti): olgu teistega, kuidas on, mulle ei ütle ta millestki ära.

Et põhjalikumalt selgitada selle mehe iseloomu ja ühtlasi meie keerukaid suhteid, tuleb mul alustada kaugelt.

Meil rindel oli Sergei Nikolajevitš sõjatribunali eesistuja. Üpris tõenäoline, et ta langetas karme karistusi kõrvuti süüdlastega ka teatavale hulgale küll mitte täiesti süütutele inimestele, aga praeguse hinnangu järgi ka mitte kurjategijatele, ometi olen ma seisukohal, et Almazov tegi seda korralikult inimesena, ja ainus asi, mida talle saab ette heita, on kujutlusvõime mõningane nappus. Sama nappus võib takistada mu hüpoteetilist lugejat kujutlemast olukorda, milles kulges Almazovi juriidiline tegevus. Rindevööndis istungit pidava tribunali kohtuprotseduur on maksimaalselt lihtsustatud ja võimalused äärmiselt piiratud: mahalaskmine, trahvipataljon või (harva) täielik õigeksmõistmine. Neile, kes natukenegi mäletavad neljakümne esimest aastat ja käsku viimse veretilgani vastu pidada, ei paista liialdatuna ei kohtuotsuste karmus ega kiirus, millega need täide viidi. Need, kes seda nooruse tõttu ei mäleta, peavad teadma, et teisiti ei saanud olla. Tookord ei kahelnud keegi komandöri õiguses kasutada relva, peatamaks pagejat, ent diviisikomandöri kirjast, et pataljonikomandör nii- ja niisugune lõi araks või jättis täitmata lahingukäsu, piisas kõrgeimaks karistusmääraks. Sergei Nikolajevitši meelest oli kõik lihtne ja selge, siiski on nimelt need kaks sõjaväeliste kuritegude kategooriat mulle teadaolevatest kõige keerulisemad. Araks lüüa võis kaabakas, nahahoidja. Kuid ootamatult võis araks lüüa ka suurepärane inimene. Mees, kes järgmisel päeval olnuks võimeline kangelastegu sooritama. Veel keerulisem lugu on käsu täitmatajätmisega. Kõik käsud ei ole täidetavad. Isegi rahuajal võib pime juhus segi paisata meie läbimõelduimad arvestused, sõjas etendab juhus lausa pöörast osa — X-l õnnestub see, millest ta ei julgenud unistadagi, niisama vapral Y-l nurjub mingi tühiasja pärast lihtne ja hästikavandatud operatsioon. Kõik need piinavad arutlused jäid sõjaväejurist Almazovile teatud ajani võõraks, temal oli igaks elujuhtumiks mõni päästev skeem. Abstraheerimine ja skematiseerimine ei ole kaugeltki üks ja seesama. Abstraheerida tähendab ennekõike osata ajutiseks kõrvale kalduda omaenda meelelistest kogemustest, sellel võimel rajanevad Koperniku, Einsteini ja Pavlovi suured avastused. Skematiseerida tähendab ennekõike lihtsustada, kõrvale heita kõik üksikasjad kui häirivad tegurid, aga just nendest tulenevadki inimeste iseloomude ja tegude erinevused. Kõigiks komplitseeritud juhtudeks olid Almazovil varuks päästvad skeemid, nagu «olukord nõuab» või «leebus läheb meile kallimaks maksma». Õigeksmõistvaid otsuseid ta langetas harva, seevastu kahel-

davatel juhtudel asendas mahalaskmise meeleldi trahvipataljoniga. Tema mõttekäik oli niisugune: kui ma eksisin ja see mees on väärt mahalaskmist, siis tehku fašistid talle lõpp peale, kui vastu ootusi oli tegemist kohtu veaga, kas siis pole ükspuha, kus isamaa eest langeda, pealegi jääb talle veel võimalus eluga pääseda! Nii saatis Almazov trahvipataljoni meie keemiateenistuse ülema, sümpaatse inimese, vabatahtlikult rindele tulnud teaduste kandidaadi, kes ei suutnud kirjavahetuses naisega hoiduda talle omasest skeptilisevõitu huumorist. Ma tundsin pisut seda keemiateenistuse ülemat ja, kasutades juhust, et Almazov tuli pärasoole abstsessiga minu hospidali, püüdsin karmi kohtunikku armulikkusele keelitada. Algul oli Sergei Nikolajevitš järeleandmatu, koguni keeldus minuga rääkimast, kuid haigus paratamatult lähendab patsienti arstile, pikapeale hakkas ta mind usaldama, ning mul õnnestus teda vaidlema ärgitada — see oli juba saavutus. Lõpuks läks Almazov niikaugele, et hakkas peast tsiteerima — mälu on tal praegugi oivaline — terveid lõike kõnealustest kirjadest, ning mina tõendasin naerdes, et see on huumor, aga nalja eest kohtu alla ei anta. Almazov läks põlema, möirgas, et inimene, kes suudab nalja heita, kui kaalul on kodumaa saatus, tähendab talle igal juhul võhivõõrast, vaenlasehinge, ja et tema unustamatuil noorusaastail, kui kohut ei mõistetud koodeksite, vaid revolutsioonilise õigusteadvuse põhjal, oleks see raisk ammu seina äärde seatud. Mille peale mina omakorda möirgasin, et sellest ajast on kulunud veerand sajandit, nõukogude võim selleks andiski Almazovile juristidiplomi, et ta mõistaks kohut seaduse, mitte tundepuhangu järgi, ja kui ma täna hakkan tohterdama tema tagumikku nii, nagu seda teinuks eskadroni velsker neil unustamatuil aastail, siis ta terveks ei saa. Enne Almazovi väljakirjutamist olime juba sõbralikes suhetes. Ehkki ta keemiateenistuse ülema süülisuse küsimuses püsis endiselt vääramatu nagu kalju, pressisin talt välja lubaduse, et kui tribunali eesistuja mind ka ei aita, siis vähemalt hoidub mu tegevust takistamast. Tõttasin oma tulevase äia juurde ja veensin teda, et on mõttetu saata poolpimedat meest trahvipataljoni, humaansem oleks ta kohe maha lasta. Pime on teine küll, aga ikkagi väärt staabispetsialist, ning mina annan pea pandiks, et korralik inimene. Vassili Danilovitš põhjas keemiateenistuse ülemat lobamokaks ja mind liberaaliks, kuid siiski helistas kuhugi. Selle tulemusena vaadati kohtuotsus järelevalve korras uuesti läbi, ja keemiateenistuse ülemale mõisteti aasta vanglakaristust, mille ta pidi ära kandma pärast võitu. Keemiateenistuse ülem

on praegugi elus ja terve, sai ordeni, minu teada ei tulnud tal istuda vanglas, vaid ta kaitses hoopis doktoriväitekirja.

Järjekordsel ümberpaiknemisel kaotasin ma Almazovi silmist ning nägin teda uuesti alles viiekümne kolmanda aasta kevadel Moskvas. Olin veel abielus, me Liidaga elasime luksuslikus ja ebamugavas korteris kõrghoone viieteistkümnendal korrusel, kuhu suuri vaevu mahtusid mu raamatud ja kartoteek, kuid seevastu võis lifti ja meie korteri ukse vahele rajada võrkpalliväljaku. Mulle helistas valvur alt trepikojast: keegi meeskodanik pärib minu järele, kuid keeldub jonnakalt üles tulemast. Läksin alla ja peaaegu vägisi vedasin Almazovi liftikabiini. Tundsin ta otsekohe ära, hoolimata märgatavatest muutustest — Sergei Nikolajevitšil oli seljas ohvitserikuub, kuid õlakuteta ja haljaksnühkimata nööpidega, varem seda temaga ei juhtunud. Ta polnud palju vanemaks jäänud ega paistnud mulle vaevatud, muutunud olid ainult silmad ja kogu käitumisviis, kunagist enesekindlat rahulikkust asendas pidev valvelolek. Mind hämmastas Almazovi hirmusegune imestus, kui ta silmitses poleeritud puiduga viimistletud peegelkabiini — võis arvata, et mees pole varem liftiga sõitnud. Niisama kentsakalt käitus ta ka edaspidi, tammus tükk aega esikus, ei söandanud tuppa astuda, ja olles veendunud, et me oleme korteris kahekesi, küsis mult sosinal natuke raha laenuks, kummatigi hoiatades, et tal pole aimu, millal saab laenu tasuda. Raha kätte saanud, hakkas tal rutt, ning vaevalt oleksin ma suutnud teda kinni hoida, kui Liida poleks parajasti koju jõudnud. Almazovit oli mu naine näinud üksainus kord kümme aastat tagasi ja suhtunud temasse üsna üleolevalt, ma olin peaaegu kindel, et nüüd Liida kas ei tunne teda enam või ei taha tunda. Aga ei, tundis ära ja esitas talle erilise delikaatsuseta terve küsimustelaviini. Viie minuti pärast me juba teadsime: Sergei Nikolajevitš oli kõigest mõni tund tagasi vanglast vabanenud. Oma Moskva korterist ta naist ei leidnud, küll aga tutvus pidžaamaväel mehega, kes esitles ennast tema naise seadusliku kaasana. Isiklikku hingerahu tavaliselt väga kõrgelt hindav Lidia Vassiljevna läks ootamatult tundeliseks ja teatas: proua Almazova taolised naised tuleb maha lüüa, aga lükakem see teiseks korraks. Sergei Nikolajevitš jääb meile, peab vannis käima ja pärast viina võtma, ei, mitte teed jooma, tee on lurr. Tõesti, poole tunni pärast me õhtustasime köögis ning minu vastas istus seotuks teistsugune Almazov — punetav, saunalikult pehmeks hautatud, uduse leebunud pilguga, nuttis ja naeris läbisegi, laulis vanglalaule ning deklameeris talle imekaunitena

tunduvaid omaloomingulisi värsse. Liida valas külalisele viina juurde, jõi temaga peaaegu võrdselt, endal näkku kirjutatud lihtsameelne kaastunne justkui külaeitedel. Sellistena polnud ma neid eales näinud, ei Almazovit ega oma naist. Liida headus ei vastanud alati minu maitsele, sest väga sageli võttis see mulle vastiku türanliku kuju, kuid sedapuhku Liida despootlik maneer võitis, Almazov allus talle korrapealt. Inimese käitumine on alati keeruliselt determineeritud. Ma arvan, et Almazovile osaks saanud ägedasse heasoovlikkusse peitis Liida minuga peetava lõpuni tunnetamata poleemika: olgu tema pealegi jõhker ja ebaõiglane, aga see-eest kuuma südamega; mina olen kuivik, kaalutlev subjekt, mis maksab mu delikaatsus, kui ma sellepärast äärepealt oleksin inimesel minna lasknud. Ja kas mitte seetõttu ei liigutanud mahajäetud mehe saatus Liidat eriti, et tal mõlkus meeles meie läheneva lahkumineku eelaimus? Ma ei kirjuta sellest üldse mitte eesmärgiga halvustada tema motiive, vaid kordan, et ta käitus suurepäraselt.

Järgmisel hommikul, välja maganud ja einestanud, jutustas Sergei Nikolajevitš mulle oma kurva loo. Ma juba ütlesin, et Almazovit oli ikka kimbutanud kujutlusvõime nappus. Paljudel juhtudel see omadus päästis ta. Kuid lõppude lõpuks vedas alt. Kümneid kordi oli Sergei Nikolajevitš kohtuotsustele alla kirjutanud, ega kahelnudki, kas need kõigis üksikasjades peegeldavad reaalset maailmapilti ja kuritegude suurust. Rahu varises põrmuks, kui tal esimest korda tuli kohut mõista sõbra üle, kelle kuritegevusse uskuma jäämiseks läinuks vaja hoogsat kujutlusvõimet, mida Almazovil ei olnud. Almazov polnud küünik nagu minu naine, tema uskus asjasse, oli pigem ebajumalakummardaja kui skeptik. Ainult et ebajumalad olid neil Liidaga erinevad. Liida uskus üksnes oma meelelisi kogemusi, Sergei Nikolajevitš kummardas skeeme ja rituaali. Ta võis õigustada jumaluse, mitte omaenda künismi.

Mehe nimi, kelle üle Almazov pidi kohut mõistma, oli Onissim Solomonovitš Laskin. Ta oli Almazovi eakaaslane, nad olid koos teeninud eriülesannetega salgas, koos komsomoli astunud, koos juriidilisi tarkusi omandanud ja sõpradeks jäänud. Laskini sõjaväejuristikarjäär millegipärast ei võtnud vedu, temast sai luuraja, ning nähtavasti võimekas, neljakümne kolmandaks aastaks oli ta juba armee luureülem. Ma natuke tean luurajaid, nende teenistus on ränk, nad ei kurda niipalju oma ala ohtlikkuse kui juhtkonna harjumuse üle ajada kõik ebaõnnestumised luure nõrkuse süüks. «Argipäe-

vadel antakse meile valu,» ütlesid luurajad, «ordeneid saame ainult pidupäeviti.» Laskini käsi käis üldiselt hästi, ta sai mitu ordenit, sai muidugi ka valu, aga mõõdukalt, armees teda armastati ega lastud talle ülekohut teha.

Hea käekäigu päevad olid loetud, kui ilmus uus armeekomandör erakorraliste volitustega — teha lõpp talveunele ja asuda ette valmistama otsustavat pealetungi. Armeekomandöril olid kõik omadused, et seda ülesannet täita, ning ta hakkas raudse käega korda looma. Laskin, harjunud, et eelmine armeekomandör kannatlikult kuulas tema arvamusi, ei võtnud küllalt kiiresti omaks uue mehe välkstiili ja kutsus esile tema pideva rahulolematuse. Pealetungi eel muutus staabi operatiivosakond väga närviliseks, vastane käitus kummaliselt, kõik suure vaeva ja riskiga hangitud luureandmed olid nagu kiuste segased ja vasturääkivad, päästvat selgust võis tuua ainult «keel» — mitte esimene pihkusattuv, vaid tõeliselt informeeritud mees, soovitavalt staabiohvitser. Kuid informeeritud mehed olid ettevaatlikud, ja vajalikku «keelt» ei õnnestunud kuidagi kätte saada. Uus armeekomandör kirus luuret nii mis jõudis ja mõnitas selle ülemat. Viimaks ta määras tähtaja: nelikümmend kaheksa tundi. «Kui sa selle ajaga «keelt» ei too, lasen su maha.»

Esimese ööpäeva jooksul koostas Laskin operatsiooni plaani — oma parima plaani —, ning asus ise luurerühma etteotsa. Ta tegutses surmamõistetu rahuga, ei oodanud äpardumise puhul halastust ja eelistas sakslaste kuuli. Tema plaan meenutas hiilgavat, käikuderohket malekombinatsiooni ning tõenäoliselt toonuks Laskinile suurt edu, kui poleks vahele tulnud rumal juhus, nii tagasihoidlik malelaual ja pöörane sõjaväljal. Laskinil oli avakäigu eelis, kuid nagu näha, mängis ka mustadega suurmeister. Lühidalt, mingil käigul kahtlustasid sakslased lõksu ning paiskasid malendid segi. Luurajad kandsid kaotusi, pähe haavatud komandöri tassisid ustavad sõbrad kätel tagasi. Paraku ei kahandanud see sugugi uue armeekomandöri viha, ta läks nurjumisest raevu ja süüdistas selles ainuüksi Laskinit. Õnnetuseks osutus haav kergeks, ning pärast hospidalist väljumist astus Laskin sõjatribunali ette, süüdistatuna sõjaväelise käsu täitmatajätmises ja sabotaažis.

Almazovil oli suurepärane väljapääs — viidata ammusele sõprusele ning teha enesetaandus. Aga ta ei kasutanud seda. Printsipiaalse mehena oli ta valmis sõpra maha laskma, kui see tõesti on süüdi.

Siin vedaski kujutlusvõime nappus Almazovit alt. Ta tun-

dis Onissimit liiga hästi, ja see, mida ta temast teadis, ei andnud lihtsustada. Tulnuks kõik oluline kõrvale jätta ja oletada võimatut, aga ei tulnud välja. Skeem kärises igast õmblusest.

Langetanud õigeksmõistva otsuse, Almazov arvatavasti kartis küll teenistusalaseid ebameeldivusi, kuid napi fantaasia tõttu ei osanud isegi kujutleda, et selle otsusega ta heidab uuele armeekomandörile väljakutse. Nädala pärast Almazov areteeriti.

Üksindusest ja üle jõu käivatest mõtetest hullunud, harjumuslikest orientiiridest ilma jäänud, — niisugusena ilmus Sergei Nikolajevitš meile viieteistkümnendale korrusele, teda võeti lahkelt vastu, ta pandi korralikult riidesse ja varustati rahaga. Mul õnnestus äratada Uspenskis huvi tema saatuse vastu, ning oma tavalise headusega, mis tuli ilmsiks siis, kui kõne all olid üksikisikud, võttis Paša ta kohe instituuti väikesele majandusmehe ametikohale, aitas teda tublisti rehabiliteerimise ja parteisse taastamise keerulises protsessis. Aasta pärast juba oli Almazov see, kes ta on — Uspenski asetäitja administratiiv-majandusalal, väärtuslik ja asendamatu mees. Resoluutne ja sõltumatu suhtlemises selle maailma vägevatega, oli Uspenski liigutavalt abitu rahaasjades, ei teadnud iialgi kõiki oma õigusi ja võimalusi, ning hõlpsasti võtsid tema üle võimust väikesed ametnikud. Almazoviga oli ta täielikult rahul. Instituudi käskkirju alla kirjutades sooritas Sergei Nikolajevitš otsekui pühalikku talitust. Nende stiil meenutas natuke kohtuotsuseid, kuid mulle tundub, et peale minu ei pannud keegi seda tähele. Kõige imekspandavam oli, et Almazovile osaks saanud katsumused polnud üldse muutnud tema iseloomu. Väga varsti lakkas ta laulmast nukraid laule ja deklameerimast tundeküllaseid värsse, omandas endise soliidsuse ja veendumuse, et ülemustel on alati õigus. Trükisõna usaldas ta kinnisilmi. Keegi meie aspirantidest teravmeelitses: kui munale on löödud dieetmuna tempel, siis lisaselgitust saamata peab Sergei Nikolajevitš seda ka aasta pärast dieetmunaks. Loomulikult hüperbool, kuid kahtlemata tabav.

Almazovi auks tuleb öelda: oma õigustes vaevalt taastatud, hakkas ta kohe kasutama kõiki vanu tutvusi, et kuulda, mis sai sõbrast, ning kuulis, et uut kohut Laskini üle ei peetud. Algas pealetung, ja Onissim langes ühe dessantgrupi eesotsas. Tema ülesvõte ripub Almazovite söögitoas seinal.

Käisin Sergei Nikolajevitši pulmas ja peol, mis korraldati laste sündimise puhul, — ma ei eksinud, neil sündisid kaksi-

kud, mõlemad poisid. Meid peetakse sõjaseltsimeesteks, ning ma tean, et Almazovi südamepõhjas elab tema iseloomust tingituna omamoodi ümbermõtestatud tänu — vähem abi eest raskel hetkel kui selle eest, et mina tõin ta säravasse teadusetemplisse, seda ei unusta Sergei Nikolajevitš mitte kunagi.

«Ma ei luba midagi,» lõpetab ta meie vestluse.

Mina vaikin.

Paar nädalat hiljem kiikas Almazov üle ukse minu laboratooriumi:

«Tule lähme!»

«Kuhu?»

«Sinu korterit vaatama. See on just niisugune, nagu sulle vaja. Majas on kõik kauplused ja heade teenuste büroo — poissmehe paradiis. Poole maja asustas sotsiaalkindlustuse osakond, kõik puha pikaealised. Sinu kontingent. Viska kittel seljast, ära viida aega. Teie siin hõljute empüreumis, aga minul on tööd veel kuhjaga.»

Läksime. See oli sama maja, kus elan tänaseni.

11. INTERVJUU

Ma tean paljusid inimesi, kellele meeldib, kui neid segatakse. Segamine õigustab neil tegevusetust või äpardumisi. Ärgem otsigem uusi sõnu: põhiliselt on need laiskvorstid.

Mina ei ole laisk. Mu endise naise kiri viis mu rööpast välja, aga mitte nii palju, et mind pooleliolevast tööst eemale kiskuda. Käisin külma duši all ja istusin kirjutuslaua taha kindla kavatsusega alustatud peatükk lõpule viia.

Ent kavatsus jäigi kavatsuseks. Töö ei laabunud. Võib ennast kui palju tahes sundida mõtlema ainult monograafia teemale, aga dominandi vastu ei saa, — visalt pöördub mõte tagasi eilsele jutuajamisele Beetaga, see omakorda sunnib uuesti sorima Pariisi-sõidu mälestustes, ja mõned varem ebaolulistena tundunud detailid kerkivad mu ette uues, ootamatus valguses. Need detailid ei ole ühelaadsed, õigemini ühetähenduslikud, neid võib erinevalt tõlgendada. Ma mäletan Beeta lubadust kontrollida koos minuga oma oletuste iga lüli ning seetõttu hoidun ennatlikest järeldustest. Kuid juba kasvab minus vastupanu. Eks see ole arusaadav. Olgu uurija kui tahes objektiivne, lõpptulemuse suhtes ei saa ta siiski ükskõikne olla. Ühtedest tulemustest ta salamahti unistab, teisi kardab. Tuleb kartmatult kuristikku vaadata, aga kel-

lelegi pole keelatud unistada ja loota. Mis seal salata, mina tahtnuksin, et Paša surma hoolikalt läbimõeldud ja Beetale seepärast veel piinavam versioon äkki põrmu variseks või vähemalt jääks tõestamata hüpoteesiks. Pooleldi alateadlikult otsin ma sealt nõrku kohti, ja see on üks põhjus, miks töö ei edene. Tähtis, kuid mitte ainus põhjus.

Juba enne Pariisi sõitmist valdas mind tunne, et mu monograafia üldistavas osas ei ole kõik korras. Paistis, et pole midagi lihtsamat kui sõnastada minu meelest vaieldamatud, liiati põhjalikul materjalitundmisel rajanevad seisukohad. Aga pahatihti tärkasid raskused kirjutamisprotsessis, mis tavaliselt annab tunnistust mõttekäigu defektist. Niisuguseid tõrkeid oli mul olnud ka varem, ning ikka käsitasin ma neid signaalina: pea kinni, lõö kõhklema, mõtle kõik algusest peale järele. Selline tõrge võib olla hoiatus: sa oled valel teel. Kuid juhtub ka, et vaevades sündiva uue viljaka mõtte ettekuulutaja.

Ei maksa koormata hüpoteetilist lugejat kõigi mind huvitavate probleemide kirjeldamisega, piisab, kui öelda, et mu monograafia on pühendatud kõrgema närvitalitluse osale organismi vananemises. Selle aluseks on meie laboratooriumis tehtud põhjalike, ebatavalise metoodikaga loomkatsete sari. Minu olukorra keerulisus seisneb selles, et loomade kõrgem närvitalitlus teatavasti eksisteerib vaid algelistes vormides, teine signaalsüsteem, kõne, elustav ja tappev sõna puudub neil täielikult, seepärast võib meie poolt vaadeldud seaduspärasusi inimorganismile laiendada vaid suurima ettevaatusega. Inimene vananeb ja sureb põhimõtteliselt teisiti kui loom. See tõde on küllalt labane, kuid siit ei järeldu, et ta ei vaja lahtimõtestamist. Nimelt siin on kõige rohkem selgusetut ja tõendamatut, ning üha selgemini näen ma vankumas mõnda oma oletust, mis võiks leida tuge sidusteaduste — antropoloogia, psühholoogia, sotsioloogia ja meditsiinistatistika — andmetest. Kuid nendest distsipliinidest on mu kujutlused ilmselt ebapiisavad.

Kogemused ütlevad mulle: iga uus mõte tärkab mälusalvedesse pikema aja vältel kogutud ja seal ladestunud informatsiooni kokkupuutel väljast tuleva tugeva muljega, mis kristalliseerib selle amorfse massi ainsa hetkega. Mulle on tuttav kvalitatiivsele hüppele eelnev mõtte sihitu ärevus, võibolla homme saab sellest leid, aga täna ta kurnab mind.

Selle asemel et kombeliselt kirjutuslaua taga istuda, hakkan ma ringi käima. Longin mööda korterit edasi-tagasi, põikan isegi kööki. Seda nähes hakkab ka Mamadou närveldama,

vilistab ja nõuab puurist väljalaskmist. Kartoteegikastidest mööda minnes võtan sealt huupi kord ühe, kord teise kaardi, vaatan sinna erinevatel aegadel kirjapandud omi ja võõraid mõtteid, märkan varem tunnetamata valikut. Kui ma laseksin Mamadou'l kaarte välja tõmmata, ei muutuks midagi: pistelisuse taga seisvad eelneva valiku seaduspärasused oleksid vaid silmatorkavamad. Olen oma kartoteegi üle uhke. Sealt võib leida väljakirjutusi teadusliku materialismi klassikute ja antiikfilosoofide teostest, kirikuisade jutlustest, kõigi aegade füsioloogide töödest, mitmes keeles teaduslikust perioodikast ja isegi ilukirjandusest Sallustiusest Zoštšenkoni. Nähtuse märkamine ja täpne kirjeldamine on vahel niisama tähtis kui selle selgitamine. See, mida kirjutas pool sajandit tagasi mõni keskpärane klinitsist ealistest muutustest pr. F-l, 69-aastasel ametnikulesel, või 72-aastasel erualohvitseril K-l, on ammu unustusehõlma vajunud, aga mida täheldasid oma vanameeste juures Gogol ja Tšehhov, kes ise raugaikka ei jõudnudki, elab edasi ja on usaldusväärne tunnistus. Muidugi võib juttu olla ainult heade kirjanike tähelepanekutest. Halbade kirjanike vaatlustel ei ole teaduslikku väärtust.

Kaartide sorimisele kulub ligi tund. Mu mõtted hüplevad. Sellest ahastuse ja vaimustuse piiril balansseerivast meeleolust päästab mind uksekella helin. Tõttan ust avama ning näen enda ees kaunist neidu. Seljas valge, vaieldamatult importvihmamantel, käes väike portfell.

«Oleg Antonovitš?» pärib tundmatu võluvalt naeratades.

Laskmata end võluda, püüan olla viisakas. Lasen neiu esikusse ja vaatan talle küsivalt otsa. Tema kingib mulle veel ühe naeratuse.

«Julgesin teid tülitada sellepärast, et teil ei ole telefoni . . .»

«Te käsitate põhjust tagajärjena,» ütlen ma. «Sellepärast mul polegi telefoni, et mind ei tülitataks.»

Viivuks naeratus kustub. Valvas pilk: mis see on, kas mühaklikkus või huumor? Arvatavasti huumor, ja naeratus lööb jälle särama.

«Ma ei pea teid kaua kinni.» Minu mõistmatust märgates lisab piiga: «Olen toimetusest.»

Ta mainib mulle üht rohkem nime järgi tuntud populaarteaduslikku ajakirja, ja mul tuleb meelde: natuke enne puhkust sai mind kätte keegi vanapoolne, elust muserdatud mees, sama ajakirja kaastööline, ning painas mult nüüd Lääne eeskujul moodi läinud intervjuud — ühest ja teisest, kuidas ma töötan, kuidas veedan vaba aega, milline on minu maitse, ja nii edasi, ikka samas vaimus. Päev hiljem tõi ta mulle kõigiti

korrektse kirjapaneku, ma viseerisin selle ja arvasin oma kohustused ammendatuks. Tahan seda öelda, kuid ei jõua suud avada.

«Ma olen kursis,» ütleb neiu. «Teie intervjuu meeldis meile kõigile väga. Aktuaalne materjal. Aga meie peatoimetajal on mõningad märkused . . .»

Külaline vaatab ringi, otsib pilguga kas või taburetti, et portfelli lahti teha. Tema silmad naeravad, sealt ma loen: no on alles kasvatus! Ning annan alla, saadan ta puhaskambrisse, koguni palun mantli maha võtta. Kuid tema keeldub, viskab portfelli otse söögilauale laotatud kartoteegikaartidele ning vaatab ruttamata ringi. Raamatuseljad sunnivad teda õlgu vabistama (Prr! Kas tõesti on võimalik kogu seda igavust läbi lugeda?), aga kartoteegikastid äratavad uudishimu.

«Mis see on?»

«Nagu näete, kartoteek.»

«Misjaoks?» Ta haarab umbropsu ühe kaardi.

«Ma oleksin teile väga tänulik,» ütlen tüdrukule mitte just väga karmilt, tema häbematus lõbustab mind, «kui te kaardi oma kohale tagasi paneksite.»

Mu palve täidetakse vastumeelselt, kaart ei satu oma kohale.

«Ärge pahandage. Misjaoks te seda peate? On see saladus?»

«Ei üldsegi. Ma kirjutan sinna kõik, millel on pistmist mind huvitava probleemiga.»

«Ja nimelt?»

«Vananemise probleemiga.»

«Nii et mind esialgu ei ähvarda oht sattuda teie kollektsiooni?»

«Miks mitte,» vastan ma jahedalt, mind hakkab tema tobe koketsus ärritama. «Vananemisprotsess algab palju varem kui harilikult arvatakse.»

«Kas te räägite tõtt?» Mu külalisel on kohkunud ilme, ta laseb pilgul peeglit otsides ringi käia, aga peeglit ei ole. «Öelge, et te tegite nalja?»

Nagu alati, hakkab Mamadou kära kuuldes häälitsema. Neiu ahhetab ja jookseb minu tuppa. Lähen tema kannul. Avameelselt öeldes tahaksin tal käest kinni võtta ja ta tagasi tuua, kuid talitsen end. Mu ilme on nähtavasti vaenulik, ent külaline seda ei märka.

«Papagoi!» hüüab piiga rõõmsalt. «Vahva värk! Kas ta ka kõneleb?»

«Õnneks ei.»

«Miks õnneks? Ons ta õel?»

«Minu meelest mitte.» Torkan sõrme puurivarbade vahelt läbi ja sügan Mamadou pead. Ta kallutab end õndsalt. Külaline pistab sõrme minu oma järel puuri ja saab valusa nokahoobi.

«Ai!» kiljatab ta. «Ja teie ütlesite, et papagoi ei ole õel?»

«Muidugi ei ole. Talle lihtsalt ei meeldi võõraste inimeste familiaarsus.»

Neiu on oma sõrmega tegevuses. See ei takista teda tähelepanelikult silmitsemast minu eluaseme kasinat sisustust: diivanit, radioolat, kirjutuslauda ja mõningaid ülesvõtteid.

«Näete, veri! Nüüd tohterdage mind, te ju olete doktor. Kas teil joodi on?»

«Peaks olema.»

Otsin jooditinktuuri pudelit enne vannitoast, siis köögist, see annab külalisele ettekäände kõndida minu kannul ja mu korteri ülevaatus nõnda üldjoontes lõpule viia. Järele vaatamata jääb ainult klosett, mul on kange tahtmine soovitada tal ka sinna sisse astuda, aga hoian end ikka veel vaos.

«Teil on siin väga puhas,» nendib piiga, kui ma olen ta haava plaastriribaga kinni kleepinud ning me naaseme puhaskambrisse. «Kes teie eest hoolitseb?»

«Hea ingel.»

«Kannäe! Mis soost ta on, see ingel?»

«Inglisoost.»

«Ennäe, milline mees!» ütleb piiga kellelegi kolmandale. «Okkaline. Ei anna end kuidagi kätte. Te vist tahate etendada karmi professorit, aga olete lihtsalt paha poiss. Kas seda ei ole teile öeldud?»

Ma vaikin. Külaline kehitab õlgu:

«Kummaline. Ei ühtki jälge mõnest naisterahvast. Kas teil naisi kunagi külas ei käi?»

«Miks mitte. Väga tihti.»

«Väga tihti? Ja mida te nendega teete?»

«Tapan ära. Pärast kirjutan andmed kartoteeki.»

«Kuulge, te ei taha jälle tõsist juttu ajada . . .»

«Kui teie asute asja juurde, mille pärast tulite, hakkan mina tõsiselt rääkima.»

Mu hääletoonist taibanud, et kõik venitamismoodused on ära kasutatud, istub neiu laua äärde, avab portfelli, ning ma näen minu viseeritud masinakirjalehti. Enne kui ta jõuab need peita, märkan seal ka pliiatsiga tehtud märkuste ämblikuvõrku: keegi on teksti parandanud, alla kriipsutanud ja joonistanud servadele pikki imestust avaldavaid küsimärke.

Ülal aga ilutseb rasvase viltpliiatsiga maalitud pealkiri «Võitluses surmaga».

«Mis see olgu?»

«Kas pealkiri ei meeldi teile?»

«Minu arvates on see idiootlik.»

«Mispärast?»

«Sellepärast, et mina ei võitle surmaga.»

«Millega te siis võitlete?»

«Vanadusega. Täpsemini enneaegse vanadusega. Ja vähem võitlen kui püüan selgusele jõuda selle põhjustes.»

«Te olete tagasihoidlik. Kas te siis ei tahaks anda inimestele surematust?»

«Ei sugugi. Inimkonna surematus seisneb tema lakkamatus uuenemises. Oleks tragöödia, kui inimesed saaksid surematuks.»

«Tragöödia kellele?»

«Kogu planeedile ja igale üksikule inimesele. Tuletage meelde Ahasveeruse legendi — talle anti surematus karistuseks. Kas te «Fausti» olete lugenud?»

«Muidugi,» on mu külalisel vastusega kiire, millest ma järeldan, et ooperit ta vist on kuulanud.

«Sellisel juhul te vahest panite tähele: Faust ei palunud kuradilt surematust, vaid noorust. Ja peale selle: kas teil pole pähe tulnud, et ka surematu inimene on surelik?»

«No kuulge, see on paradoks!»

«Paradoks? Kas te teate täpselt, mida see sõna tähendab?»

«Loodetavasti.»

«Teie hukkamõistva intonatsiooni järgi otsustades mitte päris täpselt. Paradoks on tõde. Esimesel pilgul äratundmatu tõde. Tõde, mis sarnaneb valega. Paradoksil on vägev antipood — sofism. Tõega sarnanev vale. Me kugistame kergel käel sofisme, kuid muutume valvsaks, haistes paradoksi lõhna. Ometi on paradoks ilmsüütu. Tõepoolest surematul inimesel peaks olema looduses mitteesinev mehaaniline vastupidavus: ta ei tohi põleda tules, uppuda vees ega karta tugevat radioaktiivset kiiritust. Küllap teie kõrvad huugavad ameerika sekvoiadest, mis, olge lahked, elavad aastasadu, kuid seejuures millegipärast unustatakse, et sekvoiadki langevad loodusõnnetuste ohvriks ning — mis peamine — neid võib saagida nagu mis tahes muid puid. Iga surm on kurb, ent kui sureb muldvana mees või naine, me ütleme, et ta suri loomulikku surma, ja see leevendab meie leina. Hirmus on, kui sureb noor inimene, niisugust surma me nimetame enneaegseks ja traagiliseks. Kujutlege hetkeks, kui jube on teoreetiliselt surematu

inimese hukkumine, tema lahkumine igavesest elust... Minu kujutlusvõimest selleks ei piisa.»

Mu külalise ilme on veidi nõutu.

«Mul on raske teiega vaielda,» pomiseb ta. «Aga meie peatoimetaja palus väga, et te oma seisukohta leevendaksite...»

«Mille suhtes nimelt?»

«Surematuse suhtes.»

«Mispärast?»

«Vaadake, üks akadeemik — nimi on mul meelest läinud, aga see polegi oluline, ta on väga kuulus teadlane ja isegi mingi president — arvab, et...»

«Tore. Kui teie peatoimetaja nii väga ihaldab surematust, eks intervjueerigu siis seda akadeemikut.»

«Ärge olge õel. Ega pessimist. Nüüd te ütlete, et ma ei tea, mida see sõna tähendab, — ausõna, tean küll.»

«Ja teile meeldivad optimistid?»

«Meeldivad. Tunamullu korraldati meil toimetuses ümmarguse laua vestlusring, seal võttis sõna üks noor teadlane — muide, teie instituudist, — ja meeldis kõigile väga. Ta ütles, et juba lähemal ajal võib inimese eluiga pikendada kaks või isegi kaks ja pool korda...»

«Vdovin?»

«Vdovin. Kas te tunnete Vdovinit? Andekas mees, eks ju?»

«Andekas? Pigem palju lubav.»

Neiu takseerib mind umbusklikult.

«Kas kokku- või lahkukirjutatult?»

«Lahku.»

«No on teil alles terav keel! Kas teie seda üldse ei usu?»

«Ma olen kindel ainult ühes: mina ja Vdovin sureme ammu enne, kui seda õnnestub kontrollida.»

«Ma ei teadnud, et te olete nii kuri.»

«Ma ei ole kuri, olen väga hõivatud. Mida teie peatoimetaja minult veel tahab?»

«Ta palus öelda, et ei saa teist aru...»

«Võib-olla tõesti. Aga mida saan mina siin teha?»

«Jätkem naljad! Ta ei saa aru, kas vananemine on loomulik või patoloogiline protsess.»

«Nii üht kui teist.»

«Niihästi normaalne kui ka haiguslik protsess?»

«Just.»

«Kuidas see saab olla?»

«Miks mitte! Võrdub ju footoni seisumass nulliga? Normaalse ja patoloogilise piir on üpris tinglik, norme kehtesta-

vad ju inimesed. Loodusel ei ole selles suhtes alati kindlat arvamust.»

Külaline ohkab:

«Võtaks teid, te ajasite mu päriselt segadusse. Tooge mõni lihtne näide, et ma teid mõistaksin.»

«Näide. Palun. Kas te ei ole vahel öelnud: «Oh ei, täna ma olen haige...»? Või koguni: «Tänu taevale, ma jäin haigeks!»? See on tõde ja ühteaegu vale, sest füsioloogilisest seisukohast te olete täiesti terve.»

Muidugi on see mühaklikkus, aga mina millegipärast ei kahetse. Külaline punastab, kuid vaikib. Vaatan kella.

«Edasi?»

«Teie seisukohti spordiküsimustes peab ta täiesti vastuvõetamatuiks. Tuleb välja, et te olete igasuguste rekordite ja raskejõustiku vastu.»

«Üldse mitte igasuguste rekordite vastu. Aga raskejõustikuga on mul tõesti keeruline vahekord.»

«Näete nüüd. Kogu maailm kadestab meie vägilasi, kogu maa on neist vaimustuses, aga teie nõuate, et...»

«Stopp! Alustagem sellest, et ma ei nõua mitte midagi.»

«Kui ei nõua, miks te siis...»

«Et inimesed teaksid: ka teistsugune vaatenurk on võimalik. Erinevalt enamikust lääneriikidest piiratakse meil poksimatši kestus kolme raundiga. Olen kindel, et see tark kompromiss saavutati inimeste osavõtul, kellele poks üldse on vastik. Mina lõigun koeri ja kasse täie kindlustundega, kuid pean vivisektsiooni vastaste olemasolu lubatavaks ja isegi kasulikuks.»

«Mispärast?»

«Nad teevad vajalikke korrektiive.»

Külaline jääb mõttesse.

«Ei, sellest ei hakka ma iialgi aru saama. Parem öelge, mis teil on tõstjate vastu?»

«Ei midagi. Ma lihtsalt ei näe midagi meeldivat selles, et sammuvate ekskavaatorite ja elektrikraanade sajandil ponnistab keegi ähkides ja puhkides üheks sekundiks üles tõsta kaks- või kolmsada kilogrammi. Kraanale on seda vähe, inimesele liiga palju ja üldse mitte kasulik.»

«Kas teil tõesti ei ole heameel, kui meie poisid võidavad rahvusvahelise võistluse? Kuhu jääb teie patriotism?»

«Minu patriotismi õhutavad rohkem arvud, mis kõnelevad spordi massilisusest Nõukogude Liidus.»

«Kas te tõesti kunagi kellelegi kaasa ei ela?»

«Mina eelistan olla tegelane, mitte pealtvaataja. Tudengina

mängisin jalgpalli ja armastan seda mängu, kuid mitmetuhandeline möirgav ja märatsev rahvahulk tülgastab mind. Ei Ulanova ega Sofronitski kutsu iial esile sellist ekstaasi. Mind ajab naerma, kui õllest vulksuvad, istuvast eluviisist vatsakad perekonnapead ja kiitsakad sorakil plikad röögivad mängijale: «Kuhu sa lööd, käpard?!» Nemad ise ei suudaks palli lüüa ka tühja väravasse. Mulle on vastikud jalgpallihaiged, kes oleksid valmis neile pettumuse valmistanud meeskonna vigaseks klohmima, põhimõtteliselt ei erine nad millegipoolest Kolosseumi verejanulisest publikust; kui homme lubataks gladiaatorite mängud, muidugi kärbitud programmiga ja arsti järelevalvel, oleks bisnesmenil hea teenistus. Meie staadionide publik on tunduvalt parem, kuid tõtt-öelda ei ole ma kindel, et tedagi alati valdavad üksnes puhtaimad, madalatest instinktidest vabad tunded. Siin on, mille üle mõelda sotsioloogidel ja psühholoogidel ja meie kolleegidel füsioloogidel.»

«Aga ikkagi, mispärast . . .»

«Nimelt — mispärast . . . Minu arvates on spordihaiged samasuguste tunnete küüsis nagu need, kes mängivad loteriidel ja totalisaatoritel.»

«Mis ühist saab siin olla? Spordihaige ei ole omakasupüüdlik.»

«Olenevalt sellest, mida omakasu all mõeldakse. Mängur — te saate aru, et ma ei räägi sportlastest, — on inimene, kes soovib omandada teatavaid materiaalseid väärtusi, osalemata nende loomises. Spordihaigel on võimalus tunda end võitjana, võistlusest osa võtmata. Selle kohta kasutan ma oma terminit: eneseteostus kaudse osalemise teel. Iga kord, kui me loome endale ebajumala, me teostame end. Me justkui hakkaksime osanikeks, saaksime tema au ja autoriteedi kaasomanikeks; olles profaanid, me omandame õiguse otsustada asjade üle, mis varem ei olnud meile kättesaadavad. Ja loomulikult mõju avaldada, nõuda, nõu anda, isegi hukka mõista. Spordihaigete järel tulevad kunstihaiged ja meditsiinihullud . . .»

Vestluskaaslasele tähelepanelikumalt otsa vaadanud, katkestan ma jutu poolelt sõnalt. Ta igavleb ja närvitseb.

«Kõik see kõlab väga arukalt,» ütleb ta hämmeldunult. «Aga meil on suure tiraažiga ajakiri. Miks te ikkagi olete rekordite vastu?»

«Ma ei ole nende vastu. Olen rekordite suhtes ükskõikne. Muide, on vale, et enamiku rekordeid püstitavad amatöörid. Kui asjaarmastajad oleksid inimtegevuse mis tahes valdkon-

nas elukutselistest tugevamad, tähendaks see vastava kutseala hukkumist.»

Külaline vajub mõttesse.

«Ei, see jutt rekordite kohta meil läbi ei lähe. Ja mina ka pole teiega nõus — inimesed püriwad alati tippude poole, olgu see isegi ohtlik nende elule ja tervisele. Tahate, ma kummutan teie väited nüüdsama?»

«Laske käia,» kostan ma erilise innuta.

«Ma tean, et te olete enda kallal katseid teinud. Ja et need katsed olid lausa riskantsed. Mis? Eks see ole hullem kui tõstesport?»

Potsti! Mind löödi sadulast. Mitte argumendi, vaid informeeritusega. Peale minu ja Viktori ei teadnud neist katsetest ükski hing. Kas tõesti on Viktor mind reetnud?

«Kuulge,» küsin ma hädiselt kogeldes, «kust te seda (äärepealt oleksin poetanud: teate) . . . Kust te selle võtsite?»

«Uudishimu teeb vanaks. Fakt, eks ju?»

Piiga välgutab silmi ja võidutseb, mina kaotan lõplikult enesevalitsemise.

«Teate mis, armuline preili,» ütlen ma, «me oleme teie visiidi eesmärgist kõrvale kaldunud. Lubage meelde tuletada, et teie aeg on ümber.»

Neiu heidab mulle karmi pilgu. Kõige järgi otsustades on ta harjunud, et tema seltskonnast peetakse lugu.

«Kas te kihutate mind välja?»

«Ei, tuletan meelde.»

«Hästi,» ütleb külaline jahedalt. «Mida me siis teeme?»

«Mul on kompromissettepanek. Seal, kus minu vastused teid ei rahulda, tõmmake küsimused maha. Tehkem nii, nagu te ei olekski neid mulle esitanud.»

«Kahju.»

«Minul ka.»

«Hästi, tehkem nii, nagu teie tahate.» Ta võtab portfellist kahvatud tõmmised.

«Kirjutage alla.»

«Ma juba kirjutasin.»

«Need on veerud. Seda nõuab kord.»

«Kas võib läbi vaadata?»

«Palun. Kui teil kiire ei ole . . .»

«Meid, nülgureid, on harjutatud lugema kõike, millele me alla kirjutame.»

Loen kiiresti, kuid midagi vahele jätmata. Piiga taipab seda ja hakkab närveerima.

«Kõik on nii, nagu te ütlesite . . .»

Ei ole päris nii, nagu mina ütlesin. Toimetajas kahtlusi äratanud vastused on oskuslikult kohitsetud, tõmban need koos küsimustega tervenisti maha. Kuid toimetaja pliiats on kõikjalt üle käinud, siit natuke mahendanud, sealt kohendanud, ning mis peamine — kõikjale on poetatud mulle vastikuid pikantseid kolmikpunkte ja jutumärke. Jääb mulje, nagu oleksin ma küsimustele vastates kogu aeg silma pilgutanud.

«Me tahtsime säilitada jutuajamise intonatsiooni,» selgitab neiu, nähes mind tusastumas. «Et ei oleks valmis sõnastust, vaid paistaks, kuidas vestluse käigus sünnib mõte. Kas mõistate?»

«Olge rahulik. Kui mul teie kolleegiga juttu ajades oleks tekkinud kas või üksainus uus mõte, ma ei oleks seda välja öelnud. Uusi mõtteid ei tärka mul kuigi sageli.»

«Issand, mihuke te olete! Hästi, olge pai, kirjutage juba rutem alla, siis jääb meil mõni hetk aega millestki huvitavamast kõnelda.»

«Ei, armuline preili,» ütlen ma, «sellele ma alla ei kirjuta.»

«Mispärast?» pilk muutub veetlevalt kalgiks.

«See pole see, mida mina rääkisin.»

«Kes seda kõike siis rääkis? Ausõna, te lihtsalt norite. Ühtteist tuli redigeerida. Redigeeriti ka Tšehhovit ja Tolstoid...»

Mul hakkab korrapealt igav.

«Armuline preili,» ütlen ma, «jõudkem selgusele, mis asi on intervjuu. Intervjuud — nagu mulle seni näis — kasutab toimetus juhul, kui teda huvitab spetsialisti isiklik arvamus, avaldatuna sellele inimesele omases individuaalses vormis. Kui minu vaated ja vorm, milles ma olen harjunud neid avaldama, toimetust ei rahulda, vaid tema tahab intervjuus näha omaenda vaadete peegeldust, tuleb tal kas sellest žanrist loobuda või pöörduda kellegi teise poole.»

«Missugune väljapääs meil oleks?» Piiga ilme näitab, nagu oleksin kõiges süüdi mina, temal aga tuleb ka heasüdamlikkuse pärast helpida kogu supp.

«Väljapääs on lihtne. Trükkida intervjuu niisugusena, nagu ta oli varem.»

«See on võimatu. Ma tõotasin peatoimetajale, et räägin teid pehmeks, te panete mu õige täbarasse olukorda. Pealegi me jäime hiljaks, number on küljendatud. Ei tea, miks te küll säärane olete... Mina ei lisanud teie teksti ainsatki sõna.»

«Lisasite küll.»

«Kuhu? Näidake ette.»

«Kas teil minu originaal on kaasas?»

«Muidugi mitte.»

Puhas vale, ma nägin seda ennist.

«Hästi, me tuleme ka teisiti toime.» Lasen pilgul veergudest üle joosta ja peaaegu lõpust, mu maitset ja harrastusi puudutavate traditsiooniliste pärimiste hulgast leian küsimuse: «Teie lemmikheliloojad?» Ma mäletan väga hästi oma vastust: «Bach, Frank, Mussorgski, Skrjabin.» Frank on kuhugi kadunud, tema asemele salapäraselt tekkinud Tšaikovski.

«Kuhu jäi Frank?»

«Kes see Frank on?»

«Kena küll! Caesar Frank.»

«Caesar?»

«Belgia helilooja ning organist.»

«Hm! Kas ta teile väga meeldib?»

«Väga.»

«Olgu. Ma helistan, et pandaks sisse.»

«Aga kust ilmus Tšaikovski?»

«Kas te siis Tšaikovskit ei tunnista?»

«Mulle meeldivad tema viies ja kuues sümfoonia. Romansse ei salli ma silmaotsaski. Igatahes ei ole ta minu lemmikheliloojaid.»

«Veider. Tšaikovskit armastavad kõik.»

«Kuulge,» lähen jälle rumalast peast ägedaks, «kas ma tõesti pean teile selgeks tegema, et armastus ei allu autoriteetidele? Te kummardate korüfeede ees, peate lugu oma peatoimetajast, aga armastate Vasjat või Petjat, ning kellelgi ei ole õigust teilt aru pärida, mispärast.»

«See on teine lugu.»

«Üldsegi mitte teine lugu. Teile meeldib Tšaikovski, aga Saljapinile ei meeldinud, tema ei laulnud Tšaikovskit peaaegu mitte kunagi. Šaljapin armastas Mussorgskit. Gorki ei armastanud Dostojevskit. Mina armastan. Tolstoi ei armastanud Shakespeare'i...»

«Ja teie ka?»

«Hamletist olen vaimustuses, Othellot ei salli. Tüüpiline renegaat. Tuletage meelde, millega ta kelgib... Teie ütlete, et Othello on oma ajastu inimene, ja teil on õigus. Aga sellest ei muutu ta mulle armsamaks.»

«Puškin ütles, et Othello polnud armukade, vaid...»

«Vaid kergeusklik, ma tean. Ta võinuks siis Desdemonat usaldada. Millegipärast nähakse Othello süüd ainult selles, et tal puudusid süütõendid. Oleks Desdemona tõesti patustanud, ei kahtleks enam ükski mu tsiviliseeritud kaasaegne õiguses tal kõrist kinni võtta. Mulle on vastumeelt Arbenin

ning ma ei mõista, kuidas võidakse Stenka Razini puhul kõrvale jätta tema tegelikud kangelasteod ja ülistada teda selle eest, et ta uputas naise, olgu pealegi klassivõõra, aga see naine oli alles äsja kinkinud talle rõõmu... Razin ei uputanud naist raevu ega isegi mitte kiivuse tõttu, vaid oma autoriteedi pärast kartma lüües. Seda laulu ma ei armasta, kuid on olemas laul «Jää jumalaga, rõõm, mu elu...», mida võib kuulata lõpmatuseni, ehkki ma ei mõista teile seletada, milles peitub tema maagia. Kas seda saab — ja peamine — kas seda ongi vaja seletada? Ma ei armasta «Gargantuad», kuid «Ulenspiegelit» ja «Don Quijotet» olen lugenud mitu korda. Turgenevit lugedes ma varem haigutasin, aga neljakümnendaks eluaastaks hakkas ta mulle meeldima. Mina ju ei anna keskkoolis tunde ega suru kellelegi peale oma maitset. Miks te tahate, et ma armastaksin Tšaikovskit?»

«Ma avaldan teile saladuse. Tuleval aastal korraldatakse Moskvas ülemaailmne konkurss.»

«Noh, ja siis?»

«Tšaikovski-nimeline.»

«Noh, ja siis?»

«Te ei taipa? See tabab täpselt märki.»

Tuleks naerda, aga mina lähen millegipärast marru.

«Kuulge,» ütlen ma, «lõpetagem oma jutuajamine rahujalal. Selgub, et seda õnnetut intervjuud pole teil üldse vaja.»

«Kuidas seda mõista?...»

«Ei ole vaja. Teid ei huvita, mida ma tegelikult mõtlen. Teid huvitab, et materjal tabaks märki. Mulle ei paku huvi tõendada teie toimetaja oletusi oma allkirjaga. Mingem laiali. Ma kirjutan talle kirja...»

«Kas te olete hulluks läinud? Ta võtab mul pea maha.»

See on nüüd küll vale. Nii ilusad ja enesekindlad pead püsivad võrdlemisi kindlalt õlgadel. Ilmselt on piigal mõjukas papa... Ma vaikin. Külaline lööb käsi kokku:

«Mis teil arus on? Kas te teate, mida tähendab, kui lugu numbrist välja võetakse? Või tahate, et mind vallandataks?»

«Teid ei vallandata,» ütlen mina. «Ja üldse on see keelatud võte.»

Mu ajnitise iroonilise pilgu ees annab külaline alla:

«Olgu, teie võit. Mina hukka ei saa. Aga Jakov Semjonovitšile, kes teilt intervjuu võttis, tähendab see katastroofi. Ta on väga haritud mees, kuid juba tsipake vanamoeline, ja teda tahetakse pensionile saata. Jakov Semjonovitš ei saa pensionile minna, tal on perekond...»

Sedakorda on see tõde. Vähemalt sarnaneb tõega.

«Olgu,» ütlen ma, «ka see on keelatud võte, aga selle vastu ma olen jõuetu. Andke nad siia...»

Kirjutan veergudele alla. Kuulsulepea rebib koredat paberit. Külaline ohkab kergendatult, võit ei tulnud talle kergelt.

«Tarkpea-paikene,» ütleb ta. «Nüüd kirjutage mulle lugu Prantsusmaa-sõidust.»

«Ega ei kirjuta!» Olen jälle õel, eriti ärritas mind, kuidas neiu mind soosivalt tarkpea-paikeseks kiitis. «Prantsusmaaloo te kirjutate ise. Liiati on teil minust hulga paremini teada, mida ma pidin seal nägema ja mida mõtlema. Tuletan teile veel kord meelde, et teie aeg on otsas.»

Nüüd on piiga tõsiselt solvunud. Sõnatult topib ta veerud portfelli ning läheb niisama sõnatult, hüvasti jätmata ukse poole. Kõnnin tema kannul — peremehe kohus on külalisele lift tellida — ning raevutsen südames. Kui see plika minuga nägemiseni ei jäta (absurd — mis jällenägemisest saab meil juttu olla!), õpetan ma talle veel häid kombeid.

Ent lävel pöörab neiu kannal ringi ja paiskab mulle näkku:

«Te olete jube inimene! Ja-jah, jube. Mulle öeldi seda, ma ei uskunud, aga nägin oma silmaga, — te olete jubedatest jubedam...» Ning ta jookseb trepist alla.

Tulen tuppa tagasi pisut kohmetuna. «Mulle öeldi, et te olete jube inimene...» Huvitav, kes seda ütles? Kurat võtku, äkki ma tõesti olengi jube? Ühtki versiooni ei maksa kontrollimata kõrvale heita.

Häbi tunnistada, kuid pärast külalise lahkumist ei õnnestu mul kohe naasta poolelijäänud töö juurde. Mu intervjuu saatus mind enam ei huvita ja jultunud neiu ajab vaid naerma. Mu mõte töötab pingsalt: ma tuletan meelde, vastandan ning teen oletusi. Küllap avastused nõnda sünnivadki. Kahjuks tegelen mina täieliku mõttetusega. Kes ja mida võis minust rääkida? Mis moel sai see piiga kuulda minu ebaõnnestunud katsetest? Ja täpselt nii, nagu neil harvadel hetkedel, mil meile hakkab avanema tõde, leiab aset otsinguid krooniv välgatus — kõikevalgustav, kõikeseletav ja kõikelahendav: Liida! Kohe on iga asi omal kohal. Muidugi, Liida teadis neist katsetest, Viktor toimetas mu koju, olin omadega päris läbi, me ei saanud midagi varjata. Ja arvatavasti on see häbematu plika Liida uusi sõbratare, või nagu Liida armastab öelda: austajanna. Kannäe, mida tähendas korteri põgus, kuid hoolikas ülevaatus, ja kõik pärimised... Kannäe, kes ütles, et ma olen jubedatest jubedam inimene...

Päev näikse kulgevat mu endise naise kasvava aktiivsuse tähe all. Hommikul kiri, keskpäeval luure. Ma ei imestaks, kui õhtul ilmub tema ise.

12. ELEVANDILUUST TORN

Elevandiluust torni mõiste pillas Uspenski, minu meelest pani ta sinna vaid kõige üldisema mõtte: koht, kus üksi olla, pelgupaik argipäevaste askelduste eest. Mispärast just elevandiluust torn? Veel ei mäletatud juhust, et Olga oleks mõne talle antud ülesande unustanud, kuid tema koostatud teatis kas kadus Paša lauale kuhjunud paberihangedesse või unustas Uspenski saadud andmeid minuga jagamast. Nii et mina kujutlen seniajani vaid ähmaselt, kes, millal ja mispärast laskis käibele selle tobeda mõiste. Aga see ei olegi oluline. Oluline on muu — kulus vaevalt mõni nädal, ning ma veendusin, et torni sulgununa olen märksa vähem kaitstud olmemurede ja -korratuste eest kui Liidaga koos elades, ning et mõnes mõttes olin ma just siis elanud elevandiluust tornis.

Asunud pärast pikki kuid peavarjuta virelemist raamatute, mappide ja kartoteegikastidega oma korterisse kaheksandal korrusel, osutusin olevat täbaramas olukorras kui Robinson Crusoe asustamata saarel. Autori tahtel paiskas meri koos temaga sinna hulga majapidamises kasulikke esemeid, mind aga heideti räpasele parkettpõrandale koos paarikümne hädapärast kokkuklopsitud kastiga, mis ei sisaldanud midagi muud peale informatsiooni. Kuid väljapääs leidus ka siin — asustamata saarel on raha kasutu, suures linnas aga seni veel üldine ekvivalent. Õnneks mul raha oli. Küsisin Almazovilt instituudi veoauto, koos Viktoriga sõitsime poole päeva jooksul läbi mitu kauplust ja lahendasime korraga kõik probleemid: ostsime kaks lauda, pool tosinat tooli, diivani, külmutuskapi ja suurepärase radioola. Minu laboratooriumi noored korraldasid midagi laupäevaku taolist, teaduste kandidaadid kopsisid haamriga ja keerasid lampe pesadesse, noored naislaborandid kolistasid köögis uhiuute kastrulitega. Laupäevak lõppes piduõhtuga meie instituudi parimate traditsioonide vaimus, ning ma tunnetasin taas, kui tugevad, olgugi nähtamatud niidid seovad mind Varja-moori, Viktori ja kõigi nende sümpaatsete inimestega. Mul oli lõbus ja natuke kurb, tookord ma ei mõistnud, miks, aga nüüd mõistan. Puudusid mulle kõige lähedasemad inimesed: Aleksei, Iljuša, Olga, Paša, Beeta... Mu endise naise nime ei võtnud keegi õhtu jooksul suhu, kuid ma tajusin üldist, vahest veidi alateadlikku juubeldust — Liidat ei armastatud.

Esimestel päevadel tundsin mõnu üksindusest ega märganud oma olme korraldamatust. Minus elas veel naiivne usk, et materiaalselt kindlustatud poissmees, kellel on nii tagasihoidlikud nõudmised nagu minul, võib kõrvalise abita hõlpsasti toime tulla. Mu heategija Sergei Nikolajevitš oli eriti rõhutanud, et meie maja kogu alumise korruse võtavad enda alla kauplused ja töökojad, kaasa arvatud paljutõotava nimetusega asutus «Heade Teenuste Büroo».

Vajadus heade teenuste järele tekkis mul üsna varsti. Pärast seda, kui ma olin paigutanud riiulitele oma raamatud ja mapid, neid üldjoontes süstematiseerides, oli korterisse tekkinud palju tolmu ja prahti, ning loomulikult läksin büroosse abi järele. Selle asutuse toretsevat klaassilti olin ammu märganud, ukse ette jõudes nägin veel kaht teksti: «Tere tulemast» (ukse kohal, slaavi sidekirjas, hüüumärgita) ja teist, käsitsi suurele kartongtükile maalitut: «Ustega mitte paugutada!!!» Kolm hüüumärki oli ilmne ülepakkumine, kõige vähem kavatsesin ma uksi paugutada. Liiati olnuks see ka võimatu, uks oli seestpoolt suletud, riivi aset täitis toolijalg. Keegi soovitas mul hoovi kaudu ringi minna, ning silmatorkamatu tagaukse kaudu sisenesin viimaks teeninduse pühamusse.

Büroo oli avar ja valge, moodsa mööbliga sisustatud ruum, madalal ümmargusel laual vedelesid ajakirjade «Krokodil» ja «Sputnik Agitatora» mullused numbrid, kuid tugitoolides ei istutud ja ajakirju ei loetud, kõik heade teenuste ihalejad seisid vastu valget seina nõjatades ja ootasid oma korda, et pista pea sisse luugist, mille taha oli peitunud täidlane kollaste juuste ja Buddha näoga naine, seljas roheline villane jakk. Naine kirjutas kviitungeid, seda tegevust aeg-ajalt katkestades, et tõsta telefonitoru või kergelt sõimelda kellegagi, kes samuti viibis luugitaguses kõmisevas sügavikus.

Järjekord koosnes seitsmest või kaheksast naisest ja ühest eidenäoga paksust mehest. Minu hinnangul võis järg minuni jõuda paremal juhul poole tunni pärast. Tegevale inimesele on ka pool tundi aeg, ning ma otsustasin kasutada tugitooli, sirvimaks kaasavõetud brošüüri. Eelnevalt selgitasin, kes on viimane, ankrumeheks olev upsakas jõmm tunnistas seda suure vastumeelsusega, nähtavasti pidas end tagumiseks. Aga kui ma tugitooli istusin ja brošüüri kätte võtsin, põrnitses kogu ahelik mind ilmse halvakspanuga, mu soovimatust jagada nendega igavust ja seina ääres seismise ebamugavust käsitati kahtlemata härrandliku individualismina. Põikpäisusest ma muudkui libistasin pilgu üle ridade, aga keskenduda mul ei õnnestunudki, hakkasin vargsi järjekorda jälgima, registreerisin tema iga nihke ihaldatud luugi poole. Püüdsin maksku mis maksab võtta vaba ja mugava asendi, kuid tüütu

lihastepinge — tuttav kõigile, kellel on tulnud seista järjekorras, — ei andnud hetkekski järele. Lõppude lõpuks ma ei pidanud vastu, asusin oma kohale ammu enne, kui tuli minu kord, ning sain võimaluse jälgida, kuidas kollane-roheline naine, pannud kviitungiraamatu vahele viimseni kulunud kopeerpaberilehed, kole kaua kirjutab midagi, pilku vahetevahel üles tõstes, et vaadata mõnda teatmikku, siis närviliselt arvelauanuppe klõbistab, ja mananud näole kiskjaliku ilme, rebib raamatust välja kviitungi koos kahe koopiaga. Järgneb arve tasumine. Raha võetakse muidugi ette. Münte tagasiandmiseks vastuvõtjal ei ole, ning ta saab iga kord kliendi peale väga pahaseks. Üks sobrab plastmassist peenrahatopsis, teine võidunud kukrus, mina näen ammu lihtsat aritmeetilist kombinatsiooni, mis lubaks neil rahumeelselt lahku minna, kuid vaikin, et kollarohelist naist mitte veelgi vihasemaks ajada.

Ja saabuski ammuoodatud hetk, mil vastuvõtja küsiv pilk langes minule ning ma võisin viimaks teatavaks teha oma tagasihoidlikud soovid.

«Palun öelge, kas ma saan välja kutsuda . . .» alustasin ma mesimagusal häälel. Jätkata mul ei õnnestunud.

«Kas te lugeda oskate?»

Pean tunnistama, et olin olnud natuke ennatlik. Viimase kolmekümne aasta jooksul ei ole mu kirjaoskust kahtluse alla pandud, isegi mälestusväärse neomaltusianismivastase diskussiooni ajal neljakümnendate aastate lõpus mitte. Kannatamatud järjekorrakaaslased selgitasid mulle, et vastuse kõigile mind huvitavatele küsimustele võin ma saada seinalt, kus «Nõukogude inimese moraalikoodeksi» kõrval on üldiseks vaatamiseks väljas kombinaadi pakutavate heade teenuste üksikasjaline loetelu. Ma kaotasin järjekorra, kuid see-eest sain teada, et kombinaat mitte ainult et koristab ruume, peseb aknaid ja poonib põrandaid, vaid ka restaureerib stiilset mööblit, puhastab gobeläänе, soeb nailonkasukaid ja loob interjööre kunstnike visandite põhjal. See julgustas mind. Et minu interjööris polnud ei stiilset mööblit ega gobeläänе, pidi mu tagasihoidlike soovide rahuldamine olema lihtsamast lihtsam. Reipana naasin luugi ette. Seal aga selgus, et meie ajastule iseloomulik kitsa spetsialiseerumise protsess on haaranud ka teenindusvaldkonna: põrandapoonija võidakse mulle saata veel täna, aknapesija ülehomme, korterit koristama ei ole kedagi läkitada, üks koristaja on dekreetpuhkusel, teine sõitis maale sugulaste juurde. Ei täna ega ülehomme ei tohi ma kodunt lahkuda kella üheksast hommikul poole viieni õhtul, sest

juhul, kui mind ei ole kodus, langeb kogu vastutus minule. Üritasin selgitada, et enne prahi koristamist pole mõtet põrandat poonida ja kaks päeva vahetpidamata kodus istuda ma lihtsalt ei saa, ning põhjustasin vihapurske. Mulle öeldi, et kombinaat, tänu taevale, seisab oma kolmanda aastapäeva künnisel ja taotleb edukalt eesrindliku ettevõtte nimetust, tema ise, vastuvõtja, töötab siin asutamisest alates ega ole nii kapriisset klienti varem näinud. Jäin endale truuks, ja siis mulle öeldi, et nähtavasti on mind kasvatanud memm ja nänn, ning kui mulle ei meeldi nõukogude ettevõttes kehtiv kord, siis parem koligu mõnda kapitalistlikku riiki.

Siinkohal sai mu hing täis. Ausõna, ma ei solvunud iseenda pärast. Ma solvusin oma riigi pärast. Mulle on haavav kuulda, kui kannatlikkust käpardlikkuse ja saamatuse vastu ülendatakse patriootlikuks vapruseks. Kõigisse neisse käratustesse, mida ma olen korduvalt kuulnud, on peidetud üpris mürgine mõte, nagu oleksid need pahed meie rahvuslikud voorused. Egas asjata soovitata rahulolematuil välismaale kolida, selles kätkeb vaenulikkuseks grimeeritud lömitamine oma veidrustes kättesaamatu nutika Euroopa ees. Üldse olen ma korduvalt tähele pannud aprioorse üleoleku usu hämmastavat külgnemist kõige labasema lömitamisega.

Esitanud populaarsel kujul oma seisukoha, nõudsin ma kaebusteraamatut. See võrdus aga sõjakuulutamisega. Olen sageli küsinud avaliku raamatukogu erifondidest haruldasi ja isegi unikaalseid raamatuid. Kaebusteraamatut oli raskem kätte saada. Algul öeldi mulle, et kombinaat töötab juba ammu kvaliteetselt, praagita ja reklamatsioonideta, kaebusteraamat on kõrvale jäetud, sest selle järele puudub vajadus. Ma ei uskunud, palusin kutsuda juhataja. Ta laskis end kaua oodata, viimaks ilmus nähtavale — õhukeste huultega, väga rühikas ja lahinguvalmis. Käsi hoidis juhataja millegipärast selja taga. Raamatut andmast ta keeldus, kuni pole teada, mida ma kavatsen sinna kirjutada. Kombinaat taotleb mingit vimplit, ja tema, direktriss, ei saa lubada, et tundmatud isikud vastutustundetult sodiksid raamatut, kuhu juba aasta otsa on kirjutatud ainult tänuavaldusi. Kostsin äärmise malbusega, et ma ei ole päris tundmatu isik, kirjutan nime alla, annan koduse ja töökoha aadressi ning las kõrgemalseisvad organid arutavad mu pretensioonide põhjendatust. See avaldus võeti vastu sarkastilise muigega: ma vist teesklen naiivset; kui hakataks kontrollima iga kaebust, seiskuks kõrgemalseisvatel organitel kogu muu töö, harilikul ajal ma võiksin kirjutada mida tahes, tal poleks sellest lampigi (uus väljend, mille

etümoloogia ei ole mulle päris selge), kuid ülevaatuse päevil võib iga tühine sissekanne kombinaadile kahju teha, ja üldse — siinkohal ta hääl värahtas:

«Kas teil südametunnistust on?»

See otse esitatud küsimus hämmastas mind natuke. Nii alasti kujul polnud seda minult ammu küsitud. Seni ma ei kahelnud, et mul on süüme. Võib-olla pole mul jätkunud alati mehisust kuulda võtta tema häält, kuid aeg-ajalt on ta mind tublisti piinanud, vaevalt võib inimest piinata see, mida ei ole olemas. Nendest mõtetest hõivatud, jäin vastuse võlgu, aga minu vaikimist tõlgendati sootuks pahupidiselt: veendunud mu südametunnistuse puudumises, ohkas direktriss raskelt ja ulatas mulle raamatu. Tänasin teda ja sildusin ajalehelaua äärde tahtmisega kirjutada midagi peenelt iroonilist, kui äkitselt, minetanud oma budistliku häirimatuse, puhkes samal hetkel valjusti töinama kollane-roheline naine luugi taga. Ta kisendas, et ei ole suuteline tegema materiaalselt vastutavat tööd ajal, mil tema kohta kirjutatakse jõhkrat laimu. Ja siis juhtus midagi täiesti ettenägematut: järjekord, kes seni polnud ilmutanud kollase-rohelise naise vastu erilist sümpaatiat, vaid isegi kirunud teda aegluse pärast, asus äkki otsustavalt tema poolele. Ühed naised sööstsid solvatud jumalust lohutama ja anusid teda jätkama oma ühiskondlikult kasulikku tegevust, teised — eidenäoga jõmmi toetusel, kes millegipärast polnud lahkunud, — ründasid mind nii raevunult, et see sundis oletama midagi sügavamat kui lihtne rahulolematus minu süü tõttu tekkinud viivitusega. Mida kõike ma ei kuulnud! Eks katsuge koostada keerulist lauset, kui teie pea kohal laksutavad tiibu pool tosinat raevunud harpüiat. Püüdsin nende kriiskeid kõrvust mööda lasta, aga kära üldist mõtet ma paratamatult taipasin — jutt oli minu härrandlikkusest, laiskusest, valelikkusest, upsakusest ja tundetusest, kusjuures minu omadustest räägiti nii enesekindlalt, nagu tundnuks kõik mind lapsepõlvest peale. Minut või paar ma vaikisin suursuguselt, mõistes, et minu materdajatele ei ole midagi meeldivamat avalikust sõnelusest, mu kannatlikkus oli juba lõpukorral, kui jälle täiesti ootamatult jõudis kohale abiväge. «Is-sake, mis siin sünnib?» hüüdis võimas naisehääl. Ta ei karjunud, kuid summutas kohe harakate kädina. «Jätke inimene rahule, tal on õigus seda teha!» Tõstsin pilgu ja nägin tüsedat tumesinise jakiga naist, kes seisis, käed puusas ning silmad välkumas. Hoolimata tüsedast kehast ja paljude hammaste puudumisest poleks ma söandanud teda vanaeideks nimetada, rohkem ülemeelikusest kui vihast säravad

silmad olid päris noored, naerust paokil täidlased huuled ühegi kortsuta. Ent kõige nooruslikum selle naise juures oli hääl — tugev, helisev ja tulvil elujõudu. «Sina, kaunitar, ära seal ühtigi sülge pritsi!» See käis luugi taga istuva naise kohta. «Kui sa võtsid töö teha, siis ka tee.» Taastanud nõnda kombinaadi normaalse töörütmi, istus ta laua äärde, lehvitas pearätikuga, vaatas mulle otsa ja puhkes hääletult naerma, kusjuures tema põskedele tekkis midagi lohkude taolist, aastat kolm-nelikümmend tagasi olid need küllap võrratud. Ka mina naeratasin.

«Kuidas siis jääb? Kas ei maksa kirjutada?»

«See on teie asi,» ütles naine tõsiselt. Ja kordas: «Teie asi.» Ta ei mõistnud hukka ega kiitnud heaks, kuid, nagu ma taipasin, lihtsalt ei näinud minu kavatsuses sügavamat mõtet. «Olgu, oodake natuke...» Ta koputas uksele, kutsus direktrissi välja, rääkis temaga pominal, tuli tagasi ja sosistas: «Andke kähku siia, ainult paras raha! Homme varahommikul tuleb põrandapoonija — tore tüdruk, pidage tast lugu — ja teeb teil kõik ära, mis vaja. Teie olete teadusemees (ta ütles «tiadusemees»), siin pole teil midagi teha, minge koju ja kirjutage oma kirjatöid...»

Läksin ukse poole, kuid seisatasin.

«Ma ju pean aadressi andma...»

«Mina andsin aadressi. Ärge muretsege, kviitungi toob ta ise kaasa. Ta on väga hea tüdruk.»

Lahkusin teatavas nõutuses. Kust see naine teab, kus ma elan ja millega tegelen?

Hea tüdruk ilmus tõesti kohale ja osutus mitte ainult heaks, vaid ka nägusaks. Tema nimi oli Niina. Kõigepealt läks Niina vannituppa, sealt väljudes oli tal seljas musta värvi, kehale liibuv puuvillane treeningülikond. Ta sarnanes sortsiga mõnest teatrietendusest, sarnasust rõhutasid veelgi kaks sarvetaolist patsikest. Kahe tunniga koristas ja küüris see haldjas puhtaks kogu mu elamise, nühkis aknad kalliskividena läikima ning põrandat poonides lausa tantsiskles mööda parketti. Pärast me einestasime, ning ma sain teada, et Niina õpib rahandus- ja krediiditehnikumis, on armunud Marcello Mastroiannisse, aga armastab Andreid, kes teenib aega Kuriilidel, oodata on jäänud veel aasta ja kaheksa kuud.

Niinaga me saime suurepäraselt kaubale ka kombinaadi vahenduseta, ta käis minu juures kaks korda nädalas, koristas ja tegi süüa, peale rahatasu konsulteerisin ma teda matemaatikas. Kuid see kestis ainult eksamiteni, siis Niina kadus, ja tema asemele ilmus — jälle lühikeseks ajaks — pöörane Tosja.

Pööraseks kutsun ma teda ta tormaka temperamendi pärast, mis mõnikord tõukas Tosjat kõige ootamatumatele tegudele, üldse oli ta mitte ainult arukas, vaid ka algupärane. Erinevalt külmalt arvestavast ja natuke magedast Niinast Tosja aina pulbitses, armastas naerda, kuid oskas ka nutta, siiras sõbralikkus elas temas kõrvuti jõhkrusega, solvumine huumoriga. Mind hakkas ta esimestest päevadest peale isandaks kutsuma, muiates seejuures kelmikalt. See oli mäng ja ühteaegu enesekaitse, hoiatus, et isandlikku tooni ta ei salli. Meil kujunesid läbinisti sõbralikud suhted, nädala pärast ma juba teadsin kõiki tema lihtsakoelisi saladusi. Tosja pärines Orjolimaalt, ta ema, kuulus lüpsja, tahtnuks, et tütar jätkaks tema tööd, paraku oli tal piisanud ettevaatamatust anda Tosjale keskharidus. Lõpetanud rajoonis kümnenda klassi, sõitis Tosja korraks Moskvasse ja jäigi sinna. Nii algas tema seiklusi tulvil elu. Moskvasse teda sisse ei kirjutatud kui mittetöötavat isikut, tööle ei võetud kui sissekirjutamata isikut. Moskva oblastist leidis Tosja vanaeide, kes nõustus teda — muidugi ajutiselt — oma elamispinnale möllima, aga selle eest tulnuks tasuda. Elada polnud kuskil, ning Tosja ööbis, kus juhtus, ja vahel ka, kellega juhtus. Mõned meie õue naisasukad põlastasid teda ümberaelejaks, aga minu meelest ebaõiglaselt; loomulikult pidi hulkurielu jätma Tosjale mingi jälje, pealegi olnuks ta ka iseloomu poolest vaevalt suuteline Niina kombel truu olema ja ranget karskust säilitama, ma mõtlen füüsilist truudust, sest Tosjast ustavamat ja omakasupüüdmatumat inimest olen ma harva kohanud. Tosja ilmus meie majja talvel, palkas end õue lund kühveldama, seejärel sokutas Frol Trofejev ta abitööliseks meie toidukauplusse, mida rahvas nimetas «Onniks» selle direktori Šalašovi*, eelmainitud Froli hea sõbra järgi. «Onnis» mõne kuu töötanud, lahkus Tosja sealt omaenda tungival soovil, kuigi Šalašov katsus teda igati kinni hoida, koguni lubas ta Moskvasse sisse kirjutada. Tosja läks siiski ära, jäi korrapealt tööta ja peavarjuta, sel kriitilisel hetkel tõi triiv ta minu silmapiirile. Jevgenia Iljinitšna, kellega me sedaaegu juba olime tuttavad ja kokku saades tervitasime, soovitas teda mulle järgmiste sõnadega: «Piiga on ivake ülekäte läinud, aga hea inimene, väga hea inimene.» Vastuseks mu küsimusele, kas võtta Tosjat või mitte, kostis ta: «Eks vaadake, see on teie asi.» Minul polnud muud väljapääsu, Tosjal samuti mitte, ja me saime kaubale. Temaga ei olnud lihtne asju

* Шалаш — onn (v. k.). Tõlkija.

ajada, ta võis end täis juua või kaduda järjekordse kavaleri juurde, jättes tühjakskeenud teekannu gaasipliidile. Vahel sattus Tosja melanhooliasse ning oli tõrges, turtsus ja salvas, tavaliselt aga oli lõbus ja veetlevalt jutukas, mille juures ma märkasin üht huvitavat iseärasust: Tosja vastas meelsasti mis tahes küsimustele, välja arvatud nendele, mis algasid sõnaga «miks». Kui ma püüdsin temalt uurida, miks ta ei tahtnud lüpsjaks saada, Tosja algul vaikis, pärast hüüdis nutuse häälega: «Võtaks teid, isand, tõepoolest! . . . Kas te olete kunagi näinud, mismoodi lüpsjad tööd rühmavad? Päev otsa põlvini sõnnikus, kell kümme õhtul viimane lüps, kell kolm jälle jalule, sõtku kilomeeter maad läbi pori farmi, pestagi pole õieti mahti. Poleks siis maksnud meiega koolis «Madame Bovary'd» läbi võtta . . .» Vaatasin tugeva kondiga Tosjat, kelle palgetelt alles paistis maapuna, ja puhkesin naerma, tema samuti, sellest päevast jäid meile lõplikult külge hüüdnimed: Tosja teatas koomilise tõsidusega: «Isand, vann on puhas, kas ma lasen sinna vee sisse?» Mina vastasin: «Madame Bovary, minge juba, teie ootamisest ollakse niigi väsinud.» Teinekord küsisin Tosjalt, miks ta kauplusest lahkus. Tosja jäi vastuse võlgu. Kordasin küsimust. Pärast pikka vaikimist ta pomises: «Mul pole tahtmist varastada.» — «Kas varastamine on siis kohustuslik?» imestasin mina. Tosja püüdis jälle vaikida, kuid lõpuks ei pidanud vastu ja pahvatas: «Ma ei tea, kuidas mujal, aga meie «Onnis» on see kohustuslik!»

Tosja luges õhinal raamatuid, kuid käitus nendega hirmsalt: jäi magama, Jessenini köide külje all või unustas Remarque'i gaasipliidile. Ta kirjutas peaaegu vigadeta, aga kõnekeeles ütles «korras» asemel «kombes» ja veel üht-teist samas vaimus. Parandasin teda mitu korda ettevaatlikult, ent tulemusteta. Kui ma siis, unustanud Tosja vastumeelsuse pärimistele, uurisin, miks ta on kangekaelne, oli efekt suisa ootamatu. Tosja lõi põlema ja karjus: «Miks, miks! Sellepärast, isand, et mina elan inimeste seas, kes ei sea asja korda, vaid panevad selle kohe kombesse. Ainult teie pärast ma ümber õppima ei hakka!» Ma jäin targu vait.

Üldse oli Tosjal tore iseloom ja väga väikesed nõudmised elu vastu. Ta tahtis pääseda tootvale tööle ning mehele minna. Kahjuks tal ei vedanud. Kavalere oli küll, aga peigmehi neist ei saanud. Tosja oli helde ja usaldav, teda peteti jõhkralt. Naiivsed katsed järjekordset austajat kirbule võtta nurjusid tema enda muretuse tõttu, ei kavaldamiseks ega diplomaatilisteks manöövriteks polnud ta võimeline. Tootvale tööle

Tosja lõppude lõpuks läks, aga mitte sinna, kuhu oli tahtnud, vaid raudteele. Mina teda tagasi ei hoidnud ja mul jätkus arukust temalt küsimata jätta, miks ta eelistab eriti naisele rasket liiprite ladumist kergele teenistusele nii vastutuleliku isanda juures nagu mina. Tosja ei peljanud ühtki tööd, kuid vajas perspektiivi, vajas elukutset. Koduabilise elukutse on meil välja suremas, aga ühiskondlik teenindus tegelikult pole veel sündinud. «Olen valmis teid teenindama, mitte teenima!» on kirjutatud lihaosakonna müüja väikese põskhabemega ehitud ilusale näole. Ta on veel nõus plaani täitma, aga järjekindlus, millega vana naine valib pehmemat lihatükki, solvab teda. «Ma lasksin viia oma kohvrid hotellituppa.» — «Sisse astudes nõudis iga mees pitsi viina.» — «Me käskisime end äratada hiljemalt kell üheksa.» Kõik need sajandi alguse vene klassikalisest kirjandusest võetud laused on nüüd juba enneminevik. Lasta, nõuda ja käskida võivad ainult ülemused, tarbija palub. Vist oleks hea, kui palveid täidetaks. Ma ei taha väita, et pole kokku puutunud hea teenindamisega, aga selle olemus oli põhimõtteliselt teistsugune kui Pariisi treenitud kelneritel ja müüjataridel, sinna oli segatud sümpaatiat ja vanaaegset külalislahkust, mind ei teenindatud, vaid minu eest hoolitseti, mind ei võõrustatud, vaid kostitati, minuga ei oldud korrektsed, vaid sõbralikud. Tõenäoliselt see ongi peatee. Kuid seniajani olen ma sagedamini näinud teist tüüpi inimesi, kes kogu oma käitumisega rõhutavad: meie oleme riigi usaldusmehed, teie olete eraisik, meie oleme siin selleks, et täita oma kohust, mitte teie tujusid, teil pole siin mingit võimu, meie peale on mõttetu kaevata, sest meie ülemused on hoopis rohkem huvitatud meist kui teist, teie ei saavuta mitte midagi, aga meie võime iga hetk rikkuda teie tuju.

Tosjaga oli mul raske, temata veel hullem. Suurlinnas läheb niinimetatud lihtne ja tervislik toit hõrgutistest palju kallimaks, selles veendusin ma omaenda kogemuste varal. Ärgem rääkigem rahast, mulle on aeg ja töömeeleolu palju olulisemad. Rindekirurgina ja lühikest aega kindralina teenides ma jõudsin muutuda hellitatuks, mulle paistis tõepoolest, et ühiskondlikult kasuliku tööga hõivatud inimesel on imelihtne saada maitsvat lõunat ja puhast särki, ma olin endale sisendanud, et meie sõjajärgses olmes ei võeta ei altkäemakse ega jootraha, kellegagi ei kärgita ja kedagi ei tüssata, ma võõrdusin seismast järjekordades, sõitmast täiskiilutud linnaliiklusvahendites, tundide kaupa vastuvõttu ootamast, harilikult oodati mind, ja meeldisin iseendale väga põhjusel, et ei lasknud kedagi liiga kaua oodata, viivituse pärast palusin

vabandust, olin kõigile kättesaadav, harva keeldusin vastutulekust. Mu ümber olid aina inimesed, kellele võis usaldada kõiksugu väikesi, ja nagu mulle näis, mitte mingeid raskusi valmistavaid ülesandeid, ma ise ei tegelnud nendega ainult seetõttu, et mu aeg oli liiga kallis, kulutamaks seda tühiasjadele. Nüüd vajusid tühiasjad mulle laviinina peale ning ma tundsin omal nahal, kui vägev on nõmedus.

Minu kokkupõrkel olmega oli kolm staadiumi. Esimene ja kõige häbiväärsem — ma läksin ägedaks ning hakkasin skandaalitsema. Minust polnud veel välja tuulutatud topeltenesusaldust: ma skandaalitsesin nagu kirurg operatsiooni ajal ja ägetsesin nagu kindral, keda kursant on jätnud tervitamata.

Meie toidukauplustes on näitlik agitatsioon veel kõrgemal tasemel kui heade teenuste büroos. Piimaosakonnas võtab pool seina enda alla tohutu vineeritahvel. Peale kleebitud tähtedega seisab pritsvärviga marmorikarvaliseks võõbatud alusel: «Juust on maitsev ja kaloriterikas toiduaine.» See sõnum sisaldab niisama palju kasulikku teavet kui väide, et lift loob mugavusi. Hea juustu suhtes on see labane. Halva juustu suhtes vale. Vahetevahel võtab hoolitsus ostja eest eriti rafineeritud kuju. Näiteks antakse tasuta konsultatsiooni teemal, kuidas serveerida pidulauda. Veini- ja mahlaosakonda (seal on rohkem ruumi) kaetakse kaheteistkümne inimese banketiks määratud suur lõunalaud. Laud ägab igasugu delikatesside all, alates külmadest suupistetest ja lõpetades kiievi kotlettidega, mille tiku ümber on paberpits. Keraamilistes vaasides uhkeldavad värsked lilled. Laua juures valvavad kokamütsiga mehemürakas ja natuke kühmus, kuid elegantne päikeseprillidega vanem daam — need on konsultandid. Koka nägu särab, daami näost paistab kannatus, tal on piinlik, et keegi talt midagi ei küsi, ja veiniosakonna igapäevaste külastajate naljad tekitavad temas nördimust. Laud seisab seal kaks päeva, pärast seda kaob koos isekattuva laudlina ja kuivamakippunud roogadega. Kõik need riukad peegeldavad suurepäraselt seltsimees Salašovi püüdu töötada veelgi paremini, selle asemel et töötada lihtsalt hästi.

Viisakad on vaid konsultandid. Müüjatarid ja kassiirid on tõrksalt häälestatud. Kes teab, võib-olla ei käituks mina nende asemel paremini. Kogu aeg tuleb rehkendada. Millegipärast nõuab praegune mood, et enamik kaupa ei oleks letil, vaid riiulitel müüja selja taga. Hinnad on vajutatud vastavatele lipikutele kummitempli abil; et neid kahvatuid sirelivärvi numbreid oleks veel raskem välja lugeda, peidetakse lipik

läikivasse tsellofaani. Kõigil ostjatel ei ole nii hea nägemine kui minul, nad küsivad hindu, ning sellest saab vastastikuse pahameele ammendamatu allikas.

Pärast mõnda visiiti meie «Onni» tulin ma veendumusele, et seal tüssatakse ostjaid. Vähehaaval, aga regulaarselt. Seda märgata ja selles isegi teatavat süsteemi tabada aitasid mu matemaatilised võimed, ma sooritan hõlpsasti peast lihtsamaid aritmeetilisi tehteid, järjekordades seistes tunnen lõbu liitmisest ja korrutamisest. Kogunud piisava statistilise materjali, tõin esile mõned üldised seaduspärasused. Näiteks tegin ma täpselt kindlaks, et välja arvatud harvad erandid, on valearvutustel ettekavatsetud iseloom ja see väljendub protsentides. Protsendimäär kõigub olenevalt ostu suurusest ja ostja isikust. Suure tõenäosusega võin ennustada, et moodsa tuulepluusiga vintis kodanikult, kes tasus konjaki, vermuti, šokolaadi ja puuvilja eest, võetakse maksimaalne andam, samal ajal kui paki kohupiima ja pudeli rjaženkat ostnud kühmus pensionärimutike saab peenraha kopikapealt tagasi. Minu koht sellel tähistamata skaalal oli kuskil keskel, ning ma kannatasin korrani, kus mind juba väga häbematult tüssati. Lasksin oma arve uuesti kokku lüüa, ja noor kassiir, selle asemel et vabandada, viskas mu raha mulle tagasi sellise vihaga, nagu poleks tema püüdnud mind petta, vaid hoopiski mina olen reetlikult rikkunud mingit kirjutamata leppimust. Tänu kibedatele kogemustele ei hakanud ma nõudma kaebusteraamatut, otsustasin minna direktori jutule, ja lähtudes antud üksikjuhtumist, kõnelda korratusest, mida ma olen kaupluses märganud.

Suure kirjutuslaua taga istus noor tugeva kehaehitusega mees ja kirjutas. Seljas oli tal hõbedase varjundiga kuub ja sädelev nailonsärk, kaelas jäigast sünteetilisest materjalist lips. Mulle paistis, et paberite kohale kummardunud direktori pead on kamminud juuksur. Seltsimees Salašov on lasknud oma juukseid lokkida.

Olen käinud ministrite vastuvõtul. Jätkem kõrvale sõjaaeg, mil kiirustamine ja väsimus etiketti mõnevõrra lihtsustasid, muidu tulid nad kõik alati laua tagant välja, et külalist tervitada, ja pakkusid talle istet. Kuigi minu tulekust oli ette teatatud, ei tõstnud seltsimees Salašov pilku; minut aega oodanud, ma istusin palumata, tõsi küll, mitte laua juurde, vaid seina ääres seisvale pehmele toolile. Nõnda avanes mulle võimalus ringi vaadata.

Seltsimees Salašovi laud oli vist natuke väiksem kui Sergei Nikolajevitšil, aga hämmastas mind rekvisiidirikkuse ja

mitmekülgsusega. Väljasirutatud tiibadega kotkast kujutav tindipotialus nähtavasti kaalus ligi puuda, marmorplaadil lebav plokk-kalender oli valmistatud erilisest, rahamärkidega sarnanevast mustrilisest, tihkest sinkjast paberist. Seltsimees Salašovi selja taga rippusid puitraamides diplomid ja karused vimplid. Seltsimees Salašov muudkui kirjutas. Jäin teda silmitsema. Kõik — naha värvus, juuste läige ja iga liigutus — andis tunnistust kogu füsioloogilise mehhanismi ideaalsest talitlusest. Nõnda kulus paar minutit. Läksin juba ägedaks ja vist oleksin lausunud mõne teravuse, poleks sedaaegu kabinetti vaadanud meie majavalitseja Frol Trofejev. Ta sööstis kohe minu juurde.

«Saa tuttavaks, Salašov!» ütles ta minu kätt raputades. «Vennas Salašov, see on tähtis mees, professor ja raamatukirjutaja. Ära pane tähele erariideid (mul oli seljas tuulepluus ning jalas kuradinahksed püksid), ta on kindral ja ordenikandja. Pea temast lugu nagu kord ja kohus, ta kingib sulle oma raamatu . . .» Seejuures sikutas Trofejev mind varrukast, küllap sihiga, et mina ja seltsimees Salašov kinnitaksime oma tutvust, aga mina puiklesin.

Vaevalt et Froli antud iseloomustus Salašovile sügavamat muljet avaldas, kuid ta tõstis siiski pilgu. Silmad olid tal läikivad ja pungis. Salašov noogutas põgusalt, õigupoolest ei sarnanenud noogutus tervitusega, pigem tõendas: nägin ja sain aru. Ta sirutas käe lauakalendri poole ning rebis sealt sinkja lehe. Mõtles selle kohal pisut ja vaatas mind tühja pilguga.

«Kas te voblat võtate?»

Ma ei saanud küsimusest kohe aru. Taibanud, ruttasin selgitama tuleku eesmärki. Salašov kuulas mind vahele segamata, mängides täitesulepeaga «Parker», mille suur kuldne sulg meenutas küünt. Tema näost ei paistnud mitte midagi. Seal polnud ei osavõtlikkust ega vaenu.

«Teie kriitika võetakse arvesse,» ütles ta lõpuks. «Kas te olete sotsioloog või?»

«Ei, füsioloog.»

«Kahju. Mul läheks vaja sotsioloogi. On aeg tõstatada meie küsimused teaduslikul alusel . . . Nii et te voblat ei taha? Olgu, ma panen teile krabisid kaasa.»

Kordasin, et mul ei ole midagi vaja. Salašov ei kuulanud mind, ta kirjutas. Seejärel vajutas kellanuppu. Helistamise peale ilmunud lopsakas blondiin sai sinkja lehe.

«Aja korda, Larissa! Kõrgel tasemel, karpi pakitult.»

Lahkusin raevununa. Karp jõudis mulle siiski järele. Selle

tõi Frol. Ta oli ostu oma rahaga kinni maksnud, mul polnud pääsu. Karbis olid korralikult pärgamentpaberisse pakitud kalamari ja sevrjuuga, krabikonservid ja lahustuv kohv ning kümmekond apelsini — kõik kaup, mida polnud letil. Ning ma mõistsin, et mina Šalašovist jagu ei saa.

Lehitsedes täna neid mulluseid märkmeid, küsin endalt, kas ma ei pööra liiga palju tähelepanu sellele, mida meie kirjanduskriitikas nimetatakse elu tagahooviks. Tõtt-öelda ei ole ma seda terminit eales õnnestunuks pidanud. Olen füsioloog ja harjunud arvama, et igas organismis on kõik omavahel seotud, mingit tagahoovi pole olemas. Minu katse pugeda elevandiluust torni nurjus nimelt kokkupuutel olmega. Ning ma ei kahetse põrmugi, et pool aastat tagasi kulutasin öötunde nende põgusate ja justkui teadliku eesmärgita märkmete kirjapanekule. Täna taipan ma suurepäraselt nende ühendust sellega, mis on kogunenud mu teadvusse viimasel ajal. Ei saa mõista vananemise kõiki põhjusi. olmet tundma õppimata. See on puhtalt inimeste kohta kehtiv termin, loomade puhul me räägime elutingimustest. Innustunud tootmisprobleemidest, me alles asume olmeprobleeme lahendama. Selle mõiste all ei maksa näha vaid tarbimissfääri. Ka suurim armastus on olmest lahutamatu ja pahatihti puruneb just selle vastu.

Mõne kuu vältel tegi mu suhtumine olmesse läbi keeruka evolutsiooni. Nüüd ma mõistan, et minu käitumises oli tõesti midagi isandlikku. Isandlik ei olnud mu täiesti põhjendatud rahulolematus, vaid hämmastus. Mõned aastad privilegeeritud seisundit olid mu mälust täielikult kustutanud olme mürgised raskused. Šalašovi juurest naasnud, tõotasin endale, et ma enam iialgi tühiste asjade pärast ei ägestu. Minu aeg on kallim, mu närvisüsteemi olukorrast sõltub minu töövõime, seepärast üritan kõigist häirivatest teguritest eemale hoida. On naljakas vihastuda, kui automaat meie telefonikabiinis neelab alla su mündi, aga ühendust ei anna, hoia teine tagavaraks ja kõmbi paarsada meetrit edasi, järgmisse kabiini; on rumalus tahta raamatu praakeksemplari ümber vahetada või skandaalitseda pesumaja vastuvõtupunktis oma parima pühapäevasärgi katkiste või ülessulanud nööpide pärast, — võimaluse korral osta uus raamat ja uus särk.

Kulus mõni aeg, enne kui ma leidsin: mu uus positsioon ei ole vanast üldsegi parem, rajaneb samuti oma erakordsuse tunnetamisel. End argielu ebakohtadest lahti ostes ma unustasin sootuks, et seda võimalust ei ole kaugeltki kõigil. Kahtlemata on olemas mingi kolmas ja teadlasele väärilisem lähenemine minu ette kerkinud probleemidele. Esimene tingimus on, et neid ei käsitataks kui omi, kitsalt isiklikke küsimusi, vaid vaadataks teistegi inimeste elu ja olmet. Loodetavasti ei saa mu hüpoteetiline lugeja minu peale pahaseks, kui ma võtan endale julguse teda veidi üksikasjalisemalt tutvustada Jevgenia Iljinitšnaga, kes päästis mu olmemuredest ja ühteaegu avas tuultele mu niigi hõreda torni.

13. JEVGENIA ILJINITSNA

Kogu maja jaoks on ta Jevgeša või tädi Jevgeša. Vist mina üksi kutsun teda Jevgenia Iljinitšnaks, ja see talle meeldib.

Kuidas võis juhtuda, et me enne kohtumist heade teenuste büroos polnudki tuttavad? Põhjusi on mitu. Liftöörid teenindavad meie majas kaht-kolme trepikoda. Nad pesevad ka treppe ja juhul, kui lift seisma jääb, kutsuvad montööri. Kõik nad käivad talvel ja suvel ühtemoodi tumesinistes satäänkitlites, ning tänu oma püüule olla võimalikult märkamatu ei teinud ma nende vahel õieti vahet. Minu varjumissoovil oli kaalukaid põhjendusi: umbes poole meie maja elanikkonnast moodustavad vanad inimesed, ning õu kubiseb koertest ja kassidest. Tunnistada, et ma olen arst, pealegi gerontoloog, tähendanuks saada nende sõbraliku, kuid tüütu huvi objektiks. Teisest küljest — kui keegi saanuks teada, et ma tööl teen loomkatseid, olnuks mulle tagatud kõigi koera- ja kassiomanike üksmeelne vihkamine. Teatises, mille ma esitasin majavalitsusele oma kutseala kohta, seisis nimme umbmääraselt: teaduslik töötaja. Minuga koos elas ainult Mamadou, ning ma võisin olla kindel, et tema mind ei reeda.

Aga isegi olenemata neist kaalutlustest ei otsinud ma uusi tutvusi, ja kõige vähem huvitasid mind vanurid. Huvi probleemi vastu on üks asi, igapäevane eluolu teine, probleem köitis mind, aga vanuritesse oli mul umbes samasugune suhtumine nagu ambulatooriumi arstil haigetesse: mida tähelepanelikum ta on nende suhtes vastuvõtu ajal, seda vähem tahab neid näha pärast seda, kui on kitli seljast võtnud ja käed puhtaks pesnud. Olen alati kergemini suhelnud inimestega, kes on minust nooremad, ja mulle näib, et neidki tõmbab minu poole. Mitte et ma vanade inimeste vastu sümpaatiat ei tunneks, selleta ei saaks eafüsioloogiaga tegelda, kuid minu poolehoidu varjutas heatahtlik üleolekutunne, vahel ka ärri-

tus. Kui järele mõelda, kõneles minus keskmise põlvkonna egoism, mis õige vähe erineb nooruse egoismist. Keskmine põlvkond on loodusteaduslike teadmiste progressist palju võitnud, vanurid palju kaotanud. Tõsi, nende eluiga on pikenenud, aga mis kasu sellest, kui vanurite mõjujõud kahaneb. Omal ajal peeti vanadest inimestest lugu kui kogemuste kandjatest. Arvati, et mida kauem inimene elab, seda rohkem ta teab. Tänapäeval on informatsiooni maht nii palju kasvanud, et ükski pea ei suuda mahutada kõiki vajalikke teadmisi, tänapäeval ei ole teadlane see, kes palju mäletab, vaid see, kes otsib ja leiab. Teadus on märgatavalt noorenenud, nüüd alustatakse varem ning avaldatakse end varem, enamiku avastusi teevad noored. Tugevnenud on ka keskealiste inimeste positsioon; vähemalt need meie hulgast, kes elavad normaalsetes tingimustes, on õppinud kauem noored olema. Maailmakirjanduse klassikute teoseid uuesti lugedes on kerge märgata eakriteeriumide muutumist. Praegu ei tule kellelegi pähe nimetada Beetat Balzaci kirjeldatud eas naiseks. Ja vaevalt söandaks mõni meie noor aspirant, kes tavaliselt küsib oma eakaaslaselt: «Vana, kas sul suitsu on?», Uspenskit isegi seljataga ätiks nimetada.

Liiga vanaks elava teadlase saatus on kurb. Meie kõrge eani elanud meistritest on vaid vähesed suutnud jääda noorte silmis külgetõmbavaiks ja säilitanud õpilaste poolehoiu. Selles avaldub nooruse alateadlik egoism, raugastunud õpetaja ei suuda enam õieti midagi anda, nõuab ise tähelepanu. Nendega suhtlemine on ennem kohustus kui vajadus. Vana inimene elab noorusaastatel kujunenud kiindumusega, uusi sõprusi nendega enam ei sõlmita, sest kes tahaks vaimset kapitali varemetesse paigutada. Füüsiline varing on kõigest pool häda, vaimse tegevuse nõrgenemine ja iseloomu sklerootilised muutused jõuavad organismi üldisest närtsimisest tihtilugu ette.

Vanameeste mõistus on tarkus. Tarkust ei saa samastada intellektiga, see sünnib kuskil intellekti, kogemuste ja kõlbelise tunnetuse kokkupuutepunktis. Vanadus on isiksusele karm katsumus, iga vermib vanurite nägudele iseloomu need põhiomadused, mida noorus nii oskuslikult varjab. Vaprus ja argus, ahnus ja omakasupüüdmatus, headus ja kurjus, heldus ja väiklus vajutatakse sinna tähelepaneliku silma jaoks peaaegu eksimatu täpsusega. Vanadus kaunistab harva kedagi, aga on tähele pandud, et inetud, kuid sisemiselt rikkad inimesed muutuvad vanuigi nägusamaks, kutseliste iluduskunin-

gate ja -kuningannade tühjus ja kiskjalikkus seevastu paljastub vanas eas peaaegu karikatuursel kujul.

Meie maja ja õue asustavaid vanureid ma hulk aega vältisin. Minule nad huvi ei pakkunud. Mulle tundus, et ma tean vananemise kohta küllalt palju raamatutest ja kapitaalsetest uurimustest, kogu see õueempiiria on mulle ükspuha. Säilitasin oma inkognitot vääramatult, isegi Frol Trofejev, kes austas mind kui reservkindralmajorit, vaevalt aimas, et ma olen meditsiiniteenistuse kindral. Seda teadis ainult tädi Jevgeša. Teadis, kuid esialgu vaikis.

Pärast tutvumist kujunesid meil sõbralikud suhted, aegajalt osutas ta mulle tillukest abi, kuid üle mu korteri läve ei astunud. Kaks korda küsisin ma temalt nõu, ja kummalgi korral, selle asemel et ennast appi pakkuda, otsis ta mulle tubli tüdruku. Need olid tõesti toredad ning suhtusid minusse hästi, aga neid jälitas mõte, kuidas minust rutem lahti saada ja leida tõsisem töö, — mõte, millele mina ei saanud kaasa tunda. Seepärast olin üsna üllatunud, kui Jevgenia Iljinitšna mu ükskord südaöösel voodist üles ajas. Sedaaegu ma veel ei kannatanud unetuse käes, ning tal tuli kaua helistada ja koputada, enne kui ma kuulsin, et keegi kavatseb mu torni sisse murda. Pidžaamakuue selga tõmmanud, paotasin ust ja nägin selle praost Jevgenia Iljinitšnat.

«Tulge ruttu!» sosistas ta «Mjasnikovil on atakk.»

Võtsin keti eest, lasksin tädi Jevgeša esikusse ja tõttasin pükse jalga tõmbama. Ma ei tahtnud kuhugi minna, kõige vähem Mjasnikovi juurde. Mjasnikov oli meie trepikoja ainus asukas, kellest ma üht-teist teadsin. Mitte teada olnuks võimatu: kui Mjasnikovide abielupaar tülitses, kuuldi seda vähemalt kolmel korrusel. Nad elasid minu all, ja nende riidude aegu kostis sealt peale kisa ka mööbli kolinat. Muidugi, ma võinuksin öelda, et ma ei praktiseeri enam ammu ja kõige arukam oleks vältimatu abi välja kutsuda, aga nägin oma öise külalise otsustavast ilmest: tema seda ei usuks, ja kui ei usu, siis võib ka meie värskele sõprusele rasvase risti peale tõmmata. Ma seisin valiku ees, ning sokke jalga tõmmates valisingi. Sõjaajast oli mul alles trofeenessessäär, võtsin selle kaasa ja me läksime trepist alla.

Mjasnikovide korteri uks oli lukust lahti, me astusime väikesse esikusse, elutoa klaasuks jäi otse välisukse vastu, ning kuigi toas valitses hämarus, nägin ma kohe kohutavat segadikku. Tegemist ei olnud vaesuse, vaid laosega. Kallis mööbel oli lõhutud ja määritud, põrandalambi siidvari auklikuks põlenud, selle traatkarkassil rippus katkine kittel. Läksime

tuppa. Haige lebas lohkuvajunud madratsil, mida räpased linad vaid hädapärast katsid. Tema ilusat nägu moonutas grimass, ei tea, kas kannatusest või vihast. Muidugi tundis Mjasnikov mu ära, aga ei teinud sellest välja; kui ma tema käe pihku võtsin, et pulssi lugeda, tõmbles ta raevunult kogu kehast.

Pulss oli ebaühtlane ja sage. Enamasti ei ole tahhükardia haigus, vaid sümptoom; et haige seisundis selgusele jõuda, tuleb teda küsitleda, kuid Mjasnikov ei vastanud. Korduvatele küsimustele vastuseks ta viimaks ropendas läbi hammaste, kuid selgesti kuuldavalt, ja käskis, et ma ta rahule jätaksin.

«No on tobu!» ohkas Jevgeša. «Inimesele tahetakse head teha, aga tema ajab vastu.»

Kuulmatult tuli tuppa Mjasnikovi naine, kõhn, ebaloomulikult pärani silmadega, hilisest tunnist hoolimata värvitud huulte ja ripsmetega. Ta hakkas kohe midagi seletama, mis kutsus haigel esile uue raevuhoo.

«Mokk maas!» kähistas Mjasnikov, silmi kinni pigistades ja tõmblevat kõrisõlme esile lükates. «Mõrtsukas!»

Jevgeša heitis käega.

«Ärge kuulake,» sosistas ta mulle. «Siin majas on sõnadel odav hind. Mis keelele tuleb, see ka välja laotakse. Anna käsi, kavaler!» käratas ta Mjasnikovile. «Meil ei ole aega siin sinuga jahtida . . .»

Mõõtsin vererõhku ning südametegevuse ergutamiseks süstisin natuke kamprit. Naisele jätsin uinutitableti, käskides anda see haigele umbes veerandtunni pärast.

«Oi ei!» karjatas naine minu kätt eemale tõugates. Ta silmad läksid veel rohkem pärani. «Mjasnikov arvab, et ma kavatsen teda mürgitada . . .»

Ma ei tahtnud dimedrooli kohe manustada, me istusime veel mõne minuti. Nende minutite jooksul ei lausutud ainsatki sõna. Äratuskell tiksus valjusti, lehkas millegi hapuka järele. Selle vaikuse maitse ja lehk tuli maha loputada, läksime trepikotta ning ma kutsusin Jevgenia Iljinitšna üles oma korterisse teed jooma.

Mamadou ei maganud, vaid närvitses. Lasksin ta puurist välja, papagoi istus kohe mu õlale, sügas mind nokaga kõrva tagant. Seejärel natuke ringi lennanud, laskus ta Jevgeša pähe, kõndis mööda naise võimsaid õlgu, mu külaline seisis liikumatult nagu raidkuju, ainult pööritas silmi. Meie Mamadou'ga demonstreerisime kõiki oma oskusi ja äratasime tädi Jevgešas vaimustuse: «Oi, sirguke!» hüüdis ta näost särades.

«No on alles sirguke!» (Märkigem sulgudes, et aafrika nime Mamadou tädi Jevgeša ei võtnudki omaks, sellest õhtust sai minu papagoist Sirguke.) Kööki mindi kolmekesi, kuni vesi keema läks, korraldas tädi Jevgeša mu tagasihoidliku köögiinventari ülevaatuse, ning ma mõistsin: katseaeg on lõppenud, nüüd ei jäta tädi Jevgeša mind maha.

Teed juues — tädi Jevgeša tegi seda vanamoodi, tükksuhkrut juurde hammustades, — küsisin ma, mispärast Mjasnikovid nii halvasti elavad, kas mees joob või. Ta lõi käega:

«Ei joo ta rohkem kui teised mehed. See on uhkus, mis temas vemmeldab.»

Mina imestasin. Uhkus? Mispärast uhkus?

«Mees on endast heal arvamusel. Aga tegelikult tühine hing.» Tädi Jevgeša uuris mind pilguga, ning veendunud mu huvi ehtsuses, hakkas selgitama: «On teine insener või sedasi. Mitte päris insener, ilma hariduseta. Käis tööl. Ja palk jooksis. Kuulus ei olnud, aga temast peeti lugu. Siis aga leiutas midagi. Mida? Ei oska öelda, ei tea. Minu meelest isegi ei leiutanud, vaid . . . mismoodi seda teile paremini öelda . . . Tegi ettepaneku. Hirmus põnev see polnud, nupukas vist siiski: teie nokitsete nii, minu arvates saab ka teisiti ja odavamalt. Selle eest anti talle raha ja nimi trükiti ajalehes. Ja oligi mees omadega õhtul. «Mida paganat,» mõtles ta, «ma peaksin vaeva nägema nagu muu summ, kui mu pea nii hästi lõikab? Parem üllatan inimesi jälle millegagi.» Tegi teise ettepaneku, see lükati tagasi. Kolmanda! Uuesti tagasikäik. Mjasnikov läks kaebama. Kaebust ei võetud kuulda. Tema virutas asjamehele vastu vahtimist. Anti kohtu alla. Kohtus pidas teine ennast nii narrilt üleval, et viidi vangitorni asemel haigemajja. Seal ei hakatud temaga pikalt jantima. Kirjutati välja tõend. Et Mjasnikov pole ei haige ega terve, vaid teise grupi vaimne invaliid, kui tahab, käib tööl, kui ei taha, ei käi. Sellest ajast peale on temaga võimatu asju ajada, ta võttis ennast töölt päriselt lahti, hakkas ainult ettepanekuid tegema. Ja protsessima. Tema meelest on ümberringi puha lollid ja vargad. Eks te tea, mismoodi meil käib: kui mõni vagur mehike juhtub skandaalitsema, nabitakse ta kohe kinni, aga sihukese peale ei hakka ükski hammas. Mjasnikovi naine, te nägite teda nüüdsama, oli varem tipp-topp eit ja kena mehega abielus, Mjasnikov lõi ta üle, lahutada ei jõutudki, mees heitis enne hinge, nüüd saab naine mehekaotuse pensioni, ja olukord lahenes iseenesest . . . Sealt alates peab ta Mjasnikovi ülal. Tegi seda algul rõõmu ja armastusega, vahest lootis midagi, eks Mjasnikov ole ju meister lubama.

Pärast sai usk otsa. Ümmardab teist endist viisi, aga usku ei ole. Mees valetab, naine peidab silmi. Uhkust Mjasnikovil jätkub. Ta ei olnud ennegi hea inimene, nüüd on püsti kurat. «Või sina ei usu minusse? Vähe sellest, et bürokraadid mind taga kiusavad; ka oma naine ei pea minust enam lugu! Tuleb välja, et ma olen olnud armuleivasööja?» Kogu nende elu hakkas allamäge veerema. Mjasnikov võtab nina täis ja räuskab: «Sa oled mu vaenlane, keerasid mu ande tuksi! . . .» Naine pidas suu kinni, kuni viimaks kostis: «Sina oled kogu mu elu nahka pannud. Mis mul esimese mehe kõrval viga oli, vanem mees küll, aga korralik inimene ja minu vastu lahke, sinust, armetust hooplejast, pole mul pisimatki rõõmu . . .» Mjasnikov võttis kombeks teda nuhelda, eit on ka kangust täis, teinekord ehib mehe larhvi nii ära, et ära ennast rahvale näitagi. Nii nad teineteist suretavad. Olen naisele mitu korda öelnud, et lase põrgulise juurest jalga, sinuta Mjasnikov võib-olla võtab aru pähe. Aga eidel on oma uhkus — mispärast tema peab järele andma? Kellele tema siis kõik oma solvamised näkku paiskab? Hoiavad teineteisel hammastega kõrist kinni, keeva veega kah ei saa lahku peletada. Vaata ainult, kui teine äkki . . .» Jevgenia Iljinitšna jättis lause lõpetamata, krimpsutas nägu.

«Mis tähtsus on siin uhkusel?» küsisin mina. Küsimus oli provokatsiooniline. Ma mõistsin küll, mis tähtsus, kuid ärgitasin teda jätkama. See läks mul korda. Jevgeša koguni lõi imestades käed kokku.

«Miks uhkusel tähtsust ei ole? Mina olen harimata naine ega ulata oma tarast üle vaatama. Aga selle eest olen pikka aega ilmas elanud ja igasugu inimesi näinud. Korrutatagu pealegi, nagu oleks kasu inimesele kõige tähtsam, mina ütlen ikka, et kõige tähtsam on uhkus. Võtke mõni tühipaljas hing ja vaadake, mille üle ta muretseb. Küllap oleks selles rohkem oidu, kui ta kasu silmas peaks. Kus sa sellega, tema peamine hool on teistega sammu pidada. Hea inimene mõtleb, kuidas ennast ülendada, halb, kuidas teist alandada, tuum on üks ja sama. Mida kõike inimesed au ja uhkuse pärast ära ei tee!»

«Eks au ja uhkuse pärast tehta ka kurja?»

«Kuidas teisiti! Kurjad inimesed on harilikult ülearu uhked. Ma toon teile näite. Paika, kust me pärit oleme, loetakse praegu aleviks ja hakatakse varsti linnaks nimetama, tegelikult on see suur küla. Tarvitseb sul tänava ühes otsas aevastada, kui teisest juba hõigatakse: «Terviseks!» Seal ei elata nii nagu Moskvas, seal on kogu su elu justkui pihu peal. Juhtub, et inimene tapetakse või ta ise kustutab oma eluküünla — alevis sosistatakse seni, kuni kõik saab selgeks. Ja mis te arvate? Ei mäletata juhust, kus põhjuseks oleks olnud raha või varandus . . . Ikka kas purjutamine, armukadedus või huligaansus. Kõige sagedamini solvumine. Ei, ma valetan,» vabandas Jevgenia Iljinitšna, «sattus ka teist laadi juhus. Gena Kozlovilt pettis tema vend majaosa välja. Majalogu oli sootuks pehkinud, isalt päranduseks saadud. Gena, lihtsameelne hing, kõmmutas venna pihta haavlipüssist. Vend jäi teisest silmast pimedaks. Kohtus ütles Gena: «Maja peale ma sülitan, oleksin oma osa tasuta ära andnud, kui minult oleks seda palutud; mind haavas, et vend sihukese alatusega hakkama sai. Mulle tehtud kahju ma annan andeks, solvamist ei iialgi.» Näete, Oleg Antonovitš, missugused inimesed meil on . . . Kas te rindel olite?»

«Olin küll,» vastasin ma veidi imestunult.

«Järelikult sakslaste all te ei olnud. Võtke heaks või pange pahaks, aga meil oli hirmsam kui teil. Sõduril on relv kogu aeg käepärast, tema ei luba ennast alandada. Mida sain mina, lastega eit, komandandi vastu ette võtta? Ja mis ma veel ütlen: olgu sakslane kui kaval tahes, meie maal ta rehkendas valesti. Tegi suure vea.» Jevgeša silmitses mind uurivalt. Märganuks mu vestluskaaslane minu näol ka pisimat iroonia-varjundit, juhtinuks ta jutu pahaseks saamata teisele teemale, kuid mulle pakkus selle jätkamine tõsist huvi. «Hakkas inimeste uhkust murdma. Röövis meid ja trampis meil jalgupidi otsas. Algul me vaikisime, aga kui meil kästi nende taldu lakkuda, läksime partisanideks.»

«Kas te olite ka partisanide juures?» küsisin ma, tundes, et küpsemas on pikem pihtimus.

«Väikestviisi olin. Medalit välja ei teeninud, aga aitasin nii, kuidas oskasin, keetsin neile süüa . . .»

«Kus teie mees sedaaegu oli?»

«Minu mees oli külavanem. Sakslaste poolt pandud. Nii-öelda käsilane.»

Jevgenia Iljinitšna vaatas mind ootavalt, üritades mõista minu suhtumist nii ootamatusse pöördesse. Minul piisas enesevalitsemist, arvatavasti ei lugenud ta mu näost mitte midagi ja jäi rahule.

«Rahvas tundis minu vana,» rõhutas Jevgeša. «Tema iseloomust ja tööoskusest peeti lugu. Nii häid pottseppi pole kuigi palju järele jäänud. Ahi on oma aja ära elanud, nüüd soojendatakse rohkem veega. Ärge arvake mind vanavara pooldajaks, gaas tõi mullegi kergendust. Mehed mõtlevad, et

kuumast ahjust potte välja võtta on käkitegu, ei näe, kuidas eided käsi kõrvetavad. Mina räägin sellest, et keskkütte paneb teile majja iga poisinolk, aga ahju, mis suitsu ei aja ja sooja peab, laob üles ainult vilunud mees. Ma ei kiida kadunukest ilmaaegu, pottsepp on pottsepp, haridust neli klassi, aga ta oli hea inimene, sellepärast temast lugu peetigi.»

Jevgenia Iljinitšna vakatas.

«Komandant oli meil päris jälk. Säärane pimesikk, et prillita ei näinud omaenda ninaotsa, aga inimesi vaevas nii mis oskas. Ja vene keelt mõistis — kehvavõitu küll, kuid tema asjaajamiste jaoks aitas. Miks ta minu Ivanist külavanema tegi? Kes teda teab! Minu meelest ta ei tahtnud kergatsitega sekeldada, otsis meest, keda rahvas usaldaks. Komandant mõtles, et andku ainult nõusolek, küll ma ta käsile võtan. Arvestus oli õige, ainult enesekindlus liiga suur...

Ivan jäi nõusse. Nädalatki ei kulunud, kui meie juurde ilmus Konon Lotohhin. Öösel ja salamahti. Konon oli meie sugulane, kauge küll, aga ikkagi sugulane, tubli poiss, ma ei teadnud, et ta on partisan, polnud teda sealtpeale näinud, kui ta enne sõda läks õppima Gomelisse, metsatehnikumi. Ühesõnaga, Konon ilmus meile, õlad laiemaks läinud, nägu habemesse kasvanud, hääl jämedavõitu. «Onu Ivan, räägitakse, et sinust olevat saanud sakslaste käsilane?» küsis ta vihaselt ja riiakalt. Ivan jäi vastuse võlgu. «Miks sa vaikid?» — «Kui räägitakse, eks siis pea paika. Mis sind õieti siia tõi?» — «Tulin kuulama, kas sa peremehi ka tões ja vaimus teenid.» — «Tõmba mul nahk maha, vaata sugulase kombel järele.» — «Maha võtta jõuab, patte alles vähe, aga küsima sundis südametunnistus.» — «Tee endale selgeks.» — «Mida minul selgeks teha?» — «Oma tuleku eesmärk. Kui sa tulid mind maha laskma, on kogu su jutt ülearune, kui külla, võta istet, püstijalu räägin ma ainult rahvakohtus.» — «Arvesta, et sa oledki rahvakohtus...» Nii nad seal nääklesid natuke, siis istusid lauda, võtsid viinapudeli ette — mul oli see veel sõjaeelsest ajast tagavaraks — ja suupisteks lõikasin ma neile soolapekki. Konon kinnitas keha, mehed hakkasid isekeskis kõnelema. Millest, seda ma ei tea, läksin vöörusesse...

Sellest ööst arvates hakkas Ivan ülesande järgi elama. Missuguseid ülesandeid talle anti, seda ta mulle ei öelnud. Mitte et oleks mind umbusaldanud, Ivan lihtsalt hoidis mind. Kui kukuvad pinnima, on parem mitte teada. Mida asja huvides vaja, ma teadsin, enamat iial ei pärinud, ja ega Ivan olekski öelnud. Üldse muutus ta nüüd sõnaahtraks, öösiti oigas ja

kiristas hambaid. Mina sain temast ka sõnadeta aru. Ma ütlen jälle, et rindemehed on Ivani kõrval õnneseened. Mõelge ise: sul on kaks kõrva, kummassegi vahib püssitoru, aga üksainus pea... Komandant pitsitas, ähvardas ja kahtlustas, ning ega omadeltki olnud lahkust loota. Niipea kui midagi oli, küsiti kohe: «Kuule, onu Ivan, sa ju oled päris saksameelne? Vaata ette...» Inimeste põlgust on kõige rängem kanda. Loomulikult ei tulnud keegi midagi ütlema, suhtumine paistis silmadest. Üks vaikis, kuid tema pilk kõrvetas: «Nahk!» Teine langetas küll pilgu, aga mõtles: «Issake, me pidasime temast lugu, me usaldasime teda, kas tõesti ei või siin ilmas kedagi uskuda?» Mu naabritarid, kallid sõbrannad, hakkasid minust eemale hoidma, kõiksugu kõnts ujus mulle külje alla, — ikkagi külavanema naine, tarbe korral vahest poetab ka minu eest paar sõna. Mind ajas see iiveldama, mis seal rääkida. Ivan jäi poole aastaga kümme aastat vanemaks. Piinles ja piinles ega kannatanud välja.»

Viimased kaks sõna Jevgenia Iljinitšna pigem ohkas, kui ütles kuuldavalt. Kulus mitu sekundit, enne kui ta end taas kogus ning mulle naeratas.

«Mida ta välja ei kannatanud?» küsisin ma. Rohkem selleks, et talle meelde tuletada, kust jutt katki jäi.

«Neidsamu silmi. Ivan hakkas hulljulgelt riskima. Ja kõik läks tal õnneks. Kuni rääkis avameelselt ühe kaabakaga ning jäi vahele. See noris Ivani kallal nimme: «Käsilane oled, teotad meie nime!...»»

«Mispärast meie nime?»

«Too oli ka meie sugulane. Päris kõlkapüks. Ivan oleks pidanud mõtlema, kuidas sugulane äkki nii julgeks läks: kõik ümberringi vaikivad, aga see ütleb igasuguse hirmuta tõtt näkku. Mis seal targutada, südametunnistust ei saa kamandada. Ivan nabiti kinni ja kolme päeva pärast poodi üles. Minu käsi oleks ka täbaralt käinud, kuid Ivan vist aimas halba ja saatis mu eelmisel õhtul vanema tütre juurde Vesjolojesse. Ma kirusin teile Kononit, aga talle tuleb au anda: niipea kui Konon kuulis, et Ivan on kinni võetud, tuli ta mulle Vesjolojesse järele ja viis oma salka. Kolm kuud olin poistel salgas koka eest, siis saadeti mind Brjanskisse, elasin seal valepaberitega. Kohe, kui sakslased meie mailt välja kihutati, läksin koju. Loomulikult kartsin minna. Et kuidas rahvas mind vastu võtab? Hästi võeti vastu. Viidi Ivani hauale, kääpal oli põllulilli. Seal puhkesin esimest korda nutma. Nutsin ja mõtlesin: miks mina ellu jäin? Naine peab mehe juures olema viimse hingetõmbeni, olgu mures või rõõmus, aga mida

mina tegin? ... Tütred noomisid mind, ütlesid, et jätku järele, kas isal oleks olnud kergem teadmisest, et sind piinatakse tema kõrval? Unustagu ma sellised mõtted ... Kas need siis ununevad?»

Jevgenia Iljinitšna kuivatas ruttu silmad, jõi teetassi ainsa sõõmuga tühjaks ja tõusis püsti.

«Lubage, ma pesen nõud ...» Selle järgi, kui perenaiselikult ta köögis korra jalule seadis (Mamadou istus tema õlal), taipasin, et minu ammune soov on viimaks täide minemas — tädi Jevgeša võtab mu majapidamise oma kindlatesse kätesse.

Järgmisel päeval leppisime lõplikult kokku. Otsustasime, et Jevgenia Iljinitšna võtab minu torni võtme ning tuleb sinna, millal saab. Raha küsis ta nii vähe, et mina — valmis nõustuma kõigi tingimustega — pakkusin talle kohe rohkem. Tema muheles:

«Kas te arvate, et mind meelitatakse mujale? Ärge tõtake, võib-olla ma ei sobigi teile.»

Sellest päevast algas mul paradiislik elu: minu eest hoolitsetakse nagu lemmiklapse eest, mu särgid on pestud, püksid viigitud, kodus valitseb puhtus, ning kõige sellega tullakse toime osavalt ja käratult, naeratuse saatel. Ei või öelda, et tädi Jevgeša iseloomus poleks raskeid jooni, ta on enesearmastaja ega salli oma tegevusse sekkumist. Ta ei vaidle vastu, kuid sulgub endasse ja ütleb: «Eks te ise tea ...» Minuga koos einestada talle ei meeldi, kuid õhtuti me joome kiirustamata, mõnuga teed. Lasen Mamadou puurist välja, ta lendab natuke ringi, et siis teisele meist õlale istuda. Tädi Jevgešaga juttu ajada on mitte ainult meeldiv, vaid ka õpetlik, ütlen vähimagi liialduseta, et vestlused temaga avaldavad märgatavat mõju mu kujutlustele ümbritsevast maailmast ning mingil määral koguni mu otsingute suunitlusele.

Meie majas tunnevad Jevgešat kõik, ja tema tunneb kõiki. Liftöörid teavad üldse palju, kuid Jevgenia Iljinitšnal pole mingit vajadust midagi luurata või kuulatada, inimesed ise lähevad tema juurde. Sagedamini murede, harvemini rõõmude, alati kõhklustega. Meie liftööride kohustuste hulka ei kuulu kabiini saatmine, oma valvekorra ajal tädi Jevgeša tavaliselt istub tugitoolis ja koob. Vana lohkuvajunud põhjaga tugitool on paigutatud sügavasse seinaorva liftišahti võreseina kõrval, tugitooli naabruses seisab madal järi, ma ei mäleta enam õieti, mismoodi näevad välja järid, kus katoliiklased pihtides põlvitavad, aga järi otstarve näikse umbes sama, ja see on harva tühi. Pihtimusest vaikimine on tagatud, seepärast pole tädi Jevgeša jaoks saladusi. Sinna lippavad

armuasjust sosistama kaupluseneiud, seal kaebavad oma joomaritest meeste peale elust vaevatud matroonid, kahetsevad patte ühiskondliku moraali pisirikkujad, ning Jevgenia Iljinitšna kuulab kõiki neid katkestamata, annab ettevaatlikult nõu ainult juhul, kui seda temalt palutakse, ega mõista eales kedagi jäägitult hukka. Isegi mitte oma tänamatut miniat. Mõnikord ta solvub minia peale pisarateni, rahunenult hakkab teda haletsema ja koguni naerab: «Tobu ja käpard, kõik on tema arvates vilets, millegagi ei ole ta kunagi rahul. Asi läheb niikaugele, et pisike Vitja saadetakse minu järele, kaasas minu hoiuraamatu rahakviitung: «Vanaema, kirjuta alla!» Ma ise ei mõista neid tšekke täita, võõraid inimesi on piinlik paluda, ükskord palusin miniat, sellest ajast võttiski teine häbematust, hakkas neid omal käel sikerdama, oli kõik numbrid meelde jätnud. Mis te ütlete? Rahast ma ei hooli, kelle muu jaoks seda ikka hoida kui mitte omastele — olgu siis ämmal endal rõõm lapselastele kingitusi teha. Kus sa sellega! Ajab ise käe pikale ja õpetab lapsukesi samuti talitama: «Vanamemm, mida sa meile kingid?» Aitäh ei ütle sulle keegi. Kuni palutakse, ollakse veel viisakad, pärast näidatakse saba. Ja minu Fedkast on saanud samasugune. Inimestel puudub uhkus ...»

Mind nördima panevaid olmehäireid arutab tädi Jevgeša targa rahuga, ta teab täiesti täpselt, miks Alka vorstiosakonnast (hea tüdruk, vä-äga hea tüdruk), kellelt ma käin sinki ostmas, sokutab mu pakki palju rasvaseid ja pisikesi singitükke, miks Garik raadiotöökojast (arukas, lahtise peaga poiss) ei taha sugugi kuulda kõrvalisi helisid mu grammofoni mootoris, hakkab neid kuulma alles pärast garantiiaja lõppu. Antonevitši-taadi karmust ja sallimatust pole Jevgenia Iljinitšnas küünevõrdki, ja esialgu paistis tema kõlbeliste hukkamõistude leebus mulle peaaegu põhimõttelagedusena. Seda ennatlikku otsust langetamast takistas mind üks tähtis tähelepanek: teades kõike, mida elu pahupoolest võidakse teada, ei kasutanud Jevgeša neid teadmisi iialgi kasusaamise eesmärgil ega oleks andestanud endale seda, mida ta hõlpsasti andestas teistele. See oli tark sallivus, ning mind eriti ei heidutа, et ühtlasi on olemas ka Antonevitši-taadi tark sallimatus. Tõenäoliselt on tarkusel niihästi mees- kui ka naisalge. Jevgenia Iljinitšna tarkusena käsitan ma ennekõike tema eksimatut oskust näha inimese reaalset vastutust oma tegude eest, intuitiivset võimet leida vaba tahte ja olukordade sunni ühistegurit. Tal ei ole aimu ammusest vaidlusest, mida pidasid voluntaristlike teooriate pooldajad nendega, kes väidavad

meie tegude absoluutset determineeritust, need terminid on tema jaoks sõnakõlks, kuid seletamatu vaistuga tabab Jevgenia Iljinitšna rajajoont, milleni olukordadele alistunud inimene jääb inimeseks. Tema seisukohast on enamik inimesi head või koguni väga head; kui ta kedagi päris kõlkapüksiks nimetas, tähendas see karmi hukkamõistu. Alati ei kattunud tema kriteeriumid üldkäibivatega, ta andestas paljugi petisplikadele toiduainetekauplusest, kuid vihkas südamepõhjast Šalašovi ennast tema diplomite ja vimplitega. Ta suhtus suuremeelselt paljudesse inimlikesse nõrkustesse, kuni need olid nõrkused, ja vihkas samu omadusi, kui need ilmutasid end jõuna.

Üht rasket joont Jevgenia Iljinitšna iseloomus ma juba mainisin. Teine osutus raskemaks. Tädi Jevgeša oli pähe võtnud, et mina olen doktor, ning tema arusaamist mööda peab doktor ravima. Mind poleks aidanud ka see, kui ma olnuksin filosoofiadoktor, Jevgeša oli raudkindel. Kergemate haigestumiste puhul ta mind ei tülitanud, tõsisematel juhtudel ei söandanud ma talle ära öelda.

Meie maja arstlik teenindamine kuulub kahele rajooniarstile — Sofia Mihhailovnale ja Raissa Pavlovnale. Need on umbes üheealised ja ühepikkuse staažiga, teineteisega mingis suhtes isegi sarnased naised. Nende vahel täheldatakse vaid üht olulist erinevust: Sofia Mihhailovna on hea arst, Raissa Pavlovna halb arst. Meie teenistusnomenklatuur niisugust jaotust ette ei näe, peaarsti eristab reaarstist mitu selget tunnust, hea ja halva arsti vahe on vaieldav ning pole võimatu, et Raissa Pavlovna kirjutatud haiguslugusid hindab ülemus kõrgemalt, ka käekiri on tal parem ja ta kirjutab hoopis üksikasjalisemalt. Haiged kutsuvad Raissa Pavlovnal esile üheainsa emotsiooni — kartuse, et nende eest tuleb vastutada. Igavene kartus teeb ta umbusklikuks, ühtesid haigeid kahtlustab ta simuleerimises, nendega on ta jõhker ja tähelepanematu, teisi selles, et nad oma haigust varjavad ja tahavad tingimata surra, tekitamaks temale ebameeldivusi. Need ta hirmutab poolsurnuks, nõuab nende viivitamatut haiglasse paigutamist või kupatab nad onkoloogiadispanserisse. Sofia Mihhailovnast peab tädi Jevgeša lugu, Raissa Pavlovnat vaevalt sallib. Kui keegi meie trepikojast raskemalt haigestub, on Jevgenia Iljinitšna elevil. Ta teab väga hästi, et paludes mind mõnda oma eestkostealust läbi vaatama, häirib ta minu tööd, aga inimeste abistamise soov saab lõpuks ikka võidu. Tema kavatsusi ma aiman enne, kui tädi Jevgeša suu avab — ta hämmeldunud ja ühteaegu kangekaelse ilme põhjal, selle

järgi, kuidas ta nähtava põhjuseta tammub minu toa lävel. Et tema kannatusi mitte pikendada, küsin ma järsult: «Kelle juurde?» ning võtan kapist päevinäinud nessessääri.

Kehtib vaid üks kõrvalekaldumatult täidetav tingimus: kodus ei võta ma kedagi vastu. Ainsa inimesena meie õuest on üle mu torni läve astunud vana Noiman. Vana Noimani haigestumisel pole midagi ühist minu kirurgi-elukutsega, küll aga otseseim seos eafüsioloogiaga — see on raugamarasm. Kõnealust diagnoosi suutnuksin ma panna ka kauge maa tagant, suviti kostab tema läbitungiv tenor isegi minu korrusele, ning köögiaknast välja vaadates peatub mu pilk kohe tema pikal, sutaanitaolisse sinisesse gabardiinvihmamantlisse riietatud kogul. Kätega vehkides kommenteerib ta kõike ridamisi: ajalehesõnumeid, malepartiisid ja tänavasündmusi; ta ennustab, kuulutab, annab nõu, vaidleb ning lagistab naerda, pensionäre masendab tema eruditsioon, vaid vähesed söandavad talle vastu vaielda.

See juhtus talvel. Noiman helistas mu uksekella pühapäeval pisut enne kella kaht, mis enamikule inimestele on vaba aeg. Olin just naasnud suusaretkelt ja kavatsesin lõunani tööd teha. Nüüd läksin kirudes ust avama ning esmakordselt nägin Noimanit lähedalt. Ta oli paljapäi, läbi hõredate hallide juuste kumas roosa nahk. Üht silma kattis kae, teine säras piimjalt. Sellist sära olen ma märganud estraadihüpnotisööridel.

«Lev Nazarevitš Noiman,» esitles ta end. «Naaber ja austaja. Olen ammu unistanud teiega tutvuda.»

Poolpimedat vanameest ukse taha jätta ma ei söandanud. Sisse astunud, otsis ta üles mu käe ja raputas seda vaimustatult kahe kämbla vahel.

«Tervist!» ütles ta. «Tervist, kullake! Kallis ja väga lugupeetud Oleg Antonovitš.»

Noiman vaatas mind rõõmsalt ja ülemeelikult, talle paistis, et on minu huvi äratanud. Olin tõepoolest hämmeldunud, asusin mõttes manama Jevgenia Iljinitšnat. See oli kokkuleppe rikkumine, ning ma vaikisin tusaselt. Mu vaikimist õigesti hinnates pidanuks külaline püüdma visiidi aega miinimumini lühendada. Paraku jõudsid välismaailma signaalid temani summutatuna. Ta kuulis vaid iseennast.

«Mu vanem poeg Jefim, tehnikateaduste kandidaat, luges läbi teie raamatu töökindluse kohta, kui ma ei eksi. Ja jooksis vaimustatult minu juurde. Mina küsisin: «Kas sinu professori ees- ja isanime algustähed on O. A.?» — «Jah,» vastas tema, «O. A.» — «Kuule,» ütlesin mina, «võta teatavaks, et see professor ei ela kuskil mujal kui meie majas ja meie trepikojas

kaheksandal korrusel. Ja kui ma väga tahan, siis teen ennast temaga tuttavaks ning võib-olla tutvustan sindki.» Kas mul on õigus sõlmida tutvus mehega, kellest ma lugu pean, nagu ütlevad prantslased? Lõppude lõpuks olen minagi teadlane. Ei, isegi mitte kandidaat! Võib-olla tundub see hooplemisena, aga omal alal olen ma doktor. Millisel alal? Kui te küsite seda Frolilt, siis kuulete, et ma olen raamatupidaja. Frol ütleb õigesti, et administratsioonil on alati õigus. Mina lisan sinna kõigest üheainsa sõna, sidekriipsuga. Raamatupidamise-ekspert. Öelge mulle, mille jaoks eksisteerib ekspert? Et te võiksite temalt küsida seda, mida te ei tea. Kas selleks peab olema asjatundja või ei? Meie töö on väga salalik — üks suli võib nii osavalt jälgi segada, et viis majandusteaduse doktorit ei leia õiget otsa kätte. Siis tulen mina ja panen oma diagnoosi. Nagu doktor. Ega te ei haavu? Natuke täpsemalt. Oli aeg, kus minuta ei tehtud ühtki suuremat revideerimist, ma käisin valitsuskomisjoniga Barnaulis, Tbilisis ja Alma-Atas. Nüüd ei kutsuta mind enam kuhugi. Kurt ma ei ole, aga mul on vilets audiogramm. Ühed soovitavad operatsiooni, teised ütlevad, et see ei aita, tuleb ravida konservatiivselt. Samasugune lugu on silmadega. Ühed ütlevad, et kae pole veel küps, teised, et see on üliküps, — kõigest kuuldust läheb mul pea paiste. Kui kohtus räägiks iga ekspert ise juttu, mis sellest välja tuleks? Ma vajan tõelist eksperti. Mitte mõne kitsa ala asjatundjat, vaid teadlast, kes on võimeline käsitama organismi tervikuna . . .»

Jätkasin tusast vaikimist, viimaks pani mu külastaja seda tähele.

«Tuhat vabandust. Te vist mõtlete, et mees tuli uksest sisse ja tahab saada tasuta nõu? Kui te mind tunneksite, te nõnda ei mõtleks. Päeval, mil ma julgen teilt ekspertiisi paluda, ilmub teie jutule mõni mu laps ja lepib kokku visiidi või konsiiliumi aja. Täna tulin ma teie juurde ainsa eesmärgiga kutsuda teid lõunastama. Lihtsalt, perekonnaringis. Olen üksik vanamees, minuga koos elab ainult mu noorem, vallaline tütar, tal pole seni õnne olnud, aga igal pühapäeval kogunevad minu juurde lõunastama kõik mu lapsed. See on meie perekonna traditsioon, me peame seda väga kalliks. Ärge arvake, et kogunetakse lihtsalt vitsutama. Me ajame juttu. Teadusest. Jefim on teaduste kandidaat. Kunstist. Inna on toimetaja. Neilt kuulen ma uudiseid ja võtan ise sõna. Me heidame palju nalja ning naerame, kõik aasivad üksteist. Aasitakse mindki. «Meie papa teab kõike,» ütleb Jefim, «ainult umbes.» Teravmeelne, eks ole? Tulge kella neljaks, ja te ei kahetse.»

«Tänan teid. Aga ma olen hõivatud. Teen tööd.»

«Kes siis puhkepäeval tööd teeb? Uskuge mind, see ei ole tervislik. Noh, hästi, teie teete tööd. Aga loodetavasti te ikka lõunastate. Juhtugu siis, et üks kord elus te lõunastate korruse võrra allpool. Kas teile maitsevad hanekaelad? Mu tütar pakub teile võrratuid hanekaelu.»

«Mina ei söö hanekaelu. Ega soovita teilgi seda teha.»

«Mispärast?» Noimani silmist paistab kohkumus. «Mul on kõik normis. Ah te peate silmas veresoonte lupjumist? Mina seda ei usu. Kas teie usute?»

Skleroossete setete olemasolu parim asitõend võis olla tema ise, ma äärepealt öelnuksin talle seda, kuid õnneks klõpsatas sel hetkel lukk ja sisse astus Jevgenia Iljinitšna. Vanameest näinud, lõi ta murelikult käsi kokku ning tema hämmeldunud ilmest ma mõistsin, kui alusetud olid olnud mu kahtlused.

«Lev Lazarevitš, minge õige koju,» ütles ta leebelt, aga tungivalt. «Teie tütar hõikab teid juba ammu. Ja ärge edaspidi meile tulge. Meil tehakse ainult tööd, juttu ei aeta kellegagi.»

Noimani välja saatnud, tahtis Jevgeša end õigustama hakata, ent mina panin sõrme suule ja naeratasin talle. Seejärel mindi lahku — mina oma torni, tema kööki. Kella nelja paiku ta koputas minu uksele, kutsus mind sööma, köögis andis märku akna juurde tulla.

Keset õue, lummetuisanud seinalehestendi ees nägin ma salkkonda mehi ja naisi. Samas oli lapsigi. Lapsed jooksid ringi ja loopisid üksteist lumega, täiskasvanud seisid poolringis, peaaegu liikumatult, ning ootasid midagi.

«Märtrid,» sosistas Jevgeša muiates.

Tahtsin küsida, kes need inimesed on, kuid taipasin samas: vana Noimani pojad ja tütred naiste, meeste ja järeltulijatega.

«Miks märtrid?»

Jevgenia Iljinitšna lõi käsi kokku.

«Ikka märtrid. Tulevad justkui teenistusse . . . Paljugi mida inimesed tahaksid pühapäeval ette võtta — omavahel olla või kodus nokitseda, suvel linnast välja sõita, talvel teatrisse minna või külalisi vastu võtta. Kus sa sellega! Kella neljaks kogunetakse siia nagu käsu peale, harva laseb vana nad enne kella üheksat vabaks. Lapsed näikse toredad ja aupaklikud, järelikult on Noiman seda väärt, aga südametunnistust peab

ka olema! Intelligentsed inimesed, nad tahaksid isekeskis kõnelda, kuid vana ei lase. Räägib ise hinge tõmbamata, õpetab kõiki ja vaidleb kõigiga. Vaat mis vanadus inimesega teeb.»

Mul tärkas mõte, et aastat kümme-viisteist tagasi peeti vanameest õigustatult arukaks ja meeldivaks vestluskaaslaseks, ta oli harjunud olema seltskonna hing ning tema õnnetus seisnes selles, et ta ei märganud endas toimuvaid pöördumatuid muutusi.

«Noimaniga on argipäevitigi rist ja viletsus,» torises Jevgeša, tõstes mulle suppi — nagu alati kaks korda rohkem kui ma olen võimeline sööma. «Tohterdab ennast ainult professorite juures. Is-sa-ke! Kes sind vanaduse vastu avitab? Vaevalt kuuleb mõnest kallist rohust, kui pojad jooksevad seda ummisjalu hankima. Vana võtab seda natuke aega ja jätab sinnapaika. «Ei kõlba, anna midagi muud! Süsti mind tagumikku.» Tütar Siima Lvovna näeb temaga näguripäevi. On jäänud isa kõrval vanapiigaks.»

«Tal pole seni õnne olnud,» meenus mulle Noimani ütlemine.

«Ons ta nii inetu?»

«Kes teile seda ütles?!» Jevgeša lõi taas käsi kokku. «Ärge uskuge. Esinduslik naine, alles õitseeas. Kavalere tal jätkus, üks major kutsus kaasa Kaug-Itta. Siima ei läinud: kuidas ma isa üksi jätan . . . Ennäe, vaadake!»

Vaatasin aknast välja. Salkkond oli märgatavalt suurenenud. Lev Lazarevitši poegi ja tütreid kogunes justkui rünnakuks. Ühed olid pingi lumest puhastanud ja istusid, teised tammusid jalalt jalale. Äkki tõusid istujad nagu käskluse peale, ning kõik hakkasid rühkima meie trepikoja poole.

«See käib ikka nii,» seletas Jevgeša. «Et korraga tuppa tulla. Ükshaaval tüütaks Noiman nad rutem.»

Helpisin suppi ning harjumuslikult tõlkisin nähtu oma professionaalsesse kreeka-ladina-nižninovgorodi dialekti. Selgelt väljakujunenud skleroos. Isiksuse mandumise iseloomulikud ilmingud: ümbritseva keskkonnaga toimiva tagasiside nõrgenemine ajurakkude halvenenud verevarustuse tagajärjel. Kuulmis- ja nägemisnärvide degenereerumine raugastumisest tingituna. *Et caetera et caetera*. Teha ei saa mitte midagi. Või võtta Noimanilt viimased rõõmud hanekaela näol ja panna ta piimadieedile? Võib-olla see pikendab tema eluiga paari kuu võrra. Võib-olla ei pikenda. Kui organism lakkab olemast töökindel, on ennustused täiesti ebausaldusväärsed.

Noiman on elus ja võrdlemisi terve. Päikesepaistelistel

päevadel ta käratseb endist viisi õuel ning pühapäeviti praetakse tema kodus endist viisi hanekaelu. Kokku juhtudes me tervitame teineteist nagu vanad tuttavad, mõnikord vahetame paar sõna. Hiljuti läksin üle õue. Oli varahommik, doominoharrastajad polnud oma urgudest veel välja roninud. Vana Noiman istus üksi, nägu vastu kalbet päikest, ilme rahulik ja nukker, temast õhkus vaikust ja tarkust. Sel hetkel sarnanes ta aruka ja veetleva inimesega, kes Noiman omal ajal oli olnud ning kelleks ta end nüüdki pidas. Arvatavasti ma leidsin Noimani sel harval silmapilgul, kus ta mõistis, et pole enam noor ega põe mingit tõbe, vaid lihtsalt vana ja hääbumisele määratud. Mul hakkas vanamehest kahju ning ma tundsin austust tema laste vastu, kes suutsid loobuda oma mõnudest, kaunistamaks isa üksindust.

Ma ei saa kurta, arstiabi küsib tädi Jevgeša minult üksnes erandjuhtudel, ennekõike õhtutundidel. Ksenja Lukina juurde tiris ta mind küll keset päist päeva, liiati kohe pärast rajooniarsti visiiti. Ma teadsin, et Raissa Pavlovnat Jevgeša ei usalda, kuid ei tahtnud kolleegi korraldustesse sekkuda ning seepärast torisesin kõvasti.

Lukina elab teisel korrusel ühiskorteris. Kolm tuba ja kolm perekonda. Ühiskorterid uutes majades ei ole põrmugi paremad, vaid mõnes suhtes koguni halvemad ilukirjanduses palju kordi kirjeldatud vanadest härraskorteritest, millest lõpmatute majutuste, ümbermajutuste ja ümberehituste tulemusena on saanud kummalised sipelgapesad. Enne sõda elasin ma just säärases korteris, meenutan seda kibeduseta, isegi teatava hellusega.

Tänapäeva kolmetoaline korter uut tüüpi majas, gaasi ja funktsioneeriva vannitoa, kuid kitsukese köögi ja tibatillukese esikuga, kuhu hädavaevu mahub üksainus külmutuskapp, sunnib seal elavatele inimestele kogu oma planeeringuga peale peaaegu perekondlikud suhted, sõltumata sellest, kas ollakse suguluses või ei. Inimesed tehakse kunstlikult lähedasteks, nende magnetväljad lõikuvad, neil puudub võimalus üksteist mitte märgata. Ühe pere liikmete kombel ollakse mõistetud kas sõbralikult läbi saama või vaenutsema. Juhuslikult või vahetuste tulemusena hakkavad üürnikud omavahel sobima, ning siis on sellises korteris kahtlemata mugavam elada kui Noa laevas. Aga kui puhkeb vaen, mille juured on nähtavatest põhjustest alati palju sügavamal ja saladuslikumad, saab korterist elamispõrgu halvim variant. Nimelt niisugusesse korterisse tiris mind tädi Jevgeša. Trepist alla minnes ta tutvustas mulle eellugu: Ksenja Lukina oli tund-

nud end halvasti, kutsunud arsti, Raissa Pavlovna mõõtis tal temperatuuri, see oli normaalne. Arst oli hakanud haigega kärkima, keeldunud kategooriliselt haiguslehte andmast. Haiguslehe osas ei saanud ma Ksenja Lukinat millegagi aidata ega mõistnud päriselt, mis on minu ülesanne, mind tegi valvsaks üks asjaolu — Lukina oli meditsiiniõde, pealegi operatsioonitoa õde, seda sorti rahvast ma pisut tundsin, vaevalt usutav, et ta simuleeris haigust.

Helistasime. Uksekelli oli üksainus, polnud öeldud, kellele mismoodi helistada. Ukse avanud umbes seitsmeaastane poiss jooksis kohe minema. Korteri täiskasvanud elanikkond seevastu, välja arvatud haige, rivistus justkui komando peale, igaüks oma toa ukse ette. Ühel lävel seisis lüheldane tüse võidunud põllega naine, uksekella helin oli tabanud teda söömise ajal ja ta näris aina edasi; teise toa uksele ilmus turske daam, seljas tumesinine kostüümjakk, reväären kõrgkooli rombikujuline lõpumärk, tema korrapäraste joontega range nägu tuletas mulle meelde aastaid tagasi kuskil metroojaamas nähtud skulptuuri. Daami selja tagant kiikas sisselangenud rinnaga mees, traksid üle õlgade.

Esiku järgi otsustades valitses korteris steriilne puhtus, põrand oli poonitud, valgeks värvitud uksed särasid niiskelt. Naabrinnade uurivate ja ebasõbralike pilkude all pühkisin ma välisukse juurde pandud väikese vaiba vastu hoolikalt jalgu ning läksin tuppa.

Lukina lamas teki all, tal oli meeldiv, kuid veidi paksuvõitu lõunamaalasenägu, tumedad higised juuksed kleepusid laubale. Mind nähes ajas haige end kohkunult istukile.

«Issand, Jevgeša, misjaoks sa doktorit tülitasid? Ma tõusin üles ja helistasin tööle, seal öeldi, et ole aga pikali, Ksana, ja ära muretse, lubati vaatama tulla. Tervist, doktor, palun vabandage mind . . .»

«Jätke jutt!» käskisin ma karmilt. Kahvatus ja higi tegid mind ärevaks. «Vastake ainult mu küsimustele.»

Lukina naeratas nõrgalt. Tema naeratus oli armas.

«Kas mina võin midagi küsida?»

«Laske kuulda.»

«Oleg Antonovitš, kas te ei tunne mind ära?»

Nägu tundus mulle tuttav, aga kui elatakse ühes trepikojas, pole selles midagi imelikku. Kehitasin õlgu.

«Kas te ei mäleta, kuidas te minuga pahandasite?»

Seda küsiti vähimagi tigeduseta, koguni naeratuse saatel. Ning järsku tuli mul meelde.

Neljakümne kolmanda aasta kevadel nõuti mind mu endise

üla soovitusel naaberarmeesse opereerima üht tuntud Moskva ajakirjanikku, kes oli pealinnast eriülesandega kohale lennanud ja juba esimesel päeval suurtükitule alla sattunud. Armees olid oma kirurgid, tõenäoliselt minust mitte halvemad, aga Moskvaga ei naljatata, ja mina olin moes. Sõitsin sinna vastumeelselt. Pole kuigi suur lõbu rappuda logiseva maastikuautoga piki mürsuaukudest ja kevadsulast lõhutud rindeteid, isegi kui sa istud juhi kõrval aukohal; hoia kogu aeg käepidemest kinni, sõrmed kangestuvad ja värisevad pärast vastikult. Kohale saabudes nägin, et haav on halb, sees mitu kildu, lehemehe elu polnud ohus, küll aga jalg. Otsustasin amputeerimisest loobuda ja riskida. Mulle appi asus sanitaarosa ülem, mõistsin kohe, et ta on valmis jagama minuga võitu, kuid mitte kaotust. Lisaks anti minu käsutusse täiesti saamatu operatsiooniõde. Neiu oli haruldaselt ilus ja veetlev — väikest kasvu, kauni ümmarguse, veidi mustlase moodi näoga. Arsti abistada ei osanud ta üldsegi, sattus segadusse ning ma sain talle kohe kõige pärast pahaseks, isegi selle pärast, et ta oli nii armas. Öelda, et ma temaga kärkisin, tähendaks toimunust vaikida, pinevas olukorras kärgib iga kirurg, ei, ma alandasin teda igati, panin ta nutma. Muidugi oli neiu nimi Ksana. Sellest päevast oli kulunud üle viieteistkümne aasta, kuid mina punastasin.

«Ksana, ma tundsin teid ära. Andke mulle andeks.»

Tundsin ta ära ega tundnud ka. Too Ksana oli olnud nääpsuke, ehtne hispaania mustlanna. Nüüd lamas minu ees alles sileda näoga, ent juba tüsenenud naine, tüsenemist ei suutnud varjata ka tekk. Ta püüdis mu pilgu kinni ja naeratas kohmetult.

«Mina olen kõvasti muutunud, eks ju? Teie pole põrmugi muutunud, olete samasugune nagu tookord. Küllap te mõtlete, et naisterahvas on ennast hooletusse jätnud? Ma tean, kui kole see on. Aga ma ei ole süüdi, hakkasin paksuks minema kohe pärast sünnitust. Olen pidanud näljadieeti ja ikka juurde võtnud . . . Nüüd muidugi võiks enda eest hoolitsema hakata, aga kuidas? Töölesõit võtab tund aega, bussis trügitakse, see ongi mu peamine kehakultuur. Puhkepäeval tuleb pesu pesta ja korterit koristada, meile siia on kogunenud sihukesed puhtusearmastajad, et kui sa vanni üle ei nooli, pistetakse sind nahka. Peaks võimlema, aga ma häbenen poega, ta hakkab naerma . . .»

Ksana ilmselt tahtis südant puistata ning ma ei söandanud teist korda öelda, et ta jutu jätaks.

«Oi, te pahandasite minuga tookord kõvasti.» Lukina naeratas jälle ja sulges viivuks silmad.

«Kindlasti asja eest,» torkas Jevgeša vahele.

«Muidugi asja eest. Ma ajasin kõik segi. Kust teie pidite teadma, miks õde on nii saamatu! Olin rase. Just sel hommikul näitasin ennast ühele meie arstile, Tsetsiliale, ta oli kirurg, aga jagas ka naiste asju. Tema vaatas mu läbi ja ütles: «Ksana, sa oled omadega vahel. Kuidas see sul juhtus?» Kuidas, kuidas! Vanaeidedki eksivad, mina olin alles noor inimene. Lamas meil hospidalis üks sapöörileitnant, tore poiss, enne väljakirjutamist läksime temaga jalutama... Issand, nüüd on võimatu inimestele selgeks teha, mismoodi tookord oli!... Oli mis oli, ei tea, kas ma haletsesin teda või iseennast, tohtrid olin peaaegu rusikajõuga eemale tõrjunud, aga nüüd andsin korrapealt järele... Mis teha? Olin ju vabatahtlikuna rindele tulnud ja vandetõotuse andnud. «Tsilja, päästa mind!» palusin arsti. «Sa, tobu, oled päris arulage!» vastas tema. «Mina salaaborte ei tee. Mine ülemuse juurde, ma räägin temaga omakorda.» Läksin meie majori jutule, tõinasin ta kabinetis tund aega. Algul ei teinud major mind kuulmagi, siis ütles: «Hästi, oota, ma pean nõu.» Pidas nõu, ja lugu läks päris täbaraks: mind otsustati demobiliseerida. Olin enne väga löödud, aga pärast rahunesin — kui nii, hakkan kasvatama kodanikku, kasu on minust ikkagi. Sõitsin Moskvasse, läksin vabapalgalisena hospidali tööle, rasedust loomulikult varjasin, muidu vahest poleks mind sinna võetud, ning kui sünnitusaeg kätte jõudis, asusin tädi juurde Golitsõnosse, see on Moskva lähedal, teate küll? Sealses sünnitusmajas ma Juri ilmale tõingi, ise jäin läbi häda ellu, toibusin üle poole aasta, kogu see aeg pidas tädi meid ülal, aitäh talle, tema aiamaata oleksime mõlemad otsa saanud...»

Lukina ohkas südamepõhjast, sulges uuesti silmad. Tal oli raske rääkida, aga veel raskem vaikida, ma ei hakanud teda kiirustama.

«Elasime Golitsõnos, töökoht leiti mulle Moskvasse, põletushaavade osakonda. Töö on väga ränk, teen seda hulk aastaid, aga ära ei harju. Puhkust polnud minutitki, ainult tööleja kojusõit nõudis paremal juhul kolm tundi, kui mõni rong juhtus vahele jääma, siis veel kauem. Üks lohutus mul oli, et poiss kasvab ja tööl suhtutakse minusse väga hästi. Meie peaarst Gennadi Ivanovitš Prokušev, te olete temast kindlasti kuulnud, väga südamlik inimene, muretses meile Moskvasse toa ja taastas siinse sissekirjutuse. Uus elamine on ka kaugevõitu, aga loomulikult läks mul kergemaks, hakkasin kiirabis lisa teenima, poiss on juba suur, tal läheb vaja seda ja teist...»

«Sa hellitad teda!» ütles Jevgeša pahaselt.

«Muidugi hellitan. Kes teda peale minu veel hellitaks? Kõik oleks korras, kui poleks neid naabrinnasid...» Lukina silmad läksid märjaks. «Nad teevad mu elu põrguks.»

Küsisin, millest vaen tekkis. Lukina pilgutas Jevgešale silma, rõngastega kolistades tõmbas see toauksele ette paksu kardina.

«Oleg Antonovitš, kullake, mitte millestki. Ma olen neile tõesti kõiges vastu tulnud. Ostsin pruugitud külmutuskapi, panin kööki. Kapp ei seganud kedagi, ja Frol ütles: «Teil on selleks õigus.» Rimma Sergejevnal, nägite küll, seisab «ZIL» esikus, nagi juurde ei pääse, kas ma olen talle etteheiteid teinud? «Ei,» öeldi mulle, «vii oma kapp tuppa!» Kuhu? Näete ise. Oleksin neile selleski asjas vastu tulnud, aga tean, et rahu jääb ikka saavutamata. Põhjust norida leitakse alati. Kogu nende õeluse taga on kadedus.» Lukina oli ennegi tasa rääkinud, nüüd hakkas sosistama. «Et mul on mees. Ei, me pole abielus, aga ta armastab mind. See ajab nad vihale. Lipat te vist nägite, sihukest mütakat? Talle võib veel kaasa tunda, tema mees läks teise naise juurde ja tütrele mõisteti mullu parasiteerimise eest karistus. Noh, parasiteerimine on ainult sihuke sõna, ümberkaudu teadsid kõik, millega ta õieti tegeles. Käisin kohtus, Lipa ise andis mind tunnistajana üles, nii villand oli tal tütre tempudest. Mida ma olin oma silmaga näinud, seda rääkisin, ülearust ei lisanud, kuigi teadsin, et Ljuda käis ka vargil, võttis minu enda ridikülist sada viiskümmend rubla, aga et minult ei küsitud, ma vaikisin. Ja kohtunikule ütlesin: «Ärge Ljuda üle karmilt kohut mõistke, ta on alles noor.» Selle eest mind veel noomiti. «Vastake küsimustele,» ütles kohtunik, «ärge tulge kohut õpetama!» Ljuda saadeti linnast välja, nüüd laterdab Lipa, et mina olen hukutanud ta tütre ja et minutaoliste pärast jätvat mehed maha seaduslikke naisi. Tühja selle Lipaga, ta on tume eit, pole sündimisest saadik muud näinud kui ainult potte ja panne, aga Rimma Sergejevna on insener, teda arvatakse haritlaseks. Oleg Antonovitš, mina olen rindel sõdurite seas elanud, seal kuulis kõiksugu asju, aga mina ei luba endale iialgi selliseid jämedusi, nagu tema neid laob päevast päeva. Millest küll üks naine nii tigedaks läheb? Rimma Sergejevna peaks hästi teenima, ja käib kuurortides, ja mees on teisel — tõsi küll viletsavõitu, sihukesest vististi on vähe tulu, naine türanniseerib tedagi. Mind kõrvetab Rimma Sergejevna lausa

tulega: ma olevat prostituut ja võõras element ja medalit polevat ma saanud mitte lahinguliste, vaid hoopis muude teenete eest... Uuris välja Vassili Aleksandrovitši telefoni — tema minu juures käibki —, helistas ta naisele. Vassili Aleksandrovitši naine põeb kroonilist haigust, on nii-öelda invaliid, selletõttu mees temast lahku ei lähe, ja mina pean Vassili Aleksandrovitšist samal põhjusel lugu. Küsisin Rimmalt: «Miks te niiviisi tegite, kas haige inimese piinamine pakub teile rõõmu?» Kus Rimma läks näost punaseks, tal hakkas häbi, ja virutas mulle küünarnukiga rindu, nii et mul pidi süda seisma jääma... Abi loota ei ole paraku kelleltki.»

«Kuidas nii? Aga poeg?»

Seda öelnud, hammustasin keelde, taibates, et olin puudutanud hella kohta.

Jevgeša heitis käega, kuid Lukinal hakkasid huuled võbisema.

«Ma annaksin neile kõik andeks. Ainult üht ei anna iialgi — et nad on mu poja minu vastu üles keeranud.»

Mina enam küsimusi ei esitanud, Lukina ise rääkis edasi.

«Olin loll. Siia tuppa kolides rõõmustasin nii, et oleksin kallistanud kogu maailma, ja inimesed paistsid mulle inglitena, ainult tiivad puudusid. Mõtlesin: väike korter on tore asi, hakkame elama perekondlikult; meie, tüdrukud, olime sanitaarpataljonis väga sõbralikult elanud. Noh, ja puha lollusest, eidelikust lobisemishimust ladusin juba esimesel päeval lagedale kogu oma autobiograafia. Kõik, algusest lõpuni. Naabrid kuulasid ja imestasid, nagu tundsid kaasa, aga kui meil pärastpoole riiuks läks, tuli välja, et olid kõik meelde jätnud. Ma ei pannud esialgu tähele, et nad poissi mõjutavad, mind ju pole päevade kaupa kodus. Pärast nägin, et poeg muutub minu vastu jahedaks, arvasin selle ea süüks, iseloomu poolest on Juri üldse kinnine, temalt ei kuule jõhkrusi ega tule ta sind ka hellitama. Märkasin alles siis, kui ta hakkas mulle küsimusi esitama. Ükskord päris: «Ema, kas vastab tõele, et sa mind ei tahtnud?» Ma ei saanud kohe aru, millest jutt, rohkem aimasin, et lood on täbarad, läksin näost kaameks ega vastanud. Aga poiss ütles: «Sa vaikid, järelikult vastab tõele.» Tõmbas tuulepluusi selga, jäi lävel seisma. «Mul on hullupööra vedanud,» jätkas sealt. «Lähen ujumisbasseini, aga oleksin võinud väga kergelt ka põrandapesuämbris otsa leida.» Olin justkui juhmiks löödud, hüüdsin: «Juri, mida sa mulle ütlesid?! Ma ju armastan sind, olen su ema, tollal oli sõda...» Hüüdsin ja jäin vait — mida sa lapsele selgeks teed, kui täiskasvanudki ei saa asjast aru...

Pärast seda kõnelust jäi Juri päris sõnaahtraks. Varem ta ikka rääkis mulle vahel oma tegemistest, päris ka minu omade järele, nüüd oli jutt nagu noaga ära lõigatud. «Kas sa suppi sööd?» — «Ei söö.» — «Aga vorsti tahad?» — «Tahan.» — «Lähed välja või?» — «Lähen jah.» — «Tuled varsti koju?» — «Ei tea.» Olidki kõik meie kõnelused. Hiljuti küsis poeg äkki: «Miks mu nimi on Lukin?» — «Sellepärast, Juri, et mina olen Lukina.» — «Kas sa siis mu isa nime ei tea?» — «Miks ei tea, Juri. Tema nimi oli Šišov. Nikolai Šišov, sealt oled sinagi Juri Nikolajevitš.» — «Kas sul tema ülesvõtet ka on?» — «Ei ole,» kostsin mina. — «Ja sa pole teda kunagi otsinud?» — «Ei ole. Arvan, et ta sai pealetungil surma, neid langes seal tookord otsatult. Või kui ta jäigi ellu, miks peaksin siis mina teda otsima, kui tema mind ei otsinud? Mind poleks olnud raske leida, ta teadis mu välipostinumbrit, ja tädi aadressi Golitsõnos andsin ma talle ka...» Juri ei kostnud sõnakestki, alles järgmisel päeval ütles: «Kohe kui saan passi, vahetan oma praeguse perekonnanime isa oma vastu. Ma tahan astuda sõjaväe meditsiiniakadeemiasse, mind kui rindemehe poega võetakse sinna vastu väljaspool konkurssi.» Nüüd ma solvusin ja ütlesin: «Sind, Juri, võetakse vastu ka kui rindel olnud naise poega, ma teenisin sõjaväes kaks aastat, enne hospidali olin roodu sanitaarinstruktor, ja mu medal ei ole varastatud.» Juri vaikis. Aga mina kardan, et pärast kooli lõpetamist ta sõidab Leningradi, ja enam ma teda ei näe. Juba praegu elame nagu kaks võhivõõrast...»

Lukina puhkes nutma. Seni vaikinud, üksnes valjusti ohanud Jevgeša sekkus ootamatult jutusse:

«Mis see siis olgu?! Jõmpsikas ei taha midagi mõista. Mina juba noomisin teda: «Tobu, ema pühendab sulle kogu oma elu, aga sina krimpsutad nina. Kas sul südametunnistust on?» Juri jäi vastuse võlgu. «Mis sa vaikid, kas sul ei ole midagi öelda?» — «On küll.» — «Eks ütle siis.» — «Ema juurde käib armuke.» Mul jäi hing kinni. «Kas sul häbi ei ole? Kuidas sa julgesid sihukest sõna öelda? Su ema on alles noor naine, kas sa käsid tal ainult sind teenida, ja oma elu ei tohi tal olla? Ema juures käib korralik mees, vahest abiellukski temaga, oleks sulle isa eest, aga südametunnistus ei luba, ta haletseb oma haiget naist.» Poiss hakkas naerma. «Küllap mees ise viis naise niikaugele.» Sihukest asja Juri omast peast välja ei mõelnud, seda on Rimma talle õpetanud... Aga näe, võttis kätte ja hakkas inimest vihkama...»

«Vassili Aleksandrovitš enam siin ei käi,» nuuksatas Lukina. «Saame vahetevahel kokku, kus juhtub. Ega see midagi

paranda. Mõni aeg tagasi läksime koos Juriga välja, olime üle õue minemas, kui poiss ütles: «Ema, ära kõnni minu kõrval.» — «Mispärast, pojake?» — «Sa oled väga paks...»»

Lukina puhkes uuesti nutma. Vaatasin ta läbi, mõõtsin vererõhku. Piisas isegi minu nappidest kogemustest, et kardiogrammi tegemata kahtlustada infarkti. Härjal tuli kohe sarvist haarata. Peaaegu väevõimuga sain Lukinalt teada tema peaarsti telefoni, läksin esikusse ja helistasin talle. Peaarst osutus kenaks inimeseks, leidsime sedamaid ühise keele. Meie kõneluse ajal avanesid hääletult mulle juba tuttavad uksed ning ma ütlesin nimme valjusti, et kui kardiogramm peaks mu kahtlusi kinnitama, tuleb Lukina otsekohe statsionaari paigutada, õhkkond korteris on nii vastik, et haiget koju jätta oleks tema transportimisest ohtlikum. Pärast seda suleti mõlemad uksed nagu käskluse peale paugatusega.

Peaarst lubas sõiduki viivitamatult kohale saata, kavatsesin juba lahkuda, jättes Lukina Jevgeša hoole alla, kui tuppa astus pikka kasvu poiss, välimuse järgi otsustades umbes viieteistkümneaastane, seljas moodne seemisnahkne kuub, jalas tõenäoliselt samuti moodsad kuradinahka püksid. Taipasin silmapilkselt, et see on poeg. Emaga ta õieti ei sarnanenud, ainult tumedate karvaudemetega kaetud lühikesevõitu ülahuul oli ema oma. Poiss vaatas mind imestunult ja noogutas kitsilt, ma ei mõistnudki, kas see tähendas tervitust või lihtsalt fakti nentimist, et toas on võõras inimene, võttis siis kiirustamata kuue seljast, riputas selle riidepuule, takseeris oma käsi ja läks vannituppa. Sedaaegu jõudsin Lukinale teatada äsja vastuvõetud otsusest, haige ahhetas ning üritas vastu vaielda, kuid Jevgeša käratas talle peale, ja ta vakatas. Viimaks tuli poiss tagasi, läks laua juurde, istus seljaga meie poole, avas vihikud ning süvenes lugemisse.

Jevgeša sai pahaseks.

«Võiksid ka küsida, kuidas ema tervis on,» pomises ta, kuid mitte väga teravalt. Lukina heitis talle paluva pilgu.

Poiss kehitas õlgu, jätkas lugemist. Nüüd sattusin minagi raevu.

«Te vist tahate arstiks saada?» küsisin ma sel peletav-magusal toonil, mis õnnestub mul üksnes siis, kui olen väga tige.

Poiss pöördus robinal minu poole. Ta oleks äärepealt püsti tõusnud, sai viimasel hetkel pidama. Tema näoilme polnud hämmeldunud, pigem mõistmatu. Alateadlikult lõksu tajudes ei välistanud ta teisest küljest võimalust, et ema eest hoolitsevat professorit võib äkki ka temal vaja minna. Selleks puhuks oli varuks naeratus.

«Jah,» ütles poiss. «Mis siis?»

«Teist arsti ei saa.» Märkasin rahuldustundega, kuidas naeratus ta näolt kadus. Ning selgitasin: «Te olete haigete suhtes tähelepanematu.»

Poisil kulus kõigest mõni sekund, et end koguda. Teeseldud ükskõiksusega, mille taga peitus väljakutse, vastas ta:

«Ega ma ei kavatsegi kedagi ravima hakata.»

«Selge,» kostsin mina. «Ravima hakkavad teised. Teie hakkate raviprotsessi organiseerima.»

Ta kannatas mu pilgu välja, pöördus siis jälle oma vihikute juurde, ning mina lakkasin tema jaoks olemast.

Viis minutit hiljem olin oma tornis ja tegin tööd. Tund aega hiljem ilmus Jevgeša. Näinud, et ma kirjutan, piirdus ta ilmeka žestiga: kõik on korras, haige viidi ära; ent selle järgi arvates, kuidas ta köögis kastrulitega kolistas, jäi tema südamele mõndagi pakitsema.

Lukina põdes kaua. Pärast haiglat anti talle tasuta sanatooriumituusik. Hiljuti nägin teda õuel. Väliselt oli Ksenja Lukina noorenenud ja reipamaks muutunud, kuid ma tean, et seda ei ole kauaks. Tal on vana naise silmad, ning mina ei oska teda aidata.

14. LISAMÕTLEMINE

Esimene päev kaldub õhtusse, aga koorem ei nihku paigast. Niisugust asja pole minuga veel juhtunud.

Muidugi on ka väliseid takistusi. Ometi ei peitu põhjus neis, vaid minus.

Organiseeritud inimese silmis, kelleks ma ennast pean, ei saa kolm päeva mõtlemisaega õigustada tegevusetust. Mõtiskleda võib õhtul, unetuse korral ka öösel, olen graafikust niigi andestamatult maha jäänud. Seetõttu istun pärast häbematu piiga väljasaatmist kirjutuslaua taha. Mamadou istub mu õlale ja vaatab käsikirja toimetaja silmaga. Tema ilme paistab rahulolematu, papagoi ei aimagi, kui õigus tal on. Sisendan endale küll, et teaduslik monograafia pole armastusluule ega nõua inspiratsiooni, vaid lihtsat keskendumist, aga töö ei võta vedu. Lükkan päevased paberid kõrvale, heidan justkui muuseas pilgu oma öistele ülestähendustele. Sirvin neid pealtnäha hooletult. Viimaks ühest lausest kinni haaranud, hakkan kõike järjest lugema. Lõputus reas mööduvad mu silme eest akadeemik Uspenski ja riidehoidja Antonevitš, 3P ja CH,

Veera Arkadjevna ja tädi Jevgeša, Viktor ja Varja-moor, mulle lähedased naised ja koduabilistest neiud, sõbrad, kelle ma olen kaotanud, ja vastased, kellele pole veel öeldud viimast sõna, ning terve hulk muid, juhuslikult minu silmapiirile sattunud, kuid selle kiuste kindlalt mällu sööbinud inimesi. Kas juhuslikult silmapiirile sattunud inimesed pole ka juhuslikult mällu sööbinud? Sellele küsimusele vastata on niisama raske nagu seletada, miks mulle tükivad pähe plaanivälised mõtted. «Pähe tükkima» on rahvalik, tabav ütlemine, pähe tükib see, mille on fikseerinud alateadvus, igakord me ei suuda oma mõttekäiku muuta. Romaanikirjanikud vist nimetavad seda teadvuse vooks, meie, füsioloogid, dominandiks, inimaju imepäraseks ja alles lõpuni uurimata võimeks selekteerida ning kindlasse seosesse lükkida välismaailmast saadud muljeid, luua neist ahelaid ja skeeme, mille struktuuri me kaugeltki kohe teadlikult ei taipa. Sellele võib vastu panna, aga vastupanu on ohtlik ja pole alati vajalik. Vahel on targem kuulatada. Et kas minus ei põrka kokku kaks dominanti — üks, mis on lastud teadvusse ning sunnib mind sihikindlalt otsima mõningaid aastatepikkustest katsetustest tulenevaid seaduspärasusi, ja teine, mida ma veel päriselt ei tunneta, aga mis väljaspool laboratooriumitingimusi on üsna võimukas? Esimesest tuleneb teine küsimus: mis ühendab kogu seda inimhulka kõigi ta iseloomude ja elukäikude kirevusega?

Arvatavasti sama, mis teda lahutabki.

Igaüks neist on isiksus. Mitte isend, nagu katseloomad, kellega mul on tegemist laboratooriumis, vaid isiksus — silmapaistev või silmapaistmatu, andekas või keskpärane — see on omaette asi, kuid ainulaadne ja kordumatu, millel peale enesesäilitamise ning soojätkamise instinkti on veel imeline võime end tegelikkusest lahti rebida ja nähtusi üldistada, võime, mis Ivan Pavlovi sõnade järgi tagabki meie lisa-, üksnes inimesele omase kõrgema mõtlemise.

Mind liigutab sõna «lisamõtlemine». Vaid geniaalne inimene võis endale lubada nii võluvat vabadust.

Nimelt lisamõtlemine moodustab isiksuse aluse, sellest saab loomale kättesaamatute vaimsete rõõmude ja julmade kannatuste läte, millega võrrelduna jäävad tagaplaanile nälg, algeline suguiha ja füüsiline valu, — see rikastab inimest mineviku mõistmise ja tulevikku ettenägemise võimega, toob ilmale loomale tundmatud kangelasteo ja kuritöö mõisted, võimaldab inimesel eemalduda oma otsestest, kaine mõistuse dikteeritud kasudest ja vajadustest, teeb tööst loomingu, looma poolt liigifunktsiooni täitmisega ammendatavast bio-

loogilisest instinktist armastuse — inimloomuse hämmastava omaduse, mis on antud klaarida luuletajaile ning millest seni ei ole saanud tõsise uurimise objekti. Isiksus sünnib, areneb, vananeb ja sureb põhimõtteliselt teisiti kui mis tahes muu elusolend. Enda kui isiksuse teostamine ehk lihtsamalt eneseteostus on *homo sapiens*'i samasugune algomadus nagu kõik teised esmased instinktid, loomult sotsiaalse olendina otsib inimene ja püüab kinnistada oma kohta populatsioonis. See püüd võib avalduda erinevates vormides, kuid on omane erandituIt kõigile inimestele, olenemata nende east, füüsilistest näitudest, sotsiaalsest ja rahvuslikust kuuluvusest, kultuuritasemest jne., jne. Ei tarvitse kahelda, et eneseteostamiseks ja arenguks kõiki tingimusi omaval isiksusel on ka ontogeneetilisi eeliseid. Seal, kus isiksust rõhutakse, ikestatakse ja alandatakse, on enneaegne vananemine paratamatu. Seda tunnistavad kindlalt kõik mu empiirilised kogemused, kuid ega Mendelejev asjata öelnud: «Rääkida võib kõike, parem mine ja demonstreeri.» Näidetega tõendamata jutt on Vdovini-taoliste pärisosa; hoolimata veendumusest, et valitseb tihe seos Pavlovi mainitud lisamõtlemise ja pikaealisuse probleemi vahel, teiste sõnadega vananemisprotsessi ja kõrgema närvitalitluse vahel, ei söanda ma mitte kunagi ajakirjanduses selle küsimuse kohta sõna võtta, kinnitamata oma teese hulga faktidega. Faktid võivad olla igasugused — eksperimentide kaudu hangitud või statistikaalastest uurimustest võetud —, kuid need peavad olema täpsed ja tõendavad, kontrollitavad ja kindlasse süsteemi seatavad.

Mõistan suurepäraselt kõiki raskusi tõsise uurija teel — inimisiksus pole eksperimenteerimiseks sobiv materjal, paljud eksperimendid on mulle ebameeldivad isegi loomade juures ja kõlbelises mõttes absoluutselt lubamatud inimese puhul; ka suurema rühma inimestega tehtavatel süstemaatilistel vaatlustel jääb sageli vajaka teaduslikust rangusest, mõjule pääsevad iga inimisiksuse füüsiline ja psühholoogiline kordumatus, ta individuaalne iseloom ja uurija niisama individuaalne, subjektiivne suhtumine temasse. Loomadega on lugu suhteliselt lihtne: sa allutad ühe grupi teatud tegurite mõjule, jätad teise kontrollgrupiks, seejärel võrdled tulemusi. Teatava ligikaudsusega võib neid käsitada objektiivsetena, mis inimeste puhul — kõnelemata kõlbelisest tahust — on täiesti mõeldamatu. Üks ja sama mõjutus jääb ühel peaaegu märkamatuks, aga kutsub teisel esile ränga stressi.

Mõni sõna stressist. Ajast, mil see termin sai üldteatavaks, tekkis ka olesklejalik kujutlus stressist kui millestki hukuta-

vast, kui kahjulikust vapustusest. See on vale. Stressi mõistel ei ole igavesti kehtivat miinusmärki. Aktiivset elu elav organism tahes-tahtmata kogeb stressiärritusi, ning neile avaldatav vastupanu on normaalse arengu tunnuseid. Minu vaatluste põhjal kõige kahjulikumad on salakavalad stressid, mis tabavad alles äsja pingeseisundi all kannatanud, sellest lõplikult vabanemata organismi. Neist saavad komistusstressid. Stressi ja niinimetatud negatiivsete emotsioonide osatähtsus inimese vananemises on erakordselt suur, aga neid on raske uurida. Võrdlemisi kergelt saab vaadelda ja analüüsida ränki, inimest korrapealt mitme aasta võrra vanandavaid vapustusi, ent kuidas vaadelda selle keerukat mõju, mida ma tinglikult nimetan stressiplanktoniks — loendamatute tibatillukeste monstrumite mikromaailma, mille nõrgad, kuid mürgised hammustused märkamatult määndavad elupuu tüve? Välgulöök on puu kõdunemisest vaid nähtavam, sagedamini vananeb ja hukkub puu siiski mädanikust.

Üksindus ei ole mitte kunagi täielik, iga monoloog kätkeb endas dialoogi alge. Igas meie mõtiskluses osaleb nähtamatult mõni oponent, temaga vaieldes me teravdame oma sõnastust. Viimastel aastatel osutub selleks nähtamatuks oponendiks tihtilugu Nikolai Mitrofanovitš Vdovin. Miks see nii on, pole päriselt selge mulle endalegi, ma võinuksin valida huvitavama partneri, aga alati ei olene valik meist, talle omase läbilöövusega sekkub Vdovin mu mõttekäiku, ning ma juba kuulen, kuidas ta, alles otse minu poole pöördumata, kõneleb nähtamatult tribüünilt:

«Hoolimata kogu lugupidamisest professor Judini vastu ei saa ma mööda minna tema vähemalt kahtlustäratavatest avaldustest. Kas ei tähenda see, kui inimese püüdu eneseteostamisele käsitatakse igipõlise kategooriana, tahtlikku või tahtmatut libisemist idealistlikele seisukohtadele? Kas see ei tähenda kinnitust, nagu oleks inimloomus iidselt egoistlik ega alluks ühiskonna arengu käigus ümberkujundamisele? Ideeke ei ole uus, ning me teame, keda ja mis eesmärgil see teenib. Professor Judin ei näi märkavat, et ühel kuuendikul maakerast kujundatakse juba ammu täiesti uut inimtüüpi, keda ei iseloomusta eneseteostus, nagu terendab Oleg Antonovitšile, vaid ennastsalgavus, see inimene teeb ennastsalgavalt tööd ega käi ringi kinnismõttega oma ainulaadsest ja kordumatust isiksusest, sest kollektiivi huvid on talle kõige kallimad. Meenutagem, et unustamatu Ivan Pavlov . . .»

Siinkohal ma katkestan Nikolai Mitrofanovitši jutu. Elus see mul alati ei õnnestu, aga oma kodus olen ma peremees.

Annan erakordselt viisakas vormis mõista, et tema kompetentsuses vähimalgi määral kahtlemata pean siiski juhtima tähelepanu järgmisele asjaolule: lugupeetav kolleeg käsitab eneseteostuse mõistet liiga kitsalt, näeb seda suvaliselt üksnes miinusmärgiga. «Eneseteostus pole ennastsalgavusega sugugi vastuolus. Ennastsalgavus on eneseteostuse kõrgeim vorm. Füüsilist olemasolu ohtu seades ületab inimene enesesäilitamise instinkti, teostab sel kombel oma tahet ja vaimset olemust. Loom ei tunne ei kangelastegu ega kuritööd, ei eneseohverdust. Muide, ta ei tunne ka enesetappu, mulle on väidetud, et kuuldused skorpionide enesetapust ei pea paika. Inimene ei eita ennast töös, vaid jaatab. Ennastsalgav töö igapäevase nähtusena on kas šabloonne ajaleheväljend või — mis hoopis halvem — midagi inimkonna füsioloogia ning sotsiaalsete ideaalidega vastuolus olevat; töö elust hoolimata on nonsenss, töö jaoks tuleb luua optimaalne režiim, ainult selline töö võib olla tõepoolest viljakas ja tagada püsiva töövõime pikaks elueaks. Enda kui isiksuse teostamine ei ole vähimalgi määral vastuolus enda kui kollektiivi liikme teostamisega, õigemini puudub siin põhimõtteline vastuolu; kui sotsiaalne tunne on väärastunud, kätkeb süü kas ühiskondliku korralduse puudustes või hüpertrofeerunud individualismis. Ja ärge häirige suure Pavlovi rahu! Teda tähelepanelikult lugedes oleksite märganud: Pavlov kõneleb suisa, et inimesele on tema kõige varajasemast east omane vabaduse refleks. Refleks! See ilmneb juba esimestest elupäevadest peale suhetes emaga, avaldub aga kõige täielikumalt mängus. Refleks ja instinkt, vabadus ja eneseteostus on sugulusmõisted, peaaegu sünonüümid. Loomast erinevalt on inimene uhke, kiivas, kade, tasuhimuline, võimu- ja auahne . . .»

Olen süüdi, mulle meeldib hanesid narritada. Ja see läheb mul korda. Mu nähtamatu oponent hakkab kiunuma.

«Ennäe!» hüüab ta juubeldades. «Viimaks ometi te paljastasite oma tõelise palge! Me ju tunneme teid! Te laulate vana laulu inimloomuse igavesest alatusest. Kordate härra Freudi ja kodanliku pessimismi teiste apostlite kulunud seisukohti. Teate, mille järgi see lõhnab? Kahju, et te ei olnud niisama avameelne meile mõlemale mälestusväärse diskussiooni ajal . . .»

Kuid mina ei anna alla.

«Väga lugupeetud Nikolai Mitrofanovitš,» ütlen ma oma nähtamatule oponendile, «teie ise tunnistasite nüüdsama kaudselt, et ajad on muutunud. Tulgem siis toime ähvardusteta ja siltide kleepimiseta ning püüdkem mu ketserlikes teesides

rahulikult, kärkimiseta selgusele jõuda. Alustagem sellest, et te panete ekslikult miinusmärgi kõigile loetletud puhtinimlikele omadustele. See suvaline tõlgendus on vastuolus marksistliku dialektika alustega, mis õpetavad meid nägema iga nähtust kõigis ta seostes ja sõltuvustes. Mina ei tea sellist kriminaal- ega moraalikoodeksit, mis need omadused jäägitult hukka mõistaks. Ma ei eita, et need võivad olla ja tihti ongi kuriteo motiivideks. Kuid niisama hästi ka kangelasteo motiivideks.

Alustagem uhkusest. Siin te annate mulle kergesti järele. Teie teadvusse on kindlalt juurdunud, et «inimene — see kõlab uhkelt». Neid sõnu lausub lavalt üks sümpaatne kelm, ning näidendi kontekstis nad ei kõla päriselt nii, nagu neid mõistab majavalitseja Frol Trofejev, keda ma suuri vaevu keelitasin loobuma katsest seada meie maja katusele üle kogu ümbruskonna paistvat neoontsitaati.

Aga jumal temaga, selle Froliga. Mööngen, et uhkus on lõpmatult mitmekesine. Ning et on tohutu vahe Puškini uhkusel (tuletage meelde: «Ausamba rajasin ma endal' eluaegu...») ja Froli enesega rahulolul. Ei-ei, ärge proovige mind õnge võtta: üldse mitte sellepärast, et Puškin oli aadlik, aga Frol on plebei. Samasugune kuristik jääb kuulsa põlluharija ülla uhkuse ning tsaari õukondlase ülbuse vahele. Millega küll inimene ei uhkusta! Sellega, mida ta sööb. Ja sellega, mida ta ei söö. Ilusate riiete ja kaltsudega. Harituse ja harimatusega. Rikkuse ja vaesusega. Seaduste järgimise ja nende ignoreerimisega. Ökonoomika? Inimese materiaalsed vajadused on prestiiži vajadustega nii tihedalt läbi põimunud, et sageli pole võimalik neid eristada. Ameerika sotsioloogidel on käibetermin «prestiižikaup»: inimene, kes maksab kauba eest kolm korda kallimat hinda, ei saa alati kolm korda paremat kaupa, ta maksab prestiiži eest. Tohutu auto on tihti tarbetu ja isegi ebamugav, kuid väikesest prestiižikam. Hiljuti juhtusin kuulma väljendit «prestiižikad raamatud» — nendega uhkustatakse, aga neid ei loeta. Mööngem, et kui me järgime teatavat elulaadi, ükskõik kas õiget või valet, ega tunne selle üle uhkust, saab meist püsiva alaväärsustunde ja laastavate negatiivsete emotsioonide ohver.

Parem rääkigem kiivusest. Alles täna ma tõendasin ühele nägusale neiule, et koguni Shakespeare ei suutnud mind lepitada armukadedusest põhjustatud mõrvaga. Ma kordan — mõrvaga, kuriteoga. Aga üldse ei oska ma armastust kiivuseta kujutleda. Nikolai Mitrofanovitš, me ei ole nii head sõbrad, et ma hakkaksin teid pühendama omaenda kogemustesse,

pean kahetsusega nentima, et õelaid mõtteid on mul välgatanud, kuid julgen kinnitada, et kordagi pole mul tärganud kavatsust teha kurja mind kannatama pannud inimestele. Kas kiivus on alatu või õilis tunne? Teil vist on vastus juba valmis, minul seda ei ole ega saagi olla. Otsustab isiksus. Üks armukadetseb seetõttu, et tema armastuse objekt on talle kordumatu ja asendamatu, seda kaotades ta minetab kõik. Teine raevutseb nagu kes tahes eraomanik, ta raevutseks samuti, kui temalt oleks ära aetud lambakari. Aga kas inimene on kiivas üksnes armastuse valdkonnas? Kuulake, kuidas vene keeles kõlavad kaks sõna: ревностный ja соревнование. Te olete alati kiivalt täitnud oma ühiskondlikku kohust. Kas see polnud teie, kes sõitis Dubnasse alla kirjutama sotsialistliku võistluse lepingut sealse Füüsikaprobleemide Instituudiga? Kui mina tollal — kas mäletate? — olin teie sõidu vastu, siis mitte sellepärast, et ma olen sotsialistliku võistluse vastu, vaid et ma ei saanud kuidagi aru, milliste näitude põhjal me hakkame võrdlema kahe nii erineva instituudi teaduslikke saavutusi. Võistlus on üldse inimese loomuses, lapsepõlvest peale me võistleme jõus ja osavuses, mõistuses ja andes (loetelu jätkake ise); indiviidi püüdluses esikohale tulla ei ole midagi taunitavat, see võib teenida ühiskonna huve, aga võib ühiskonda ka laostada, kõik oleneb eeskätt sellest, mismoodi ühiskond on korraldatud ja kuidas on kujunenud antud individuaalne iseloom.

Kadedus on kiivuse õde, ent kui kiivus vahel leiab endale kaitsjaid, siis kadedus mitte kunagi. Tõenäoliselt põhjusel, et kadedust on palju raskem tunnistada koguni iseendale. Kadetsemine tähendab, et sa asetad ennast kadestatavast allapoole. Kes ütles, et kadedus on tingimata alatute hingede omadus? Kehvikud kadestavad rikkaid, ja talitavad õigesti. Poisipõnnid kadestavad kangelasi — see kadedus sünnitab uusi sangareid. Anna Ahmatoval on südantliigutavad värsid: «Aga kui ma kuskilt oma praegust elu vaataksin, viimaks kadedust siis tunneksin...» Ma mõistan, Nikolai Mitrofanovitš, et Ahmatova ei ole teie silmis autoriteet, aga isegi teie ei söanda kahelda luuletaja tunnete õilsuses. Või kuidas teile meeldib: «Selles hauas ei puhka märtrid, vaid sangarid. Mitte leina, vaid kadedust äratab teie saatus kõigi tänulike järeltulijate südameis!»? Kust see pärit on? Need sõnad on raiutud revolutsioonivõitlejate mälestusmärgile, seisab selline mälestusmärk Leningradis Marsi väljakul.

Aga nüüd kõnelgem kättemaksust. Nikolai Mitrofanovitš, peab olema väga tasuhimuline inimene, et vana riidehoidjat

nõnda üheainsa põlgava pilgu eest taga kiusata. Ja teate mis, ma ei mõista teid ülearu hukka, mina poleks seda samuti andestanud. Vaid kättemaksu meetodid lähevad meil lahku: teeneka veterani vallandamist taotledes te tegite ennast naerualuseks. Kas kättemaks on mulle tuttav tunne? Muidugi. Ma olen andestanud ja unustanud paljusid ränki solvamisi, kuid mõni millegipärast tasumata jäänud tilluke häbematus, jõhkrus, süüdistus valetamises või ähvarduses, millele ma ei osanud nagu kord ja kohus vastata, püsib aastaid meeles. Te arvatavasti aimate, et ma ei ole duellide pooldaja, duell on iganenud ja välja surnud, aga endiselt vaimustab mind inimese võime enesesäilitamise instinkti isiksuse teostamise nimel alla suruda. Aus kahevõitlus, oma väärikuse asetamine elust kõrgemale on igatahes parem kättemaksuvahend kui laim või salakaebus. Muuseas, ärge arvake, et duell on eranditult aadlike väljamõeldis, minu kartoteeki on kogunenud poolteistkümmend väljakirjutust, mis tunnistavad, et kas rusikate, nugade või tulirelvadega peetud kahevõitlust tunti kõigis sotsiaalsetes rühmitustes, seda pidasid Valais' kaevurid, Aragoni karjused ja Põhja-Kaukaasia mägilased...

Kas te olete lugenud «Vürstinna Ligovskajat»? Mitte «Meie aja kangelast», mida te kindlasti õppisite koolis, aga Lermontovi varajast jutustust, kus juba võib aimata geeniust? Petšorini hobune paiskas jalust vaese tudengi. Vahejuhtumit selgitatakse. Petšorin teeb ettepaneku kutsar läbi piitsutada või, kui üliõpilasele sellest ei piisa, pakub satisfaktsiooni. Tollal mõisteti satisfaktsiooni pakkumise all duelli. Aga seda tudeng ei taha. Tema tahab, et Petšorin tunnistaks oma süüd, kahetseks juhtunut. Petšorin ei saa asjast aru. Talle on duell ainus tasumoodus. Kuulatage korraks venekeelset sõna месть. Месть, возмездие, возмещение — kättemaks, tasu, hüvitus. Vene keeles kätkeb suur tarkus. Küllap igas keeles. Solvama on prantsuse keeles *insulter*. Kas te olete kunagi mõelnud, milline seos on solvamisel ja insuldil, kui inimesi solvatakse? Kas te olete kunagi mõelnud, et korralikule inimesele ei tähenda neimamine tingimata teisele omakorda kahju tekitamist? Oleksin ma kindel, et te siiralt — rõhutan: siiralt, mitte vajaduse sunnil, — tunnistasite oma süüd instituudi ja paljude inimeste ees ning olete võimaluste piires valmis oma toonaseid tegusid hüvitama, tähendaks see mulle hoopis suuremat tasu või revanši — nimetage kuidas tahate — kui teie austav pagendamine looduskaitsealale. Lootusi on vähe, aga üksnes nende väheste lootuste tõttu ma nõustungi teiega kohtuma.

Nüüd rääkigem sellest, mis on võimukus. Ma ei ole võimu omavatest inimestest nii halval arvamusel, et mõelda, nagu ei armastaks nad võimu, kasutaksid seda üksnes privileegide pärast, mida võim annab. Ma ei ole ka nii heal arvamusel, et uskuda, nagu kannaks inimene seda rasket koormat vastu tahtmist, ainult kohusetundest. Ei maksa kaugele minna, teie, Nikolai Mitrofanovitš, olete väga võimukas inimene, kui teil on mingi anne, siis nimelt võimuanne, inimeste juhtimise anne. Ma ei mõista teid hukka. Kuritegelik ei ole võimujanu, vaid võimu kuritarvitamine. Tuletagem meelde Uspenskit. Tema armastas ja oskas võimul olla. Mitte administreerida, vaid juhtida, allutada ja kaasa haarata. See oli tal veres, polnuks Uspenski teadlane, oleks temast võinud saada marssal. Ja kui ma pean võimalikuks teda kritiseerida, siis mitte võimukuse, vaid selle eest, et ta viimastel eluaastatel teostas võimu vastuolus oma iseloomuga. Ka mina olen võimujanuline. Asjaolu, et ma juhtivatest ametikohtadest igati hoidun, tunnistab vaid seda, et minu võimukus on teist laadi. Et inimhingede üle võimu omada, ei pea tingimata olema ülemus. Suurtel filosoofidel, näitlejatel ja teadlastel on kõikidel aegadel olnud suurem võim kui despootidel. Ma ei kelgi, aga hindan kõrgelt neid võimujoovastuse õnnelikke hetki, kui ma kellena tahes — kirurgina, lektorina või eksperimenteerijana — tundsin ennast juhina, kelle kannul ei sammuta sunniviisil, vaid vabal tahtel. Ja kuidas ma tahtnuksin omada kas või kübekest võimu ühe teile tuntud naise südame üle! Tema võim minu hinge üle on peaaegu piiritu. Andsin endale omal ajal sõna teiega mitte iialgi tegemist teha, kui me nüüd kohtume kujuteldava asemel tõeliseks dialoogiks, siis te võlgnete tänu tervenisti sellele naisele.

Ärgem vahetagem üksnes inimesele omasest autundest lähtuvat normaalset auahnust võltsiga. Viimast tähistatakse omaette sõnaga — upsakus. Siiralt auahne inimene on enamasti tagasihoidlik, võltsid auavaldused äratavad temas vastikust. Meie oleme auahnete inimeste maa, ning mulle see meeldib. Auahnus teeb meid vähem omakasupüüdlikuks. Vahel tunnen lihtsalt heldimust, nähes, kuidas puht sümboolsel, ainsatki olulist eesõigust andmata ühiskondlikul tunnustusel on inimhinge üle sularahast palju suurem võim. Aga jätkem see sinnapaika. Mind kui füsioloogi huvitab hoopis rohkem, et iga päev, iga tund ja iga minut pommitavad kõiki meie meeleorganeid mikroimpulsid või mikroemotsioonid (pärastpoole mõtlen, mismoodi neid oleks õigem nimetada), luues teatava emotsionaalse mikrokliima. Püüan olla konk-

reetsem. On säärane jämedavõitu väljend: «Mulle läheb seda samapalju vaja kui koerale tere.» Ärgem hakakem arutlema, kas koerale on tere vaja, sootuks huvipakkuvamaks osutub muu — tervitus on inimesele äärmiselt vajalik. Pealtnäha pole mingit praktilist tarvidust selle järele, et tuttavad, veel vähem võõrad inimesed sooviksid üksteisele kokku saades tervist, mingit reaalset mõju organismi tervislikule seisundile niisugune soovimine ei avalda. Kuid meie teadvus registreerib täpselt nägemise (kummardus või hooletu noogutus), kuulmise (oo, tuhat varjundit!) ja isegi kompimise andmed — iidne käesurumise komme on meie ajal omandanud uue, kuid niisama tähtsa mõtte, ning isegi kui teid lakkavad tervitamast inimesed, keda te varem pidasite pealiskaudse noogutuse vääriliseks, tähendab see teile lausa vapustust. Te saate vihaseks. Inimestele ei ole ükspuha, kes, kuidas ja millises järjekorras neid tervitab, kas neid palutakse või kamandatakse, kas abi eest tänatakse või käsitatakse seda endastmõistetavana, kas vabandatakse koguni tahtmatult tekitatud kahju pärast või ollakse kindlad oma karistamatuses. «Tervist», «palun», «tänan» ja «vabandage» — nende nelja sõna käibessejuurutamist pean ma vanapaberi kogumisest tähtsamaks, ning oleks päris hea, kui füsioloogide ja humanitaarteadlaste kollektiivsete jõupingutustega loodaks midagi igapäevase sotsiaalhügieeni koodeksi taolist. Tulin selle ettepanekuga välja, mind tehti naerualuseks: te vist soovitate kirjastada käitumisõpikut? Miks ka mitte! Kui on olemas nõukogude inimese moraalikoodeks, siis pole mõningate käitumisreeglite olgu pealegi skemaatilise (iga koodeks on skeem) sõnastamise katses midagi laiduväärset. Me teame alles väga vähe vananemise mehhanismist, aga mulle millegipärast tundub, et Gogoli Akaki Akakijevitši vanadus ei tulenenud toidu vähesest kalorisisaldusest, vaid pidevast alandatusest, samal ajal kui Antonevitši-taadi erakordse tugevuse saladus peitub kõigutamatus väärikustundes. Te muigate? Asjata. Oma väärikuse, iseendast lugupidamise asetamine kõrgemale kõigist hüvedest ja elust endast on inimsuse peamisi tundemärke. Kunagi kirjutas sellest talle omase säraga Lunatšarski. Või kuulake katkendit ühest kirjast. Tsiteerin seda mälu järgi, kuigi mul on olemas vastav kaart: «Tahan kujutada mis tahes keskmist inimest mis tahes maal, inimest, kes kogu jõust püürib inimväärikuse poole . . .» Seda kirjutas oma vennale suur Chaplin. Teile ei meeldi sõna «suur»? Seda ma arvasin. Einsteini silmis oli Chaplin suurmees, teile on ta ainult narr . . .»

Äkki hakkab mul häbi. Dialoogis nähtamatu oponendiga peitub üks oluline eelis: oponent kas vaikib või lausub ainult teie poolt talle suhu pandud labasusi, mille jaoks teil on valmis hävitav vastus. Oponendiga silmast silma kohtudes te riskite kimpu jääda, sest inimesed muutuvad või vähemalt uuendavad oma arsenali.

Tunduvalt rohkem kui Nikolai Mitrofanovitš teeb mind murelikuks mu hüpoteetiline lugeja. Kardan, et ta loeb mu märkmeid nagu romaani ning tema meelest ma rikun mängureegleid. Võib-olla tal ongi õigus. Ainus, millega ma võin vabandada, on, et enne tegutsema asumist tuleb mul iseendas selgusele jõuda. Kirurg langetab peamised otsused alles operatsiooni ajal, enne operatsiooni, ükskõik kui kiire see ka ei ole, peseb ta põhjalikult käsi. Ühteaegu valmistub eelseisvaks psühholoogiliselt. Üks vääramatuid tööpõhimõtteid, mille ma Uspenskilt pärandasin, väidab, et uurimisobjekt ei ole uurimisvahendi suhtes ükskõikne; oma andureid elavasse koesse viies või seda kiiritades me muudame kudet ja muutume ise.

Määramaks oma suhtumist teise inimesse, on kasulik teada, mis inimene sa ise oled. Ma ei saa väita, et mul poleks valmis teatavat autostereotüüpi — rahustavat ja mõõdukalt enesekriitilist, kuid üldiselt komplimentidesse kalduvat ja mugavat versiooni iseendast —, ainult et viimasel ajal ähvardab see kokku variseda, on juba märgatavalt viltu vajunud.

Istusime tädi Jevgešaga hallis (see tähendab puhaskambris) ja jõime teed, kui uksekell helises. Mul käib nii harva külalisi, et uksekella helin on omaette sündmus. Aeg oli juba hiline, kella üheksa ringis õhtul. Tõtt-öelda, ma võpatasin. Millegipärast mulle näis, et see on Liida. Teatav alus nõnda mõelda mul oli — kogu päev oli möödunud mu endise naise kasvava aktiivsuse tähe all: hommikul kiri, päeval valge vihmamantliga piiga mõistatuslik visiit. Liida iseloomu tundes võisin oletada, et õhtuks ilmub kohale tema ise . . .

Tõenäoliselt oli mul ust avades väga tõrjuv ilme. Seepärast kohmetusin Beetat nähes eriti.

Ta seisis liikumatult, kuid kogu tema kehahoiakus ja ilmes peegeldus veel rutt, millega ta oli trepist üles jooksnud, ning hetkeline otsustavus, millega ta oli uksekella helistanud. Näolihaseid ei õnnestu alati korrapealt ümber seada. Ühenduses kohmetusega andis mu ligipääsmatus vist koomilise efekti.

«Oi, vabanda, sa ei ole üksi? Siis tule korraks välja.»

See oli nii naljakas, et ma viimaks leidsin endas jõudu naeratada.

«Ma ei ole üksi. Aga sa võid sisse tulla.»

Vaevalt üle läve astunud, nägi Beeta Jevgešat ja rahunes. Ärevusse sattus Jevgeša. Ta tõusis püsti, valmistus viisaka ettekäände varjus kaduma. Kuid Beeta taipas silmapilkselt kõike, tõttas mantlit seljast võtmata tema juurde.

«Palun ärge minge. Ma tulin veidikeseks ajaks, meil pole mingeid saladusi. Palun teid, Jevgenia Iljinitšna. Ärge imestage, et ma teid tean,» lisas ta kähku, märganud Jevgeša näos kohkumisega piirnevat hämmastust. «Oleg Antonovitš on teist palju rääkinud.»

Palju — see oli liialdus. Aga täiesti andestatav. Jevgeša lõi särama.

«Näita, mismoodi sa elad. Mida te ütlesite, Jevgenia Iljinitšna? Teed? Heameelega.»

Jevgeša suundus kööki, soojendama jahtunud teekannu, meie kahekesi minu torni. Erinevalt mu hommikusest külastajast ei huvitanud Beetat ei ülesvõtted ega Jevgeša suurrätikuga kaetud puur, kus magas Mamadou. Keset tuba seisma jäänud, libistas ta tähelepanelikult pilgu üle võlvlae. Kaugeltki iga, isegi väga ilus naine ei käitu rahva ees sundimatult ja elegantselt, kuid Beeta ei vaja julgustust — olgu näitusesaalis või teatrifuajees, tenniseväljakul või vaksaliesisel platsil tunneb ta end vabalt ja loomulikult.

«Ja ongi tõepoolest torn!» imestas Beeta. «Kas tead, mida see mulle meelde tuletab? Kui me Pašaga käisime Kopenhaagenis Bohri juures, sõidutati meid Helsingöri — sinnasamasse, tead küll? Seal on kaheksanurkne torn, mille aknad avanevad merele. Meile seletati tõemeeli, et lossis on käinud Hamlet. Ainult aknad polnud sellised kui sinu tornil, vaid kitsad pilud.» Beeta vaatas ringi, veendumaks, et oleme üksi, ja sosistas: «Ma põgenesin kodunt.»

«Kelle eest?»

«Muidugi iseenda eest. Olen ihuüksi tühjas korteris, kedagi külla kutsuda ei taha, aga kõnelda oleks vaja. Sinu seltsis võib kas või vaikida.»

Beeta istus mu töölaua taha, mina istusin tema kõrvale, paari minuti vältel me tõesti vaikisime. Seejärel ma küsisin:

«Kas sa oled endiselt kindel, et see oli . . .»

Vakatasin poolelt sõnalt, kuid Beeta sai küsimusest väga hästi aru ja krimpsutas kergelt nägu märgiks, et mul ei tar-

vitse jätkata. Ometi jäi ta vastuse võlgu, põrnitses endiselt lauda.

«Ütle, kas sinu kirjutuslauas on salalaegas?»

«On küll.»

«Ja mida sa seal hoiad?»

«Ei ütle.»

Beeta vaatas mind uudishimulikult:

«Kas sa tahad intrigeerida?»

Midagi sellist ei olnud mul mõttes, mängu tuli vana harjumus Beetale ka pisiasjades mitte valetada. Ta paistis seda mõistvat.

«Pašal oli samuti salalaegas. Isegi minu eest. Näe, mis ma sealt leidsin.»

Ta võttis jakitaskust tavalise, aadressita ja postitemplita ümbriku. Muidugi on see ainult kest.

«Võid läbi lugeda. Ainult mitte praegu,» täpsustas Beeta rutakalt. «Siis, kui ma olen läinud. Pärast peida see oma salalaekasse.»

Noogutasin. Teema oli ammendatud.

«Nüüd räägigem peaasjast,» jätkas Beeta. «Kas sa sõidad koos minuga looduskaitsealale?»

«Millal?»

«Täna.»

«Täna?»

«Issand, kui ehmunud ilme sul on! Muidugi täna. Ma andsin sulle kolm päeva mõtlemisaega ega kavatse seda ära võtta. Aga on parem, kui mõelda ei tule abstraktselt. Sellest sõidust me ei pääse. Lahendagem küsimus algul põhimõtteliselt. Kas sa tuled koos minuga?»

«Tulen.»

«Aitäh. Järele jääb probleemi tehniline külg. Meil on vaieldamatu õigus käsitada oma sõitu ametialase lähetusena. Piisab, kui helistada Sergei Nikolajevitšile, ja tema korraldab kõik esmajärguliselt: tellib kupee kiirrongi rahvusvahelisse vagunisse, jaamas ootab meid oblastikomitee auto ning sõidutab looduskaitsealale. See aga tähendab, et juba homme hommikul teab meie sõidust kogu instituut. Oma reputatsiooni pärast ma ei karda,» muigas Beeta, «kuid asja huvides ei ole anda inimestele ettekäänet lõksutada meie nimede ümber ja teha tobedaid oletusi.»

Ma ei tea, kas Beeta lülitas «inimeste» mõiste alla mu endise naise, aga millegipärast läks mu mõte temale. Jäin nõusse.

«On veel teine rong. See väljub hiljem, on neli tundi kauem

teel, ja seal tõenäoliselt puudub rahvusvaheline vagun. Seevastu peatub teine rong... Ma unustasin selle teivasjaama nime. Või tal polnudki nime... Jaamast looduskaitseala keskusse on kõigest kümme kilomeetrit, mõni juhuslik auto viib meid kindlasti kohale. Tagasi sõidame uhkemalt, ja juba teel otsustame kõik. Kui meil täna reisikaaslastega ei vea, seisame lihtsalt koridoris. Mul ei tule niikuinii und.»

«Ka minul mitte.»

«Või nii? (Mulle näis, nagu tahtnuks Beeta minult midagi pärida, aga ta jättis selle tegemata.) Nii et kui sa minu plaaniga nõustud, siis tule kella üheteistkümneks otse raudteejaama. Kohtume viimase vaguni juures. Ega ma sinu kavatsusi segi ei paiska?... Teen nüüd minekut.»

Beeta tõusis otsustavalt püsti.

«Pea!...»

«Mul pole aega. Mind oodatakse taksos... Seal on Olga.»

«Olga? Lähen kohe alla ja toon ta siia.»

«Ei, ei maksa. Olga valvab sohvrit, too ähvardas, et sõidab taksoparki. Olgat sa näed pärast vaksalis.»

«Või nii?»

«Mida sa tahad sellega öelda? Et tuuled on pöördunud? Jah, tuuled on tõesti pöördunud. Olga on suurepärane inimene. Püüdsin eile meenutada, mis alus oli mul teda kahtlustada, ja omaenda väiklus vapustas mind. Seal polnud midagi peale keelepeksu. Räägiti, et Paša olevat Olgat aidanud, talle koguni raha andnud, aga eks me tea: Paša aitas kümneid inimesi. Tal oli alati lihtsam anda oma raha kui seda kelleltki küsida. Mina armukadetsesin põhjusel, et Paša ei osanud Olgata toime tulla.»

Kui me tulime halli ehk puhaskambrisse, seisid laual kõik mu kolm keedisesorti, — tunnistusena, et Beeta meeldis Jevgešale. Näinud külalist lahkumas, hüüdis Jevgeša kurvalt:

«Kuhu nüüd?... Kes siis teed joob?»

Beeta kõhkles hetke. Ta ei tahtnud sümpaatset vanainimest solvata, aga pikemaks kohale jääda polnud enam võimalik. Tõtakusega, mis tuletas mulle meelde kunagist karmvillase kampsuni väel suurekasvulist neidu, läks ta Jevgeša juurde, kummardus ning suudles teda põsele. Hämmastav, kui palju võib öelda ainsa žestiga: selles avaldusid tänu ja vabandus ja ootamatult puhkenud poolehoid, isegi mingi lubadus. Igatahes kui uks Beeta järel sulgus ja mina naasin laua juurde, ei paistnud Jevgeša näost ei imestust ega solvumist. Kumbki jõi vaikides veel tassi teed, siis ütlesin, et sõidan umbes kolmeks päevaks komandeeringusse. Mu ilme pidi olema kohmetu. Jevgeša vastas oma tavalisel kombel: «Eks te ise tea», aga mitte tõrjuvalt, pigem kaastundlikult. Kogenud, et ta kogu oma uudishimu kiuste kunagi ei küsi, kuhu, mispärast ja kellega ma sõidan, lisasin ise, et minnakse Volga-äärsele looduskaitsealale.

Jevgeša noogutas.

«Mina mõtlesin, et jälle Pariisi,» ütles ta haigutust peites. Sedaaegu vaevab teda alati uni.

Üritasin seletada, et Beeta on mu kadunud šefi lesk ning et me sõidame kiires tööasjas. Kuid ma alahindasin Jevgešat: seda, kes Beeta on, oli ta taibanud kohe võõra ilmudes.

«Tore naisterahvas,» nentis ta pead kõigutades.

«Miks te seda arvate?» uurisin ma. Muidugi mitte põhjusel, et mina mõtleksin teisiti, mulle lihtsalt meeldib Beetast kõnelda.

«Miks ta tore on või? Eks seda ole kohe näha. Sõitku pealegi, kodus on tüütu istuda. Kas nad elasid kaua koos?»

«Umbes kaksteist aastat.»

«Kas neil lapsi on?»

«Ei, lapsi ei ole.»

«See on halb. Ta hakkab end sandisti tundma.»

«Järelikult hakkan ka mina end sandisti tundma. Minul pole neid samuti.»

«Mis head teilgi oodata. Elate nagu mõni nõid. Hakkasite papagoid pidama, — kas sellepärast, et olete oma eluga väga rahul või? Lasteta inimene on nagu kandimees, muud midagi. Ega asjata räägita viljatust viigipuust. Võtke ükskõik missugune usk, lastetust ei kiideta kuskil heaks. Kas teie teadus õpetab, et pole vaja lapsi ilmale tuua?»

Minu teadus õpetab otse vastupidist, hammustasin keelt. Kuid tundes end puudutatuna, lasksin omakorda noole Jevgeša pihta, vihjasin tema lastele, kes minu mulje järgi ema eriti ei rõõmustanud.

Jevgenia Iljinitšna laotas käsi:

«Mis te nüüd! Kuidas ei rõõmusta?! Muidugi, kui mul oleks ainult poeg, liiati säärane nagu Ksana Lukinal, ei tuleks emal südamevalust puudu. Aga mul on palju lapsi, neid jätkub igale maitsele. Kui lähen Fedjaga tülli, leian Raja juurest lohutust. Eks lapsed ole inimesed nagu kõik teisedki. Kuni nad alles mähkmeid märjaks teevad, paistavad puha inglid, niipea kui jalad alla võtavad, hakkavad iseloomu näitama. Üks viskab kärakat, teine püstitab rekordeid, ema süda valutab mõlema pärast, aga või sa siin keeluga midagi ära

teed! Kui kõik hakkaksid emasid haletsema, jääks elu maa peal seisma. Kas maksab muret karta? Minuga oli mu emal seda ka küllalt. Ja mehel samuti.» Jevgeša pilgutas silma, jätkas vallatult: «Ükshaaval kipud kõiki noomima, aga kui pere kokku tuleb — lapsed ja lapselapsed, nüüd on mul lapselapselapski —, siis hüppab süda rõõmust: kõik minu pesakond, minu suguvõsa, mina olen neile elu andnud. Lapsed ja lapselapsed — eks nemadki ole vanaemale nagu omad lapsed — tähendavad minu peamist tööd. Lift on köömes!» Ta heitis käega. «Ma ei tea seniajani, miks see õieti käib. Mina teenin raha... Teie olete teine asi,» selgitas Jevgeša, tabanud mu pilgu. «Teie olete mul justkui kasupoeg... Olgu, ma aitan teil kimpsud-kompsud kokku panna. Kas võtate kohvri kaasa või?»

«Aitab portfellist...»

Minu käsutuses oli veel hulk aega, läksin oma tuppa. Ümbrik lebas kirjutuslaual, võtsin selle kätte tundega, mis meenutas argust. Tahtsin teada, mis seal sees on, ega tahtnud ka.

Nagu ma olin arvanud, tähendas tavaline ümbrik vaid petlikku kesta. Seest leidsin suure kirjaklambriga kokkupandud paberipataka. Päästsin kirjaklambri valla, ja paberid pudenesid laiali.

Esimesena torkas mulle silma mitu Uspenski käega kirjutatud rida. «Kallis Dunja...» Kiri oli jäänud pooleli ja ära saatmata. Edasi tulid lauakalendri lehed enamasti lühenditest koosnevate märkmetega. Käekiri oli pisut moonutatud, kujutlesin, kuidas Paša surus telefoni kuuldetoru õlaga vastu kõrva ning küünitas üle laua kalendri poole. Siis oli seal määrdunud, tindipliiatsi lillade plekkidega kaetud, murdekohtadelt kulunud paberkolmnurk, täpselt nagu sõjaaja sõdurikiri, ainult tuttavate templijäljenditeta. Mitmesuguseid tõendeid prokuratuuri ja teiste asutuste plankidel. Ning mis mind kõige enam hämmastas — raha, mitu uhiuut suurt rahatähte.

Siinkohal tundsin taas Beetat. Teinud minust oma usaldusmehe, ei pidanud ta lubatavaks minu eest midagi varjata.

Et kogu selles nimede ja kuupäevade rägus selgusele jõuda, kulus ligi tund aega. Oma ülesandega toime tulla aitasid mul minu laboratooriumitöö kogemused, vahepeal pidin isegi pintsetti kasutama, et kolmnurkset kirja mitte kahjustada. Küllaltki põgusatele andmetele tuginedes sain töö lõpuks teada, kes oli Dunja ja mis laadi sidemed ühendasid teda Uspenskiga. Möödaminnes langetasin otsuse hoiduda

isegi oma eramärkmetes kedagi tsiteerimast, piirduda skeemiga, faktide protokolliviisilise esitusega.

Dunja — Jevdokia Saveljevna Ljubaševskaja — oli Ivan Mihhailovitš Bogoljubovi, Uspenski kolmekümne seitsmendal aastal vangistatud väga hea sõbra lesk. Dunja määrati asumisele Kasahstani, ning Uspenski saatis talle mitmel puhul salamahti raha.

Bogoljubov oli sattunud laagrisse, kus kontrollimatult võimutsesid «pahhaanid», paadunud kriminaalkurjategijad, kes röövisid tööl käivaid vange ning sundisid neid ka enda eest normi täitma. Bogoljubov avaldas protesti ja ta tapeti. Kolmnurgana kokkupandud paberileht, mis imekombel jõudis naise, tolleks ajaks juba lese kätte, oli hüvastijätukiri. Ivan teadis, et teda ootab lõpp. Heitnud väljakutse «pahhaanidele», ta mitte ainult et kaitses oma väärikust, vaid ka tasus neile kätte. Et temaga ei õiendataks arveid salaja, öö varjus, andis tema esimesena hoobi — keset päist päeva, paljude tunnistajate juuresolekul. Mõrvaritel ei õnnestunud peitu pugeda, kolmiku väljasõiduistungil mõisteti nad süüdi ja lasti maha.

Bogoljubovit surmajärgselt rehabiliteerides näitas prokurör lesele toimikus sisalduvat ammust kirja Uspenskile. Kirja ei saadud ära võtta Uspenskilt, järelikult loovutas viimane selle ise ametivõimudele. Mis laadi oli kõnealune kiri ja miks Uspenski nõnda talitas? Otseseid andmeid selle kohta mul ei ole. Ma oletan, et tegemist oli usaldusliku kirjaga, mis tänapäeval ei näi kriminaalsena, aga tookord... Mis ajendas Uspenskit? Kas hirm? Või siiras veendumus? Seda ei saa ma iialgi teada. Võib-olla ei teadnud seda ka Uspenski ise, miks ta seletuskiri muidu jäigi lõpetamata.

Vaieldamatu oli üks asi: Dunja oli sama naine, kes kunagi käis Uspenski juures. Ta tuli ütlema, et oli näinud kirja, ja ühtlasi tõi ära raha. Muidugi on need samad rahatähed, ning mulle ei jää mõistatuseks, miks nad on siin koos teiste paberitega. Mina Paša asemel poleks ka teadnud, mis nendega teha.

Hoolega läbiuuritud dokumendid lõpuks kõrvale lükanud, tundsin ennast väsinuna ja roidununa nagu pärast mitmetunnist operatsiooni.

Heitsin diivanile ning sulgesin silmad.

Mu süda valutas, aga ma ei söandanud kurta. Kõige raskem oli siiski Beetal. Kui Beeta mõistis kõike samuti nagu mina, tähendas äsjane leid veel üht argumenti tema versiooni kasuks. Pašat ei saanud enam kuidagi aidata, Beetat olin ma

kohustatud aitama. Mismoodi? Ükski päästev vale ei tulnud Beeta puhul kõne alla, üritasin leida mõnda mitte näilist, vaid tõelist mõra tema esitatud sündmuste hinnangus. Otsida üles nõrk lüli ja sellega natukenegi tema südant kergendada. Ülesanne oli raske, kuid teostatav. Ükski argument pole eales absoluutne tõend. Kõik oleneb tema paigast loogilises reas. Ja kohast, kust seda vaadatakse.

Näiteks . . .

Kui Uspenski sel viimasel ööl tõepoolest valmistus otsi lahti andma, pidanuks ta alustama salalaekast. Tal tulnuks kõik need paberid kas hävitada või kiri lõpuni kirjutada. Et ta seda ei teinud, on loomulik oletada ootamatut südameatakki. Kui see nii on, siis . . .

Tundsin äkilist energiatulva ja hüppasin jalule. Kohtumiseni raudteejaamas jäi üle poolteise tunni, ma ei tarvitsenud kiirustada. Mul puudus soov Jevgešat vaikimisega solvata, kahjuks ei suutnud ma temaga rääkida. Tegin näo, et on aeg lahkuda.

Jõudsin perroonile parajasti selleks ajaks, kui rong veeres ette. Vaguniterodu venis lõputu aeglusega, viimane vagun, otsaukse klaas hägus nagu kaega kaetud silm, nihkus mulle lähemale, puhvrite kõlksumine ja kolin tuletas meelde sõjaaja rongi, oli isegi naljakas, et praegust ei lükanud iidne auruvedur, vaid tänapäevane elektrivedur. Nähtavasti oli raudteekonna kogu jõud kulunud kiirrongile, see siin koosnes auga väljateeninud veteranvagunitest.

Viibisin üle poole tunni hämaral perroonil, jälgisin inimeste pealeminekut ja pakkide sissetassimist, — teele asusid enamasti terved perekonnad laste ja vanakestega, väga raskete korvide ja kindluse mõttes nööriga seotud kartongkohvritega. Aeg-ajalt kiikasin vaksalihoone poole. Kui rongi väljumiseni jäi viis minutit, hakkasin närveerima. Samas tundsin ära Beeta ta lendleva kõnnaku järgi. Beeta kõrval kiirustas Olga, lehvitas mulle kätt. Rong oli pikk — oma viisteist vagunit. Teise või kolmanda vaguni kohal jäime seisma. Beeta võttis Olgalt oma kohvri, naised suudlesid ja me läksime vagunisse.

Esimesi minuteid pärast seda, kui rong kogu oma pika kere vappudes kolinal eemaldus Moskva perrooni äärest, tumestas sõnelus vagunisaatjaga. Vagunisaatja oli noor, laiade puusadega ja mingil põhjusel väga vihane naine. Kindlaks teinud, et vagun on pooltühi, lukustas ta kõigepealt ühe käimla ja kuulutas, et teed saab alles hommikul. Lukustatud käimla ukse taga ootavat vanameest nimetas ta kärbsesurmaks. Mitu kupeed, sealhulgas kõige paremad keset vagunit, olid tühjad. Meil Beetaga ei vedanud, naabrid osutusid rahutuiks. Väga sümpaatne, kuid päris kurt ja seetõttu veel abitumalt sagiv vanamutt ning püsimatu, umbes kümneaastane tüdruk. Vanamuti pagas koosnes kümmekonnast kompsust ja võrgust, mida ta laskis tüdrukul kogu aeg üle lugeda. Meie kupeesse ilmus vagunisaatja vaid selleks, et lennutada üle ukse neli komplekti rõskevõitu voodipesu ja vanamutti rangelt hoiatada, et ta — hoidku jumal! — prügi põrandale ei pilluks. «Muidu püherdavad siin justkui sead, pärast on kasimisega tegu,» lisati pilgu saatel, millest me taipasime, et see kõikehõlmav vormel kehtib ka meiesuguste intelligentsete puhtusearmastajate kohta. Minu katse sondeerida pinda meie üleviimise suhtes mõnda tühja kupeesse kutsus esile raevuka ja sõnaohtra epistli, kus muu hulgas leidus sellinegi motiiv: isikud, kes põlgavad sõitu ühes salongis (nõnda nimetas ta kupeed) kolhoositalurahva esindajatega, parem ärgu ronigu kõvaistmelisse vagunisse, vaid laiutagu algusest peale rahvusvahelises. Oma kindraliaplombi säilmed kokku korjanud, valdas mind kange tahtmine ninakas vagunisaatja läbi sõimata, aga Beeta hoidis mind tagasi.

Paarikümne minuti pärast, kui kuuletunud vagun jäi vaikseks, tõusis Beeta järsku püsti ja väljus kupeest. Ta oli ära üsna kaua. Beetat oodates kõnetasin vanamutti ning tegin tüdruku abil (kes polnud ta lapselaps, nagu mina olin arvanud, vaid lapselapselaps) kindlaks, et nemad sõidavad samasse teivasjaama mis meiegi. Moskvas oli neid rongile saatnud pojapoeg, lihakombinaadi insener, soliidne mees, vastu tulema pidi teine pojapoeg — kehkenpüks —, vanamutt närveeris juba praegu. Tüdruk oli kehkenpüksist pojapoja tütar, vanavanaema käis teda Moskvas arstile näitamas, sest kohalik arst on soolapuhuja ega jaga mitte tuhkagi. Lubasin vanamutti pakkide väljakandmisel abistada ning kavatsesin juba minna Beetat otsima, kui ta ilmus koos vagunisaatjaga kupeeuksele. Mõlemal oli nägu naerul ning Beeta koguni pilgutas mulle silma: «Pane asjad kokku!»

Kõrvalkupees ootasid meid kaks korralikult ülestehtud alumist aset, laud oli kaetud salvrätikuga ning ma mõistsin, et öösel sinna enam kedagi juurde ei panda. Vähe sellest, hetk hiljem ilmus vagunisaatja uuesti nähtavale, kaasas kaks massiivsetes klaasihoidjates teeklaasi. Klaasid lauale pannud, tõmbas ta alla vahariidest ruloo ning soovis meile head ööd tooniga, mis ei jätnud kahtlust, et meid peetakse kas noor-

paariks või inimeste silma alt pagevateks õnnetuteks armastajateks.

Ma ei hakanud vagunisaatja meeleolu muutumise põhjuste üle juurdlema. Minu meelest raha seal mängus ei olnud. Keevalised inimesed on tavaliselt äraostmatud. Lihtsalt Beeta leidis juurdepääsu neiu südamesse, pani teda vaatama meid teise pilguga, korraks nägema meis mitte reisijaid (mis on statistiline mõiste), vaid samasuguseid inimesi nagu tema ise, kellel samuti on oma raskused ja mured.

Me sõitsime. Rong lisas kiirust, vaguni rappumine jäi vähemaks. Koridoris valitses vaikus. Tee oli maitsetu, kuid tuline. Rüüpasime seda sõnatult, olles millegipärast pisut kohmetunud. Viimaks küsis Beeta:

«Miks sa muigad?»

«Kas ma muigan?»

«Muigad küll. Mida sa praegu mõtlesid?»

«Ei midagi. Seda, et Volga on jõgi Venemaal ja koosneb viiest tähest.»

«Ma ei saa sinust aru.»

«Siin pole midagi aru saada. Hotellis, kus me peatusime...» takerdusin viivuks, «teenis ööportjeena noor neeger. Talle meeldis lahendada ristsõnamõistatusi. Tema jaoks oli Volga jõgi, mis koosneb viiest tähest.»

«Miks sulle neeger meelde tuli?»

«Tahad psühhoanalüüsi alal kätt proovida või? Kauge assotsiatsiooni mõjul. Vist ühenduses sõnaga «reisija».»

«Mismoodi?»

«Reisija on statistiline mõiste. Individuaalsust kaotava mõiste musternäide. Raudteeliikluse seisukohalt oli Einstein, kes sõitis Trumani juurde protesteerima aatomipommi kasutamise vastu, ainult reisija. Veos, mille eluskaal on seitsekümmend kilogrammi.»

«Noh, ja siis? Ka patsient on statistiline mõiste. Mäletad, sa rääkisid, et opereerisid rindel SS-meest? Operatsiooni ajal oli ta sinu silmis patsient, ei midagi muud. See mehe päästiski. Kui SS-lasele oleksid sa talle otsa peale teinud.»

Pidin tahtmatult muigama. Beeta jääb Beetaks. Vastuväited on tal alati varnast võtta. Lähedaste inimeste jaoks raske iseloom. Iseenda jaoks kaks korda raskem.

Jõime teed ja sõime võileibu, mis tädi Jevgeša oli mulle kaasa sokutanud. Beeta lükkas kingad jalast, ja kerinud jalad asemele ning toetanud küünarnuki vastu vaguni kõva rullpatja, seadis end mugavalt istuma.

«Nüüd räägi mulle Pariisist.»

Kolmas osa

15. OLEN *MONSIEUR* BARSKY

Pariis üllatas meid ühtäkki nagu lõunas laskuv ööpimedus. Kümme minutit enne saabumist Põhjavaksalisse vilksatasid vaguni akende taga veel ehtsad maaelu pildid, kasitud lehmad näkitsesid muruväljakutel. Alles viimasel hetkel sukeldus rong ahtasse lõhesse linnaehituste vahel, mille tõttu kupee muutus kohe hämaraks, lipsatasid ladude betoonseinad, tahmunud reklaamsildid ja estakaadide rohmakas raudpits.

Isegi täna oma mälus sorides ei meenu mulle Uspenski käitumises midagi ebaharilikku. Kaks päeva olime lahutamatud. Muidugi me rääkisime, aga tühjast-tähjast. Paša pilet nägi ette alumist aset, kuid ta hõivas kohe ülemise, lamas seal pikki aegu liikumatult, vahetevahel sirvis mõnda raamatut, vist inglise keele sõnastikku. Inglise keelt kõneles Uspenski halvasti, aga südilt, ning parajas löögihoos jättis inglastele ja ameeriklastele kustumatu mulje. Kogu teekonna vältel ei joonud ta klaasikestki kangemat, ka lõunaeine kõrvale restoranvagunis tellis vaid mineraalvett. Ma ei märganud, et ta oleks oma ettekandeks valmistunud, tõenäoliselt lootis inspiratsioonile.

Enne kui lõplikult seisma jääda, roomas rong piinava aeglusega piki märja perrooni serva. Seisin kohvriga kitsas koridoris, endal süda põksumas: kas ma tunnen ära vaksali, kust nelikümmend viis aastat tagasi algas sõit tundmatule kodumaale? Mulle paistis, et ma tundsin ta ära, võib-olla sellepärast, et vaksalihoone oli vana ja suitsunud, moderniseerimisest peaaegu puutumata.

Meile oli vastu tuldud. Õigem oleks öelda, et vastu tuldi Uspenskile. Kümmekonna viisakalt naeratava mehe hulgas ei

olnud ühtki, kes tundnuks mind, ja mul oli piinlik, et mu kätt surudes vaatasid need mehed minust mööda, nagu ei tunnistaks nad mind kolleegiks. Mind tutvustades rääkis Uspenski mu andest ja teaduslikest teenetest selles nimme ülepakutud vormis, millel vanema ametivenna suust peaaegu alati on ebameeldivalt soosiv iseloom ning mis justkui taotleb, et seda ei võetaks liiga tõsiselt. Päris vihaseks sain ma siis, kui meie ümber askeldav energiline, teatriadministraatori näo ja maneeridega noormees ootamatult nimetas mind *monsieur* Barskyks. Nüüd jõudsin kõiges selgusele.

Aleksandr Jakovlevitš Barski, ministeeriumi välissuhete osakonna töötaja, sama kiilaspäine viikis pükstega mees, kes oli tõlkinud Polonski vestluse doktor Ngueniga mulle mälestusväärsel uusaastaballil, käis mitmesuguste teadlasdelegatsioonidega tihtilugu Läänes. Minu teada on ta teaduste kandidaat, tema töid ma ei ole lugenud, kuid see on pigem minu süü. Barski on tagasihoidlik ja taktitundeline mees, valdab korralikult kolme euroopa keelt. Kahtlemata pidi Uspenski sõitma koos temaga, kuid otse enne väljasõitu juhtus midagi, ja kiires korras vajati teist tõlki. Mina oleksin sõitnud ka tõlgina, ainult vale ajas mind vihale. *Monsieur* Barsky? Mis seal ikka, aitäh, nüüd ma tean oma kohta. Ei ole kindel, et ma suudan *monsieur* Barskyt igas suhtes asendada, aga tõlge ei tule mul küll temast halvemini välja.

Mul jätkus huumorimeelt vältida haput nägu, ja teel hotelli osalesin — nagu poleks midagi juhtunud — jutuajamises meid saatva organiseerimiskomitee liikme professor Denis'ga. Yves Denis, keda meil tuntakse tema mikrobioloogia-alaste tööde kaudu, osutus väga elavaloomuliseks valgete hammastega lõunamaalaseks, ta aina naeris, vahel piisava põhjuseta, kuid prantslased on meist üldse naerukamad. Autos istudes ei näinud ma õieti tänavaid, kust me läbi sõitsime, aeg-ajalt sirutasin kaela, et paremini silmitseda maju ja rahvast kõnniteel, endiselt huvitas mind, kas mõnes mu ajurakus on säilinud mälestus võõrast linnast, kus ma saatuse kapriisi tahtel ilmale tulin. Minu kaelasirutust tähele pannud, muigas autojuhi kõrval istuv energiline noormees ja pilgutas mulle silma; alles siis, kui meist paremal vilksatasid mööda «*Moulin Rouge*'i» liikumatud tiivad, taipasin tema muige mõtet — me sõitsime piki kurja kuulsusega puiesteid, mille vahele jääb Pigalle, päevavalguses ei erinenud see patu pesapaik millegipoolest mis tahes äritänavast, noormees tõlgendas mu uudishimu sootuks pahupidiselt.

Clichy väljakul sattusime liiklusummikusse, kõigega har-

junud Pariisi autojuhid ootasid kannatlikult, meie saatjad tegid ettepaneku masinast väljuda ja liikmeid sirutada. Astusime tänavale, ning ma jäin huviga silmitsema kaht teineteisest eemalduvat, omapärasuse mõttes kordumatut Pariisi majaderivi, kõik puha seitsmekorruselised, tahapoole längus mansardlaupadega, raudrõdude ja aknatrellide musta pitsiga, kõnniteedele pudenenud tillukeste kohvikute ja õllebaaride eredavärviliste päevavarjudega ning odavate kinode peibutusplakatitega. Mäkke tõusvate katuste kohal nägin ma sinakasroosat, keraamiliselt küütlevat Montmartre'i küngast ja Sacre-Cœuri kiriku valget seenekujulist mütsi. Mahedast hommikupäikesest valgustatud, äsja sadanud värskest vihmahoost kastetud, tundus väljak mulle valusalt tuttav, kuid kas see kõik oli sööbinud mu lapsemällu või pärines juba täiskasvanuna nähtud värvilistelt reproduktsioonidelt ja loendamatutelt diapositiividelt, lihtsalt kinost? Mu kahtlused kasvasid veelgi, kui teekonna lõpus sõidutati meid ümber Triumfikaare Etoile'i väljakul; tundsin selle ära silmapilkselt, aga mis siis — miljonid inimesed, kes pole iialgi käinud Louvre'is, tunnevad nägupidi Giacondat. Liiati sattusime mina ja mu isagi vist üsna harva sellesse uhkesse linnaossa, minu andmeil elasime kuskil Orleans'i sadama piirkonnas. Jäi lootus, et minnes Pariisi vähemtuntud äärelinna, mu mälus siiski elustub üht-teist.

Pisike hotell, kuhu meid majutati, meeldis mulle esimesest hetkest oma asupaigaga ja patriarhaalse õdususega. Klaasukse lahti tõuganud, sisenesime pikka, kitsavõitu ja täiesti inimtühja vestibüüli. Ei uksehoidjat ega portjeed. Vasakule leti kohale jäid võtmekilp ja käsikommutaator, paremale vanaaegse tõstuki šaht (liftid eksisteerivad juba nii kaua, et nendegi suhtes võib kasutada vanaaegse mõistet) ning kitsa, parajasti põrandariide laiuse järsu trepi algus. Vestibüüli tagaseinas märkasin ma kirevat kardinat; kardinarõngad kõlksusid, ja meie silmadele avanes rahulikult pruukosti võttev perekond. Laua otsas istuv umbes viiekümneaastane sümpaatse, veidi melanhoolse näoga mees valas veini klaasidesse, täidlane, kuid rühikas brünett naine maitsestas salatit. Taipasin kohe, et see on pererahvas. Peale nende istusid lauas veel kaks naist, mõlemal seljas ühesugune hallikassinine kleit, mõlemad kõhnad ja valgepäised, üks vanem, teine noor ja nägus; pidasin neid peremehe õdedeks, kuid eksisin — need olid toatüdrukud, kes koos pererahvaga moodustasid seitsmekorruselise hotelli põhipersonali. Meid näinud, tõusis peremees lauast ja tegi väärika kummarduse. Kuni mina täit-

sin registreerimisplanke, jõudis hotelliomanik ise saata Uspenski talle tellitud luksusnumbrisse; tagasi tulnud, haaras ta minu kohvri, ning me kerkisime nagisevas kitsas kabiinis kõige kõrgemale korrusele. Veel paar-kolm astet trepist üles läinud, jõudsime väikesele mademele, kust viisid uksed kolme külge. Peremees avas neist keskmise, pani kohvri rihmadest põimitud põhjaga pingile ja soovis mulle meeldivat viibimist Pariisis.

Liftis olid mind veel vaevanud ärevad mõtted: muidugi, jätnud tõlgi vorminõudeid täitma, suundus *monsieur academicien* oma luksusapartementi, *monsieur* Barsky aga topitakse kuhugi katusekambrisse. Kuid kamber hakkas mulle ootamatult meeldima. Seal oli kõik vajalik: lai ja madal, väga mugav säng, mängukanni moodi, kettata telefoniaparaat, seinakapp, lauda asendav väljatõmmatav riiul ja kaks pehmet tooli. Toa napist pinnast olid ehitajad osanud näpistada tualettnurga, mis mahutas dušikabiini, valamu ja täiesti tarbetu, bideeks nimetatava agregaadi. Duši all seistes kuulsin paokil uksest kimedat undamist, mis meenutas mulle välitelefoni kutsungit. Undas mänguaparaat, ning kuna mulle võis helistada üksainus inimene, leidsin, et isegi *monsieur* Barskyl on õigus jätta ihualasti telefonile jooksmata ja end häirimatult puhtaks pesta. Telefon undas veel natuke, jäi siis vait. Hõõrusin end pikkamisi karvase käterätikuga, tõmbasin jalga pidžaamapüksid ja juba päris muhedas meeleolus vaatasin välja pärani aknast, mis avanes ühele Etoile'i väljakult kiirekujuliselt hargnevale laiale tänavale ehk avenüüle; üle aknalaua kummardudes võis näha Triumfikaare serva. Otse üle avenüü asuva maja puhul hämmastas mind tema teravnurksus, hoone sarnanes lainemurdja või ookeaniaurikuga, kitsas äritänav lõikas avenüüd moskvalase silma jaoks harjumatu kaldnurga all. Asja uurinud, mõistsin ma, et see teine maja sarnaneb peegelpildis meie omaga; sarnasuse täielikkuse huvides paisati täpselt minu akna vastas valla ülemise korruse aken ning sinna ilmus inimkogu. Mulle paistis, nagu vahtinuks see inimkogu minu aknasse, lehvitasin talle, ja tema vastas viipega. Lõbustatult lehvitasin uuesti ning sain uuesti vastuse. Sellelt vallatuselt tabas mind Uspenski, uks ei olnud lukustatud. Paša ilme oli reibas ja ühtlasi veidi hämmeldunud.

«Lihtsalt alatus, et sind topiti sellesse tuvipuuri!» tõi ta kuuldavale varem sõnastatud mõtte, vaevumata tuvipuuris isegi ringi vaadata. «Võta oma kohver ja lähme!»

«Kuhu?» küsisin ma nii rahulikult kui iganes võimalik.

«Minu juurde. Tuba on kahekohaline, ruumi jätkub. Pealegi on seal vann. Kas sinul on vann?» Ta paotas tualettkambri ust ja sattus raevu: «Kuule, sul pole klosetipottigi! Pane asjad kokku!»

«Aitäh, Paša», kostsin mina. «Olen alati valmis kasutama sinu abi, aga mulle meeldib üksi elada.»

Uspenski kohmetus mõnevõrra.

«Kuidas soovid . . . Siis oota kohvri lahtipakkimisega, ma lasen sulle anda teise toa.»

«Ma ei vaja teist tuba.»

«Mispärast?» pahvatas Uspenski.

«Sellepärast, et mulle meeldib see siin.»

Paša silmitses mind umbusklikult.

«Miks sa mulle valetad?»

«Ma räägin tõtt. Tunnen ennast nagu kodus. Ja sinu aknast kindlasti ei avane nii ilusat vaadet.»

Uspenski tuli akna juurde, vaatas välja.

«Vaade on sul tõesti ilusam. Seevastu on minu toas peatunud *monsieur* Anrii Ainee.»

«Kes?»

«Oh sind, prantslast! Heinrich Heine. Nõnda ütles peremees. Ta vist ei valeta. Mälestustahvel on seinal. Pagan sinuga, ela siis siin! Aga ära mind maha jäta.» See kõlas peaaegu kaeblikult. «Ma saan aru, et sinul kui pariislasel on selles linnas omad huvid. Kui sa kuskile sõidad, võta mind kaasa.»

«Mis mõttega sina tahad ringi logistada?»

«Vennalikust solidaarsusest. Äkki on minust kasugi. Homme pärast istungit otsime üles sinu emakese kalmu ja maja, kuhu kunagi pannakse memoriaaltahvel: «Selles majas sündis Vene erukindral Judin . . .»

Nali jäi õhku rippuma, mina vaikisin. Paša takseeris mind uudishimulikult.

«Mis sinuga lahti? Ütle ausalt!»

Vaikisin veel pisut. Äkki hakkas mul naljakas.

«Kuidas käib *monsieur* Barsky käsi?» küsisin otse.

Uspenski jahmatas vaid viivuks — harjumatu häälduse tõttu. Ta jõudis ruttu selgusele. Ja selgusele jõudnud, puhkes laginal naerma.

«Barskil haigestus ämm. Ta keeldus sõitmast. Pärast helistas küll, et on nõus, aga mina mõtlesin sinule, ei võtnud tema ohvrit vastu.»

Ma vaikisin. Paša vaatas kella.

«Sinu käsutuses on veerand tundi. Täpselt kahekümne

minuti pärast tuleb meile järele üks põnev mees ja viib meid einestama kõige ehtsamasse Mooloki templisse. Kas sa astud minu toast läbi?»

«Hästi, ma tulen alla vestibüüli.»

«Kuidas soovid. Ära ainult hiljaks jää. Sa ju nägid, mis siin toimub — auto ei pääse maja ette.»

Pärast Uspenski lahkumist vajusin mõttesse. Kas ma ei sulanud liiga ruttu? Aga kohtumine Mooloki templis võis olla ainult ametialane, ja ametialastest kokkusaamistest ei pidanud ma õigustatuks kõrvale hoida. Tuli otsustada riietusküsimus. Valisin tumesinise ülikonna, valge särgi ja ühevärvilise kaelasideme — tõlgi korrektse ning silmatorkamatu rõivastuse.

Uspenski palus mult põhjendatult täpsust, väike kirsivärvi «Jaguar» ei pääsenudki paraadukse ette, me ronisime sinna peaaegu sõidupealt. Rooli taga istuv hallipäine, kortsudest küntud näoga mees eas, mida tänapäeva gerontoloogia viisakalt nimetab teiseks vanaduseks, naeratas meile, paljastades kaks rida hambaid — liiga valged selleks, et olla ehtsad. Kohe pärast tervitamist ma taipasin, et tõlkida mul ei tule, mees rääkis vene keelt vabalt ja koguni aktsendita, õigemini kindla aktsendita. Peatusime tänavaristil, kui ta ümber pööras, et mu kätt suruda, ja pomises: «Wagner.» Uspenski selgitas: «Daniel Wagner, Akron, Ohio osariik. Arstiriistad.»

Sõitsime, kaasa arvatud ooteajad valgusfooride ees, kõige rohkem viis minutit, tempel asus meie hotelli lähedal, laial ja inimtühjal avenüül Champs-Elysees' piirkonnas. Seal polnud Pariisi tänavate kirevust ega saginat, ei kinosid ega baare, olid ainult väga paksude klaasidega väga puhtad vaateaknad ning kullatud reljeefkirjad pankade, lennukompaniide esinduste ja juveelikaupluste sissepääsude kohal. Ma ei jõudnud lugeda templi silti, kui me juba sõitsime kõnnitee äärde, taevassinise vormipluusiga poiss sööstis avama auto ust ning samuti taevassinises, kuldse kandiga ääristatud livrees šveitser lõi meie ees pärani klaasist, poleeritud vasest ja lakist kiiskava massiivse ukse. Pehmete vaipadega kaetud vestibüülis tõttas meie juurde taevassinise hõimu kolmas esindaja, pikakoivaline nooruk kitsa vesti väel, mida ehtis kuldne akselbant, ja taris kuhugi meie vihmamantlid. Seejärel juhatati meid mööblilakist särava umbbarjääri ette, kus nagu parteriloožis istusid auväärne vana paksude hallide juuste ja liiga mustade vurrudega gallialane ning pisut kaugemal teravanäoline, siledakslakutud blondiin; mõlemad kandsid tume-

sinist ülikonda, valget särki ja ühevärvilist lipsu, vaid taevassinine kuldse äärisega ovaal kuuereväänil juhtis tähelepanu nende kuulumisele taevassiniste kilda. Meid esitleti kui *les savants russes, connus dans le monde entier**, vana gallialane tõusis püsti ja langetas veidi oma rasket pead, teravnägu ajas irvi tillukesed hambad ja heitis barjäärile kaks umbes samasugust registreerimiskaarti, nagu ma olin täitnud hotellis, kuid luksuslikul kriitpaberil, ülemises nurgas taevassinine ovaal. Mu nõutust märganud, naeratas Wagner:

«Puht formaalsus. Klubis mängitakse suurte summade peale, ja politsei nõuab, et . . .»

Barjääri peegelsiledal pealislaual seisis klubi embleemiga raske pronkstuhatoos, vedeles mitu õhukest tikutopsi ja taevassinist täitesulepead. Võtsin ühe täitmaks planke, kirjutusvahend oli suurepärane — mitte kuulsulepea, vaid viltpliiats, mis jättis paberile peenikese säravniiske jälje. Kirjatööst hõivatud, tajusin endal kogu aeg teravanäolise ainitist pilku, see pahandas mind natuke: kas too tüüp tõesti arvab, et ma olen võimeline sulepead taskusse poetama? Täidetud kaardid ulatasin nimme tagasi koos viltpliiatsiga. Teravanäoline tegi tõrjuva liigutuse:

*«Oh non, monsieur, c'est un souvenir.»***

Ta vaatas kaarti ja siis mind, justkui võrreldes teksti originaaliga. Mehel tundus kogenud silm.

«Kas te tulite uurima kapitalismi kontraste?»

Seda küsiti vene keeles. Vaikselt ja väga puhtalt. Toonist ei saanud kinni hakata. Kui seal peituski iroonia, siis ilmsüütu, üksnes kulunud käibetermini pihta sihitud. Naeratus oli sõbralikust sõbralikum.

Tunnistasin teda: keeleoskuse järgi vist ei olnud tegemist sõjaeelsete emigrantide järglasega. Mees näis minust noorem, kuid võis vabalt olla sõjas käinu. Küsimus seisnes selles, kummal poolel. Oli ta venelane? Või poolakas? Pigem välismaal sündinud sakslane.

«O nein, mein Herr,» vastasin ma veel sõbralikumalt naeratades: *«Ich war im Krieg und ging bis Berlin.**** Kontraste on nähtud tüütuseni.»

Mul õnnestus viivuks kustutada tema lihvitud naeratus. Pilk muutus kalgiks. Kuid dressuur võttis võimust, ja naeratus lõi taas särama.

* Maailmakuulsad vene teadlased. (Pr. k.) Tõlkija.

** Oh ei, mu härra, see on suveniir. (Pr. k.) Tõlkija.

*** Oh ei, mu härra. Ma olin sõjas ja jõudsin Berliini. (Saksa k.) Tõlkija.

«*J'espère, monsieur, que votre séjour chez nous sera utile et agréable,*»* ütles ta.

«*Sans doute, monsieur,*»** vastasin mina ning keerasin selja.

Mulle paistis, et Wagner kuulis meie mõttevahetust ja tundis sellest mõnu. Ta pilgutas mulle silma.

Formaalsustega lõpule jõudnud, läksime väga laiast ning laugest marmortrepist teisele korrusele. Alates heledatest, väga kohevatest vaipadest põrandal ning lõpetades maalidega seintel ja voolingutega laes oli seal kõik suurejooneline, hoolitsetud ja tõenäoliselt väga kallis. Kuni me trepist üles läksime, tuli meile kahe- ja kolmekaupa vastu esimeses ja teises vanaduses isikuid. Tuldi pikkamisi, ettevaatlikult tassides oma paindumatuks muutunud, tüsenenud või kuivetunud keha, nende ilme kõneles pungil vatsast — nähtavasti tuldi restoranist, kinnisest klubilisest pühamust, kuhu mees tänavalt sisse ei pääse. Wagneriga kohakuti jõudes tervitati teda aeglase peanoogutusega, kogenud silm eristanuks neis noogutustes varjundeid familiaarsest aupaklikuni. Wagner vastas kõigile ühteviisi sõbralikult ja hooletult. Ülemisel trepimademel ta peatus.

«Hommikust sööme seal.» Wagner osutas restorani madalavõitu ust. «Aga enne astume hetkeks baari, joome aperitiivi ja ühtlasi ajame asjad joonde. Prantsusmaal ei ole kombeks söögilauas ametiasjadest kõnelda.»

Teel baari läksime läbi ruumist, kus pehmetes tugitoolides lösutas mitu vanameest. Nende ees madalal laual kõrgus terve kuhi kirevaid läikkaantega ajakirju, tohutu värviteleviisori ekraanil rabelesid poolpaljad inimkehad — näidati *catch*'i, äärmiselt vastikut sportlikku vaatemängu, reegliteta maadlust; vanakesed vaatasid seda taplust poole silmaga, heli välja lülitanud, et mitte kuulda kähinat ja valukisa.

Klubi baar sarnanes väga vähe minu traditsioonilise kujutlusega Euroopa baaridest — see oli avar valgusküllane saal, piki seinaääri seisid massiivsed kõrge korjuga lossitoolid, enam-vähem iga kahe tooli kohta tuli üks ümmargune laud tuhatoosiga. Loomulikult paiknes saalis ka lett, mille taga nagu kapten sillal seisis turske jõmm, seljas taevassinine valgete käänistega smoking, kuid poleeritud lett oli tühi ning pudelitega koormatud riiulite ja reklaamplakatite asemel rippus baaripidaja selja taga abstraktne maal, mis kujutas

* Mu härra, ma loodan, et meil te veedate aega kasulikult ja meeldivalt. (Pr. k.) Tõlkija.
** Kahtlemata, mu härra. (Pr. k.) Tõlkija.

valgeid laike ja spiraale mürklillal taustal. Wagner ütles, et maali pikemat aega silmitseval külastajal tärkavat taltsutamatu janu, meil seda millegipärast ei tärganud, me keeldusime alkoholist resoluutselt. Käbe kelner, seljas taevassinine õlakutega frakk, tõi igaühele väikese pudeli nõrgalt gaseeritud mineraalvett ning kõrge, vikerkaarevärvides särama pestud klaasi jäätükkide ja sidruniviiluga. Jõin oma klaasi ainsa sõõmuga tühjaks, taipasin viga alles pärast — baaris ei joodud, vaid mekutati. Wagner sikutas kuue põuetaskust suure ja kulunud, viimse võimaluseni pungil rahakoti ning asetas lauale.

«Vaata, Ljoša,» ütles Uspenski tõsisel ilmel, «siin näed sa tüüpilist kaukameest. Ta tirib lagedale dollaritest raske rahatasku, aga ikka on talle sellest veel vähe ja tutvus temaga läheb meile maksma pool miljonit kullas.»

«Teie sõber,» lausus Wagner minu poole pöördudes, «elab iganenud kujutluste kütkes. Need pärinevad kolmekümnendate aastate filmidest. Börsiažiotaaž, märatsevad maaklerid, pankrotistunud panka piiravad hoiustajad . . . Mina hoian oma raha väga igavas pangas, see ei lähe iialgi pankrotti. Tõsi, seal ei maksta protsente, mina ise tasun oma hoiuse valitsemise eest. Kahekümnendal sajandil kannavad ainult vaesed sularaha kaasas. Minul,» laksatas ta oma rahatasku pihta, «on siin kogu mu raamatupidamine. Tõelised tehingud sõlmitakse käratult, kohvitassi või konjakiklaasi taga. Näiteks praegu,» Wagner tasandas häält, «tehakse selles nurgas suurt äri. Vaadake. (Ma vaatasin, ka Paša keeras pead.) Noorem mees vasakut kätt on Jean-Marc Epstein, filmilaenutuse kuningas. Väikest kasvu paksuke paremal Boutry. Ma ei tea, mida tema kohta öelda, Boutry tegeleb tasapisi kõigega. Ta on rikas ja ihne, kulutab raha ainult arstidele, aga ilmaaegu, — mees lõkendab tervisest, vanaduse eest ei pääse kuhugi . . .»

Kaks vanaldast härrat kaugemas nurgas laua taga sarnanesid maletajatega — üks nuputab kummargil järjekordset käiku, teine, pilk laes, loetleb võimalikke variante. Kuid malelauda neil ees ei olnud, olid ainult väikesed märkmikud ja kohvitassid. Tumedapäine, intelligendilaubaga filmilaenutuse kuningas oli omal ajal kahtlemata olnud ilus mees, nüüd näis ta nägu vaevatud, sinna oli tardunud igavlev grimass, tumedad varjud silme all tunnistasid neeruhaigust. Tema hallipäine partner seevastu paistis rinnalapselikult roosa ja rõõmus, pruntis beebisuu kohal kasvasid hõredad hallid vuntsid justkui asiaadil, vaid põsed olid vanad — lotendavad ja

hallikaspruunid. Boutry kirjutas midagi peenikese pliiatsiga oma märkmikku ning näitas kirjutust filmilaenutuse kuningale. Viimane vaatas plokki — läbi prillide, neid ette panemata — ja noogutas. Seejärel, prille ikka lornjetina hoides, tähendas ta midagi oma taskuraamatusse, paotas õhukesed huuled naeratuseks ning sirutas käe: kutsus kohale möödaruttava kelneri. Tõrjunud kuningliku žestiga paksukese katse tasuda kohvi eest, tõusis filmilaenutuse kuningas ja läks lõdval sammul ukse poole.

«Kas nägite? Tehing ongi sõlmitud.»

«Nad vist on sõbrad?» küsisin mina.

«Võimaluse korral uputaksid teineteise poriloiku. Aga üks ei kipu teist kunagi tüssama, — mehed peavad iseendast lugu. Olen kindel, et tehing sõlmiti suure summa peale.»

«Mis tehing see oli?»

«Ei tea. Boutry on laia haardega ärimees. Ta võib raha paigutada ka kinosse, kuid peaasi on tema jaoks nahk ja karusnahad, keemiatooted ja ravimid. Jean-Marc omakorda võib head otsa haistes jätta sinnapaika filmilaenutuse. Ei, ma ei tea. Küll tean ma päris täpselt, kuhu Jean-Marc praegu läheb. Armukese juurde. Armuke on kahekümne kahe aastane, ja vana tahab temast teha filmitähte. Ärge arvake, et ma reedan võõra saladuse — selleks ta sinna lähebki, et temast räägitaks. Vanasti oli Epstein suur seelikuküütt, see tähendab ampluaad, kuuekümneselt on ohtlik ampluaad vahetada — hakatakse rääkima, et mees jääb otsa, ei ole enam endine. Mehel, kelle kohta nõnda räägitakse, on targem erru minna. Mina pole enam ammu endine, aga seda alles hakatakse märkama . . . Vaadake edasi.»

Kohvitassi tühjaks joonud, libistas hallipäine imik end maha tema jaoks liiga kõrgelt toolilt, jäi mõtlikult seisma.

«Ta tuleb kohe siia . . .»

Mõtisklus vältas lühikest aega. Monsieur Boutry langetas otsuse, asutas pikkamisi tulema otse meie poole. Tal olid jalas lapsemõõtu, väga paksu talla ja peaaegu daamikontsaga kingad. Meie kohale jõudnud, noogutas Boutry Wagnerile ning kadus minust varem märkamata, lavaeesriidena raske kardina varju.

«Boutry läks bakaraad mängima,» selgitas Wagner. «Tema ampluaa on hasartmängud. Mees mängib suurte summade peale, aga ei kaota külma verd ja võidab tihti. Mõni teine tema asemel oleks ammuilma läinud kerjakotiga mööda maailma hulkuma. (Nentisin Wagnerit erilise mõnuga kasutamas vene kõnekäände.) Vaadake viimase laua ääres, otse ukse

kõrval istuvat paari. Ainult salamahti, härra seda ootabki, et talle pööratakse tähelepanu. Ta on venelane. Pani siin hakkama terve varanduse, enam ei ole tal kopikatki hinge taga, kuid endisi teeneid arvestades lastakse teda siia sisse elu lõpuni.»

Ukse kõrval istuvat paari hoomasin juba algusest. Eksmiljonär oli pikka kasvu ja tüse, tema kõhnavõitu kaaslane näis mulle elegantne. Nad tülitsesid kogu aeg. Meie Uspenskiga vahtisime neid uudishimulikult ja vahest piisava ettevaatlikkuseta, sest koljat tõusis püsti ning marssis joonelt meie suunas.

«Viimaks ometi kuulen ma ehtsat moskva vene keelt!» lausus ta nii valjusti, et meid hakati silmitsema. «Hei, Danja, miks sa peidad minu eest moskvalasi?»

Kunagi oli see olnud vägev bassihääl. Ent aeg, tubakas ja emfüseem olid teinud oma töö — koljat kähises, tema rinnas vulksus röga. Wagner krimpsutas nägu.

«Saage tuttavaks,» ütles ta. «Akadeemik Uspenski, professor Judin, ontogeneesi instituut, Moskva; Granja Soldatenkov, restoran «Hõissa, Troika!», Pariis.»

Koljat puhkes naerma.

«Sa, Danja, oled kaabakas,» nentis Soldatenkov tigeduseta. «Härrased, olge temaga ettevaatlikumad. Wagner, saatananahk, on purukaval . . . Ma teen nalja!» möirgas ta, märganud, et teine lõmbus tusaseks. «Ei mõtle halba. Kas lubate hetkeks istuda?» Luba ootamata tiris ta reast ühe käega välja raske tooli, seadis selle meie laua äärde. «Madu, madu . . .» pomises võõras istet võttes lõõtsutamisi. «Tark ja mürgine. Aga suli ta ei ole, seda mitte.»

«Granja, keri õige minema,» soovitas Wagner tüdinult. «Ei ole ilus naisterahvast üksi jätta.»

«Tema ei kao kuhugi. Ära karda, poliitikast ma täna ei räägi.»

«Misjaoks?» venitas Uspenski. «Võib rääkida ka poliitikast.»

«Ei, mind on juba poliitikast võõrutatud. Ja ega ma sellest mõhkugi ei mõista. Parem öelge, kuidas elab valgekivine Moskva?» küsis ta Pašalt. «Kas seisab ikka püsti?»

«Miks ta ei peaks seisma? Kasvab. Ja ehitab.»

«Räägitakse, et Kremlisse olevat hakatud sisse laskma?»

«Lastakse küll.»

«Aga Suhharevi torn on lammutatud,» kiitis Granja meile ette.

«See samm astuti ülepeakaela.»

«Kas «Jar» on veel olemas?»

«Ei tea, ma pole ammu «Jaris» käinud. Ljoša, mis seal praegu on?»

«Vist võõrastemaja.»

«Mis? Aga restoran?» läks Granja keema.

«Kui on võõrastemaja, siis järelikult on ka restoran.»

«Ahaa! Trahter. «Jaris», austatud härrad, ei toitutud.»

Ta hääldas seda sõna jälestusega. ««Jaris» pummeldati. Seal prassiti. Rahutu ja otsiva vene hinge kogu avarusega. Sampanja voolas jõena. Millised mehed käisid «Jaris», ja millised naised! . . . Ja kuidas seal lauldi! Oli kolm koori — mustlaste, väikevene ja ungari oma. Üks ungarlanna oli sihuke, et tuhandest rublast öö eest pole kahju. Ja pärast koidu ajal sõideti saaniga mööda värsket lund . . . Teie olete minu kõrval poisikesed, teie kõike seda enam eest ei leidnud.»

«Eksite,» ütles Uspenski, ning tema silmist paistis ohtlik helk. «Sellesama ma leidsingi eest.»

Granja nägi helki, kuid tõlgendas seda omamoodi.

«Usun!» möirgas ta. «Teie üksi saate minust aru! Mina haistan inimest versta maa tagant. Nägin näost: vürtsikurk mis vürtsikurk. Vaadake teda,» pungitas Granja minu poole oma pöörasevõitu silmi, «õpetatud mees, kõrget marki intellektuaal, aga meid ei mõista. Hing on, vaimustust ja meeletust ei ole. Andke mulle suuremeelselt andeks. (Andsin heameelega.) Teate mis,» sosistas ta ootamatus tundepuhangus, «sõitke kohe praegu minu juurde «Troikasse». Sõitke Passy'sse, seal näitab igamees teile teed . . .»

«Kas see on teie restoran?» küsis Uspenski erilise huvita.

«Minu oma?» puhkes Granja nukralt naerma. «Mis siin ilmas kuulub mulle? Naine ja kitarr. Naist toidan mina, kitarr toidab mind. Restoran pole enam ammu minu oma. Peremees on *société anonyme* ehk aktsiaselts. Klaar? Seff on horvaat, aga mängib venelast, kokk alžeerlane, Muhamed nimi, külastajatele valetame, et tatarlane. Kelnerid — see tähendab trahteripoisid, põrgulised — on ainult varjunime järgi venelased: Vasja Smirnoff, Petja Orloff; kuula, mismoodi Vasja r-i põristab, ja süda läheb pahaks . . . Mina olen tühi koht, ometi püsib kõik minu najal. Olen vene pummeluse peaõunik. Klaar? Konsulteerin köögis Muhamedi. Õpetan trahteripoisse kandma vööga särke ja kummardusi tegema, lõikan neile potialuse soengu, ükski siinne figaro ei saa sellega hakkama. Kamandan kogu estraadi. Ja laulan ka ise, muidugi mitte saalis, vaid kabinetis, korraliku laudkonna lõbuks. Laulan mustlaslaule ja vanu vene romansse ja — teate küll — pipardatud naljalaule, kellele need meeldivad . . . Häält mul enam ei ole, aga maneer on, asjatundjad haistavad seda kohe. Kahjuks jääb asjatundjaid järjest vähemaks. Olen viimane, kes veel ühtteist mäletab . . .»

«Ka teie ei mäleta enam tuhkagi!» ütles Uspenski ootamatult, tõstnud pilgu tema ette laotatud paberitelt. «Meeletud ööd, šampanja voolas jõena . . .» matkis ta jaheda naeratuse saatel. «Ühtki ööd teil meeles ei ole, te mäletate omaenda lorijutte, plaadistasite need ja mängite nüüd üha sama plaati. Eks see ole juba kulunud . . »

Ütlemine oli julm, kartsin tõesti, et koljat vihastab. Kuid tema vaikis. Koguni tõmbus kühmu, muutus väiksemaks.

«Õiglane märkus,» möönis ta pärast pausi, mille kestel Paša oli jälle süvenenud paberitesse. «Valus kuulda, aga peab paika. Olen hakanud unustama. Aastaid korjub kaheksakümne ligi. Palju on läbi elatud, palju kurku kallatud, jõud jääb napiks. Oli aeg, kus ma murdsin kabjaraudu ja painutasin ahjuroope. Ja mismoodi ma laulsin! Kooli polnud ollagi, aga mind võrreldi Juri Morfessiga. Juhtub ka nüüd, aga juhtub harva: tuleb kokku tore seltskond, jood parajalt, satud hoogu, ja minevik kerkib silme ette . . . Siis ma laulan hingestatult, laulan nii, et kuulajatel võtab vee lahti. Paraku harva. Pole, kelle jaoks ponnistada. Venelasi käib meil vähe — kallis, ja eks nad ole prantslastunud: hommikueinet ja lõunat veel süüakse, õhtulist mitte mingil juhul, see mõjuvat figuurile, ptüi! . . . Prantslased tulevad uudishimust aetuna. Tulevad, loevad pool tundi menüüd, joovad kuue peale pudeli Smirnoffi viina, igaüks sööb lusikatäie kalamarja ja portsjoni tuurakala, ning sina veel laula neile! Prantslasi ma vihkan, need on kitsi rahvas. Ainult ameeriklased rõõmustavad südant.»

«Ons nad rikkamad?» pärisin mina.

«Avarama hingega. Ameeriklast saab üles keerata. Kui ameeriklane pummeldab, on meri talle põlvini. Võtke Danja, ta on küll juut ja saksmann — ära pahanda, ära pahanda, ma ei mõtle halba —, aga tal on joont. Tema ei ole niisugune nagu need konnaõgijad.»

«Kuulge,» küsis Uspenski mornilt, «kui te prantslasi nii väga põlgate, miks te siis siin elate?»

«Sõbrake, kuhu mul minna? Kes mind ootab? Siin ma olen harjunud, patran nende keeli, ja nemad on minuga harjunud. Prantslane on selles mõttes kena inimene, et kui sina ei puuduta teda, ei puuduta ka tema sind. Ja kas pole ükspuha, kus kärvata? Kodumaal? Tühja mul kodumaast ja kodumul-

last, kui keegi ei tule minu hauale. Mina ei ole Kuprin. Oh, vennad, parem tulge minu juurde «Troikasse». Kostitan teid nagu kord ja kohus. Ma saan aru,» laotas ta käsi, *«question des devises**? Kuigi olete akadeemikud, viib tuvi teie valuuta nokas ära. Valuutat pole vaja. Tulge ja küsige Granjat. Te olete minu isiklikud külalised. Kas Jevgraf Soldatenkovil on õigus haruharva puistata kaasmaalastele oma haavatud südant?!»

Ta müristas nii, et baarimees teispool letti muutus ärevaks. Granja kaaslanna, kes juba tükk aega kärsitult oma laua taga turritas, tõusis püsti ja tuli kiirel sammul meie poole. Kõhn, brünett, paksult võõbatud daam jättis eemalt petliku mulje, alles lähemalt mõistatasin ta tegeliku vanuse — see ligines seitsmekümnele. Meie juurde jõudnud, kahandas naine oma silmade sünget antratsiidiläiget, paotas vabarnavärvi huuled suurilmalikuks naeratuseks.

*«Bonjour, messieurs,»*** ütles ta. «Jevgraf, esitle mind moskvalastele.»

Koljat kargas jalule.

*«J'ai l'honneur vous presenter mon épouse.»**** Ta hääldas tumma e-d sõna lõpus. Granjale valmistas tigedat rõõmu moonutada prantsuskeelseid sõnu, hääldada neid zamoskvoretšjeliku venitatusega. *«La belle Nina Soldatenkoff,***** neiupõlves vürstinna Ebralidzeva, esimeses abielus markiis de Los Rosas. Kõik on jäänud minevikku, kaasa arvatud *la belle.»*

«Pea suu, lollakas!» naeris vanaeit. «Tervist, härrased!»

Tervitasime kättpidi. Wagner pilgutas baarimehele silma.

«*Mon* epuhh (*époux* — abikaasa — aimasin ma) vist juba kutsus teid «Troikasse»?» Istunud Granja pakutud toolile, kummutas ta kelneri toodud klaasi vilunud liigutusega vabarnavärvi huulte vahele. «Härrased, ärge sinna minge. Jevgraf läheb ähmi, joob end täis ja jääb kuskil diivaninurgas magama. Kui vaeseke üles äratatakse, on tal nutt varuks, ja arve tuleb teil tasuda. Jätate te selle tegemata, kihutab Džagič Jevgrafi tänavale. Aga kui te olete nõus igavlema vana daami seltsis (fraas tundus mulle tuttav), siis tulge meile koju lõunale. Me lõunastame vara, kella kuue paiku, kell seitse lahkub Jevgraf kodunt. Ma mõistan veel valmistada hinkalit oma vanaema retsepti järgi, see oli tema *pièce de résistance******.

* Valuutaküsimus? (Pr. k.) Tõlkija.
** Tervist, härrased! (Pr. k.) Tõlkija.
*** Mul on au esitleda oma abikaasat. (Pr. k.) Tõlkija.
**** Kaunis Niina Soldatenkova. (Pr. k.) Tõlkija.
***** Hiilgeroog. (Pr. k.) Tõlkija.

Jevgraf laulab teile. Kui ta on hoos — kahjuks juhtub seda ikka harvemini —, võib teda kuulata.»

Vaatasin Granjat. Ta muutus järjest tusasemaks.

«Ärge tulge, härrased,» ütles Granja ootamatu tigedusega. «Midagi head ei ole teil oodata. Teie visiidi puhul ostab mu *épouse* pudeli oma armast «Pernod», tõmbab nina täis, tunneb end odaliskina ja hakkab teid võrgutama. Hirmus lugu, kui naisterahvas ei taju oma iga!»

«Ega sinu oma!» nähvas Niina vihaselt.

«Ega minu oma.»

«Olgu, ärgem asjamehi segagem. Läki koju.»

«Mine, kui tahad. Mina vaatan korraks sinna.» Jevgraf Soldatenkov nookas peaga kardina suunas.

«Katsu sa! Ma tulen sulle järele.»

«Ohoo!» ütles Wagner. «See oleks teine juhus klubi ajaloos.»

«Mul ükspuha. Mina ei kurvasta, kui Jevgrafi siia enam sisse ei lasta. Hüvasti, härrased! Ärge mind kurja sõnaga meelde tuletage.»

Nad lahkusid näägeldes. Pärast nende lahkumist, põhjalikult uurinud tema ette laotatud paberilehti, tõstis Uspenski pilgu Wagnerile.

«Doktor, mängus on suur summa.»

«Suur summa neh,» kinnitas Wagner rahulikult. «Aga odavamat ostu te ei tee kuskilt. Eks see ole haruldane juhus, kui tehing on kasulik kõigile — minu volitajatele; teile, sest minu vahetalituseta ei müü ameeriklased teile seda aparatuuri; ja isegi mulle, kuigi mina selle pealt midagi ei teeni. Aga ma tahan sõita Moskvasse, uurida Nõukogude turu võimalusi ja ühtlasi üles otsida mõne kauge sugulase. Kaotajaks jäävad ainult mõningad Senati pistrikud, kelle huvides on arvata uusimad meditsiiniaparaadid strateegiliste kaupade hulka.»

«Mina ei ole volitatud lepingule alla kirjutama.»

«Mulle aitab teie sõnast.»

«Olen väga meelitatud. Aga meil on väliskaubanduse monopol. Võib kujuneda olukord, kus ma ei ole suuteline sõna pidama.»

«Teie avaldus ainult suurendab minu usaldust teie ja teie riigi vastu. Läbirääkimised on lõppenud. Kokkulepe kuulub ratifitseerimisele.»

Hoolikalt pani Wagner paberilehed rahakoti vahele ja pistis selle pintsaku põuetaskusse.

«Kas te mängu ei taha vaadata? Lähme sinna. Ainult hetkeks. Restoranis meid juba oodatakse.»

Eesriide taga oli massiivne nikerdatud uks, Wagner lükkas selle lahti ning me sattusime suurde piklikku saali, mille aknaid katsid paksud eesriided, valgust andsid üksnes varjatud päevavalguslambid. Uksest vasakul seisid reas tavalised nelinurksed kaardilauad, kõik tühjad, saali keskel suurem laud purjeriidest vutlari all ning viimaks otse meie ees väga suur rohelise kaleviga kaetud laud, mille ümber vaikides istus umbes tosin mängurit. Laual lebasid mängukaardid ja kirevad plastmassist kettad. Kõik või peaaegu kõik laua ümber istujad olid vanemad mehed, tundsin alles natukese aja pärast ära *monsieur* Boutry, neoonlampide surnukahvatu valgus andis ta roosale näolapile roheka varjundi ja tegi nina teravaks. Oma keskendatuses nad sarnanesid kimääridega, ainult et Notre-Dame'i kimääre iseloomustas kesktõuke-, siinseid kesktõmbetung. Oldi aheldatud rohelisele kalevile loobitud kaartide ja mängumarkide külge. Võib-olla vahetevahel poetati mõni kodeeritud sõna, mina kuulsin vaid Wagneri sosinat:

«Väikesed lauad on bridži jaoks. Bridži mängitakse õhtuti, see on rahulik, mõõdukate panustega kommertsmäng. Keskmisel laual algab *chemin de fer* umbes kella neljast. Suure laua taga mängitakse bakaraad. Mäng käib ööpäev läbi. Eilne mäng lõpetati täna hommikul kell kaheksa, ja direktsioon levitab kuuldust, et pank kaotas viiskümmend miljonit.»

«Kui palju?»

«Viiskümmend miljonit franki. Mille üle te imestate? Kas te näete mängumarki Boutry ees? Suurt kahevärvilist? See maksab miljon franki.»

Samal hetkel välgatas laua kohal krupjee kollase mansetiga käsi ning väike valge kühvel — midagi lantseti ja müürsepakellu vahepealset — napsas ketta osavalt ära. Uspenski kääksatas.

«Doktor, kas ka teie käite siin mängimas?» küsis ta peaaegu vaenulikult.

Wagner hakkas naerma.

«Vahel harva. Samal kaalutlusel, mille pärast Jean-Marc käib armukese juures. Läki!»

Teel restorani läksime taas läbi televiisoritoast. *Catch* oli lõppenud, ekraanil vilksatasid õhulised kitoonid ja balletitantsijate trikoosse kätketud kintsud. Heli oli endiselt välja lülitatud, vanakesed tukkusid.

Sõime hommikust ebatavalisel ajal, restoran oli tühi. Elatanud *maître d'hôtel* võttis meid uksel vastu ja juhatas kaetud laua juurde. Laudlina oli paberist, lauanõud lihtsamast lihtsamad, mind see veidi hämmastas — Mooloki templis pidanuks söödama hõbenõudest. Toit oli maitsev. Sõime sparglit ja mingit väga hõrku kala, peale jõime valget veini. Lauas räägiti ainult söögist, aga kui toodi puuvili ja ümmargune puitlaud juustuga, tahtsin Wagnerit endast kõnelema panna. *Monsieur* Barsky osas tuli mul loovutada initsiatiiv patroonile, ent Uspenski vaikis lauas ebaviisakalt, ning ma pidasin oma kohuseks ilmutada huvi meie kaaslase isiku vastu.

«Mister Wagner, palun öelge . . .» alustasin mina, kuid ta katkestas mu küsimuse.

«Mind kutsutakse Daniks. Või Danjaks.»

«See on liiga ameerikalik. Ike, Jack . . . Kuidas oli teie isa nimi?»

«Oscar.»

«Siis Daniil Oskarovitš . . . Kas ma võin teid niiviisi kutsuda?»

«Palun, mulle teeb see ainult heameelt. Mida te tahtsite küsida?»

«Millega te praegu tegelete?»

Selgituseks olgu öeldud: ma ei ole nii halvasti kasvatatud, et pärida seitsmekümneaastaselt mehelt, millega ta üldse tegeleb. Ma küsitlesin teda, nagu on tavaks kolleegide vahel, ja lootsin kuulda, et praegu on doktor Wagner hõivatud näiteks püsiva anabolismi probleemiga. Usutavasti Wagner taipas seda. Olin seda enam rabatud, kui ta pärast lühikest vaikimist vastas:

«Peaasjalikult prostitutsiooniga.»

Ma ei võinud valesti kuulda. Igaks juhuks küsisin üle:

«Kas prostitutsiooni probleemiga?»

«Ei, prostitutsiooniga selle iidse mõiste kõige otsesemas tähenduses. Kui hindamatut jumalaandi — olgu ilu või talenti — müüakse raha eest, siis see ongi prostitutsioon. Mul jätkub jultumust väita, et olin andekas. Ma võinuksin haigeid ravida või teha midagi teaduse heaks. Selle asemel on mul pangaarve, kaks maja Akronis, Ohio osariigis, ja villa Cannes'is. Aga õnne ei ole. Ja isegi pole inimesi, kelle nimel maksnuks elu rikkuda.»

Pihtimus oli nii tõsine ja nukker, et laudlinale laisalt geomeetrilisi kujundeid sirgeldav Uspenski jäi Wagnerit osavõtlikult silmitsema.

«Kas te sündisite Venemaal?»

«Vitebskis. Nagu Chagall. Mu isa oli Venemaa sakslane, katoliiklane, ema juuditar. Selleks et abielluda, pidid mõlemad astuma õigeusku. Hariduse sain Zürichis. Nagu Ein-

stein. Töötasin Pasteuri instituudis. Nagu Metšnikov. Paraku ei saanud minust ei Chagalli, Einsteini ega Metšnikovi. Abiellusin ameeriklannaga ja asusin elama Ühendriikidesse. Omandasin laboratooriumi. Avaldasin trükis mitu uurimust. See oli periood, mil arstiteadus tormilises tempos evitas tehnikat, mil kuuldetoru ja haamri asemele tuli elektronaparatuur. Mõistsin seda teistest natuke varem ja sattusin laineharjale. Jõudsin väga edukalt edasi. Mul oli nägus naine, meil sirgus poeg. Aga siis ilmus võrgutav madu. Võimeka ärimehe näol, kel polnud õrna aimu ei arstiteadusest ega elektroonikast. Küll oli tal konjunktuuritaju. Tema tegi ettepaneku meie võimed ühendada, me asutasime midagi elektroonikatööstuse ja praktilise meditsiini vahetalitusbüroo taolist ning rikastusime mõne aastaga. Ent ma kaotasin rohkem kui võitsin. Algul röövis madu minult naise. Rahal siin tähtsust ei olnud, madu oli sile poiss, mina, nagu te vist märkasite, polnud ka noorpõlves Antinoos. Naise kaotusega leppisin võrdlemisi valutult. Hoopis halvem lugu oli, et minult võeti mu poeg. Praegu on ta neljakümneaastane ja ühe äärmiselt parempoolse senaatori parem käsi, ei tunne sugulusest minuga põrmugi uhkust, aga jälgib valvsalt, mismoodi ma oma raha kulutan.»

Wagner köhatas, varjamaks hääle värisemist.

«Ma oleksin võinud olla loojate hulgas, aga sattusin mängurite kilda. See juhtus järk-järgult ja märkamatult...» Näinud meie tähelepanelikke pilke, selgitas ta: «Viimasel ajal jaotan ma inimesi loojateks ja mänguriteks. Minu teada jaotate teie neid teisiti, aga igal krahvil on oma kujutlusvõime, ning võib-olla ei välista teie jaotus minu oma. On inimesi, kes loovad uusi väärtusi ja tõrjuvad nõnda ülemaailmset entroopiat. Mängurid loobivad neid väärtusi käest kätte. Looja avastab uusi seadusi, mängurid alluvad reeglitele, mille mõtlesid välja samasugused mängurid nagu nemad.» Wagner silmitses meid veel kord ja puhkes naerma. «Küllap te juba arutlete: «Kaks maailma, kaks süsteemi — meie oleme loojad, nemad on mängurid.» Oleks see nii lihtne, lahendunuks süsteemide konflikt juba ammu teie kasuks. Ka meie hulgas on loojaid, ka teie hulgas leidub mängureid. Iga inimene peab tegema valiku. Seda kohe ei mõisteta, mõnikord jääb valiku tegemine liiga hiljaks.»

Wagner vaatas kella. Vanaaegne hõbetaskukell tõenäoliselt oli isa oma, ta hoidis seda pulssi lugeva arsti kombel ning vaatas veidi kauem kui aja teadasaamiseks vaja.

«Te peaksite puhkama,» arvas Wagner. «Ma sõidutan teid

hotelli, kakskümmend minutit enne viit tuleb auto teile järele. Autojuhi nimi on Roger... Ei,» ennetas ta meie küsimuse, «mina avamisele ei tule. Või tulen üsna lõpuks. Lugu on niisugune, et osalt ma finantseerin seda ettevõtet. Ühtedele näib minu osavõtt sellest kompromiteerivat mind, teiste meelest kompromiteerin mina ideed. Olen sunnitud arvestama ühtede ja teistega.»

«Kas teie usute sellesse ettevõttesse?» päris Paša ootamatult.

«Mitte eriti. Harilikult hääbuvad seda laadi algatused rahapuuduse tõttu. Entusiasm on tore asi, aga ei kata kulutusi. Kapitalistidele paistab üritus liiga punane, punastel pole üleliigset raha, et paigutada seda millessegi kahvaturoosasse, mis ei tööta reaalseid tulemusi. Õigus on ühtedel ja teistel. Õnneti ma ei kahetse, et sekkusin asjasse. Las inimesed räägivad. Vesi uuristab kivi.»

Lahkusime restoranist, saadetuna kummardustest ja uudishimulikest pilkudest. Võib arvata, et Nõukogude Venemaa esindajad ei einestanud just sageli Mooloki templis.

«Ta ei ole rumal mees,» ütles Uspenski, kui kirsivärvi «Jaguar», jätnud meid tänavanurgale hotelli juures, kadus autodevoolu.

Minu mäletamist mööda midagi rohkemat ei öeldud. Ka minul polnud jutuisu.

16. PÈRE-LACHAISE JA CHATEAU-MOUETTE

Hotellis sai kumbki koos võtmega tüseda ümbriku. Nagiseva liftikuudiga oma ülakorrusele tõusnud, raputasin ma kõigepealt voodile kümmekond polügraafiašedöövrit — seal oli põhimandaat ehk *Carte d'invitation*, trükitud erilisele koredale, vanaaegset pärgamenti matkivale kartongile, konverentsi programm, värvilised reklaamprospektid, kutsed muuseumide ja näituste tasuta külastamiseks, Pariisi juht koos linna plaaniga ning lõpuks midagi visiitkaardi taolist plastmassümbrises ja haaknõelaga, et kinnitada seda kuuekäänisele. Selges masinakirjas oli kaardile trükitud: «O. UDINE, URSS.» Ma ei tea, miks mul oli vaja kaarti ümbrisest välja tirida. Kaardi tagaküljel avastasin viltpliiatsiga paksult mahakriipsutatud rea. Kõige lihtsam olnuks oletada, et tundmatu masinakirjutaja eksis mu nime kirjutamisel, pööras kaardi ümber ja kirjutas nime uuesti, juba veatult. Tavalises

olukorras rahuldanuks niisugune seletus mind täiesti, nüüd oli mu tundlikkus teravdatud. Kui tegemist on üksnes trükiveaga, siis miks pidi seda nii hoolikalt peitma? Mahakriipsutatud rida paistis mulle puhtast pikem — õige natuke, ühe tähe võrra, ainsa tähe võrra, mille poolest on minu omast pikem Barsky nimi. Neetud dominant tegi oma musta töö: mul tuli kohe meelde, et 1952. aastal toimus Pariisis mind huvitanud sümpoosion. Saanud sinna personaalse kutse, oli mul kindel alus loota, et Uspenskite ja Barskyga sõidan neljandana kaasa mina. Sõitis Vdovin. Paša seletus kippus keeruliseks: ei jõutud vormistada, polnud viisat; mina mõtlesin teisiti: ta tahab näidata Beetale Pariisi, mina olen talle seal ainult risuks jalus. Kumbki seletus ei pidanud paika, taipasin seda alles nüüd. Ja sain uuesti vihaseks.

«Mis pagan!» ütlesin endale. «Avamine on määratud kella viieks, kohusetunne käsib mind olla kohal mõni minut enne algust. Sinna on veel hulk aega ning minul õigus kasutada seda oma äranägemisel. Miks ei võiks ma praegu sõita kalmistule ega püüda üles otsida ema hauda? Lõpuks — kes käsib mul päikesepaistelisel päeval higistada, seljas tume ülikond ja kaelas lips, kui ma ei salli neid krookpaelu silmaotsaski? Meile tulles käivad välismaa teadlased ringi nii nagu nad heaks arvavad, misjaoks pean mina järgima mingeid teadmata kelle kehtestatud euroopa standardeid?»

Kahjurõõmsalt riided vahetanud, kinnitasin ümbrises nimekaardi suvekuue reväärile, avasin oma villase lemmiksärgi kaeluse ja läksin alla. Vestibüülis miniatuurse kommutaatori juures valvas melanhoolne hotelliomanik. Küsisin temalt, kuidas kõige otsemini sõita Père-Lachaise'i kalmistule.

«Monsieur, ei ole midagi lihtsamat. Étoile'i metroojaam, Nationi suund . . .»

Isegi lühim tee kuulsale kalmistule nõudis tükk aega. Metroos valdas mind revolutsioonieelse mineviku tunne — ei, Pariisist ma seda ei mäletanud, vaid Moskvast, — mulle meenusid mu lapsepõlve suvitusrongid oma lahutamatu väävlinõe haisuga ja aeglased, tasa helisevad, seest hämarkollaselt valgustatud Moskva trammid, mida vana harjumuse põhjal kutsuti veel konkadeks. Koguni igas jaamas möödavilksatavates reklaamsiltides tundus midagi tuttavlikku, olin valmis kihla vedama, et mäletasin neid parfümeeria- ja kondiitrifirmade nimetusi ja pakkumisi lapsepõlvest. Üksnes mind igas peatuses ootav poolpaljas, nailonpitsist rinnahoidjaga neiu, kes unistavalt silmitses oma roosat kõhtu, tuletas meelde, et ma olen viiekümnendate aastate lõpu Pariisis. Korraks vupsas rong maapinnale, liibusin ahnelt vastu akent, akna tagant kihutasid mööda töölislinnaosa hallid ilmetud majad, ning mu süda võpatas — arvasin taas neid mäletavat, aga enne kui ma oma kahtlustes selgusele jõudsin, sukeldus rong jälle maa alla, aeglustas käiku, ja uuesti ilmus mu ette mõtlik rinnahoidjaväel preili.

Père-Lachaise'i jõudnud, otsisin mõnda aega kalmistu puuviljakioskite ja reklaamitulpade vahele peitunud väravat. Muidugi polnud see ainus ega peavärav. Läksin kiviastmetest üles. Sõduri välimuse ja tumesinise vormimütsiga väravavalvur pakkus mulle kalmistu plaani, ostsin selle ning sadakond sammu edasi läinud, taipasin, et plaanita polnuks seal midagi peale hakata.

See ei olnud kalmistu, vaid tõeline, mitmesaja hektari suurusel maa-alal laiuv linn avenüüde ja puiesteede, skvääride tolmunud haljuse ning kabelite ja monumentide koltunud marmoriga. Mõnel tänaval oli nimi, teeristidel seisid tulbad kvartalinumbritega. Nagu ehtsas linnas, olid seal aristokraatlikud ja kodanlikud kvartalid, ühed hauad sarnanesid feodaalide losside, teised rahameeste villadega. Linn oli ülerahvastatud ja absoluutselt tühi. Kindlasti on päevi ja kellaaegu, mil sinna tuleb inimesi, kuid mööda keskalleed minnes tundsin end varsti täielikus üksinduses ning lisasin tahtmatult sammu. Oleksin tahtnud veenduda, et keegi jalutab kitsastel põikteedel või askeldab mõnel hauaplatsil, aga ei näinud kuskil ainsatki elavat hinge, see kulunud väljend omandas siin uue ja natuke jubeda tähenduse. Niisugune surmatühjus keset päist päeva viis mõttele, et linn elavneb pimeduse saabudes; positiivse teaduse esindaja seisukohalt ebaväärikat mõtet häbenedes kujutlesin end olevat päikesesüsteemi mõne teise, suurema ainetihedusega planeedi väljasurnud linnas, kus iga tilluke kabel kaalub niisama palju nagu Notre-Dame. Sellise manöövri tulemusena tundsin, kuis mu jalgadesse valgub tina, pidin kuskile istuma, et hinge tõmmata ja aru pidada, mismoodi edasi tegutseda. Isegi plaani järgi liikudes polnud hõlpus leida hertsogite ja miljonäride tuhandete perekonnahauakambrite seast Abelard'i ja Héloïse'i, Balzaci ja Chopini püha haudu, ning üsna lootusetu oli kõrvalise abita otsida peaaegu pool sajandit tagasi surnud tundmatu naise kääbast.

Istusin kivipingile, laotasin plaani põlvedele ja võtsin rahataskust oma ainsa reliikvia — amatöörfoto, mis kujutas mu isa ema kalmul. Ülesvõte oli nigel, aja jooksul tublisti koltunud, isal oli seljas pikk palitu ja peas tema malbe kesk-vene

näoga hirmsas vastuolus must kõvakübar, längus maassekaevatud hauaplaat oli halvasti näha, tekst sellel loetamatu. Tagaplaanil paistsid mõned hauasambad, ees valendas marmortiiva nukk. Ülesvõtte tagaküljel ei olnud midagi peale pooleldi kustunud numbri, see võis olla 94 või 97, uurisin plaani ning avastasin, et 94 ja 97 on kalmistu kaugeimad kvartalid vastu Kommunaaride müüri. Kuhu mujale pidigi olema maetud vene revolutsioonilise emigrandi naine!

Mul oli küllalt aega, et jõuda kalmistu mis tahes punkti, aga otsinguteks jäi seda väheseks — olnuks arukam naasta hotelli, lükata otsingud sobivamaks juhuks. Kuid sobivamat juhtu ei tarvitsenud tulla, riskides konverentsi avamisele hilineda, otsustasin jääda kalmistule. Vähe sellest, ma otsustasin mitte kiirustada, eks ole iga uurija esimene käsk: ära rabele! Mõne minuti ma puhkasin. Mu silme ees, vaadet varjates, kõrgus suure, kabelikujulise perekonnamatusepaiga müür, imposantne valgest kivist hoone, kuhu soovi korral võinuks majutada paljulapselise perekonna.

«Je sais, que mon Redempteur est vivant et que je ressusciterai au dernier jour,» oli müürisse raiutud. *«Je serai revêtu de ma peau et verrai mon Dieu dans ma chair.»**

«*Monsieur*, kas teie usute ülestõusmist?»

Pöörasin kähku ümber ja nägin enda ees vana meest. Ta tundus mulle väga habras, kuigi seisis sirgelt ja temast õhkus teesklematut elegantsi. Vanal oli kuivetu, suure kõhrelise ninaga tõupuhas nägu, hallid vurrud ja habemetutt alumise huule all — regendiajastu õukondlase välimus. Seljas oli tal hästi õmmeldud, kuid märgatavalt kulunud õhuke ülikond, käes hoidis võõras õlgkübarat. Sinised, erksad, aastate kohta selged silmad vaatasid mind rõõmsalt ja sõbralikult.

«Ei, *monsieur,*» vastasin ma viisakalt, kuid jahedalt. Tõttöelda polnud mul tahtmist püsti tõusta.

«Ometi pani hauakiri teid nii sügavalt mõtlema, et te ei märganud minu tulekut. Palun istuge edasi ja lubage ka minul istet võtta. Vabandage, ma ei tutvustanud ennast,» lisas ta ruttu kütkestavlahke naeratusega, «aga peaaegu kindlasti ei ütle minu nimi teile mitte midagi. Andke mulle andeks mu uudishimu. Nüüdsed pariislased ei ole uudishimulikud, kuid mina kuulun kaduvasse põlvkonda, meie olime uudishimulikud nagu pärdikud. Öelge, kas teid ei vapusta see naiivne ja vägev usk hinge surematusse?»

* Ma usun, et mu Lunastaja elab ning et mina tõusen viimselpäeval üles. Kehastun uuesti ja näen Jumalat oma südames. (Pr. k.) Tõlkija.

«Ei, *monsieur,*» kostsin mina. «Kui see usk oleks inimestele tõepoolest omane, siis nad ei topiks niipalju raha elututesse kividesse. Vaadates neid kabeleid ja monumente, maitsekaid või maitsetuid, mõtlen ma ikka, et nende asemel võinuks ehitada maja elavatele kodututele. Kogu selles suurejoonelisuses ei näe mina usku oma surematusse, vaid kabuhirmu. Hirmu, et maa pealt võidakse jäljetult kaduda, et ei jääda elavate mälestusse. Rahvad püstitavad mälestussambaid vähestele, enamik neid ehitisi on monumendid iseendale, minu meelest ei ole põhimõttelist vahet kritseldustel, millega nõmedad turistid ehivad kaljuseinu, ja kalmistute epitaafidel. Ümberringi valitsev tühjus kõneleb nende ponnistuste asjatusest.»

Vanamees kuulas mind vaoshoitud muhelusega, et siis küsida:

«*Monsieur*, te olete muidugi poolakas?»

«Ei, venelane. Miks te arvate, et ma olen poolakas?»

«Siin lähedal on Chopini haud, poolakad käivad seal tihtilugu. Te räägite suurepäraselt prantsuse keelt, aga teie hääldus reedab siiski slaavlase. *Monsieur,* teie arvamus pakkus mulle äärmiselt suurt huvi, sest me istume minu esivanemate matusepaigas ning mina olen viimne inimene, kellel on õigus siia maetud saada. Ei, ei, *monsieur,*» naeratas ta, märganud mu kohmetust, «te ei olnud üldse taktitu, mina ise keelitasin teid avameelsusele! Liiati oleksin peaaegu valmis teiega nõustuma. Räägin tingivas kõneviisis, sest mu nõusolek on puhtteoreetiline, ma ei söanda sellest iialgi teha praktilisi järeldusi. Vaadake, *monsieur*, siinset perekonnaomandit arvestamata olen ma vaene nagu kirikurott ega tea, kas mul homme enam on katus pea kohal. Kui ma müüksin maha ainult marmorist seinakatteplaadid või sõlmiksin kahtlase tehingu, tänu millele kaks kodanlaseperekonda saaksid õiguse matta oma surnud meie suguvõsa matusepaika, poleks mul rahamuret elu lõpuni. Aga eelarvamused on minust tugevamad, ma eelistan olla oma esivanemate koolnurongkäigu ankrumees, kuigi mõistan selgelt, et minu surmaga kaob viimne inimene, kelle jaoks need kivid on hingestatud.»

«*Monsieur,* kas teil lapsi ega lapselapsi ei ole?»

«Mul oli tütar. Ta tapeti natslikus koonduslaagris selle eest, et oli varjanud juudi perekonda. Kaks mu tütrepoega langesid Vastupanuliikumises. Kõigi kolme hauad on teadmata, ehkki just nemad kolmekesi vääriksid mälestussammast rohkem kui keegi teine meie suguvõsast... Kas teil on lapsi, *monsieur?*»

«Ei.»

«Ega ole olnudki? *Monsieur*, ma ütlen teile Talleyrand'i sõnadega, et see on rohkem kui kuritegu, see on viga. Me jääme elama oma lastes. Ainult kutsumus võib lastetust õigustada. Aga kutsumus on väheste valitute pärisosa, mina ei ole end oma pika eluea kestel millegagi põlistanud ja — oo, *monsieur*, teil on tuline õigus! — sellepärast mind lohutabki mõte liita oma seitsmekümnele aastale iidse suguvõsa seitsesada aastat. Sealt suguvõsast võiks esile tõsta mitu kuulsat või — olgem tagasihoidlikumad — Prantsusmaa ajaloos silmapaistvat nime.»

Vanamees oli sümpaatne ja naljakas, aga minu aeg sai ümber, varitsesin vaid pausi, et lausuda mõnd sõbralikku sõna ja edasi minna. Tema märkas seda.

«Ma ei taha teid kinni pidada. Te olete sissesõitnu, teil puudub aeg tühja juttu ajada. Minul on küllalt aega, aga ma ei ole veel kaotanud võimet tunnetada rütmi, milles elavad teised. Hüvasti, *monsieur!*»

Ta tõusis kebjalt püsti, kummardas ja hakkas minema mööda kitsast haudadevahelist rada. Hetk hiljem asusin minagi teele. Läksin tükk aega, uurisin igal teeristil plaani, kuid ei jõudnud ikka Kommunaaride müüri ette, vaid sellest vasakule, kalmistu põhjapoolsesse serva, kus kivirinnatise taga sahises autokummidest ja lehkas bensiinist elavate linn. Siin-seal eemal nägin mitut inimest, nad kas kõndisid haudade vahel või korrastasid matusepaiku, vastu ei tulnud mulle kedagi. Jõudnud surnuaiamüüriga paralleelselt kulgevale alleele ja seal paremale pööranud, taipasin ma, et eksirännakud on lõppenud, olen õigel teel. Müüri ääres kasvasid puud, paremat kätt jäid hilisemad hauaplaadid tihedas reas. Siin polnud ei kabeleid ega monumentaalseid hauakambreid, ent graniittahvlitel nägin ma pärgi, alles närtsimata lilli ja liigutavaid pealdisi. Ühel plaadil oli lugeda: «Kui maailmas lakatakse tapmast, on nende surma eest tasutud.» See oli nii ootamatu ja ilus, et ma seisatasin. Tänapäeva prantslastele tuleb au anda — nad ei ole minetanud oma eelkäijate aforistlikku sära. Need olid Vastupanuliikumise võitlejate ja fašistlike koonduslaagrite ohvrite hauaplaadid. Nikolai Vdovini maitsele võisid mõned tekstid näida ebapiisavalt realistlikud, mina ei suutnud neist pilku lahti rebida. Seda teinud, nägin taamal alleel kaht täiesti realistlikku inimkogu — tumesinist nokkmütsi kandev kalmistuasjamees rääkis pikka kasvu turistiga, ise ägedalt žestikuleerides. Tumesinise nokkmütsiga mees! Enam ei lasknud ma teda silmist, kartes, et ta võib kuhugi kaduda, tema pikka kasvu vestluskaaslane mind eriti

ei huvitanud. Rühi põhjal pidasin turisti inglaseks, lähemale jõudnult ingliskeelset juttu kuuldes kiitsin oma tähelepanuvõimet. Alles lausa nende kõrval veendusin eksituses: inglane valdas emakeelt väga halvasti.

Olin parajasti avanud suu, et oma kimbatust valitud väljendustega selgitada, kui ta tõttamata ümber pöördus, ja ma nägin Pavel Dmitrijevitš Uspenski sapiselt muigavat nägu. Selt oli oma sõiduvees — talle meeldis teisi imestama panna ja ise mitte millegi üle imestada.

«Ljoša, saa tuttavaks,» ütles ta, mu hämmastust küllaldaselt nautinud. «*Monsieur* Thomas või õigemini seltsimees Thomas. Me just rääkisime sinust.»

Surusin *monsieur'*, see tähendab seltsimees Thomas' kätt. Ta oli umbes kuuekümneaastane avala näoga mees, usutavasti põhjaprantslane.

«Mis aastal teie memm suri?» küsis surnuaiavalvur, ning ma mõistsin, et nad olid tõesti minust rääkinud.

«1910. aastal.»

«1910. aastal,» kordas ta mõtlikult. «Kas teie perekonnal võis olla hauaplatsi igavese valdamise õigus? See on üsna kallis lõbu.»

«Ei tea. Vaevalt küll.»

«Sellisel juhul kalm vaevalt on alles. Kas teil siis pole säilinud ühtki dokumenti?»

«Ei. Ainult see siin.»

Võtsin taskust foto. Thomas uuris seda silmi kissitades ja laupa kibrutades. Äkki ta naeratas.

«Läki!»

Läksime paar minutit, laveerides hauasammaste vahel, Thomas ees, mina tema kannul, taga — nimme maha jäädes — tuli Uspenski. Mõne pööraku järel kaotasin ma täielikult orientatsiooni. Viimaks peatus meie teejuht marmorsoklile paigutatud lameda urni kõrval. Urni taga seisis inimesekõrgune tiibadega inglikuju.

«Noh,» küsis seltsimees Thomas, «kas tunnete ära?»

Minu nüriduse suhtes suuremeelne, võttis ta mul delikaatselt õlgade ümbert kinni, tõmbas mind tagasi ja keeras pisut paremale. Mõne sekundi veel tunnistamast tõrkunud, nägin järsku justkui pildiotsijas tuttavat kaadrit: marmortiiba ja malmtara nurka, nende liitsihis lapikest selget taevast ja päikesest valgustatud teerada. 1910. aasta ülesvõte ja 1957. aasta tegelikkus läksid lahku kõige olulisemas — polnud längus valget plaati, selle asemel ulatus maa seest välja must obelisk.

Uspenski astus juurde, me seisime natuke aega. Thomas' ilme oli osavõtlik ja isegi nagu veidi süüdlaslik.

«Seltsimees, ärge kurvastage,» ütles ta. «Vahepeal on peetud kaks maailmasõda. Järjest harvemini surevad inimesed oma voodis. Maailm jääb kitsaks, kalmistud ei moodusta erandit. Me elame krematooriumide ja ühishaudade ajastul. Kõigest hoolimata ärge kurvastage. Te leidsite selle, mida olite otsinud. Teie ema on maetud prantslastele pühasse mulda, Kommunaaride müüri lähedale.»

Thomas juhatas meid alleele, jätsime seal sõbralikult hüvasti. Uspenskiga kahekesi jäänud, võinuks ma viimaks küsida, mis tõi teda Père-Lachaise'i. Aga ei küsinud. Ta kõndis mõttessevajunult, libistas pilku üle hauasammaste. Polnud mõtet küsida — ta kas oleks vastuseks urahtanud või sellest naljaga kõrvale põigelnud. Pärimine tegi Paša peaaegu alati agressiivseks, kõike, mida tal oli teistega jagada, rääkis ta küsimusi ootamata.

Sõnatult laskusime kivitrepist ilmetule, maanteed meenutavale tänavale — meist kihutasid mööda autod, kõnniteed olid tühjad. Meid ootava kirsivärvi «Jaguari» tundsin kohe ära, see oli doktor Wagneri auto. Sõiduki kõrval tolgendas matadoori põskhabemega kiitsakas nooruk. Uspenskit märganud, kustutas ta pooliku sigareti vastu kingakontsa, lõi meie ees valla tagumise ukse, istus rooli taha ja pööras Paša poole tuima teenistusvalmidust ilmutava ilusa näolapi.

«Ütle sellele juhmardile,» käskis Uspenski, «et sõitku Cité kaudu. Siis näed Notre-Dame'i oma silmaga. Ja et ta veaks meid mööda kaldapealseid, mitte haisvaid puiesteid pidi...»

Vaatasin Pašale otsa ja vähe puudus, et oleksin naerma pursanud. Juba oli ta jõudnud meie sohvrit põlgama hakata. Uspenskit tuli tunda: ta andestas kõik peale tuimuse. Ta oli harjunud istuma asendamatu Juri kõrval, arutama temaga marsruuti ja päevaplaani, teda ebatäpsuse ja mühaklikkuse eest noomima, juhtus, et Uspenski kärkis temaga ja ähvardas ta minema kihutada, aga ei teinud seda, sest teadis — kõigi oma puuduste ja koguni teatava sulilikkuse kiuste on Juri omainimene, talle läbinisti truu, veel enam: instituudisse siiralt kiindunud ning selle eluga isegi paremini kursis kui vaja. Pašat ärritas viisakas noormees, kes sõitjate juuresolekul ei suitsetanud ja kätteõpitult avas nende ees auto uksed, kuid kogu olemusega deklareeris: mul on sootuks ükspuha, kes te säärased olete, kuhu ja misjaoks te sõidate, mina vean teid sellepärast, et mind käskis vana doktor, kohe pärast tööpäeva lõppu unustan ma teie näod igaveseks.

Minu ära kuulanud, ütles nooruk: «*Comme vous voulez.*»* Ta tegi seda intonatsiooniga, millest järeldus, et teda meie soovid ei huvita, ja auto sööstis paigalt. Sõitsime üle Bastille väljaku, jõudsime Saint-Louis' saare kohal Seine'i kaldale, suundusime üle vana silla Citésse ja peatusime Notre-Dame'i ees. Kui mitte arvestada kümmekonda ekskursioonibussi, oli väljak peaaegu tühi, aga kiriku uks tuletas mulle meelde mesipuu lennuava — üks rodu mesilasi ronis tiibu kokku tõmmates tarusse, teine neid sirutades sealt välja. Enamik olid kahtlemata turistid: kerekad valgepäised skandinaavlased ja anglosaksid, tumedanahalised indialased oma kirevatesse saridesse mähitud naistega, tohutut kasvu aafriklane, pruun ürp seljas ja sandaalid paljaste jalgade otsas — ainus vaieldamatu katoliiklane kogu selles kirjus seltskonnas. Ronisin autost välja, et katedraali silmitseda, aga Uspenski tiris mu peaaegu jõuga tagasi.

«Kes viitsib seal trügida! Kui tahad, tuleme öösel uuesti. Öösel on kirik sada korda ilusam. Nüüd ütle sellele libedikule, et ta viiks meid küüditamisohvrite mälestusmärgi juurde. Tema peab teadma, kus see asub.»

Kõike seda võinuks Paša öelda ka ise, aga vist oli juba tüdinud. Minu ära kuulanud, lausus noormees jälle: «*Comme vous voulez,*» võttis armatuurlaua laekast tüseda teatmiku ning süvenes sellesse märtri ilmel. See ajas mu patrooni lõplikult marru.

«Niimoodi me molutame õhtuni!» sisistas ta mulle. «Mälestusmärk on siinsamas lähedal, nüüdsama sõitsime mööda. Vasakule, klaar?!» See oli määratud otse juhile. Et Roger temast ilmselt aru ei saanud, kargas Paša autost välja, ronis esiistmele ja kamandas: «*Au gauche!*»**

Memoriaalansambel oli tõesti väga lähedal. Linnulennult meenutab Cité keset Seine'i ankru heitnud tohutut terava vöörigа lotja. Mälestusmärk asub selle ahtris. Vastu tema betoonmüüre laksuvad möödakihutavatest mootorpaatidest tekitatud lained. Peatasime auto aia ääres, läksime mõnikümmend sammu sissepääsuni mööda kiviplaatidega sillutatud rada piki madala, haljendava heki taha peidetud tara serva.

Ma ei mäleta ehitise välimust. Minu arvates sellel polnudki välimust, arhitektuur algas seest.

Elemente, millest hoone koosneb, võib kirjeldada, ja täp-

* Kuidas soovite. (Pr. k.) Tõlkija.
** Vasakule! (Pr. k.) Tõlkija.

semini kui maali või skulptuuri, aga mismoodi kirjeldada vapustust? Mina olin vapustatud.

*«Cette crypte est dédiée au Souvenir des Deux Cent Mille Français, sombrés dans la nuit et le brouillard, exterminés dans les camps nazis de 1940 à 1945.»**

Jõudmata veel teksti läbi lugeda, sain juba aru, kus me viibime, — müürid kõnelesid rohkem kui neisse raiutud sõnad. Hall krobeline paekivi jalge all, surnukahvatud seinad — hauakamber, mitte mausoleum, — kitsad käigud ja trepid panid mõtlema türmile, ning must nagu tagiga kaetud raud, trellitatud aknad ja trelluksed vanglalukkude ja massiivsete ripprõngastega; aknast paistis sild ja rahulikult üle silla roomavad autod: vaatepilt, mis ainult rõhutas nende traagilist hukkamõistetust, kelle selja taga trelluks oli kinni prantsatanud. Kuskil ei ühtki freskot ega bareljeefi, sest maal või skulptuur olnuksid siin jõuetud ja koguni taktitud; üksnes arhitektuur ja vahest veel muusika — kõige abstraktsemad kunstid — suudavad härdameelsusse laskumata edasi anda kuriteo suurust ja elavate leina üldinimlikkust. Ainsaks ornamendimotiiviks olid mustad raudteravikud, pikad ja peenikesed justkui praevardad või laiad ja lamedad justkui algelised relvad, kord need rivistusid nagu valvemeeskond, kord kleepusid koletuteks kobarateks. Teravikud jälitasid meid kogu tee krüpti, mis rabas mind oma lihtsusega. Keset halli betoonpõrandat lebav raske pronkskaas nagu katnuks vennashauda; mu tingiva kõneviisi põhjustab arhitekti kavatsematus varjata, et kaane all ei ole luuki ega hauakambrit, märtrite luud ei puhka põlises mullas, vaid nende põrm oli suitsuna haihtunud kümnete surmavabrikute korstnatest kogu Euroopas.

Pärani rauduksest otse sissepääsu vastas sai vaadata kitsasse ja pikka hämarasse koridori. Sinna viis lühike trepp. Koridori seintel kumas tuhm metallihelk, selle lõpus umbses mustas seinas säras jubedalt ümmargune raudluuk, mis kas peegeldas kuskilt paistvat valgust või lõõmas luugi taga leek, raske aru saada, kuid see tõmbas ligi nagu hüpnotisööri kuulike. Tegemist ei olnud krematooriumi järeleaimamisega, vaid kehastatud mõttega: siit ei naasta. Ei, isegi muusika olnuks siin kohatu — elavate kohus oli vaikida.

Seisime mõne minuti sõnatult. Hauakambris polnud kedagi peale meie ja valvuri, sõjamedal rinnas. Siis ilmusid noormees ja neiu, mõlemal jalas ühesugused ümber sääremarja liibuvad räpasevõitu, ent kahtlemata kallid džiinid, ühtemoodi roosad ja valgepäised ning uniste nägudega; nad jäid seisma meie kõrvale, pärast läksid lähemale, otse olematusse viiva trepi ette, ilmselt tahtes näha, mis seal sügavuses kumab. Noormees võttis neiul õlgade ümbert kinni, neiu liibus puusaga tema vastu, nad suitsetasid kahe peale üht sigaretti. Piidlesin Uspenskit, ta raevutses, oli karta plahvatust. Ka mina olin nördinud, aga ei pidanud võimalikuks sekkuda, pealegi kui auväärt valvur eelistas pühadust teotavat sigaretti mitte märgata.

* See monument on pühendatud öösse ja uttu kadunud, natslikes laagrites aastail 1940—1945 hävitatud kahesaja tuhande prantslase mälestusele. (Pr. k.) Tõlkija.

Plahvatus siiski toimus. Seisnud paar minutit tänapäeva põrgu värava ees, pööras paarike sünkroonselt, justkui käskluse peale ümber ja suundus väljapääsu poole. Ukse kõrval viskas noormees koni maha, seda Paša enam välja ei kannatanud. Kahe hüppega jõudis ta poisile järele, vajutas käe tema õlale. Noormees vaatas võpatades tagasi, vist tahtis küsida, mis lahti, aga näinud Uspenski pilku, taipas otsekohe, mida talt nõutakse. Kui vahvana noormees ka ei üritanud oma kaaslanna ees paista, tuli tal kummarduda ja suitsuots üles tõsta. Vaikust ei häiritud, meil jäigi teadmata, mis keelt need suguküpsed indiviidid omavahel kõnelesid. Auto juurde läksime sõnatult, juttu ei jätkunud. Tara ääres põõsaste vahel suudles innukalt teine verinoor paarike, vastu ootusi see vaatepilt Pašat põrmugi ei ärritanud, ta pilgutas silma ning muigas:

««Ja kas või haua ääre peal . . .» Kuidas edasi läks, Ljoša?»

««Noor veri vemmeldab,»» ütlesin mina.

«Täpselt. Halb ainult, et need noored midagi ei mäleta ja millelegi ei mõtle. Kui ei hakatagi mõtlema, siis lapsed, keda nad teevad, hakkavad sõdima.»

Seda ütles Uspenski vaid moepärast torisedes, tema pilk oli leebe. Isegi Roger' vastu sõbralikumaks muutunud, käsutas ta autosse istudes ise:

«Chateau-Mouette'i!»

Viis minutit enne viit sõitsime Chateau-Mouette'i ette. Lossi nimetust väärivat, millele vihjas selle sõnapaari esimene pool, ma sealt ei leidnud: piinlikult puhas, helekollast värvi, justkui võist voolitud kodanlaseeramu, ehitatud hiljemalt käesoleva sajandi algul. Ümberringi oli rohkesti rohelust ja õhk polnud nii saastatud nagu kesklinnas, tunda andis Boulogne'i metsa lähedus. Auto tänavale jätnud, suundusime üle kiviplaatidega sillutatud õue pärani paraadukse poole. Avaras vestibüülis ja laial sisetrepil nägime mitukümmend inimest,

rinnas samasugused nimekaardid nagu meil, rahvusvaheliste kongresside tavaline pilt; inimesed suitsetasid, naersid, vahetasid lausejuppe, ühed seisid väikestes sõõrides, teised jalutasid aegamisi ringi, otsides, kellega liituda. Teadsin, et nende tundmatute isikute seas on mitu maailmakuulsat teadlast, akadeemikut ja Nobeli preemia laureaati, mõnega olin ma tuttav tema raamatute kaudu, nägupidi ei tundnud kedagi. Teisel korrusel sagis veel rohkem rahvast, meie juurde tuli Denis, esitlemaks meid organiseerimiskomitee esimehele professor Barois'le. Barois on kuulus bioloog, sümpaatne mees, Uspenskiga umbes ühevanune ning rühikuse, varajase hallipäisuse ja sundimatuse poolest koguni sarnane. Tema kõrval seisis kõhn neiu, Barois tutvustas: minu tütar, filoloog, õpib slaavi keeli, ja hakkas Uspenskit keelitama, et too juba esimesel päeval sõna võtaks. Ärgu kiirustagu, palus Paša naeratades. Jutt käis inglise keeles, kuni nemad vaidlesid, rääkisin mina tütrega tühjast-tähjast ja jäin rahule — neiu polnud iludus, kuid käitus suurepäraselt. Tegin ettepaneku kõnelda vene keelt, tema vangutas naerdes pead, kiitis mu prantsuse keele hääldust. Palusin tal avameelselt öelda, kas ma seda keelt tõepoolest hästi räägin. Neiu naeris jälle: «Liiga hästi. Natuke vanamoeliselt. Tänapäeva prantslaste, eriti noorte keel on kohutav . . .»

Meid tuli tervitama meie vana tuttav professor Blažiewicz Krakovi ülikoolist, temaga kaasas oli noor Ungari füüsik, meie neljakesi esindasime sotsialistlikku maailma, ning polnud midagi imelikku selles, et meid vaadati uudishimuga.

Täpselt kell 17.05 kõlas vaikselt gong ja avati istungisaali uksed. Saalis oli mõeldud mugavustega harjunud inimestele: madalate pehme nahaga polsterdatud tugitoolide põhi andis keharaskusele sujuvalt järele, sellistes tugitoolides võib pooleldi lamaskleda, nende vahelt ei ole vaja läbi trügida, külg ees.

Esiridadesse istusid delegaadid ja vähesed ajakirjanduse esindajad, tahapoole külalised, sealhulgas paarkümmend pidulikult riietatud naist teaduslike ja kirjanduslike diskussioonide publiku tuttavast tõust, neile tähendab konverents samasugust vaatemängu nagu teater või *corrida* ja menukas kõnemees samasugust austamisobjekti nagu matadoor või ooperibariton; nende näkku on kirjutatud mõnevõrra ülepakutud huvi ja valmidus kroonida võitjat. Teadlased põlastavad neid pisut, aga ei mineta sallivust, kõige kiuste tekitavad need daamid elevust ja äratavad sõnavõtjates soovi vältida liigset igavust. Lõpuks saali tagumises otsas, valitutest sümboolse

sametnööriga eraldatuna istus käputäis sisselipsanud tudengeid ning mitu vältimatut veidrikku — innustunud vanakest ja pikajuukselist subjekti, silmist paistmas maniakaalne läige, — selliseid leidub kõikjal, need on teaduse ohvrid, massitaimevahenditest mürgitatud inimesed, avalike raamatukogude ja populaarteaduslike loengute igapäevased külastajad, raamatukoid ja fantastiliste projektide autorid, inimarmastajad ja inimvihkajad, keda ühendab vaid ühine kirg teaduse vastu, lootusetu kirg, sest tänapäeva teadus on tuutetallajate ja diletantide suhtes veel armutum kui minu noorusпäevil.

Küsisin Blažiewiczilt, kellele hoone kuulub. Selgus, et mingisugusele rahvusvahelisele aktsiaseltsile, organiseerimiskomitee oli selle kaheks päevaks üürinud. Mu vasakul käel vahekäigu ääres istus Uspenski, minu meelest oli ta pisut hämmeldunud: polnud ei tribüüni ega toole presiidiumi jaoks, oli ainult väike eesistujalaud poodiumil, mille taha asusid kolm meest — Barois, Denis ja vanapoolne jaapanlane, Blažiewiczi väitel nimekas patoloog, keda tuntakse tema tööde põhjal Hiroshima aatomiplahvatuse tagajärgede kohta. Denis tegi teatavaks päevakorra: ettekandeid ei tule, kõik saavad sõna viieteistkümneks minutiks nagu teadusliku informatsiooni esitamise puhul, igal istungil on kaks eesistujat, teisel päeval peetakse kaks istungit — hommikul ja õhtul —, kolmanda päeva hommikul on organiseerimiskomitee koosolek hotelli «Majestic» hallis, päeval külastatakse Pasteuri instituuti, õhtul toimub bankett restoranis «André». Seejärel avas Barois konverentsi lühikese sissejuhatusega ning andis sõna esimesele oraatorile.

Mul ei ole kavas istungitel kuuldut ümber jutustada, see viiks mind teemast liiga kaugele. Või kas sellel oleks mõtet? Mu hüpoteetiline lugeja on juba küllalt kursis ohtudega, mis varitsevad elu maa peal, ümbritseva keskkonna saastamise, ökoloogilise tasakaalu rikkumisega ja radiatsiooni hukutava mõjuga pärilikkusele. Tollal oli seal mulle palju uudset, tuntust elavalt mõne meie teadlase alles üsna argliku, kuid kurikuulsal neomaltusianismi-vastasel sessioonil ikkagi karmilt hukkamõistetud sõnavõtuga. Esimese päeva esinemistest jäi mulle kõige rohkem meelde nende asjalikkus. Iga sõnavõtja käsitles talle põhjalikult tuntud ainevaldkonda, mis võimaldas teha lühidalt. Kaugesõidukapteniga sarnanev rootslane rääkis Balti merd ähvardavast ohust; sapine prantsuse farmakoloog «ravimiepideemiast» ja alles tundmata toimega preparaatide kontrollimata kasutamise ohtlikkusest;

šoti lord — botaanik ja filosoof — planeeti laastavast taimkatte kahanemisest; tugevaimat muljet avaldas jaapanlane — kiretult nagu raviarst konsiiliumil kandis ta ette oma kümneaastase töö tulemused kiiritushaigust põdevate või kiiritatud vanematest sündinud laste haiglas. Enne teda hoogsa, kuid segase kõne pidanud salkus, eksistentsialisti moodi humanitaarteadlase menu unustati korrapealt.

Pärast jaapanlase sõnavõttu — ta rääkis inglise keeles — tõusis Denis püsti ning kuulutas, et homme on hommikusel istungil, mis algab täpselt kell üksteist, eesistujaiks akadeemik Uspenski Moskvast ja isa Gayard Dijonist, esimesena võtab sõna professor Kedgen Ameerika Ühendriikidest. Sellega istung lõppes. Vaatasin kella, mis näitas kümme minutit üle seitsme.

Uspenski jäi veel saali, mina läksin õue värsket õhku hingama ja mõtteid koguma. Oli alles päris valge. Minust mööda voorisid värava poole kongressist osavõtjad, teispool tara urisesid käivitatud automootorid, vilkusid tagumiste signaallampide kollased ja punased tuled.

Ütlesin, et läksin mõtteid koguma. Õigem olnuks öelda, et läksin oma tunnetes selgusele jõudma. Mul oli kahepalgeline tunne. Lihtsustatult ma seletaksin seda nõnda: oli toimunud midagi väga tähelepanuväärset. Ja samal ajal ei olnud midagi toimunud. Olnuks naiivne loota meie kõigile tuultele avatud maailmas kas või tibatillukest muutust põhjusel, et kaheks päevaks üüritud kodanlasevillasse kogunes sadakond eri masti, enamikus kahtlemata väljapaistvat ja vooruslikku intelligenti tulvil siirast soovi mõista üksteist, olla üle sotsiaalsest ja rahvuslikust egoismist, kuid kes praktiliselt olid killustatud ja organisatsiooniliselt jõuetud, kellel puudus isegi minimaalne võim mingi ettekirjutuse tegemiseks. Teisest küljest olin ma viibinud mõtte sünni juures, mõte ei ole midagi ebamateriaalset, nagu valguskvandil on ka temal seisumass null, aga liikumapanduna ja mõistusi hõlmates saab temast vägev jõud. Marx rääkis seda ideedest, ajalugu tõendab, et tal oli õigus. Näib, et me astume ajastusse, mil samasugusеks materiaalseks, tootlikuks ja purustavaks jõuks saavad teadmised.

Uspenski väljus viimaste seas, kellegi ülearu eksalteeritud daami saatel. Mind näinud, lahkus Paša kähku daami seltsist, tuli minu juurde.

«Meid kutsutakse hiina restorani lõunastama. Lähme või?»

Ütlesin, et kui mind tõlgina ei vajata, võtaksin vaba aja.

Uspenski silmitses mind uurivalt:

«Mis see olgu?»

«Ei midagi. Minu arusaamist mööda ma juba lõunastasin.»

«Mida sa siis kavatsed teha?»

«Ei tea. (Teadsin väga hästi.) Võib-olla lähen otsima maja, kus ma ilmale tulin. Sina ei saa sellest aru . . .»

«Miks ei, saan küll. Aga peab olema täielik kretiin, et sõita vastu ööd kuhugi pärapõrgusse, liiati teadmata täpset aadressi. Kas sa tõesti sõidad?»

«Sõidan.»

Paša jäi vait, süngestus ja vajus mõttesse. Öelnud siis, et ma teda ootaksin, kadus ta kuhugi. Mõne minuti pärast ilmus Uspenski uksele koos Wagneri, Barois' ja tema tütrega, jättis nendega nägemiseni ning kiirustas tagasi minu juurde.

«Ma tulen sinuga kaasa.»

«Mispärast?» Ma ei mõistnud ka ise, kas olen liigutatud või pahane.

«Sellepärast, et minuta sa jääd kimpu. Mul on hea idee. Ja auto.»

Värava ees ootas meid kirsivärvi «Jaguar». Igavlev matadoor avas meile tagumise ukse ning istus siis ise rooli taha.

«Kuhu?»

Paša turtsatas vihaselt, hakkas taskuid puistama.

«Siin see on,» ütles ta, andnud mulle paberilehe aadressiga. «Ütle talle.»

«4, Marie-Rose,» lugesin ma.

Kulus mitu minutit, enne kui me paigalt liikusime. Õnnetul ilmel lehitses matadoor autojuhi teatmikku.

«Ütle talle, et ta sõidutaks meid huvitavamat teed pidi,» nõudis Uspenski. «Näiteks mööda esplanaadi.»

Tegin seda ja sain vastuseks:

«Comme vous voulez.»

Olime juba üle Seine'i, kui ma märkasin küsida, kuhu õieti sõidetakse. Teades oma õpetaja iseloomu, olin valmis mis tahes vastuseks. Kuid sedakorda Paša ei mõelnudki mind õrritada.

«Kuhu õieti sõidetakse?» kordas ta. «Me sõidame Lenini korterisse.»

17. MARIE-ROSE'I TÄNAVAS

Kulus tükk aega, enne kui me leidsime Marie-Rose'i tänava. See paistis meile hall ja kõle. Ei poode ega kohvikuid. Maja oli ehtsalt pariislik, raudpitsis rõdudega ja isegi puhtam kui südalinna hooned, aga ilmetu, vaid teise korruse kõrgusele kinnitatud mälestustahvel tõstis teda esile teiste samasuguste ilmetute üürimajade rivist.

Memoriaaltahvli kõrvalt aknast paistis valgus. Uspenski läks korraks keset tänavat, ajas pea kuklasse ja vaatas aknasse, et seejärel resoluutselt paraadukse poole astuda.

Paraaduks ei olnud lukustatud, möödusime takistamatult uksehoidja loožist ning ronisime mööda järsku treppi teisele korrusele. Ahtale mademele avanesid täpselt ühesugused, nimesildita ja numbrita uksed. Pašat see ei häirinud. Ta vajutas kellanuppu vasakult äärmise ukse kõrval.

«Kas arvad, et oleme õiges kohas?» pärisin arglikult.

«Paistab, et oleme.» Uspenski helistas veel ja veel kord.

«Seal ei ole kedagi,» ütlesin mina.

«Võimatu. Prantsusmaal ei unusta inimesed kodunt lahkudes lampe kustutamast. Siin pole niisugune asi kombeks.»

Ta koputas, ja vist kõvemini kui Prantsusmaal kombeks, sest raudriiv lõksatas ning uks avati — mitte see, mille taga seisime meie, vaid naaberuks —, ja lävele ilmus paks mehike, pooleldi lahtinööbitud püksid rebadel. Mehikesel oli pannkoogitaoline punakate kulmude ja vurrudega nägu, ta sihtis meid pungis silmadega, mis väljendasid ühteaegu viha ja hirmu. Paša oli natuke üle pakkunud, ma taipasin, et on tulnud minu kord tegutseda. Võimalikult viisakas sõnastuses esitasin mehikesele meie vabanduse, too kuulas mind vaikides ning pealtnäha hakkas sulama, aga kui ma püüdsin temalt uurida, kus asub Lenini kortermuuseum, sai ta uuesti vihaseks:

«*Monsieur*, selles majas siin ei ole ühtki muuseumi. See on eramaja, ja siin elavad eraisikud. Mis pagana muuseumi te otsite?! Ükski muuseum ei ole öösel avatud! Kui te siit silmapilkselt ei kao, ma helistan politseisse . . .»

Riiv lõksatas taas. Pöördusin Uspenski poole, tema naeris.

«On alles tüüp! Siiski ma ei eksinud. Eks kuula.»

Kuulatasin. Äärmises vasakpoolses korteris helises vaikselt telefon, madal naisehääl pomises midagi pahaselt, kuuldetoru pandi naksatades hargile.

«Kas said aru?» Minu protestist hoolimata vajutas Paša mitu korda järgemööda kellanuppu, tegi seda võimukalt ja

läbematult, rütmis, mis pidi tähendama: pagan võtku, ma ju tean, et keegi on kodus!

Ning ta sai oma tahtmise — kostsid lohisevad sammud, uks paotati ketipikkuse ulatuses, me nägime morni naisenägu.

«Mida te tahate?»

Mu vastus takerdus, mis ainult kinnitas küsija kahtlusi.

«Kedagi ei ole kodus. Minge ära!» käskis naine vihase sosinaga.

Ta üritas ust kinni lükata, aga Uspenski pistis oma pika käe välkkiirelt vahele, haaras ketist kinni, riskides sõrmedest ilma jääda. Võimatus prantsuse keeles asus ta vihase naisega vapralt läbirääkimistesse, nad sõnelesid sosinal ja sisistasid justkui kaklevad kassid. Mõtlesin juba taganemisele, ent siis kuulsin trepilt samme ning mademele tõusis lühemat kasvu mees, kandekott käes. Meie kõrvale astunud, küsis ta väga viisakalt, kes me sellised oleme ja keda otsime. Mina vastasin, et teadlased Moskvast, otsime muuseumi direktorit. Viimane sõna pani mehe muigama, ta libistas pilgu üle nimekaardi mu kuuekäänisel ning käskis naisel meid sisse lasta. Esikus sosistas naine — vanaldane ja vaevatud näoga — torisedes mehele midagi pikalt kõrva. Mees kuulas ja noogutas. Lõpuks ta hakkas muigama, tema muie oli kaunis ja puhas nagu lapsel.

«Tore, Rosalie,» ütles ta. «Tänan teid. Võite minna.» Naine lahkus ikka veel torisedes, mees naeratas meile üle kogu näo. «Seltsimehed, andke talle andeks. Meie muuseumil ei ole muuseumi õigust, korter on üüritud minu nimele, maksab mõnel üürnikul kaevata, et siia käib liiga palju rahvast, kui mul algavad ebameeldivused. Ma võin külastajaid vastu võtta ainult päeval ja üksnes pärast seda, kui Keskkomiteest on helistatud. Aga loomulikult teen ma moskvalastele erandi.»

Pobisesime vabandusi. Korteriperemees muigas.

«Mis seal vabandada. Kust peaksite teie teadma meie muresid? Aga ettevaatlikkust ei tohi unustada. Meil on oma fašistid, viimasel ajal lähevad need väga ülbeks. Helistavad, ähvardavad ja sõimavad. Hiljuti tungisid kaks kaabakat siia sisse, lõhkusid meil stendi, õnneks olid stendil fotokoopiad . . . Saagem tuttavaks. Mind võite kutsuda seltsimees Antoine'iks.»

Varajasele hallipäisusele vaatamata paistis seltsimees Antoine mulle enam-vähem minuvanune, kuid oli minust palju energilisem. Ütlesin oma nime ja tutvustasin Pašat, seltsimees Antoine võttis meil sõbraliku kodususega ümbert kinni

ning viis meid võrdlemisi suurde, kuid kitsasse tuppa. Toas ei olnud midagi peale stendide ja piki seinaääri paigutatud peenejalgsete klaasitud muuseumikappide. Põrand oli poonitud ja läikis.

«Seltsimees Lenin,» alustas seltsimees Antoine, juhatades meid esimese stendi juurde, «saabus Genfist Pariisi 1908. aasta detsembris. Algul ta peatus oma õe Maria Iljinitšna juures, kes elas Saint-Marcelle'i puiesteel. Seejärel kolis Bonnier' tänavale ja lõpuks 6. juulil 1909. aastal asus siia, Marie-Rose'i tänavale number 4. Siin elas ta neli aastat. Korter koosneb Vladimir Iljitši kabinetist, Nadežda Konstantinovna toast, tema ema toast, kus me praegu viibime, ja köögist, kus pererahvas sõi ning koguni võttis vastu külalisi...»

Sünonüümide hulk on piiratud, kahtlemata kordas seltsimees Antoine juba teab mitmendat puhku peaaegu sõna-sõnalt üht ja sedasama, ning siiski olin ma liigutatud — intonatsiooni intiimsusest, sellest, et ta meid rõõmustada soovides püüdlikult hääldas raskepäraseid vene isanimesid. See prantslane, kes polnud Leninit oma silmaga näinud, kõneles temast kui heast tuttavast, tuli toime kõlavate epiteetideta, mille sagedane tarvitamine teeb elava ja sümpaatse inimese lihtsurelikega kõrvutamatuks suurejooneliseks abstraktsiooniks. Prantslase mõistus on abstraktsioonidele vastuvõtlik, aga armastada oskab prantslane ainult konkreetset, silmaga nähtavat; inimene, keda ta armastab ja austab, on tema jaoks «minu» või «meie» — mu armas, mu kallis, minu kindral, meie Maurice (mõeldakse Chevalier'd ja Thorezi). Isegi jumalaema on prantslase jaoks Notre-Dame. Erinevalt meist ei välista mõningane familiaarsus prantslastel lugupidamist. Vahest seetõttu, et seltsimees Antoine oli harjunud suhtlema välismaalastega, kes poleks suutnud sammu pidada tõtliku ja segase pariisi hääldusega, mul peaaegu ei tulnudki tõlkida — Uspenski sai kõigest aru. Aga kui propagandistitemperament meelitas seltsimees Antoine'i filosoofia valdkonda ning ta hakkas kirjeldama Lenini võitlust empiriokriitsismiga, nägin ma, et Paša ei kuula teda. Enne märkasin seda mina, pärast ka seltsimees Antoine, ta jäi vait ja vaatas meile küsivalt otsa. Sellest piisas, et Uspenski prostratsioonist vabanes — mu kaaslane naeratas seltsimees Antoine'ile, patsutas sõbralikult tema halli kuue varruka pihta. Siis kummardus ta minu poole:

«Seleta talle võimalikult delikaatselt, et ärgu meile räägigu, kes oli Lenin. Parem näidaku esemeid ja käsikirju...»

Tema ilme oli ennem hämmeldunud, aga kõrvalt vaadates võis

seda pidada ka rahulolematuks. Seltsimees Antoine jälgis meid teatava ärevusega.

«Mida seltsimees ütles?» uuris ta minult.

Väga leebelt, et mitte solvata sümpaatset inimest, tõlkisin talle Paša palve üldise mõtte, lisades omalt poolt, et seltsimees Uspenski on vaimustatud seltsimees Antoine'i eruditsioonist, aga vaevalt maksab rääkida Longjumeau koolist mehele, kes pole Leninit mitte ainult lugenud, vaid teda X kongressi delegaadina ka näinud ja kuulnud.

Seltsimees Antoine haaras peast kinni:

«Neetud lugu! Ma lobisen selle asemel, et kuulata! Kas te nägite teda? Kas te rääkisite temaga?»

Ta silmad lõid nii särama, et Paša naeratas.

«Ma ei taha teid petta,» ütles ta. «Leniniga pole ma kõnelnud. Ja nägin teda ka eemalt. Aga mida Lenin rääkis, te tõenäoliselt teate niisama hästi kui mina. Mu kaaslane,» kõõritas Uspenski mind, «nägi Leninit palju lähemalt. Pealegi Pariisis.»

Seda poleks tarvitsenud öelda. Seltsimees Antoine puuris oma säravad silmad minusse nii rõõmsa lootusega, valmistus meile nii tuttava uurijainnuga kuulama, et mul hakkas piinlik. Sundisin end naeratama.

«Ma pean teid kurvastama. Olin kõigest kolmeaastane. Kindlasti nägi Leninit mu isa ja kõneles temaga.»

Kui seltsimees Antoine kurvastaski, siis vaid hetkeks.

«Teie isa?» Ta külvas mu üle küsimustega, jäi seejärel mõttesse.

«Me alles asume Lenini Pariisi tutvusringkonda kindlaks tegema. Andmeid tuleb koguda terahaaval. Judin. Anton Judin?... Ma kontrollin veel nimekirja järgi, aga vaevalt võinuks mul meelest minna mees, kellel on sama eesnimi mis minul. Kus ta elas? Bizet' tänavas? Siin ümbruskonnas ei ole Bizet' tänavat, on Biseau tänav. See pole kaugel, kui soovite, ma juhatan teid sinna. Aga ärge hellitage lootust, pärast seda kui metrooliini pikendati Orleans'i sadamani, on meie kandis kasulik ehitada. Sellel teemal me veel räägime... Nüüd,» pöördus ta Uspenski poole, «on minu kord teid kurvastada. Korteris ei ole ainsatki Leninile kuulunud eset. Kahju, kuid tõde on üle kõige. Teisalt Lenin ikkagi elas siin, kõndis siinsetes tubades, mõtles, tegi tööd ja sai kokku inimestega; me oleme õnnelikud, et korter kuulub meile ning siia saabub informatsioon tema elu ja tegevuse kohta Prantsusmaal. Me eksisteerime kõigest aastapäevad ja alles alustame eksposit-

siooni kujundamist, aga võime teile juba praegu rääkida selliseid asju, mida te raamatutest ei leia. Lähme!»

Me heitsime pilgu Lenini ja Krupskaja tubadesse, tegelikult oli see üksainus, kabinetiks ja magamistoaks jaotatud ruum. Sealt vaatas vastu tühjus, aga mitte mahajäetus: rõduuks irvakile lükatud, põrand kiiskamas, kuskil polnud tolmukübetki. Puhtus ja värske õhk tekitasid tunde, et korteris elatakse. Vähesed neutraalsed mööbliesemed ei taotlenud ehtsate jäljendamist, ainult tähistasid kohti — siin Lenin töötas, seal puhkas. Mulje jäi tagasihoidlik, aga võltsimatu. Edasi siirdusime samuti väikesesse ja samuti tavatult puhtasse kööki, kus sinivalged kahhelkivid ümbritsesid fajanssvalamut. Uksest vasakul, lihtsa söögilaua kohal nägin ma lubjatud seina külge kruvitud poleerimata riiulit. Riiulil lebasid mõned kiirköitjad.

«See riiul,» ütles seltsimees Antoine, «on ainus usaldusväärne reliikvia. Köök on muutunud vähem kui muud ruumid. Praegu kujundab jõukas rahvas köögi kunstniku kavandi põhjal, selle uks on avatud kõigile. Omal ajal võisid külalisi köögis vastu võtta ainult inimesed, kellele väikekodanlikud eelarvamused midagi ei tähendanud.»

Kööki jäime kauemaks. Seltsimees Antoine'il tõesti oli, mida pajatada. Ta ei teadnud väga hästi mitte ainult Lenini tegevust emigratsiooniaastail Pariisis, vaid ka tema igapäevast eluolu ja harjumusi, suurmehe tibatillukesi palgejooni, mis ta suurust põrmugi kahandamata rõhutavad tema inimlikkust. Uspenski kuulas vaikides, aeg-ajalt pikkamisi libistades pilku üle köögi seinte ja silmi kissitades.

«Kummaline,» ütles ta äkki. «Ma ei suuda kujutleda Leninit kaarte mängimas.»

«Miks?» imestas Antoine. «Ta mängis ka malet.»

«Male on sootuks teine asi. Seltsimees Antoine, kas teie arvates Lenin oli hasartne inimene?»

Antoine vaatas mulle arusaamatuses otsa, ma taipasin, mispärast. Paša oli öelnud *homme de hasard*. Meie «hasart» pärineb samast tüvest mis prantsuse *hasard* — juhus. Hasartmängud on prantsuse keeles *jeux de hasard* — juhusel rajanevad mängud. Väljendamaks hasartset inimest või hasartset iseloomu, vajatakse prantsuse keeles teisi sõnu, *homme de hasard* tähendab juhuseinimest või koguni juhuslikku inimest. Minu abiga arusaamatus lahendati, ja seltsimees Antoine'i nägu lõi taas naeratusest särama.

«Teie keeleväärатus,» ütles ta Uspenskile, «ainult süvendas teie esitatud küsimust. Kahtlemata oli Lenin entusiastlik,

innustunud inimene. Sportlane ja jahimees... Aga tal oli suur eesmärk, selline inimene ei usalda end kunagi juhuse hoolde, teda sunnib tegutsema tahe, mitte hasart. Hasartne inimene on vaid pealtnäha tahtejõuline, üksnes kujutleb end olukorra peremehena, olles tegelikult mängukann teiste käes. Mis puutub mängukaartidesse,» puhkes seltsimees Antoine rõõmsalt naerma, «siis seltsimees Lenin armastas kaardimängu ja — olgu teile saladuskatte all öeldud — tegi seal tihtilugu sohki. Ta alistus meelega oma ämmale — vanamutike võttis kaotusi koledasti südamesse —, aga nii osavalt, et ämm seda kunagi ei märganud. Selle kohta leidub usaldusväärseid tunnistusi...»

Ka Uspenski muigas, kuid ei öelnud midagi, oli kogu edasise jutuajamise kestel mõtliku ilmega. Ta elavnes alles siis, kui nimetati Paul ja Laura Lafargue'i. Kuulnud, et me käisime Père-Lachaise'i kalmistul, tundis seltsimees Antoine huvi, kas käisime ka Lafargue'ide haual. Valmistusin vabandama meie mõlema nimel, et see ei tulnud meil meelde, paraku enne noogutas Paša sõnatult ja, juhtimaks juttu teisele teemale, esitas talle mingi küsimuse — ma enam ei mäleta, missuguse, nõnda rabas mind see nobe noogutus. Mulle on seniajani mõistatus, kas Uspenski käis sel hommikul Lafargue'i haual või ei. Otsustasin seda temalt küsida, aga kahekesi jäädes loobusin oma kavatsusest. Mõistsin instinktiivselt, et küsimus oleks talle ebameeldiv. Üldse ei armastanud Paša pärimisi. Kui ta sattuski olema avameelne, siis omal algatusel.

Lenini ja Krupskaja kohtumisest Lafargue'ide abielupaariga, Paul ja Laura Lafargue'i enesetapust ning Lenini kõnest nende haual rääkis seltsimees Antoine väga ilmekalt, mainides üksikasju, millest meil — vähemalt minul — ei olnud aimu. Oma häbiks ma ei teadnud, et Paul Lafargue oli mitte ainult arst, vaid ka füsioloog, ei teadnud, et Lenini sõnavõtule Père-Lachaise'i kalmistul eelnesid tema kaks kohtumist Jaurèsiga kohvikus «Gloria» ning «l'Humanité» toimetuses. Seltsimees Antoine kirjeldas neid kokkusaamisi nõnda, nagu viibinuks ta ise seal juures. Ta koguni üritas kehastuda kordamööda kummakski vestluspartneriks — läbi ajakohina kuulsin ma Vladimir Iljitši kõlavat tenorit ja Jaurèsi kõmisevat orelibassi. Ümberkehastumisanne on eriti omane neile, kes oskavad armastada ja vaimustuda. Kirjeldades oma jutuajamist Uspenskiga, ei suutnud meil instituudis ainult mõni harv aspirant kas või tinglikult kujutada lühikest krampi, mis vahel lipsas üle ta näo, tema pisut sünkoopilist,

mitte kammitsetusest, vaid — vastupidi — täielikust vabadusest toredalt takerduvat kõnemaneeri; Pašale ei meeldinud valmismõeldud sõnastus, ta nagu mõtiskles kuuldavalt. See maneer säilis ka neil aastail, kui mul oli tõesti alust arvata, et ta räägib ühtemoodi, aga mõtleb natuke teisiti.

Uspenski istus laua ääres, pea longus, ent kuulas väga tähelepanelikult. Seejärel kallutas ta end minu poole:

«Uuri temalt, mul ei tule see välja, kas Lafargue'il ei olnud muid põhjusi enesetapuks peale saabuva vanaduse? Või õigemini — kas see oli peamine põhjus? Said sa minust aru?»

Kuni ma küsimust tõlkisin, vaatas Uspenski ainiti seltsimees Antoine'i, mind pilguga justkui toetades.

Seltsimees Antoine jäi mõttesse.

«Enesetapul on harva üksainus põhjus,» lausus ta viimaks. «Sagedamini on neid mitu, aga aitab ühe äralangemisest, ja enesetappu ei toimu. Paul Lafargue oli ammu otsustanud, et ta ei ela üle seitsmekümnenda eluaasta. Ta armastas elu, kartis seepärast abitust ja degradatsiooni, mitte surma. Teisi põhjusi ma ei tea. Igal juhul oli tema südametunnistus puhas.»

«Kas ta suri täpselt seitsmekümnendal eluaastal?»

«Jah.»

«Aga tema naine Laura oli noorem?...»

«Natuke.»

«Viimane küsimus. Vladimir Iljitš...» Uspenski takerdus, otsides täpset vastet, seda leidmata. «Kas Vladimir Iljitš mõistis Lafargue'id hukka?»

Paša küsis: *«Avait condamné.» Condamner* tähendab süüdi mõistma. Pidanuks ütlema *avait blamé* või *avait désapprouvé*. Aga seltsimees Antoine sai aru.

«Ei,» kostis ta. «Seltsimees Leninit kurvastas nende surm väga. Ei, ta ei mõistnud neid hukka.»

Uspenski tõusis otsustavalt püsti.

«Aitäh, seltsimees Antoine. Meil on piinlik röövida teilt niipalju aega, kuid te lubasite veel aidata mu sõpra.»

Seltsimees Antoine viivitas vastusega. Ta pidas endamisi aru.

«Kas maja ees seisab teie auto?»

«Jah.»

«Lähme siis.»

Läksime trepist alla ja astusime Marie-Rose'i tänavale. Juba oli tõmbunud üsna pimedaks. Džässihelide saatel igavles kirsivärvi «Jaguaris» matadoor Roger.

Vähem kui veerand tunniga sõitsime ümbruskonnas läbi

kümmekond ühesuguste majadega palistatud tänavat. Mitu korda peatusime ja väljusime autost, Biseau tänava läbisime jalgsi, ning seal kõndides tundsin ma ebamugavust. Mulle ei meenunud mitte midagi. Ma kas polnud selles tänavas elanud või oli tänavast säilinud vaid nimetus. Hakkasin juba süüdlaslikult kogelema, ent seltsimees Antoine pani mu suu kinni.

«Ärge kiirustage. Tehkem veel viimane katse.» Istunud Roger' kõrvale, käskis ta edasi sõita.

Mõne minuti pärast pidurdus auto pargi värava ees. Läksime väravast sisse, suundusime piki laia alleed pargi sügavusse. Ohtu üha pimenes, jalutajaid polnud kuigi palju — mõni vanaeit sülekoeraga ja pooltühjade portfellidega vehkivad pikakoivalised koolipoisid. Kõik tulid värava poole, ma mõistsin, et me olime sattunud parki selle sulgemise ajaks.

Esimestest sammudest peale valdas mind ärevus. Esialgu oli ärevus ebamäärane Allee kulges piki suure ovaalse tiigi kallast, allee keskpaika jõudnult teadsin ma juba kindlasti, et olin siin varem käinud, polnud parki pildil näinud, vaid ise kohal olnud, ükspuha kas unes või palavikujampsis, aga olin olnud. Unenäod külastavad mind harva, meelde jäävad veel harvemini, ja eluaeg pole ma näinud ainsatki värvilist unenägu. Kuid värve ei olnud ka siin, neid võis üksnes aimata, tihenev hämarus varjutas roheluse, maal kustus, selle asemele ilmus graafika. Otsekui vedela tušiga joonistatult mustendasid puude tüved ja meie tagasihoidlikest mändidest hoopis uhkemate okasaristokraatide jämedad oksad, maapinnaga peaaegu paralleelsed. Paremal läikis tuhmilt tiigi vanaaegse metallpeeglina tume pind, vastaskaldalt paistis imepeente püstjoontega tähistatud, veepinna kohale kummarduvate rannapajude värelev lehestik, ja lõpuks päris tagaplaanil valendasid kupliga kroonitud mauri stiilis lossi haprad sambad. Suurejooneline dekoratsioon, kus isegi puud kasvasid kunstniku eskiisi järgi, võrratu linnapark, rajatud prantsuse meistritele omase oskusega teha väikesest suur ja avarast ülevaatlik.

Peatusin ning seisin viivu tardunult, püüdes mälus maksku mis maksab taastada hääbuvat pilti. Ühes asjas ma ei kahelnud: olin siin varem käinud, ja mitte üks, vaid mitu korda. Selles eksida olnuks niisama võimatu nagu segi ajada nelja tormise aastakümnega poolenisti kustunud vapustav elamus «Muinasjutt tsaar Saltani» etenduselt Suures Teatris mullu ostetud kauamängivate heliplaatide komplektiga. Ka mu kaaslased jäid seisma. Ma ei vaadanud nende poole, aga teadsin,

et nad jälgivad mind. Nähtavasti sarnanesin ma meediumiga. Minult oodati midagi, ja selle tõttu tundsin ennast eriti ebamugavalt.

«Et les cygnes?» pomisesin ma, seltsimees Antoine'ile abitult otsa vaadates. «Siin peavad olema luiged . . .»

Muidugi olin ma naljakas. Aga seltsimees Antoine ei naernud. Ta lausa säras üle näo.

«Eh bien, eh bien,» ütles ta mind õlale patsutades. «Tuletage meelde, tuletage meelde. Õigus, luiged. Ma ei taha teile midagi ette öelda, aga te olete õigel teel . . .»

Et otsitavat fakti mäluarhiivist üles leida ning paigutada kasutatavasse operatiivfondi, tuli koostada pikk loogiline ahel, sellest ei saanud asja, liiga palju lülisid jäi puudu. Polnud teha muud kui passiivselt ümbrust uurida lootuses, et teadmata kombel, kõiki vaheetappe vältides sähvatab mu ajus hilisematest kihistustest uhutud ja nende alla maetud, peaaegu kadunud pilt «Luiged, luiged, siin peavad olema luiged . . .» Kust ma selle võtsin? Selge, miks luikesid praegu ei olnud — oli õhtu, ma polnud kunagi käinud siin õhtuti, lapsed lähevad sel ajal magama; tookord paistis päike . . .

Ja sähvataski . . .

Ma seisan tiigi kaldal. Kõik on nii nagu praegu — tiigi peegelsiledus, vee kohale kummardunud ebavenelikud pajud ja pisike loss taamal —, aga taevas on erksinine, rohi roheline, puude lehestik hõbedane ja päikesepaistest ülekallatud tiik sillerdab nii, et silmadel hakkab valus. Mul on jalas valged sokid ja kollased sandaalid, ma seisan hallikassiniste kiviplaatidega sillutatud alleel, tiigist lahutab mind madal, maassekaevatud poolikutest traatrõngastest tara ja muruga kaetud liusk kallas. Sinna ei tohi minna. Tara ääres tungleb rahvas: tüsedad hallipäised prantsuse vanaemad, peas must tanu ja seljas raske, kandadeni ulatuv seelik, vurrudega härrasmehed, kõvakübar peas, ja vilkalt sagivad Pariisi lapsed; siin on ka venelasi, aga vene keelt nad räägivad kodus, kostab ainult kiiret põrisevat prantsuskeelset juttu. Lapsed loobivad leivatükke vette, ja lausa kalda äärde ujuvad tohutud, muinasjutulaevade taolised valged linnud nokivad neid ruttamata, tähtsalt koolutades tugevaid kaelu. Olen väike, ei näe õieti, mis seal toimub, trügin ettepoole, isa tugev käsi haarab minust kinni. Ma vihastan, viimaks isa taipab, et mind tuleb üles tõsta ja õlale istuma panna. Ülevalt on kõik hästi näha, kohe tekib veel suurem soov olla all ja ise luikesid sööta. Hakkan nihelema ning jalgu siputama, lugu lõpeb sellega, et pahane isa paneb mu maha, üllatava osavusega lipsan ma

läbi seelikute vahelt, veeretan end üle traatrõngasaia ja kukun rohule. Mind üritatakse kinni püüda, ma rabelen ennast lahti ning jooksen ummisjalu tiigi äärde, puhkeb segadus, keegi suur tugev mees kahmab mul kraest kinni lausa veepiiril, ma lendan justkui kiigel, joonistan õhus kaare ja satun uuesti isa kätte. Ümberringi lagistatakse naerda, isa millegipärast ei vihasta, vaid naerab koos teistega, ainult mina valan kibedaid pisaraid. Mu enesearmastust on solvatud.

«Vladimir Iljitšile,» ütles seltsimees Antoine kaadritaguse diktori häälega, «meeldis see park, ta käis siin vabal ajal jalutamas. Pargis kohtus Lenin seltsimeestega revolutsioonilisest emigratsioonist. Siin ümbritsesid teda alati lapsed.»

Võib-olla seetõttu, et ekskursioonijuhi päheõpitud laused olid määratud ainuüksi minule, kõlasid need vallutava intiimsusega ja kutsusid esile uue sähvatuse mu mälus.

Kõik toimus sealsamas. Ma seisan allee kiviplaatidel isa kõrval. Isa hoiab vasaku kämblaga hooletult minu kätt, ajades juttu härrasmehega, kellega minul on õiendada vanad arved. Ma ei tea, kes ta on, tean ainult, et alati piiravad teda poisikesed, sõeluvad tema ümber ja tahavad silma paista, kuigi ta ei kostita neid kompvekkidega ega näita mustkunstivigureid. Minust ei ole see mees kordagi välja teinud, küllap põhjusel, et olen liiga väike, mul jääb üle teisi vaid kadestada. Võõras räägib mu isaga vene keelt, aga tema jutust kostab prantslaslikku elavust, ta naerab ja žestikuleerib nagu ikka ega pööra mulle pisimatki tähelepanu. Sikutan isa sõrmest selle märgiks, et mul on villand paigalseismisest, tahan koju või on mul veel mõni muu häda, kuid isa vestleb õhinal edasi, hajameelselt mu juukseid silitades. Saan harilikult nii hoolitseva isa ja veel rohkem võõra härra peale vihaseks. Arvatavasti toon ma kuuldavale sõjahüüu, sest nagu käskluse järgi katkestavad isa ja teine mees jutu, isa tirib mind käest, võõras kummardub minu kohale oma tohutu kasvu kõrguselt, ma raputan pahaselt pead, ta laskub sujuvalt kükakile, ma näen tema nägu nii lähedalt ja selgelt, et võiksin selle ka nüüd, nelikümmend viis aastat hiljem, mälu järgi paberile joonistada — suur ja kõrge, aga mitte kiilas laup, kitsavõitu silmad, hästi lõbus ja kindel pilk, mille eest sa ei poe kuhugi peitu, piklik, väga puhas, ainsagi kortsuta nägu, võrdlemisi lai ruuge, pisut allapoole pööratud otstega vurruriba, mitte professori habemetutt nagu minu isal, vaid sõjamehe võidukad vuntsid, sellist pilku ja selliseid vuntse nägin hiljem vanaaegsetel portreedel, mis kujutasid 1812. aasta sangareid — kauneid nägusid, kust paistsid rahulikkus, headus ja uje

uhkus. Tundmatu vaatab mind kelmikalt ja sõbralikult, mulle pakutakse austavat rahu, tuleb ainult sirutada käsi ja öelda, mis on mu nimi. Jonnakusest tõrgun ma natuke aega, krimpsutan nina, koguni pigistan silmad kinni, aga loomulikult ei suuda võluvale pilgule pikalt vastu panna, üle mu näo valgub õnnelik naeratus.

Selgitamisele järgnes jahmatus. Kas tõesti?

Tohutu kasv? Ka isa tundus mulle suur, aga oli minu kasvu. See mees ei olnud Lenini moodi. Jah, tal polnud meile igaveseks mällu sööbinud, pronksmälestussammastel ja kipsbüstidel, turkmeenia vaipadel ja palehhi laegastel, ordenitel ja märkidel, plakatitel ja kutsekaartidel, rahatähtedel ja postmarkidel tuhandet puhku korratud välimust, millega ollakse harjunud. Aga ega ta tol ajal ei olnudki sedamoodi. Päris kindlasti puudus Leninil sarnasus lugupeetud laureaadiga, kes saabus meile instituuti taksoga, roosat parukat ja ruuget lõuahabet maha võtmata. Ta esines pidupäevakontserdil nimeka dramaturgi näidendist pärit stseenis koos teise näitleja, samuti rahvakunstniku ja laureaadiga, põristas osavalt r-i, toppis pöidlad tihtilugu vesti kaenlaaukudesse ning nõustus kõiges oma energilise vestluskaaslasega. Istusin esireas Uspenski kõrval ja nägin silmanurgast tema kivinenud palet — see kivines iga kord, kui Paša polnud millegagi rahul, kuid ei tahtnud, et seda märgataks.

Ei tea, kui kaua ma nõnda mõttessevajununa seisin. Asjatundjad väidavad, et ka kõige põnevama süžeega unenäo kestus piirdub sekundi murdosaga. Kehtides unenägude kohta, peab see ühtlasi kehtima mälusähvatuste kohta. Pöördusin oma kaaslaste poole, ärevalt oodates mingit naljatlevat märkust. Uspenski vaatas mind osavõtlikult ja Antoine säras.

«Vean kihla, et te olete siin varem olnud . . .»

Noogutasin sõnatult, üha silmitsedes tiigi mustaks tõmbuvat pinda ja kaharaid pajusid. Rohkem ma oma mälu ei pingutanud, poleks seda suutnud ka parima tahtmise korral. Mul lihtsalt puudus soov lahkuda.

Naeru kihistades tõttasid mööda kaks noort paarikest, nende kannul ilmus nähtavale tüüakas pargivalvur, peas ümmargune kõva nokaga müts, milliseid Prantsusmaal kannavad kõik mehiste kutsealade esindajad marssalitest öövahtideni. Valvuri samm polnud kuigi kiire, pikad käed harali, surus ta hiliseid külastajaid viisakalt, aga tõrjumatult värava poole. Meie kohale jõudnud, tervitas pargivalvur Antoine'i.

«Kas need härrad on teie külalised?»

«Nad on seltsimehed.»

«Ükspuha, ma pean värava lukustama. Täna me sulgeme pargi niigi harilikust hiljem.»

Uspenski tahtis käe taskusse pista. Seltsimees Antoine väärutas vaevu märgatavalt pead.

«Viis minutit, vana,» ütles ta. «Inimesed on kaugelt tulnud.»

Vaatasin valvuri nägu ja sattusin vaimustusse. See oli pesuehtne vana grenader. Parkunud nahaga ületõmmatud püstjad sarnad ja aukus palged, sõjamehe terase pilguga silmade kohal rippuvad paksud kulmud ja hallisegused pruunid vurrud. Nägin, et ta oli juba valmis järele andma, aga neist nappidest minutitest polnuks minul enam kasu. Suundusin esimesena värava poole.

Värava ees seisis meie «Jaguar», tuled põlemas, auto kõrval tammus sootuks roidunud matadoor. Paša vaatas teda ja puhkes naerma:

«Minu meelest kibeleb poiss kohtamisele kallimaga. Sõidutagu meid lähema metroojaamani, ja adjöö! — mingu kuhu tahes.»

Marie-Rose'i tänaval jätsime sõbralikult hüvasti seltsimees Antoine'iga, mõni minut hiljem — metroojaama rõskusest lehkava sissepääsu ees — lahkusime matadoor Roger'st, kes muutus märgatavalt lõbusamaks, saanud teada, et ta on vaba. Pärast kuulsin, et tal oli käsk vajaduse korral sõidutada meid hommikuni.

Tipptund oli ammu möödas, perroonil ja rongis üpris vähe rahvast. Keskmine vagun, peaaegu tühi ja teistest veidi paremini valgustatud, avas külalislahkelt oma uksed. Olin juba sinna sisenemas, ent Uspenski haaras mul naerdes küünarnukist.

«See oli esimene klass,» selgitas ta, kui me olime naabervagunis istet võtnud ja rong liikus paigalt. «Meil on teise klassi pilet. Ma ei tea, kas kodanlik ajakirjandus mu homsele kõnele reageerib, aga kui kontroll avastab, et kaks Mosva professorit sõidavad jänestena Pariisi metroos, siis trahvi meile võib-olla ei määrata, küll ilmub karikatuur *«France-Soir'*is».»

Ütlesin, et ma ei märka esimese ja teise klassi vagunil erilist vahet. Paša muigas.

«Seal on alati rohkem ruumi, isegi tipptundidel. Kui prantsuse kodanlane sõidab metroorongiga, aga sõita tal tuleb, sest paljudel juhtudel on see autost mugavam ja kiirem, tahab ta distantsi säilitada. Täna jõid sa mineraalvett ärimeeste

klubis südalinnas. Sealne pudel maksis viis korda rohkem kui täpselt samasugune mis tahes baaris. Inimesed, kes maksavad kolm korda kallimat üüri korteri eest Triumfikaare ümbruses, ei ela kaugeltki alati rahulikumalt ega mugavamalt lihtsakoelisemate linnaosade asukatest, seevastu ehib nende nimekaarti number 17. Seitsmeteistkümnes linnaosa — see kõlab uhkelt. Kaubamajadest võib osta üsna kvaliteetset kaupa, mis ei jää põrmugi alla luksusäride omale, kuid kaubamajas tõugelda ei luba kodanlast tema prestiiž, kauba etikett ja pakend peavad olema kooskõlas ta kohaga ühiskonnas ja tema enesearmastusega. Aga asjata me räägime taga prantsuse kodanlasi,» lisas ta naeratades ja pilgutas silma, «paraku on eesõiguste ihaldamine üldinimlik joon. Seda võib täheldada ka inimestel, kes pole iialgi elanud kodanliku ühiskonnakorra tingimustes.»

«Isegi neil, kes on selle ühiskonnakorra vastu võidelnud,» ütlesin mina.

Uspenski vaatas mind üksiti.

«Kas sa mõtled mind?»

«Sina pole üldsegi sobiv näide.»

«Mispärast?»

«Sina ja minu endine äi, te mõlemad olete kerkinud hea demokraatliku pärmi mõjul.»

«Ainult et vahetevahel tekitab see pärm mullistusi? Aitäh. Aga pea silmas: eesõigustatuse tunnet ei tekita mitte ainult raha ega võimulähedus. Seda jätkub ka intellektuaalidel. Tõsi, nende puhul avaldub see tagasihoidlikumalt kui kodanlastel, kes tahavad tingimata elegantselt elada. Muuseas, kus on praegu Aljoša?»

«Ei tea.»

«Kuidas nii? Te olite ometi sõbrad?»

Jäin vastuse võlgu. Mida mul olnukski öelda?

«Kas sa taipasid, miks ta mul meelde tuli?»

«Muidugi. See oli tema lemmiksõna. Mäletad, kuidas ta ütles: «E-he-legantne, kurat võtku!»?»

«Tasem, sind juba vahitakse... Jah, see oli Aljoša lemmiksõna, kuid ei sobinud talle kõige vähemalgi määral. Rääkisin talle palju kordi, et pööraku rohkem tähelepanu oma välimusele ja käitumisele, kahjuks tulemusteta. Tööks instituudis polnud Aljoša kuigi sobiv, inimlikus mõttes tunnen ma temast suurt puudust.»

«Ometi pidasid sa võimalikuks teda vallandada.»

Jutuajamine Pariisi metroos võttis ilmselt ohtliku pöörde,

aga mind see koguni rõõmustas. Olin väsinud ütlemata jätmistest.

«Teda ei vallandatud,» vastas Uspenski venitamisi.

«Kuidas nii?»

«Väga lihtsalt. Aleksei ise andis lahkumisavalduse.» Paša muigas üksnes huultega. «Ma tean, mida sa tahad öelda. Ei, teda ei sunnitud avaldust andma. Päev pärast Slavini vallandamist tuli Aljoša minu juurde, avaldus näpus.»

«Miks, kas protesti märgiks?»

«Vist mitte. Motiive polnud avalduses märgitud. Mulle ta ütles, et pole loodud teaduslikuks uurimistööks ja kavatseb kutseala vahetada.»

«Ja seda tegi Aljoša väitekirja kaitsmise eelõhtul?»

«Noh, mitte eelõhtul, aga mõni aeg enne kaitsmist.»

«Kuidas sa võisid tal minna lasta?!»

Hüüatasin nõnda tahtmatult, soovimata Uspenski kallal norida, aga tema näoilme muutus korrapealt.

«Palun ütle,» küsis ta väga rahulikult — see oli ähvardav rahulikkus —, «kus sina olid sel ajal, kui ma kirjutasin alla sinu sõbra ja õpilase Ilja Slavini vallandamise käskkirjale? Võta arvesse, et küsimus ei ole retooriline. Millises geograafilises punktis sa viibisid?»

«Ei mäleta.»

«Mina mäletan. Teie kõrgeausus viibis Habarovskis, oli seal midagi inspekteerimas. Mina viibisin Moskvas, pidin kogu supi helpima... Olin ühtaegu vasar ja alasi. Sina tulid tagasi kuu aja pärast, said vahepealsetest sündmustest kuulda ja tõmbusid uhkelt endasse. Tookord sa mulle küsimusi ei esitanud.»

«Ma ei esita neid nüüdki.»

«Mis sa siis... käratsed? Ole õiglane, tuleta meelde seda nega, ajaleheartikleid ja nõiatantsu meie instituudi ümber ning möõna, et me pääsesime veel kergelt. Mõtle, kas mul oli mahti Aljošat kinni hoida, kui minult nõuti teadlaskaadri resoluutset värskendamist, teiste sõnadega vallandamisi ja vallandamisi... Lõpuni kindlaks jääda tuli siin. Sul vedas, sinu käed on minu omadest puhtamad, aga ma pole iialgi vastutust vältinud ega väldi ka praegu. Ütle mulle ausalt, miks sa viisid jutu Aljošale, mitte Iljale?»

Ma ei leidnud kohe, mida vastata. Uspenski mühatas pahaselt.

«See'p see on. Sa oled endale sisendanud, et Slavini seisukoht polnud kaitstav, et ta käitus valesti, ja see õigustab

mind teataval määral. Mind õigustades õigustad möödaminnes ka ennast. Eks ju?»

«Ei tea. Võib-olla.»

«Muidugi, teadmatus on mugavam. Mina leian, et Sutovil võis minna lasta — Aljoša on hea inimene, aga halb eksperimentaator —, Slavini väljakihutamine oli kuritegu, kuigi sel mehel jätkus tegelikke ja näilisi vigu. Ennekõike kuritegu teaduse vastu, sest ta on andekas inimene; andekas aina otsib, järelikult ei pääse ka eksimustest.»

«Kas sina mõistsid seda juba tollal?»

«Aimasin. Mõistma hakkasin siis, kui saadi kaineks.» Paša piidles mind ja muigas. «Ära võta mu juttu täht-tähelt. Igaühel on kaine pilgu omandamiseks oma moodus.»

«Miks sa siis ei . . .»

«Mis «miks»? Miks ma ei otsi Slavinit üles, ei too teda tagasi instituuti ega korralda tema väitekirja kaitsmist, et rahustada oma südametunnistust? Lugu ei ole nii lihtne, nagu sulle näib. Mis tehtud, see tehtud, hukka mõista on kergem kui heastada. Enamik keerukates organismides, sealhulgas ühiskondlikus elus kulgevaid protsesse on pöördumatud, ajalooveduril ei ole tagurpidikäiku. Vabanenud kohtadele asuvad uued inimesed, kes ei taha neid loovutada. Paljud õpetatud mehed panid käe külge, takistamaks Slavinit dissertatsiooni kaitsmast; ükskõik mis põhjusel nad seda tegid — kas argusest, pahasoovlikkusest või isegi võhiklusest —, on sellist asja väga raske tunnistada. Kired pole seni vaibunud. Ainult sinu sõbrale Sergei Nikolajevitšile paistab, et kõik probleemid on juba lahendatud . . . Olgu, aitab, minu meelest see roheliste prillidega mees, kes aknast hoolega välja vahib, saab vene keelest aru.»

Ka mina vaatasin aknast välja, rong kahandas kiirust, vilksatasid mööda raudvärav ja sinine viit valge tekstiga *«Correspondance»**, närimiskummi- ja karamelliautomaadid ning mõtlik pitsist rinnahoidja väel neiu . . . Sõitjad nihkusid vaguni ukse alla, väljujaid oli palju. Uspenski ei liigatanud.

«Ümber istuda võib ka siin,» ütles ta, «aga parem on seda teha edaspidi.»

Järgmise ümberistumisjaamani ei vahetatud sõnakestki. Oskamata mõtteid lugeda, olin ma kindel, et meil hõljusid need kuskil ligistikku — Paša omad Marie-Rose'i tänaval, minu omad pargis, kus me äsja käisime. Ja arvatavasti olid

* Ümberistumine. (Pr. k.) Tõlkija.

tema mõtted niisama hägused nagu minul. Mida lähemale kesklinnale, seda rohkem rahvast tuli vagunisse, vahetevahel ma virgusin mõtteist, et vana harjumuse järgi vaadelda sõitjaid, aga erilist edu mul polnud — tunnen tänapäeva prantslasi liiga vähe, eksimatult mõistatamaks nende elukutset, füsioloogilist tüüpi ja koguni iga. Järjekordne tõend selle kohta, kui tihedalt põimuvad füsioloogilised ja sotsiaalsed kriteeriumid.

Valmistusin väljuma. Uspenski ei liigahtanud taas.

«Istu,» käskis ta, ise salakavalalt naeratades. «Kuula, mis vanemad inimesed ütlevad.»

Toon oli kategooriline, ma kuuletusin. Järgmises peatuses kargas Paša püsti, haaras mul küünarnukist ja peaaegu tõukas perroonile. Jõudsin vaevu lugeda jaama nime: Halles.

Tulime nigelalt valgustatud väljakule. Metrooväljapääsu kõrval kõrgus sünge, mustunud müüridega ja kindluse laskeavadena kitsaste akendega vana kirik. Täisnurkne, enam-vähem ruudukujuline plats oli inimtühi. Sellest osa võttis enda alla tohutu angaaritaoline rajatis, kohmaka raudkarkassi taga vilkusid tuled ja sagisid inimkogud. Levis bensiinihaisu ja köögilõhnu. Süsimustas taevas lõõmasid eredad tähed.

«Kuhu sa mind vedasid?» küsisin vastikult toriseva häälega. «Olen väsinud ja tahan koju.»

Ma polnud nii väsinud, aga tahtsin üksi olla, ning patrooni hurmav häbematus hakkas mind ärritama. Uspenski justkui ei pannud mu torisemist tähele.

«Kui sind huvitab, kus me viibime, siis võin ma päris konkreetselt vastata: oleme kõhus.»

«Pariisi kõhus?»

«Haritud inimese tunneb kohe ära. Tunnista, et sinu kujutluses oli see pisut teistsugune. Põhjus on teada: me tulime siia natuke liiga vara. Etendus pole veel alanud.»

Võrdlus pidas väga täpselt paika. Mul oli kogu aeg tunne, et ma viibin varulampidest hädapäraselt valgustatud teatrilaval, kus käivad ettevalmistused mingi kostüüminäidendi etenduseks. Üks osa dekoratsioone on juba üles seatud, teist osa — ilmselt teisest lavastusest — pole veel koristatud. Olla Pariisis ja jätta käimata keskturul! Mu protest rauges, kuid ma torisesin ikka veel:

«Tahan süüa!»

«Mina ka. Selle järele siia tullaksegi. Kohe sööme maailmakuulsat sibulasuppi. Vaja ainult kindlaks teha, milline asutus kõige varem avatakse. Läki! . . .»

Läksime üle väljaku. Teel tuli meile vastu turske polit-

seinik, nokkmüts peas ja koketne peleriin õlgadel, kuid temalt Paša nõu ei küsinud, sammus enesekindlalt angaaritaolise sõrestikrajatise poole. Seal paiknesid lihaletid. Sepistatud raudvarbade vahelt nägin ma niiskeid betoonplaate, seinakonksude ja plekklettide pikki ridu; ühed konksud olid kauba ootel tühjad, teiste otsas rippusid tihedalt nagu teatrigarderoobis sajad nülitud ja puhastatud härja- ning lambakered, lettide vahel lonkisid mehed, põlled ees, tegid suitsu ja hirnusid naerda. Ma ei söandanud üle astuda triibust, mis lahutas letiridu väljakust, olin millegipärast kindel, et meid palutakse sealt pikemata lahkuda, aga Uspenski teadis kohalikke tavasid paremini, hetk hiljem ta juba pakkus suitsu nägusale tõmmule, natuke ülekaalulisele maadlejakerega mehele, kelle punase trikoosärgi üleskääritud varrukad jätsid nähtavale karvased käsivarred, justkui loodud selleks, et hobuseraudu katki murda. Paša jutu ära kuulanud, noogutas ta mõistvalt, vaatas ringi ja plõksutas sõrmi. Loivas kohale triibulise madrusesärgiga noormees, tema järel punus väikest kasvu väle araablane, kõik kolm hakkasid nõu pidama. Minut hiljem tuli Uspenski minu juurde.

«Tublid poisid,» kiitis ta. «Soovitavad onu Bayard'i. Lähme või ma kõngen nälga. Ja janusse.»

Onu Bayard'i söögipood paiknes lihaangaari taga, ühes turuäärses kriimuliste seintega majas ega pretenteerinud elegantsusele. Ronisime räpasevõitu trepist teisele korrusele ja sattusime hämarasse, kahest täisnurga all otsakuti asuvast piklikust toast koosnevasse ruumi. Esimeses toas, mille aknad avanesid väljakule, seisid kuus rohmakalt kokkuklopsitud, linaga katmata söögilauda, teisest toast, mis oli mõeldud ilmselt igapäevaste külastajate jaoks, paistis neid kaks. Lauad olid suured — igaühe äärde mahtus tosin inimest —, paljad, kuid puhtaks küüritud, savist soolatoosi ja pabersalvrätikuid pungil plastmasstopsiga. Istusime esimesse saali, olime võrdlemisi kaua kogu söögimaja ainsad kunded, nuusutasime trepi poolt tulevaid köögilõhnu ja vahtisime ringi kelnerit oodates. Salvrätikusse käsi pühkides ilmus viimaks köögist punetava näoga taat, seljas ümmargust vatsa kattev, selja tagant lahtine lastesärk. Tema ilme kõneles segadusest, taadi silmis me ei kuulunud siinse trahteri tavaliste klientide sekka. Ta kummardas ja teatas: supp ei ole veel valmis, kui härrastele sobib, pakutakse seni jooke ja võileibu. Meile sobis.

Suppi oodates lasksime suupistetel hea maitsta. Mul polnud jututuju, ka Uspenski vaikis enamiku ajast. Võib-olla mõtles ta oma mõtteid, tõenäoliselt ei tahtnud mind häirida.

Tema delikaatsus oli hämmastav, ükski teine inimene ei osanud nii õigesti aimata vestluskaaslase meeleolu. Muide oli siin peidus kahe teraga mõõk — kavatsedes kedagi solvata, leidis Paša niisama eksimatult ta kõige kaitsetuma koha.

Umbes veerand tunni pärast ilmus taat uuesti, tahmunud potid puukandikul; samal silmapilgul, otsekui läbi näinud, et supp on valmis, valgus uksest jalgu klobistades sisse suur seltskond eesotsas nägusa tõmmu noormehega lihaangaarist. Tulnukad tervitasid kärarikkalt kõrtsmikku, ninamees viibutas meile, ja kogu kamp tõttas teise tuppa, kust nad meile enam kätte ei paistnud, küll oli neid suurepäraselt kuulda. Purukainelt naerdi ja kisati nii, nagu meie, põhjamaalased, teeme ainult vintispäi.

Asusime suppi sööma, oivalisele keedusele oli ohtralt lisatud teravamaitselise sulatatud juustu venivat massi. Me alles helpisime suppi, kui jälle ilmus Bayard kandikuga. Kandikul seisis kaks pudelit punast veini. Ma ei taibanud kohe, kust see kingitus meile kaela sadas; selgusele jõudnud, sain vihaseks. Zest oli ilmaaegne, mõjus väga kaukaasialikult. Aga Uspenskil lõid silmad särama.

«Mida sina õige mõtled?» küsis ta veini klaasidesse valades. «Pariisi sibulasupp ja Tbilisi haši näikse üsna ühte masti. Ka sööjad on samad — töörahvas täidab nendega kõhtu, pummeldajad tohterdavad pohmelust. Muudkui et Tbilisi söögimajad avatakse hiljem: kella viie paiku hommikul . . .»

Kõksasime klaasid kokku, kastsin huuli. Mul polnud tahtmist juua.

«Ole terve, Ljoša!» ohkas Paša. «Sa oled vahva sell, ainult . . .»

«Ainult meeletust ei ole sinus,» lõpetasin mina ta mõtte.

«Mis?» imestas Uspenski. Samas meelde tuletanud, kust see ütlemine pärit on, ta puhkes naerma. «Võtaks pagan Granjat! Kas panid tähele, kui lihtsalt saab sihukesest verelmejast lakei, tarvitseb tal vaid tiibu kärpida? Kerigu põrgu, mul mõlkus meeles midagi muud. Sa oled liiga . . . kinnine inimene.»

«Aga sina?»

«Mina olen juhtiv isik. *Noblesse oblige*. Aga . . . Sina isegi ei joo.» Pahaselt nipsutas Paša sõrmega minu klaasi pihta. «Tead mis, ma lähen löön kokku selle punases särgis poisiga. Viisakusest peab kinni pidama.» Võtnud oma klaasi, kadus ta eesriide taha. Tervitushüüete järgi otsustades tegi Uspenski nimelt seda, mida temalt oli oodatud.

Ma isegi tahtsin mõne hetke omaette olla, aga kui Paša ei naasnud tükil ajal, tundsin end täbaralt. Saali lisandus järkhaaval rahvast.

Tuli suur seltsing pikalakalisi noorukeid oma neidudega, nende järel poolteistkümmend kummisäärikutes töölist, laudade vahel vilav onu Bayard vaatas aina sagedamini minu poole, siiski julgemata meile võõraid inimesi lauda panna. Uspenski ei tulnud ega tulnud, valjude häälte ja naerupursete põhjal ma juba teadsin, et ta oli ennast vaidlusse mässinud. Poleemikas, olgu see teaduslik või poliitiline, ei pidanud Paša piiri, nägin ette, kui raske on teda sealt ära tuua. Ma alles kõhklesin, kui eesriide vahelt vaatas väikesekasvuline araablane, tegi mulle kutsuvaid viipeid ja paluvaid grimasse. Võtsin oma klaasi, läksin sinna. Mind tervitati lahkelt, üks mees nihutas mulle tabureti lähemale, teine küsis mu klaasi ja valas selle triiki täis, taustaks oli kogu aeg Uspenski ja nägusa tõmmu, punase särgiga noormehe lõbus sõnavahetus. Uudishimulikult silmitsesid neid naaberlauas aset võtnud jõukad turistid. Et tegemist oli jõukate turistidega, ei aimanud ma nende pigem lohakast kui kallist riietusest, vaid härrandlikust enesekindlusest ning onu Bayard'i sagimisest uute kundede ümber. Mõtlesin, et Paša kutsub mind appi vähemalt kui tõlki, ent eksisin — prantsuse keelega tuli ta ise suurepäraselt toime, koguni üritas teravmeelitseda. Temast saadi aru, mina veendusin taas oma õpetaja võimes võluda kõige erinevamaid inimesi. Uspenski esitles mind suure sõja kaasateinud, paljude lahinguordenitega autasustatud kindralina (tõsiasjast, et ma ei viinud polkusid lahingusse, ta muidugi vaikis), kõigi pilgud suundusid minule, onu Bayard'il kästi tuua uued pudelid ning ma pidin kulistama terve klaasitäie veini. Seejärel tõusis kogu seltskond korraga püsti, et minna tööle, meie Pašaga läksime tagasi oma lauda. Kõrts oli rahvast ja suminat täis, aga meie lauda kedagi juurde ei pandud, natukese aja pärast tuli onu Bayard kandikuga. Kandikul oli visiitkaart — mister J. E. Traubetnot Lõuna-Carolina osariigist soovis tutvuda Vene kongresmeniga, palus teda oma lauda. Uspenski kuulas taati tähelepanelikult, kongresmeni nimetamine pani ta muigama, ent samas muutus tema ilme karmiks.

«Ljoša, ütle talle, et kui mister see ja see Lõuna-Carolinast tahab meiega tutvuda (ta rõhutas sõna «meiega»), siis tulgu meie lauda.»

Tõlkisin Paša vastuse sõna-sõnalt, pisut hämmeldunud Bayard läks ülesannet täitma. Ei kulunud minutitki, kui ees-

riide tagant ilmus suurt kasvu, umbes minuealine punakasblond mees ning kordas oma kutset, vaevaga prantsuskeelseid sõnu ritta seades. Uspenski vastas talle inglise keeles, tutvustas enne mind, siis pakkus ameeriklasele istet. Veidi hiljem istusime oma lauas juba kaheksakesi. Ameeriklane osutus plantaatoriks, puuvillakuningaks eesnimega Joe, tema naine oli Maggie, naise sõbratar Claire, ülejäänute nimed paistsid samuti silma lühidusega, Joe tahtis kutsuda onu Bayard'i, aga Paša oli väle sekkuma:

«Vabandage, oma lauas tellin ainult mina. Teie olete mu külalised. Mida härrased soovivad?»

Ta tellis veini — minu arvates liiga palju. Bayard'i poolt appikutsutud kõhetu piiga tõi ameeriklaste laualt meie lauale poolikud pudelid, meestel olid pükste tagataskus lapikud plaskud, mul hakkas süda valutama. Uspenskile meeldis seltskonnas istuda, nende vastu, keda võis pidada omainimesteks, tärkas tal ainsa hetkega sümpaatia, võõraste suhtes uudishimu. Midagi taolist vist kätkes ka Lõuna-Carolinast pärit mister Traubetnoti iseloomus — ta tahtis lähedalt näha elusat vene bolševikku; vaevalt riskinuks ameeriklane pummeldada temaga Broadway restoranis, söögimaja Pariisi keskturul aga on midagi sootuks muud, siin me olime samasugune eksootika nagu sibulasupp juustuga. Uudishimu jätkub minulgi, väsimuse kiuste olin valmis veetma tunnikese selles tavatus seltskonnas. Minu kõrval istus kenake Claire, me rääkisime temaga väga meeldivalt tennisest ja eelseisvast pianistide võistlusest, mõlemas küsimuses ilmutas ta asjatundlikkust. Uspenski oli lõbusas tujus ega norinud kellegagi, Joe samuti sõbralikult meelestatud, mind häiris teine asi. Siin kippus minema pummeldamiseks. Kui lauale ilmusid piiritusjoogid, ma mõistsin, et lugu ei piirdu lapikute plaskudega. Teadsin, et minu juuresolekul ja isegi minu juuresolekuta ei juhtu Pašaga mitte midagi, juua ta oskas, oht seisnes asjaolus, et kord alustanud, ei suuda Uspenski lõpetada, järgmisel päeval oli vaja esineda, ta polnud veel hakanudki ettekandeks valmistuma. Keelitasin teda viskist loobuma, Paša noogutas tusaselt, aga ei võinud enam maha jääda ameeriklastest, kes uljalt kummutasid ühe klaasi teise järel. Lauale tekkis kellegi (vist siiski Uspenski) tellitud liitrine pudel «Johnnie Walkerit», teadmata kust ilmunud kõhn kortsulise näoga kitarrist alustas laulu, ning hetk hiljem õõtsusid kõik kõrtsilised, meie kaasa arvatud, ühes taktis, käed naabrite õlgadel, mõned laulsid kaasa. Meie laudkonnast ilmselt mina üksi sain sõnadest täielikult aru, mulle tegi nalja, et Joe nii rõõmsalt

kõigutab end laulu taktis, mis ei kuulutanud kaukameestele midagi head. Lähenes tund, mil allmaaraudtee katkestab töö. Pilgutasin Uspenskile paar korda silma, näitasin kella, ning ta viimaks kõrvale kutsunud, küsisin otse, kas meil poleks aeg lahkuda. Paša vaatas mind põlglikult:

«Kas sa tahad ära minna? Eks mine siis. Mul pole täna vaja ei tõlke ega järelevaatajaid.»

Öelgem ausalt, et see oli äärmiselt ebameeldiv. Mul piisas enesevalitsemist onu Bayard'ile ruttamata arve tasuda, seltskonnale hüvastijätuks kummardada ning järsust ja kitsast trepist jalaluid murdmata alla minna. Turuplatsile tulles raevutsesin ikka veel ega märganud kohe seal toimunud suurt muutust. Väljak oli ahtam, valgem ja kärarikkam, ööpimedust lõhestasid autolaternate kollakad kiired, pidurid kiunusid, veo- ja furgoonautode allalastavad küljed kolksusid. Väljak kolises, kõlises ja hõikus erinevate häältega. Kokkusõit alles algas, aga autode ja pisikeste paviljonide vahelt läbi minnes nägin ma juba varajase köögivilja mägesid: madalatesse kastidesse pakitud õrnrohelisi artišokke ja merevaigukollaselt helklevat sparglit, oranže porgandeid, prinke lillkapsapäid, säbrus savoia ning äsjaavanenud õienupu taolist brüsseli kapsast, pikergustesse võrkkottidesse kallatud valikkartuli riitu, kartulid kumasid läbi musta kaproni nagu mulatineiu sametine nahk läbi ažuurse suka. Kalalettide vahel kõndisin ma mööda loendamatutest tünnidest, tõrtest, purkidest ja ämbritest, kus kihas eluskala, vingerdasid angerjad ja liigutasid sõrgu vähilised, mööda laudkastidest, kuhu olid korralikult ritta laotud ning jäätükkidega üle puistatud hinnalised langustikaelad. Kokkupuude loodusega ka selle kalaandide näol muhendab alati mu hinge, rahunesin nüüdki. Naasmisest ei saanud juttu olla, aga mu viha vaibus, mind hakkas vaevama mure.

Metroos oli vähe rahvast, üksteist hõikasid kahel pool raudteed perroonipinkidel lösutavad klošaarid*. Klošaarid on meile tundmatu nähtus. Need pole ei kerjused ega töötud, vaid vabatahtlikud hulkurid, kes on loobunud kurnavast võitlusest materiaalse hüveolu nimel ning elatuvad jumalaarmust — kord juhutööst, kord almustest. Ühe säärase subjekti, rõõmsameelse vanamehega sain nii heale jutujärjele, et lasksin rongi mööda. Pärast, lühikesel sõidul oli mul võimalus arutada klošaaride probleemi vagunikaaslastega. Üks vanem vurrudega härra ütles, et klošaarid on head poisid,

* *Clochard* — hulkur. (Pr. k.) Tõlkija.

nende hulgas peaaegu ei ole vargaid ning neid iseloomustab omamoodi autunne. Teine härra, samuti vurrudega ja esimesega väga sarnane, pobises, et kõige parem oleks klošaarid kokku koguda ning saata näiteks Guajaanasse — kõngegu seal; veendusin uuesti, kui erinevad võivad olla isegi väliselt sarnaste inimeste vaated.

Etoile'i metroojaamas väljudes sain aru, et und mul niikuinii ei tule, ja läksin üsna armetusse kinno meie hotelli naabruses, kus jooksis harukordselt tobe ja vastik film James Bondist. Vaatasin selle lõpuni, tundes filmi vastu enam-vähem kliinilist huvi. Vaevu lohistasin end hotelli. Alles lukustamata klaasuks reageeris mu ilmumisele muusikalise heliga. Peremehe asemel istus leti taga noor neeger, lahendades ristsõnamõistatust. Mulle naeratanud, küsis ta, kas Venemaal on mõni viiest tähest koosnev suur jõgi. Võtsin oma võtme, tahvlile jäi veel üks, neeger ütles, et härrale toast number 2 on kiri, aga ta pole veel linnast tulnud.

18. FLUCTUAT NEC MERGITUR

Magasin halvasti ja ärkasin vara. Kommutaatoriga ühenduse saanud, kuulsin peremehe häält. Enne kui tellida hommikueinet (*«Un cafe, s'il vous plaît.»**), küsisin, kas teise toa võti on kilbil. Hotellipidaja vastas, et *monsieur* teisest toast on kodus, aga naasis hilja ning palus end mitte äratada.

Pärast dušši ja tassitäit kuuma kohvi, mille tõi vanapoolne toatüdruk (*«Bonjour, monsieur, avait vous passé une bonne nuit?»***), vabanesin roidumusest. Avasin akna, kummardusin välja, vaatamaks puude tagant paistvat Triumfikaare serva, pärast silmitsesin vastasmaja ning sain naerda. Hommikupäikeses kilgendav klaas kustus äkki, akna nelinurka ilmus mulle juba tuttav kogu. Ta vehkis käega, mina vastasin talle samal kombel.

Pärast lühikest kõhklemist otsustasin minna Uspenski juurde. Kui mu patroon peaks magama, äratan ta üles ja tuletan talle meelde, et ta on hommikuse istungi eesistuja.

«Miks pagana pihta sa mu üles ajasid?» küsis Paša. Magaja kohta avati uks liiga ruttu.

Number oli kahetoaline, vanaaegse punasest puust mööb-

* Kohv, palun. (Pr. k.) Tõlkija.

** Tere hommikust, *monsieur,* kuidas te magasite? (Pr. k.) Tõlkija.

liiga, seinal raamis rippus Heine gravüürportree, au eest elada apartemendis, kus oli peatunud suur poeet, võeti kindlasti kallimat hinda. Läbi suletud akende ja ettetõmmatud kardinate kumas päevavalgust ning kostis tänavamüra. Jalas olid Pašal aluspüksid, seljas päevasärk, korralikult kokkupandud pidžaama ootas kirjutuslaual. Toas ringi käinud, valas ta karahvinist vett klaasi ja poetas sinna valge, viiekopikase mündi suuruse tableti, millest vesi lõi kihisema, hakkas mulle ajama.

«Ma heidan korraks pikali.» Hääl oli süüdlaslik.

«On sul meeles, et . . .»

«Mul on kõik meeles,» torises Uspenski. Ta andis igati mõista, et ei omista tähtsust eelmise õhtu sõnavahetusele, — ei tahtnud tüli süvendada, kuid ennast süüdi tunnistada ka ei soovinud. «Mul on kõik väga hästi meeles. Saa aru, et ma tunnen end halvasti.»

«Siis tuleb kutsuda arst . . .»

«Mitte mingil juhul. Ma keelan seda teha, kas kuuled?!» Paša tegi sangarlikke pingutusi, et see ei mõjuks kärkimisena. «Mõtle ise: mis asja on mul siinsete eskulaapidega, kui meie mõlemad oleme arstid? Olgu ma pealegi vilets arst, aga patsienti see-eest tunnen hästi. Ainus, mida ta vajab, on rahu.»

«Mulle sa ometi võid öelda, mis sinuga lahti on?»

«Süda jukerdab. Sihukest asja on juhtunud juba palju kordi, küll see läheb mööda. Beeta sokutas mulle kaasa hulga ravimeid. Muuseas, Beetale ära sellest hinga . . . Oota, ma heidan pikali, siis räägime edasi.» Ta läks magamistuppa, puges ägisedes teki alla, mina istusin voodi kõrvale. «Ljoša, arutagem reaalselt. Ei istungit juhatama ega ettekannet pidama ei ole ma täna võimeline. Näed . . .» Ta libistas käe üle päevapikkuse hõbedase habemetüüka, ning mulle meenus, et kogu meie tutvuse kestel polnud ma Uspenskit kordagi raseerimata näinud. Hallisegused juuksed ei teinud teda vanemaks, aga ajamata habe lisas korrapealt kümmekond aastat. «Isegi raseerida pole jõudu.»

«Ma annan sulle oma elektripardli.»

«Su elektripardliga võib ainult kohvi jahvatada. Mina kasutan esimestest vurruudemetest peale habemenuga. Ise teritan seda ja ise käsitsen. Ära põlga vaeva, tõmba kardinad tihedamini ette, ma ei taha näha jumala maailma . . .»

«Ütle ausalt, kas sa jõid palju?»

«Ei ole kõneväärt.»

«Mis mehed su plantaatorid õieti olid?»

«Kes neid teab? Lapsi ei paista teised õgivat.» Paša mossitas. «Ma murdsin neile truudust hispaanlastega.»

«Kust sa hispaanlased välja võtsid?»

«Tulid teised onu Bayard'i trahterisse, neile ei leitud paika. Õigupoolest polnud nad hispaanlased, vaid baskid. Vahvad poisid, ainult prantsuse keelt ei mõista.»

«Kuidas te siis toime tulite?»

«Kuidagimoodi tulime. Nemad ei rääkinud peaaegu mitte midagi ja mina ei rääkinud peaaegu mitte midagi. Vaikimine hõlbustab arusaamist. Mind viidi kuhugi urkasse, kus elavad nende perekonnad. Kostitati ehtsa mansanillaga — pudelit oli hoitud kellegi pulmadeks, minu auks see avati —, neil on veel meeles, et me aitasime neil falangiste kolkida. Laulsid oma laule. Neid vaevab kole suur koduigatsus. Ja härjavõitlusest tuntakse puudust, seda jälkust ma ei mõista.»

«Mina samuti mitte. Kuidas te Joe'ga lahku läksite?»

«Ilusasti. Ta kutsus mind koos mu perekonnaga oma istandusse. Kirjutas nimekaardile, kustkaudu on otsem sõita. Nüüd oleneb kõik Riigidepartemangust . . . Aga tulgem tagasi oma murede juurde. Minu eesistumiseta saadakse kuidagiviisi hakkama, ettekandega tuleb kellelgi tingimata esineda. Nii et ettekande pead sina. Sa oled hea kõnemees, pealegi räägid tõlgita, see jätab eriti soodsa mulje.»

Ma vaikisin. Ettepanek oli liiga ootamatu.

«Miks sa vaikid?» küsis Uspenski juba natuke pahaselt. «Sa teed kõik nagu kord ja kohus. Võta laualt paberileht, pane kirja, mida tingimata on vaja öelda . . .»

Ei, aina jälitas meid ebaõnn. Alates rongi saabumisest Pariisi Põhjavaksalisse ajas vanakuri ise meid riidu.

«Nüüd kuula mind,» ütlesin mina, püüdes olla väga rahulik. «Kui sa tahad, et ma teeksin teatavaks sinu mõtteid, siis anna mulle oma kõne tekst, ma tõlgin selle tipp-topp prantsuse keelde ja loen konverentsil ette. See on sinu kõne. Kui sa tahad, et esineksin mina, siis pole mul spikrit tarvis.»

Sugenes ohtlik paus. Sellele võis järgneda plahvatus, ma valmistusin vastulöögiks. Aga Paša muigas.

«Ohoo! Vana harjumuse sunnil räägin ma sinuga nagu jõmpsikaga. Selgub, et jõmpsikas on vahepeal suureks sirgunud.» Ta vakatas, tema huuled naeratasid ja silmad särasid. «Olgu. Teeme nii, kuidas sina tahad. Aga ära unusta, et sa oled suurriigi esindaja . . .»

«Mitte rohkem kui iga teine nõukogude inimene. Olen doktor Judin ega esinda isegi instituuti. Ma võin läbi kukkuda, edu saavutamise võimalusi on mul üksainus: kogu see kirev

auditoorium peab uskuma, et sealt saabunud mees tõepoolest kuuldavalt mõtiskleb, ei vurista maha varem kooskõlastatud teksti.»

«Olgu pealegi . . . Eks sa ise tea.»

Pool tundi enne hommikuse istungi algust sõitis meile järele läbitungimatu ilmega Roger. Kuulnud, et tulen mina üksi, avas ta mulle sõnatult auto tagumise ukse ja istus rooli taha.

Lossi värava ette oli kogunenud rohkesti rahvast, mul tuli sealt lausa läbi trügida. Informeerisin Barois'd ja Denis'd delegatsiooni juhi haigestumisest, loomulikult nad kurvastasid, aga viisakate inimestena ei avaldanud nördimust, tegid mulle samas ettepaneku asendada Uspenskit ka eesistujatoolis. Istungi juhatamisest ma keeldusin, öeldes, et pean esinemiseks valmistuma, ning soovitasin vihjamisi oma Poola kolleegi Blažiewiczit.

Kutsutud ja kutsumata külaliste ootamatu tulva tõttu hilines istungi algus umbes kümme minutit. Vaevalt olid need uhked ruumid varem näinud nii suurt tõuklemist. Esimestes, delegaatidele reserveeritud ridades säilis veel kord, teispool punast sametnööri surusid tudengid end lihtsalt kahekaupa tugitoolidesse, need, kellele toole ei jätkunud, istusid külgvahekäikudes otse bobrikuga kaetud kaldpõrandale. Saali uksel seisev range näoga, sinises vormikleidis daam taipas varsti, et tema stiihiast jagu ei saa, ning tõmbus vaikivasse hukkamõistu. Viimaks asusid elurõõmsa välimusega väikest kasvu vaimulik ja kolleeg Blažiewicz oma kohtadele, vaimulik helistas kellukest, istung algas.

Ma ei hakka edasi andma kõigi kõnede sisu, vaevalt see oleks vajalik. Tavaliselt teen märkmeid, aga sedapuhku ei võtnud märkmikku väljagi, lootsin täielikult mälule, mis pidi automaatselt talletama mu tulevase kõne jaoks nii või teisiti sobiva materjali.

Üldmuljest kõneldes sõnastaksin selle nii: ühtsus ja kirevus. Kahtlemata üksmeelne oli kõigi nende eri põlvkondadesse, rahvustesse ja teadusaladesse kuuluvate õpetlaste püüd säilitada elu meie planeedil ning ära hoida teaduse ja tehnika progressi inimkonnale hukatuslikku kulgu. Ühtne oli kõigi nende inimeste poolehoid humanistlikele ideaalidele, mida tõlgendati mõnevõrra erinevalt, aga seal polnud midagi parata, kui pidada silmas, et ka mina ja dotsent Vdovin ei saa humanismist alati ühtemoodi aru. Lõpuks kõik nad, kaasa arvatud usklikud, olid positivistid, enamuse moodustasid täp-

pisteaduste esindajad, mõnedele Lääne humanitaarteadlastele omast kalduvust müstitsismi ei avastanud ma kellegi juures.

Ühisel eesmärgil kokkutulnud inimeste teatav üksmeel on loomulik, aga alati, kui jutt läks selle eesmärgi saavutamise abinõudele ja teedele, tuli ilmsiks seisukohtade erakordne kirevus. Istudes oma mugavas, minu all hingavas tugitoolis, võtsin ma vastu terve paraadi. Seal oli pessimiste, üks nii paadunud, et jäi arusaamatuks, miks ta üldse konverentsile tuli, ja kauni hingega optimiste, ja ettevaatlikke pragmaatikuid, oli teaduse- ja tehnikarevolutsioonisse armunud inimesi, oli ka skeptikuid, aga kõik või vähemalt enamik olid tõelised teadlased, kes ei raja oma argumentatsiooni ei kirgedele ega uskumustele, vaid teaduslikele kogemustele. Kogemusi oli mitmesuguseid ning sõnavõtjate teadvuses peegeldusid need mitmeti, aga ei inimvihkajaid ega rassiste nende seas ei leidunud. Ainult ühe oraatori, muide nimeka Prantsuse teadlase kõnest kostis mõningaid ebameeldivaid noote, ma juba kaalusin, kas mitte kulutada paari minutit temaga polemiseerimiseks, kuid minu asemel tegi seda suurepäraselt viimasena sõnavõtnud kolleeg Blažiewicz.

Niipea kui kuulutati vaheaeg, lahkusin ma saalist, läksin jalgsi metroojaama ning olin poole tunni pärast hotellis. Eesriie vestibüüli tagaseinas püsis irvakil, lauda kattev perenaine ütles mulle, et *monsieur* teisest toast on kodus, aga palus ennast mitte segada ja telefonikõnesid tema tuppa mitte ühendada. Küsisin, kas *monsieur* einestas. Perenaine kõhkles pisut (taipasin, et külastajate kohta mis tahes andmete väljastamine ei ole prantsuse hotellides tavaks) ja kostis, et *monsieur* oli keeldunud kohvist, aga tõenäoliselt einestanud naabruses asuvas toidubaaris. Toas käimata suundusin sinna, osalt seetõttu, et ise süüa, osalt veendumaks, et mu vanem kolleeg ja õpetaja tõesti on seal käinud ning einestanud.

Toidubaar paiknes samas majas kus hotell, aga nähtavasti kujutas endast hotellist sõltumatut ettevõtet. Kuigi uks ja kauplusevitriinina suur aken avanesid laiale kõnniteele, polnud seal ei päikesevarjusid ega tänavalaudu.

Sees nägi kõik nii välja, nagu on tihti näidatud ja nähtud Prantsuse filmides: leti ees kümmekond kõrget pukki, leti taga riiulid, kus seisab ridamisi pudeleid, riiulid peegliklaasist — küllap selleks, et pudeleid paistaks rohkem, — mõnel pudelil kael allapoole nagu katseklaasil füsioloogilise lahusega. Samas külmutuskapp ja kahe plaadiga elektripliit. Leti taga baarimees, vestiväel noorsand, vesti kannab ta selleks, et sarnaneda baarimeestega filmidest, kus mängib Jean Gabin.

Tema ees kohviaparaat ja niklist kiiskav juhtimispult — nupud, hoovad ja kraanid, kust surve all purskub jääkülma õlle või coca-cola juga.

Peaaegu kõik istmed olid külastajatest hõivatud, hoogsalt täitis baarimees oma mitmekülgseid kohustusi, vajutas nuppe ja kergitas hoobasid, praadis munarooga, õngitses keevast veest kuumi viini vorste, avas tillukesi pudeleid ja valas joahaaval välja suurtest, võttis vastu paberraha, andis liuakesel tagasi münte, nühkis käsnaga baarileti märga plastikpinda, jõudis seejuures igapäevaste kundedega nalja heita, juhuslikele sisseastujaile naeratada, vaikselt mängiva radioola repertuaari vahetada ning leti tagant välja hüpata, teenindamaks neid, kes istusid akna all laudade ääres.

Sisse astunud, jäin kõheldes seisma. Kõne alla tuli kaks varianti: esimene — ronida ainsale vabale pukile leti ääres, võtta nikeldatud liualt keedetud muna ja tsellofaanpakend praekartuliviiludega, peale juua tassitäis kohvi ning kiirustada oma katusekambrisse, läbi mõtlema eelseisvat kõnet; teine variant oli puhtpariislik: istuda akna alla laua äärde, tellida midagi toekamat, näiteks munarooga singiga, paluda baarimehelt leht puhast paberit ning tõttamata tööle asuda, nagu memuaristide tunnistust mööda olid töötanud Pariisi kohvikute avalikus üksinduses Jaurès, Lunatšarski ja paljud teised suured kõnemehed. Teine variant tähendas teatavat riski — polnud võimatu, et mu ilu- ja memuaarkirjandusest hangitud andmed olid iganenud, tarvitseb mul alustada märkmete tegemist, kui oma pokaalide ja haisvate piipudega trügivad minu lauda mõned sümpaatsed lobamokad, ning ma kaotan asjatult kallist aega. Aga eksperiment on mind alati veedelnud, ma riskisin. Baarimees tõi mulle mitu poognat kirjapaberit, koguni avaldas valmisolekut saata poiss kioskist ajalehti ostma. Kuni praeti munarooga, jõudsin visandada väikese plaani ja selle samas maha kriipsutada. Algul takistasid mind keskendumast kõnelused leti ääres, välisukse kolksumine ja tänavalt kostev autokummide sahin. Sisendanud endale, et kogu sellel lärmil ei ole minuga mingit pistmist, suutsin kõiki häirivaid välistegureid niisama edukalt ignoreerida kui oma Moskva tornis. Katkestasin töö vaid üks kord, küsimaks minu juurde tulnud baarimehelt, kas siin käis einestamas pikka kasvu *monsieur*, seljas hall ülikond, nimekaart kuuekäänisel. Hetkeks muutus baarimehe ilme karmiks ja uurivaks. Nähtavasti ei sarnanenud ma siiski politseiagendiga, sest järgmisel sekundil ta juba naeratas ja teatas usalduslikult: minu poolt kirjeldatud *monsieur* oli tõesti baaris

käinud ja einestanud, kui eineks võib pidada toorest muna, millele *monsieur* rüüpas peale topeltportsjoni toonikuga lahjendatud džinni. See oli halb enne, kuid mis sain mina sinna parata. Püüdsin kontsentreeruda pakilisele ülesandele, see läks mul korda. Mitte et ma lakanuks nägemast ja kuulmast, vastupidi — mulle pakkus mõnu jälgida möödujaid läbi puhtaks pestud paksu klaasi ning kuulata leti ees hargnevaid jutuajamisi. Ent kõik need nägemis- ja kuulmismuljed moodustasid üksnes tausta mu põhitegevusele. Enne kui esineda suurele ja tundmatule auditooriumile, pidin rääkima iseendaga. Kuuldus selgusele jõudma ning oma seisukoha kindlaks määrama. Mälumehhanismi tööle rakendama ja valima oma kogemustest need, mis võiksid pakkuda üldist huvi. Lõpuks vastama peamisele küsimusele, mis prantsuse keeles kõlab *«que faire?»** ning mille nii- või teistsuguses vormis esitavad meie planeedi kõik inimesed, keelest ja tõust olenemata.

Mida ma võisin konverentsile öelda? Mul poleks olnud raske pilku paberile heitmata selgitada neile, mis tänapäeva tsivilisatsioonis aitab kaasa inimese elu pikendamisele või mis teda enneaegu vanandab ja surmab. Sel teemal võinuksin ma kõnelda tundide kaupa. Aga minu käsutuses oli täpselt viisteist minutit. Euroopa reglement on meie omast rangem. Pealegi tohtisin neist viieteistkümnest minutist kulutada erialasele kõnelusele kõige rohkem kuus-seitse minutit. Tuli teha lühidalt. Tšehhov ütles, et lühidus on ande õde. Toredasti öeldud, ainult ärgu arvatagu, et anne on lühiduse vend.

Ilmselt maksnuks mõne sõnaga puudutada arvu, mis iseloomustab inimese keskmist eluiga meil ja teistes arenenud riikides. Viimastel aastakümnetel on see märgatavalt kasvanud. Kõnealuse arvu üle võib uhkust tunda, aga sellega ei maksa mõtlematult kiidelda. Mina ükskord kiitlesin, meie rajooniarst Sofia Mihhailovna (jutuajamine toimus temaga) vastas mulle nukra naeratuse saatel: «Inimesed elavad kauem ja põevad kauem.» Tal oli õigus. Isegi oma maja näite varal tean ma, et paljud vanurid ei ela, vaid olelevad. Tänapäeva meditsiini vahenditega kunstlikult turgutatav olelemine on vaevaline neile endile, lasub ränga koormana nende omastel ja ühiskonnal tervikuna. Järelikult on teaduse lähemaid ülesandeid pikendada täisväärtuslikku elu, mitte tinglikku bioloogilist eksisteerimist.

* Mis teha? (Pr. k.) Tõlkija.

Kasulik olnuks öelda mõni sõna vanemate alkoholismi geneetilistest tagajärgedest, aga mul vist ei jätku selleks aega. Käsitlegu seda geneetikud.

Jõudsin teise probleemideringi juurde, mille olin tinglikult tähistanud küsimusega *«que faire?»*. Siin polnud mul kaugeltki kõik nii üksikasjaliselt läbi mõeldud. Süstematiseerimaks oma arutlusi, valisin kõige lapidaarsema vormi — intervjuu. Ainult et ennast usutlema pidin ise. Samuti jäi minu hooleks enda redigeerimine kõnetoolis.

Esimene küsimus. Mida ma pean kõige tähtsamaks?

Sellest, et tuleb ära hoida meie planeedi hukkumine tuumasõja ning radioaktiivse saastumise tagajärjel, on räägitud juba küllalt palju ja hoopis kompetentsemalt, kui oskaksin teha mina. Mulle näib, et niisama kuritegelik on meie planeedi enneaegne v a n a n d a m i n e. Ma ei taha autorsust omastada, enne mind puudutas seda teemat juba Hemingway, südamevaluga kirjutades, et omakasupüüdlike ekspluataatorite käes vananeb tema maa kiiresti. Meil on ekspluataatorite klass ammu likvideeritud, aga ärgem silmakirjatsegem — patte leidub meilgi. Tõsi, meil on kaalukaid õigustusi: esimestel viisaastakutel ja sõja ajal, kui kõne all oli elu või surm, polnud mahti mõelda metsaraie plaanipärasusele ega rajada heitvete puhastusseadmeid. Seevastu nüüd on meil rohkesti paremusi ja meie valitsusel tunduvalt rohkem võimalusi majandusmeeste korralekutsumiseks kui Läänel monopolide isu ohjeldamiseks.

Meie planeeti ei maksa vanandada ka teoorias. Eelmisel päeval oli keegi möödaminnes maininud «vanakest Maad». Ma protesteerin. Maa vanuseks natuke üle seitsme tuhande aasta hindava piibli-ajaarvamise kiuste eksisteerib ta miljardeid aastaid. Sellest umbes kolme miljardi (kõigest kolme miljardi!) aasta vältel toimub Maal imede ime: elu tekkimine ja evolutsioon, mida kroonib mõtlev inimene. Loonuks meid issand jumal, olnuks see minu meelest sootuks väiksem ime. Selle järgi otsustades, kui kiiresti areneb inimmõte, on meie planeet alles väga noor. Noor ja kaunis, ning ma armastan teda just sellisena — sinise taeva ning merede ja rohelise taimkattega — ja maapealsed naised näivad mulle ilusad. Ma olen kindel, et inimeste aruka suhtumise puhul loodusesse ja täiuslikumate sotsiaalsete vahekordade valitsedes annab Maa, sellisena nagu meie teda tunneme, inimestele veel lõpmatult kaua peavarju, toidab neid ja katab ning aitab neil õnnelikuks saada.

Kas esineda pihtimusega? Olen ükskõikne kosmose ja Maaväliste tsivilisatsioonide suhtes. Muidugi mõistan ma kosmoseuurimise tähtsust, kuid astraalse kallakuga ulmekirjandust põlgan avalikult, ning moodne ideejupats, et lähemas tulevikus sööstab inimkond evitama teisi planeete, mind teps ei paelu. Inimkond võib-olla tulebki toime meie võrratu maakera muutmisega tähelaevade tapvatest jätetest reostatud stardiplatvormiks, mina sellest küll ei unista. Tõenäoliselt on mängus kutsealane, vahest ka ealine konservatiivsus. Kas ei oleks parem kogu inimkonna ühiste pingutustega säilitada meie noort ja kaunist maad — Inimeste maad, nagu ütles Saint-Exupéry, — tulevastele põlvkondadele, kellele me anname üle oma positiivsed teadmised ning keda me katsume hoida kordamast meie vigu?

«Inimkond, Oleg Antonovitš? Ärge rääkige pingutuste ühendamisest, enne küsige endalt, kas inimkond kui tervik üldse eksisteerib. Maailm on killustunud, seal möllavad antagonistlikud kired ja huvid . . .»

«Sain aru. Eksisteerib. Niels Bohr ütles, et on olemas teineteist välistavaid, aga teineteiseta mõtet minetavaid definitsioone, ja mitte ainult füüsikas, vaid ka sellest üpris kaugetes valdkondades. Leidub aspekte, kus inimkond on ühtne. Jätkem kohe kõrvale puhtfüsioloogiline aspekt — seda tunnistavad kõik peale rassistide. Kui Nürnbergi protsessil mõisteti kohut sõjaroimarite üle, kui maailm võpatas esimeste aatomipommide plahvatustest Jaapani linnade kohal, siis tunnetas enamik inimesi võib-olla esimest korda, et fašism ja tuumasõda ei ähvarda üksikute riikide, vaid inimkonna ja inimsuse olemasolu. Sellest ajast on möödas rida aastaid, aga meilgi (suhteliselt rahulikel) aastail on toimunud maailmas pöördumatuid muutusi. Selgus, et asustamata atollis, lähemast mandrist tuhandete miilide kaugusel korraldatud tuumakatsetused ohustavad kõiki selle basseini kalureid ja et kalavarude lõppemise vältimiseks peab ookeanist kala püüdes arvestama tänapäeva ihtüoloogia nõudeid. Maa atmosfäärist ja maailmamerest on saanud üldkasutatavad kohad, seal tuleb hoida puhtust ja korda; tahtmatult meenub mulle päratu ühiskorter, kus ma omal ajal elasin. Võrdlus on kohatu ja pariislastele vaevalt taibatav, kaugeltki kõike, mis mulle toidubaaris pähe torkab (*«Un boque de bière, s'il vous plait . . .»**), ei lähe tribüünil vaja. Aga mulle pakkus see lõbu: meie korterit asustasid kõigi kunagi Vene tsaaririigis eksisteerinud klasside ja rühmituste esindajad, väheseid

* Kann õlut, palun. (Pr. k.) Tõlkija.

ühendas vastastikune sümpaatia, kummatigi sundis loomulik hoolitsus tervise ja julgeoleku eest neid koos tegutsema ning järgima teatavaid norme. Kerkib üha rohkem probleeme, mida inimkond, olgu ta pealegi killustatud, võib lahendada vaid ühiselt.»

«Kui on olemas inimkond, siis peab olema ka üldinimlik moraal?»

«Loomulikult. Isegi piibli mitu tuhat aastat tagasi sõnastatud kümme käsku, kui jätta kõrvale mõned arhaismid, nagu «ei tema orja ega eeslit» (tsiteerin mälu järgi), sisaldavad punkte, mis pole kaotanud aktuaalsust ka tänapäeval. Meie ajal tõrjub teaduslik tunnetus välja religioosse, varem pidas inimene aru, kas tema tegevus on kooskõlas usuga, nüüd mõtleb ta aina sagedamini, ons see kooskõlas mõistusega. Tunnetel rajaneva utoopilise sotsialismi asemele on tulnud teaduslik sotsialism, ja kui mina eelistan sotsialistlikku moraali kodanlikule, siis ennekõike põhjusel, et pean seda üldinimlikule lähedasemaks. Hargneb ideoloogiate võistlus, kus ei katsuta jõudu, vaid võrreldakse teaduslikkust, selgitatakse vastavalt arengu objektiivsetele seadustele, milline süsteem, milline ühiskonnakord ja milline moraal rohkem soodustavad elu säilimist Maal, inimkonna materiaalset ja vaimset õitsengut.»

«Ja viimane küsimus. Missugune on teaduse ja teadlaste osa selle põhiülesande lahendamisel?»

«Tohutu. Järjest rohkem saab teadusest materiaalne jõud. Sadu aastaid oldi looduse suhtes murdvargad. Teadus annab inimestele võtmed ja lubatähed. Aga tehkem kohe reservatsioon. Mina ei usu, et võim maailmas läheb teadlastele, nagu väitis eile sasipäine kõnemees, kelle nime ma õieti ei kuulnud. Ma ei usu sedagi, et teadlasi iseloomustaks eriline teistele inimestele võõras kõlbelisus. Nad on samasugused surelikud nagu kõik teised. Enamik suuri teadlasi on olnud väga kõlbelised inimesed, sest nad olid suured isiksused, mitte aga kutsealast tulenevalt. Pühi ameteid pole olemas. Õpetaja ning arst on iidsetest aegadest pälvinud inimeste erilise lugupidamise — õpetajale me usaldame oma hinge, arstile ihu. Arstina ja pedagoogina söandan ma väita, et mõlemad kutsealad kohustavad kõlbelisusele, kuid ei garanteeri seda. Tuletagem meelde belikove ja peredonoveid, vogelsange ja mengeleid... (Kus on mu kartoteek?) Minu vaatepunktist alatuimad roimad on ühenduses usalduse petmisega. Teadlane, kes kurjast kavatsusest või võhiklusest lähtudes väidab musta valgeks, terve haigeks ja haige terveks, kõlvatu kõl-

beliseks ja tõe valeks, ei vääri teadlase nimetust. Ajal, mil sagenevad inimelundite siirdamise katsed, mil avarduvad inimpsüühika mõjustamise võimalused ning tema intiimelu jälgimise vahendid muutuvad kättesaadavaks isegi eraisikule, peab teadlane kartmatult selgitama, mis on isiksuse normaalse arengu seisukohalt võimalik ja kasulik, mis amoraalne ja ohtlik. Teadlane on oma riigi kodanik, tema peamine kohus on alati ja mis tahes tingimustes oma valitsusele tõtt öelda.»

«Nüüd siis kõige viimane küsimus. Kas see on raske?»

«Jah, ega see alati kerge ei ole. Konservatiivsed valitsused tahavad, et teadus kinnistaks kõige olemasoleva muutumatust, ja raevutsevad, kui teadus väidab looduse muutlikkust. Progressiivsed valitsused üritavad teha kiireid ümberkujundusi ja pahandavad, et loodus on konservatiivsem kui nemad seda sooviksid. Aga kus on mõni suurmees valinud sissetallatuma ja kergema tee?»

Istusin laua ääres üle tunni, määrisin hulga paberit. Kogu selle aja vältel mind ei tülitatud. Ära minnes kortsutasin oma märkmed hooletult kokku ja pistsin püksitaskusse, teades, et rohkem ma neid ei vaja. Vähe sellest — püüdsin neid unustada, tundmaks ennast kõnetoolis sõltumatuna.

Õhtuse istungi alguseni jäi veel tükk aega, küllalt selleks, et käia duši all, pikali heita ja mitte millelegi mõelda. Nii tegingi. Ainus, mida ma arutasin, oli, kas maksab ümber riietuda või ei. Otsustasin, et ei maksa. Lips kägistab mind, aga mina pidin täna olema loomulikum kui eales varem.

Enne toast väljumist astusin akna alla, et seda sulgeda, ja nägin tuttavat inimkogu. Ta viipas mulle, käsitasin viibet hea endena.

Seejärel läksin trepist alla. Tekst toa number 2 vaskse uksekäepideme küljes rippuval kartongitükil palus kolmes euroopa keeles, et uksele ei koputataks ega häiritaks hotelli külalist. Vajutasin linki, uks oli lukustatud. Vestibüülis leti taga kommutaatori ääres istus perenaine. Mind märganud, võpatas ta kummaliselt, minu meelest tahtis midagi öelda, aga nähtavasti mõtles ümber ning ma astusin alles õhtupäikeses kümblevale tänavale Pariisi alistada otsustanud noore Rastignaci reipal sammul.

Lossi jõudsin seiklusteta ja õigel ajal. Mulle paistis, et sisse pääseda soovis veel suurem rahvasumm kui hommikul, ma ei osanud seda tunglemist seostada oma isikuga. Ega seal olnudki midagi imelikku — kui konverentsist osavõtjaile ütles Uspenski nimi Judinist võrreldamatult rohkem, siis

enamik külalistest vahetust peaaegu ei hoomanud, — huvitav oli kuulata Nõukogude teaduse esindajat, olgu ta kes tahes, ning kõik ootasid minu esinemist erilise eelarvamusega, ühteviisi valmis mulle kiitust avaldama või mind välja naerma. Üldiselt ei ole prantslased sissesõitnute suhtes uudishimulikud. Pariisis näeb kõiksugu võõramaalasi, aga 1957. aasta Pariisis olid Nõukogude teadlased mõnest kuninglikust abielupaarist põnevam vaatemäng, ja tasus kuulata, mismoodi nemad käsitavad tsivilisatsiooni tulevikku.

Mind saali ukse kõrval oodanud Denis küsis, kas ma olen nõus teisena sõna võtma, alles siis päris Uspenski järele, — see oli delikaatsus. Ütlesin, et olen valmis esinema millal tahes.

Õhtune istung algas lord Harold Campbelli eesistumisel. Campbell on nimekas teadlane ja maailma teadusliku üldsuse lugupeetavamaid esindajaid. Ta on väga vana, aga suurepärase rühiga, ainsagi rauganõtruse tundemärgita, tema suurde, teravajoonelisse, vägeva nina all kasvavate lühikeste, kuid lopsakate valgete vurrudega näkku on mõnus vaadata. Campbell on põline, mitte mõni värskeltlöödud lord, see tähendab, et tema esiisad võisid küll olla lihtlabased Šotimaa teeröövlid, aga sir Harold ise kahtlemata on humaanne inimene selle mõiste üllaimas tähenduses, ja mind õieti ei häiri, kui tal ka mõis on, Lev Tolstoil oli samuti midagi sihukest. Istusin nimme servale, võhivõõraste inimeste sekka, et olla üksi. Enne mind sõna võtnud delegaati kuulasin enam-vähem hoolikalt. Oleks vale öelda, nagu poleks ma põrmugi närveerinud, aga see oli kirurgi operatsioonieelne ärevus — toimugu südames mis tahes, käed ei tohi väriseda. Kui eesistuja vaevaliselt veeris mu nime, mis mulle endale eluaeg oli tundunud väga lihtne, tõusin püsti ja sammusin tema laua juurde samuti, nagu ma olin harjunud sisenema operatsioonisaali: ruttamata, igas liigutuses rahulik kindlus, et ei abilised ega kõrvaltvaatajad — hoidku jumal! — minu edus kübekestki ei kahtleks. Libistasin pilgu üle saali. Lektorikogemustest teadsin, et tuleb otsida esimestest ridadest mõned tähelepanelikud ja sümpaatsed inimesed ning vahetevahel neile otsa vaadata. Leidsin sealt oma Ida-Euroopa kolleegid, muhe Blažiewicz silmitses mind sõbralikult ja julgustavalt, kuid taipasin samas, et sedapuhku vajatakse täpsemat mõõteriista. Minu ees oli tüüpiline Pariisi auditoorium, osavõtlik ja kapriisne, iga masti ilukõnedega ammustest aegadest hellitatud, selline auditoorium ei andesta sulle ei igavust ega kohmetust, tal tuleb kohe sarvist haarata. Pöörakem pilk Blažiewiczilt

kolleeg Denis'le, kes jälgib mind lõbusa uudishimuga, sõõrmed pisut puhevil, paokil suu valmis naerma või delikaatselt haigutama. Või sellele hapu ilme ja sidrunikarva juustega daamile, kellel on ninal kandiliste klaasidega prillid kuldses raamis ning kelle kõrvast ripub kuuldeaparaadi peenike juhe. Daam — pealtnäha inglanna või skandinaavlanna — on kurdivõitu ja prantsuse keel pole tema emakeel, kui algus teda ei paelu, lakkab ta kuulamast. Peale nende ei tohi unustada ka tagumisi ridu. Mis sellest, et seal pole delegaate, on ainult külalised, enamik liiati kutsumata külalised, aga nad on noored, ja noorte päralt on tulevik.

Suutsin pidada lühikese pausi. Seda vajasin mina ja vajasid kuulajad. Enne kui hakata kuulama, olid nad ühtlasi vaatajad, neile meeldis takseerida uut inimest, koguni vahetada naabriga kriitilisi arvamusi tema välimuse ja rõivastuse kohta.

«On tähelepanuväärne,» ütlesin ma, «et elu kaitsmise probleemidele pühendatud esimesi teadlaste kohtumisi toimub linnas, mis oma vapile on kirjutanud *«fluctuat nec mergitur»*. Sellest uhkest deviisist võiks tänapäeval saada kogu meie planeedi lipukiri . . .»

Andmed Pariisi vapi kohta lainetel ulpiva laevukese ja ladinakeelse pealdisega, mis tõlkes tähendab «õõtsub ja ei upu», olin hankinud reisikäsiraamatust. Algus polnud teab kui võimas, ometi see meeldis. Auditoorium kiitis korrapealt heaks, et sealt tulnud mees rääkis vabalt prantsuse keelt, naeris, naljatas ja ilmselt ei kavatsenud kedagi õpetada. Möödaminnes õnnestus mul kõditada pariislaste linnapatriotismi, kolleeg Denis' irvis valgetest hammastest ma järeldasin, et ta oli sissejuhatusega rahul. Sidrunhapu ilmega daam kohendas kõrvas kuuldeaparaati ja laskus kummargile. Tagumistest ridadest kostis kiitvat kahinat.

Täna pole mul enam meeles, mida baaris laua taga kavandatust ma jõudsin ära öelda. Üht küsimust ilmselt laiendasin, teise unustasin. Stenogrammi ei koostatud, organisaatorid eelistasid helisalvestust. Mind kuulati tähelepanelikult ja mulle aplodeeriti. Tundub, et aega kulus mul lubatust mõne minuti võrra rohkem. Harilikult tõusis eesistuja niisugustel puhkudel püsti ja, ettekannet katkestamata, kuulas seda seisles, nõnda sõnatult koputades kõneleja südametunnistusele. Sir Harold ei tõusnud püsti, vaid kuulas, pannud pihupesa suure, hallidesse juustesse kasvanud kõrva äärde. Poodiumitrepist alla minnes tundsin rammestust, varisesin pehmesse

tugitooli kolleeg Denis' kõrvale, kes ikka veel naeris ja plaksutas.

«Vahva! Teil oli absoluutne menu,» sosistas prantslane.

«Mispärast absoluutne?» küsisin ma. Ausõna, mitte selleks, et koketeerida.

Denis puhkes naerma.

«Absoluutne sellepärast, et ühed uskusid teisse ja on teile tänulikud, et te neid alt ei vedanud. Teised teisse ei uskunud, aga teil läks korda neid hämmastada. Pariisis edu saavutamiseks on see vaata et peamine eeltingimus.»

Ent lugu ei piirdunud kiiduavaldustega. Enne kui välja kuulutada järgmist sõnavõttu, kiitis eesistuja lühidalt minu kõnet, ütles, et mu esinemine on tugevdanud tema veendumust, et erinevate maade teadlaste vastastikune mõistmine ja koostöö on mitte ainult võimalik, vaid ka vältimatu. Eks see olnud komplimentidest tähtsam.

Pärast mind rääkisid veel paljud, ja rääkisid huvitavalt, püüdsin neid teraselt kuulata, aga mu mõtted kandusid mujale, üha enam muret tegi mulle Uspenski. Lõppsõna asemel teatas Barois, et organiseerimiskomitee istung toimub järgmisel päeval hotellis «Majestic», otsekohe pärast Pasteuri instituudi külastamist, kuhu meid oodatakse kella kolmeteistkümneks. Tahtsin lossist võimalikult rutem lahkuda, minna Uspenski juurde, võib-olla ootas ka tema mind. Paraku polnud see kuigi lihtne, ma käisin käest kätte, mind õnnitleti, üks reporter üritas minult intervjuud võtta, saalis, fuajees ja trepil tulid minu juurde võõrad inimesed, ühed surusid mu kätt, teised ulatasid konverentsi külaliskutsed, et saada sinna autogrammi. Oues musitas üks turske piiga mind heast peast põsele. Eemal seisvate noormeeste hirnumisest võis järeldada, et ta tegi seda kihlveo korras. Viimaks õnnestus mul jõuda hämarale, üksnes autolaternatest valgustatud, kevadise haljuse ja bensiini järele lõhnavale tänavale. Jäin seisma, pidasin endamisi aru, mismoodi kõige otsemat teed metroojaama minna, kui mu selja taga lausus naerune hääl: *«Eh bien, monsieur! Comment ça va?»** See oli suisa ootamatu. Pöörasin ümber ning nägin Uspenskit, puhanut ja elegantset, tal polnud midagi ühist selle raseerimata subjektiga, kes oli mu hommikul teele saatnud. Minu üllatust piisavalt nautinud, võttis ta mul õlgade ümbert kinni.

«Tubli poiss! Sa olid suurepärane.»

Sattusin veel rohkem segadusse.

---

* Noh, mu härra! Kuidas käsi käib? (Pr. k.) Tõlkija.

«Mis? Kas sa kuulsid mu sõnavõttu?»

«Loomulikult.»

«Mina sind ei näinud.»

«Ega võinudki näha.»

«Kus sa siis olid? Kas projektoriruumis?»

«Peaaegu. Saladuste osas ei jää tänapäeva lossid keskaegsetest maha. Ja Daniil Oskarovitš on siin omainimene. Tema, va kena mees, mu kohale vedaski. Läki!»

Uspenski lükkas mind tuttava «Jaguari» poole. Rooli taga istus doktor Wagner.

Vaevalt olime Pašaga tagaistmele roninud, kui auto sööstis paigalt. Rooli hoidis Wagner vasaku käega, parema sirutas üle õla mulle.

«Soovin õnne! Ma viin teid hotelli, et te saaksite särki vahetada, siis sõidame banketile.»

«Banketile?» Kõige vähem tahtnuksin ma olla inimeste seas ja rääkida prantsuse keelt.

«Banketile, hilisele lõunasöögile või varajasele õhtueinele, nimetage seda kuidas soovite. Palju juua ei ole kohustuslik, aga sööma te peate. «André's» on hüvad road. Ja kuluaaride tähtsust ei tohi alahinnata.»

Tagasihoidliku, kuid kalli restorani üldsaalis toimunud banketist on mul hägused mälestused. Seal oli palav, kärarikas ja rahvarohke. «André» on restoran, kuhu ei tulda tantsima, vaid sööma, lauad on paigutatud nii tihedalt, et kelneritel tuleb nende vahel lausa laveerida. Tahtsin tagamõttega istuda Uspenski kõrvale, aga banketi korraldajad kandsid hoolt, et meid lahutati — meie järele valitses suur nõudmine. Mind pandi istuma noore slavistikaüliõpilase *mademoiselle* Barois' ja Dijonist pärit sümpaatse kanooniku vahele. Õnneks ei sunnita Prantsusmaal kedagi vägisi jooma, ning ma ei tundnud piinlikkust, et jäin keelekastmise osas neiule ja vaimulikule alla. Uspenski jõi palju, kuid püsis suurepärases vormis ja — nagu alati — tähelepanu keskpunktis. Võis vaid imestada, kuidas mees, kes patuga pooleks tõnkas inglise ja veel viletsamini prantsuse keelt, oskas ka siin tuua laudkonda pidumeeleolu, lennult repliike püüda, nalja heita ja silmapilkselt võita kõige erinevamate inimeste sümpaatia. Lausuti tooste, sealhulgas meie auks. Uspenski vastas vene keeles, mina tõlkisin, kogu sõidu kestel oli see esimene ja ainus kord, kus ma täitsin tõlgi kohustusi.

Pärast jäätist, mida serveeriti varajaste aedmaasikatega, tõusis püsti vana Campbell, tema järel veel mitu inimest.

Nägin, et võin viisakusreeglite vastu eksimata märkamatult kaduda. Aga Uspenski tabas mu liigutuse.

«Kas sa tahad ära minna?»

«Kui sina mind ei vaja, siis küll.»

«Sa näikse väsinud. Tead mis,» jäi ta mõttesse, «mine hotelli, see on siinsamas naabruses, käi duši all ja heida pikali. Siruta jalad välja, lõdvesta lihaseid. Ma astun sinu juurest läbi.»

«Millal?»

Paša tegi ebamäärase žesti.

«Varsti.»

Lonkisin mõnuga mööda laia avenüüd. Jalakäijaid oli vähe, rahvast paistis olevat ainult kohvikutes ja baarides. Tihedas reas seisid kõnniteede ääres autod.

Eilne neeger polnud üksi, tal oli sõber külas, kellega mängiti laevauputamist. Neeger naeratas mulle nagu vanale tuttavale.

Hakkasin juba uinuma, kui Uspenski tormas minu tuppa. Ta oli lõbus ja elevil, kuid mitte purjus.

«Lähme!»

«Kuhu?»

«Kuhu silm sihib. Istume kuskil ja ajame juttu. Saad näha öist Pariisi.»

«Mis *fluctuat*?»

«Täpselt.»

Panin riidesse, ja me läksime välja.

19. «MOULIN-ROUGE»

Kõike, mida me sel õhtul rääkisime, ma enam ei mäleta. Alguses igatahes läksime Napoleoni üle vaidlema.

Istusime tänavale tõstetud kohvikulaua taga tillukestes korvtoolides, kabaree «*Moulin-Rouge*» eredalt valgustatud uksest lahutas meid vaid sõidutee. Kabaree läbinisti kaasaegse sissepääsu kohal kõrgus arhailise välimusega tornike, mille külge oli kinnitatud midagi tuuleveski tiibade taolist; tiibade asetus ei lasknud tuulel neid pöörlema panna, seda võis teha vaid mootor. Tuuliku tiibu palistasid säravad elektrilambid, aga torni ja maja enda soklikorruse väljaulatuva ääristusega aknad olid pimedad nagu kolba silmakoopad, see andis kogu ehitisele sünge ilme. Veskist kumbagi kätt seisvaid kõrghooneid kattis plätserduslik valgusreklaam katuseni välja,

seal nägi punase värvi kõiki varjundeid piimroosast purpurseni, need segunesid omavahel ja tuiklesid. Argoontorudest kujundatud alasti tantsijatar oli tardunud ekstaatilisse poosi, reklaamides seedimist ergutavat mineraalvett «Vitel».

«Viiekümne teisel aastal me istusime siin ja vaatasime, kuidas need tiivad pöörlevad,» ütles Uspenski. «Midagi ei ole muutunud, võib arvata, et ma vaatan teist korda vana kroonikafilmi.»

«Kes need «meie» olid?» küsisin mina.

Paša tõmbus tusaseks.

«Mina ja Beeta. Ja Vdovin. Ja see... Aleksandr Jakovlevitš. Miks sa seda uurid?»

Jäin vastuse võlgu.

«Ma tean, miks sa vaikid,» ühmas Uspenski tigedalt. «Tookordsel sümpoosionil olnuksid sina Vdovinist vajalikum. Isegi Beetast ja minust vajalikum. Aga sel ajal ma ei saanud sind kaasa võtta. Ega Vdovinit koju jätta. Ainult kretiinide kujutluses teeb inimene, kellel on võimu, alati seda, mida tahab.»

See oli Uspenski stiil. Olukordade tõttu mitmel puhul põiklema sunnitud, polnud põiklemine talle ometi iseloomulik, ei teaduslikus poleemikas ega isiklikes suhetes ei peljanud ta teravusi.

«Mis praegu viga arutada!» torises Paša. Üle ta palgete vilksatas punakas helk, need näisid põletikulised. «Täna teab isegi Antonevitši-taat Vdovini tegelikku väärtust, aga tollal...»

«Eksid,» ütlesin mina, «Antonevitši-taat oli ainus, kes teadis tema tegelikku väärtust juba tollal.»

«Sind muidugi arvesse võtmata?»

«Ei. Ka mina ei teadnud seda. Kuigi pidanuksin teadma. Vdovin ju tuli minu laboratooriumist.»

«Hea, et sa vähemalt osa süüd oma õlgadele võtad. Tüütu on elada inimeste seas, kelle südametunnistusel ei ole tolmukübetki. Kas sa habemikku Vdovinit oled näinud?»

«Ei,» kostsin imestunult.

«Mina nägin. Looduskaitsealal on Vdovin kasvatanud panthabeme, see reedab ta täielikult. Kaupmees! Pesuehtne Volga suuräritseja, euroopaliku haarde ja aasialiku kavalusega sitke maamees. Tead,» naeris Paša, «kellega meie omad sarnaneksid, kui neile täishabe ette panna? Pjotr Polonski oleks gümnaasiumidirektor mis gümnaasiumidirektor.»

«Pigem ülempreester.»

«Õigus. Just ülempreester. Arhierei mõõtu Polonski välja ei anna. Ei anna, kleebi talle ette kui tahes vägev habe. Kogu

ta suutmine piirdub valju häälega. Aga anna Vdovinile voli kätte, ja . . .»

«Ta ju sai voli kätte.»

«Mida sa sellega tahad öelda?» (Küsimus, mida me kõik esitame, kui saame väga hästi aru öeldu mõttest.)

«Vdovin oli sulle vajalik.»

«Kasulik.»

«Sellest ma küll aru ei saa.»

«Mis sulle arusaamatuks jääb? Mina viisin läbi teatava kampaania, praegu me seda arutama ei hakka, arutlus meelitaks meid peateemast liiga kaugele. Mainitud kampaanias tegi Vdovin seda, mida sina muuseas ei tahtnud ega osanud teha, aga mida minu seisukohast tuli teha. Mis tahes organismi elutalitlust tagab erinevaid funktsioone täitvate erinevate organite tegevus... Napoleon pidi kasutama koguni Fouché abi.»

«Miks «koguni»? Mulle on Napoleon Fouchéta mõeldamatu. Samuti nagu Hitler Himmlerita või . . .»

«Ohoo! Ma näen, et sul on keisriga vanad arved klaarida.»

«Ei ole siin mingeid arveid. Ma lihtsalt ei salli teda. Ja selgemini kui eales varem taipasin seda siin, selles linnas, kus kõik temast kubiseb — alustagem Triumfikaarest ja lõpetagem tuhatoosiga meie laual.»

«Huvitav. Mina olin omal ajal Napoleonist isegi vaimustuses. Lugesin temast üht-teist. Miks sina teda ei salli?»

«Kas vastata lühidalt?»

«Kui sa oskad . . .»

«Et mitte otsida uusi sõnu, siis bonapartismi pärast.»

Uspenski lagistas naerda.

«See oli liiga lühike vastus. Aga tegelikult?»

«Palun ütle,» küsisin mina, «kas sa oled käinud Napoleoni haual?»

«Invaliidide kuppelkirikus? Muidugi olen.»

«Ja Pasteuri haual?»

«Ei ole käinud. Aga homme minnakse Pasteuri instituuti, palume, et meid viidaks ka tema kalmule. Miks sulle Pasteur meelde tuli?»

«Sellepärast, et Pasteur on suur prantslane ja maailma suuremaid teadlasi. Teadlane, kelle tähtsus ei hääbu aastatega ajalukku, vaid aina kasvab. Sarja hiilgavalt läbiviidud eksperimentidega tõestas Pasteur elu isetekke võimatust. Mida tõestas Napoleon? Et elusolendite suuremõõtmeline hävitamine on mitte ainult võimalik, vaid ka tulus ja austav ettevõtmine. Aseptika kasutuselevõtmisega on Pasteur päästnud rohkem inimesi kui Napoleon jõudis hävitada, aga ta hävitas neid palju; üks sotsioloog ütles, et pärast Napoleoni sõdu olid prantslased jäänud keskmiselt viis sentimeetrit lühemaks, mis imet seal — kaardiväelased ei andnud alla, vaid läksid surma. Pasteur on pälvinud inimkonna igavese tänu, saades jagu marutaudi mikroobist, aga mis jäi järele Napoleoni võitudest? Võitnud mõne lahingu, kaotas ta kõik peamised sõjakäigud olgu Egiptusse, Hispaaniasse või Venemaale, üritas revanšeerida ja lõpetas Waterlooga. Kui ebaõiglane on ajalugu! Vapper Ney hukati selle eest, et ta Saja päeva ajal uuesti asus oma keisri lipu alla, aga kõigi hädade süüdlane, nüüdse terminoloogia järgi sõjaroimar, mees, kes alustas oma karjääri revolutsioonilise rahva mahalaskmisega, saadeti auavaldustega saarele, et ta saaks seal memuaare kirjutada; ning kui Napoleon otsad lahti andis, toodi tema põrm Pariisi südalinna, hoonesse, kus olid veetnud oma eluõhtu seitse tuhat sõjainvaliidi ja kus nüüd ajavad suid ammuli turistid kogu maailmast. Tõepoolest suure prantslase hauale juhtuvad vahel harva üksikud inimesed, reisikäsiraamatus seisab: «Muuseumi ja kalmu külastamine kokkuleppel.» Pasteuri kaastöölistest ma ei räägi. Üks väike tänav kannab doktor Roux' nime, ja kõik. Iga Napoleoni marssal aga on ahminud endale vähemalt kilomeetripikkuse puiestee, erandituit kõik — ausameelne Lannes ja tühine Murat. Kellele ei jätkunud puiesteid, neile anti avenüüd. Tegin eile Étoile'i väljakule ringi peale, vaatasin nimme kõigi Triumfikaare juurde kokkujooksvate avenüüde nimesilte. Keda kõiki seal ei näe! Truu Kleber, kellel kallis juht laskis kärvata Egiptuses, ja Kommuuni timukas MacMahon. Puudub ainult Petain . . .»

«Kuule, ära luiska! On olemas Victor Hugo avenüü.»

«Kas sa tead ka, kes see Hugo oli?»

«Ljoša, sa lähed upsakaks. Kes oli Hugo, seda ma tean.»

«Ei tea. Sinu arvates vist kirjanik?»

«Kes siis?»

«Kindral.» Lõpuks õnnestus mul Uspenskit jahmatada, pean tunnistama, et see tegi mulle rõõmu. «Võid mind uskuda! Hugo-*père**. Ma ei kahtle prantslaste sõjamehevapruses, aga mind ajab marru, et rahvas, kes on andnud maailmale Descartes'i, Lavoisier', Pascali ja Ampere'i, uhkeldab selle Korsika ebardi ja tema kambaga. Napoleon ilutseb kõikjal — Vendome'i sambast konjakipudeliteni. Pasteuri nime ei kirjutata enam isegi pastöriseeritud piima pakendile. No mis sa hir-

* Hugo-isa. (Pr. k.) Tõlkija.

nud?!» käratasin ma, märganud Pašat vappumas hääletust naerust.

«Anna andeks,» ütles ta ikka veel turtsudes. «Istuda puiesteel keset kõrtse ja bordelle ning arutada maailmaprobleeme — selleks vist on võimelised ainult venelased . . .»

Ka mind ajas naerma.

«Aga väikese kaprali suhtes oled sa ülekohtune,» jätkas Uspenski juba tõsiselt. «Kas sa tead, et Napoleon oli Prantsuse Instituudi liige? Meie mõistes akadeemik?»

«Mõelda vaid! Anna meie Vdovinile kätte tegelik võim, viie aasta pärast on ta akadeemik. Vahe seisneb vaid selles, et Napoleonil tõepoolest oli eeldusi tegelda teadusega. Tead, mida ütles tema kohta Curie?»

«Noh?»

««Ta võinuks olla teadlane, aga temast sai keiser. Mäherdune langus!»»

«Ausõna?» Uspenski naeris nii valjusti ja vaimustatult, et kõigega harjunud prantslased naaberlaudade taga pöörasid meile esimest korda tähelepanu. Ühtäkki muutus ta tõsiseks. «Olgu. Jalutagem mööda puiesteed Pigalle'i väljakuni. Sulle on see lihtsalt hädavajalik. Muidu küsitakse, kas sa Pigalle'il käisid, ja sina pead silmad maha lööma.»

«Loomulikum on oletada, et minult päritakse, kas ma käisin Louvre'is.»

«Louvre'i öösel ei minda. Ja võta teatavaks, et sulle kui füsioloogile on Pigalle Louvre'ist tublisti õpetlikum.»

Lonkisime mööda kõnniteed, suund vaksali poole, kust eile olime autoga tulnud, ja sama kätt, see paistis meile põnevam: rohkem tulesid, rahvahulk tihedam ja kirevam. Võtsime peatselt omaks Pariisi flanööride kõnnaku. Tavaline jalakäija kõnnib kuskile, flanöör kõnniskleb, iga hetk valmis oma plaani, kui tal seda üldse on, mõne ahvatluse sunnil muutma; kogu see neooni ja argooni kõigis varjundites kramplikult heiklev reklaam peab silmas nimelt teda, ja ainus põhjus, miks ta ei haara kinni kohe esimesest söödast, on, et sealsamas kõrval särab, pilgutab ja peibutab teda veel uhkem sööt. Meile vastu tuli samasugune kirju seltskond nagu see, mis eelmisel päeval oli välja roninud Notre-Dame'i katedraalist, aga kui seal oli kõiges — näoilmetes, kõnnakus ja summutatud häältes — avaldunud vagadus ja isegi paadunuimad pidasid oma kohuseks jääda vähemalt viiekümne meetri raadiuses hillitsetuks, siis siin, vastupidi, võis igast liigutusest, naerulaginast ja silmade särast lugeda ohjeldamatust, vahest ka

natuke teeseldut. Kiriku juures ja lõbustuskohtades lihtsalt kehtivad erinevad mängureeglid.

Enamik neist, kes meile vastu tulid, olid meesterahvad — eurooplased, araablased ja neegrid —, nad vahtisid poolpaljaste ja sootuks alasti naiste pilte; tõmmunahkne hindulanna kahe majakorruse kõrguselt plakatilt kutsus öökinno, lubades publikut mõne frangi eest pühendada Kamasutra iidse armaskunstituse saladustesse; roosad rinnakad piigad tagantpoolt valgustatud diapositiividelt meelitasid viletsavõitu striptiisietendustele, püüdsid pilke lakitud ümbrispaberitelt *sex-shop*'ide vaateakendel. Ma ei saanudki aru, millega need lugupeetud ettevõtted peale pornograafiaga äritsemise veel tegelevad, maksis mul ühe vaateakna ees paariks-kolmeks sekundiks peatuda, piilumaks eredalt valgustatud poe sisemusse, kui uksest lipsas välja ilge mees, ajas hambad lahkelt irevile ja kutsus mind sisse astuma. Peale nende tänapäeva Aštarte templite ajas reipalt äri kümneid õlle- ja toidubaare, aafriklased sõid ube, hiinlased trepange, hilisest ajast hoolimata kaubitseti pudukauba- ja parfümeeriakioskites, praotaolistes orvades mänguautomaatide ees tõuklesid ätid ja poisiklutid asjatus lootuses üle trumbata tõenäosusteooriat. Välja arvatud paar elatanud matrooni, ümmardasid kõikjal mehed, naisi — mitte joonistatud, vaid lihalikke — võis aimata kuskil läheduses, klaasi või kardina taga. Nende vaatamise eest tuli siin maksta. Elektrituledes säravalt puiesteelt hargnesid hämarad põiktänavad, kus sebisid mingid varjud, kahe- või kolmekaupa seisid tänavanurkadel laternate all grimeeritud noormehed, jalas tihedalt ümber kintsude liibuvad klošspüksid, seljas sügava väljalõikega trikoosärk.

Mina ja Uspenski kõndisime pikkamisi, ei jäänud kuskil seisma, tõmbusime harva kõrvale, mööda laskmaks mõnda inimvaret, aga ei andnud teed atleetlikele jõhkarditele ega nende krohvitud eitedele. Paaril korral vahetasime pilke, ning ma taipasin, et meid rõõmustab üks ja sama asi — selles kahtlases kohas ootamatult tärganud ühtekuuluvustunne. Meil oli hea tõdeda, et me suhtume siinsesse möllu täpselt ühtemoodi, patoloogide rahuliku huviga. Meile meeldis ka see, et teatavale ealisele ja kehaehituslikule erinevusele vaatamata olime alles kaks tugevat meest, kes vajaduse korral suudavad teineteise eest seista.

«Ptüi, tõbras!» pobises Paša. «Justkui elus teine . . .»

Vaatasin ringi. Klaaskioskis laua taga istus hallipäine naine, öökull õlal. Naisel oli range ilmega tõupuhas nägu, ja peened roosad sõrmed liikusid laual lebavate mängukaar-

tide kohal. Tõsijutt, esimesel hetkel oli raske taibata, et see on nukk. Süngelt muiates õngitses Uspenski taskust mündi, viskas selle automaadi vertikaalsesse avasse. Sees hakkas midagi ürisema nagu kassaaparaadis ning horisontaalavast ilmus nähtavale kassatšekist pisut suurem paberileht. Nägin seal mingit zodiaagimärki ja tillukeses kirjas trükitud teksti. Sirutasin käe.

«Las ma tõlgin.»

«Pärastpoole.» Uspenski oli tusane ja naeris ühteaegu, pistis paberilipaka taskusse. «Ljoša, kas sa oled ebausklik?»

«Mitte rohkem kui iga teine kirurg. Aga mehaaniline kaardimoor on juba midagi liiga nõmedat.»

«Nõmedus ei tunnista, et ta võiks olla liiga nõme. Inimesed on uskunud nõmedamaidki asju... Oi tõpraid!» Paša pigistas valusalt mu õlga. «Vaata sinna! Näe, seda sopakat...»

Kaardimoori naabruses, järjekordse *sex-shop*'i tänavale tõstetud klaasstendil seisid müügiks väljapandud teosed. Headest raamatutest maksid need märgatavalt rohkem, eks see ole mõistetav, uimastusained on alati olnud kallimad kui leib. Inimene, kes instrueerimise mõttes vajab «Sadat erinevat armastusmoodust», on tobu ja seda väärt, et tal nahk kuumaks kütta. Aga Uspenski ei osutanud sõrmega «Sadat moodust», vaid läikivate kaantega trükist, mille esikülge ehtisid SS-i nooled. Need olid samas dešifreeritud: tähendasid seksi ja sadismi. Pilt kujutas alasti naist põlvili hirmunult silmitsemas tursket SS-meest, kellel olid lakksäärikud jalas ja pikk kantsik käes. Naine oli roosa, SS-lane tumeroheline nagu rohutirts. Joonistuse maneer oli täpselt samasugune nagu sigarettide «Lucky Strike» ja vannivee jaoks mõeldud männiokkaekstrakti reklaam.

«Läki!» müksas mind Paša. Juba tekkiski uksele kellegi vastik lõust, sammusime kähku edasi. «Lähme joome õlut, mu kõri kuivab sellest nurjatusest.»

Õlut jõime lähemas püstijalabaaris.

«Kas sa mõistad, milles seisneb säärase sopaka alatus?» Uspenski raevutses ikka veel. «Autor loomulikult teeb näo, nagu paljastaks ta fašistlike koonduslaagrite julmusi. Vale. Ta peab silmas labast väikekodanlast, keda muserdab igavesti murelik eit ja närib kadedus nende vastu, kes tänu andele, jõule või rahale on saanud endale kobedama naise. Siin aga on ühel mehel piiramatu võim kümnete hukkumisele määratud naiste, nende ihu ja isegi hinge üle. See sopakas ei ole pornograafiline liigse avameelsuse pärast, vaid et ta

on vananeva väikekodanlase nauding ja algaja sutenööri õppevahend. Iga sutenöör on potentsiaalne fašist...»

Meie kõrval seisev keigarlik subjekt hakkas pahaselt nihelema. Uspenski teda ei näinud, pidin oma kaaslasele silma pilgutama.

«Mis on?» imestas Paša.

«Ei midagi. Siin saadakse aru prantsuse keelest.»

Uspenski ei taibanud nüüdki.

«See on prantsuskeelne sõna,» selgitasin ma.

Viimaks ometi Paša mõikas. Ta puhkes naerma, pööras robinal keigari poole ning vaatas teda varjamata pealaest jalatallani — paljakskulunud laubale veetud nokkmütsist sirelivärvi mokassiinideni. Märkasin keigarit kohe sisse astudes, ta oli baaris enne meid, ja selle järgi otsustades, kui pikkamisi mehike imes oma õlut, polnud tal kuhugi kiiret. Keigaril oli vistrikuline näonahk ja sisselangenud rind, ilu ja jõudu asendas tema näkku kirjutatud, lihtsurelikule kättesaamatu äärmine jultumus, vaevalt kehtis selle subjekti kohta mõni muu keeld peale politsei antu. Häbematus, millega välismaalane teda silmitses, talle ilmselt ei meeldinud, aga välismaalane näis liiga soliidne, pealegi oli välismaalasi kaks, ning ta pidas paremaks nendega mitte tegemist teha. Kustutanud silmist ähvardava helgi, haigutas keigar teeseldult ja hakkas tänavale vahtima. Ka Uspenski pööras ümber.

«Sel koerapojal,» kirus ta, «sel keldrikakandil ja pätil — loodetavasti polnud siin võõrsõnu? —, sellel jälgil putukal on piiramatu võim paari-kolme õnnetu tüdruku hinge ja ihu üle, ta võtab tribuuti igalt *coitus*'elt ning teda tüssata on raskem kui maksuametit.»

«Prostitutsioon ju on Prantsusmaal keelatud?» (Unustasin täiesti, et ka see on prantsuse algupäraga sõna.)

«Keelatud küll, aga mis kasu sellest?! Nagu poleks Ameerikas keeluseaduse ajal joodud! Pahe, mis hävitamise asemel pannakse keelu alla, ei lakka olemast, ainult muutub silmakirjalikumaks. Enamasti annab keeld tunnistust nõrkusest, mitte jõust.»

Kummutasime kruusid, ja silmitsenud oma naabrit nimme veel kord nagu katselooma, kõndisime edasi Pigalle'i poole.

Rahvast oli üha rohkem ja kirevama välimusega. Joobnuid ma ei näinud, aga kõik näod tundusid põletikulised, neile langev luminestsentslampide ja reklaamtulede helk süvendas veelgi seda muljet.

Rahvasummast vupsas välja arvata kaheteistkümneaastane

poiss, torkas meile kummalegi pihku mingi lendlehe ja kappas edasi. Paša kobas põuetaskust prille, kuid mõtles ümber.

«Mis asi see on?»

*«Strip-tease permanent de 14 h. 30 à l'aube. Avec les nues les plus jolies et les plus sexy de Paris,»** lugesin mina. «Kella poole kolmest päeval koiduni. Võib kujutleda, mäherdune on see konveier!»

«Kerigu need lirvad põrgu! Jätku vähemalt lapsed rahule. Mida head võib loota sihukesest lendlehelevitajast? Joogem õige veel midagi. Ainult istudes.»

«Vahest aitab?»

Uspenski vaatas mind uurivalt.

«Tead mis, Ljoša, lepime kokku, et kui sina ei taha, siis ära joo. Mulle aitab kodusestki kontrollist.»

«Hästi. Ainult natuke.»

Pean tunnistama, et andsin varsti alla. Taga hullemaks, ma ise tahtsin juua. Leidnud Pigalle'i väljakul sobiva kõrtsi, istusime nii, et näha möödasaalivat rahvast. Paša tellis «Martinit».

«Jätku vähemalt lapsed rahule!» kordas ta endamisi. «Sa ei märkagi, kui kukud mõne jälkuse otsa. Aga kuidas saadakse lapsi rahule jätta, kui kõik ümberringi on ühe ahela lülid. Pariisi kogu patu taimelavaks sõimata ka ei sobi. Prantslased ei ole teistest hullemad. Näiteks rootslastest. Ja meie omade asemel ma ka väga ei uhkustaks. Rahvasaadikuna tuleb mulle rohkesti posti, vahel saad teada sääraseid fakte, et paneb jahmatama. Kui ajalehed kirjutavadki neist, siis tingimata hädaldamise saatel: «Paistab võimatuna, paistab mõeldamatuna . . . Tegemist on erandnähtusega . . .» Aga meie oleme eksperimentaatorid ja teame, kui ohtlik on erandeid ignoreerida; kes muu kui meie peame mõistma, et kõige sagedamini tähendab erand signaali. Inimene on ikka veel üpris julm ja ohjeldamatu tõbras, ei maksa unustada Lenini sõnu, et kõigi tuhandeaastaste harjumuste ümberkujundamine nõuab aastakümneid. Muidugi võib kujutada asja ka nõnda, et meile on need aastakümned ammu läbikäidud etapp, aga pärast tuleb enesega rahulolu siiski kinni maksta . . . Viimane kord ma käisin Pariisis sügisel. Ja sattusin siinsetesse paikadesse päise päeva ajal. Päeval on Pigalle igav ja peaaegu kombeline — eks sa ise näinud, me sõitsime siit eile läbi. Tookord jäin kuskil Blanche'i ja Pigalle'i vahel vihma kätte. Rõõmus

---

* Striptiis vahetpidamata kella 14.30-st koiduni. Pariisi kõige kaunimate ja seksikamate naistega. (Pr. k.) Tõlkija.

sagar oli, seenevihma moodi. Kõik tõttasid peitu, kes kuhu sai, mina läksin varikatuse alla. Vaatasin ringi, mu selja taha jäi trepp, mida tänavast lahutas lükandvõre. Igavusest piilusin läbi võre: soliidne paraaduks nagu mõnel pangal või ministeeriumil, kummalgi pool ust inimesekõrgune mattklaas. Ei midagi põnevat. Äkki ilmus kuskilt kõrvalavast kena välimusega naine, käes ämber ja kalts, tema kannul käharpäine poisipõnn, nii aastat viis vana, samuti ämber käes. Ema plõksutas lülitit, mattklaas lõi valgeks, ja mida ma nägin — see polnudki klaas, vaid värviline diapositiiv, kus kõige elajalikumas poosis kujutati alasti naist, vanatühi teab, võib-olla teda ennast. Ja nagu poleks midagi katki, hakkasid need kaks seal pesema ja pühkima, ema kõrgemalt, poeg madalamalt. Ütle mulle, Oleg, mis saab sellest poisipõnnist?»

«Kes teab,» vastasin mina.

Uspenski vihastas.

«Äärmiselt sügavamõtteline vastus! . . . Teoreetiliselt ei ole välistatud, et temast saab uus Pasteur. Või Romain Rolland. Aga palju tõenäolisemalt gangster. Striptiis on halb mängumuru.»

«Kas sina oled striptiisi näinud?»

«Olen küll. Ainult mitte siin.» Äkki müristas Paša naerda. «Tead, kes meid sinna viis? Kadunud Laport. Noneh, seesama kuulus Laport, Prantsuse Instituudi liige ja *commandeur*. Omal ajal oli Laport meie külaline, me viisime ta «Aragvisse» ja «Luikede järve» vaatama. Pariisis kutsus tema meid koju külla, me pääsesime kogu õhtuks Vdovinist ja Barskist. Veetsime oivaliselt aega, viimaks tegi vana ettepaneku sõita striptiisirestorani: «Teile on see keelatud vili ja võib lõbu pakkuda. Ärge ainult prantslastest halba mõelge, nagu nähtub sõnast endast, ei ole *strip-tease* meie leiutis.» Sõitsime kogu seltskonnaga: *monsieur, madame* (Oh, vaja vanaprouale helistada!), lahutatud tütar ja meie. Loomulikult mitte Pigalle'i väljakule, vaid purukallisse, rikastele ameeriklastele määratud asutusse, kus ei tarvitse peljata mingeid vahejuhtumeid.»

«Noh, ja mis see sihuke on?»

«Kabaree. Pimedasse saali oli topitud nii tihedalt diivaneid ja laudu, et aeg-ajalt ma tundsin, kuidas üks kaabakas hingas mulle otse kuklasse. Muidu oli kõik nii nagu igas teises kabarees — poodium, valgustusseadmed ja sametkardin. Lahtiriietumisega etteasted vaheldusid tavalistega. Üks number vapustas mind südamepõhjani. Klouni esinemine batuudil. Kas sa tead, mis asi on batuut? Hüppevõrk. Kitsas, pingul ja vedrutav. Batuudile ronis kloun. Õigemini mitte koomik, vaid

nukker mees. Nagu Chaplin, ainult väga tänapäevane, korralikult riides, proovireisija moodi, kepp ühes, väike kohver teises käes. Asutades minema mööda nõtkuvat batuuti, ta komistas ja kukkus, lendas õhku ega suutnud enam püsti tõusta. Võrk pani mehe hüplema, tema võimuses polnud hüplemist peatada, ta maandus kord küljele, kord näole, kord kohvri peale, julgemata seda käest lasta, batuut pildus teda järjest tugevamini ja klohmis nii, nagu võib inimest klohmida saatus. Tagaseinas dekoratsioonil vilgutas tulesid suurlinn — ma ei tea, milline, kas Pariis või New York —, linn tegi grimasse, mehe huultel püsis tardunud naeratus ja silmis isegi mitte hirm, vaid alistuvus. Kuradi andekas! Aga jube. Veel jubedam sellepärast, et paljud naersid. Mina samuti. Ainult Beeta kivines.»

Uspenski rüüpas oma pokaali tühjaks, andis kelnerile märku:

*«Répétez!»**

Mina väga ei protesteerinud.

Kui kelner lippas uue portsjoni järele, silmitsesime rahvast. Inimesi oli veel rohkem, trotuaar jäi juba kitsaks. Mööda puiesteed ei kõnnitud, seal voogas püdel, kihisev inimlaava. Kirev ja pilkupüüdev, allutatud liikumise ja tõuklemise keerukatele ning tuletamatutele seadustele. Reklaamide neoontorudest ja värvilistest laternatest räigelt valgustatud näod tundusid lakitud nagu karnevalimaskid, ka rõivastuses oli midagi maskeraadlikku: vilksatas rätikuid ja turbaneid, aafriklaste karjuvate värvidega särke ja indohiinlaste kitsaid valgeid pükse, araablaste burnuseid, läänesakslaste tiroolimütse ja seemisnahkseid lühikesi pükse, džiine ja muid hatuseid säärevarje. Marssis mööda kuivetu isand, torukübar peas, hoides käe alt kinni valkjate juustega tüdrukul, kellel olid jalas velvetpüksid ja ketsid, õlgadel kandis neiu lambanahkset, vist varrukateta ürpi, vill väljaspool.

«Noh, aga mis sellesse puutub,» venitas Paša, «siis ma ei tea, kuidas sulle seletada. Minu arvates ebahuvitav. Meie oleme meedikud, anatoomiat õppisime mujaltki kui atlase järgi. Mulle tähendab alasti naine armastatut või patsienti. Kolmandat võimalust ei ole.»

«Kunsti sa unustasid.»

«Sul on õigus,» nõustus Uspenski ikka niisama loiult. «Aga seal polnud kunsti lõhnagi. Kloun, tema tegi küll kunsti...» Ta jäi mõttesse, tuletas midagi meelde ja hakkas äkki naerma.

---

* Korrake! (Pr. k.) Tõlkija.

«Kujutle pilti — programmi esimene osa lõpeb, aeg on juba kaugelt üle kesköö, ma vaatan meie võõrustajaid ja näen, et professor tukub, proua koob, tütre silmad tõmblevad, hea kasvatus ei luba tal haigutada. Tõusime püsti ja tänasime, vabandades väsimusega... Ei, mind see pastöriseeritud erootika ei tõmba. Parem nad võinuksid meid viia mõnda urkasse, aga kus sa sellega... Tead mis?...»

Uspenski pidas viivu aru, mina teadsin juba ette, mis nüüd järgneb.

«Läki!» ütles ta püsti tõustes.

«Kas tasub?»

«Sa vist kardad provokatsioone? Jäta jama! Kus võiksid kaks meiesugust meest vahele jääda?»

Sobiva urka leidsime mitte puiesteelt, vaid pimeda, mäkke tõusva põiktänava algusest. Meile vastutulnud hiiglaslikku kasvu neeger — tema rinnal kõlkuv taskulamp valgustas mehe hirmuäratavalt vägevat lõualuud — kasseeris meilt sissepääsumaksuks tühiseid krosse ja luges ülejäägi nii täpselt tagasi, et mul sähvatas mõte: kui siin inimesi maha ei notita või neilt vähemalt riideid ei röövita, siis peab ettevõte tegutsema kahjumiga. Neegrist saadetuna läksime lühikesest trepist alla, neeger tõmbas kõrvale raske, saja aasta tolmust haisva portjääri ning me nägime pikka ja kitsast, harilikust restoranvagunist veidi suuremat hämarat keldrit. Valgustatud oli vaid lapike põrandat — tibatilluke poodium kõrtsi keskel, parempoolse seina ääres. Teispool poodiumi paiknevat kulissidetagust osa eraldas publikust kirevaksmaalitud purjeriie, selle varjust kostis kähisevaid džässihelisid. Kõike seda me nägime pärast, enne paelus meie tähelepanu piki kitsast vahekäiku kõndiv alasti naine. Ta tuli otse meie suunas — väga aeglaselt, käed kuklas —, tema päratu pikkade, arvatavasti tehisripsmetega silmad olid pooleldi suletud. Meid peaaegu puudutanud, pööras naine sujuvalt ümber, läks niisama aeglaselt, kergelt puusi hõõritades tagasi, astus poodiumile, keeras end veel aeglasemalt ringi ja lipsas sisse maalitud purjeriidesse jäetud avast. Kostis harva loidu käteplaginat, purjus naisehääl hõikas midagi arusaamatut, üks mees hirnahtas. Mu silmad harjusid hämarusega, nägin, et kõik lauad peale ühe otse ukse kõrval olid hõivatud. Istusime selle laua taha, alles hakkasime ümbrusega kohanema, kui meie ette kerkis tülgastav subjekt, smoking seljas, sirge lahk briolliinist rasvastes juustes. Meile kummardanud, kuulutas ta pidulikult, et «Paradiisi» direktsiooni ja truppi rõõmustab võimalus tervitada väliskülalisi ning näidata neile oma

kunsti. Edasi küsis ta argipäevasema tooniga, mida me joome. Ning jätkas juba päris intiimsel sosinal: kui austatud härrad soovivad viibida trupi kahe kauni tantsijanna seltskonnas, siis võtab direktsioon tarvitusele kõik abinõud, muretsemaks meile paremat lauda. See lehkas väljapressimise järele, kuid Uspenski ainult muigas ja noogutas. Mõne minuti pärast tulid meie juurde kaks noort naist, kummardasid, ja võtnud meil käest kinni, talutasid meid lauda, mis asus poodiumi aset täitva põrandaruudu ning kulisside taha viiva võidunud eesriide vastas. Istusime neljakesi pehmele, kaheldava puhtusega diivanile, mina ja Uspenski keskele, meie daamid mõlemale äärele. Lahkukammitud juustega mees tõi meile neli kõrget klaasi, kus oli palju jääd ja õige vähe viskit. «Paradiisi» tavad nõudsid arve kohest tasumist. Silma pilgutamata maksis Paša kümnekordse hinna, tõukas pahaselt eemale minu käe, kui ma püüdsin poetada talle oma franke.

Nüüd näib mulle, et ei mina ega Uspenski tundnud üldse kohmetust. «Paradiisi» külastamine oli eksperiment, eksperimenteerijatele on see tunne võõras. Pealegi osutus minu naabritar seltsivaks inimeseks, polnud just iludus, aga roosa, kena talutütrenäoga. Ta ütles kohe, et ma olevat *sympatique* ja *bon gars**, pani mulle pärast esimest viskilonksu käe õlale — pigem seltsimehelikult kui ahvatlemise eesmärgil —, ning vatras vahetpidamata.

«Te olete tore mees. Ja prantsuse keel on teil suus peaaegu nagu ehtsal prantslasel. Kuulge, kas te tõesti tulite Venemaalt? Meil siin aetakse teie kohta kõiksugu loba. Oh, ei ole tähtis... Küllap teil räägitakse, et kõik prantslannad on lirvad. Ei räägita või? Rõõm kuulda. Joogem... Pärast te tellite šampanjat, eks ju? Mulle maitseb *«Veuve Cliquot»*. Teie sõber näikse tähtis nina. No-noh, ärge mulle valetage, mul on terav silm. Kas te viimast etteastet nägite? Ah ainult selle lõppu. Tüdruku nimi on Aurtance, pärit Marseille'st. Panite tähele, mismoodi ta kõndis mööda vahekäiku? Meie seda ei tee, teeb ainult tema. Teda ei tiku käperdama isegi maani täis kunded. Mispärast? Sellepärast, et tal on üks sõber — istub parajasti seal nurgas, vaadake, ainult salamahti —, kellega pole kasulik riidu minna, seda teavad kõik. Sõber on — kuidas öelda? — kole äkiline. Teil näkkas, kohe tuleb programmi nael: Nadia Cameroun. Venelanna? Hahaa! Ei venelanna ega aafriklanna, samasugune normandia mullikas nagu mina. Moeasi. Nadia on surnukas. Te ei tunne seda sõna? Gastrolöör, noh. Kihutab öö jooksul taksoga läbi kõik esinemispaigad Blanche'ist Anvaire'ini kaks, vahel kolm korda. Mulle käiks niisugune asi üle jõu. Selle eest on Nadial ka priske teenistus!»

Kuni mu kaaslane vatras, jõudsin mina takseerida ta sõbratari äkilise loomuga austajat, kes istus kahe samasuguse itaaliapärase mustaverd jõmmi seltsis, põliskülalistena käituvaid lootustandvaid noorukeid, vanapoolset araablast arvata viieteistkümneaastase plikaga, plikal olid pruntis huuled ja kohkunud pilk. Samast leidsin ma ka ennist puiesteel märgatud kentsaka paari — kuivetu isanda ja valkjate juustega tüdruku. Tüdruk tembutas, püüdis vajutada torukübarat vanamehe kiilas kolbale; kui ätt sai vihaseks, suudles naerdes ta kortsulist põske.

Olin harjunud, et Uspenski leidis hõlpsasti ühise keele kõige erinevamate inimestega, panin seda enam imeks, et tal kuidagi ei õnnestunud oma daami rääkima keelitada. Daam istus tikksirgelt, kõhnad paljad käed põlvedel ristis, vastas kõigile küsimustele ühesilbiliselt, kordagi naeratamata. Tal oli kaunis nägu klassikaliselt korrapäraste joontega, seejuures võrdlemisi tõmmu, näo rangus ühteaegu veetles ja tegi valvsaks. Ma ei osanud kuidagi mõistatada tema rahvust. Tuli küsida Veronicalt. Sedaaegu ma juba teadsin, et minu partnerit kutsutakse Veronicaks, mis on kunstnikunimi, sest ta ristinimi Jeanne-Marie sobib lüpsinaisele, mitte «Paradiisi» artistile. Veronica läks väga elevile.

«Ahaa, ta hakkas teile meeldima? Hakaku pealegi, mina pole armukade. Therese on mu sõbratar. Ptüi! Üldse mitte selles mõttes, lihtsalt ta on väga kena inimene. Tulge mulle lähemale, ma ei taha valjusti rääkida. Therese on kreool. Nojah, Antillidelt. Meil siin sosistatakse, et kreooli kohta olevat ta liiga tõmmu, mina säärastest juttudest ei hooli, teie ka mitte, eks ju? Direktsioon Therese'i ei salli, tahab teda vallandada. Mille eest? Öeldakse, et ta ei olevat — kuidas teile seletada? —, et ta ei olevat küllalt seksikas ning tal puuduvat menu. Minu meelest on alatu nõnda rääkida, aga mis me siin targutame, te näete kohe oma silmaga. Muidugi näete, Therese esineb pärast Nadiat. Ta on väga uhke iseloomuga, ei oska manguda, et teda kostitataks, sõpruse nimel tuleb mul kahe eest vaeva näha. Lõpuks ei meeldi direktsioonile, et Therese'il on peigmees. Eks ole naljakas? Ei, siin ta ei käi, peigmees kas saadab Therese'i või tuleb talle vastu, olenevalt sellest, missuguses vahetuses tema ise töötab. Väga sümpaatne poiss, ainult liiga noor, üheksateist aastat, see pole

* Sümpaatne, hea poiss. (Pr. k.) Tõlkija.

veel meesterahvas, eks ju? Minule meeldivad rohkem teietaolised mehed, te pole veel kaugeltki vana... Kas mul peigmeest on? Naljahammas! Peigmehi on jalaga segada, ainult naiseks võtta ei taha keegi. Selle eest on mul poeg. Kui vana? Saab kolmeseks. Ega te ei arvanud, et kahekümneseks? Poja nimi on Guy. Oi, kui tore poeg mul on! Kullatükk...»

Vaatasin Veronicale alias Jeanne-Marie'le otsa ja üllatusin. Ta oli muutunud tublisti kaunimaks.

Varsti lahvatas sümboolse poodiumi kohal ere valgus ning lahkukammitud juustega mees kuulutas välja Nadia Camerouni esinemise. Nadia oli väga tugeva kehaehitusega rühikas blondiin, seljas musta pärltikandiga kaunistatud õhtukleit. Kiiduavaldustele vastas ta kuningannaliku naeratusega, asus aega viitmata lahti riietuma. Seejuures võttis neiu üpris julgeid poose, mis pidid kujutama iha ja armuvalu, aga millegipärast ajasid mind algusest peale sündsusetult naerma.

Inimloomus on juba kord niisugune, et lõpmatust korrutamisest steriliseeruvad tema kõrvus ka kõige härdam palve ja kõige rõõmsam ahvatlus. Hääbuvad ülemtoonid — meie tahtest sõltumatu siira tunde tunnistajad —, kaovad haprad kaasakõlavad hääleudemed, järele jääb üksnes heliskelett, varsti hakkab ka see elutu skelett moonduma, temast saab karikatuur. Tänavakaubitsejate hüüatustes, pappide pominas, elukutseliste kerjuste halamises ja Nadia kirglikku armuvalu matkivates liigutustes oli midagi tabamatult ühist, mul sähvatas mõte, et oma tõmblustes ei unusta võluv Nadia ilmselt hetkekski teda põiktänavas ootavat taksot, mille taksomeeter on sisse lülitatud.

Publik oli vaimustuses. Valkjate juustega neiu aina takistas oma kaaslast vaatamast, koguni püüdis tal taskurätikuga silmi katta. Lõppude lõpuks kõrvakiilu pälvinud, piiga vingahtas, aga rahunes samas ja hakkas pööraselt aplodeerima. Etteaste finaali kui kulminatsiooni saatis trummipõrin. Siis kustus valgus ning meie Pašaga kergendasime südant. Vappusime hääletust naerust ja müksisime teineteist küünarnukkidega. Ainus, mis meid tagasi hoidis, oli kartus solvata daame. Ruum jäi tükiks ajaks pimedusse, välisukse juures sagiti, meist kappas mööda kõikjale jõudev lahkukammitud juustega mees, talle appi asus neeger, kellel kõlksus taskulamp rinnal, kahekesi lohistati välja keegi külastaja, kes erilist vastupanu ei avaldanud. Kui kord oli taas jalule seatud, hakkasime kolmekesi — Veronica, Paša ja mina — Nadia üle natuke keelt peksma. Varsti torkas seni sõnatu Therese:

«Issand, mis te ometi räägite?! Ega siin ei ole ooperiteater.

Nadia teeb just nimelt seda, mida temalt nõutakse.» Ja ta vaikis jälle.

Lahkukammitud juustega mees oli meid juba ammu silmas pidanud. Veronica tegi uuesti juttu šampanjast. Et uhke Therese teda ei toetanud ning mina ja Uspenski vaikisime, ta allistus:

«Tont teiega, te olete sümpaatsed mehed, ma ei viitsi teid pügada. Tellige veel viskit, ja jutul lõpp.»

«Öelge, Veronica,» küsisin ma, «kas viski ei takista teid tööd tegemast?»

Neiu vaatas mind varjamatu irooniaga.

«Vastupidi, viski aitab mul tööd teha. Therese'il oli õigus, et siin ei ole ooperiteater.»

Paša uuris sedaaegu Therese'ilt, kas talle meeldib töö «Paradiisis». Therese kas ei mõistnud meest või ei tahtnud mõista, mina pidin küsimuse tõlkima.

Therese vihastas. Seda võis näha isegi läbi tema tõmmu naha.

«Meeldib küll!» hüüdis ta väljakutsuvalt. «Väga meeldib! Kas teate, kes ma olin oma kodusaarel? Enne nõudepesija, pärast ettekandja. Kõiksugu kaabakad peremehest viimase lakardini leidsid, et ma olen üldkasutatav madrats ja et mind võib igati mõnitada. Siin ma olen artist, olgu pealegi vilets artist, aga kui mõni mühakas annab kätele voli, viskab Suur Pierre ta tänavale.»

Therese tõusis närviliselt püsti, pungitas tillukesi sõõrmeid. Ennast samas kokku võtnud, ta naeratas esimest korda, vabandas naeratusega äsjast vihapurset.

Enam ta ei istunud, oli aeg valmistuda etteasteks.

Umbes viie minuti pärast ilmus Therese saali, mähituna pikka musta mantiljasse. Tema ilmumise puhuks pandi põrandaruutu valgustava prožektorlambi ette raam oranži tsellofaaniga, lamp ise nihutati kõrvale. Eesriide tagant kostis kitarri kumedat plõnksumist, pidevalt korduv ja peaaegu muutumatu motiiv moodustas rohkem tausta kui saatemuusika. Minuti vältel seisis Therese raidkujuna, pööranud oma range ja kauni näo tsellofaanpäikese poole. Mantilja seejärel tabamatu õlaliigutusega jalge ette heitnud, jäi neiu pika gaassiidist kitooni väele. Ta vaatas endiselt valgusallika poole, ei meid ega hämarusse mattunud saali tema jaoks ei eksisteerinud, Therese ei näinud teisi ja vist ei mõelnud sellele, et teised näevad teda. Ta oli kahekesi päikesega, iidse jumalusega, keda inimesed igivanadest aegadest austavad kõige elava lättena, ning mina olin valmis uskuma, et keldrirõskuse ja tuba-

kavingu asemel hingab Therese troopikamere soolast niiskust. Kõik, mida ma pärast nägin, ei sarnanenud üldsegi lahtiriietumisega, see oli pühalik toiming, rituaal, raidkuju asendite aeglane vaheldumine; neid asendeid polnud talle ette näidatud, need olid alateadvuses kodeeritud, kaugetelt india või aafrika esivanematelt päritud. Võib-olla just nõnda, kahekesi päikesega, pühendasid ennast jumalatele noored paganausu preestrid, võib-olla sooritasid mõne tänaseks kadunud paganliku hõimu naitumisikka jõudnud neiud seda lihtsat ja karsket tänukombetalitust, — ei tea, siin olen ma võhik. Ütlen ainult niipalju, et repertuaarikomisjoni loal seitsme loori tantsu esitav teatri-Salome paistnuks mulle Therese'iga võrreldes vana libuna. Ma ei märganud hetke, mil loorid maha libisesid, need tundusid sulavat ja haihtuvat päikesekiirte toimel, viivuks nähti alasti Therese'i ning ma kahetsesin siiralt, et valgus nii ruttu kustus — ma polnud näinud täiuslikumat inimkeha.

Direktsioonil oli õigus, Therese'il polnud mingit menu. Plaksutasid vaid kuivetu isand ja valkjate juustega piiga, lambanahkne ürp õlgadel. Ka mina plaksutasin paar korda, aga ainult põhjusel, et peaaegu pisarateni solvunud Veronica mu küünarnukist kinni haaras. Ma ei tahtnud aplodeerida. Tahtsin vaikida.

Mõni minut hiljem naasis Therese lauda samas lihtsas lillas popliinkleidis, eelnevalt kokku leppimata tõusime mina ja Uspenski püsti, hakkasime hüvasti jätma. Pierre näitas meile taskulambiga teed, me läksime välja. Pärast «Paradiisi» tundus puiestee bensiinist mürgitatud õhk meile paradiislikult sulnis.

«Vahvad tüdrukud!» poetas Paša äkki muigama hakates. «Ennäe, mis tähendab olla eelarvamuste küüsis. Oma laboratooriumides me pobiseme, et ei ole midagi ohtlikumat eelarvamustest, aga tarvitseb meil uksest välja minna, kui... Tead mis, Ljoša? Tont temaga, selle Pigalle'iga! Lähme istume veerand tunnikest kuradiveski vastas ja joome — ära kohku! — tassi kohvi. Siis kerime koju.»

Läksime.

«Ka see siin on kõht,» ütles Uspenski. «Keskturg täidab söögitoru ja mao ülesannet. Seeditakse siin.»

Pašal oli õigus, hämmastaval kombel meenutas väljak avatud kõhukoobast varjuta lampide halastamatus valgusvoos. Veski värv tuletas meelde tsirroosist haaratud maksa, helendavat gaasi täis peenikesed ja jämedad reklaamtulede torud põimusid gigantseks soolestikuks, kabaree valgusega ülevalatud uks sätendas nagu kiiskavate kirurgipihtide vahele võetud niudesool, pilgeni täis kusepõiena pingul kollakasroosat laternat ukse kohal võis pidada suurenenud, adenoomist ohustatud eesnäärmeks. Ütlesin seda Uspenskile. Ta lagistas naerda.

«Üks asi, mida ma sinu puhul küll iialgi pole kahtlustanud, on poeetiline paatos. Tunnista üles, et sa oled hakanud kirjutama?»

«Aega ei jätku,» vastasin mina. «Kirjutan vahetevahel, kui und ei tule.»

«Mida sa siis kirjutad?»

«Ma vastan nii nagu meie suur kolleeg doktor Tšehhov Kõike peale luuletuste ja salakaebuste.»

Paša piidles mind ainiti.

«Või ka sind vaevab unetus? Mida sa sisse võtad?»

«Mitte midagi.»

«Selge pilt: käid enne voodisseheitmist jalutamas, ja nii edasi? Au ja kiitus! Aga mina kugistan kõiksugu mürke. Ja miski ei mõju mulle.»

«Miks sa siis jood kohvi?»

«Sellepärast joongi.»

Istusime samas kohvikus kus enne, sama kõnniteele toodud laua ääres. Rahvasumma, reklaamtulede vilkumist ja tuulikutiibade pöörlemist ei tajutud enam eraldi, need kõik sulasid ühiseks kirevaks ja sumisevaks taustaks. Olime kahekesi ning esimest korda paljude aastate jooksul tundsime end hästi. Vaenutsemiseni me polnud eales jõudnud, küll aga valitses meie vahel pinevus. Nüüd see kadus. Kas mängus oli ainult hetkeline ühtekuuluvustunne, mis võõral maal tekib isegi juhuslikel teekaaslastel? Seda ei saa ma iialgi teada.

Uspenski vaatas mulle sõbralikult otsa.

«Ljoša, sa pidasid täna toreda kõne. Ma sain peaaegu kõigest aru. Kui mõni koht jäigi segaseks, siis Wagner aitas mind. Väga hea, mina ei oleks seda suutnud.»

«Ära räägi rumalusi!»

«Sa ju tead, et mina pole meister komplimente tegema. Niisugune on mu puhtsüdamlik arvamus. Kuigi ebaametlik.»

«Kas see võib muutuda?»

«Mida sina siis arvad? Poliitikas on varjundid olulised. Ja üldine olukord. Ma ei saa võtta endale vastutust, et olukorra teatava muutumise puhul ei hakata sulle mõningaid formuleeringuid nina peale hõõruma.»

«Näiteks?»

«Paljugi milliseid... Neid, mis käsitlesid üldinimlikke

huve.» Ta vaatas mulle uuesti otsa ja puhkes naerma. «Kas sa võtad minu juttu puhta kullana? Ma viskasin nalja. Kui tehaksegi säru, siis meile mõlemale. Ei, sa oled tubli. Varem ma mõtlesin, et mina olen täiskasvanu, sina ikka alles poisike. Nüüd selgub, et sina oled suureks kasvanud ja mina olen vanaks jäänud.»

«Ära räägi rumalusi. Sa oled terve ja tugev mees, tüdrukudki vahivad sind veel.»

«Ega ma tervise üle ei kurda. Tõsi, süda vahel jukerdab, aga sellega olen ammuilma harjunud, kokkuvõttes pole lugu kõneväärt. Küsimus on hoopis muus. Meie teadlik elu kulgeb mööda spiraali, mida enamik juhmuse tõttu käsitab sirgjoonena. Igale inimesele saab osaks teha umbes kaks tiiru. Seda on vähe, väga vähe — meile, gerontoloogidele, on pilt kõige selgem. Harva leidub inimesi, kes parasjagu orbiidil olles on võimelised iseennast kriitiliselt hindama ja millestki loobuma. Vanadus tähendab ennekõike võimetust alustada uut elu. Tark mees Dau, see tähendab Landau, ütles mulle kunagi, et tänapäeva näidendites ajab teda kõige rohkem naerma vana professor, kes tervelt kolme vaatuse vältel keeldub tunnistamast mingit autorile ilmselget tõde ja kiusab taga oma aega ennetavat novaatorit, neljandas vaatuses saab järsku nägijaks ning tükib teda embama. Elus on harilikult nii, et professor heidab hinge, ta maetakse auavaldustega maha ja tõde pääseb võidule — selline on juba kord tõe omadus —, ainult tema osavõtuta. Tõde võidutseb õigel ajal või natuke hiljem. Tead, millal ma esimest korda taipasin, et olen vana? Oma juubelil. Kujutle, Ljoša, mäherdune saatuse iroonia: just siis, kui seltsimehel on kõige vähem põhjust enesega rahuloluks, saabub ümmargune tähtpäev ja korraldatakse pidustused, mis sarnanevad tema tulevase matuse peaproovigа. Talle avaldatakse armastust ja austust, teda kiidetakse kõige eest huupkaupa — selle eest, mille üle võib uhkust tunda, ja selle eest, mille pärast tuleb häbeneda, kiidavad tõelised sõbrad, kes teavad ta patte, ja salajased pahasoovijad, kellele ei mahu hinge ta väärtuslikud omadused. Seejuures rõhutatakse tingimata, et seltsimees on oma loomejõu haripunktil, mis kõlab täpselt samuti nagu väide, et kadunu oli tähelepanelik ja vastutulelik seltsimees. Sul, kulla sõber, on kõik see alles ees.»

«Oh ei. Minu juubel jääb laboratooriumi seinte vahele. See žanr on mulle vastunäidustatud.»

«Asjata sa keeldusid minu juubelil sõna võtmast. Vabandasid, et sa ei oskavat suurele kuulajaskonnale kõnelda.»

Tundsin end punastavat.

«Kes sulle seda ütles?»

«Mulle kanti ette,» vastas Paša rahulikult. «Eks see ole tõsi?»

«Tõsi.»

«Küll on kavalpea! Või tema ei oska . . .»

«Ei oska tõesti, kui ma pole vaba. Olen sinust vaimustuses ja sulle palju tänu võlgu, aga viimasel ajal oli meie sõprus liiga komplitseeritud selleks, et mu ilukõne võinuks kõlada puhtsüdamlikult. Kõik oleksid seal valskust märganud. Sina esimesena.»

«Kes teab, vahest sul on õigus.» Paša jäi mõttesse, tõmbus tusaseks. Natukese aja pärast ta pilgutas mulle silma. «Ljoša, kõik tuleb sellest, et sa pole harjunud valmiskirjutatud teksti järgi kõnelema. Pane varem paberile umbes niisugune tekst, et «eelmise oraatori sõnad erutasid mind sügavalt», ja kõnetoolis pole sul muud muret kui lauserõhud õigesse paika seada.»

Paša tegi nalja, kuid nali ei tulnud välja, ta ise tundis seda.

«Tõtt-öelda teadsin ma alati, et sa oled siiras inimene.»

«Aga ei pidanud seda alati väärtuslikuks omaduseks?»

«Mitte alati. Teatavas olukorras . . .»

«See on mulle tuttav. Pole ühtki ilusat nimisõna, mida ei saaks määrsõnaga rikkuda.»

«Ljoša, sa oled häbematu! Tänasest menust pööritab sul pea. Olgu, rääkigem suu puhtaks. Komplitseeritud sõprus . . . Eks siingi ole nimisõna rikutud? Kes tuli meie vahele? Beeta või?»

See rünnak oli puhtalt Uspenski maneeris. Algul sattusin ma veidi hämmeldusse.

«Mis puutub siia Beeta? Õigemini: mis puutud siia sina?»

«Ära põikle!»

«Beeta on täisealine inimene. Mul võiks olla temaga arveid klaarida. Mitte sinuga.»

Uspenski jäi mõttesse.

«Tõepärane. Aga vale.»

«Mispärast?»

«Sellepärast, et elus on teisiti. Sinu kohus on pidada mind kaabakaks. Võrgutajaks ja hukutajaks. Vastasel korral sa poleks mees.»

«Võib-olla nõnda oligi. Esialgu. Praegu enam mitte.»

«Mis siis nüüd on?»

Ma mõtlesin, kas maksab öelda. Ja lõin häbenema.

«Ütlen. Diskussioon. Iljuša. Vdovin.»

Isegi neoontulede ilmetus vilkumises ma nägin, kuidas Paša palged kivinesid. Need kivinesid alati, kui talle esitati küsimusi, millele ta ei tahtnud vastata, vaid vähesed söandasid siis küsimust korrata. Ent ega mina Uspenskilt midagi ei pärinudki. Päris tema minult, ja sai vastuse. Pidasin teemat juba lõpetatuks, kui ta ootamatult naeratas:

«Sa vist ootad minult pihtimust?»

Ma vaikisin.

«Vaimne striptiis,» ütles Paša, «ei ole kehalisest kriipsukestki parem. Mitte et ma avameelsust kardaksin, vaid see on täiesti sihitu ettevõtmine. Sa lihtsalt ei mõista mind.»

Vaikisin taas.

«Kui sa solvusid (ma tõesti veidi solvusin), siis oled tohman. Ma ei tahtnud öelda, et mul on keerukas natuur, mida mõistma sinu primitiivsed ajud ei küüni. Aga sinult ei saa nõuda kompetentsust seal, kus mina ise halvasti orienteerun. Täna maksab mulle vaeva taastada oma mõttekäiku ja talitusviisi loogikat nii, nagu see oli kümme aastat tagasi, ning minu tunnistustesse iseenda kohta tuleb suhtuda samuti kui mis tahes tunnistajaseletustesse. Me oleme tungimas kosmosesse, tundma õppinud keerulisi tunnetusmeetodeid, aga mõistame ikka veel halvasti teisi inimesi ja iseennast. Siin jäädakse skolastikuteks. Endiselt näib meile, et inimese kõige loomulikum olek on ühtlane ja sirgjooneline liikumine ning et me selle liikumise igas lõigus võrdume iseendaga. Endale tehakse veel erandeid, ligimesele mitte iialgi, oma trajektoor paistab meile alati ainuvõimalik. Ometi on inimese teekonda raskem välja arvutada kui Päikese kulgu või raketi trajektoori — muutume meie, muutuvad olukorrad, ja pole olemas einsteinlikult lihtsat valemit, mis määraks vaba tahte sõltuvuse olukordadest.»

Ma vaikisin endist viisi. Pärast sellist sissejuhatust ei olnud mõtet repliikidega lagedale tulla. Soovi korral räägib Paša omal algatusel edasi. Nii kujuneski.

«Me tunneme teineteist tubli kolmkümmend aastat, aga see tundmine on paljas sõnakõlks. Me liigume ühes suunas, kuid erinevatel tasapindadel, meil on erinevad loenduspunktid. Me tulime teadusse erineval ajal ja erineva pagasiga. Mida tead sina ajast, mil teadlaskond saboteeris ja ülikooliauditooriumides avalikult mõnitati materialistliku filosoofia ideid? Ning mina tundsin ennast eeskätt parteisõdurina. Revolutsioonist mobiliseerituna. Koltušis olin ma paljudele *enfant terrible*, arulage uljaspea, mõelda vaid — kippusin vaidlema Pavlovi endaga. Vaidlesingi! Seisin geeniuse ees valvel, omaenda jul-

lumus ajas mulle hirmu nahka, aga vaidlesin. Pavlov suhtus minusse hästi. Sina oled Stalinit näinud ainult mausoleumis, mina nägin teda nii nagu praegu sind. Stalinit lähedalt näha tähendab näha teistest rohkem ja vähem.»

«Kas sa temaga ka vaidlesid?» Mul ei olnud kavatsust öelutseda, Paša sai sellest aru.

«Ei. Kuigi ...» Ta muheles. «Asi algas vaidlusega. Me tutvusime Gorki juures. Stalin käis seal tihtilugu, mina sattusin sinna juhuslikult. Stalin küsis, kas ma ei ole vaimuliku perekonnast, vastasin, et ei, mu isa oli külakooliõpetaja. «Teid reedab teie perekonnanimi.» Ütlemine riivas mind, ma kostsin, et vanaisade eest ei tea pead anda, aga ise omandasin hariduse töölisfakulteedis, mitte vaimulikus seminaris. Ümberringi kangestuti ehmatusest, kuid Stalinile vastus millegipoolest meeldis, ta hakkas mind küsitlema, kes ma olen ja mida teen. Jutt läks füsioloogiale, ja jälle puhkes vaidlus. Pärast seda nägin Stalinit palju kordi, ning selle eest, et meie laboratooriumist kujunes instituut, olen tervenisti tänu võlgu temale. Aga sul on õigus — rohkem ma temaga ei vaielnud. Kuigi mulle meeldis vaielda. Oli aeg, kus ma arvasin, et pole midagi tähtsamat ja põnevamat poliitilisest võitlusest. Kõige rohkem meeldis mulle avalik poleemika, ma otsisin ideelist vastast, et temaga jõudu proovida. Mul jäi märkamata silmapilk, kus ma hoope andes lakkasin obadusi vastu saamast ... *Monsieur!*» hõikas ta möödatõttavat kelnerit ning selgitas: «Kas või löö mind maha, aga ma ei suuda kutsuda täiskasvanud meest poisiks — *garçon*. Saksamaal kutsutakse kelnerit *Herr Ober* — see kõlab soliidsemalt.»

«Kas sa tahad veel kohvi?» küsisin mina.

«Jah, konjakiga. Vastasel korral ei tule mul und.»

«Sa rääkisid diskussioonist,» jätkas Uspenski, kui kelner oli tellitu lauale toonud. «Täna tean ma niisama hästi kui sina, et see ei liitnud teadlasi, vaid lahutas neid, sütitas alatuid kirgi ja mürgitas instituudi õhkkonna pikaks ajaks. Minu poolt oleks nurjatus väita, et mind sunniti diskussiooni nimelt niiviisi läbi viima. Ma tegin kõik oma käega. Tegin seda, mida olin tahtnud teha, ja seda, mis oli mulle vastumeelt. Pärast sõda algas meil instituudis suur ajude käärimine ja paljude väärtuste ümberhindamine, inimesed justkui seadsid sihiks üksteist arutluste uuduse ja paradoksaalsusega üle trumbata. Kõiki haaras avalikustamise iha, meie poisid võtsid sõna igal pool, kus neid viitsiti kuulata, mu tollast arvamust mööda läks lugu üsna ohjeldamatuks. Mitmesugustesse instantsidesse hakkas saabuma signaale, mind kutsuti välja, et olge lahke,

teie poisid jutlustavad idealismi filosoofiat, lömitavad kodanlike autoriteetide ees ja tungivad kallale nõukogude bioloogiateaduse alustalade prestiižile. Eks sa tea, keda silmas peeti. Selle asemel et Malthusest kõneldes teda kindlaksmääratud korras manada, poetas üks meie poiss, et oma vaadete ekslikkusest hoolimata väärib vanamees tänu kas või demograafiaprobleemide terava tõstatamise eest. Armas aeg, mis nüüd algas! Minu seisukohast tuli kõne alla üksainus järeldus — peades vaja kord jalule seada, vaba, kuid oskuslikult suunatav diskussioon rikastab õhku osooniga ja vastase olemasolu aitab meil teritada oma ideelist relva. Algul kavatsesin seda teha meie tavalisel aastaistungjärgul, konsultatsioonide käigus mõõtmed kasvasid, päevakorrale kerkis üleliidulise foorumi korraldamine, aga selleks, nagu sa aimad, tuli hankida üpris kõrgete instantside heakskiit. Ja ühes neist instantsidest lõin ma näruselt vedelaks.»

Uspenski vakatas, keeras pea kõrvale. Minut aega jälgis ta elektrilampidega tikitud tuulikutiibade pöörlemist, ise mossitades. Võis arvata, et ta kahetseb oma äsjast avameelitsemist, ja sellega on jutul lõpp. Rääkima hakkas Paša ootamatult, kui mina enam järge ei oodanud.

«Nähtavasti panin ma oma ettekandesse natuke paksult värvi. Mul läks tarvis raha ja suurt saali, hotellikohti ja sõidupileteid ning palju muud. Et kõike saada, tuli instantse veenda: üritus on seda väärt. Mind kuulati tähelepanelikult. Kui ma lõpetasin, küsis eesistuja, tol ajal kõikvõimas mees: «Seltsimees Uspenski, meid huvitab, kas olukord on tõesti nii tõsine? Kui ei, siis te viidate asjata meie aega. Teil on piisavalt raha ja volitusi, et lahendada oma siseküsimused iseseisvalt. Kui jaa, siis on poolikud formuleeringud lubamatud, probleem tuleb tõstatada täie poliitilise teravusega, nagu tehti põllumajandusteaduses.» Küsimus esitati kategoorilises vormis: kas jaa või ei.»

«Ja sina ütlesid «jaa».»

«Sa oled väga läbinägelik. Mina ütlesin «jaa» ning langesin samal hetkel lõksu, mille ma ise olin endale üles seadnud. Kuni sessiooniks valmistuti, muutus sise- ja välisolukord tunduvalt, taevasse sõudis äikesepilvi, algas külm sõda . . .»

«Ja sellisel taustal kerkis esile tagasihoidlik teaduste kandidaat Vdovin.»

Mööngem, et see oli inetu torge. Paša vasak põsk tardus paugupealt.

«Kuule, Ljoša,» ütles ta väga aeglaselt, ning selles aegluses kätkes tormijooksu oht. «Peame korraks aru. Teaduste

kandidaat Vdoviniks nimetatud nähtuse me tõime ilmale koos sinuga. Nii et patused oleme mõlemad.»

See oli ootamatu, ma jahmusin. Uspenski vaatas mind kaastundlikult.

«Vahest võtame abiks faktid? Instituuti helistas mõjukas tegelane perifeeriast, palus, et ühel tagasihoidlikul provintsiaalil lubataks kaitsta kandidaadiväitekirja meie väga autoriteetsel juhendamisel. Armas Pjotr Petrovitš Polonski ei suuda sellistele helistajatele ära öelda ning, kasutades minu ja sinu äraolekut, sokutas Vdovini sinu laboratooriumi. Olgu, pidagem seda üksnes minu patuks. Umbes kuu aega hiljem sai sinust jälle oma laboratooriumi täieõiguslik peremees. Uus töötaja sulle ei meeldinud, tema niinimetatud dissertatsioon veel vähem. Sul oli võimalus temast vabaneda, aga ei kulunud kaht nädalatki, kui sa avastasid uues töötajas vähemalt kaks väärtuslikku omadust — energilisuse ja truuduse. Meile meeldivad energilised alluvad, truudus aga paneb arvama, et energiat õnnestub suunata soovitavas sihis. Möödus aasta, ja tagasihoidlik provintsiaal kaitses edukalt väitekirja. Imesid ei juhtu, dissertant kodumaist teadust ei rikastanud, aga mina märkasin kohe, et kellegi lahke käsi oli kohendanud selle nigela oopuse vähemalt pealtnäha teaduslikuks, viinud konditsiooni, nagu nüüd öeldakse. Leidsin sealt mõningaid arukaid, pealegi kadestamisväärse elegantsiga esitatud mõtteid. Stiil tähendab inimest, midagi selles stiilis tundus mulle tuttav. Lühidalt: kas see oli sinu käsi? Tunnista üles, sina ei olnud esimene ega jää ka viimaseks . . . Oli see sinu oma?»

«Osalt.»

«Varja-moor lõi ka kaasa?»

«Igaüks natuke.»

«Eit kahmas kinni taadist, taat naerist? . . . No muidugi, enda arvates tegite õilsa teo . . . Kolkast tulnud praktikut peab aitama. Ma saan aru, heldest südamest võib teaduslik juhendaja anda dissertandile mõne hea idee, võib ja isegi on kohustatud parandama ilmsed vead, aga teie Varja-mooriga kirjutasite algusest lõpuni ümber Vdovini kogu väitekirja, tähendab, saite hakkama teadusliku võltsinguga.»

See oli Uspenskile tüüpiline poleemiline liialdus. Talle vastu väita tähendanuks olukorda veelgi teravdada. Ma vaikisin. Kuid vaikiv nõusolematus Pašale ka ei meeldinud.

«Ära teeskle solvatud süütust. Ma ei väida, et sa oleksid fakte võltsinud. Tegid hoopis hullemat, fabritseerisid võltsteadlase. Ma ütlen sulle rohkem.» Uspenski ägestus ja tõstis häält. «Sa osalesid plagiaadis. Ei maksa muiata, plagiaate

on mitmesuguseid. Ka pahupidiseid. Armastusega tehtud ja legaalne plagiaat jääb ikkagi plagiaadiks.»

Viimaks sain vihaseks.

«Kas sa seda varem ei teadnud?» küsisin nimme järsult. Rohkem meeldinuks mulle riid kui see plaanipärane rünnak.

Aga Paša ainult muheles.

«Õigesti arvasid. Ma ju ütlesin, et patused oleme mõlemad. Ära sega mind, ma pole veel lõpetanud. Nii et sündis uus teaduste kandidaat, ja üsna varsti sa märkasid, et sünnitatu ei kuula enam sünnitaja sõna. Truudust jäi märksa vähemaks, energia lülitus ümber ühiskondlikku tegevusse. Kui sinu kaitsealusest sai instituudi parteibüroo sekretär, sa nõustusid heameelega, et ta jääks endist viisi sinu laboratooriumi koosseisu ja saaks sealt palka. Sa ei protesteerinud ka siis, kui temast sai instituudi teadussekretär ning seejärel minu lähim abiline mälestusväärse sessiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel, — kartsid, et vastasel korral ma äkki palun sinu abi. On mul õigus?»

Loomulikult oli Uspenskil õigus. Aga mina polnud veel valmis seda reservatsioonideta tunnistama.

«Võib-olla,» kostsin ma. «Sellisel juhul on mulle üha arusaamatum, miks sa minu kogemustest õppust ei võtnud. Kas sa siis ei mõistnud, mis mehi on Vdovin?»

Paša viivitas vastusega. Ta polnud põrmugi hämmeldunud, vaatas mulle otse silma, liiati pilkevarjundiga.

«Kas ma ei mõistnud? . . . Sellel etapil mõistsin väga hästi. Nimelt niisugusena ma teda vajasingi. Ja ära uhkelda, Oleg, ma ainult arvestasin sinu kogemusi.»

Ikkagi õnnestus tal mind imestama panna.

«Võib-olla teie kõrgeausus tuletab meelde oma esimesi samme stressimõjude uurimisel organismi vananemisele?»

Algus ei tõotanud head. Uspenski armastas mind tögada mu üürikese kindralikarjääriga, see vist oli ainus asi, mille puhul ta mind natuke kadestas, muidugi mitte auastme pärast, auastmeid tal — tänu taevale! — jätkus, vaid et ma olin olnud rindel. Sapisus ei väljendunud «teie kõrgeaususes», vaid meelitlevas, petlikult akadeemilises toonis.

«Need julget teoreetilist mõtet paljude hiilgavate eksperimentidega ühendavad uurimused on juba toonud autorile pälvitud tunnustuse.» Toon oli endiselt süütu. «Niisuguse eksperimenteerimise keerukus seisneb ennekõike selles, et stressi mõistet saab rakendada ainult kõrgelt arenenud närvikavaga elusolendite suhtes. Inimesel stressi teadlikult esile kutsuda tähendab kuritegu, loomkatsed on rasked ja peaaegu pretsedenditud. Ometi tehti laboratooriumis taolisi katseid koertega, ning katsete käigus ilmnes muude raskuste seas üks puhtpsühholoogiline. Vapper eksperimentaator, kes oli harjunud nägema verd lahinguväljal ja üle penikorjusemägede kindlalt suundunud füsioloogiateaduse säravate tippude poole, avastas äkki, et katsekoera magama panna on üks asi, koera truudust kuritarvitada, teda hellitustega petta, põhjustamaks ootamatut stressi ja šokiseisundit, midagi sootuks muud. Pavlovi õpetuse tõeliste järgijatena küll teades, et koera ei saa solvata, sest olemata isiksus, puudub tal autunne, me kanname inimeste omadusi endiselt üle loomadele, see on ebateaduslik, kuid inimlik, ning meile sümpatiseerivad inimesed, kes väiksemale vennale vaid kogemata haiget teevad. Samas märkab teadlane, et tema juhtimise all tolgendab ringi töötaja, kellel puuduvad eksperimenteerimise kogemused, aga keda ei koorma eelarvamused. Meie nõrkade närvidega sajandil oskab igaüks kohtuotsusele alla kirjutada. Raskem on leida meest, kes otsuse täide viiks.»

Sellega oli pettemanööver lõppenud. Nüüd tulistas Uspenski otsesihtimisega.

«Sina veeretasid Vdovini kaela oma kõige rängemad kohustused. Ma ei eita, tasusid talle heldelt. Talitasin sinu eeskujul. Jätsin endale meeldivad ülesanded, kogu musta töö andsin talle. Sina koostasid Vdovinile väitekirja, mina tagasin karjääri.»

«Ega arvestanud siiski minu kogemusi,» ütlesin tigedalt. «Ka siin lakkas sünnitatu sünnitaja sõna kuulmast.»

Tahtsin Pašat vihale ajada. Aga ta ei võtnud vedu.

«Vale. Mitte Vdovin ei läinud sõnakuulmatuks, vaid kogu sessioon kaotas juhitavuse. Esile tungisid kõiksugu peidetud kired, ja keemiline reaktsioon kulges laviinitaoliselt. Olin ette näinud, et erilise raevuga ründab Vdovin Iljuša Slavinit, koguni valmistusin hoopi pehmendama, aga sinu kaklussetükkimist ei osanud kuidagi oletada.»

«Kas sa leiad, et ma oleksin pidanud vaikima?»

«Parem räägigem minevikuvormis. Jah, ma leidsin, et Slavinit kaitsma asudes sa ajasid minu kaardid segi. Selle asemel et kaitsta Slavinit Vdovini eest, pidin kaitsma Vdovinit sinu eest. Vdovini kaotus ei tulnud kõne alla.»

«Ja Iljuša pidi sellepärast dissertatsiooni kaitsmise eelõhtul töölt lahkuma?»

Uspenski tõmbus tusaseks.

«Ilja ise oli paljus süüdi. Ta on andekas inimene, aga ande-

kus ei vabasta kohustustest, lisab neid juurdegi. Oled nõus?»

«Ei.»

«Miks?»

«Selle ilmse sofismi alusel sõimatakse andekaid sagedamini kui andetuid.»

«Mis imet siin, eks see ole loomulik. Ja pealegi,» sai ta järsku vihaseks, «polnud mul võimalik kaitsta teid mõlemaid!»

«Ennäe?! Kas ka mind oli vaja kaitsta?»

«Mida sina siis mõtled?» urises Paša ikka veel vihaselt. «Ära arva, et su punased lampassid andsid sulle sel ajal kas või natuke isikupuutumatust. Need ainult äratasid tähelepanu. Ja kui jutt juba kord sinna läks, siis...» Ta köhatas ning jättis lause pooleli, mul jäigi teadmata, mis Uspenskil oli öelda pärast seda, kui jutt juba kord sinna läks. «Hei, *monsieur!*» hõikas ta möödalippavat kelnerit. *«Un boutle du «Napoleon»!»**

Nähtavasti ma pidanuks sekkuma, kuid lasksin vaidlusõhinas kõrvust mööda kentsaka sõna *«boutle»*.

«Noh, aga Aljoša?» ei jätnud mina jonni. «Miks pidi Aleksei lahkuma?»

Mul oli mulje, et Uspenski kohe ei taibanud, kellest räägitakse.

«Aljoša? Aljoša lahkus omal soovil.»

«Jäta järele, Paša! Ära pea mind päris lolliks. Ma tean küll, kuidas see käib...»

«Ma kordan, et Aljoša lahkus omal soovil. Ilmus varsti pärast sessiooni minu juurde ja teatas naeru rõkatades, et on teinud suure avastuse.»

«Huvitav, missuguse?»

«Avastanud, et tal pole puhta teadusega tegelemiseks pisimatki kutsumust. Ja palus end lahti lasta — inimeste sekka. Tsitaat on peaaegu sõnasõnaline.»

«Ja sina lasksid ta lahti?»

«Aeg ei olnud keelitamiseks sobiv. Mulle heideti niigi ette, et ma teadlaste kaadrit küllaldaselt ei värskenda. Aljoša on sümpaatne poiss, meenutab mulle mu noorust, kahju küll, et ta jäi igaveseks üliõpilaseks — teadlast temast ei saanud... Kuule, miks sa seda minult praegu pärid? Oleksid võinud tookord küsida.»

---

* Pudel «Napoleoni»! (Vigases prantsuse keeles.) Tõlkija.

Hoop tabas märki, ma hammustasin keelt. Uspenski silmitses mind osavõtlikult.

«Ljoša, ära uhkusta,» ütles ta nukralt muiates. «Uhkus ajab upakile. Sa oled hea inimene, mitte mõni nahahoidja ega väikekodanlane, paljud on sulle tänulikud, ja asja eest: hädalist rahaga aidata, patsienti paremasse haiglasse panna või opereerida haiget, kellest teised arstid on lahti öelnud, seda sa oskad. Aga mis puutub sessioonisse, siis ära kelgi, Ljoša. Sa ilmutasid täpselt niipalju sõltumatust, kuipalju võisid endale lubada, et jääda pinnale. Noh, vahest tsipake rohkem. Sulle läks seda vaja eneseteostamise huvides. Ära võta laitusena, aga on inimesi, kes ennast teisiti teostavad. Sina ei aidanud kedagi ega reetnud midagi.»

Paša vaatas ringi, pilguga otsides kadumaläinud kelnerit. Ta näis väsinud.

«Mingem õige magama,» arvasin mina.

«Kohe läheme. Kuhu ta ometi kadus?»

Kelner ei ilmunud, Uspenski pöördus uuesti minu poole.

«Tead mis?» küsis ta kummaliselt leebel häälel. «Mul on tõsine kavatsus mõlemad instituuti tagasi kutsuda.»

«Ka Aljoša?» rõõmustasin mina.

«Misjaoks Aljoša? Ilja ning Vdovini.»

«Vdovini?» imestasin mina.

«Jah, Vdovini. Mis sind hämmastab? Ta on andekas inimene.»

«Vdovin?»

«Ära ehmu. Teadlasena on ta ümmargune null. Kuid toimekust tal jätkub. Ameerikas oleks Vdovin boss või *producer* või kuidas neid kõiki seal nimetatakse... Tegeleks teadusega nagu bisnessiga, pretendeerimata teadlase tiitlile, rahapuudust tal ei oleks. Meil ei taga raha ei kuulsust ega stabiilset seisundit, ta hakkab pürgima säravate tippude poole ja võib osutuda ohtlikuks. Kuid ajad on muutunud. Las Ilja ning Vdovin rühivad ühises rakendis.»

«Selge,» ütlesin ma. *«Consolidation?»*

«Yes. Printsipiaalsel alusel.»

«Oled sa kindel, et Kolja Vdovinil on vähemalt mingid printsiibid?»

«Olen. Tõeotsimisse suhtub mees ükskõikselt, kuid asjaajamises on tal oma reeglid ja koguni oma sunduhkus. Tuleta meelde: sinu aktsiate kõikuma lüües valmistas mõne seni sõbraks arvatud kolleegi käitumine sulle pettumuse. Vdovin ei puudutanud sind enne, kui sa ise kaklusse tükkisid. Viiekümne viiendal aastal tungisid talle ühel nõul kallale kõik,

kes vähegi viitsisid; Vdovin võttis üldise vihapurske vastu, ei veeretanud süüd teiste kaela ega poetanud pisaraid.»

Mul oli isu küsida, kas Uspenski on Vdovinile selle eest tänulik, aga hoidsin keelt hammaste taga. Pealegi olime mõlemad väga roidunud. Jutt vaibus, uueks hoovõtuks polnud enam jõudu. Istusime veel veidi aega, surisevad koivad laua all sirgu, laisalt vaadeldes möödasaalivat rahvast. Mulle tundus, et inimesi on harvemaks jäänud ja tuuliku tiivad pöörlevad aeglasemalt. Seevastu kohvikusse oli rahvast tublisti lisandunud, kõik lauad tänaval ja hoone sisemuses paistsid hõivatud, kelnerid kihutasid päkad villi.

«Lähme!» ütles Paša resoluutselt. «Mis see olgu?» pahandas ta kelneriga, kes ruttas kohale, kõrge klaasi põhjas loksumas napp euroopalik konjakiportsjon. «Enda arvates ma ütlesin selgesti: *un boutle!*»

Kelner pilgutas hämmeldunult silmi, tõstis seejärel kaks sõrme: *«Deux fois?»*

Uspenski vihastas lõplikult:

«Mitte *deux fois*, vaid *un boutle!* Pudel, selge? *Eine Flasche! A là maison.* Ljoša, tee talle selgeks!»

Selgitasin kelnerile, et *monsieur* tahab terve pudeli koju kaasa võtta. Isegi minust ei saanud noormees korrapealt aru, nähtavasti pidas tobeduseks osta kohvikust kaasa seda, mida võib odavamalt hankida öökauplusest. Viimaks selgusele jõudnud, tõstis ta äsjatoodud klaasi kuulekalt tagasi kandikule, sellega taas Pašat ärritades.

«Assez!» hüüdis Uspenski. «Ei, mitte *assez. Attendez!** Ljoša, kuidas öelda nende keeli, et jätku siia? Kurat võtku!» Ta haaras klaasi ning kallas selle sisu korraga kurku. Jahmunud kelnerit õlale patsutanud, lagistas Uspenski oma kõiki keelebarjääre ületavat naeru, pärast seda patsutasid mõlemad — suurt kasvu põhja- ja väikest kasvu lõunamaalane — teineteist vähemalt minuti vältel ja lagistasid naerda. Neid hakati juba vaatama. Pärast nägin läbi vitriiniklaasi, kuidas kelner ikka veel naerdes rääkis midagi baarimehele ning baarimees sirutas muiates kaela, takseerides pöörast külastajat.

Uuesti Paša otsa vaadates vapustas mind tema näos ainsa hetkega toimunud muutus. Elevust oli jätkunud üürikeseks ajaks, nägu oli hall, üle lauba jooksis sügav vertikaalne kurd.

Kelner tõi karpi pakitud pudeli, tasusime arve ja lahkusime.

---

* Aitab! Oodake! (Pr. k.) Tõlkija.

Meil oli õnne, saime kohe takso. Tubaka ja kölni vee järele lõhnavas autos jalgu sirutades ma taipasin, et olen nõrkemiseni väsinud.

Meie väikese hotelli valgustatud vestibüülis lahendasid kaks noort neegrit — eilne ja veel üks, ilmselt tema paariline — ristsõnamõistatust. Saabusime väga õigel ajal, parajasti läks neil vaja linna Venemaal, mille nimi koosneb kuuest tähest. Eilne neeger tõusis püsti, ulatamaks Uspenskile kirjakest hotelli blanketil: Denis oli helistanud, et kell kümme hommikul toimub nõupidamine hotellis «Majestic», pärast hommikueinet külastatakse Pasteuri instituuti.

Lift oli millegipärast välja lülitatud. Ronisime üles kitsast järsust trepist.

«Head ööd, Ljoša!» ütles Uspenski oma toa ukse ees, pani karbi põrandale ja pistis võtme kobamisi lukuauku. «Su sõnavõtt oli vahva. Tead, mis mulle sealt kõige rohkem meeldis? Et teadlased peavad oma valitsustele tõde rääkima. Mitte võõrastele valitsustele, seda on kerge teha . . .»

««Ja tsaaridele naeratades õigust kuulutama . . .»,» naljatasin laisalt.

«Tõde. Tõde ja õigus on lähedased mõisted, aga need ei kattu. Õigus on tõde meie subjektiivses mõtestatuses. Enamik konflikte tuleneb sellest, et mõlemal poolel on oma õigus. Tõde saab olla ainult üks, ja teadlane, kes ei pürgi tõe poole, pole väärt teadlase nimetust. Teadus on karm jumalus . . . Jäägem nägemiseni!» Ta kallutas end pimeduses minu poole, vist tahtis mind suudelda, kuid sedaaegu köhatati naaberukse taga vihaselt ning Paša kadus koomiliselt sisistades oma tuppa. Mina ronisin mansardkorrusele.

Varisesin voodile, lebasin seal pikka aega, halvatud päeva jooksul kogunenud väsimusest, tunneteta ja mõteteta, ei suutnud kättki liigutada, vaatamaks kella. Lõpuks ajasin end siiski jalule — ainult selleks, et lahti riietuda ja teki alla pugeda. Uinusin silmapilkselt, polnud enam ammu nii ruttu uinunud, uni oli raske ja unenägudeta, mitme korruse sügavune, sealt polnud võimalik joonelt virguda, vaid üksnes etappiviisi, nagu väljutakse barokambrist.

Mind äratas pikk ja visa telefonihelin. Helistas doktor Wagner, ütles, et Pavel Dmitrijevitš tunneb end halvasti, midagi ohtlikku ei ole, aga kas ma ei saaks võimalikult rutem alla tulla.

Hüppasin püsti, tõmbasin kardina akna eest. Oli päris valge.

Vastu ootusi ei leidnud ma Uspenskit voodist ega pidžaa-

maväel. Tal oli tviidkuub seljas ja isegi lips kaelas. Tema juures istus doktor Wagner.

«Ljoša, sa pole veel hommikust söönud? Siis istu ja joo kohvi.»

Vaatasin Pašat. Tema välimus oli peaaegu reibas. Keset tuba, punutud pingil seisis avatud kaanega kohver.

«Kolleeg, ärge imestage,» ütles Wagner. «Kohe seletab Pavel Dmitrijevitš teile kõik.»

«Ei midagi erilist, Oleg,» pomises Uspenski kõlatul häälel. «Öösel oli mul tõesti natuke halb . . .»

«Miks sa mind ei kutsunud?»

«Polnud põhjust. Kuid pärast kainet kaalutlemist otsustasin täna koju sõita. Selleks on avanenud ka sobiv juhus. «Aeroflot» ja «Air France» kirjutasid alla kokkuleppele, meile pakutakse esimese reisi kaasategemise austavat võimalust.»

Ma vaikisin.

«Meie missioon on põhijoontes lõpule viidud,» jätkas Paša minu vastust ootamata. «Organiseerimiskomiteesse me ei kuulu, nii et «Majesticusse» minna pole mul kohustust. Sina omakorda ei ole kohustatud koos minuga koju lendama. Jää siia, mine instituuti, kummarda suure Pasteuri põrmu ees. Tuled rongiga järele.»

Kuni Uspenski rääkis, oli mul mahti hoolikalt silmitseda tema nägu. Värskelt raseeritud, pärast pesemist alles niiske, näis see hall ja haiglane. Ka silmad ei meeldinud mulle, olid tühjad ning klaasise läikega.

«Lollus,» ütlesin ma. «Mina sinust maha ei jää. Isegi mitte Pasteuri pärast.»

Paša noogutas.

«Seda võis arvata. Ära kurvasta.» Ta üritas naeratada. «Ma mõistan, et sinule kui pariislasele jääb kahest jällenägemispäevast väheseks. Aga selle me korvame. Novembris toimub siin eafüsioloogia probleemidele pühendatud rahvusvaheline kongress, annan sulle sõna, et . . .»

«Kui te olete otsustanud lennata,» katkestas Wagner Uspenski jutu, «siis ma soovitan kiirustada.» Ta vaatas kella. «Asjade kokkupanemiseks on teie käsutuses maksimaalselt kakskümmend minutit.»

Ütlesin, et mulle piisab kümnest.

«Tore. Lennuväljal jääb veel aega suveniiride ostmiseks.»

Kahe minutiga kohvri pakkinud, jõudsin einestadagi. Toatüdruku asemel tõi peremees ise hommikusöögi, avaldas kahetsust kiire ärasõidu puhul ja soovis head reisi. Pärast tema lahkumist avasin akna. Tahtsin lehvitada inimkogule vastas-

maja aknal. Klaas kilgendas, peegeldades päikesekiiri, kuid sealne aken jäi suletuks.

Kirsivärvi «Jaguar» seisis paraadukse ees. Wagner istus rooli taha, ja neljakümne minuti pärast olime Le Bourget' lennuväljal.

20. ÜHA KAUGEMALE ITTA

Rong veereb itta, vanaldane vagun kriuksub ja kolksub, aga peaaegu ei rappu — pärast Euroopa raudteid hakkad hindama meie laiemat rööbastikku. Aeg-ajalt vilksatab rulooserva ja alumise aknaraami vahele jäävast horisontaalsest pilust valgeid jaamatulesid. Kupee on muutunud soojemaks ning koguni õdusamaks — tänu Beeta kingadele kulunud vaibal, tema sigarettide meelõhnale ja teelusikate kodusele tilinale.

«Noh, aga lennukis?» küsib Beeta. Tema hääl on tuhm, kell näitab kolmandat öötundi, ta pole veel magama heitnud. «Kas ta lennukis üldse ei rääkinud?»

«Ei. Paša tukkus kogu tee. Pealegi möirgasid mootorid mis hirmus . . .»

«Ega sa midagi pole unustanud?»

«Ei midagi olulist.»

Mu hüpoteetiline lugeja ilmselt aimab, et olin teinud vältimatu valiku. Üks asi on jagada Pariisi muljeid, sootuks teine kirjeldada murest murtud naisele tema mehe viimaseid elupäevi. Muide, kõiges Uspenskit puudutavas olin ma piinlikult täpne. Beeta kuulas mind vahele segamata ja õieti midagi üle küsimata, — eks see olnud usalduse vaieldamatu tundemärk. Teadlastena kuulume mõlemad samasse, Uspenski koolkonda, olime jäänud sellele truuks ka siis, kui Uspenski ise hakkas seda vähehaaval reetma. Teadlase surnukstunnistamise ähvardusel keelab kõnealune koolkond rühmitamast ja varjutamast fakte etteantud versiooni huvides.

«Ütle nüüd, Oleg,» küsib Beeta, «kas tõesti pärast kõike seda, mida sa ise rääkisid, pole sulle selge, et mul on õigus?» Tema hääl tundub üsna rahulik, aga ma tean, mida see näiline rahulikkus talle maksma läheb.

Beeta vaatab mulle ainiti otsa. Mina vaikin.

Mu olukord on keeruline. Ma pole üldse kindel Beeta kahtluse paikapidavuses, aga ei suuda iseenda eest varjata, et Uspenski käitumise mõned enne tähtsusetuna tundunud nüan-

sid saavad nüüd, mil õnnetus on juhtunud, koletult tähenduslikuks. Oma kirjelduses võinuksin ma neist vabalt mööda minna, kuid see olnuks reetmine. Tingimusteta usaldusele võib vastata üksnes samasuguse tingimusteta usaldusega. Ning ma valin teise tee.

«Mida sa õieti mõtled?» küsin, kui enam pole võimalik vaikida. «Kas meie vestlust Lafargue'idest?»

«Mitte üksnes seda. Aga ka seda. Kas sina tõesti jätad selle kõrvale?»

«Ei jäta. Aga tuleta meelde, kui järjekindlalt hoiatas Paša meid vigade eest vana süllogismi *post hoc ergo propter hoc** vaimus.»

«Mida sa tahad oma tobeda ladina lausega öelda?»

«Kujutle, et sellele kõnelusele poleks järgnenud midagi. Absoluutselt mitte midagi. Sa oleksid käsitanud seda täiesti loomuliku uudishimuna. Täpselt samasuguseid küsimusi oleksin võinud esitada mina.»

«Millegipärast ei esitanud neid siiski sina, vaid tema.»

«Sellepärast, et mina ei käinud Lafargue'ide haual, aga Paša käis. Palun ütle, kas see on Paša moodi — anda sõna, ette teades, et ta sellest kinni ei pea?»

«Muidugi mitte. Miks sa seda küsid?»

«Sellepärast, et nii nagu on omane kõigile inimestele, kuuled sa ainult seda, mis sobib kokku sinu dominandiga, lased kõik muu kõrvust mööda ... Paša andis sõna, et saadab mu sügisel Pariisi kongressile. Kas see pole tõend, et vähem kui ööpäev enne surma ta taolisi mõtteid ei mõlgutanud?»

Beeta jääb mõttesse.

«Võib-olla. Ainult väga kaudne tõend.»

«Nagu kõik sinu omadki ...»

Sellises vaimus me räägime ligi tund aega. Peaaegu ei vaidle, õigemini vaidleme niipalju, kuipalju on vaja teineteise paremaks mõistmiseks. Meie ülesanne pole teineteist vastastikku veenda, vaid probleemis selgusele jõuda. Mingile lõplikule järeldusele me ei tule, see olekski võimatu, sest kõik meie *pro* ja *contra* väited on kaudsed, midagi vaieldamatult jaatada või kategooriliselt eitada pole meie võimuses. Mulle paistab siiski, et Beeta hakkab kahtlema. Viimaks me vaikime, mõneks ajaks jääb kumbki üksi oma mõtetega. Ma ei tea, mida mõtleb Beeta; mis puutub minusse, siis mina ei välista lõplikult ühtki versiooni, ainuke asi, mida ma ei suuda uskuda, on juhtunu pöördumatus. Küsin endalt, et kui minus

* Pärast seda, järelikult sellepärast. (Lad. k.) Tõlkija.

poleks nii kindlalt juurdunud egoistlik võõrdumus, kui ma tol õhtul oleksin jäänud Uspenski tuppa ööbima ega lubanud tal juua, kui me poleks hommikul lennukiga lennanud, vaid oleksime õhtul rongiga sõitnud ja naasnud kaks päeva hiljem, mil Beeta oli juba kodus, kui ...

«Mida sa mõtled?» pärib Beeta teravalt.

Talle ma ei oska valetada. Mu vastuse ära kuulanud, naeratab ta nukralt.

«Tead, ka mina mõtlen kogu aeg, et kui ma poleks Pašaga otse enne tema ärasõitu riidu läinud, kui ma poleks sõitnud ema juurde, vaid oodanud teda kodus, siis ... Kõik need küsimused jäävad igavesti vastuseta.» Beeta tõuseb püsti, sorib väikeses kohvris. Ta sorib seal kahtlaselt kaua, võtab välja kittelkleidi, seebikarbi ja käterätiku, avab kupee ukse energilise liigutusega ning lipsab koridori.

Pärast mõningat kõhklust võtan minagi kohvrist pidžaama. Ümber riietudes kiirustan, kuid ilmaaegu — Beeta jääb kauaks ära. Vaatan ukse vahelt koridori, seal pole hingelistki. See teeb mind ärevaks, aga käimlasse sisse murda ka ei sobi. Võtan välja taskumale, püüan tulemusteta hinnata Tali positsiooni tema lõpetamata partiis.

Lõpuks jõuab Beeta tagasi, puhkeb mu hirmunud nägu nähes naerma:

«Anna andeks. Ma lihtsalt seisin tamburis.»

Pärast pesemist on ta nägu äsjasest tunduvalt värskem ja paistab hämmastavalt noor. Kindlasti on Beetal halle juukseid ja kortse silmade all, aga mina neid ei näe; kui näeksingi, ei tähendaks need mulle mitte midagi, tähtsamad on kael ja lõug — mõlemad täpselt samasugused nagu pikakasvulisel musta sviitriga neiul, kellest sõda mind lahku viis. Aastatega ei ole see kaunis nägu ei kalestunud ega karestunud nagu enamikul «hästisäilinud» naistel, vaid on endisest veel naiselikum. Muide, siin pole ma kohtunik, vaid tunnistaja, pealegi erapoolik.

Lülitan sisse öövalgustuse ja poen teki alla. Kaasas on mul paksu ajakirja värske number, tahaksin seda lehitseda, kuid lamp päitsis ei sütti — on kas läbi põlenud või ei meeldi öine lugemisharrastus meie vagunisaatjale. Jääb üle silmad sulgeda ning magajat teeselda. Kuulen Beetat tulemusteta plõksutavat oma lülitit, seejärel küljele pööravat ja vaevu kuuldavalt pomisevat: «Head ...» Aiman, et mulle sooviti head ööd. Siis jääb naaberasemel tükiks ajaks vaikseks. Rataste lõgina tõttu ei kuule ma Beeta hingamist, aga minu meelest ta ei maga.

Teesklen magajat niikaua, kuni lõpuks vajun unetaolisse seisundisse. Ärkvelolekust eraldab mind imeõhuke kile — tarvitseb rongil peatuda, kui see rebeneb. Läbi vaguniseinte kandub kupeesse kähedaid hääli ja kalki kopsimist vastu metalli — määrija kontrollib rattapukse. Kuulatan Beeta hingamist, pigem aiman kui kuulen kogu jõust tagasihoitud nuukseid. Ta teeb tohutuid pingutusi, et ennast mitte reeta, minul ei tule niikuinii und ning ma ei taha kauem teeselda. Tõusen üles, istun tema aseme jalutsisse. Beeta lamab, peitnud näo kõvasse vagunipatja, tema õlad vappuvad; maksab mul teda puudutada, kui õlad tarduvad, — see on viimane katse varjata oma nõrkust, nurjumisele määratud katse, — oiates tõuseb ta istukile, võtab mul mõlema käega ümbert kinni, toksab märja näoga mu kaela, nutab juba varjamatult ning liibub aina tihedamini minu vastu. Oma leinas on ta traagiliselt üksi. Kaastundlikke inimesi jätkub, aga peale minu pole kedagi, kes teaks ta meeleheite kogu suurust.

Nõnda teineteise vastu liibunud, kihutame läbi pilkase pimeduse vastu tõusvale päikesele, iga minutiga jäävad Moskva ja Pariis meist kilomeetri võrra kaugemale, ning ajapikku hakkab see meie ponnistustest sõltumatu liikumine meid äiutama. Beeta rahuneb, nuuksatab veel vaid harva. Suudlen ta juukseid ja pisaratest märgi silmi, need on läbinisti vennalikud suudlused, vähemalt tunduvad mulle sellistena, Beetale vist samuti, ta vajutab huuled usalduslikult vastu mu põske, nendest õelikest puudutustest kipub mul pea pööritama. Öölambi sinakas kumas näen ma sassis tumedaid juukseid, ei tee enam õieti vahet bioloogiadoktor Uspenskaja ning mossitava neiu vahel, kellega tülitsesime ja suudlesime laboratooriumipumpade huugamise saatel. Vahe on vaid selles, et nüüd oleme lähedasemad. See, mis meid täna ühendab, on tunduvalt kaalukam ja usaldusväärsem ammuste aastate egoistlikest kirgedest, ning ma mõistan väga hästi: tarvitseb mul pea kaotada, kui Beeta osutub täiesti kaitsetuks. Ei, mitte sellepärast, et ta ei oskaks enda eest seista, vaid tal on mõneks ajaks vallandunud kõik pidurid, ta vajab inimlikku soojust, teda halvab uuestisündinud usaldus minu vastu, ja puudub loomulik füsioloogiline tõke, mis sunniks võõraid käsi automaatselt eemale tõukama, — käed on tuttavad. Meie huuled puutuvad otsekui kogemata kokku, ning minusse tulvab õudusega segunenud õnn: seda, mis nüüd võib juhtuda, ei andestaks Beeta eales ei iseendale ega mulle, ja kui tuleme taas mõistusele, vihkab mind elu lõpuni.

Mõelgu praegu minu häbiväärsest pagemisest mida tahes,

see on siiski tuhat korda parem sellest, mida ta mõtleb minust homme, kui ma jääksin kupeesse.

Ning ma põgenen. Ennast Beeta embusest ettevaatlikult vabastanud, vajutan otsusekindlalt ukse käepidet. Logiseva rullhinge tärisedes veereb uks lahti, mina kargan koridori. Ukse vaevaga kinni vedanud, toetan selja lõõtsutades selle vastu, mu välimus võiks äratada koletuid kahtlusi, aga õnneks on koridor tühi ja kõik kupeeuksed peale vagunisaatja oma suletud. Vaatan sinna sisse: vagunisaatja magab, riided seljas, nägu patja peidetud nagu Beetal, võib-olla on temal omad mured. Joon keedupaagist leiget vett, uurin kaua ja mõttetult sõiduplaani seina külge kruvitud puitraamis, longin tambursse — ainsasse paika, kus aken on irvakil, ning seisan seal, hõõguv nägu tuule käes. Parajalt jahtunud, lähen pesema. Käterätiku järele minna pole lusti, ajan läbi taskurätikuga. Ja löön jälle aega surnuks.

Kupeesse naasnud, leian Beeta magamast. Ta ilme on vaevatud, kuid rahulik. Märganud laual klaastorukest, raputan kõigi oma põhimõtete kiuste pihupessa tillukese valge tableti.

Ärkame hilja, ka siis vaid põhjusel, et uksele koputatakse. Vagunisaatja toob kupeesse uue reisija, õlakute järgi otsustades piirivalveleitnandi. Leitnant on delikaatne noormees, ei jää voodipesu ootama, tirib säärikud jalast, ronib ülemisele asemele ja uinub korrapealt. Tema juuresolek ei häiri meid põrmugi, me joome teed ja ajame vaiksel häälel juttu. Eelmist õhtut loomulikult ei mainita, aga meie vahekorras on toimunud nihe, me oleme teineteisele senisest lähedasemad ja . . . kaugemad, vastastikku usaldavamad ja . . . ettevaatlikumad.

Mulle on täielik üllatus kuulda, et looduskaitsealal näen ma Olga tütart. Ta on seitseteist aastat vana, sooritas kunstikooli sisseastumiseksamid, aga nagu nüüd öeldakse: palle ei piisanud. Ta on külas oma sõbrataril Galja Vdovinal, Beeta viib talle emalt paki.

«Kas sa vähemalt tead, mis ta nimi on?» küsib Beeta.

«Muidugi. Sama mis emal.»

«Mitte päris sama. Olga Aleksandrovna. Instituudis liikusid visad jutud, nagu oleks ta Paša tütar. Ma tean, et see pole tõsi, aga tundsin end ometi puudutatuna ja vaatasin Olgale viltu. Eidelikust loogikast ei päästa isegi doktorikraad.»

«Oled sa tüdrukut näinud?»

«Ei ole. Siiski, ükskord ammu nägin. Eks sa tea, kui kinnise loomuga on Olga.»

Pärast keskpäeva me lõunastame: ostame viinereid ja kefiiri

rongi puhvetist. Õhtul ilmuvad akna taha suure vaksali tuled, paljud lähevad maha, rong seisab pikka aega, umbes neljakümne minuti pärast väljume ka meie — nimetus teivasjaamas, kus peale meie, vanavanaema ja lapselapselapse ei ole ühtki mahatulijat. Kehkenpüksist pojapoeg, nagu võiski arvata, ei ilmu nähtavale, ning mulle meenub mu lubadus vanavanaemale abiks olla. Vagunisaatja lehvitab meile, rong liigub paigalt, me jääme neljakesi ligasele puitplatvormile keset põlismetsa. Pime on ja külm, vihma valab. Teisel pool raudteetammi, samasugusel paljal, kõledal platvormil kükitab pisike putka, nähtavasti piletikassa. Sirutan kaela vaatamaks, kas aknast ei kuma valgust, aga ei näe mitte midagi.

Esimene mulje on, et oleme sattunud kimbatusse. Kanname vanamuti varanduse ja oma kohvrid üle raudtee, putkale lähemale. Vanamutt ohib ja manab kehkenpüksist pojapoega, tüdruk tihub nuttu. Beeta on rahulik, mina samuti, rindekogemustest ma tean, et väljapääsmatuid olukordi ei esine. Minu plaan on järgmine: koputada piletikassa aknale, ja kui see avaneb, pista kassiirile pihku meie töötõendid; talle selgeks teinud, et meil pole kavatsust kassat röövida, paluda temalt hommikuni ulualust. Valmistudes juba putkat ründama, kuulen selja tagant elurõõmsat bassihäält:

«Hei, kas siin elavaid hingi ka on?!»

Pööran ümber ja näen pimedusest esile kerkivat suurt tumedat kogu kohmakas presentvihmakuues.

Vanamuti kimpsude-kompsude otsa komistanud, hakkab tume kogu vanduma.

«Jurzajevosse tahtjaid on või? . . . Kuule, mammi, sa vist mõtled siia öömajale jääda? Korja oma kolu kokku, ära kohalikku transporti kinni pea! Kolmelise eest sõidutatakse sind koju ahju peale . . . Ja teie, aulik rahvas, kuhu teil on kavas minna?»

See käib meie kohta. Vastan ja ühtlasi annan mõista, et tasu ei piirdu kolmelisega.

«Heameelega,» kraaksatab autojuht, «aga mul pole õigust. Oleme kolhoosi takso, marsruudist ei lubata mutritki kõrvale põigata, kohe on karistus soolas. Annan teile head nõu — sõitke Jurzajevosse ja olge seal ööd, hommepäev helistame kolhoosi juhatusest nende kontorisse, las saadavad kellegi vastu . . .»

«Öömaja saate meil,» lubab tüdruk.

«Tore!» nõustub Beeta.

Võtame vanamuti pambud ja liigume hanereas sohvri järel. Liivasel lagendikul, millest pärast vihma on saanud ükskõik suur lomp, seisab presendiga kaetud furgoonauto. Autosse sisse pääseb tagant, astmelaua aset täidab jalaraud, vanamuti ülesvinnamisega on tegu. Autos juba istub inimesi, keda me pimeduse tõttu ei näe. Et sinna mahuks veel neli sõitjat pagasiga, tuleb neil koomale tõmbuda, nad torisevad tublisti. Enne teeleasumist käivitab meie reibas autojuht mootori ja lülitab sisse tagalaternad; nende kõledas valguses kasseerib ta meilt ettenähtud tasu, koguni annab vastu mingid kviitungid. Vanamutt ohib ja manab kehkenpüksist pojapoega. Viimaks istub sohver rooli taha, lompi laiali pritsides asub auto teele.

Istun tagumisel pingiotsal, märkan seetõttu enne teisi ei tea kust ilmunud mootorratast meie kannul. Mootorrattur ei püüa meist mööda kihutada, ja vaevalt see tal õnnestukski, metsatee on käänuline, igal sammul haigutab sügavaid, vett täis auke. Kui pidurdame meie, pidurdab temagi. Kurvis peatab meie sohver ootamatult auto, hiivab end kabiinist välja ning sumab läbi lompide mootorrattale vastu. Mootorrattur kahandab kiirust ja jääb seisma meile nii lähedal, et juhtraua külge kinnitatud tugevajõulise laterna valguses näen ma sadulast roninud meest, niisama kerekat nagu meie juht, üll samasugune presendist, kapuutsiga vihmakuub. Kuulen jutukatkeid:

«Meile? Fenomenaalne! Kes nad sihukesed on?»

«Raske öelda, Aleksei Markelõtš. Linnarahvas . . .»

Aljoša? Hüppan furgoonautolt maha ning satun oma noorpõlvesõbra Aleksei Šutovi märga embusse. Ka Beeta väljub autost, peame neljakesi nõu. Variante on mitu, me leiame optimaalse: sõidame Jurzajevo omadega teeristini, seal istume ümber Aljoša sõidukile — Beeta külgkorvi, mina pakiraamile.

Tutvus Aleksei Markelõtšiga tõstab märksa meie väärtust Jurzajevo omade silmis, teda teavad kõik, isegi muldvana memm. Hääled muutuvad lahkemaks, ning kui me teeristil maha ronime, soovivad kõik meie juhuslikud sõidukaaslased — ma ei jõudnudki selgusele, kui palju neid täpselt oli, — meile kooris head teed.

«Pardon, aga ekipaaž ei ole kuigi elegantne,» vabandab Aljoša, kattes Beetat nahkpõllega. «Ärge pange pahaks, eile veeti selle korviga tõusokku paaritama, põrgulisest jääb järele vänge hais . . . Miks te ei sõitnud kiirrongiga?»

«Juhtus nii,» kostan mina. «Kust sina siis tuled?»

«Käisin intrigeerimas. Kasutasin juhust, et minu bossi

juurde sõitsid mingid asjamehed jahile, ja kaapisin oblastikomiteesse vastulööki andma.»

«Kuidas? Mootorrattaga?»

«Taevas hoidku! Lähirongiga, tsikkel ootas kassa juures. Kõik kolm kassiiri on mu head tuttavad ja usaldusisikud. Ma tean kogu nende situatsiooni, konsulteerin neid perekonnapedagoogika ja seksi küsimustes. Täna jõin teed Antonina juures. Tal on piltilus, kuldaväärt mees, aga näe, jooma kukkus. Üldiselt on siinne rahvas sümpaatne ja sõbralik, ka näppe ei peeta kuigi pikal. Esialgu olin harjumatusest imestunud: lähed läbi küla, ja kõik teretavad sind. Pärisin ühelt taadilt huvi pärast, et kuule, miks sa mind teretad, olen ma sulle tuttav või? Tema vastu: «Misjaoks sa peaksid mulle tuttav olema? Mina pole sinust halba kuulnud, sina minust samuti mitte, tähendab: sina oled hea inimene ja mina olen hea inimene. Nii et ole terve!» Sealtpeale hakkasin ka mina kõiki teretama.»

«Nüüd seleta,» küsin ma, «millega sa siin tegeled ja kellega sõdid?»

«Ära kiirusta.» Aljoša istub sadulasse. «Igal asjal oma aeg. Jõuame pärale, mu Jevdokia kütab vanniahju kuumaks, pesete end puhtaks, saate sooja, ning ma teen teile kõik teatavaks. Nüüd roni kaksiratsa pakiraamile, hoia minust kõvasti kinni ja ära sõidu ajal räägi, võid hõlpsasti keelde hammustada.» Ta käivitab mootori, algab niisugune müra, et me Beetaga katame kõrvad kinni.

Sõidame sõnatult. Lombid, rappumine, pilkane pimedus. Sadu jääb veidi vähemaks, pimedus annab natuke järele, me peatume madalal, kuid järsul jõepervel, mõneks hetkeks saab minust optilise pettuse ohver.

Meie ees on lai, häguselt kollakas, kiire vooluga, üleni säbrus jõgi. Kitsal kaldaribal paistab voolust uhutud, pahupidi pööratud puujuuri, mitu suurt mändi on vette varisenud ja ähvardavad iga silmapilk minema triivida. Vastaskalda all redutavad mõned ähmaselt paistvad lootsikud ja kumab tulepaagi roosa koonus. Vaatepilt on mõjus, aga millegipoolest eemaletõukav, umbes niisugusena olin ma kujutlenud müütilist Lethet ega taipa kohe, miks see jõgi tekitab minus kummalise manalatunde. Möödub mõni sekund, viirastus haihtub, ning ma näen, et . . .

Jõgi ei voola kuhugi.

Säbarlainetus on tardunud nagu seisatud filmikaadris.

See pole üldse jõgi.

Olin pidanud laineteks märga liiva. Rajatakse maanteed.

Mootorsaagidega varustatud mehed on lõiganud looduskaitseala ürgmetsa laia sihi, välja juurinud kännud, nülginud ülemise, huumusrikka pinnasekihi nagu naha, kiskunud alasti liivase maapõhja. Lootsikute asemel on vastaskalda ääres võimsad tee-ehitusmasinad, ekskavaatorid ja buldooser — ööseks seisma jäetud, halva ilma eest varjule aetud —, ka tulepaak pole tulepaak, vaid mingi mulle tundmatu hoiatustuli. Kulub veel hulk aega, enne kui siledal ja elastsel asfaldil hakkavad sahisema raskete «MAZ-ide» ja tõtlike «Volgade» kummid ning teepervedele püstitatakse viidad, aga juba toimetavad metsaelanikud oma järeltulijaid eemale ohtlikust inimrajast, mida mõned ulukid ei julge ületada isegi öösel. Praegu pole see maantee, vaid lahtine haav, kuid minul, tehnika progressi ja sellega seotud põhjalike ümberkujunduste pöördumatuses veendunud linlasel, pitsitab nukrus südant. Beeta vaikib, ometi ei tunne temagi end hästi.

«Nägite?» uriseb Aljoša. «Jätke meelde.»

Koht, kust me tulevase magistraali ületame, ei erine õieti jõekoolmest. Mootorratas lakkab olemast liiklusvahend, me tirime ja tõukame seda justkui kangekaelset muula. Teisele kaldale, tähendab teisele poole teetrassi jõudnud, sõidame veel pool tundi piki võrdlemisi talutavat metsateed, kuni viimaks tuleme välule. Meie tsikli laternakiir libiseb mööda elektrialajaama tellisseina ja peatub tulba külge naelutatud tahvlil, kus ilutseb pleekinud välgunool ning lühike ja selge hoiatus: «Ära sisse roni, saad surma!» Vaatan Beetale otsa, ta muigab.

«Kobige maha, oleme kohal!» ütleb Aljoša.

Ratsutamine ei ole mind kunagi veedelnud, kobin pakiraamilt heameelega maha, et Aljoša ja Beeta kannul loivata mustendavasse tühemikku alajaama ja mingi ühekorruselise hoone vahel. Ronime üles märjast esitrepist, puhastame hoolega taldu metallkaabitsa vastu, Aleksei avab hilise aja kiuste lukustamata välisukse. Majast tulvab eredat valgust ja maakodu ahjusoojust, kittelkleidi hõlmu vaheliti lüües tõttab meile vastu sümpaatne naine.

«Jevdokia, võta külalised vastu!» hõikab Aleksei diakonibassiga, laksab endale samas pihuga suu pihta. «Ons sul juba võõraid?»

Naine puhkeb naerma. Ta on Aljošast aastat viisteist noorem ning mehest peajagu lühem, kuldkollaste juuste ja tedretähnilise näoga.

«Parajasti ei juhtu kedagi olema. Olja läks Galja juurde, tudengid ei viitsi sihukese sajuga tulla. Jäävad ööseks katse-

punkti. Tere tulemast!» kummardab ta Beetale ja minule. «Vanniahi köeb, kuni te pesete, läheb samovaris teevesi keema.»

«Püramiidne lugu!» möirgab Aljoša. «Saage tuttavaks, minu naine Dusja, puudustkannatavate üliõpilaste ja teadusliku kraadi taotlejate varjupaiga asjaajajadirektor. Teiesugused kõrged külalised tuleks majutada jahilossi, mitte meie varjupaika, aga et te ilmusite inkognito (seda sõna hääldab Aleksei läbinisti keigarlikult), peate ühe öö veetma plebeide seltsis. Nikolai Mitrofanovitš ei tule tagasi enne hommikut, saadab kaht oblasti asjameest nende õilsal jõuderetkel. Nottisid maha mõne pooleldi kodustatud uluki ja pühitsevad nüüd võitu.»

Naerdes paneb Dusja käe mehe suule, saadab Beeta duširuumi, mina ja Aleksei läheme külalistetube vaatama. Kaks puhast kambrikest, kummaski laud, taburet ja sõduri kombel ülestehtud raudvoodi. Mulle avaramana tunduvasse kambrikesse jätan Beeta kohvri.

«Anna andeks, Ljoša,» ütleb Aleksei, täpselt samuti vaheldumisi naeru kihistades ja lagistades, nagu neil aegadel, mil me koos koeri müütasime, «apartement pole eriti elegantne. Oleme lihtsad nõukogude bušmanid, elame riugasteta.»

«Tead mis, Aljoša?» nähvan ma. «Sa oled oma bossiga sõjajalal, aga matkid tema stiili.»

Hoop tabab naelapea pihta. Aljoša kohmetub.

«Vabanda, vennas,» pomiseb ta. «Olen kretiin. Mind ajas äkki vihale, et sa ei tulnud minu, vaid tema juurde. On ju nii?»

«Mis tõsi, see tõsi.»

«Võib-olla ma avameelitsesin sinuga ilmaaegu?» Tabanud mu laitva pilgu, ta kohmab: «Naljajutt, saad isegi aru. Ja mida siin varjata? Seda, et me Nikolai Mitrofanovitšiga kisume nagu kass ja koer, teavad ka puud metsas. Jagada pole meil midagi peale juba jaotatud võimu: tema on direktor, mina olen partorg. Ülesanded peaksid meil olema ühised, aga mina istun tal nagu kont kurgus, ta oleks ammuilma pannud mulle sule sappa, kui minu selja taga ei seisaks valijate hulgad. Boss on juba vajutanud kõiki nuppe, paraku pole kuigi lihtne minu asemele inimest leida. Võta teatavaks, et see amet nõuab üsna rohket askeldamist, rahvas on laiali mööda farme ja metskondi, kontoris käiakse ainult palga järel, koosoleku kokkukutsumine tähendab meil tervet ettevõtmist . . .»

Dušijärjekorda oodates astume ruumikasse tuppa välisukse kõrval. Õhetamalöönud Dusja kiirustab seal lauda katta.

Temast levib nii sõbralikku rahu, et ma tunnen lausa füüsiliselt, kuidas alaneb viimaste päevade pinge. Olen Dusja mehe külaline, mõnes mõttes vahest koguni ülemus, aga võin vanduda, et täpselt samuti naeratab see naine ka siin praktikal viibivatele käratsevatele ja igavesti näljastele tudengitele. Möödaminnes tärkab mul mõte, et meie teeninduse tulevik, kui sellel on tulevikku, ei peitu Pariisi toatüdrukute ja kelnerite treenitud naeratustes, vaid kuskil siinsamas — emainstinktil rajanevas külaliste vastuvõtmise rõõmus. Muide, Pariisi hotellide, kohvikute ja kaupluste kohta ei taha ma midagi halba öelda, seal on, mida õppida.

Tuba on kodune ja mugav. Tüllkardina taha jääb padjakuhjaga uhkeldav voodi, seinu ehivad «Ogonjokist» pärit reproduktsioonid ja lehvikuna paigutatud piltpostkaardid, väljaõmmeldud linikuga kaetud kummutil seisavad portselanelevandid, kirjuks maalitud portselanmuna ja väike vaas traatvarre otsa aetud pabermoonidega. Mu endine naine tingimata tembeldanuks kõik selle kisendavalt väikekodanlikuks, kuigi järele mõeldes suurim väikekodanlikkus on harjumus mehaaniliselt liigitada inimesi väikekodanlaste kilda niisuguste tundemärkide järgi, nagu väljaõmmeldud linikud või paberlilled. Mõtlemise automatism on väikekodanlikkuse ainus püsiv tundemärk.

«Mu valitsejanna ametiresidents,» kommenteerib Aljoša ning ma märkan klaasuksega riiulit, kus luku taga hoitakse kümmekonda rohupudelit ja vähenõudlikku raamatupidamist kulunud kiirköitjate vahel. «Printsabikaasa õigustes elan siin ka mina. Jurzajevos on mul oma maja, ämm ja kaks poisipõnni — Kostja ning Andrei —, kõik selle kahmasin kaasavaraks. Maja ja naisega mind veeti natuke alt, aga ämm ja lapsed on kuldaväärt . . .»

Dusja naerab, pistab Aljošale saunalinad kaenla alla, kupatab meid pesema. Esikus satume vastamisi duši alt tuleva Beetaga. Beeta naeratab meile, ma tunnen rõõmu, et ta oma üksindusest välja rabeles, sõitis nende seltsivate ja heasoovlike inimeste juurde.

Laudseintega, värskete männilaastude järele lõhnavas duširuumis võtame kiirustamata riidest lahti. Paljas, prillideta Aljoša näib äsjasest noorem. Tudengiaastail ta paistis vanainimeselik, nüüd, vanemas eas, ilmneb temas midagi tudenglikku. Tema kondikava on rohmakas ja tugev, rasvapolstrita, ruskete karvadega kaetud nahk puhas ja sile, parema rinnanibu all ja seljal pooleldi kustunud armid — läbiva kuulihaava jäljed.

Vaatan Aljošat õrnuse ja kasvava süütundega. Kuidas ma võisin ta nii kauaks silmist kaotada? Häbi ja teotus — tulla sõita Pariisi, et viimaks kuulda, miks mu sõber instituudist lahkus. Nõuab suurt mehisust neljakümnendal eluaastal öelda: «Mul pole puhta teadusega tegelemiseks pisimatki kutsumust.» Küsin Aljošalt, kas ta ikka ütles Uspenskile täpselt niimoodi.

«Täpipealt,» naerab Aljoša.

«Ja mõtlesid seda tõsiselt?»

Aleksei viivitab vastusega, läheb duši alla, seebitab pead ja mõmiseb mõnust.

«Mitte just päriselt. Õigem olnuks öelda, et ma pole loodud instituudi jaoks.»

«Endal oli süda instituudi küljes kinni?»

«Mu süda oli kinni teistsuguse instituudi küljes, kus direktor käis ringi, jalas pehmed tuhvlid ja kalifeepükste otsa tõmmatud villased sokid, kus õhtuti koguneti tema kabinetti ja joodi teed suurest plekk-kannust . . .»

«Anna andeks, Aljoša,» segan ma vahele. «Oleks naiivne arvata, et instituut võinuks igavesti jääda selliseks, nagu ta kerkib sinu romantilises kujutluses.»

«Täiesti õige, Ljoša, *tempora mutantur,* ja pole midagi parata. Aga pane tähele: ma ei öelnud, et instituut oleks halb. Ütlesin, et mina ei kõlba sinna. Ja selles, et minust ei saanud uut Pasteuri või Setšenovit, ei süüdista ma kedagi. Koguni iseennast vaid väheke.»

«Miks sa siis ikkagi ära läksid?»

Taas viivitab Aleksei vastusega, kuivatab oma ookrikarva, hallinema kippuvaid juukseid ja peab aru.

«Tegemist oli asjaolude kokkusattumisega . . . Nädal aega enne sessiooni — sedasama, noh, — kutsus Vdovin mind enda juurde, tal oli juba siis võim käes, ja küsis, kas ma ei läheks Dora Petrovna asemele vivaariumi, see olevat nõrk lõik, juhtkonda vaja värskendada, olukorda parandada suudaks' meesterahvas ja kommunist, sina ju armastad loomi . . . Ise vaatas mulle ausal pilgul silma. Sain vihjest aru: võta kakssada rubla palgalisa ja keri tagahoovi, meil on hakanud käima ülemusi ja meile veetakse välismaalasi, sinu larhv ei sobi kohe üldse sellesse elegantsesse seltskonda. Mõtlesin natuke ja kostsin: «Loomi ma tõepoolest armastan, aga ainult vabaduses; kui sinu arvates läheb vivaariumis nii väga vaja meheKätt ja parteilist mõju, miks sa ise siis sinna ei asu?»»

Kujutlen Vdovini ilmet ega suuda olla naermata. Ka Aljoša

naerab. Nüüd seisan mina duši all, Aleksei tirib ähkides jalga puhtaid, kulunud, kuid korralikult nõelutud sokke.

«Noh, varsti algas sessioon, ja Iljast hakati tegema pärdikut . . .»

«Vabanda, palun.» Pole ilus vahele segada, aga ma ei läbe oodata. «Kus Ilja praegu on?»

Prillideta Aleksei põrnitseb mind lühinägelike silmadega. Jääb mulje, et ta ei mõistnud mu küsimust.

«Kuidas kus? Loomulikult siin.»

«Siin?!»

«Siin neh. Kus mujal ta ikka peaks olema?» Aljoša tahab midagi lisada, aga mõtleb ümber ja selgitab lühidalt: «Oleme sellest sessioonist peale kogu aeg koos olnud. Ma taipasin kohe esimesel päeval, et Iljuša lood on täbarad, ta kihutatakse minema. Hädavarese kuulsusest hoolimata on mul visa hing nagu kassil, pillutagu mind kuidas tahes, ikka kukun ma neljale käpale, aga Ilja on harilik geenius, — tundeline ja abitu.»

«Ilja käis sõjas. Ja olevat olnud tubli sõjamees.»

«Sõda on iseasi. Sõtta, Ljoša, kõlbab iga aus inimene. Lühidalt: ma vaagisin kogu situatsiooni — minuta Ilja kas joob end põhja või jääb napakaks, ka minul ei ole mõtet oodata, kuni Nikolai Mitrofanovitš mind paika paneb, ja . . .»

«Kuidas te siia sattusite?»

«Vana tutvuse kaudu — on siin põline jääger Vladimir Stepanovitš Lihhatšov, Dusja isa, pole seniajani pensionile jäänud. Võta teatavaks, vennas, et Vladimir Stepanovitš on kuldsemast kuldsem hing . . . Elasime siin sisse, mina ja Ilja, mina ajasin juuredki alla, tõtt-öelda leidsin oma koha elus.»

«Aga Ilja?»

«Temal ei läinud see nii lihtsalt. Vahetevahel haarab teda igatsus. Siis kukub teine jooma, keelamise peale vihastab. Ja pärast . . . Ei! Kui tahad, uuri ise. Aga mis puutub minusse, siis kuula edasi. Lugu on õpetlik. Viiekümne viiendal aastal sain kõrgeima võimu — mind määrati direktori ajutiseks kohusetäitjaks. Siin korrespondeerib mu larhv paremini peisažiga, poole aasta pärast oleks mind võidud ka päriselt kohale kinnitada. Meil on direktor suur nina. Kuid nagu minu elus ikka, algas nüüd fantasmagooria. Riigis toimusid ajaloolise tähtsusega sündmused, instituudis tekkis ajude kääriminе, kirgede rahustamiseks pandi Nikolai Mitrofanovitšile sulg sappa, ta tegi parabooli ja maandus siia kaitsealale. Ning kohe selgus, et mees on lausa loodud direktoriks, tal on teaduslik kraad, mida minul ei ole, ta on kohalik inimene

administraatori sünnipäraste omadustega ... Kokkuvõtlikult: otsustasin mitte oodata ülevalt tulevat märguannet, pakkusin talle ise loorberipärga koos ümmarguse pitsatiga, mis tekitas temas suurt hämmeldust. «Mis lahti?» uuris Vdovin. «Ei midagi,» vastasin mina, «ma ei tunne kutsumust, ja auavaldused väsitavad mind.» Uskuma ei jäänud, aga vastu võttis. Tema kinnitati kohe. Vdovinile tuleb au anda, pool aastat elasime sõpruses, ta on asjalik, laia joonega mees, kui on tema võimuses aidata, siis ta ka teeb seda. Noh, aga talvest läks meil sõjaks. Kõigi reeglite järgi. Viimasel ajal sõdime juba reegliteta.»

Oleme riides ja võiksime duširuumist lahkuda. Kuid enne küsin ma:

«Miks?»

Aleksei sügab kukalt.

«See on pikk jutt. Kõige pärast. Maksab meil teineteisele otsa vaadata, kui mõlema organismis hakkavad tekkima antikehad. Ja ennäe, kus paradoks: ta on siin paljusid minust terasemaid mehi jalge alla tallanud, aga minust jagu ei saa.»

«Mispärast?»

«Sellepärast, et minul pole temalt midagi vaja. Mida ta saaks teha? Mind minema kihutada? Olen valitav ja varjestatud isik. Minult mootorratta ära võtta? Kogu ühiskondlik töö takerduks. Teiseks: kui lahkun mina, lahkub ka Ilja. *Nolens volens* — tahes-tahtmata tuleb mind sallida.»

«Miks Ilja talle vajalik on?»

«Iljast peaks omaette rääkima,» ohkab Aljoša.

«Kas sa kavatsed mulle mõistatusi esitada?»

«Mitte mõistatusi, aga ... Kuule, Ljoša, me pole teineteist seitse aastat näinud, räägitakse, et selle aja jooksul uuenevad inimorganismi kõik rakud, sina tahad, et ma sulle kogu loo kahe sõnaga ära seletaksin ... Kas sa tulid siia pikemaks ajaks?»

«Ei tea. Paariks päevaks.»

«Kolossaalne! Ja mis eesmärgiga, kui see pole saladus?»

«Kas ma seletan sulle kahe sõnaga?»

Aljoša turtsub.

«Hästi, Oleg,» ütleb ta juba tõsiselt. «Homme algavad teil läbirääkimised kõrgel tasemel. Kui sa pole loobunud varaüles tõusmast, siis me jõuame enne veel vahetada kasulikku informatsiooni.»

Dusja residentsis ootavad meid kasesöe järele meeldivalt lõhnav samovar ja kaetud laud. Kui vaimustav: redised ja roheline sibul hapukoorega, värske kohupiim, mesi ning alles

aurav keedetud loomaliha puuliual — kõik hõrgutised, mida ihaldab mu linnatsivilisatsioonist vaevatud hing. Keset lauda seisab puhta nartsuga korgitud tumeroheline pudel. Mu pilgu tabanud, punastab Dusja:

«Ärge pange pahaks. See on kohalik toode ...»

Asume Aljošaga roogade kallale, panen rahuldustundega tähele, et Beetalgi on isu tärganud. «Kohalikust tootest» me keeldume, soojendame end teega.

Esikust kostab krabinat ja kolistamist — keegi võtab vihmamantli seljast ning säärikud jalast. Minuti pärast ilmub nähtavale valgete juuste ja valgete, üleskeeratud soldativuntsidega väike mees rihmaga kõvasti vöötatud vattkuue väel. Ehkki tulija on kasvult pigem mehike kui mees, aiman ma kohe tegemist olevat Aljoša äiaga. Tema väiksust ei tingi kuivetumine või kühmuvajumine, ta välimus on reibas, silmade ere sina vanadusest pleekimata. Võõraid märganud, esitleb ta ennast väärikalt: «Vladimir Stepanovitš Lihhatšov», ja suundub käsi pesema. Tagasi tulnud, istub Vladimir Stepanovitš lauda, kuid sööma ei nõustu.

«Äiapapa, võta pitsijagu!» soovitab Aleksei. «Ihusoojuse huvides.»

«Ei taha.» Äia hääl pole üldse rauga oma, ennem poisilik. «Ma juba sain sooja.»

«Kas sulle pakuti keelekastet?»

«Direktor pakkus mingisugust napsi. Trofeeviina moodi. Ütles, et meki šoti viskit.»

«Oli hea?»

«Kangust jätkub. Aga seda ma küll ei jaganud, mille poolest ta hea on. Mina ju pole šotlane.»

Vladimir Stepanovitš on pahane, kuid nii naljakalt, et kõik muigavad.

«Äiapapa, miks sa marus oled?» uudishimutseb Aleksei.

«Kust sa seda võtad?» küsib vana vastu.

«Ära püüagi mulle valetada ...»

Mõne sekundi vaatab Vladimir Stepanovitš mind ja Beetat, suunab siis pilgu tütrele. Saanud sealt mingi üksnes talle mõistetava kinnituse, teeb jäljendamatu viipe:

«Olgu. Vala sisse!»

Klaasi kummutanud, pühib vana korralikult huuli ja hammustab redist peale, et lõpuks tunnistada:

«Sõnelesin direktoriga.»

«Mispärast?»

«Kõige pärast. Mina olen jääger, tähendab — jahi peremees. Kui sa korda ei tea, siis kuula, mis jääger ütleb. Oh ei,

tema on direktor! Ise käpard, ja need kaks veel hullemad. Kallid püssid, «Saueri» omad, meele teeb kadedaks, aga lasta ei mõista ükski. Ajasid hirve taga — mis pagana päralt teda taga ajada? Ta tuleb meelitamise peale ise sinu juurde. Ja kus kukkusid vaesekest kärtsutama! Parem oleksid viinud tapamajja, isegi seal on humaansem kohtlemine. Pärast kihutati jahilossi pidutsema. «Volodka,» ütles Nikolai Mitrofanovitš, «meie arutame siin tööasju, sina prae meile seni jahimehe kombel keel ja maks, — tead küll, kuidas see käib?»»

«Volodka?» kordab Beeta. Tema häälest kostab küsimus: ega ma valesti ei kuulnud?

«Just nii — Volodka,» tõendab vanamees süngelt. «Ilus komme mind inimeste kuuldes Volodkaks kutsuda. Tema meelest nali. Kui direktor tegi nalja, siis mina ei teinud nalja kuulma. Oleksin pidanud kostma: «Häbene, Nikolai Mitrofanovitš, aastatelt võiksin ma olla su isa, mis Volodkast sa räägid? . . .» Eks katsu kosta! «Või teie ajate sihukest juttu?! Kas te ei soovi oma kõrget iga silmas pidades minna väljateenitud vanaduspuhkusele? Jalg on teil veel kebja, aga nalja te enam ei mõista.» Aastaid koguneb mul tõesti paljuvõitu. Kuid minu jaoks, armuline,» pöördub ta millegipärast Beeta poole, «on see surmast koledam. Olen sündinud jääger, mind metsast välja ajada tähendab sama mis kala kuivale tirida . . .»

«Aitab hädaldamisest!» käratab Aljoša, aga ma näen ta näost, et äia jutt on talle südamesse läinud. «Mis oli skandaali põhjus?»

«Mingit skandaali ei olnud. Nemad pidutsesid saalis, mina venitasin vööruses aega parajaks. Tõsi küll, mulle toodi sinna kõiksugu nodi — sinki ja suitsukala. Siis kuulsin: direktor hõikab mind. Astusin sisse. Oli teine kenakesti vintis. Kutsus lauda, pakkus sedasamust viskit ja ütles, et paluks tähelepanu, siin on Vladimir Stepanovitš Lihhatšov, ajalooline isiksus, jääger ja jahindusteadlane, tööstaaži viiskümmend aastat. Mis teistel muud üle jäi kui pead vangutada: palju küll! Meie oma laskis ühe hooga edasi: «Nüüd, Volodka, räägi seltsimeestele, kuidas sa Lenini endaga jahil käisid.» Kus need kukkusid mind jõllitama, nagu poleks enne näinud. Ütlesid, et räägigu jah, oleks huvitav kuulda. Vaatasin neid ega tea, kuidas teile praegu selgemini seletada — mul polnud isu rääkida. Ja mul ei olegi, mida rääkida — ühtki fakti, mida maksaks näiteks ajalehte panna —, aga mis puutub tunnetesse, siis need parem jäägu minu enda teada. Vaikisin. Nägin, et peremees kisub turri: mis see olgu, tema oli külalistele lubanud?! «Ära vigurda,» kamandas ta, «räägi juba!» — «Mul pole midagi rääkida,» vastasin mina. «Saatsin teda nagu jäägri kohus. Kost oli kehvem, aga suhtumine parem, enne kutsus mind ees- ja isanimepidi, pärast, kui ära harjus, lihtsalt kaimuks. Midagi muud ei tule mul meelde.»»

«Ja siis?» küsis Dusja ärevalt.

«Ei midagi, alla neelas. Tegi, nagu oleks kõrvust mööda lasknud. «Kuule,» ütles Nikolai Mitrofanovitš, «ära räägi endast, vaid Iljitšist, missugune ta oli!» Ja nii resoluutselt, justkui kuulaks mind üle. «Teid huvitab, missugune ta oli? Ma ei taha valetada, jahimehena ei kujutanud Lenin endast midagi erilist. Aga inimesena . . . Mis seal rääkida, meel läheb kurvaks . . .» Võtsin kätte, kõndisin välja. Vaikselt, ilma skandaalita. Tulin välistrepile, nägin, et sadu on harvemaks jäänud, kahmasin oma püssi ja mõtlesin ümbruskonnas natuke ringi hulkuda, meelt jahutada, eks siis näe, mis saab. Läksin ning mõttes sõnelesin peremehega, tema ütles mulle ühe sõna, mina panin kaks vastu, vehkisin niiviisi kuus kilomeetrit maha. Siis hakkas jälle kõvasti sadama. Ja tütre elamine jäi kiviviske kaugusele.»

Ta heidab käega ning puhkeb naerma. Naerame ka meie, kuigi naljakat on napilt. Antonevitši-taadile polnud Vdovin andestanud ühtainust pilku. Dusja silmitseb isa murelikult.

«Ta laseb su lahti.»

«Võib-olla. On lootust, et tal pole enam aega. Nikolai Mitrofanovitš ise heietavat äraminekuplaane.»

Vahetame Aljošaga pilke.

Vladimir Stepanovitš tõuseb püsti.

«Ma jään siis elutuppa öömajale?»

Tõuseme meiegi. Sel hetkel ilmub kuulmatult uksele Ilja. Muidugi tunnen ma ta kohe ära, kuigi muutused on vapustavad. Napoli jõmpsikast pole jälgegi. See on teine inimene. Juuksed ei ole hõrenenud, küll aga minetanud elastsuse ja läike, nägu terav ja kalgistunud. Näinud mind ja Beetat, ei avalda Ilja ei rõõmu ega imestust, üksnes noogutab sõnatult.

«Tere, Ilja!» ütlen mina.

«Tere, Oleg.»

Sugeneb paus, ränk meile mõlemale.

«E2-e4,» ütlen ma. Üle Iljuša näo libiseb nõrga naeratuse taoline vari.

«E7-e5. Aga mina enam malet ei mängi . . . Dusja, mu silmarõõm,» pöördub ta perenaise poole, ning alles nüüd kostab tema häälest midagi toonast Iljušat meenutavat. «Tule korraks vöörusse.»

Paar minutit sosistatakse esikus. Seejärel kuulen ma ukse kolksumist ja riivi lõginat. Aleksei närvitseb.

«Mida Ilja tahtis?» uurib ta ägedalt.

«Miks see sind huvitab? Sinult ei tahetud midagi.» Dusja teeskleb riiakat naist.

«Ma tean küll, mida. Ole ettevaatlik, Jevdokia!» toriseb Aljoša. Ka tema teeskleb — kurja meest.

Nende inimeste seltsis on imehea olla, kuid aeg veereb ja Beeta näikse lausa ümber kukkumas. Läheme kumbki oma tuppa. Läbi õhukese vaheseina kuulen ma tema kohvriluku klõpsatust. Riietun lahti ja heidan voodisse lootuses, et reisiväsimus aitab mul uinuda.

Ma eksin. See öö osutub mu kõige unetumaks ööks.

21. KÕIGE UNETUM ÖÖ

Majas ja selle ümber valitseb hauavaikus. Ei vihma ega tuult. Ei kriuksumist, sahinaid ega unist pominat. Läbi padja kuulen ma omaenda südametukseid.

Nimelt see takistabki mind uinumast. Vaikus tundub ebatõepärane.

Lugeda ei ole võimalik. Ainus valgusallikas on hämar elektripirn otse lae all. Teispool õhukest vaheseina, mis ei küüni laeni, on Beeta. Ta kustutas juba ammu lambi, teda pole kuulda. Kinnisilmi lamades püüan päeva muljetes selgusele jõuda. Eelseisvale kõnelusele Vdoviniga ma millegipärast ei mõtle. Mind huvitavad Aleksei ja Ilja.

Häbi tunnistada, ma olen solvunud. Minu usku oma tublidusse on kõvasti kõigutatud, ent fakt jääb faktiks — kui Ilja kimpu sattus, olin mina ainus, kes teda avalikult kaitses. Aga pärast pikki aastaid taas kokku saades libistab Ilja minust üle ükskõikse pilgu ja pöörab selja. Aljoša heaks ei teinud ma niigipalju, ometi tervitas ta mind nagu venda.

Muide, ka Aljoša suhtumises minusse on toimunud muutus. Ma juba hakkan aimama, milline. Tudengiaastail ei olnud mul temast paremat sõpra. Aleksei on minust üle aasta vanem, kuid neil kaugetel aegadel, mil sündis meie vendlus, olin vanema venna osas mina. Aljošat vaimustas minus kõik — mu võimekus, mu eruditsioon, koguni mu iseloom. Instituudis meie sõprus jätkus, kuigi vahetevahel ajas Aljoša mind koledasti vihale. Olen teoinimene ega armasta aja surnukslöömist. Kuni mina härja kombel tööd rügasin, liiati mitmes

rakmes — tegin katseid, inspekteerisin hospidale, kirjutasin raamatuid, võtsin sõna diskussioonidel, sain lüüa ja lõin teisi —, elas Aljoša nagu linnuke oksal, süttis ja kustus, haaras kinni kõigest ega huvitunud õieti millestki, jättis isegi kandidaadimiinimumi eksamid sooritamata. Me sõimlesime, tegelikult sõimasin mina üksi, ja Aleksei võttis mul alati relvad käest, alandlikult tunnistades oma iseloomu ebatäiuslikkust. Muutus tõenäoliselt seisneb selles, et siin, looduskaitsealal, võttis mind vastu mees, kes tunneb ennast minuga võrdsena. Sõbralik, kuid vaimustusest kaugel, mõnes mõttes vahest hukkamõistevgi. Ei, tema hukkamõist pole liiga karm — ta ei oska üldse karm olla —, vaid sõbraliku üleoleku varjundiga. Kinni hakata ei ole millestki, aga mind see riivab.

Teadlase elementaarne ausus, mis ühtlasi kehtib enesekaemuse kõigi juhtude kohta, kohustab mind endalt küsima: äkki on selles ka minu süüd? Küsin ja vastan: kahtlemata on. Kui Iljuša ja Aleksei Moskvast kadusid, ei teinud ma katsetki neid üles otsida. See on vaieldamatu süü, millel kõrvalt vaadates puudub õigustus.

Mõningaid õigustavaid momente ma siiski leian.

Primo: Miks kumbki neist ei palunud minult kordagi abi? Mind polnud vaja otsida, mu aadressi teati. Mitut puhku käis minu juures samuti tööta jäänud Pogrebnjaki ema, ma andsin talle raha; kui Pogrebnjak haigestus, sokutasin ta heasse haiglasse ja muretsesin defitsiitseid ravimeid. Kiidelda ei ole eriti millegagi, aga — endale märkamatult asusin vasturünnakule — ka nemad olid kummalised mehed. Moskvas ju käisid, kas või haruharva? Miks kumbki mulle kordagi ei helistanud?

Secundo: Kujutlegu see, kes tahab mind kiviga visata, ligilähedaseltki mu elu viimastel aastatel. Poisid, tõsi küll, nägid näguripäevi, aga nii või teisiti nad kõrvaldati mängust. Mina jäin ja jätkasin võitlust Vdovini ning tema kamba vastu. Tihtilugu balansseerisin kuristiku serval, lõppude lõpuks tulin võitjaks. Kui mälestusväärne üleinstituudiline parteikoosolek võttis muude otsuste hulgas vastu eripunkti, kus Vdovinit tauniti teadlaste tagakiusamise eest, siis oli selles ka minu teene. Lisagem siia mu äpardunud perekonnaelu ja piinarikas lahutusprotseduur, ning saab selgeks, et mul vaevalt jätkus aega kõige edasilükkamatumateks, võimukalt tähelepanu nõudvateks, endast ise märku andvateks ettevõtmisteks. Hiljem, asunud oma «elevandiluust torni», vallatud mõttest kaotatud aega tasa teha, allutasin end karmile režiimile. Puhkasin ja sportisin täpselt niipalju, kuipalju oli vaja jõu taasta-

miseks, kogu see aeg viibisin vaid paaril-kolmel korral konservatooriumi saalis kontserdil ega käinud kordagi kellelgi külas, kurvastasin paljusid sümpaatseid inimesi, sealhulgas Suurt Kirurgi. Minu meelest on Suur Kirurg kergelt solvunud, ja õigusega...

Sellisel moel oma süümet rahustanud, sirutan ennast voodis ning alustan hingamisgümnastikat joogide süsteemi järgi. Teen harjutusi, mis hõlbustavad uinumist. Mind ei ole need kunagi suuremat aidanud, aga millelegi muule pole loota. Hakkan juba suikuma, kui kuskilt kaugelt kostev vastik ulg röövib mult jalamaid une, paneb selja külmetama. Ulg näib lähtuvat elusolendist, see algab nagu valukarje, kasvab raevukaks, jõuetuks ähvarduseks ja lõpeb rahulolematu urisemisega. Minu teada ei elutse Kesk-Venemaal metsloomi või linde, kes suudaksid kuuldavale tuua nii võigast häält, tunne on siiski õudsevõitu. Möödub minut, ja ulg kordub. Nüüd on see metalsem: ma kuulen kettide kriginat, riivide lõgisemist ja hunnikusse loobitava raua kolinat džässisiputuste ning wagnerlikult tinisevate vaskpillide taustal. Kui mängus ongi lind, siis peab ta olema mehaaniline, terassulgede ja vaskse kurguga. Möödub veel minut, nurjatu lind toob taas kuuldavale sõjaka hüüu. Fantaasia kõrvale jätnud, ma viimaks taipan: seda õudust tekitab mehaaniline seadeldis, masin, mis teeb mingit korrapärast ja sihikindlat tööd, järelikult kestab piin kaua. Mulle meenub, et looduskaitseala piir kulgeb piki ebaveneliku nimega jõge, suviti sõidavad seda mööda reisikaatrid, enne navigatsiooni algust vist puhastab erialus faarvaatrit ja ammutab jõepõhjast kruusa. Mis selle masina nimi on? Muidugi bager. Müütilise olendi jaoks üsna sobiv nimi. Bagerlind... Müstika on maha maetud, aga aimus, et see kurivaim enne hommikut vait ei jää, võtab mult viimase unelootuse.

Vargne koputus uksele. Tõusen, et haaki avada, ja taganen — seal on Beeta.

«Kas sa magasid?» küsib ta. «Anna andeks.»

Pimeduses ei näe ma tema nägu, aga häälest tunnen teda ülimalt pinevil. Kaikub järjekordne ulg, Beeta haarab mul valusasti käest.

«Issand!... Mis see on?»

«Ei midagi erilist,» pomisen mina. «Bager.»

«Bager?» kordab Beeta juhmilt. «Mis bager?»

«Masin.»

«Mis masin?... Ei, mis ma selle teadmisega ikka peale

hakkan!... Bager ajab mu hulluks. Kas ma võin natuke sinu juures istuda?»

«Muidugi. Vahest paneme tule põlema?»

«Pole vaja. Kuule, miks on lae alla pilu jäetud?»

«Küllap soojuse jaoks. Et väiksema arvu ahjudega toime tulla. Kas sa magasid juba?»

«Püüdsin uinuda. Issand, jälle...» Uus ulg paneb Beeta võpatama. «Olgu ta neetud, see bager! Tema ulumises on midagi inimeselikku. Ja hirmus tigedat.»

«Absurd!» torisen ma. «Vana harjumus isikustada kõike — loodusjõude ja loomi, nüüd koguni masinaid... Tuleta meelde oma vaakuumpumpi, need ulusid võikamalt.»

«Leidsid ka, millega võrrelda! Need olid kodustatud justkui kassipojad.»

Tema hääl reedab juba naeratust.

«Tead mis,» ütlen ma, «heida minu voodisse. Ma istun taburetile.»

«Miks? Siin jätkub ruumi kahele.»

Viivuks väisab mind alatu mehelik mõte: mis see siis olgu? Kuid ma raputan selle kohe maha nagu liblika. Juhatan Beeta käsikaudu voodi juurde, katan ta tekiga. Ise heidan tema kõrvale teki peale, sirutan end välja. Mõnda aega lebame vaikides. Beeta rahuneb vähehaaval, võpatab ikka veel, kui kostab järjekordne ulg, aga juba valitseb end. Ka mind valdab rahu.

«On sul mugav?» küsin ma.

«Väga. Aga sinul?»

«Ma võin rohkem serva poole nihkuda.»

«Sa prantsatad põrandale. Ja tekitad müra.» Kuulen tema hääles naerukihinat, see rõõmustab mind.

Sosistame hulk aega.

«Eks ole tõsi, ta on tublisti muutunud?»

«Kes? Ilja või?»

«Aleksei. Ta oli mulle alati sümpaatne, sellest hoolimata me ei võtnud teda instituudis tõsiselt. Tema naine on samuti tore. Ja Vladimir Stepanovitš... Volodka!» Selle järgi, kui sügavalt Beeta sisse hingab, aiman ma teda nägu krimpsutavat. «Paša võis olla äge, isegi jäme, ma ei sallinud silmaotsaski, kui ta Sergei Nikolajevitšiga kärkis, aga midagi niisugust poleks ta endale eales lubanud. Mitte kellegi suhtes. On ju tõsi, Oleg?»

«Tõsi.»

«Vdovin muutus mulle järsku nii vastikuks, et ma tahaksin siit otsekohe ära sõita. Kokkusaamist ootamata. Aga see oleks

kole rumal. Ja sind palun ma väga — ära anna emotsioonidele voli. Käsita eelseisvat kohtumist eksperimendina.»

«Püüame.»

Dialoogi katkestavad pausid.

Bager ulub kindla ajavahemiku takka, kuid vaiksemalt ja enam mitte nii ähvardavalt. Ei tea, kas on tema äsjasest vaguram või oleme meie sallivamad. Me ei maga, lihtsalt puhkame. Tunnen uhkust, et Beeta hingab rahulikult minu kõrval, ja olen ise päris rahulik.

«Kui hea,» ütleb Beeta ootamatult, «kui hea, et leidub vähemalt üks inimene, keda ma võin absoluutselt usaldada.» Ning patsutab mu käe pihta märgiks: see inimene oled sina.

«Absoluutselt? Ei soovita. Ka mina ise pole endas lõpuni kindel.»

«Tõtt räägid või?»

«Absoluutselt.»

«Hästi, võtan arvesse.» Äkki Beeta turtsatab. «Kui praegu ilmuks Vdovin, saaks ta meist üpris omapärase mulje.»

Turtsatan omakorda, kuigi järele mõeldes jääb lugu naljast kaugele. Ennast õigustada oleks võimatu, me ei hakkakski seda üritama.

Vodevilli reeglite järgi peaks Vdovin ilmuma pärast Beeta viimaseid sõnu, mida ta ka teeb — ainult mitte kohe, vaid kümmekond minutit hiljem. Selle aja jooksul me vahetame kõige rohkem kümme lauset. Beeta kavatseb just oma tuppa minna, kui välisuksele võimukalt koputatakse. Hoiame hinge kinni. Koputus kordub, lakke tekkiva nõrga kuma põhjal ma oletan, et esikus lahvatas põlema ere lamp. Meil on veel mahti lahku minna, aga me viivitame. Ma hellitan lootust, et tudengid naasid öömajale, sellisel juhul oleks piinlik Beetat ülepeakaela välja ajada. Kuulatan ja veendun oma lootuse nurjumises. Põrandalauad nagisevad raskete säärikute all, need on peremehe sammud, mis peatuvad minu ukse taga. Ma ei kuule, pigem aiman survet nõrgukesele alumiiniumtraadist haagile, mille ülesanne on tagada minu *habeas corpus* ehk isikupuutumatus. Olukord meenutab kangesti vodevilli, kahjuks kurbmängu sugemetega.

«Ons Judin selles toas?»

«Vist küll.»

«Kas sa arvad, et ta magab?»

«Teelise asi. Nagu ramp. Mis parata, pead hommikuni kannatama. . .» (Tubli poiss see Aljoša, päästab mu õige täbarast situatsioonist.)

«Sina siis teadsid, et nad tulevad?»

«Õrna aimu ei olnud.»

«Aga neile vastu sõitsid. . . (Paus.) Miks sa vaikid?»

«Ma vastan ainult otsestele küsimustele.»

«Sõitsid või?»

«Vastu? Ei sõitnud.»

«Tõesti?»

«See on juba sinu mure.»

«Mis asi?»

«Uskuda või ei. . . Kas sa pesta tahad? Vanniahi on köetud.»

Sammud kaugenevad.

Aljoša on vaieldamatult tubli poiss. Käitub väärikalt. Veel tublim on Beeta. Ta suudab vaevu naeru talitseda.

Valgus esikus kustub, Beeta tõuseb kuulmatult voodist.

«Aitäh, kallis. Head ööd!»

Soov on siiras, kuid uinuda ei aita. Vähkren voodis umbes pool tundi, ergas iga kahina suhtes. Kuulen, kuidas Vdovin lahkub, kuidas Aleksei ja Dusja esikus sosistavad. Siis jääb kõik vaikseks. Ka bager on rahunenud, vaid harva kaeblikult ohates. Pooleldi kassitappudesse kasvanud akna taga hahetab hommik.

Lühendamaks aega, püüan mõttes luua Aljoša ning Vdovini vastastikuste suhete mudelit. Andmeid on mul vähevõitu, aga teatavasti taastas Cuvier brontosauruse skeleti üheainsa luu põhjal. Minul etendab selle luu osa eile nähtud ehitatav maantee. Ega Aleksei ilmaaegu pillanud tee kohta tähenduslikku märkust. Kõrvutades seda meie jutuajamistes vilksatanud teiste üksikasjadega, katsun konstrueerida loogilist skeemi.

Põhiline eeldus on, et maantee ohustab looduskaitseala terviklikkust. Nüüdsama direktoriks määratud Vdovinil piisas arukust seda mõista ja asjaomaste organisatsioonide survele kogu loomupärase energiaga vastu seista. Sel etapil nad moodustasid Alekseiga ühisrinde.

Järgmine etapp: hakkas liikuma kuuldus instituudi ületoomise kohta looduskaitsealale. Usutavasti mõistis Vdovin niisama hästi kui kõik teised ületoomise mõttetust, aga temale olnuks see kasulik (mägi tuleb Muhamedi juurde), ta ootas ja kõhkles vaheldumisi, suhted Alekseiga muutusid komplitseerituks ja ebasiiraks.

Viimane etapp: Vdovinile avanes instituuti tagasipöördumise perspektiiv. Ei instituudi ületoomine looduskaitsealale ega looduskaitseala üldse teda enam ei huvita. Hetkel, mil otsustatakse tema enda saatus, hoidub ta iga hinna eest koha-

like võimudega konflikti sattumast, ning kui Vdovin varem käsitas iga kallaletungi looduskaitseala territooriumile riigi huvide vastasena, siis nüüd . . . Versioon tundub harmooniline. Paraku on selles ka nõrk lüli — ma lähtun Vdovini iseloomu muutumatusest. Kui see oletus peab paika ja viimased aastad pole talle midagi õpetanud, siis on meie siiasõidul vaevalt küll mõtet.

Üritan samuti kujutleda, kuidas arenesid Vdovini ja Ilja suhted, kuid jätan ürituse katki faktide täieliku puudumise tõttu, nendeta osutub jõuetuks ka kõige vohavam fantaasia.

Ajude gümnastikaga lõpule jõudnud, tõusen üles, teen võimalikult vaikselt võimlemisharjutusi. Seejärel pikad püksid ja kingad jalga tõmmanud, lahkun vargsi majast. Maja on otse metsa ääres. Tihnik algab mõne meetri kaugusel välistrepist, puude vahelt paistavad mingid abihooned. Ümber nurga minnes jõuan välule, mida hobuserauakujuliselt ümbritseb trobikond elamuid. Hämarusest hoolimata seletab silm nende piirjooni. Elektrialajaamast kumbagi kätt seisavad kaks peaaegu ühesugust ühekorruselist maja, mõlemal kuus akent ja nikerdatud pealisliistud nende kohal. Maju eristab teineteisest peaasjalikult välisuste asetus: vasakpoolsel, tudengite varjupaigal vaatab see metsa, parempoolsel madalast pistandtarast ümbritsetul välule. Ukse ees on varikatusega paraadtrepp ja ukse kõrval silt. Kahtlemata asub seal kontor. Kontori ees seisavad traditsioonilised stendid seinalehtede ja diagrammide jaoks ning täiesti ebatraditsiooniline, puutüvest nikerdatud skulptuur. Kunstiteos kujutab muinasjutulise välimusega taati, sau käes. Astun lähemale. Taadi nägu on jämedate joontega, kuid haruldaselt ilmekas, kiskjalik ja saatanlikult kaval. Kust see võiks pärit olla? . . . Vastust leidmata kõnnin väravast välja, lähen põiki üle välu. Ülejäänud majad on väiksemad, ei erine õieti tavalistest külataredest. Inimesi pole kuskil. Longin piki põimtara äärt, teravaks voolitud varbade otsa on pistetud klaaspurke ja tsellofaankotte, väravad hooletult kinni lükatud, ka koeri ei paista. Viimase majani jõudnud, märkan värava kõrval kitsal, jalgupidi maassekaevatud pingil istumas inimkogu. Mees istub veidras ja ebamugavas poosis, käed pingile toetumas, lõug hahetava taeva poole, kus on kustumas viimased tähed. Istujaga kohakuti jõudnud, tunnen ära Ilja. Tema tunneb minu samuti ära, aga suhtub mu ilmumisse niisama ükskõikselt nagu eelmisel õhtul. Juttu alustan mina.

«Kas sa elad siin?»

Noogutus ning jaatav mühatus.

«Miks sa ei maga?»

«Ei taha. Hingan värsket õhku.»

Ilja hingab raskelt, lausa lõõtsutab. Jääb mulje, nagu oleks tal mürgitus. Võib arvata, mis on mürgituse põhjus.

«Vabanda,» ütleb Ilja värava taha kadudes. Kuulen kaevukaane kriuksumist, ämbri kolinat ja vee vulksumist.

Ilja tuleb tagasi, äigab varrukaga üle näo, sülitab laias kaares. «Iiveldama ajab,» tunnistab ta. «Seda omakeedetud solki on võimatu juua. Aga «Pealinna viina» järele peab sõitma Jurzajevosse.»

«Sa ei tohiks üldse juua,» arvan mina.

«Kannäe?!» Ilja hääl on mõnitav. «Vahest oled nii lahke ja seletad ühtlasi, mispärast?»

«Esiteks sellepärast, et sa ei oska juua. Teiseks sellepärast, et mõnede geneetiliste ja sotsiaalsete tegurite põimumise tulemusena on sulle, tobule, antud keskpärasest parem mõtlemisaparaat. Selle rüüstamine on vandalism ja kuritegu.»

Olen tige ja seetõttu siiras. Siirus jääb harva vastuseta. Ilja võpatab, lähendab mulle valust ja vihast moondunud näo:

«Sa räägid aparaadist? Mis siis, kui mul seda aparaati vaja ei lähe?»

Ma vaikin, sest mul pole talle midagi kosta. Ilja on sündinud eksperimentaator, laboratooriumita ta kidub. Töötav generaator tuleb võrku lülitada, vastasel korral ähvardab seda lühiühendus.

«Iljuša,» küsin ma, «kas sa tahad instituuti tagasi tulla?»

Ilja naerab.

«Millegipärast ei küsinud minult keegi, kas ma tahan sealt lahkuda. Oletagem, et tahan tagasi tulla. Kas sina esitad mulle kutse?»

Sellisele küsimusele peab kohe vastama. Ja vastutustundega. «Vastutustundega vastama» kõlab tautoloogiliselt, kuid on antud juhul täiesti kohane. Beeta asumine instituudi eesotsa tähendaks Ilja takistusteta naasmist. Peaks sinna asuma keegi teine, ootab ees võitlus. Ilja nime kuuldes saab Pjotr Petrovitš seniajani vihaseks. Kummaline lugu, Polonski pole õel inimene, aga siin on ta vankumatu nagu kalju. Ka teadusliku nõukogu liikmete hulgas leidub Iljal vastaseid, avalikke ja salajasi. Seepärast ma venitangi vastusega. Kuid Ilja tõlgendab mu vaikimist omamoodi, on kindel, et ajas mu ummikusse.

«Hästi,» heidab ta hooletult. «Ma ootan, kuni meie bossist saab instituudi direktor. Oodata ei tule kaua.»

Muutun valvsaks. Kas Iljal tõesti on midagi teada? Või kujutab see avaldus tema järjekordset katset kuulajaid üllatada? Tean liiga hästi ta ületamatut oskust ajada tõsisel ilmel mis tahes pada ning — vastupidi — esitada lööbi kujul läbinisti arukaid, kuigi ootamatuid mõtteid.

«Direktor? Vahest mõni väiksem asjamees?»

«Väiksem ei tule kõne alla.»

«Kas sa teed nalja või?»

«Ei. Nalja tegemast võõrutati mind ammu.»

«Ons sinu käsutuses vastavat informatsiooni?»

«Paljas ettenägelikkus. Idee, mis tundub pöörane, kuni sellest ühel ilusal päeval saab maotu reaalsus . . .»

«Ma näen, et sa oled muutnud oma arvamust Vdovinist?»

«Arvamust mitte. Ainult suhtumist temasse. Tänu šefile on mul leib laual, katus pea kohal ja mõnesugune perspektiiv. Küllalt selleks, et hoiduda ta nime ilmaasjata suhu võtmast. Hästi, Oleg . . .» Ilja ringutab ja haigutab. «Mul on sulle üksainus palve.»

«Noh?»

«Ära kellelegi hinga, et nägid mind auru all. Põhimõtteliselt olen ma joomise maha jätnud, aga täna mingil põhjusel läks tuju sandiks, ja . . . Mitte kellelegi, ka Alekseile. Mis sellest, et ta on mu sõber . . .»

Ilja ajab end kohmakalt püsti, vaarub väravast sisse. Minagi longin tuldud teed tagasi. Oma toapugerikku jõudnud, võtan püksid jalast ja poen teki alla.

Minus ei anna järele häbiga segunenud nördimus. Ilja suhtes olid mul kõige õilsamad kavatsused, ma tahtsin temaga kõnelda südamest südamesse, kuid põrkusin ükskõiksusele ja sapistele naljatustele. Mis tingis nii iseäraliku kibestumise? Mõistagi on küsimus retooriline. Päeval ma vist jätnuks sellele vastamata, kuid öö pole veel otsas.

Mis tingis kibestumise? . . . Kas põhjusi siis tõesti ei ole? Millegipärast räägitakse kibestunud inimestest tihtilugu sallimatumalt kui tigedatest. Kas mitte seetõttu, et alateadvuses tajutakse oma süüd nende ees? Me oleme valmis neile kaasa tundma, kuid võõrandame neilt aegsasti õiguse pessimismile, pettumusele ja usaldamatusele — kõigele, mis otseselt või kaudselt tekitaks meile hingelisi ebamugavusi. Kibestumine ei kaunista inimest, teeb ta sageli ülekohtuseks, aga veel sagedamini osutub ülekohtuseks kibestumist tinginud saatus.

Ausalt öelda, mida muud ma võinukski loota? Looduskaitsealale sõites ma ei teadnud, et me siin kohtume, enne seda polnud ma teinud ühtki katset oma sõpru üles otsida ja nende

käekäiku sekkuda. Ja-jah, olin pidevas ajapuuduses, juhatasin laboratooriumi ja tervet ametkonda, kirjutasin artikleid, pidasin loenguid, togisin aspirante, lahkasin laipu, opereerisin inimesi ja loomi, lendasin kümneid tuhandeid kilomeetreid, tulin kõigi käikudega toime vaid tänu raudsele režiimile ja aastatega kujundatud organiseeritusele. Miks mu sõbrad ise poleks võinud endast märku anda? Post ja telegraaf ometi on olemas . . . Mul ei olnud ajuti kergem . . .

Kõik need väited on loogilised ja veenvad sel vältimatul eeldusel, et mitte keegi neile vastu ei vaidle.

Kui tahes hõivatud ma ka ei olnud, ikka jätkus mul aega üles otsida vajalikku inimest. Mulle vajalikku inimest. Inimese ülesotsimine, kellele olen vajalik mina, ei nõua rohkem aega. Omaenda kibedatest kogemustest ma tean, kui raske on kriitilistel hetkedel otsida abi isegi kõige lähedasematelt inimestelt, kuidas sa ootad neilt imelihtsat märguannet: «Astu sisse, arutame, mida annaks teha . . .», kui pelglikuks ja kergesti solvuvaks muutub inimene, kaotanud harjumuspärase toe. Koguni häbi on võrrelda — mina olin tööga koormatud, Ilja jäi tööta, mina olin dieedil, Iljal polnud midagi hamba alla pista. Mõelda vaid — ma jätkasin võitlust! Parem olnuks öelda — ma ootasin kliima muutumist.

Lõpuks jõuan kõige rängema tunnistuseni — kas siin ei olnud mängus mu endise naise mõju? Liida vihkas kõike, mis sidus mind instituudiga. Vaid Uspenski suhtes tegi ta erandi, Beeta, Olga, Ilja ja Aleksei olid talle vaenlased, ta irvitas Aljoša üle, ütles, et Ilja on kõiges ise süüdi, teda hukutab eneseuhkus ja tobe kiuslikkus, inimesi, kes talle head soovivad, veab ta alt, ja nii edasi, ikka samas vaimus. Mulle oli see ebameeldiv, ma vaidlesin Liidaga ja koguni läksin temaga tülli, aga oleks lapsik arvata, et me oleme oma oponentide väidete suhtes absoluutselt immuunsed; nõudes, et nad vait jääksid, me üksnes tõendame seda. Öösel suudan ma tunnistada, et ei ole Liida mõju alt vabanenud isegi pärast lahutust, ning mind piinab mõte, kas polnud minu võõrdumisel Aljošast mingeid lõpuni tunnetamata, aga sellest hoolimata häbiväärseid põhjusi, näiteks üleolekutunne, mis koguneb sinusse pikkamisi justkui kolesteriin verre? Seejuures ei olnud üleolek kõlbelist laadi, vaid kõige labasem, mida menukas teaduste doktor tunneb hädavarese, kindral maakaitseväelase ja väärikas väikekodanlane hulkuva eluviisiga isiku vastu. Selleks, et härrandlikkusest nakatuda, pole üldse vaja olla päritolult härra. On hämmastav, kui ruttu teatava heaolu- ja autoriteeditaseme saavutanud inimene hakkab seda taset

pidama loomulikuks, minimaalseks ja ainuvõimalikuks. Saavutatut käsitatakse endastmõistetavusena, selle kaotsiminekut katastroofina. Kui mina elasin valutult üle ametiauto ja kindrali eesõiguste kaotuse, ei anna see veel tunnistust mu omakasupüüdmatusest, vastutasuks sain ma midagi väärtuslikumat — vabaduse teha teaduslikku tööd.

Hakkab koitma, voodis vedelda ei ole mõtet. Lähen pesema. Esikust heidan pilgu Dusja pärani uksega residentsi. Seal pole hingelistki. Nagu näha, tõustakse siin vara. Astun välistrepile. Mu öised tähelepanekud leiavad üldjoontes kinnitust — asula paikneb metsa ääres, kõik ilmetu välimusega olme- ja majapidamishooned — laudad ja käimlad — ning prügikastid peituvad nende taga, kidurate, inimese naabrusest mürgitatud mändide vahel. Hobuserauana ümbritsevad majad metsalagendikku, välul jalutab kanu ja hullab kutsikaid. Vastasküljelt avaneb vaade laugjale mäenõlvale, mille all võib aimata jõge, nähtamatu jõe tagant kerkib madal kallas, silmapiirini laiuval luhal on siia-sinna poetatud sinetavaid puudekobaraid ja värske künni tumedaid ruute. Ühteviisi tõmbavad mind mets ja jõgi, olen natukeseks ajaks nagu buridani eesel, seisan ja kõhklen.

Metsasügavusest kandub välule vaevalt kuuldav, kauget kirikukella meenutav helin, see äratab mu uudishimu, ning pärast mõningat arupidamist, läbinud majapidamistsooni, suundun otsustavalt tihnikusse. Helin valjeneb, ma lisan sammu. Jalg vääratab sügava rattajälje põhja valgunud vette, märkan end olevat metsasihil. Kingas lirtsub jäine vesi, aga kumin kutsub mind, ma muudkui kiirustan, peatun alles siis, kui unetusest kurnatud meeleorganid valmistavad mulle järjekordse üllatuse: kellalöökide vahel kuulen inimhäält mind hõikamas. Hääl on nii tuttav, et ma tunneksin selle ära tuhandete hulgast: «Poisu, poisu! . . .» Poisuks on mind kutsunud üksainus inimene kogu maailmas — mu kadunud isa. See sarnaneb juba hallutsinatsiooniga. Püüan meelepettest vabaneda, aga asjata: «Pimm-pomm, pimm-pomm! Poisu, poisu! . . .» Hääl muutub järjest selgemaks, ma lausa jooksen, juba aimates, et peaksin iga hetk nägema Alekseid, et ta ei hõika mind, vaid kedagi mulle tundmatut poisut.

Viimaks torkivatest raagus põõsastest läbi trüginud, jõuan raiesmikule, kus keset kände ja langetatud puutüvesid on leitud paik poolele tosinale laudadest kokkuklopsitud lihtsale söödakünale. Kaks rasket astjat kaelkoogu küljes, askeldab künade vahel Aljoša naine Dusja, Aleksei ise kolgib raudpoldiga innukalt vastu puu külge riputatud ahju-ust ning hõikab

kutsuvalt: «Poisu-poisu! . . .» Tööga ja teineteisega hõivatud, ei märka kaasad mind tükk aega, mina jälle ei rutta ennast ilmutama. Mulle pakub nukrat naudingut jälgida inimlikku õnne, pole kahtlust, et need kaks teineteist armastavad ja on õnnelikud, kaugemalt paistab see koguni selgemini silma kui lähedalt. «Poisu-poisu! . . .» hüüab Aljoša, tema hääles on niipalju rõõmu ja headust, et minulgi hakkab lõbus.

Möödub veel mõni minut, enne kui ilmuvad esimesed ulukid. Kõige julgemad piiluvad puude tagant ja, veendunud, et oht ei varitse, lähenevad söödakünadele. Rind uhkelt kummis, tulevad haraliste sarvedega isased, naiselikud emasloomad astuvad pehmel sammul, saledad naljakate, alles luustumata sarvejuppidega noored võrukaelad hoiavad emade lähedale. Eriti armas on üks peenejalgne hirv, kelle võluv kohmakus ennustab tema tulevast nõtkust. Metsapere sööb aegamisi ja ahnitsemata, mõned vanad isased ei hooli üldse söödast, vaid kogunevad suure kännu ümber, laisalt noolima sinna puistatud soolakamakaid, — neil on sarnasust elatanud diplomaatidega, kes oma kokteili ametlikul vastuvõtul üksnes hädapärast maitsevad. Õieti meenutab kogu vaatemäng kentsakal kombel diplomaatilist vastuvõttu. Juurdlen pikalt, miks ükski loom ei pista koonu Dusja heldesse pihku ja miks Dusja ei silita tema rusket läikivat karva. Siis taipan: ka selles suhtes kehtib diplomaatiline protokoll. Hirved avaldavad inimestele täielikku usaldust, kuid keelduvad ennast taltsutatuks tunnistamast, isegi annetusi vastu võttes jäävad nad ulukiteks, ei taha ületada rajajoont, mis lahutab neid kariloomadest.

Lõpuks märkab mind Dusja, ma väljun oma peidikust. Künade vahelt läbi pugedes puudutan kogemata ühe neljajalgse daami sabapoolt, ta kõõritab mind täpselt samuti, nagu seda teeks intelligentne moskvalanna metroorongis — jahedalt ja küsivalt: mis see olgu, kas juhuslikkus või häbematus? Näinud, et mul on piinlik ning ma olen valmis vabandama, pöördub hirv ükskõikselt ümber, jätkab söömist.

Aleksei nägu särab.

«Eks ole kenad, va kõõmakõrvad? Anname neile lisasööta, et nad ei kooriks noori puid. Tänu taevale, neil päevil on lool lõpp.»

«Kas saab villand?»

«Tõesti saab villand.» Mu pilgu püüdnud, puhkeb Aleksei naerma. «Ei, mitte hirvedest. Inimestest. Tunaeile saabus siia terve komisjon — kontrollima, kuidas me Dusjaga kasutame lisasöödafondi. Äkki me ise pugime kliisid ja mädanenud por-

gandeid või veame neid ekvatoriaalmaadesse? Lugu on tõsine.»

Tagasi läheme koos. Dusja kannab õlal kaelkooku tühjade astjatega. Ta kõnnak on hämmastavalt kaunis, nii sujuval sammul vist käisid noorikud vett toomas Ivan Groznõi ajal. Jääme Alekseiga nimme maha, teel jõuan talle kirjeldada instituudi kogu olukorda. Aljoša kuulab mind ja ümiseb ebamääraselt.

«Mis seal ikka,» ütleb ta mulle juba kodu juures. «Midagi eriti uut sa mulle teatavaks ei teinud. Printsipaali meelest on sinu nõusolek tal niisama hästi kui taskus.»

«Miks sa nii arvad?»

«Mõned tundemärgid sunnivad seda tegema. Kuule, Ljoša, kui Beeta veel magab, ära teda ärata. Talle on uni praegu hommikueinest tähtsam. Ja kui sina veel nälga ei kõnge, siis kihutagem aegaviitmatult mu katselangile. Pean seal kahe tubli mehega tööasjus kokku saama, kokkusaamist edasi lükata pole võimalik. Ühtlasi näitan sulle kaheksandat maailmaimet, usu mind, midagi taolist sa näed esimest korda. Selle aja jooksul ärkab Beeta, ja Dusja valmistab meile kõrge kalorsusega hommikueine. Ka printsipaal hõõrub seni silmad selgeks, ning te alustate esimest raundi. Noh?»

Kuni Aljoša lükkab kuurist välja oma päevinäinud käru, joon mina trepil seistes klaasitäie piima. Seejärel ronin külgkorvi, ning vaheldumisi ühele ja teisele küljele vajudes, kareldes ja rattaröõbastesse valgunud vett laiali pritsides sõidame metsa. Rääkida loomulikult ei saa. Ühes kohas teeb Aljoša lühikese peatuse, näitamaks mulle traatvõrguga ümbritsetud seedriistandikku; tulevased hiiglased on alles üsna armetud, kuid Aljoša vaatab neid armunud pilgul ning sulab mu mitte just läbinisti siirastest kiitustest. Pärast seedriistandikku muutub tee paremaks, paar kilomeetrit sõitnud, pöörame metsarajale, sealt varsti teisele, kust külgkorviga mootorrattas enam läbi ei pääse. Edasi läheme jalgsi. Kõnnin, tundes mõnu põlismetsa pooleldi unustatud ning seetõttu veel kütkestavamatest helidest ja lõhnadest, oleme sügaval metsas, kuhu ei tungi isegi kirglikud seenelised, rääkimata neist omakasupüüdmatutest loodusesõpradest, kes meil Moskva külje all jätavad endast maha nii suures koguses klaasi, plekki ja tsellofaani, et sellest piisaks Atlandi ookeani risustamiseks. Aeglustan sammu, et silmitseda tundmatut puud.

«Valge pöök,» selgitab Aljoša. «Väga hea puu, kahjuks teda ei teata. Tamme tunnevad kõik, pööki vaid vähesed. Tammel on üldse õnne . . .»

Avaldan lootust, et pöök alles saab kuulsaks.

«Raske,» arvab Aljoša. «Väga raske. Me teeme siin omal käel katseistutusi. Pöök kasvab aeglaselt . . .»

«Kes need «meie» on?»

«Sõpru ja abilisi mul jätkub. Suurt abi on Galja Vdovinast. Ta õpib metsandust. Esimesel aastal mängis teine narri, kihutas ühelt spordivõistluselt teisele, selle eest pandi talle välja puha «neljad» ja «viied». Nüüd rebestas Galja kannalihase, hakkas lonkama ja vist võttis aru pähe. Huvitav tüdruk, küll näed. Me oleme sõbrad.»

«Kuidas isa sellesse suhtub?»

«Oli aeg, kus me ka isaga väga hästi läbi saime.»

«Millisel alusel?»

«Kõige kindlamal. Ühises võitluses õiglase ürituse eest.»

«Kas sa mõtled maanteed?»

Aljoša kraaksatab hämmastusest.

«Fundamentaalne! Ljoša, sa oled geenius, olen seda ikka öelnud. Kuidas sa selle peale tulid?»

«Ega see teab kui raske ei olnud.»

«Võta teadmiseks, et sa tabasid naelapea pihta. Täpselt, Ljoša — ma mõtlen maanteed. Selle alla ähvardatakse lõigata looduskaitsealast priske tükk. Äärmisel juhul võiks priske tüki kaotusega ka leppida, aga kohalikud puupead ei jaga, et maantee annab ränga hoobi peamisele kaitsealusele metsamassiivile . . .»

«Stopp! Seda kõike ma mõistan, aga . . .»

«Tore, kui mõistad. Lühidalt: mina alustasin võitlust, ja Vdovin toetas mind. Energiat on tal rohkem kui küllaga. Lollist peast olin temas nii kindel, et minetasin mõneks ajaks kontrolli olukorra üle, järsku prauhti! kuulsin, muidugi kõrvalt: mu kallis printsipaal oli teinud täpselt saja kaheksakümne kraadise pöörde. Kui Vdovin enne rahva huvidest lähtudes ei loovutanud jalatäitki kaitseala maad, siis nüüd tuli ta samadest huvidest lähtudes vastu autotranspordi arendamisele. Säärane on juba kord tema iseloom, ta ei hammusta leivatükki enne, kui jõuab selgusele, et see teenib ühise ürituse huve. Tead küll, Ljoša, mina olen tahumatu inimene — otsin ka kõige üllama teo tagant tingimata jälkust või mädasust . . .»

«Ära aja jama!» torisen mina.

«Ausõna, Ljoša! Siinkohal tärkas minu kolus sihuke alatu kahtlus: kas ei avanenud mu lugupeetud printsipaalile mõni hiilgav perspektiiv ja kas ta ei kavatse labaselt öeldes varvast visata? Nädal otsa püüdsin seda kahtlust lämmatada, aga

kõik faktid reastusid niisugusel neetud kombel, et järeldus küpses *nolens volens* ehk tahes-tahtmata. Üks viimaste päevade sündmus kinnitas mu arvamust: boss peab oma ametissemääramist juba teostunud tõsiasjaks.»

Aleksei vakatab, vaatab mulle kavalalt otsa, ootab küsimust, kuid mina vaikin. Kaua ta vastu ei pea.

«Kas sina ei märganud midagi erilist, kui te viimati kokku puutusite?»

«Kui me viimati kokku puutusime? . . . Las ma mõtlen. See oli matusel. Muidugi märkasin.»

«Habet?»

«Jah.»

«Pane tähele, ta ajas habeme maha!»

Aleksei võidutseb, aga mina ei saa aru, mis teda nii väga rõõmustab.

«Noh?»

«Mis «noh»?»

«Ma ei näe nende omavahelist seost.»

«Ljoša, ma olin sinust paremas arvamuses. Mõtle järele. Tungi asja sisusse.»

«Oletagem, et sul on õigus,» lausun ma nõutult. «Sellisel juhul su šeff kiirustas lõua puhtakskaapimisega. Üht-teist sõltub ka minust.»

«Ma tean, Ljoša. Tean, kuigi mitte üksikasjaliselt. Me pole ammuilma kokku saanud, aga nii pika ajaga . . .»

«Jätkata ei ole mõtet . . . Sa ütled, et kõik rakud vahetuvad? Mitte kõik. Ja need, mis kaovad, jätavad asendajad. Sinus on ka hulk rakke vahetunud, sellest hoolimata räägin ma sinuga puhtast südamest, midagi varjamata.»

«Tunnen seda ja olen sulle tänulik. Ning ütlen kohe alguses: kui sina ja Beeta arvate, et läbielatud vapustuste tagajärjel on ka Nikolai Mitrofanovitšil hulk rakke vahetunud, siis see arvamus ei pea paika. Muutunud on olukorrad, mitte tema. Vdovin on terviklik isiksus. Õnnetus seisneb selles, et nii nagu mina, pole temagi loodud teaduse jaoks, kuid minust erinevalt ei pea seda oluliseks takistuseks.»

«Järelikult sa soovitad mul . . »

«Ei. Ma ei anna sulle ühtki soovitust.»

«Miks siis?»

«Sellepärast, et mingil määral oleneb teie läbirääkimistest mulle lähedaste inimeste käekäik, ning ma olen otsustanud hoiduda neid mõjustamast.»

«Keda või mida mõjustamast? Inimesi või läbirääkimisi?»

«Inimesi ja läbirääkimisi.»

Silmitsen Aljošat. Vähe sellest, et ta kipub kogelema, ka tema kael punetab. Teda tuleks säästa, kuid ma ei tohi nõrkust ilmutada.

«Tore,» ütlen ma. «Sa ainult unustad, et läbirääkimiste tulemustest oleneb ka minu enda käekäik. Et mina nähtavasti ei kuulu sulle lähedaste inimeste sekka, siis lõpetagem jutt sellel teemal.»

Muidugi lõikavad mu sõnad talle südamesse, aga mida paremat lõikurilt ikka oodata! Vivisektsiooniga tegelemine ei pehmenda inimese iseloomu. Ma tean, et Aljoša kapituleerub, küsimus on ainult ajas.

Mitu minutit kõnnime täielikus vaikuses. Alatihti peatub Aleksei maas lamavate tüvede juures. Puud on siin kidurad, külgeimendunud molluskeid meenutavate koredate seenpahkudega. Üks selline tüvi vedeleb põiki meie teel, sulgedes edasipääsu tõkkepuuna. Aleksei istub sinna kaksiratsa, pakub mulle kohta enda vastas. Istume ninapidi koos, vetruval tüvel kergelt õõtsudes, istume, nagu neil aegadel, mil meie, kaks lahutamatut sõpra, teenisime toiduraha puude saagimisega, — nooruslik, tänu päevarežiimile ja dieedile vormis püsiv teaduste doktor ning teadusliku kraadita, teadmata põhjusel nooruse säilitanud noorem teadustöötaja. Reservkindralmajor ja arvelt mahavõetud maakaitseväe-reamees. Vaatame teineteisele silma, meid lahutanud läbipaistev kile hakkab sulama ja kaob. Me juba muheleme.

«Sa sunnid mind reetma võõraid saladusi,» uriseb Aljoša.

«Just,» tõendan ma armutult. «Sulle lähedaste inimeste võõraid saladusi.»

«Loodetavasti on need inimesed sullegi lähedased. Ma mõtlen Iljušat.»

«Sain aru.»

«Nüüd katsu aru saada peamisest. Minu koht on siin, aga Iljuša kiratseb meil ja joob ennast põhja. Kui boss läheb instituuti tagasi, ta võtab Ilja kaasa.»

«Oled sa selles kindel?»

«Peaaegu. Üheksakümne üheksa protsendi ulatuses. Ühe protsendi peab alati varuks jätma.»

«Mis seal mängus on — kas süümepiinad?»

«Mida sa veel ei taha! Lihtsalt Iljast saab kõige lähemal ajal tema väimees.»

«Väimees?!»

Mu ilme vist on jahmunud, sest Aleksei lagistab naerda.

«Noneh. Kas sina polegi olnud mõne isiku väimees?»

Hoop anti allapoole vööd, kuid ma kannatan selle alandlikult välja.

Aljoša muudkui hirnub:

«Sind huvitab, mis see on: armastus või arvestus? Armastus. Vastastikune ja esimesest pilgust. *Coup de foudre*, nagu öeldakse teil Pariisis.»

«Mida piiga endast kujutab? Kas ta on oma isa tütar?»

«Teatud määral. Iseloomu ja vaateid ju geneetiliselt edasi ei anta. Päritavad võivad olla eeldused. Piiga on äkiline ja võimukas ning mõtleb oma peaga. Kuid Ilja ees sulab.»

«Mida isa ütleb? Kas ta vastu ei ole?»

«Ei paista olevat. Tema ju on meil eelarvamusteta. Ja Galja pole tüdruk, kes läheks vanematelt õnnistust paluma. Isa ainus nõudmine on — siin me muuseas oleme kõik ühel meelel —, et Iljuša pudelist eemale hoiaks. Ta tõotas Galjale seda teha . . .»

Jõuan viimasel hetkel suu sulgeda, muidu oleksin pahvatanud, et tõotust on juba murtud.

Aljoša muutub kummati valvsaks:

«Ega sa poissi enam ei näinud?»

Mu ülesanne osutub keeruliseks. Öelda, et ei näinud, tähendaks valetada. Öelda, et nägin, tingiks Aljoša järgmise küsimuse. Kõik käigud on sundkäigud. Miks ausus ühe inimese suhtes on nii tihti ühenduses vajadusega valetada teisele? Vältimaks vastust, ma küsin:

«Ilja peaks olema Galjast tosin aastat vanem?»

«Viisteist. Mis sellest? Uspenski oli Beetast kaheksateist aastat vanem. Dusja jälle on minust noorem . . . Jätkem see teema. Ma tahan, et sa mõistaksid minu olukorra delikaatsust. Ühest küljest olen ma äärmiselt huvitatud, et printsipaal siit kaoks, teisest küljest ei taha teile sigadust teha. Sina ja Beeta olete minust sada korda targemad ning peate ise otsustama.»

Aljoša näolt võib lugeda hämmeldust. Minu seisukohalt ilmaaegu. Häbeneda tuleb valet, mitte tõde. Tõtt rääkis ta kahtlemata.

«Aljoša, kas sa oled eluga rahul?» küsin ma.

«Üldiselt küll. Instituudis peeti mind hädavareseks. Minu meelest asjata. Ma olen elanud nii, nagu tahtsin.»

«Nagu olid unistanud?»

«Hoia ja keela! Missugune esimese kursuse tudeng ei unista, et temast saab uus Pasteur? Ei, ma olen elanud just nii, nagu tahtsin. Neil harvadel juhtudel, kui ma seisin teelahkmel ja mulle endale avanes valikuvõimalus, tegin seda

oma rumalat äratundmist mööda ega ole hiljem kordagi kahetsenud. Noh, aga kui sa minult küsid, kas mul ei valuta üks väheuuritud neuronitekogum, mida vanal ajal nimetati hingeks, siis pean tunnistama, et valutab. Ilja pärast, äia pärast, kaitsealuse metsa pärast ja ei tea, mille pärast veel. See on terve inimese normaalne olek — muidugi mõista, kui tal on hing. Kui inimesel midagi ei valuta, hakkan ma arvama, et ta on parandamatult haige. Nii et mina olen peaaegu õnnelik inimene, ja kui hädavares, siis väga edukas. Ma satun aina katastroofidesse, aga millegipärast pääsen sealt alati tühiste kriimustustega. Ei, Ljoša, pole olemas halba ilma heata. Näiteks tabas mind fiasko Milotška Fjodorova juures, tänu sellele ei saanud minust instituudi õnnetuimat abielumeest. Ma jätsin kaitsmata väitekirja — siit tulenevalt ei rohkendanud mu persoon igaveste kandidaatide armetut vennaskonda. Siin meeldib mulle kõik — kliima ja inimesed — ning peale selle on mul oma väike lemmikharrastus, varsti näed . . .» Ta pilgutab mulle kelmikalt silma, paneb raske kämbla mu õlale ja küsib juba tõsiselt: «Ljoša, kas sina oled õnnelik?»

«Ei tea,» vastan ma. «Leidsid ka aja küsida.»

«Mispärast aeg ei sobi?»

«Kas või sellepärast, et ma pole välja maganud.»

«Sul oli halb magada?» on Aljoša siiralt mures.

«Ei, mind lihtsalt vaevab unetus. Sa ütlesid enda kohta naljakalt, et oled edukas hädavares. Mina vist olen sinu täielik vastand.»

«Mis mõttes?»

«Sõna otseses mõttes. Õnnetu õnneseen. Läki!» ütlen ma, puutüvelt maha ronides. Kuni nali on lahti mõtestamata, jääb see naljaks. Aljoša on samal arvamusel, naerab ega nõua selgitusi. Puhastame teineteist samblapurust ja liigume edasi.

«Selle tõkkepuu taga,» teeb Aljoša kuningliku viipe, «algavad minu valdused.»

22. TRAKTAAT SEENTEST

Veel sadakond sammu, ning me jõuame tihnikust lagedale. Päike valgustab hajali kasvavaid, mustaks tõmbunud, õõntest uuristatud ja pahaga kaetud veterane. Vaikus. Linnud ei armasta nii vanade puude otsas pesitseda. Rada meie jalge all lakkab olemast, me sammume üle maa rüpest esiletungivate skleroottiliste puujuurte.

«Ma ei kuule oma kõrvale armsat mootorsae müra,» toriseb Aljoša. «Kas need päevavargad tõesti vedasid mind alt?»
«Täna on pühapäev,» tuletan talle meelde.
«Nad ainult pühapäeviti käivadki siin.»
«Kes nad on?»
«Küllap näed. Vahvad mehed.»
«Sul on kõik vahvad . . .»
«Viletsaid ei peeta ametis . . . Vaata seda kändu! Vägev, mis?»
Känd sarnaneb ühteaegu paganausu ohvrialtari, trooni ja obeliskiga. See on hiiglasliku, õõnsa tüvega männi jalg. Mändi lõi välk, tüve õhukesed seinad ei pidanud vastu, puu murdus peaaegu maapinna kõrguselt, paljastades õõne, kuhu vabalt mahuks täiskasvanud karu. Taevatuli joonistas trooni kõrgele korjule salapäraseid siksakke, vihmad on selle mööbliesemena läikima lakkinud. Puud ennast ei ole enam, see on tükeldatud ja ära veetud, kuid tema langemise jälgi — murtud oksi, marraskil koort ja hangunud vaiguniresid — näeb veel naaberpuudel. Vaatepilt on imposantne.
«Vana Perun pole seni lakanud nooli pildumast,» ütleb Aleksei, rahul minu saadud muljega. «Augustis toimus meil siin tont teab mis. Bakhanaal! . . . Üks äike teise kannul, ja iga kord süttis mets, sõjaväeosa kutsuti välja . . . Siin on puha iidvanad puud. Satub ette nii põnevaid jändrikke, nagu oleks Konenkov need valmis nikerdanud. Vaja ainult käsi korraks külge panna . . . Oljal läheb see kenasti, ma näitan sulle.»
«Ma nägin.»
«Nägid metsavaimu? Grandioosne, eks ju? Printsipaal kukkus alguses kärkima, käskis ära koristada. Aga meie — Ilja, Galja, mina ja Dusja — hakkasime vastu ning saime oma tahtmise. Muidugi olnuks palju kindlam püsti panna mõlaga kipsneitsi . . .»
Juttu ajades jõuame metsasihile, kus meid ootavad vahvad mehed. Nad istuvad puupakkudel ja teevad suitsu. Üks on üsna vana, tühjaksjooksnud silma ja hõreda hiinlasehabemega, teine päris noor, nii ajateenistusest tulnud sõduri eas. Meid nähes tõusevad mehed püsti. Pihud on mõlemal karedad ja korpas, kuid käepigistus ettevaatlik. Vanem tutvustab ennast: «Feodoss Talõzin.» Noorem vaid naeratab sõbralikult. Aleksei on elevil, särab üle näo.
«Ljoša, siin näed sa oma ala suurmeistreid. Laante kirurge ja patoloog-anatoome ühes isikus . . . Mis eesmärgiga te siia tulite?» ründab ta äkki suurmeistreid. «Kas suitsu kiskuma või tööd tegema? Mida te ootate?»

«Sind,» kostab Feodoss rahulikult.
«Ma ju tegin teile, siidivendadele, kõik fundamentaalselt selgeks . . . Kas tõesti tuleb mul üle rääkida?»
«Sinult ei lähe meil midagi vaja. Selle puu küsimus on lahendatud. Tema langetamiseks kulub täpselt minut aega.»
«Vennad, olge ettevaatlikud, ärge talle viga tehke! . . .»
«Aleksei Markelõtš, kellele sa sihukest asja räägid? Pannakse teine justkui maimuke hälli.»
Kahekõne ei ole mulle päris selge, aga ma vaikin. Enne tööleasumist kontrollib Feodoss mootorsaagi. Seejärel teeb ringi ümber surmamõistetud puu ja jääb ainsat silma viduta-des mõttesse. Sel hetkel ta tõesti sarnaneb esimeseks lõikeks valmistuva kirurgiga. Noogutus abilisele, ning urinal tungib saag rabedasse puitu. Varsti kostab nõrk ragin, sae lõikekiirust muudetakse, urin vajub tooni võrra madalamaks, et viimaks hoopis vaikida, puu hakkab kukkuma. Alles nüüd ma taipan, mida tähendas väide, et puu küsimus on lahendatud: ette arvestatud oli absoluutselt kõik — langemise suund ja kiirus ning löögi leevendamine —, tüvi maandub peaaegu hääletult, omaenda okstel vedrutanud, tardub ta meie silmade kõrgusele, ning ma näen tema koorel suurt pruunikaspunast pahka, mis meenutab pigem ookeanimolluskit või mürgist troopikalille kui tavalist puuseent.
«Mul on au esitleda,» võidutseb Aljoša. «*Fictulina hepatica*, koduhaabade keelde ümberpanduna maksaseen. Nimi on vänge, aga päris tabav, sest välimuselt meenutab seen alkohooliku maksa. Praetuna peame meie, bušmanid, seda hõrgutiseks. Sinu auks valmistab Dusja selle täna *bechamel*-kastmes.»
«Seen on tore,» kohman ma, «aga kas maksis selle pärast puud maha võtta?»
Aleksei vaatab mind leebe etteheitega, ning ma mõistan, et rääkisin rumalusi.
«Ljoša,» ütleb ta, kämblaid nagu palveks kokku pannes. «Sina oled suur teadlane, mina vaid nigel bušman. Ometi leidub üks kitsas teadmiste valdkond, kus mina orienteerun sinust paremini. See valdkond on seened, ja nimelt puuseened. Luba mul sel puhul ette kanda kaheminutine traktaat. Ma ei riku kodukorda. Kas lubad?»
«Ole lahke.»
«Feodoss ning Jaša on seda juba sada korda kuulnud ja teevad oma tööd. Võta teatavaks, et need puud põevad gangreeni, on säsini seenest kahjustatud ja kõlbavad ainult põletuspuiduks. See, mida enamik inimesi võhiklusest nimetab

puuseeneks, ei ole seen, vaid tema viljakeha, seen ise või täpsemalt mütseel lagundab põhjalikult puukiudu, eosed nakatavad naabreid, ning kaotused ja kahju, mida saab meie metsamajandus, ületavad metsatulekahjudest tingitud kaotused ja kahju. Just, Ljoša, ära mana oma näole akadeemilist skepsist — ületavad küll! Seen on puuvähk, niisama keeruline probleem nagu inimeste vähktõbi, selle probleemi lahendajale peab inimkond püstitama kui mitte puhtast kullast, siis vähemalt roostevabast terasest mälestussamba. Ja kui minul, kes ma askeldan lausa teadusetempli jalamil, õnnestub kas või sentimeetri võrra lähendada kõnealuse probleemi lahendamist, siis ma vist ei ole siinset maailma oma isiksusega päris asjata koormanud. Aga esialgu on see üksnes harrastus, pooleldi salajane veidrus, millesse mu printsipaal suhtub seaduspärase umbusuga. Iseäranis pärast seda, kui ma lasksin käibele raporti mõnede edasilükkamatute abinõude kirjeldusega . . . Sa naerad, kurivaim?»

«Vastupidi, ma kuulan sind raugematu huviga. Aljoša, äkki sa oled teinud avastuse?»

«Mingit avastust pole ma teinud, seni on kõik selge empiiria. Minu kasinat arusaamist mööda tuleks eoste moodustumise kõrgperioodiks keelata plaaniline metsaraie. Probleemi see ei lahenda, kuid meie kodumaa ääretutele avarustele rohkendatuna annab ka pisiasi miljoneid rublasid kokkuhoidu. Või kahjumit. Metsaraidureid minu projekt ei rõõmusta, sest plaani täitma ja preemiat saama peavad nad olevikus, aga mina soovitan mõelda tulevikule. Tulevikust, Ljoša, on palju hõlpsam lobiseda kui mõelda.»

Aljoša ei raatsi oma *hepatica'lt* silmi pöörata. Uurin, mis teda selle juures nii väga rõõmustab.

«Ma ootasin, millal viimaks sa seda küsid. Vaata, see seen on üldse võrdlemisi haruldane, seni arvati seda esinevat ainult Nõukogude Liidu lääneosas ja Ida-Euroopas. Mina avastasin ta meil juba mullu ja teatasin leiust ühele Poola kolleegile, nüüd oleme kirjavahetuses. Minu kollektsioonis on kaks eksemplari, mõlemad siinsest palju väiksemad, lisaks ei jõudnud ma kohe selgusele, kuidas neid säilitada esialgses ilus, nad on mul natuke tohletanud . . .»

Sellega traktaat seentest lõpeb, ja väga õigel ajal. Meie juurde jooksevad kaks neidu.

«Galja ja Olja,» teatab Aleksei. «Mu kallid abilised. Vahvad tüdrukud. Kohe ma tutvustan neid sulle . . .»

Tüdrukud on tõesti kenad. Galja Vdovinale sobib väga ta tumesinine treeningdress. Kerge lonkamine ei varjuta tema

nõtkust. Galja näost paistab karmivõitu jooni, aga neiu on kahtlemata tulise loomuga, ning ma mõistan, miks ta Iljale meeldib. Olga tütar Olja on närvilisem ja nurgelisem, oma vanema sõbratariga võrreldes alles laps. Ta sarnaneb emaga. Ja natuke varahommikul nähtud hirvega — samasuguse valvsa pilgu tõttu. Neiud tervitavad mind kole aupaklikult: kuidas teisiti, nende silmis olen ma õpiku autor, mille järgi õppis juba Olja ema! . . . Mõlemad imetlevad seent, kuni Galjale meenub:

«Oi, Aleksei Markelõtš! Me lippasime meelega ette, teid hoiatama . . . Isa tuleb meie kannul ja on hirmus vihane, et te Oleg Antonovitši ära varastasite.»

Nikolai Mitrofanovitš ilmub aeglasel sammul, kui ta ongi vihane, siis välja ei näita. Noogutab metsaraiduritele, tervitab kättpidi mind ja Alekseid. Panen kohe tähele, et Vdovin on raseeritud ja nii riides, nagu polnuks tal kavas tulla metsa, vaid minna teadusliku nõukogu istungile. Kuulnud, et ma pole veel hommikust söönud, valdab teda nördimus:

«Ma viin su siit otsekohe ära. Ei, mitte koju, mu kaasal on paha tuju, ta pole veel tõusnud . . . Siiasamasse, naabrusse. Sina vist tahtsid, et me kohtuksime neutraalsel pinnal? Palun väga, kohe me einestame neutraalsel pinnal nagu kord ja kohus ning ühtlasi lahendame kõik küsimused. Tüdrukud las jäävad siia. Aleksei Markelõtš, kas sa sõidutad nad koju?»

Veidi maad eemal paigast, kuhu Aleksei oli jätnud mootorratta, ootab meid väike maastikuauto. Vdovin juhib seda kindlal käel. Algul sõidame mööda juba tuntud teed, aga ei pööra vasakule — asulasse, vaid paremale. Veel kilomeetrit kolm, ja Vdovin sukeldub kitsale, ent korrastatud, noorte pärnadega ääristatud puiesteele. Delikaatselt sahiseb auto rataste all peenike kruus. Puiestee lõpeb Vasnetsovi stiilis kummalise tare ees, mille ukse kohale on riputatud mingi metslooma sarviline pea; ma aiman, et see ongi jahiloss, mida pilkamisi olid maininud Aljoša ja Vladimir Stepanovitš. Sinna minna ma eriti ei taha, aga keelduda ei saa, territoorium on tõesti neutraalne.

Ronime kõrgele välistrepile. Vdovin avab lukust värvilise linase riidega kaetud ukse ning, läbinud avara vööruse, me jõuame valgusküllasesse puhaskambrisse. Maaelamu lihtsus on oskuslikult ühendatud linliku mugavusega. Värvimata söögilaud, lihtsad tammepingid ja puusepa meisterdatud püssikandur, kuid uusimat marki külmutuskapp ning klaasustega puhvetkapis kaunid lauanõud, koguni kristall. Mordva

tikandiga linase eesriide taga peitub magamiskambri uks, järelikult võib tares ka ööbida.
Vdovin läheb joonelt külmutuskapi juurde.
«Ma mäletan su tingimusi,» ütleb ta minu poole vaadates. «Eikellegimaal ja viinata. Mida me siis rüüpame — kas konjakit?»
«Parem teed.»
«Vahest kohvi?»
«Olgu.»
Vdovin lülitab sisse elektrikeedukannu. Lauale ilmub purk Brasiilia päritoluga lahustuvat kohvi ning kõiksugu delikatesse: ühtlaselt lõigatud ja pärgamentpaberisse mähitud balõki- ja sevrjuugaviilud, pisarais juust ning poolik karp pööraselt rasvast pasteeti, millega tänapäeva prantslased kostitavad välismaalasi, nad ise ei söö seda enam ammu. Külmutuskapist väljavõetud koguka kastruli paneb Vdovin pärast mõningat kõhklust sinna tagasi. Võib arvata, miks — ta ei taha meenutada oma eilseid jahimehe vägitegusid. Kuni Vdovin ringi askeldab, ei saa meie vaikimist veel nimetada pikalevenivaks. Ent aeg kulub, vesi ei hakka keema, keegi peaks alustama. Alustab tema.
«Oleg,» ütleb ta mulle otse silma vaadates, «ma tahan, et sa teaksid: meie tulevane koostöö rõõmustab mind siiralt. Ära arva, et see mulle kaela määriti. Pooldan kogu hingest triumviraati.»
Vaevalt see tõele vastab. Kuid minu nõusolekust sõltub Vdovini enda ametissemääramine, nii et poolest saadik on ta siiras.
«Kui sina pooldad kogu hingest triumviraati,» ütlen ma nimme pikkamisi, «siis me võiksime kolmekesi rääkida.»
«Räägimegi. Tingimata. Aga enne kui alustada läbirääkimisi nii-öelda kõrgel tasemel, ajagem meestejuttu.»
«Nõus.»
Me istume, meid lahutab laud nagu diplomaatilisel vastuvõtul. Puuduvad üksnes tõlgid.
«Kolm inimest on ideaalne kogu, langetamaks efektiivseid otsuseid,» lausub Vdovin. «Seda tõendab ajalugu. Rooma triumviridest tänapäeva kohtuni. Ja minu meelest ainult kolmik tagab tõelise demokraatia.»
See on juba põnev. Vaatan talle küsivalt otsa.
«Mõtle ise. Kolmik ei ole ühe isiku diktatuur. Ega laadapidamine. Kolme inimese puhul moodustavad kaks alati kaks kolmandikku ehk demokraatias nõutava enamuse.»
Veel põnevam. Kahtlemata tahab Nikolai Mitrofanovitš olla

enamuses. Ega ta ei otsi endale mõttekaaslasi? Kas ta tõesti usub, et mind võib meelitada Beeta-vastasesse vandenõusse? Pidasin teda läbinägelikumaks.
«Minu arvates ei ole sul tulevasest struktuurist päris selget pilti,» ütlen ma loiult. «Triumviraat ei tähenda võrdkülgset kolmnurka. Ja üldse — meestejutu jaoks kasutad sa liiga palju idamaa maneeris mõistuütlemisi...»
Vdovin tõmbub tusaseks.
«Ära muretse, mina sõnade taha peitu ei poe. Direktor jääb igas olukorras direktoriks. Aga palju sõltub ka sellest, kas meie kahekesi suudame koos töötada. Ma saan aru, et pärast seda, mida omal ajal teineteise kohta kõnelesime, pole see lihtne ülesanne. Kurat võtku, on ju ometi olemas mingid meile kallid ühised eesmärgid, mille nimel maksab isiklikke solvumisi unustada! Räägitakse, et sa olevat pidanud Pariisis ajaloolise kõne vastastikusest mõistmisest Lääne teadlastega. Kas me siis kodus tõesti ei jõua kokkuleppele, kuidas paremini teenida isamaad ja sedasama inimkonda?»
Viimase lause lõpp teeb mu heldinuks. Progress on ilmne. Mälestusväärse sessiooni ajal oli «inimkond» Nikolai Mitrofanovitšile kui mitte sõimusõna, siis vähemalt kahtlane termin. Kokkuvõtlik mõte on mulle samuti selge: kui sa otsid ühist keelt lord Campbelliga, aga minuga ei leia, siis, kulla sõber, luba küsida, kes sa sihuke oled? Oli aeg, kus sellistel süllogismidel oli minu üle suur võim, isegi täna pean ma enne vastuse sõnastamist aru, kuigi mõttes ootab see päris valmina: tõepoolest, mul on sootuks lihtsam rääkida lord Campbelliga esiteks sellepärast, et meil pole omavahel kanu kitkuda, teiseks veel rohkem põhjusel, et vana lord meie teaduslike vaadete lahkumineku ja mõnede seisuslike eelarvamuste kiuste on tõeline teadlane ega anna mulle seniajani alust kahelda oma kutsealases aususes.
«Jätkem Pariis rahule,» ütlen ma. «Kui sa tahad mulle taas nina peale kirjutada, et ma olen pariislane, siis asjata. Fakt ei anna parandada.»
Ise naeratan teeseldult. Vdovin mossitab samuti teeseldult.
«Sa ise oled parandamatu, niisama terava keelega nagu omal ajal. Ausõna, seda ma ei mõelnud. Tahtsin ainult öelda, et suhtun meie sümbioosi võimalikkusse optimistlikult ning, mis peaasi, olen kindel, et see on asja huvides. Räägigem avameelselt: meie hulgas pole kedagi, kes oleks... kadunuga võrdne.» Ta ilmselt tahtis öelda: «Kes oleks Pašaga võrdne,» aga piidles mind ja hammustas keelt.
Tegelikult on Vdovinil selleks õigust. Oma kõrgperioodil

ta sinatas Uspenskit ja kutsus teda eesnimepidi, see oli omamoodi sinatamine — mitte sõbralik, vaid peaaegu ametlik, juhtivate töötajate seas tavaks teatavasse ringkonda kuulumise tundemärgina. Mul on heameel, et Vdovin minu kuuldes seda õigust ei kasuta.

«Jah,» ütleb ta pärast pausi, «Uspenski oli maailmakuulus teadlane, riigitegelane ja tribuun — kõik ühes isikus. Ma ei taha põrmugi vähendada Jelizaveta Ignatjevna teeneid, tõenäoliselt osutuvad need koguni suuremaks kui seni teada. Päikesele liiga lähedal asuvat taevakeha on raske vaadelda. Jelizaveta Ignatjevna kannab auga kuulsat nime, on tark ja veetlev ning suuteline esindama instituuti paremini kui keegi teine. Aga Pavel Dmitrijevitšil oli veel üks omadus — ta hoidis instituuti pihus.» Vdovin näitab, mismoodi seda tehti, tema rusikas on aukartustäratav. «Kas on see Jelizaveta Ignatjevnale jõukohane?»

Küsimus on retooriline, ma võin vastusega viivitada.

«Mis puutub sinusse, siis kuula mind, Oleg.» Vdovin vallandab rusika, seab pihupesa vasakule rinnapoolele ning tema häälde sugeneb midagi südamlikkuse taolist. «Ma pole molkus, kes ei mäleta, mis ta sulle võlgneb. Olen sind ikka pidanud Uspenski järgmiseks meheks instituudis, ja oleks sul teistsugune iseloom, laheneks järeltulija küsimus iseenesest. Kuid tänapäeval ei ole teadus andekate üksiklaste harrastus, vaid kollektiivne, kindla suunitlusega ja äärmiselt kallis protsess. Organisaatoriandeta teadlane ei saa seista suure teadlaskollektiivi eesotsas. Sinul seda annet ei ole, sina pugesid elevandiluust torni, ja nagu ütleb su sõber Almazov, hõljud empüreumis. Ära võta mu sõnu etteheitena: kui hiilgav kirurg ja teaduslike ideede generaator oled sa tunduvalt väärtuslikum, nende ideede elluviimine on minusuguste veohobuste pärisosa.»

Vdovin peab vahet, oodates minu repliiki, ent ma vaikin taktitult.

Skeem on üldjoontes selge. Beetale antakse aukoht punanurgas. Ta on ikoon, kelle poole iga sissetulija peab ristimärgi tegema, edaspidi ei tarvitse talle pöörata vähimatki tähelepanu. Beeta ülesanne on avada pidulikke istungeid ja kirjutada kogumike eessõnu. Ta võib vastu võtta nimekaid külalisi karjala kasest mööbliga sisustatud kabinetis, oma mehe portree all, mis on lintidega ehitud, soovitav vaid, et ta ei räägiks seejuures midagi siduvat, eelnevalt veohobusega nõu pidamata. Kui Beeta tahab jätkata koos kadunud mehega alustatud uurimisi, võib ta arvestada laboratooriumitarvete saamist

esmajärjekorras, — igatahes ei pea kannatlikult istuma Sergei Nikolajevitš Almazovi ukse taga või teda koridoris varitsema. Et Beetat ei häiritaks ega kistaks tööst kõrvale, jäetakse talle üksainus telefon, teised aparaadid paigutatakse mõne asetäitja kabinetti. Kelle omasse? Selle kabinetti, kes on valmis ränga koorma oma turjale võtma.

Minu koht skeemis on samuti täpselt kindlaks määratud. Oma laboratooriumis olen ma täieõiguslik peremees, on minu asi, kas ma pusin seal hilisööni või tõmbun torni. Minust oleneb seegi, kas ma hambamehi ergutan ja luban kõiksugu kollanokkadel endaga familiaarselt käituda. Küll mitte instituudi raames. Üleinstituudilises mõttes on minu ülesanne samuti selgelt piiritletud — olla ideede generaator. Mind ei keelata kohtumast välismaa kolleegidega, eriti kui need kohtumised ei toimu kuskil nurga taga, vaid valgusküllases esimeses operatsioonisaalis, kus külalised istuvad amfiteatrina kerkivates pultidega pingiridades, ja lugupeetud Oleg Antonovitš — üleni steriilses riides, marliside näol — demonstreerib juveliiritehnikat. Peaasi on siiski teaduslikud ideed, mida ma oma vanema sõbra ja õpetaja eeskujul pean helde käega puistama kas täiesti omakasupüüdmatult või kooskõlas ajastu vaimuga — võttes teatavat andamit minu ideedega viljastatud töörügajatelt —, see on jällegi minu ja üksnes minu asi. Ma võin paigutada oma nime nooremate teadustöötajate nimede ette või jätkata donkihhotetsemist, sellesse ei sekkuta. Täielik vabadus.

Kuid ei maksa unustada, et instituut on mitte ainult teadusetempel. See on ka asutus. Kindla käega tuleb suunata tubli tosina pahatihti vastandlike huvidega laboratooriumi tegevust, taotleda maksimaalset kasutegurit ja praktilist efekti, koordineerida instituudi tööd teiste teadusasutustega, tegelda kaadriga, asju ajada kõrgemalseisvate organisatsioonidega, võimalikult otstarbekamalt kasutada meile eraldatud valuutalimiiti, — kogu selle musta töö võtab suuremeelselt enda hooleks teaduste kandidaat Vdovin tingimusel, et tema käsutusse antakse väike laboratoorium, kus ta saab jätkata oma nii julmalt katkestatud uuringuid ja kiirustamata koostada doktoritööd . . .

Vaikus muutub rusuvaks. Nikolai Mitrofanovitš silmitseb mind ootavalt.

«Ausõna, me tallame tühja tuult!» prahvatan ma, et sellest venivast pausist kuidagi välja rabelda. «Kas me ei asunud liiga vara ameteid jaotama?»

Mu vestluskaaslase ilme on korrapealt igavlev. Ta oli minust paremal arvamusel.
«Hakkame arveid klaarima või?» küsib Vdovin muiates. «Kas sa tead, miks elevandid nii vanaks elavad?»
«Tean küll. Sellepärast, et nad kunagi arveid ei klaari. Aga elevandid ei tee muudki.»
«Näiteks?»
«Näiteks ei sõtku üksteist jalge alla.»
Uuesti tekib vaikus. Nüüd mõtiskleb Vdovin. Ta tõuseb laua äärest, kõnnib pikkamisi üle toa. Logistab elektrikeedukannu kaant. Vesi ei kee ikka veel, vist on pinge vooluvõrgus langenud. Mu vöörustaja klõpsutab raevukalt lülitit — muidugi, spiraal laua kohal rippuvas lambis ei löö helendama, üksnes hõõgub vastu tahtmist.
«Võib-olla sa siiski jood konjakit?» küsib Vdovin lootusega.
Paar pitsi konjakit nähtavasti hõlbustaks tal edasist kõnelust, aga minu ülesanne ei ole seda iga hinna eest hõlbustada.
«Ei, tänan,» vastan ma. «Eksperimente tehtagu puhtalt.»
«Kas sina pead meie jutuajamist eksperimendiks?»
«Jah. Eksperimendiks, mille tulemust ei ole ette antud.»
«Siis eksperimenteerid sina. Mina olen kõigest küülik.»
«Või nii? Alles sa olid hobune.»
«Küülik selles mõttes, et ma täidan kõiki eksperimendi tingimusi. Minul ei ole küsimusi. Kuid ma olen valmis vastama sinu omadele.»
Kõike seda öeldakse teineteisele nähtava ärrituseta, isegi heasüdamlikult.
«Tubli,» nendin ma. «Sellisel juhul aita mul minu kõhklustest jagu saada. Sinu poolt oli äärmiselt ettevaatamatu tituleerida ennast veohobuseks. Mulle ei meeldi veohobused teaduses. Meil instituudis leidub kümmekond tõelist teadlast, Jelizaveta Ignatjevnal oleks raske neile seletada, miks ta eelistas meest, kes peale kandidaadiväitekirja pole avaldanud ühtki kaalukamat uurimust, küll aga näitas oma ebapädevust teadussekretäri ametikohal.»
Pean seda väga leebelt öelduks. Ma ei meenutanud sõnagagi, kuidas väitekiri valmis või kui kalliks läks instituudile teadussekretäri tegevus, aga Vdovin vaatab mind laitvalt nagu kasvatamatut jõmpsikat.
«Alustagem sellest, et instituuti ma tulen doktorina.» Vdovin räägib aeglaselt, inimese kombel, keda sunnitakse seletama algelisi asju. «Dissertatsioon on mul peaaegu valmis,

kaitsen selle kuskil mujal, kus minusse suhtutakse objektiivsemalt. Nagu näed, olen ma juba täiskasvanu, tulen toime talutusohjadeta. Sa ütled, et meie teaduslikku nõukogu moodustava kahekümne doktori hulgas on teadmistelt ja teenetelt minust kõrgemal seisvaid inimesi. Tõsi. Kuid enamik neist ei kõlba juhtivaks tööks. Ühed tegelevad ainult oma katsetega ega näe midagi muud ümberringi, teised on intelligentlikult lodevad, kastieelarvamuste kammitsas ja võimetud riiklikult mõtlema. Ma ei räägi sinust, sina oled erand, just seetõttu tuleb sind eriti hoida ja kasutada seal, kus avaldub sinu tugevam külg.»
Nüüd on minu kord kuuldut seedida.
Tuletan meelde Beeta jutustatud inglise anekdooti, hoian vaevu tagasi jultunud muiet. Ühes asjas on Nikolai Mitrofanovitšil kahtlemata õigus — organiseerimisvõime poolest oleme meie kõik tema kõrval väetid lapsed. Ei Newton ega Einstein polnud nende kohta loetu põhjal silmapaistvad organisaatorid, aga toona oli teistsugune ajastu. Vastumeelt on mulle midagi muud: kui intelligentsusest räägitakse nagu kaasasündinud või hiljem tekkinud terviserikkest. Ma ei suurenda oma sõjalisi teeneid ning tõeliste sõjameestega kokku puutudes tean oma kohta, kuid intelligentsi pihta sihitud etteheidet ei mõista. Tundide kaupa kokku õmmeldes veritsevaid sooni ja jätkates närvikiude, tundub mu instrumente hooldava mehaaniku töö mulle võrreldamatult kergem. Tööline võib detaili nässu keerata, paneb selle asemele teise, mina olen niisugusest võimalusest ilma jäetud; mis puutub füüsilisse pingesse, siis selle suurusest annab objektiivset tunnistust kaal. Kolmetunnise operatsiooni kestel kaotan ma kehakaalust niisama palju nagu kaevur kogu tööpäevaga. Ma ei kiitle oma filosoofia-alase eruditsiooniga, kuid kahtlen tugevasti vestluskaaslase marksistliku tunnetuse sügavuses. Nikolai Mitrofanovitši teoreetilises pagasis on midagi mornilt tõrjuvat ja alalhoidlikku, tema poolt harilikult kasutatavad tsitaadid ilmselt ei pärine algallikast. Almazovi koht sobiks talle paremini, aga kus sa sellega! — Nikolai Mitrofanovitši ei paelu üldsegi kohustus muretseda meile seadmeid ja katseloomi, tema tahab suunata teaduslikku protsessi, see on ta lemmikväljend, ning tõtt-öelda ma päris hästi ei mõista, millise sisu ta sinna kätkeb.
Kirjeldatu on vaid murdosa sellest, mis välgatab mu ajus mõne sekundi jooksul enne järjekordset repliiki. Ma ei tohi näidata, et olen teatavas segaduses.

«Kui sa kardad meie teadlasi sind ignoreerivat, mismoodi sa siis nende juhtimisega toime tuled?»

Olen valmis kõigeks, koguni vihapurskeks, pärast seda võiksin Beetale üsna puhtsüdamlikult ette kanda eksperimendi nurjumisest. Aga Vdovin naeratab armulikult.

«Usutavasti tulen toime. Oleg, sa oled elust kõvasti maha jäänud. Galileide ja edisonide ajad on möödas.»

See on midagi uut. Ootan huviga selgitusi. Need ei jää tulemata.

«Ma ei eita, et nad olid geeniused,» ütleb Nikolai Mitrofanovitš, tema hääle järgi võib kergesti mõista, et Galilei küsimus on tal läbi mõeldud ja otsus langetatud. «Mõlema genialsus saab veel nähtavamaks seetõttu, et nende ümber oli vaakuum. Teadusega tegelesid tollal vähesed veidrikud. Teadus võlgneb neile palju tänu, ent aeg, kus oma torni sulgunud teadlane võis vaadelda taevakehade ringlemist, on möödas ega tule iialgi tagasi. Tänapäeva teaduslik aparatuur maksab miljoneid, ja paljudes teadusharudes läheb eksperimendi sooritamine niisama kulukaks nagu kõrgahju püstitamine või sõjaväemanöövri korraldamine. Arusaadavatel põhjustel võib riik usaldada eksperimentaaltöö juhtimise ainult läbinisti usaldusväärsele inimesele. Mehele, kellel piisab tahtejõudu, oskust raha lugeda ja inimesi valitseda. Ka see on anne, ning üpris oluline. Aga kui rääkida teadmistest,» jätkab Vdovin irooniat varjamata, «siis sa ise oled öelnud, et meie ajal ei suuda inimaju talletada kõiki tööks vältimatuid teadmisi ning raugad on ammu lakanud olemast kogemuste lätted. Tuleb omandada meetod ja teada, kust leida vajalikku informatsiooni. Meie lugupeetav Pjotr Petrovitš Polonski on kõiksugu väärtuslikke andmeid aganakotina pungil, aga mis sellest kasu? Muud ta ei mõista kui oma tarkust levitamisühingu kaudu päevavarastele pähe uhada . . .»

«Sind kuulates jääb mulje, et ka teadlaseks võidakse inimest määrata.» Loodan Vdovinit selle repliigiga pahandada või koguni vihale ajada, kuid tema naeratab üleolevalt.

«Sul on õigus. Haridus kujutab endast nüüdseks samuti tööndust. Igal aastal vorbivad instituudid tuhandeid potentsiaalseid teadlasi. Loomulikult ei saa iga tõru hiietammeks — neil, kes satuvad aspirantuuri, keda jäetakse kateedri juurde või kellel näkkab teadusliku juhendajaga, on suuremaid väljavaateid. Ma ei eita sünnipäraseid eeldusi, aga loodetavasti nõustud ka sina, et palju oleneb keskkonnast ja tingimustest. Tingimusi võib ja tuleb luua. Võta kas või sport. Meil Volgamaal näeb vägilasi tihtilugu, aga meistriks tuleb see, kellele

tehakse panus. Vägilane, keda toidetakse meie söökla sardellidega, ei suuda midagi erilist korda saata. Misjaoks kaugemale minna — sa ju nägid minu Galjat? Talle tehti panus, poleks tüdruk rumalusest lihast rebestanud, ta oleks meister. Lihas õmmeldi küll kokku, kuid soosing lõppes sinnasamasse, nüüd mängitakse teisele.» Vdovin vidutab kavalalt silmi. «Eks sama lugu ole isegi kunstis.»

Viimaks õnnestub tal mind hämmastada. Ma poleks eales arvanud, et Nikolai Mitrofanovitš suudab mõtiskleda kunstist.

«Mida sa silmas pead?» uurin ettevaatlikult.

«Seda, et Paganini ajad on samuti möödas. Paganini oli geenius, sest ta oli üksi. Tema mäng näis imena, egas kaasaegsed asjata arvanud, et teda abistab vanakuri ise. Tänapäeval lasevad muusikakoolid välja sadu poisikesi, keda on õpetatud maailmastandardi tasemel viiulit saagima. Kuid rahvas — tema loomus on juba kord niisugune — peab tingimata kedagi kummardama, ja kõige sagedamini sirgub uus Paganini jõmpsikast, kellele luuakse vastavad tingimused. Poiss satub parema professori käe alla, saab kollektsioonist pärit viiuli ja lähetuse rahvusvahelisele võistlusele, talle puistatakse preemiaid ja aunimetusi, ning ta hakkab tõepoolest mängima teistest natuke paremini. Aga võib-olla meile ainult näib nii . . . Kuule, mis selle pianisti nimi ongi? . . . Noh, selle sinu lemmiku oma, sa veel viisid meid Teadlaste Majja teda kuulama? . . . Sofrontsev või?»

«Sofronitski.»

«Õigus küll. No ütle nüüd ausalt: kui sul silmad kinni seotakse ega öelda, kes mängib, kas sa tunned ta ära?»

«Tunnen. Teisest küljest — Sofronitski pole õnnestunud näide.»

«Tõesti või? Mis seal ikka, kõike juhtub. Ka mood on suur jõud.»

Viimaks hakkab vesi elektrikannus keema. Vdovin valmistab kohvi, lõikab saia ja nihutab gastronoomilisi haruldusi mulle lähemale. Ta on kangesti kärsitu, ma aiman, miks. Igaühes meist elab igivana usk, et ligimesega leivatükki jagades sõlmitakse temaga kirjutamata kokkulepe. Mugin leiba juustuga, maitsen vähehaaval kõike muudki, keeldumine paistaks demonstratiivne. Vdovin tahab napsi võtta, kuid häbeneb seda üksi teha, piirdub konjaki valamisega oma kohvitassi. Ta üritab kogu jõust käituda nii, nagu oleks vestluse meile mõlemale peamine ja raskem osa juba selja-

taga, pärast hingetõmbamist jääb vaid üksikasjade suhtes kokku leppida.
«Noh, kuidas on?» küsib ta muhedalt naeratades. «Kas ma vastasin kõigile su küsimustele?»
Tema häälest ei kosta pilget, küll on seal selge alltekst: kõnelus oli vajalik sinule, mitte minule. Vajalik seetõttu, et sulle mõista anda — sina pole ettur ja võid esitada tingimusi. Tee seda. Et saada vältimatuid kinnitusi tingimuste täitmise suhtes. Sa said need. Lõpuks lihtsalt südame kergendamise huvides. Tunnista, et ma tulin sulle igati vastu. Nüüd, kus kõigist viisakusreeglitest on kinni peetud, asugem asja juurde.
«Ei, kõigile küsimustele sa ei vastanud,» torisen ma, püüdes mitte reeta minus järsku süttinud ärritust.
«Ma kuulan sind.» Vdovin langetab pea, ilmutamaks minu tahtele allumist.
«Sa ütlesid nüüdsama, et möödub aasta... möödub aasta, ja sinu ilmumine instituuti ei tundu enam kellelegi kummaline. Tõsi. Aga on asju, mida sulle kaua ei andestata. Ei andestata, et pärast sinu kõnet viidi infarktiga haiglasse Ašhen Nikititšna, et sa tegid pihuks ja põrmuks Pogrebnjaki laboratooriumi...»
«Jätkata ei ole tarvis,» ütleb Vdovin. «Sa loetlesid mulle mu patustusi parteikoosolekul, ja mina ei kurda veel mälukaotust. Oma vigu ma tunnistasin juba siis. Rääkisin oma rängast süüst Paša haua ääres, aga sa tead, mida ta mulle tähendas. Kuule, Oleg...» Ta kummardub mulle päris lähedale, hoiab kätt valmis nagu tugevaks pigistuseks. «Jäta see kõik sinnapaika. Nüüd on teised ajad ja teised laulud, möödunu juurde tagasi ei pöörduta. Eks sa tea, mis rahvas ütleb: «Kes vana asja meelde tuletab, sel silm välja!»»
«Mulle see kõnekäänd ei meeldi,» vastan ma.
«Mispärast?»
«Selles peitub ähvardus. Ma ei tahaks ühest silmast pimedaks jääda.»
Vdovin naerab. Ta peab naljast lugu, olgu see peaŀegi õel nali. Aga mind jätab huumoritaju äkki maha.
«Mul on neist juttudest villand!» peaaegu karjun ma. «Lugupeetud Nikolai Mitrofanovitš, ma olin armeekirurg ning taipan haavadest mõndagi. Haavu ei tule varjata, vaid ravida. Ja neile soola riputada. Neljakümne teisel aastal polnud mul veel penitsilliini, ma manustasin haavadesse kanget soolalahust, päästsin mehi nõnda sepsisest. Kuni seda ei mõisteta, siis...»

Tundub, et tabasin märki. Vdovin tõmbub vaarudes eemale, ma näen tema lõkendavat, raevunud nägu.
«Mida sa minust tahad?» möirgab ta. «Et ma sinu ette põlvili heidaksin? Kes sa oled, et tuled minu üle kohut mõistma? Mina olen süüdi infarktis? Käis võitlus! Võib vaielda, kas mul oli õigus või ei, aga ei saa nõuda, et ma pidanuksin eelnevalt polikliinikust küsima, kuidas on Ašhen Nikititšna südamelihase seisund... Jah, mina materdasin Iljušat. Aga sina? Sa kaitsesid teda, ja kõik õpetatud daamid ahhetasid: küll Judin on julge, küll Judin on printsipiaalne! Noh, ja siis? Mis kasu oli Iljal sinu abist? Sa ju ei kaitsnud teda, vaid iseennast. Oma reputatsiooni. Kaitsesid arukas kooskõlas oma võimalustega, sinu seljataga seisis Uspenski ning sa teadsid: toriseb mis ta toriseb, kuid liiga teha ei lase. Ja pärast? Kui palju sa, hea inimene, Iljušat aitasid? Mina, halb inimene, andsin talle leiba ja näen praegu kurja vaeva, et teda siit välja upitada... Ära arva, et ma olen unustanud, kuidas sa mind sellel koosolekul, pärast pleenumit ristisid! Ma koguni ei vihastanud sinu peale, ainult mõtlesin: miks sa, hea inimene, sessioonil nii ei rääkinud? Kas sellepärast, et nüüd võib seda teha, aga siis ei tohtinud? Ja veel üks asi — ma pole sellest kuskil piiksatanud, sinultki küsin nüüd nelja silma all: kes andis pealetungikäsu, kas mina või Paša? Sina said Paša peale pahaseks, aga ei keeldunud koos temaga Pariisi põrutamast, mulle matusel kätt andes tegid nagu suure möönduse... Eh, mis seal rääkida!...»
Ta heidab käega ja vaatab kõrvale. Sel hetkel on Vdovin kahtlemata siiras, mõnikord avaldab siirus õigusest suuremat mõju. Ma ei tunne end võidetuna, kuid olen nokdaunis. Nikolai Mitrofanovitš ei muutu mulle lähedasemaks, ausameelse vastasena pean küll tunnistama, et sain mitu valusat hoopi.
«Mõtle veel, Oleg,» soovitab Vdovin. Tema häälest ma mõistan: meie kõnelus on teda väsitanud samuti kui mind. Teema ei ole ammendatud, aga jutt soikub. Seda me taipame mõlemad, ja kokku leppimata hakkame end teele seadma.
Viie minuti pärast me juba pöörame siledalt, sahiseva kruusaga sillutatud puiesteelt auklikule metsarajale.

23. PRESTO

Seni provintsliku aeglusega kulgenud sündmused hakkavad hargnema tempos, mida muusikas tähistatakse sõnaga *presto*. *Presto* tähendab: kiiresti, interpreedi füüsiliste võimete piiril. Vaevalt küll valivad heliloojad niisuguse tempo ainult selle- pärast, et interpreet võiks demonstreerida sõrmede väledust. Virtuooslikkus on alati veetlev ning viiuli, klaveri või orkestri *presto*'st saadaval naudingul on vaieldamatult mingi sugulus kiire sõidu või lennu mõnuga. Kuid minu meelest ei ole pea- mine selles, vaid tõsiasjas, et *presto* tihendab meie mõtteid ja emotsioone, sunnib meid teatava ajaühiku kestel kaks korda rohkem läbi elama. Kas mitte seetõttu ei pane Skrjabini nel- janda sümfoonia finaali *presto* kuulajail hinge kinni?

Kõik need diletantlikud arutlused tähendavad üpris man- netut katset iseendale seletada olekut, kuhu ma jään kogu päevaks pärast seda, kui Vdovini juhitud maastikuauto pea- tub siledakstambitud platsil tulba ees, mille külge naeluta- tud tahvlil ilutseb pleekinud välgunool ning hoiatus: «Ära sisse roni, saad surma!»

Üliõpilaste varjupaigas valitseb vaikus. Alles Beeta ukse taha jõudnud, kuulen summutatud, seetõttu veel ahastava- maid nuukseid. Nii nutetakse ainult värskest valust.

Uks on suletud. Tõenäoliselt samasuguse alumiiniumtraa- dist haagiga, nagu see, mille varal jäi püsima meie reputat- sioon eelmisel ööl. Viivuks kõhelnud, ma koputan. Uks avaneb kämblalaiuselt, praost paistab mulle Olga tütre nõutu ning nõutusest justkui vihane nägu.

«Oi, oodake! . . . Praegu ei saa.»

Ta virutab ukse kinni otse minu nina ees, enne seda jõuan siiski näha voodil istuvat Beetat ja Galja Vdovinat, kes on peitnud pea Beeta sülle.

Midagi peab olema juhtunud. Mis nimelt?

Lahendamata küsimuse kallal juureldes suundun otsima Aljošat. Astun kontorisse. Ruudukujulise toa jaotab hõre vär- vimata lattrinnatis kahte enam-vähem võrdsesse ossa. Tara taga on kollane igivana kirjutusmasinaga kantseleilaud ja direktori kabineti punaka dermatiiniga polsterdatud uks. Ei ühtki hingelist. Lähen tagasi esikusse, avastan silmatorka- matu ukse väikese sildiga «Parteikabinet». Vaatan sisse. Samasugune kantseleilaud, laua taga, toetanud küünarnukid selle servale ja pistnud sõrmed salkus juustesse, lösutab Alek- sei. Tema ees, otsekui ülekuulamisele kutsutu, istub toolil tikk- sirgelt Ilja, nägu tige ja kangekaelne. Mõlemad vaikivad.

Kui oligi juttu aetud, siis ilmselt jooksis jutt ummikusse. Kulub veidi aega, kuni Aleksei mind märkab.

«Ahaa,» ütleb ta kergendusohke saatel, «väga tore! Astu sisse.»

Astun sisse, aga ei jõua oma selja taga ust sulgeda, enne rapsab Ilja toolilt püsti, peaaegu tõukab mu kõrvale ja pageb koridori.

Aljoša ilme näib hämmeldunud, ma ei tõtta talle küsimusi esitama. Silmitsen ruumi seinu. Kõik on nii nagu igas teises parteikabinetis: juhtide portreed ja plakatid ja kirjanduse stend. Ent tähelepanuväärseim on lamedatesse klaaskaantega kastidesse paigutatud suur, laeni ulatuv puuseente kollekt- sioon. Kohe peatub mu pilk krimpsus, koltunud, justkui ära- näritud *hepatica*-eksemplaril.

«Tead, Aljoša,» lausun ma kaste takseerides, «aitäh au eest, aga ütle Dusjale, et ta ei praeks täna sinu seent. Parem pane see oma kollektsiooni. Ma ei ole eriti suur seenesõber.»

Vastuseks kuulen tänulikku mõminat. Siis mulksumist — Aleksei valab karahvinist vett. Ta joob seda, tahab rahuneda. Rahunemine tähendab talle naermisvõime tagasisaamist.

«Ljoša, alarm . . .»

Pööran ümber.

«Mis juhtus?»

«Tobuke Galja nägi purjus Iljušat ja äigas talle kõrva- kiilu.» Aljoša paljastab oma puseriti hambaid. Pean häbiga tunnistama, et toimunu tõsidus esialgu minuni ei jõua.

«Sinu nähes või?»

«Minu ja Dusja nähes. Ega ma Iljušat ei õigusta, ta oli jälgilt loppis ja vingerdas vastikult. Tõtt-öelda polnud oba- dus üldsegi sümboolne. Kuuli tõukab Galja kõigest meetri võrra alla üleliidulist rekordit.»

«Noh, ja mida tegi Ilja?»

«Sai paugupealt kaineks. Katsus põske ja muigas. Oleksid sa, Ljoša, seda muiet näinud! . . . Pärast lühikest vaikust ütles: «Olen mõne mehe sabas sörkinud ja olnud tema kannu- poiss, aga vastu lõugu pole mulle seni virutatud . . .» Galja võpatas, hüüdis, et anna andeks, ja tormas Ilja juurde, kuid Iljuša taganes temast nagu rästikust: «Ära tule! Sa oled sama- sugune rämps kui su isa . . .» Galja pistis rumalast peast uuesti kiunuma: «Kuidas sa julged?! . . .» Ilja talle vastu: «Miks ma ei peaks julgema? Võta teatavaks, et minu kandi- daadiväitekirja ribadest kleebib sinu lugupeetud papa kokku oma doktoridissertatsiooni.»

Trahh!»

«Kas sa arvad, et see vastab tõele?» küsin jahmunult.
«Ma olen nõme inimene,» kostab Aleksei nördinult. «Oleksin pidanud asjast varem aru saama.»
Minuti vältel me vaikime. Selle minutiga ma jõuan väga palju teha. Summeerida kõik mulle seni teatu ja järeldada, et Ilja ei valetanud. Hetkeks kergendust tunda: nüüd peab Beeta mind mu tõotusest vabastama. Selle kergendustunde kui alatu ja egoistliku hüljata. Lõpuks valdab mind viivitamatu tegutsemiskihk.
«Aljoša, mis teha?» küsin ma.
Küsitu mossitab.
«Kui jutt on printsipaalist, siis tead sina paremini. Mina ju ei kuulnud, mille suhtes te kokku leppisite.»
«Nüüd pole sellel enam tähtsust. Ma ei taha kokku puutuda inimesega, kes teaduses on võimeline plagieerima.»
«Kokkupuudet vältida pole mingi kunst. Aga katsu oma väidet tõendada. Meie informatsiooniohtruse ajastul muutub see üha raskemaks. Sajandi alguses oli tavaks viidata kõigile eelkäijatele, kes nad ka ei olnud, trükkida nende nimed ladina tähtedega ja nimede käänamisel kasutada apostroofi. Praeguseks on see kogu maailmas läbikäidud etapp. Tsiteeritakse ainult autoriteete, tähtsusetute isikute tekste omastatakse ülearuse piinlikkuseta. Kadunud Paša auks peab ütlema, et tema seda iialgi ei teinud.»
«Vahest mäletad — ka mina mitte?»
«Sinu talitusviis polnud parem ühti. Mida teistelt tuli painata, jagasid sina omal algatusel laiali.»
«Teatav vahe ometi on olemas?»
«On küll. Kuid tagajärg mõlemal puhul ühesugune: intellektuaalse parasitismi uus liik. Usu mind — meie ühine sõber on säärase toimimise seaduslikkuses kaljukindel, ei tunne Ilja ees mingit süüd. Ega ole ka sulle kuigi tänulik. Kas Nikolai Mitrofanovitš ütles sulle täna, et sinu abi ei unusta ta surmatunnini, ja nii edasi?»
«Ütles.»
«Võid uskuda. Ta ei andesta seda sulle surmatunnini.»
Aljoša hirnub. Ootan kannatlikult tema naerusööstu raugemist.
«Sa vist pead mind küünikuks? Kohe kuuled midagi veel küünilisemat. Alati ei jõuta üksmeelele küsimuses, kas inimene on kindlameelne või lihtsalt julm, tark või kõigest kaval, printsipiaalne või üksnes kuulekas. Lahkarvamusi ei teki, kui ta topib käe võõrasse taskusse. Siin tulebki varitseda õiget momenti ja mees suurema vaevata kinni nabida. Nikolai Mitrofanovitši suurema vaevata kinni ei nabi, aga antud juhul saadakse ka temast jagu... Lühidalt, ma tahan, et Ilja oma sõnu ametlikult kinnitaks. Siis võiksin asja käiku anda ja meie ühist sõpra avalikult süüdistada. Ülesanne on päris komplitseeritud, sest Nikolai Mitrofanovitš pole mõni lihtsameelne ja mõistab asuda vasturünnakule...»
«Stopp!» katkestan ma Aleksei jutu. «Kas sa juba rääkisid sellest Iljaga?»
«Kelleks sa mind pead? Sinu ja Beetaga nõu pidamata ei poeta ma talle sõnagi.»
«Arutagem siis variante... Nad võivad ära leppida.»
«Ei tule kõne alla.»
«Armunud mees andestab palju.»
«Omad koerad kisuvad ja lepivad jälle? Kas sa, Ljoša, tõesti oled nii kõvasti käibetõdede võimuses? Sellepärast Ilja Galjale ei andestagi, et armastab teda. Talle tähendab suhete katkemine igas mõttes katastroofi, aga mida kauem ma ilmas elan, seda rohkem veendun, et uhkust on koguni koertel ja hobustel. Selle väheuuritud tunde sunnil võib inimene üksikutel juhtudel hüljata materiaalse huvitatuse, armukire ja isegi enesealalhoiuinstinkti... Mis sa irvitad?» käratab ta, märganud mu naeratust. «Ei ole ilus naerda vaest bušmanit.»
Ma ei muiga põhjusel, et Aljoša räägib midagi üllatavat. Vastupidi, mind rõõmustab tema jutu sarnasus mu enda äsjaste mõtetega.
«Vabanda, Aljoša,» ütlen ma. «Ära pane tähele. Sul on absoluutselt õigus.»
«Kahjuks. Ja Iljuša on samasugune inimene nagu kõik teised. N arvu kõrvakiile oli ta saanud juba varem. Viimasega ületati kriitiline piir.»
«Sellisel juhul on oodata võitlust.»
«Noneh,» vastab Aljoša, tõuseb, läheb ukse juurde ja vaatab esikusse. Mu imestava pilgu püüdnud, ta puhkeb naerma. «Ettevaatus on tarkuse ema. Nikolai Mitrofanovitš mõistagi ei alanda ennast ukse taga luuramisega, aga Serafima Semjonovna on haruldaselt uudishimulik daam. Olen ainult siis rahulik, kui kuulen tema kirjutusmasina klõbinat...» Esikus ei ole kedagi. Aleksei tuleb tagasi. «Vaja kähku Beetaga rääkida.»
«Loomulikult,» nõustun ma. «Kuid me pole enam tudengid, enne kaklusseminekut peab šansse vaagima. Oled sa kindel, et Ilja võtab ettepaneku vastu?»
«Olen küll. Enam ei ole tal muud võimalust.»
«Kas sajaprotsendiliselt kindel?»

«Üheksakümne üheksa protsendi ulatuses. Ühe protsendi jätame alati varuks, silmas pidades inimloomuse võrendikke ja keerukust.»

«Oled sa kindel, et ta suudab oma sõnu tõendada?»

«Olen. Sina abistad teda.»

«Mismoodi?»

«Sinu laboratooriumis peab leiduma tema kadunud dissertatsiooni jälgi.»

Jään mõttesse.

«Laboratooriumis vaevalt. Pigem kodus.»

«Kui lugu läheb väga teravaks, siis sa võid tõendada, et ka Nikolai Mitrofanovitši kandidaadiväitekiri . . .»

Siinkohal hakkab minus midagi tõrkuma.

«Ei,» ütlen ma resoluutselt. «Sellega ära arvesta.»

«Mispärast?»

«Sellepärast, et ma aitasin teda omal vabal tahtel. Ja veel sellepärast, et seal oli mängus samuti Paša käsi. Jätkem surnud rahule.»

«Nõus. *Tertio*?»

«Mis puutub kolmandasse, siis tuleb kõnelda Beetaga. Otsustav sõna on temal.»

Aljoša tõuseb robinal püsti, me läheme koos välistrepile. Beetat otsida pole vaja, ta väljub parajasti direktori korterist.

«Poisid, läki jõe äärde!» ütleb Beeta, võtab meil käe alt kinni, ning ma tunnen, et ta tahab siit rutem ära minna.

Sammume üle äratallatud ja vihmast uhutud välu. Jõge ennast ei paista, paistab ainult kauge laugjas kallas ning katkendlik, sinakashall metsariba silmapiiril. Jõuame savisele rajale, raja ääres klammerdub mullune rohi veel elu külge, aga juba matab seda värske kevadhaljus. Beeta tõttab meist ette, tema kõnnak on hämmastavalt kaunis ja samm pikk, nägu hoiab ta vastu õrna tuult ja alles lembet päikest, pihkusurutud pearätik lipendab nagu ahtrilipp. Kõiges, mis puudutab Beetat, on mu mõtted subjektiivsed, aga minu meelest imetleb teda ka Aleksei. Tuleme järsaku servale, kust algab järsk langus, nähtavale ilmub kitsavõitu ja aeglane, kuid tema tujukat loomust tunnistava luhaga jõgi. Keset jõge märkan ma proosalist pargast, pargasel kohmakat kettidest ja raudkoppadest koosnevat seadeldist. Ei ühtki elumärki, kui mitte arvestada kuivama riputatud pesu. Kahtlemata sama bagerlind, kes öösel ajas meile hirmu naha vahele. Beeta vaatab mulle otsa, taban ta muige. Laskume vee äärde, rada

kaob kõrgesse umbrohtu kasvanud rõskesse liiva, kuhu meie jalad sisse vajuvad.

«Vaadake,» ütleb Aleksei. «Seda kutsutakse meil Purjutajate nukiks.»

Vaatame ja imestame. Kitsa kaldariba kohal kõrgub püstloodis liivakivikalju, kaljul kasvab kümmekond punakaspruuni mändi. Männid pole sirged ja sihvakad nagu metsas, vaid veidrad, uljasse tantsupoosi tardunud harkjalad. Justkui teeks jommis seltskond jõhkrat nalja: ühed üritavad paarikolme molutamajäänud kaaslast üle kaljuserva tõugata, need punnivad vastu ja trügivad servast visalt eemale, kolmandad vaatavad pealt ning vappuvad naerust.

Beeta uurib silmi kissitades ainiti puid.

«Purjus nad ei ole,» lausub ta lõpuks. «Nad on kangekaelsed. Vaata, Oleg, milline elujanu, milline vastupanuvõime! . . . Tuul painutab ja murrab, pinnas pudeneb jalge alt . . . Siia peaks tooma tudengeid, et nad näeksid illustratsiooni sinu lemmikteesile elust kui ebaentroopilisest protsessist. No on vahvad puud! Mingem neile külla . . .»

Ronime kaljunukile. Istuda ei ole kuhugi, kuid me seame end mugavalt sisse, toetume vastu jändrikke kestendavaid tüvesid ja pöörame näod vastu kõrvetama hakkavat kevadpäikest. Küsin Beetalt, miks ta käis Vdovini juures.

«Vassat vaatamas. Tal tuli pärast öist skandaali spasm.»

Vassa on Vdovini naine. Ma mäletan teda meie instituudi piduõhtutelt, kus ta aina midagi organiseeris. Sihvakas, korrapärase, kuid ilmetu näoga naine. Tüüpiline naistöö tegija, ainult sõjajärgne mudel.

«Mis põhjustas skandaali?»

«Nikolai Mitrofanovitšile olevat eile kaevatud, et Vassa käib mingitel palvekoosolekutel. Temale kui evolutsiooniteooria esindajale on see loomulikult ebameeldiv . . . Oleg, sa võiksid Vassat vaatama minna — taipad teraapiast rohkem kui mina.»

Aktivist Vassa ja religioon! Vassa usub jumalat? Avaldan ääri-veeri kahtlust.

Beeta kehitab õlgu.

«Jumalat ta muidugi ei usu. Jumalat ei valita elukoha järgi. Aga siia naabrusse on ilmunud keegi vigurivändast lugija ja Vassa ära peibutanud. Tegutseks läheduses mõni teine usulahk, ta sattunuks sinna. Kõik tuleb igavusest, naise igatsevast hingest . . . Vassa on üks neid ausaid, aga mitte eriti suure mõtlemisvõimega inimesi, kes lihtsalt peavad kellessegi uskuma ja kedagi kummardama. Nende maailmavaade

ei ole religioosne, vaid seda on iseloom. Oli aeg, kus Vassa kummardas oma meest ja võttis puhta kullana iga ta sõna . . .»

«Fundamentaalne!» möirgab Aljoša. «Beetake, sa tabasid naelapea pihta . . .»

«Kas sina siis teadsid seda?» silmitseb Beeta Aljošat uudishimulikult.

«Muidugi teadsin. Ja tunnen ka lugijat. Me juba põrkasime temaga kokku ideoloogilisel pinnal, ma lõin ta uppi nagu Huxley Wilberforce'i piiskopi. Vassaga on samuti räägitud ja aru peetud. Kiindumus kahaneb, vean kihla, et sügiseks unustatakse kogu fantasmagooria nagu halb unenägu. Aga kui Nikolai Mitrofanovitšile oli lugu täielik ootamatus, siis süüdistagu iseennast. Partorgi kohus ei ole meestele ette kanda, kus käivad nende naised.»

«Oleg, mine tema juurde,» kordab Beeta.

«Lähen-lähen. Kas sa Vdovinit ennast ka nägid?»

«Nägin. Ja küsisin temalt avameelselt . . . tead küll, mida.»

«Mis ta kostis?»

«Mida tal kosta! «Purjus, kibestunud poisikese jutt . . .» Siinkohal ma sain vihaseks. Tead, mis mind vihale ajas? Vdovin näeb, et ma teda ei usu, aga ei valuta südant, talle piisab minu vaikimisest. Sain aru, et mind tahetakse sisse mässida, ja kui ma nüüd vaikin, on see alles algus . . . Ütlesin, et mul on talle üksainus soov: helistagu oblastikomiteesse, palugu meile auto järele saata ja broneerida kaks kiirrongi piletit. Nii et tagasi me sõidame kõigi mugavustega.»

Vaikime. Beeta seisab, toetanud õla tüveõndlasse, ja soojendab end päikese paistel; tema pilk näib äraolev, aga ma tunnen, kui pinevil ta on.

Esimesena hakkab rääkima Aleksei. Väga tagasihoidlikult, tavalise lööbita teeb ta teatavaks oma plaani: kui mina ja Beeta hoolitseme Ilja edasise käekäigu eest, õhutab tema selle mehe avalikule ülestõusule, võidukasse võitlusse.

Beeta kuulab Aljošat vahele segamata, tema nägu püsib peaaegu liikumatu, aga mina taipan, et midagi selles ettepanekus on talle liiga ränk. Ometi ei pea ta end õigustatuks põiklema hakata.

«Hästi,» ütleb Beeta, veendunud, et kõik on ära öeldud. «Ainult enne pean ma Iljaga rääkima.»

Tagasi läheme teist teed. Beeta ja Aleksei keeravad majja, kus elab Ilja, mina ruttan oma nessessääri järele ja suundun Vassa juurde.

Vdovini korteri uks on pärani. Astun ruumikasse kööki. Vedelgaasipliit ballooniga. Rohmakalt kokkuklopsitud laual

vankuv alumiiniumkastrulitest torn ja kõhukad soolakurgipurgid, nurgas plekist pesulaud ja solgiveeämber pinnal ujuva munakoorega. Samast pääseb klaasverandale, mida köögist eraldab mingitest ripatsitest kardin. Veranda tundub mulle asustamata, olen juba edasi minemas, kui ripatsite tagant kostab nõrk hääl: «Olja, Oljake! . . .» Pööran ümber, lükkan ripatsid laiali ning näen vahariidega kaetud söögilauda ja selle taga madalal pukkjalgadega koikul lõuani tekisse mähitud Vassat. Kuni mina püüan meelde tuletada, kas me teineteist omal ajal sinatasime või teietasime, ütleb tema:

«Oi, Oleg! Sa siiski suvatsesid mulle visiidi teha?» Vaeseke üritab irooniat välja pigistada.

«Käsita seda arsti visiidina,» vastan ma nimme torisevalt, istun koiku ette taburetile.

«Või nii?» Huuli kõverdades piidleb Vassa mu nessessääri. «Kas pole vara? Sina vist oled ju patoloog-anatoom?»

«Ka patoloog-anatoomid on arstid. Ja kõige universaalsemad — nad õpivad teiste arstide vigadest. Memm, ära aja mulle udu, lase endal vererõhku mõõta. Aasida jõuab päraštpoole.»

Mu kindralitoon on niisama vaevaliselt välja pigistatud nagu tema iroonia, kuid avaldab mõju. Vassa sirutab teki alt palja käsivarre, ma sean selle ümber baroskoobi manseti. Vererõhu näidud on normaalsed, pulss pisut kiire. Pärast lühikest tõrkumist lubab patsient mul ka südant kuulata.

«Mis rohtu sa võtad?» küsin ma.

«Ei mäleta. Midagi anti, aga . . .»

Laual lebab klaastoru tablettidega. Nitroglütseriin. Vaatan lillat templijäljendit — säilivusaeg on ammu möödas. Samasuguse eduga võinuks Vassa võtta söögisoodat.

«Tead mis, Vassa Jefimovna,» ütlen ma. «Ma võiksin sind süstida, aga erilist vajadust selle järele ei ole. Lama rahulikult.»

«Kas ka sina arvad, et mul polnudki spasmi?»

Saan väga hästi aru küsimuse tagamõttest, kuid lasen selle meelega kõrvust mööda.

«Tõenäoliselt oli. Nüüd vajad sa rahu, muud midagi.»

«Rahu? Vahest juhatad ühtlasi apteegi, kust seda saada?»

Olen juba valmis vastu hammustama, kuid märkan õigel ajal suuri pisaraid Vassa palgetel. Mul hakkab häbi.

«Lama rahulikult. Kes sinu järele vaatab?»

«Ainult Olja. Ta on tore tüdruk. Peab ühendust minu ja Galja vahel.»

«Mis Galjaga lahti?»
«Kust mina tean! Minuga ei räägi keegi. Ei mees ega tütar. Kõik on justkui marus. Aga mind väldivad. Mina pole kellelegi vajalik.»
Ma vaikin. Usutavasti nõnda see ongi. Koguni mina tean rohkem kui Vassa, ja iga lohutussõna, mille ma suudaksin kuuldavale tuua, oleks niisama võlts nagu mu küsimus Galja kohta.
Vassa upitab end küünarnukkide najale, tekk libiseb allapoole, ning ma näen seda, millele äsja südant kuulates polnud mõelnud. Vana naise keha. Kahvatut nahavärvust. Liigset rasvapolstrit. Ometi on ta Beeta eakaaslane.
Pelglikult ringi piilunud, sosistab Vassa:
«Kuule, Oleg, ons sul millestki aimu? Miks kõik on nagu arust ära?»
Mul on Vassast kahju, aga selle katuse all tuleb taktikaliselt õigesti käituda, sestap ma vaikin. Vassa silmitseb mind paluvalt, kuni ma ei pea enam vastu.
«Küsi kelleltki teiselt. Mina olen siin kõrvaline inimene.»
Näinud, et minust on vähe kasu, heidab Vassa uuesti pikali ja suleb silmad.
«Mina olen kõrvalisest hullem,» ohkab ta. «Kakskümmend kolm aastat vahtisin Nikolaile suhu. Kuhu tema ees, sinna mina järele, justkui mõni Sancho Panza . . .»
«Mis sellest halba on? . . .»
«Mina olen küll Sancho Panza, aga tema ei ole don Quijote.»
«Kes ta siis on?»
«Ei tea, nähtavasti olen rumal inimene. Isa ja tütar kisklevad vahetpidamata. Kui ma astun isa poolele, öeldakse mulle: «Pea suu, sa ei mõista mõhkugi!» Tütre poolele astudes kuulen, et ajan jälle jama. Olen kõigil risuks jalus . . . Hästi, Oleg,» lõpetab Vassa väsinult. «Aitäh, et tulid. Kaitsku sind jumal.»
Väravast väljudes kuulen end hõigatavat ees- ja isanimepidi. Vaatan tagasi, näen Oljat. Ta jookseb mulle järele.
«Olin Galja seltsis ega kuulnudki teie tulekut. Kas võib teid saata?»
Saata pole mind kuhugi, ma lähen naabermajja, teen seepärast ettepaneku istuda pingile kontori ukse ees. Neiu on suures ärevuses, et teda aidata, alustan mina.
«Kas te tahtsite rääkida?»
«Jah.»
«Vassa Jefimovnast või?»

«Jah. Tähendab ei. Ka temast. Öelge, ega see ei ole infarkt?»
«Minu arvates ei ole. Lihtsalt veresooned reageerisid mingile stressile. Vassa Jefimovna vajab rahu. Ainult ärge minult küsige, kust seda võtta. Mina ei tea.»
Istume kõrvuti. Tütre sarnasus emaga paistab lähedalt vaadatuna veel rohkem silma. Ema on ilusam, tütar tundub huvitavam. Kõhn ja isegi pisut kühmus, aga mitte kohmakas, temas peitub mingi nurgeline veetlevus. Epiteet «mingi» tunnistab kirjutaja abitust, ma pole tõesti suuteline otsustama, mis mind selles tüdrukus nii väga veetleb. Ta närveldab, kuid mõistab end vaos hoida.
«Vist on inetu, et ma ei alustanud Vassa Jefimovnast? Galjal on ka väga halb, ja me oleme südamesõbratarid . . .»
«Järelikult te tahtsite kõnelda Galjast?»
«Jah.»
«Mina ju ei tunne teda . . .»
«Ta on väga hea tüdruk. Tõsijutt, väga hea. Ma tean, mõnikord võib Galja olla kalk, isegi jõhker, aga see on tal . . . Minule ei meeldi Nikolai Mitrofanovitš,» pihib neiu rinnahäälsel sosinal. «Hingelt on Galja midagi hoopis muud — äge ja õiglane, ning kannatab õudselt oma iseloomu tõttu.»
«Ma usun. Mismoodi saaksin mina teid aidata?»
«Oleg Antonovitš!» Olja pöörab end minu poole, tema sümpaatne nägu väljendab palvet ja suurt usku. «Nad peavad ära leppima. Tehke nii, et Ilja andestaks Galjale.»
«Miks sa arvad, et . . .» Parandan vea samas. «Miks te arvate, et Ilja võtab mind kuulda?»
«Sellepärast, et te olete tark ja heasüdamlik inimene, teist peetakse lugu . . .»
«Kes seda ütles?»
Uudishimu on tarbetu ja koketeeriv, kuid küsimust ei saa olematuks teha. Olja muigab suunurgast.
«Pole oluline, kes seda ütles . . . Ma ise tean, et mida te tahate, seda ka saavutate.»
«Armas tüdruk,» kostan ma pärast lühikest mõtisklust, «võib-olla Ilja tõesti andestab kunagi Galjale, aga täna küll mitte. Ja ükski kolmas isik ei saa siin aidata. Ei teie ega mina. Mina veel kõige vähem.»
«Mispärast?»
Olja jääb mind silmitsema. Tema vaade on ebalapselikult karm. Jõudnud selgusele, et ma kõnelen tõtt, ta langetab laud. Jutuajamine on lõppenud, kuid Olja ei lähe ära, vaid istub lusasel ilmel, peenikesed käed abitult rippu. Ka mina millegipärast ei kiirusta lahkuma. Otse minu ees on kontori uks ja

metsavaimu sapine muie. Voolimaks puust sellist ebajumalat, läheb vaja täiskasvanu jõudu. Neiu tabab mu pilgu.

«Kas ei meeldi või?» Hääles puudub väljakutse. Sealt kostab vaid uudishimu.

«Meeldib küll. Aga näikse teine väga tige.»

«Just niisugune ta on,» sosistab Olja. «Ma taipasin kohe metsas, et tegemist on hirmsa tigedikuga. Sain talle vaevalt käe külge panna, kui tuli välja näete mis... Ma ise pelgan teda samuti. Ei, ma küsin tõsiselt, kas ta meeldib teile? Ausõna?»

«Ausõna, väga meeldib.»

«Nikolai Mitrofanovitšile ei meeldi kübekestki. Ta ütleb, et formalism. Ja pealekauba müstitsism. Puha rumalus, missugune mets on metsavaimuta? Veel ütleb Nikolai Mitrofanovitš, et sellepärast mind polevatki kunstikooli vastu võetud. Ei tea. Seda ma ei usu. Lihtsalt ma olen noor ja on minust võimekamaid. Ja joonistamine on mul nõrgavõitu, seda tean ma ise. Ema lohutab mind: «Ilmaaegu heidad meelt, lähed tuleval aastal uuesti eksamitele, sina ju oled tüdruk, sind sõjaväkke ei võeta.»» Äkki lagistab Olja kõlavat neiunaeru. «Õigus, ei võeta! Kui oleks sõda, ei tea, kas siis võetaks? Ma vist läheksin vabatahtlikult...»

«Kellena?»

«Ei tea. Igatahes mitte meditsiiniõena. Isegi põetaja olen ma nigel. Vist radistina. Või luurajana. Ainult..» Olja hamma nigel... «...Need piinamustab alahuult, põrnitseb mind altkulmu. «...Need piinamised. Kas ma neile vastu pean? Ette ei tea seda ükski hing. Aga elusana ma alla ei annaks. On olemas sellised ampullid. Hädakorral prõks! — ja oledki küps.» Järsku häbenema lüües — kas äsjast kõnekäändu või avameelsust —, kargab ta püsti: «Mina siin vatran, aga mul... Vabandage. Ma lähen.»

Olja kaob majja, uksel äärepealt Vdoviniga kokku põrgates.

Mind märganud, kutsub Vdovin:

«Astu sisse, peame aru.»

Toon pole ei käskiv ega paluv, nõnda võib öelda mees, kellel on midagi teatavaks teha. Mina, kes ma olin otsustanud Beeta eeskujul edasise arupidamiseta ära sõita, jään vaikides nõusse. Ma ei taha minna tema korterisse, kuid Vdovin mind sinna ei kutsugi, juhatab kontorisse. Läheme mööda lattrinatisest ja kirjutusmasinat toksivast vanapoolsest sekretärist ning astume kabinetti. Kõik on nii nagu korralikus asutuses kunagi: poleeritud mööbel, klaasustega kapist paistmas teadusliku materialismi rajajate teoste neitsilikult puutumatud

lederiinseljad. Telefone on kõigest kaks, kuid nurgas hooman ma portatiivset raadiojaama. Vdovin viipab laias kaares käega, mind palutakse istuda, kuhu ma iganes soovin — kas või tema enda toolile. Võtan istet ukse kõrvale, Vdovin sammub kirjutuslaua juurde, heidab püstijalu pilgu plokk-kalendrisse.

«Piletid on broneeritud. Pehmesse kupeesse. Auto tuleb teile kella üheksaks järele. Nii et kõige eest on kantud hoolt.»

«Aitäh.»

«Kas me läheme lahku arupidamiseta?»

«Mis kasu oleks arupidamisest? Ma umbes tean, mida sa ütled: «Purjus, kibestunud poisikese jutt...»»

«Selleks ma ei oleks sind siia kutsunud.»

«Järelikult kõneles Ilja tõtt?»

«Teatavas ulatuses jah.»

«Tõel ei ole astmestikku.»

«On küll, sina tead seda niisama hästi kui mina. Kas sa suudad mind kuulata?»

Mu nõusolekus veendunud, ei tõtta Vdovin alustama, kõnnib mõtlikul ilmel mööda kabinetti. Edasine sarnaneb pigem loengu kui pihtimusega:

«Nagu sa tead, võtsin mina sõna Ilja vastu. Mu sõnavõtt oli terav. Ma ei eitanud ka tookord, et tema tööst ilmneb autori andekus. Kuid käimas oli ideoloogiline võitlus, ja mina arutlesin nõnda: mida andekam, seda kahjulikum.»

Algus on põnev, aga mul pole tahtmist sisuliste küsimuste üle vaielda. Hõbelusika näpanud mehega ei arutata hõbeda keemilisi omadusi. Seetõttu ma reageerin loiult:

«Jätkem kontseptsioonid rahule. Sul polnud õigust trükis avaldamata väitekirja kohta sõna võtta. Oleksid võinud oodata selle kaitsmiseni.»

«Ei võinud. Sessiooni mõte selles seisneski, et anda ennetavat hoopi. Tõtt-öelda, ma lootsin kohata tugevamat vastupanu, tegin vastavaid ettevalmistusi.» Vdovin märkab mu muiet, alandab häält. «Ma ei uhkusta oma võiduga. Nii või teisiti sukeldusin ma pikemaks ajaks samasse probleemistikku, see sai justkui minu omaks. Sel ajal asusime mina ja Ilja paljudes küsimustes vastandlikel seisukohtadel. Elu sundis mind oma seisukohti revideerima, üha uuesti materjalisse süvenema, ma elasin sellesse sisse, sellest kujunes osa minust endast... Kas sa suudad mind mõista?»

Vaikin tusaselt, mu vaikimine käib talle närvidele. Vaidluses tunneb Vdovin end kindlamini.

«Ei maksa lihtsustada,» lausub ta teravalt, kuigi — olgu

jumal tunnistajaks — ma ei lihtsusta mitte midagi. «Nii nagu Iljal polnud kõiges õigus, ei olnud ka kogu minu kriitika paljas materdamine. Nüüd, kus ma Ilja tööd üle aegade ja eelarvamusteta vaatasin, sain aru, et me oleme teineteisele vajalikud. Olukord oli kujunenud selliseks, et ilma minu abita Ilja selle teemaga toime ei tule. Hakkasime koos töötama, praegu on juba raske eristada, mis kellelegi kuulub...»

«Vaevalt see nii raske on. Kui ainult tahtmist jätkub.»

Loodan Nikolai Mitrofanovitši oma repliigiga segadusse ajada, kuid tema satub üha enam hoogu.

«Anna andeks, aga sinu kujutlus autorsuse olemusest on iganenud. Nagu me ei elakski teaduse ja tehnika revolutsiooni ajastul, vaid ammumöödunud ajal, kus õpetlasi oli vähe, seadmeid meisterdas igaüks omal käel ja teaduse kaardil ilutsesid puha valged laigud. Siis oli autorsuse küsimus lihtne: Kolumbus avastas Ameerika, Newton Maa külgetõmbejõu, Darwin loomuliku valiku, teadusejüngrid avaldasid üksteisele austust suusõnaliselt, kirjalikult ja sajandite takka. Teaduslikke töid ilmus vähe, kui üks sakslane juhtuski teiselt midagi maha kirjutama, märkis ta tingimata: «Nagu tõendab väga lugupeetud N. N.» Liiati pesitses kogu teadus tibatillukesel alal kümmekonna vana ülikooli ümber. Meie geeniusi ja isemõtlejaid ei võtnud keegi arvesse, sest juba tollal ei peetud autoriks seda, kes esimesena hõikas «Ohoo!», vaid meest, kes jõudis lähemale praktilisele rakendusele. Saa aru, Oleg, praegu on kõik teisiti, maailm lämbub teadusinformatsiooni laviini all, ideed hõljuvad õhus ning tärkavad peaaegu üheaegselt kümnetel inimestel üle kogu maakera. Eks katsu siin prioriteeti kindlaks teha! Teadusest saab samasugune tootmisharu nagu mis tahes teine. Juba on kujunemas tava, et mõni kõrge ülemus — ükskõik, kas meie Nõukogude minister või konsortsiumi direktor — annab teadusasutustele ülesande sünteesida teatavaks ajaks nii- ja niisuguste etteantud omadustega N aine. Teadusmehed kiidavad ülesande heaks, asuvad trobikonnaga asja kallale, proovivad nii ja naa ning lõppude lõpuks tulevadki sünteesimisega toime. Kes sinu arvates on uue aine autorid? Kõik. Ka see, kes tellis, ja see, kes otsinguid juhendas... Sugugi mitte vähem nooremast teadustöötajast, kes pärast sadu ápardunud katseid sattus õigele lahendusele. Kui sina pead teda autoriks, siis tuleb tunnistada, et Ameerikat ei avastanud Kolumbus, vaid madrus, kes mastikorvist esimesena hõikas: «Maa!» Paradoks või?»

«Pigem sofism.»

Pole midagi nõmedamat käibekõnekäänust «Paradoksaalne, kuid tõsi». Mispärast «kuid»? Paradoks tähendab ootamatul kujul ilmnevat tõde. «Geenius on paradokside sõber...» Kes seda ütles? Vist Puškin. Nikolai Mitrofanovitšilt pole ma eluaeg kuulnud ainsatki paradoksi, oleks tema peas sündinud kas või üksainus paradoks, ta kägistanuks selle ilmaletuleku hetkel. Kõik, mida mu lugupeetud oponent kuuldavale toob, on tülgastuseni tõepärane, ning mitu korda õnnestub mul vaid vaevu tõrjuda tema sofismide peibutavat maagiat. Võib ainult imeks panna Nikolai Mitrofanovitši erakordset võimet luua käepäraseid kontseptsioone mis tahes olukorra ja mis tahes teo õigustamiseks, ei leidu vassingut, mida ta ei suudaks põhjendada äärmise otstarbekusega. Ta oskab omaks võtta vigu ja isegi kaotusi, kuid on sootuks võimetu tegema neist kõlbelisi järeldusi. Ta eksib nagu elektromagnetiline hiir Cannoni kuulsas katses — muudab küll taktikat, kuid ise jääb muutumatuks.

«Olen valmis tunnistama, et väitlustuhinas...» alustab Nikolai Mitrofanovitš.

«Mis väitlusest sa räägid?» küsin ma vahele. «Mingit väitlust ei olnud. Lihtsalt klohmiti südametult poissi, kes ei julgenud ennast õieti kaitstagi. Nüüd rügab see vanaksjäänud poiss sinu kasuks, on su intellektuaalne ori, mille eest sa võib-olla aitad ta hiljem jalule. Aga ajad on muutunud, temasugune andekas teadlane saab hakkama sinu eestkosteta. Kui ta seda seni ei mõista, siis talle öeldakse.»

«Selge,» nendib Vdovin. Erutust ilmutada ei ole mõtet, tema hääl on rahulik ja kaine. «Kas sa võtad asja üles?»

«Mind teie asjad ei huvita. Aga kui Ilja vajab abi oma väitekirja taastamiseks algsel kujul, siis ma sellest ei keeldu. Sa tead, et ma olen pedantne inimene — hoian kõik alles, midagi välja ei viska.»

Paistab, et ma tabasin soomusrüü nõrka kohta — esimest korda märkan Nikolai Mitrofanovitši silmis ärevat helki. Tema pilk imendub minu külge, püüab jälile jõuda, kas ma räägin tõtt. Uuesti manab Nikolai Mitrofanovitš näole naeratuse ja häälde usaldusliku intonatsiooni:

«Oleg, ma annan sulle hüva nõu. Ära sega end perekonnatülidesse. Homseks on Galina ja Ilja leppinud, ning sina jääd narriks.»

Ma vaikin.

«Mis seal ikka,» ütleb Vdovin. Tema ilme muutub jälle karmiks ja läbitungimatuks. «Eks sa ise tea. Aga pea silmas: leidub inimesi, kellele ilmselt ei meeldi, et kaks teadlast kaklevad ja kannavad tüli tarest välja, selle asemel et ühise ees-

märgi nimel liituda. Kõiksugu krantsidel on neist ainult rõõmu . . .»

«Arvatavasti leidub ka inimesi,» vastan mina, «kes suudavad otsustada, kummal neist on õigus.»

«Tingimata. Ainult et kaugeltki kõik ei poolda sinu iganenud vaateid. Oletagem, et ma koostan ettekande, ja referent abistab mind seejuures, — kelle ettekanne see sinu meelest on: minu või tema oma? . . . Hästi, Oleg.» Nikolai Mitrofanovitši nägu näitab, nagu oleksin ma teda oma tüütu jutuga väsitanud. «Eks sa ise tea . . . Piletite ja autoga on kõik korras, ma ise kontrollin veel igaks juhuks. Tervitusi Jelizaveta Ignatjevnale.»

Olen juba lävel, kui Vdovin, suutmata end talitseda, hõikab mulle järele:

«Ütle talle, et tema peale ma ei ole solvunud! Saan kõigest väga hästi aru.»

Mul pole tahtmist ei tagasi minna ega avatud uksele rääkima jääda, seepärast kehitan õlgu, möödun kirjutusmasinat toksivast Serafima Semjonovnast ja jõuan esikusse. Parteikabineti uks on paokil, lipsan sealt sisse. Alles Aljoša seenekogu silmitsedes hakkan taipama Nikolai Mitrofanovitši viimaste sõnade mõtet. Loomulikult tähendavad need kapseldatud ähvardusega vihjet: tülli minnes ära unusta, et võib tekkida mõni ilmootamatu versioon, näiteks . . . Mõneks sekundiks valdab mind pöörane raev, olen valmis Vdovini kabinetti naasma ja seletust nõudma. Et rahuneda, istun Aljoša kirjutuslaua taha, võtan kätte masinal kirjutatud kirja. Šrift on ladina oma, peen kursiiv. Võõraste kirjade lugemine ei kuulu minu reeglite hulka, aga kõigi tundemärkide järgi otsustades on see kitsalt erialane läkitus, ma ei saa hakkama eriti suure jultumusega. Poola keelt ma ei valda, kuid piisab lingvistlikust intuitsioonist, mõistmaks kirja mõtet. Kirjutab keegi kahtlemata autoriteetne bioloog, asjatundja nendesamade seente alal, tänab sõnumi eest ja teatab midagi omalt poolt. Aljošat tituleerib ta austatud pan professoriks. Kindlasti ei esitle Aleksei ennast professorina, välismaine ametivend lihtsalt ei tea, et tema lugupeetud kolleeg on looduskaitseala reatöötaja, kellel puudub koguni teaduslik kraad. Loen neid poolakeelseid viisakusi ning mõtlen Aljošale viha ja vaimustusega: «Pagana kaldealane, ei tea üldse oma väärtust! . . .» Sellelt tegevuselt Aleksei mu leiabki.

«Saad sotti või?» imestab ta. «Kirjutab Nowak, ilmatu vahva mees, aga vene keele osas täielik tummahammas, pakkus valida inglise, prantsuse ja hispaania keele vahel . . .

Olgu, see kõik pole kuigi tähtis. Raporteerin: Iljušaga oli ränk jutuajamine. Mees pani end luku taha ja kribib kirjutada. Palus, et teda ei segataks. Beeta aitab Dusjat köögis, poole tunni pärast on lõunasöök valmis. Seen jäeti alles, pakutakse värsket praadi, tõelist rostbiifi Jurzajevo sovhoosist, mida teie oma elegantsetes restoranides ühegi hinna eest ei saa. Seejärel puhketund ja lõppnõupidamine, ning kõrged külalised viiakse oblastikomitee autoga kiirrongile, mis toimetab nad meie kodumaa pealinna, Lenini ordeniga autasustatud Moskvasse . . . Nüüd raporteeri sina.»

Kirjeldan oma visiiti Vassa juurde ja kõnelust Vdoviniga. Aljoša kuulab mind hoolega, ümiseb kaastundlikult.

«Mu boss on siiski päris tark,» teeb ta kuuldust kokkuvõtte. «Mis peaasi — pagana visa. Aga üldiselt ma teda ei kadesta.»

«Miks?»

«Üksildane inimene. Kuigi sidemetega.»

Ees ootab lõuna, millega maal pole kiiret, ja koguni pärastlõunauinak — loomulikult, kui õnnestub uinuda. Ruttama ei pea kuhugi. Sellest hoolimata elan ma kiirendatud tempos. Mu süda ei ole hakanud sagedamini lööma, muutunud on elurütm, mitte südame oma.

Lõunastame neljakesi. Dusjale peab au andma — road on väga maitsvad. Lõuna lõpuks tuleb Vladimir Stepanovitš. Ta istub lauda, ent sööb vähe, ja tütre pärimistest põikleb delikaatselt: «Hea küll, eks pärast kuule . . .» Kuid Aleksei võtab ta pihile, ja selgub, et looduskaitseala elus on toimunud veel üks sündmus — Vdovin kutsus vana jäägri välja, ning jutt lõppes ühemõttelise ettepanekuga minna pensionile.

«Kas Nikolai Mitrofanovitš möirgas?» uurib Aljoša.

«Ei põrmugi. Teietas mind, kõnetas ees- ja isanimepidi. «Vladimir Stepanovitš, ega te väsinud ei ole? Iga on teil aukartustäratav.» Mina vastu: «Mis te nüüd, Nikolai Mitrofanovitš, minu tervise pärast ei maksa teil küll muretseda! Minu jalg on veel kebja, jõuan uluki jälgi ajada ja käraka järel käia. Olen alles noor mees, mõned kutsuvad mind seniajani Volodkaks.» — «Vladimir Stepanovitš, paistab, et te ei saa minust aru?» — «Vabandage, Nikolai Mitrofanovitš, päriselt tõesti ei saa.» — «Las ma siis seletan teile. Pärast seda, kui te panite mind autoriteetsete isikute juuresolekul täbarasse olukorda, pole meil võimalik koos töötada. Teine meist kahest peab ära minema.» Ja vaatas mulle küsivalt otsa.»

«Noh, ja edasi?» pärib Aljoša, püüdes enesevalitsemist säilitada. «Mida sina kostsid, vana?»

«Mõtlesin ja ütlesin, et kui lugu on võtnud sihukese pöörde, eks siis minge teie, seltsimees ülemus. Teie meil metsas niikuinii pikalt vastu ei pea, mina olen siin tarvilikum.»

«Nii kostsidki?» hirnub Aljoša. Me kõik naerame. Naerab ka Vladimir Stepanovitš ise.

«Naera või nuta,» jätkab ta. «Kui ma ei lähe vabatahtlikult, kihutab Nikolai Mitrofanovitš mu minema. Otsib vastava paragrahvi, ja lool lõpp . . .»

«Mida sa siis otsustasid teha?»

«Oleneb sinu soovitusest, väimeespoeg. Sind alt vedada ma ka ei kavatse . . .»

Pärast lõunasööki läheme Beetaga kumbki oma kambrisse. Vastu ootusi õnnestub mul uinuda. Ärkan sellest, et Aljoša mind õlast raputab. Toas valitseb hämarus, isegi hämaruses ja unisest peast loen ma Aleksei pungis silmadest ja vabisevatelt huultelt: on juhtunud midagi ootamatut ning vaevalt et head.

«Tõuse üles!» sosistab Aljoša. «Alarm! Ilja tegi putket.»

«Mis tähendab: tegi putket?!» tahan ma karjuda, kuid Aleksei paneb käe mu suule. Arusaadav — vaheseina taga magab Beeta. Riietun kähku nagu häire puhul, ning me lahkume vargsi majast. On juba pime. Üksik latern hoiatussildiga tulba otsas valgustab mootorratta upakil külgkorvi.

«Selge?» kähistab Aljoša. Olen ikka veel unine, asi ei saa mulle korrapealt selgeks. Aleksei vihastab. «Aeglase aruga oled! See nurjatu mõtles kümne käigu ulatuses ette. Ta jõuab karvapealt reisirongile, jätab tsikli Tonja või Musja hoolde. Kätte ma teda enam ei saa — pole ühtki sõiduriista, egas ma bossilt hakka autot küsima. Neetud lugu!»

Seisame suures nõutuses.

«Lähme Ilja korteriperemehe juurde,» ütlen ma. «Peremees peab teadma, kuhu ta sõitis.»

«See lakard ei tea tuhkagi . . .»

Paraku muud me välja ei mõtle, kappame mulle juba tuttava hüti manu. Kiiruse huvides otse üle märja kõrrepõllu. Aleksei astub sisse, tuleb mõne minuti pärast tagasi, ümbrik pihus. Ümbrikus on kiri, tõttame laterna alla, et seda läbi lugeda. Adresseeritud Aljošale, jääb kiri juhuslikult minu kätte, ma toon siinkohal täieliku teksti:

«Kulla semu!

Sina oled ainus inimene, kellele ma olen kohustatud oma tegudest aru andma, ja kuigi see, mida ma nüüd kavatsen teha, vist valmistab Sulle tuska, pean Sind pühendama oma mõttekäikudesse. Sinu meelest on need tobedad, aga mina ei

kaota siiski lootust, et Sa mind mõistad, järelikult ka andestad mulle, nagu oled andestanud juba palju kordi. Ma ei ole Sulle iialgi truudust vandunud ega roninud Sinu ette tänuavaldustega, kuid Sinust täna võib-olla pikaks ajaks lahkudes tahan öelda, et võlgnen Sulle rohkem kui elu, — tänu Sinule ei kaotanud ma lõplikult usku *homo sapiens*'isse, kuigi mõned selle liigi esindajad pole ahvist eriti kaugemale edasi arenenud. Ma võiksin öelda enamat, aga mul on vähe aega ning ma pean veel põhjendama oma põgenemist.

Püüdsin lubatud kolmekümmend rida ausalt paberile panna, kuni äkki taipasin, et ei suuda, selle vastu tõrgub kogu mu olemus. Ära arva, et mind valdab hirm või haletsus, ma ei pelga midagi, ja veidi teistsuguses olukorras oleksin armutu. Ma ei tunne oma šefi vastu mingit tänulikkust ning mõistan väga hästi, et sisuliselt tähendas meie sümbioos räpast tehingut. Mul oli voli jätta see sõlmimata, voli tehing üles öelda, aga muutunud situatsiooni kasutamine eesmärgiga haarata oma partnerit kõrist asetaks mind temaga ühele pulgale või veel madalamale. Pealegi olin selle mehega viimase ajani teatavas hõimluses, ja mõte, et keegi näeb mu talitusviisis kättemaksu, on mulle tülgastav. Tasuda ei taha ma isegi kaudselt. Sina nimetad seda väiklaseks kasinuseks, vahest Sul on õigus, aga luba mulle säärast luksust, näitlemine ei jäta mind maha, ma pole enam ammu midagi mänginud, kas mul on õigus etendada suuremeelset? Lühidalt: raputan siinse tolmu jalgadelt ja kaon. Sul piisab oidu ja takti mind mitte otsida, liiati pole mul endal aimu, kuhu ma oma kobavad sammud sean. Maa on suur ja lai, nutikaid mehi vajatakse kõikjal, — mul jätkub jultumust ennast nende hulka arvata. Ära karda, hukka ma ei saa. Sina olid mulle elus toeks ja ka õpetasid üht-teist. Nüüd olen iseseisev mees. Oma käekäiku ei ürita ma ennustada ja tagatisi ei anna, ainus, mida ma Sulle kindlalt luban, on mitte juua. Noh, võib-olla mõnikord palgapäeval teen väikesed tropid, et mitte rahvast irduda. Aga üksinda mitte kunagi. Ka praegu, neid ridu kirjutades olen täiesti kaine. Isegi liiga kaine.

Emban sind, kulla mees. Mu raugematu optimism ütleb mulle, et me veel näeme teineteist sellel rõõmude jaoks halvasti kohandatud, aga mu südamele armsal planeedil. Tervita Dusjat ja Vladimir Stepanovitši, eriti Jelizaveta Ignatjevnat ja Olegi. Olegi vastu olin jäme ja vist mitte päris õiglane, ütle, et ma palun temalt vabandust. Otsustagu ise, millised sõnad mul tuleb tagasi võtta. Ta on hea, aga liiga õnnestunud inimene.»

I-ga sarnanev tähevigur. Hall paber. Käekiri nagu kurakäelisel. Latern õõtsub tuules, paneb silmad virvendama. Kirja läbi lugenud, me seisame ikka laterna all, põrnitseme teineteist juhmilt. Esimesena toibub Aleksei.

«Kuradi tohman!» pahvatab ta. Intonatsioon pole päris selge: läbi tigeduse kostab vaimustust. Mõne sekundi Aljoša mõtleb, kämmal juustesse pistetud. «Olgu, Ljoša, siin me niikuinii midagi ei otsusta. Vaja naistega konsulteerida. Nemad mõistavad maailma asju paremini kui mehed.»

Läheme tagasi. Beeta on juba sõiduvalmis, istub Dusja juures. Mõlema naise näost paistab ärevust. Nad sunnivad Alekseid kirja ette lugema. Seejärel peame nõu. Vaielda pole õieti millegi üle: Iljušat otsida oleks kasutu, tema tahtmise vastu tegutseda võimatu. Arvamused lähevad lahku vaid ühes küsimuses — kas näidata kirja Galjale või ei? Mina ja Aleksei leiame, et seda tuleks teha. Dusja kõhkleb.

«Ei maksa,» ütleb Beeta resoluutselt. «Kirjas ei mainita Galjat sõnagagi, talle oleks see ränk hoop.»

Jääme nõusse, kuigi Beeta on ilmses vähemuses.

Aleksei tassib tuppa podiseva samovari, kohe võtab maad õdusus. Me joome teed pealtnäha ruttamata, aga tunnetame lahinguvalmidust. Teejoomise haripunktil kääksatab delikaatselt autopasun, aknas vilksatab prožektorite valgusvihk. Dusja jookseb välja, naaseb koos vanapoolse, väärika sohvriga. Teades siinsete teede olukorda, tuli autojuht aegsasti kohale, meil pole tarvis tõtata. Läheme välistrepile. On pime ning jahe. Kontoris ja Vdovini korteris on kõik aknad pimedad, maja näib hüljatud. Meid ootab pisut vanamoeline, aga ruumikas «ZIS». Alles siis, kui Aleksei ja Dusjaga on suudeldud ja me istume auto meeldivalt naha järgi lõhnavas sisemuses ning sohver käivitab mootori, näeme laternakiires meie poole jooksvat neidu. Ma pigem aiman temas Oljat kui tunnen. Beeta väljub autost, paar minutit nad sosistavad isekeskis. Seejärel avaneb uks uuesti, Beeta ronib oma kohale ning armatuurlaua kumas taban ma Olja armsa naeratuse ja hüvastijätuviipe.

Sõidame vahejuhtumiteta. Päevinäinud «ZIS» pistab vapralt rinda aukude ja rattarööbastega, jõuab viimaks suurele maanteele, ning spidomeetri osuti hüppab kohe saja kilomeetri näidule. Tunnen kiirusest rõõmu. Beeta nähtavasti samuti. Kiirus kahandab pinget, mida me olime tajunud kogu päev.

Ma ei näe linna ega raudteejaama. Autojuht ei sõiduta meid

vaksali peasissepääsu, vaid mingi kõrvalukse ette. Helistame seal tükk aega. Lõpuks süttib klaasukse taga nõrk valguskuma ja lävele ilmub range näoga naine, vormikuub seljas ning tuhvlid jalas. Pärast lühikest vaidlust, kus meie huve esindab väärikas sohver, lastakse meid ruumikasse ja täiesti tühja, Moskva-lähedase sanatooriumi ängistava suurejoonelisusega sisustatud tuppa — rasked plüüškardinad, pütid ja potid nahkjaslehiste taimedega, akvaarium kaladega, päratu rasked tugitoolid ning ümmargune laud sinna korralikult laotatud ajakirjadega. Autojuht soovib meile head reisi, range ilmega naine riivistab tema taga ukse, pärast mõningat kõhklust vajutab lühtris põlema veel paar lampi. Jääme kahekesi. Astun akna alla, vaatan jaamakella kandilist numbrilauda ja tühja perrooni niisket asfalti, rongi väljumiseni on ligi tund aega, perroonile veel ei lubata. Meil oleks hea võimalus rääkida, ma ei taha seda teha. Saal on kõle ja kõmisev. Beeta lehitseb loiult mingit ametiühingute ajakirja, ilmselt mõtleb muule. Mina uurin seinal rippuvast diagrammist vabariigi tootmisvõimsuste kasvu dünaamikat, üritan ühteaegu meelde tuletada ja omavahel seostada päeva peamisi sündmusi. Teel jaama päästis vaid kolmanda isiku juuresolek mind ahvatlusest Beetale kuulutada, et mul oli õigus, kui ütlesin, et Vdoviniga on võimatu sõlmida mis tahes liitu, ja kui naiivne oli Beeta, lootes tema kõlbelist uuestisündi. Nüüd oleme kahekesi, aga ma vaikin, mõistes sellise kuulutuse väiklust ja — mis peaasi — mõttetust, Vdovini põlgamises me oleme täna üksmeelsed. Ma ei kujutle isegi umbkaudu, mis ootab meid Moskvas, aga olen millegipärast kindel: Beeta ei keeldu instituuti juhtimast, järelikult vajab ta endiselt minu abi.

Paarikümne minuti pärast laseb range näoga naine sisse väikest kasvu, kuid väga tähtsa olemisega mehe, kellel on seljas ideaalselt pressitud koverkotmantel ja peas pehme kaabu. Tema ilmumise puhuks süüdatakse seinalambid. Mees laseb minema autojuhi, kes tõi sisse tema kohvri, vaatab halvustavalt Beeta säärikutesse topitud pikki pükse ja minu päevinäinud suusapluusi, istub nurka, võtab taskust ajalehe ning sulgub uhkesse vaikimisse. Tema juuresolek halvab meid lõplikult, me rõõmustame siiralt, kui saali puhtakspestud akende taga hakkavad heiklema perrooni äärde sõitva rongi tuled. Pidulikult valgustatud magamisvagun peatub otse meie akende all, paar minutit hiljem oleme kahekohalises kupees — keset peegleid, punast puud ja laevalikult särama nühitud vaske. See on sõjaeelne, üks neid vanaaegseid, kuid hubaseid

«rahvusvahelisi» vaguneid, millega sõitsid juba Gorki viljasahkerdajad ja Bunini põhjakõrbenud aristokraadid. Ase all ja üleval, tugitool ja hiina laterna moodi volditud sirmiga laualamp, mis heidab piimjat, pisut oranžikat sooja valgust. Teine uks viib kahe kupee vahele ehitatud pesuruumi. Beeta tahab ümber riietuda, lähen koridori, silmitsen läbi paksu aknaklaasi perroonil sagivat reisijatesumma. Harjumuslikult nagu metrooeskalaatoril mõistatan ma inimeste genotüüpi ja bioloogilist vanust. Perroon tühjeneb järkhaaval, rong liigub sujuvalt paigast, akna alt lahkudes märkan silmanurgast kaht kergejalgselt möödajooksvat inimkogu. Küllap neil õnnestus oma vagunisse hüpata, sest enam ma neid ei näe.

Kupeesse naasnud, ei leia ma Beetat eest ja ehmun. Samas kuulen voolava vee solinat ning rahunen — Beeta on pesuruumis. Vagunisaatja, samasugune vanem viisakas mees kui meid jaama sõidutanud sohver, toob õhukestes säravpuhastes klaasides kanget teed. Nagu alati, annab sõidueelne pinevus pärast rongi väljumist järele, mind takistab lõõgastumast vaid üks ähmane ja seetõttu veel ärevam kahtlus — esimese neiu hoogne, kuid kergelt lonkav samm tundus mulle tuttav.

Pesuvärske Beeta tuleb tagasi, me asume mõnuga jooma kuuma teed.

«Tead mis,» ütlen ma juhmilt naeratades, «mul on mulje, et meiega ühes rongis sõidavad Galja ja Olja.»

«Mulje? Kas sa nägid neid?»

«Mulle paistis, et nad lippasid vaguniaknast mööda.»

«Mis sinuga lahti, kas sa ei usu oma silmi?»

«Olen harjunud uskuma. Aga see on ometi võimatu?»

«Mispärast? Metsateel on maastikuauto «ZIS-ist» nobedam.»

Beeta muigab.

«Kas sina teadsid seda?» pahvatan ma.

«Ei. Aga ma kujutlen väga selgelt, mis toimus. Galja läks isaga riidu, ajas auto garaažist välja ning kihutas Iljale järele. Ta on karakteriga piiga.»

«Noh, aga Olja?»

«Olja? Tema südamesõbratar.»

«Tore tüdruk,» ütlen mina.

«Mulle meeldib Olja ka,» nendib Beeta ootamatu irooniaga. «Muide...» Ta võtab ridikülist ja ulatab mulle paberisse mähitud paki. «See on sinule.»

Harutan paberi lahti, näen siledaks poleeritud oksalist puu-

tükki, kõva nagu kaukaasia palm. Alles veidi aja pärast taipan, et tegemist on puunikerdusega — mulle vaatab vastu fantastilise peenejalgse metslooma, kas kaelkirjaku või põdra lapsik ja lõbus irve.

«Mul kästi see sulle Moskvas üle anda,» selgitab Beeta ükskõikselt, «aga et meil jutuks tuli, siis...»

Edasisi kommentaare ma ei vaja. Mõistan nüüdki, mis see on ja kellelt.

Mõnda aega me arutame, kuipalju lootusi on Galjal Ilja leidmiseks. Jõuame ühisele arvamusele, et vähe. Ei saa ju kuulutada Iljušat üle Nõukogude Liidu tagaotsitavaks. Kuid Galja ei loobu otsingutest ja Olja ei jäta sõbratari maha.

«Tore tüdruk,» kordan ma. «Emaga sarnane. Vist Olga Aleksandrovna?»

«Jah. Millegipärast on enamik müütilisi isasid Aleksandrid. Tingimata sõidavad nad Kaug-Itta ja kaovad seal jäljetult.»

«Naljakas, et inimesel peab olema isanimi isegi siis, kui tal isa ei ole. Patriarhaadi igand. Mis viga oleks Olga Olgovnal?»

«Veel paremini kõlaks Olegovna.»

Midagi Beeta hääles sunnib mind pilku tõstma ja talle otsa vaatama. Tema vaade on koguni sõbralik, kuid ma jään tummaks. Minuga toimuv nähtavasti kaasneb iga avastusega Archimedese seadusest pruudi truudusetuseni. Juhuslike tähelepanekute ja üksikute oletuste, kokkusattumuste ja vastuolude ning muu materjali kaootilisest kogumist saab ainsa hetkega terviklik hüpotees, mis veenab sind juba oma harmoonilisusega. Nõnda sünnib võimalikkus. Seejärel pannakse hüpotees proovile, mobiliseeritakse kähku kõik vastuväited, paraku põrkuvad need hüpoteesilt tagasi nagu lihvitud graniidilt, ja siis tuleb jahmunud küsimus: «Kuidas ma seda ometi varem ei märganud?!»

Vaikin vapustatuna.

«Ja ise veel pead ennast füsiognoomika asjatundjaks,» lausub Beeta kalgi naeru saatel. «Ka pead kuklasse heidab Olja sinu moodi.» Pärast pausi jätkab ta: «Ma ei tea, kuidas kujuneb Galja käekäik, aga sinul on suurepärane võimalus teha korraga õnnelikuks mitu inimest. Kuni ei ole hilja.»

Endiselt ei saa ma sõnagi suust. Beeta näeb seda ja muutub leebemaks.

«Sa pead kõiges selgusele jõudma. Mine tuuluta ennast, mina heidan seni pikali. Homme on mul väga raske päev.»

Lähen tühja koridori, lasen tihke aknaraami alla, pistan

pea külma tuule kätte. Akna taga valitseb öine pimedus, kus silm suuri vaevu eristab möödavilksatavaid puutüvesid. Vilksatuste taktis sähvivad mu mõtted. Ma mõtlen Olgale. Ta on haruldane naine. Aimasin seda alati, kuid olen alles nüüd võimeline täielikult hindama Olga omakasupüüdmatust ja hingejõudu. Süütunne närib mind ning ma tean: mõistus ja kohusetunne käsivad mul talitada nii, nagu soovitab Beeta. Olen valmis alluma mõistusele ja kohusetundele kõiges, välja arvatud see, mis minust ei sõltu. Ning kas Olga nõustub, taibates, et minu poolt on mängus nimelt mõistus ja kohusetunne? Beeta siiruses pole samuti kahtlust, kuigi mulle näis, et tema sõbralikus soovituses terendas — usutavasti alateadlik — rahulolematuse vari. See vari soojendab mind. Ei, ma ei saa jagu kõigest uuest, mis mulle viimase ööpäeva jooksul kaela sadas. Kas tõesti ainult ööpäeva jooksul? Nädalaga oli kulunud terve aasta. See aasta ei teinud mind vanemaks; kui ta mind ei noorendanud, siis vähemalt raputas kõvasti. Ma veel ei tea, milline ma olen homme, aga täna pole ma enam see, kes ma olin eile, mu elevandiluust torn ragiseb igast liitekohast, ja kui saabub otsuste langetamise aeg, ei poe ma peitu...

Rong kahandab veidi kiirust, aknast lendab mööda tuttav varikatuseta puitplatvorm. Ilja, kus sa küll praegu oled? Teel Moskvasse, või läksid maha esimeses sõlmjaamas ja tudeerid Nõukogude Liidu raudteevõrgu skeemi, või sõidad üldvagunis kuhugi maailma lõppu ning lõbustad jutuga juhuslikke reisikaaslasi, kes kostitavad sind suitsutatud tursa ja praetud munadega?

Kui ma naasen kupeesse, Beeta juba magab. Öölambi sinakas valguses paistab tema vaevatud nägu ilus ja noor. Võtan teeklaasist lusikad välja, et need ei lõgiseks, ronin tasa ülemisele asemele ja süütan lugemislambi. Tõenäoliselt ootab mind veel üks unetu öö.

Veel hulk unetuid öid...

AUTORIST

Aleksandr Kron (kodanikunimega Krein) on sündinud 13. juulil 1909 Moskvas muusiku perekonnas. Lõpetanud 1930. aastal Moskva Riikliku Ülikooli ajaloo-filosoofiateaduskonna, debüteeris ta samal aastal näidendiga «Vintpüss nr. 492 116». Ka tema järgmised teosed «Argpüks» (1935) ja «Meie relv» (1937) kuuluvad näitekirjanduse valdkonda. Kõigi kolme peateemaks on anarhistliku maailmakäsituse kokkupõrge parteilise kohusetundega ja kollektivismi vaimuga. 1939. aastal sai kirjanikust kommunist.

Suure Isamaasõja ajal, aastail 1941—1945 teenis A. Kron ohvitserina Punalipulises Balti Mere Laevastikus, võttis osa Leningradi kaitsmisest, tegutses sõjakirjasaatjana. 1942. aastal valmis tal koostöös V. Azarovi ja V. Višnevskiga komöödia «Ümberringi on ulgumeri». 1943. aastal tõi Moskva Akadeemiline Kunstiteater lavale A. Kroni viimase sõjaeelse näidendi, kaks aastat varem valminud komöödia «Kaugluure», mille tegevus hargneb Bakuu naftaammutajate hulgas. Võiduaastal sealsamas esietendunud «Laevastiku ohvitseri» (kirjutatud 1944), draamateoseid «Pärast surnud punkti» (1946) ja «Partei liikmekandidaat» (1950) iseloomustab terav kõlbeline konflikt. A. Kroni paremad näidendid püsivad kindlalt Nõukogudemaa teatrite repertuaaris, neid on korduvalt lavastatud raja taga.

Valik A. Kroni olukirjeldusi läbi aegade on koondatud kogudesse «Sõidus ja ankrus» (1961) ning «Igavene probleem» (1969). Tema esikromaan, 1964. aastast pärinev «Kodu ja laev» käsitleb Leningradi sangarliku kaitsmise epopöad. «Unetus» nägi trükivalgust 1977. aastal.

Tõlkija

SISUKORD

Esimene osa 5
Teine osa 110
Kolmas osa 225

Kron, A.

K 76 Unetus. — Tln.: Eesti Raamat, 1979. — 400 lk.

Nõukogude vanema põlve kirjaniku Aleksandr Kroni (sünd. 1909. a.) romaan «Unetus» käsitleb peamiselt teaduse alal töötajate elu ja tööd, ausat ning printsipiaalset suhtumist oma kutsumusse, andes ühtlasi arvukate kõrvaltegelaste kaudu huvitava pildi kaasajast.

K $\frac{70302-254}{M901(16)-79}$ TL—1—8—79 4702010200 V2

Александр Крон.
ВЕССОННИЦА.
На эстонском языке.

Перевод с русского: Т. Гуйк.
Художник-оформитель Ю. Пальм.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja A. Kerge.
Kunstiline toimetaja M. Torim.
Tehniline toimetaja K. Taruste.
Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja.
ИБ № 2228.
Laduda antud 4. 01. 79.
Trükkida antud 29. 03. 79.
Formaat 84×108/32.
Trükipaber nr. 2.
Kiri: literaturnaja.
Kõrgtrükk.
Trükipoognaid 12,5.
Tingtrükipoognaid 21,0.
Arvestuspoognaid 24,31.
Trükiarv 22 000.
Tellimus nr. 16.
Hind rbl. 1.60.
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58.